

*Kjærlighetens
makt, maskerade
og mosaikk*

En lesning av
N.F.S. Grundtvigs
Sang-Værk til den Danske Kirke

Veiledet av Theodor Jørgensen
Avhandling innlevert for den teologiske doktorgrad

Synnøve S. Heggem
Teologisk Fakultet,
Universitetet i Oslo 2004

© Synnøve S. Heggem, 2005

*Doktoravhandlinger forsvart ved
Det teologiske fakultet, Universitetet i Oslo.*
Nr. 11

ISSN 1502-010X

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven eller med avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Omslag: Inger Sandved Anfinsen.
Trykk og innbinding: AiT e-dit AS, Oslo, 2005.

Produsert i samarbeid med Unipub AS, Oslo.
Avhandlingen blir kun produsert av Unipub AS i forbindelse med disputas.
Alle henvendelser vedrørende avhandlingen skal rettes til rettighetshaver eller enheten der doktorgrad er forsvart.

*Unipub AS er et heleid datterselskap av
Akademika AS, som eies av Studentsamskipnaden i Oslo.*

Grundtvigs preken i Vartov kirke

Anden Faste-Søndag 1870

O Kvinde! din Tro er stor, dig ske som du vil!

Med disse Ord gav efter Dagens Evangelium Vorherre Jesus Kristus tabt lige over for den uforlignelige Hedning-Kvinde, der ikke blot trode, at Herren med et Ord kunde udrive hendes Datter af Djævelens Klør, men trode Herrens gode Hjærte og milde Aasyn endnu bedre end hans Munds-Ord, og som ikke blot deri fik Ret, med Ros for sin store Tro, da Herren sagde: Kvinde! din Tro er stor, dig ske, som du vil! men blev et udødeligt Forbillede paa Herrens Menighed, som Bruden, der skal have sin Vilje evindelig, fordi hun i Grunden ingen anden Vilje har, end den inderlige trofaste Kjærlighed, hvoraf hun venter sin Lykke og hvori hun sætter sin Glæde.

Ja, kristne Venner, et saadant udødeligt Forbillede paa hele den hellige Menighed blev visselig den kananæiske Kvinde, da hun frimodig søgte Hjælp imod Djævelen hos ham, der kun var udsendt med Tegn og underlige Gjærninger til de fortabte Faar af Israels Hus, og lod sig end ikke kyse eller affvise med de haardt klingende Ord: det er ikke smukt at tage Børnenes Brød og kaste for Hundene, men svarer skæmtefuld: jo, Herre! smaa Hunde maa nok æde de Smuler, som falde fra deres Herrers Bord; thi saaledes kunde kun et Kvinde-Hjærte opfatte Herrens Ord og føje sine egne, naar det havde en mageløs stor Tro paa den fuldkomne uegennyttige Kjærlighed, som blev ved at elske det faldne Menneske.

Ja, kristne Venner, fordi det ene er i Kvinden, det troende Hjærte har sin jordiske Skikkelse, derfor var det kun Kvindekjønnen i Marie-Mø, der kunde finde Naade for Guds Øjne; ja, derfor kaldes Frelseren ikke Mandens, men Kvindens Sæd, derfor maatte Frelseren fødes af en Kvinde uden Mand, og derfor kunde Guds Søn kun sige til den troende Mand: dig ske, som du tror! men til den fuldtro Kvinde: dig ske, som du vil! Derfor kan endelig Mennesket i mandlig Skikkelse kun som Johannes den Døber blive Frelserens Ven, og kun i kvindelig Skikkelse blive eet med ham, ligesom han er eet med sin Fader.

Hvor aldeles imidlertid alt dette har været forglemt hos os, kan vi bedst se deraf, at man har villet forbyde den troende Kvinde at tale i Forsamlingen, og indbildte sig, at det samme var Apostelen Pavli Mening, skjønt det aabenbar kun var Hustruerne eller de gifte Kvinder, han forbød den offentlige Tale, medens han netop gjorde sikker Regning paa Enkernes og Jomfruernes Medhjælp. Nu derimod, da man har opdaget Skolens Trang til kvindelige Lære-Kræfter ogsaa til Folkegavn, nu og herefter har det vel ingen Nød, at kristne skulde miskjende Kvindens Kald til at forkynde Evangelium, især for sit eget Kjønn, som skrevet staar: at Herrens Brud skal berede sig selv.

Ja, kristne Venner, det er et sandt og gammelt Ord, at kun hvad der kommer fra Hjærtet gaar til Hjærte, og er da ogsaa klart, at kun Hjærtet kjender Hjærte-Vejen og kan vejlede Ordet derfra og dertil, medens det følger af sig selv, at Hjærtet, som det dybeste hos Mennesket, bliver senest oplyst og klog paa sig selv, hvad det dog maa være, før end det kan tale højt paa Tagene om, hvad der er tilhvisket det af Sandheds Aand i Hjærtekamret. Derfor maa vi troende Mænd, langt fra at kyse de troende Kvinder, opmuntre dem til at tage Del i Embetsgjærningen, saa vidt som de selv er kommet i aandelig Visdom og Forstand paa den Kjærlighedens Fylde og paa Guds Naades Husholdning, som kun aabenbares for det kvindelige Hjærte og klarer sig der inde til Vorherres Jesu Kristi Dag, som skal gjøre alting soleklart ved Kjødets Opstandelse og evigt Liv. Det Herrens Ord, som han talte til den kananæiske Kvinde: dig ske, som du vil! og hans ord til Menigheden: æd Menneske-Sønnens Kjød og drik hans Blod! og lev deraf ved mig, ligesom jeg lever ved min himmelske Fader! kan nemlig kun være evig sandt, fordi Kjærligheden, den guddommelige Kjærlighed, baade er Livets, det evige Livs Kilde, og Livets Flod, Livets Træ og Livets Krone, Livets Lys og Livets Glans. Amen, i Vorherres Jesu Navn, Amen!

1. Sang-Værket

1.1. Preludium: en leseguide.....	1
1.2. Om å lese salmer.....	8
1.2.1. Tematisk inngang: kjærlighet og dens diskurs.....	11
1.2.2. Det hellige.....	17
1.2.3. Kvinnen i Grundtvigforskningen	22
1.2.4. Tekstutvalg	29
1.2.5. Fenomenologisk tilnærming.....	32
1.3. Sang-Værket, og Kristenhedens Syvstjerne	42
1.3.1. Sang-Værket, et Herremaaltid for almennheten, et kor av stemmer	42
1.3.2. Grundtvigs kamp for å skape gode Hverdags-Malerier, ...der for Gud gjør os Alle lige	44
1.3.3. Et eksempel: bruderetorikk	52
1.3.4. Integre og overgå pietisme, ortodoksi og rasjonalisme	54
1.3.5. Gjenfortelle en hel verden på bibelkritiske premisser.....	54
1.3.6. Hvordan makrokosmos speiles i hver salme(mikrokosmos). Salmepoesiens egen <i>grammatikk</i> eller <i>anatomi</i>	55
1.3.7. Ordet selv som mikrokosmos	58
1.3.8. Jeg 'et, du 'et, vi 'et, Gud og andre aktører	59
1.3.9. Kristenhedens Syvstjerne	60
1.3.10. Det kirkehistoriske jeg, et kjønnnet jeg, i endring	61
1.3.11. Denne histories gjenstander, språkfilosofisk og estetisk historiefilosofi.....	63
1.3.12. Historiens rytme og nøkkelfigurer	65
1.3.13. Bibelsyn	66
1.3.14. Sammenfattende og utfyllende momenter	66
1.4. Fenomenet menneske; et elskende og elsket mikrokosmos, i verden	70
1.4.1. Mennesket som mikrokosmos.....	70
1.4.2. Kjærlighetens kjønnsbestemte modeller	73
1.4.3. Arenaer	78
1.4.4. Lyst	79
1.4.5. Tid og sted	80
1.4.6. Estetikk	82
1.4.7. Det hellige	84
1.4.8. Viten og visdom	88

2. Perspektiver i Grundtvigs salmeunivers

2.1. Det musiske	92
2.1.1. Det musiske menneske	92
2.1.2. Religionens musiske sider, særlig hos Luther	95
2.1.3. Grundtvigs forhold til Luther som <i>teomusikologisk</i> forbilde.....	97
2.1.4. Det aller skjønneste – for Grundtvig	102
2.2. Det poetiske	104
2.2.1. Ord og erfaring	105
2.2.2. Det poetiske ord og det skapende/fødende <i>noe</i> som står <i>bak</i>	106
2.2.3. Historisk språkfilosofi, et poetisk/musisk <i>Grundsprog</i>	108
2.2.4. <i>Grund-Begrebet om Poesi: å skille Vann fra Viin, og det Morsomme fra det Kiedsommelige!</i>	109
2.2.5. Poesi som gave-utveksling. Bruk og misbruk	111
2.2.6. <i>Skabelse af Billed-Legemer</i>	112
2.2.7. Lyst	114
2.2.8. Mennesket som poetisk vesen	115
2.2.9. Poesi som genrebetegnelse	117
2.2.10. Poesi som forvandling (genfødelse)	118
2.3. Det relasjonelle	119
2.3.1. Salmenes mange aktører, bundet sammen med affektive bånd, som et relasjonelt drama, en maskerade	120
2.3.2. Salmens jeg; et befolket jeg	122
2.3.3. Relasjonen mellom leser/sanger og salme	122
2.3.4. Det relasjonelle ved den kristne retorikkis gudsbilder	123
2.3.5. Jeg 'et (mikrokosmos) som sted for mange identiteter og aktører, for eksempel i relasjonen mellom <i>det gamle</i> og <i>det nye mennesket</i>	125
2.3.6. Grundtvigs relasjoner til kvinner i nærheten	128
2.3.7. Relasjoner og kjønn.....	133
2.3.8. Imitasjon, gjensidighet og prosessualitet som <i>Grundmenneskelig</i>	134
2.3.9. Det hellige ved det relasjonelle, et eksempel: hellig bryllup	135

2.4. Det hellige/det aller helligste	136
2.4.1. Religiøs retorikk, hellighet og genre	138
2.4.2. Engler	140
2.4.3. Gud skapte ikke <i>ex nihilo</i> , men av et <i>noe</i>	141
2.4.4. Oppstandelse og fordypelse i menneskets godhet	144
2.4.5. Tro	145
2.4.6. Tro, språk og kjønn	146
2.4.7. Jesus/Kristus	147
2.4.8. Maria	149
2.4.9. Kirken, de hellige steder i verden, ikke minst kroppen	151
2.4.10. Dåp og nattverd	154
2.4.11. Bibel som tekst	155
2.4.12. Den Hellige Ånd	157
2.4.13. Bønn	159
2.5. Tid og sted. Det situerte	160
2.5.1. Mytisk tid og sted	161
2.5.2. Grundtvig som historiker og den historiske salme	163
2.5.3. <i>Kan og skal den hele Historie paa en Maade blive Gienstand for den Enkeltes Erfaring...</i>	166
2.5.4. Sted / rom	168
2.5.5. Det situerte	170
2.5.6. Fenomenet framtid	171
2.5.7. Gud talte gjennom Sønnen. Taler Gud deretter gjennom Datteren?	172
2.6. Kjærlighet	177
2.6.1. Helt alminnelig ekthet som god og overveldende makt	178
2.6.2. Kjærlighetens metafysiske hverdagsvirkelighet	179
2.6.3. Kjærlighet – i dialoger mellom kjønn og teologi	181
2.6.4. Det ontologiske ved kjærligheten	183
2.6.5. Særlig kjærlighetsfulle fenomener	183
2.6.6. Kjærlighet og erkjennelse.....	184
2.6.7. Har Grundtvig plass til <i>nesten</i> i sitt universelle kjærlighetskonsept?	185
2.6.8. Hvilke forskjeller er viktige?.....	190
2.6.9. Kjærlighet som makt, en forsømt diskurs?	190

3. Kjærlighetens kjønnsbestemte makt, maskerade og mosaikk

alder(192) – angst(196) – ansigt(201)– avsked(203)- baand(207) – barn(215)
 blomst(222) - brud/gom, bryllup(224) – bryst(245)– bøn(249)
 bære(254) – daab(256) – drot/dronning(258) – drømme(262) – engel(264)
 evig(269) – fattig(273) – favn(275) – fest(276) – fiende(277) – fremmed(281)
 fryd(285) – fugl(289) – fødsel(291)– følge(297) - gaade/gætte(299) – genfødselse(301)
 glæde(304) - godhet(309) – graad(311) – grund(320) – haab(321)
 haand/mund/tunge/øre/arme(324) - helgen/helter(330) – himmel(333)
 hjem(336) – hjerte(340) – hverdag(346) – hvile(347) – ild-is/vann(349) - ja/nei(354)
 klage(361) – kors(363) – kraft(366) - kys(370) – legeme(374) - lek (376) – lykke(378)
 længsel(379) - magt/almagt(382) – Maria/Marie(387) - mor/far/sønn/datter(392)
 navngi(404) – ord(407) - pakt/love(413) – røst/lyd/kor/sang/klang(415)
 sandhed(424) – sammenhæng(430) – sjælesørger(431) – skiule(432) – skiød(433)
 skønhed(435) – smerte/sorg/skam/skyld/savn(440) – smil(447) – sol(450)– spejl(454)
 tak(457)– tanke(459) – tro/tillit/toil(460) – trøst(464)
 varme(468) – vekselvirkning(471) – vern(473)
 viin(476) - vide/visdom(479) – ynde(483)
 ære(485) – ømt(487) – øve(490)
 Sluttord...492

4. Konklusjon:

Salmerommet og hjertets teologi

4.1. Hva er en salme?.....495

4.2. Elementer til et teologisk fortolkningsrom: *Salmerommet*.....494

4.2.1. Et fortolkningsperspektiv hvor det elskende og elskede mennesket i verden står i sentrum.....496

4.2.2. Et språklig fortolkningsperspektiv.....498.

4.2.3. Et kroppslig, kjønn, og relasjonelt fortolkningsperspektiv.....499

4.2.4. Et estetisk fortolkningsperspektiv.....503

4.2.5. Et fortolkningsperspektiv som ivaretar det hellige.....504

4.2.6. Et historisk og universelt fortolkningsperspektiv.....508

4.2.7. Et fortolkningsperspektiv som ivaretar kjærlighetens diskurs.....510.

4.3. *Hjertets teologi*. Og en doksologisk metode?.....514

4.4. Postludium: Ode til klokkestøperen Grundtvig – fra en av mine stemmer.....516

Bibliografi.....518

1. Sang-Verket

1.1. Preludium: en leseguide

Hva er det som skjer når mennesker gjør kroppen om til klanglegemer ved å synge; alene eller sammen? Hva gjør det musiske med de ordene som synges? Hva er en hellig tekst? Er det teksten eller kon-teksten som bestemmer at en tekst er hellig? Hva er forskjellen på *Et barn er født i Betlehem* for de som synger den i en kirke, hører den på kjøpesenteret, synger i barnekor eller får tonene dyttet på seg gjennom eteren mens de knasker potetgull? Hvilken forskjell gjør det om man synger sin jule-lyst/ulyst som jentebarn, guttebarn, voksen kvinne, mann, som gammel? Betyr det mer hva forskere sier om salmetekster enn hva folk flest legger inn i dem? Hva gjør én salme til en skjønn, sann, god salme, og en annen til en mindre god? Hva er salmen i sin tilblivelse, og når den iscenesettes som del av en rituell begivenhet; eller selv skaper hellig tid og sted? Har salme-spiritualitet en egen estetisk *grammatikk*? Slike og lignende spørsmål har fått meg til å ville skrive et større arbeid om salmer.

Grundtvigs salmer er mitt *case*. Jeg vil med mitt arbeid *Kjærlighetens makt, maskerade og mosaikk*, vise den mentalitet og billedriksom Grundtvigs sang til kjærligheten består av (kap 1-3), og bidra til et teologisk fortolkningsrom (*salmerom*) rundt hans salmer (kap 4). Fokuset er på *kjærlighet*; hvor særlig kropp, språk, kjønn, estetikk, relasjoner, vekst og forvandling står sentralt. Til denne oppgaven bruker jeg en fenomenologisk metode med vekt på det eksistensielle.

Avhandlingen er bygd opp etter en struktur som kommer fram i disposisjonen:

Etter en tematisk og metodisk redegjørelse for min salmelesning (1.2.), følger en introduksjon til Grundtvigs *Sang-Værk* og *Kristenhedens Syostjerne* (1.3.).

Jeg forsøker å presentere disse verkene som to tekstlige fenomener i Grundtvigs forfatterskap ut fra tanken om hva som er vesentlig for min måte å fortolke Grundtvig på. Derfor fremhever jeg bærende ideer i disse verkene uten å beskrive innholdet inngående.

Første kapittel kulminerer med 1.4., hvor det strategisk, kjønnede fenomenet *menneske* hos Grundtvig beskrives. Her kommer det prinsipielt situerte og det representative ved *mennesket i verden* fram. Det er analogier mellom fenomenet *menneske* slik det framstilles i 1.4., både til de ulike elementer i kapittel 2, *Perspektiver i Grundtvigs salmeunivers*, og i fortolkningsperspektivene i konklusjonen (4.2.).

Jeg vil på denne måten vise hvordan *menneske, salme* og *kjærlighet* som ulike fenomener, er innvevd i hverandre til et udelelig hele. Her er det ikke ønskelig å rangere elementene i et hierarkisk system. Mennesket i sin gudsrelasjon står likevel suverent og selvfølgelig som

hovedfokus; i et nærmest holistisk, eksistensielt perspektiv. Gud, mennesket og verden utgjør et udelelig hele, med eksplisitte forskjeller og mangfoldige nyanser.

I kapittel 2, *Perspektiver i Grundtvigs salmeunivers*, viser jeg de ulike leseperspektiver i det jeg oppfatter som elementer i Grundtvigs salmeunivers, symbolisert ved tema som *Det musiske* (2.1.), *Det poetiske* (2.2.), *Det relasjonelle* (2.3.), *Det hellige/det aller helligste* (2.4.), *Tid og sted* (2.5.), og *Kjærlighet* (2.6.). Dette danner i tillegg til kapittel 1 den nødvendige bakgrunn for den lese måte jeg gjennomfører i kapittel 3.

Grundtvigs salmeunivers kan tenkes som et fenomen betraktet fra ulike perspektiver hvor de enkelte horisonter gjensidig belyser og betinger hverandre i et spill av betydninger, slik at altså *Det musiske*, *Det relasjonelle* osv. tilsammen utgjør fenomenets ulike elementer. Jeg har lagt vinn på å *beskrive* disse felter, slik at leseren skal få øye på og forstå *hva* de inneholder. Meningen er at disse dimensjoner skal være gjenkjennelige når leseren kommer til kapittel 3 med konkret lesning av salmer. *Det musiske*, *Det poetiske*, *Det relasjonelle* mm., er perspektiver som bør klinge med som grunnakkorder i en salmefortolkning, enten den skjer som lesning i academia eller som sangakt.¹ Ved å beskrive disse perspektiver ønsker jeg å vise fram vesentlige deler av Grundtvigs salmeunivers som det *sted* salmen har blitt til på og er preget av i sin framtoning og sin fylde.

For å komme til rette med kjærlighetens diskurs i Grundtvigs salmer, har jeg tilrettelagt min fortolkning i kapittel 3, *Kjærlighetens kjønnsbestemte makt, maskerade og mosaikk*, som en alfabetisk mosaikk av fenomener. Det er en noe utradisjonell måte å drive tekstfortolkning på, og krever derfor en forklaring. Først noen ord om selve tittelen:

Kjærlighet som **maktfullt fenomen**, som hellig, er Grundtvigs fokus, ikke dens idyllisering, idealisering eller dens religiøse renhet; selv om hans tekster er fulle av idyll, forestillinger om det fullkomne og Guds rene godhet, sannhet og skjønnhet. Han beskriver i sine salmer menneskets forhold til makt og maktene, hvor kjærlighet symboliserer den ultimate livsbetingelse som makt. Grundtvig tenker og skriver i erfaringsrelaterte kategorier (bilder) sterkt knyttet til imitasjon og imaginasjon. Han la derfor vekt på at det *menneske* som forholdt seg til maktene også inkluderte kvinnen og barn/gamle på en måte som fundamentalt rokket ved menneskebegrepet og ved gudsbegrepet. Å betrakte mennesket og maktene som kjønnen, prosessuell virkelighet eller ikke gjør en stor forskjell.

Kapittel 3 kan betraktes som en **maskerade**, med kjærlighet som suverene regissør. Med denne metaforen ønsker jeg også å få fram det middelalderlige maskeradepreg salmeuniverset til Grundtvig har, som et kor av stemmer; en symfonisk lovsang til kjærligheten. Salmens mange aktører er bundet sammen med affektive bånd, som et relasjonelt drama, en maskerade. Det er en maskerade hvor maskene aller mest er de hverdagslige roller og replikker,

¹ Jeg ønsker bevisst å utfordre og å utvide lesningens kunst ved å antyde en bedre koordinering av de fortolkninger av tekster som skjer i ulike rom i kulturen (f.eks. kirkelig og akademisk).

gester og konvensjoner som stadig får mennesker til å tro at hverdagen er uegentlig og foreløbig, og at de aldri møter *selve kjærligheten*. Grundtvig forsøker å overbevise om at det er selve spillet som åpenbarer kjærlighetens mysterium, makt og sannhet. *Selve kjærligheten* åpenbarer seg som elementer både gjennom menneskenes masker, i spillet mellom de maskerte, og bak maskene, slik det tilsvarende gjør i språket og språkbildene: i, mellom, omkring.

Grundtvig skiller ikke skarpt mellom ulike former for kjærlighet, men ser de i lys av hverandre og med glidende og beslektede overganger, som en **mosaikk**. -Slik de i salmepoesien også er underlagt et gjentatt mønster i salmens form (rytmisk/dansende). Salmer er en del av en sakral iscenesettelse, eller oppretter selv et helligsted ved at det synges, rett og slett. Kroppen er medium for etablering av et ytterst mobilt helligsted.² Lesning og synging av salmetekster er et overtydelig eksempel på det man ofte benevner som iscenesettelse. Det gjelder i lese, i skrive-prosessene, i selve organiseringen av språket. Språket selv står i sentrum for oppmerksomheten som uttrykk for at mange diskurser møtes samtidig; som stadige gjentakelser av detaljerte mønstre. Ved å bryte opp sammenhengen hele tiden ved gjentatte momenter som tilsammen danner et mønster innbyrdes - tematiske og med resten av avhandlingen - har jeg villet gi fortolkningen i kap 3 et mosaikk-preg. Hensikten er å understreke det særegne ved salmen som tekstlig fenomen.

De kodeord jeg har valgt ut som krystalliseringspunkter inn til ulike sider ved kjærlighetsdiskursen i salmene, tilsvarer Grundtvigs egen begrepsverden, og inngår som ulike typer elementer eller grunnenheter i hans historisk/poetisk pregede symbolverden.³ Den alfabetiske lista kunne vært utvidet, nesten i det uendelige, og skal betraktes som et utsnitt av utallige innfallsvinkler til kjærlighetsdiskursen.

Hvert identifiserbare fenomen (de små ord som overskrifter) er inngang til ulike deler av Grundtvigs kjærlighetsdiskurs. Jeg vil med dette bekrefte og beskrive en *prinsipiell pluralitet*. Samtidig vil jeg vise en *prinsipiell enkelhet* helt ned på detaljnivå. Dette er ikke minst aktuelt når tekst i dette tilfelle er poetiske fromhetstekster med en utpreget mangfoldig metaforikk i dialogiske eller polylogiske strukturer. Jeg peker ved denne framgangsmåte på et av *Sang-Værkets* mest karakteristiske trekk: en gjennomgående mikro/makro-struktur.

Fordi Grundtvig hevder en essensiell forbindelse mellom alle ting, bestemt som kjærlighet/Gud, vil ethvert Grundtvigsk begrep kunne knyttes til hans tanker om kjærlighet. Ved en alfabetisk, fenomenologisk framgangsmåte, har jeg villet vise hvordan sentrale, språklige fenomener i Grundtvigs retorikk kan sies å ha en forbindelse med fenomenet kjærlighet. Jeg ønsker å vise hvordan selv et lite ord hos Grundtvig står i dialog med, og fører inn til store teologiske, eksistensielle områder for speiling og kunnskapstradering. Når salmer

² Dette er en etablert innsikt i det hymnologiske felt. Se f.eks. Stig Wernø Holter, *Kom, tilbe med fryd*, 1991, s. 229: "Samtidig skaper salmen selv gudstjeneste og kan fungere uavhengig av ritualene. En stor del av det totale salmetilfanget er i det hele tatt ikke skrevet med den offentlige gudstjeneste for øye."

³ Jeg har derfor valgt å bruke dansk som språkform i overskriftene i kapittel 3.

iscenesettes, aktiveres denne speiling og kunnskapstradering i uendelige individuelle varianter, samtidig som det er en kollektiv lese og sang-akt. I min analyse peker jeg på *noen* av disse speilings og kunnskapsmuligheter i salmens enkle uttrykk, som tegn på et utpreget mangfoldig salmeunivers.

Jeg har valgt en synkron, og ikke en diakron lesning av salmer for å kunne gjennomføre denne lesemåten. Hver lille del i kapittel 3 har et helhetlig preg som gjør at delene kan leses hver for seg og i forskjellig rekkefølge, og likevel gi mening. Det fører til en del gjentakelser som kan virke forstyrrende når man leser tekstfortolkningen i sammenheng. Hensikten med å sitere samme strofer i ulike tematiske sammenhenger er å antyde det vell av fortolkningsmuligheter én og samme strofe har i Grundtvigs salmeretorikk.

En slik ordning av stoffet fortøner seg som en opplagt måte å gjennomføre en analyse av Grundtvigs salmer på, med kjærlighet som fokus; også fordi kropp og språk er svært tett forbundet i hans tenkemåter, og at begge deler ikke er bygd særlig logisk, diskursivt opp. Kroppens, språkets og kjærlighetens orden gripes etter ulike logikker samtidig. Alfabetets orden er en språklig struktur som på en gang tar høyde for sterk styring via konstruksjon og tradisjon, og samtidig har i seg symbolsterk insistering på det ustrukturelle og det fluktuelle, det kroppslig organiske som ligger i alfabetets *anatomi*.

Den alfabetiske struktur tilsvarer språkets egen konvensjonelle logikk, bokstavenes orden. Det er en såkalt tilfeldig orden, i motsetning til for eksempel matematikkens tilsynelatende strengere orden. Alfabetets orden er konstruert, dypt konvensjonell, og mer fastlagt enn det meste. I alfabetets konstruerte orden kommer det kulturelt betingedes essensielle potensiale godt fram, samtidig som det åpenbart konstruerte antyder det endringspotensiale som alltid også er tilstede og tilgjengelig.

Språket har som menneskekroppens organiske orden noe plastisk og bevegelig ved seg, en orden som står i forhold til mitt stoff: salmens språklige, kroppslige og kjærlige diskurs.

En dekonstruktiv vilje ligger også bak en slik struktur.

I Grundtvigs salmeretorikk holder kroppen språket sammen slik språket holder kroppen sammen i en *vennlig*, men ikke udramatisk *vekselvirkning* på mange nivå.

Jeg vil med denne framgangsmåten komme på kloss hold til *detaljen* i Grundtvigs salmer.⁴ Detaljer på ord-nivå handler om å forsøke å få tak i salmen i sin tilblivelse og sin førspråklighet. Grundtvigs tekster har til de grader fungert som livsopplysende tekster i dansk og norsk sammenheng. Skal man få tak i nyansene og energien i det som gjør tekster til lyst-tekster,⁵ er det grunn til å gå ned på et detaljplan hvor ord og sammesetninger av ord er stedet for berøring med det mangfoldige og kreative som skapes i sang og lese-akten. Selv ord som *ja* og *nei* fortjener i denne sammenheng stor oppmerksomhet.⁶

⁴ Bosse Bergstedt har i sitt arbeid med Grundtvigs pedagogiske tekster preget dette begrepet. Se Bergstedt, *Den livsupplysande teksten. En læsning av N F S Grundtvigs pedagogiska skrifter*, 1998, s. 56-58, om "Detaljen".

⁵ Begrepet er lånt fra Roland Barthes, *Lysten ved teksten*, 1973/1990

⁶ Typisk for en fenomenologisk metode er å brette opp et felt (fenomen) i så små enheter som mulig, for å undersøke hver enkelt del, beskrive de, og sette de ved siden av hverandre som en mosaikk eller en collage for å finne fram til det essensielle og det mangfoldige ved fenomenet. Noe av det viktige er å vise hvordan hvert av disse elementer

Min lesning av Grundtvigs salmer slik det kommer fram i kapittel 3, er styrt av ønsket om å gripe fatt i noe som har med salmens tilblivelse, dens begynnelse å gjøre.⁷ Jeg er også påvirket av ønsket om å spille noe av den salmesyngendes situasjonsbestemte fortolkning i stadig gjentatte sang-akter, med dens særegne logikk og forløp (regelmessig og uregelmessig samtidig).

Grundtvigs stemme kommer, slik jeg ser det, best fram på den måten jeg har lagt til rette hans salmer på; i en slags dialog med mine kommentarer. Jeg har ikke ønsket å legge min egen tekst altfor sterkt *over* Grundtvigs tekster, men heller ved siden av (*vekselvirkning*). Av og til høres bare hans stemme, av og til bare min, av og til er det vanskelig å skille mellom hans og min. Det er når selve det samtalende elementet i fortolkningen har ordet. Det er likevel hele tiden *jeg* som regisserer, fortolker og forvalter denne dialogen i mitt eget arbeid. Et fenomenologisk blikk er på dette punkt avhengig av en dialogisk struktur (intersubjektiv) med en uttalt subjektivitet.⁸

Inspirasjonen til en slik måte å ordne stoffet på henter jeg altså først og fremst fra min egen lesning av Grundtvigs tekster. Den er også inspirert av Roland Barthes bøker *Fragments d'un discours amoureux*⁹ og *Le plaisir du texte*¹⁰. Alt i alt bekrefter dette et dypt følt behov, og en kulturell situasjon. Historiske tekster av denne type fortjener i særlig grad å få komme til orde med sitt teologisk, eksistensielle mangfold. Det tror jeg denne alfabetiske ordningsmåten klarer bedre enn en strengere logisk, diskursiv eller metaforisk systematisering.¹¹

Noen vil helt sikkert kunne savne enkelte sentrale grundtvigske begreper, som ikke brukes som kodeord og dermed inngangsporter, eksempelvis: *død, aand, støv, nattverd*.¹² Andre vil kunne savne fenomener som opplagt knyttes til en nåtidig kjærlighetsdiskurs, preget av metaforiske

inneholder og bærer en stor, meningsfylt verden i seg selv. Det gjelder ikke minst i forhold til salmer; en symbolsk og symptomatisk retorikk som i særlig grad er knyttet til menneskelig erfaring, dets eksistensielle nyanser og variabler. Et godt eksempel på dette i kapittel 3, er det som står under overskriften *ja/nei*. Et slikt begrepspar er fundamentalt for oppbyggingen av salmens diskurs, fordi det avspeiler eksistensielle grunnord av metafysisk og teologisk rang.

⁷ Det ønsker jeg i overensstemmelse med Maurice Merleau-Pontys bevingede ord om fenomenologiens oppgave: "...den må altså fordoble sig selv i al uendelighed og, som Husserl siger, være en dialog eller en uendelig meditation, og i samme grad, som den forbliver tro mod sin intention, vil den aldrig vide, hvor den går hen. Fænomenologiens ufuldstændighed og dens karakter af stadig begyndelse er ikke tegn på dens nederlag, det er uundgæelige træk, fordi den sætter sig for at åbenbare verdens og fornuftens mysterium [...] Den er et møjsommeligt forehavende, som Balzacs eller Prousts, Valéry's eller Céannes værk – og i kraft af samme opmærksomme undren som hos dem, samme krav om bevidsthed, vilje til at gribe verdens eller historiens mening i dens tilblivelse."

Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la Perception*, 1945. Fra forordet "Hvad er fænomenologi?" i dansk oversettelse: Per Aage Brandt (red), *Maurice Merleau-Ponty, Om sprogets fænomenologi – udvalgte tekster*, 1999, s. 34. Se også 1.2.5.

⁸ Merleau-Ponty kan f.eks. si om dette:

"Det er i os selv, vi finder fænomenologiens enhed og dens virkelige mening. Det drejer sig mindre om at tælle citater end om at fastholde og objektivere denne fænomenologi for os ...". Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la Perception*, 1945. Sitat fra forordet, Per Aage Brandt (red./overs.), "Hvad er fænomenologi?", *Maurice Merleau-Ponty, Om sprogets fænomenologi – udvalgte tekster*", 1999, s. 17. Se også 1.2.5.

⁹ 1977. Norsk oversettelse, *Fragmenter av kjærlighetens språk*, 2000.

¹⁰ 1973. Norsk oversettelse, *Lysten ved teksten*, 1990

¹¹ Fra jeg var liten har jeg vært fascinert av de salmer i Det gamle testamente som er bygd opp etter en alfabetisk orden, slik de akrostiske element i de gammeltestamentlige tekster bekrefter (Til det akrostiske, se f.eks. Eshel, H. and J. Strugnell, "Alphabetical Acrostics in Pre-Tannaic Hebrew", *Catholic Biblical Quarterly* 62 (2000) 459-80. Artikkelen identifiserer 14 kanoniske og 4 ekstra-kanoniske akrostiske dikt).

Dette sammen med et idehistorisk studium, hvor historisk og posthistorisk metode og mentalitet ble diskutert også ut fra historiens ulike tradisjoner, har vært med på å gi meg en innstendig vilje til å velge en annen orden for å arrangere en avhandling enn en strengt logisk diskursiv, som jo ikke er den eneste gyldige *grammatikk* for humaniora. Jeg ser en slik annerledes måte å ordne momenter på, som en naturlig fortsettelse av en europeisk, akademisk tradisjon. En måte som snarere bekrefter og fornyer enn avkrefter denne.

¹² Noen av de vil dukke opp under andre begreper, eller andre steder i avhandlingen, mens noen er oversatt eller valgt bort, både av plasshensyn og fordi Grundtvigs symbolverden er av det uendelige slaget.

metodediskusjoner omkring fenomenet kjærlighet.¹³ At noen vil savne mer tradisjonelle litteraturvitenskapelige, historiske, biografisk/kontekstuelle og teologiske tolkninger av Grundtvigs, tar jeg for gitt.¹⁴

Den naturlige konsekvensen av å undersøke Grundtvigs salmer som fenomen i lys av kjærlighet som fokus, er å gi et tentativt svar på hva en salme er i denne kontekst, og å samle trådene ved å beskrive et fortolkningsrom for Grundtvigs salmer: *salmerommet* (kap 4). Denne teoriansatsen skal ikke oppfattes som en generell teori om salmer, men som et bidrag til en større debatt som ennå ikke har funnet sted om hva en salme er og kan i dag. Den knytter an til en teologi som tar det almennelige, kjønne og alltid situerte mennesket og menneskelivet alvorlig som tegn på det hellige, i relasjon til seg selv, andre og verden. Det viser tilbake til *menneske* som fenomen (kap 1.4.). Sammenfattende kaller jeg dette for *Hjertets teologi* (4.3.).

Med min fenomenologiske lesning av Grundtvigs salmer, hvor det å synge sant, skjønt og godt om livet som hellig står i sentrum, mener jeg å være på sporet av en teologisk metode jeg tentativt vil kalle *doksologisk*,¹⁵ fordi det livgivende og lovsyngende (ekstatiske) prinsippet kommer *før* det tilintetgjørende og klagende, og ikke omvendt. En doksologisk metode ser nødvendigheten av å *fordype seg* i menneskets og verdens guddommelige godhet på en kroppslig /kjønnet, ekspressiv måte (f.eks. sang/lovsang).

Det er en bevisst parallellitet mellom fenomenet mennesket i kap 1 (1.4.), perspektiver i Grundtvigs salmeunivers i kap 2 (2.1.–2.6.) og de fortolkningshorisonter jeg konkluderer med i kap 4 (4.2.). Det understreker min form for eksistensielt preget fenomenologisk lesning av salmer, idet denne lesning spiller aktivt på forholdet mellom kjønnnet menneske-kropp, historisitet og språk, teologisk fortolket. Det viser også avhandlingens ide, struktur og progresjon.

¹³ Se for eksempel Zoltán Kövecses, *Metaphors of Anger, Pride, and Love: a lexical Approach to the Structure of Concepts*, 1986

Det er viktigere for meg å komme så tett som mulig inn på det prinsipielt plurale, det prinsipielt enkle og det livsopplysende ved teksten ut fra Grundtvigs egne begrep. Det muliggjøres gjennom den måten jeg har valgt å tilrettelegge min lesning av salmene. Jeg vil vise ved min egen lesning hvordan detaljer i teksten med god grunn leder inn til store områder av eksistensiell betydning for fortolkning av salmen som fenomen, samtidig som andres lesning vil finne andre detaljer som ville ha vist inn til andre uopptagede og vesentlige sider ved salmeteksten.

¹⁴ For å komme på sporet av salmen som fenomen, må man lete *i* og *bak* litterære konvensjoner og genrebegrep, *i* og *bak* historiske og fromhetshistoriske konvensjoner og føringer, *i* og *bak* biografiske og kontekstuelle føringer (idette tilfelle Grundtvigs liv og historie, dansk kirke og kulturhistorie), *i* og *bak* teologiske føringer. De kjønnteoretiske og teologiske fokus jeg velger er viktigere som ledetråder gjennom tekstarbeidet enn de tradisjonelle måter å fortolke Grundtvigs salmer på. Disse siste er på ingen måte *irrelevante*, tvert imot er de *själöklara förusetningar*, og ligger der som ikke direkte tematiserte baktepper.

¹⁵ Av gresk, δόξα, i nytestamentlig sammenheng: glory, splendor, grandeur (in gen.often glorious); power, kingdom; praise, honor; pride (1 Th 2.20); brightness, brilliance; revealed presence of God, God himself; heaven (1 Tm 3.16); glorious heavenly being (2 Pe 2.10; Jd 8); promise before God to tell the truth (Jn 9.24). Sitert i Barclay M. Newman, Jr, *A Concise GREEK-ENGLISH DICTIONARY of the NEW TESTAMENT*, 1971, som del av Kurt Aland&Barbara Aland (red), *THE GREEK NEW TESTAMENT*, 1983

Hva er – sammenfattende - denne lesningens tema og mål?

Som nevnt innledningsvis, er denne lesningens tema den mentalitet og billedrikdom som Grundtvigs sang til kjærligheten (hovedfokus) består av, og selv initierer; hvor særlig kropp, språk, kjønn, estetikk, relasjoner, vekst og forvandling står sentralt.

Avhandlingen gir et eksempel på en lese måte som viser det teologiske alvoret i å synge sant, skjønt og godt om livet – som hellig - i kraft av en situert, kjønnnet kjærlighetsdiskurs.

Avhandlingen vil bidra til et teologisk fortolkningsrom rundt Grundtvigs salmer.

Den er ment som en *elementær innføring* i disse; preget av et underliggende spørsmål: hva er en salme?

1.2. Om å lese salmer

*Läsningen liknar utförandet av ett musikalisk partitur*¹⁶
Ricoeur

*...men derimod er Livløsheden, som end ikke maatte findes i de strængest videnskabelige Arbejder af Christne, i en Prædiken utaaelig, og i en Psalme oprørende...*¹⁷
Grundtvig

Siden folkelige salmer på morsmålet i motsetning til bibelske salmer, bibeltekster og kirkehistoriske dokumenter for det meste har unngått det akademiske blikk i norsk teologisk fagtradisjon, er det å lese salmer en særlig åpen og utfordrende sak. Fraværet av en allerede etablert historisk-kritisk lesning gjør at en hovedforutsetning for min lesemåte mangler. Jeg håper likevel å kunne få med meg leserne i mitt forsøk på å lese salmer etter *den litterære vending* i en verden som stadig åpner seg for nye måter å tolke tekstlige tegn på.¹⁸

I Grundtvigs salmer finner jeg en språklig bevissthet som ikke på noe punkt viker tilbake for de vitenskapsteoretiske utfordringer særlig det 20. århundre ga med henblikk på språket som fenomen, og for språklig følsomhet generelt. Grundtvig *spiller* suverent på språkets uendelige repertoar i sine tekster. Derfor inviterer hans tekster mer enn manges til en mer oppdatert dialog med moderne språkfilosofi og estetikk, ikke minst til det som har å gjøre med "eksegetens" eget språklige grep. Å feste hans bidrag til språkets tegn og virkelighet i en avhandlingsform i dag, krever ferdigheter som går ut over de akademiet normalt trener sine noviser i. Likevel skal dette til for å tilfredsstille nettopp akademiets nødvendige krav om *saklighet* og *presisjon* etter dagens vitenskapsteoretiske idealer.

Salmer tilhører mange faglige felt.¹⁹ Jeg ønsker å bidra til å videreutvikle en type lesning av salmer som ikke tar for gitt alle de faglige føringer som de teologiske, de musiske, de litterære, de filosofiske, de kjønnsteoretiske og de pedagogisk/psykologiske diskurser tilsier, om man følger de opp hver for seg på en isolert måte. Jeg er interessert i å fastholde viktige sider i hver diskurs og sammenholde de i et teologisk blikk, styrt av en fenomenologisk lesemåte.

¹⁶ Peter Kemp/Bengt Kristensson (red.), Paul Ricoeur, "Vad är en text?", *Från Text till Handling. En Antologi om Hermeneutik*, 1988, s. 55

¹⁷ Grundtvig, *Om Christendommens Sandhed, 1826-1827/1865*. Sittet i Borup/Schröder, *Haandbog i Grundtvigs Skrifter*, III, *Kirkelige Grundtanker*, 1931, s. 40

¹⁸ Jeg bruker begrepet her både i betydningen en generell tendens i det 20. århundre, hvor det betegner en fokusering på språklige forhold for forståelse av menneskelig væremåte og for oppfattelse av egen virkelighet, og i betydningen av å anvende lingvistikken også på ikke-lingvistiske fenomener. Se "lingvistisk vending", Lothe/Refsum/Solberg, *Litteraturvitenskapelig Leksikon*, 1997, s.141

Symboler for nye lesemåter som oppleves særlig aktuelle for mitt arbeid er for eksempel Roland Barthes (*kjærlighet som fenomen, lysten til teksten*), Michail Bakhtin (*et kor av stemmer*), Julia Kristeva (*intertekstualitet, mosaikk av sitater*), Michel Foucault (*kunnskapens diskurs*), Sallie Mc Fague (*metaforisk teologi*) m.fl. Se mer om min bruk av disse og andre teoretikere under *Fenomenologisk tilnærming*, 1.2.5.

¹⁹ Se for eksempel Stig Wernø Holter, *Kom, tilbe med fryd*, 1991, s. 229: "Hymnologi er en utpreget tverrfaglig disiplin. En salme kan vurderes både fra et teologisk, litterært og musikologisk synspunkt. Samtidig er det klart at en ensidig vektlegging av det ene aspektet vil gjøre urett mot salmen som sådan. Innenfor den *prinsipielle hymnologi* drøfter man derfor hvilke krav som må kunne stilles til en salme."

At jeg velger såkalt fromhetslitteratur som mitt felt, gjør det ikke helt enkelt å definere det teologiske blikk. Likevel blir nettopp det tomrom og den usynliggjøring i det akademiske som salmer har vært gjenstand for her hjemme, et svært stimulerende utgangspunkt for å forsøke å etablere et nesten nytt felt innenfor de teologiske disipliner. Ett felt som ikke bør fanges av begrepet *fromhetslitteratur* i streng betydning, men som griper dypt inn i, og utfordrer alle de eksisterende teologiske disipliner: bibeleksegese, kirkehistorie, systematikk og praktisk teologi. Salmer har alltid vært bibelfortolkning, vært en del av kirkehistorien, vært en systematisk teologisk tenkemåte, vært praktisk teologisk refleksjon og medium i den kristne ritualisering av livet i nord-europeisk religionsform.

Det første spørsmål i en slik undersøkelse vil være et spørsmål etter det sakrale eller det hellige element i salmer. Vekten vil da ligge på det hellige element i en kristelig religionsform preget av protestantisk spiritualitet, siden min undersøkelse er salmer som har blitt til og fungert i en nordisk kulturkrets.

Hva er det hellige i kristelig versjon?²⁰ Salmer kan betraktes som hellige tekster, og de kan betraktes som alt annet enn hellige tekster (som med bibeltekster og andre tekster). En teologisk, oppdatert lese måte fordrer et hellighetsbegrep som skiller seg fra en del av det tradisjonen legger av føringer. Bare hvis alle tekster betraktes som potensielt hellige, og bare hvis hellighet i seg selv kan brukes med mening i det allmenne språk, er vi i nærheten av Grundtvigs forestillinger om det hellige element i livet. Tekster er for Grundtvig hellige bare i den grad livet selv oppleves og oppfattes som hellig. Grader av hellighet og måten det konstituerer seg på, er dessuten mer interessant i denne sammenheng enn det som måtte falle innenfor og utenfor det hellige.²¹

Fordi jeg anser begrepet *hellig* og den allmenne oppfattelse av hvor og hvordan hellighet konstitueres, hvor og når hellig tid og sted slutter og begynner – som dypt uklart i vår kultur, er det helt umulig å definere hellighet helt konsist. Likevel er jeg overbevist om at begrepet bør brukes. Uklarhet i bruk av begrepet *hellig* er både forvirrende og spennende. Begrepet er i ferd med å bli allmenngjort.

Jeg er svak for bestemmelsen *potensielt hellig*. Det betyr for lesning av salmer, at de som tekster, i likhet med alle andre tekster, kan betraktes som potensielt hellige. Samtidig er det viktig å erklære de som potensielt svært hellige,²² fordi de med sitt språk, sin historiske bakgrunn og sosiologiske rolle inviterer leserne og de syngende inn i en verden for de mest

²⁰ For eksempel: Hvordan konstitueres det hellige? Hva er dets grenser? Hva faller innenfor eller utenfor? Hvordan reguleres disse grenser? Hvor flytende er de? Og kanskje aller mest: Hvilke *grader* av hellighet preger salmene?

²¹ I denne sammenheng er det viktig å påpeke at det på den ene side er ulike former for religionsforståelse som skaper skarpe skiller mellom det hellige og det profane. Like viktig er det likevel å påpeke at mange varianter av sekulære tenkemåter bidrar til nøyaktig det samme: å isolere religion og religiøst språk til en sektor av virkeligheten man kan melde seg inn eller ut av alt etter personlig eller gruppevis interesse. Å fokusere på absolutte forskjeller når det gjelder hellighet vil lett dominere slik at måter og grader av hellighet blir et sekundært og ikke primært spørsmål. I Grundtvigs verden er grad og måte primært, ikke sekundært i spørsmålet etter det hellige.

²² Se kap 2.4.: *Det hellige/det aller helligste*

definitive benevnelser av hellighet som tradisjonen kjenner til. Aller sterkest er dette tematisert ved ordene om og kjærlighetsrelasjonen mellom Gud, mennesket og verden.²³

Å lese salmer i academia er nesten helt nytt i norsk sammenheng, og representerer en svært anstrengende læreprosess. Det har vært forsømt som akademisk trening på alle plan i skoleverket, og vært overlatt til fromhetsøvelser og dyrking av religiøse følelser alene. Slik er det tildels fremdeles, noe som symboliseres ved at salmer først og fremst regnes som utøvelse av religion, innordnes innenfor det omstridte og uklare begrep om forkynnelse, og ikke som kunnskapsstoff og dermed tekstlig fenomen på linje med alle andre tekstlige fenomener.²⁴ Dette gjør samtidig leseøvelsene ekstra utfordrende og spennende.

Om salmetekster fortsatt skal parkeres i kirke og skole og samfunn først og fremst som uttrykk for protestantisk *praksis*, avhenger ikke bare av hva man gjør i kirkens liturgiske rom, men kanskje enda mer av hvilken status og plass de skal ha i de akademiske diskurser, først og fremst som del av den teologiske fagtradisjon.

Ikke alle vet at salmetekster representerer teologi på høyt abstraksjonsnivå. Samtidig er det hverdagstale og har fungert som tankeklart og følelsesfullt trøstespråk og iscenesettelse av fest og feiring for kvinner, menn og barn i alle lag av befolkningen.²⁵ Salmer har vært *det* rituelle medium fremfor noe i protestantisk religionsform. Salmer representerer den aller viktigste estetiske dimensjon i denne religionsform, det som i sin tid skulle til for delvis å erstatte den katolske rikdom man sa nei til, bekrefte protestantisk religiøsitet, og tilskynde nye tankeformer og rollemodeller. Uten salmer ville Luthers reformasjon verken hatt mulighet til å bli folkelig bevegelse, eller kunnet slå rot og videreutvikle seg i de land hvor denne religionsform festet seg.²⁶ Salmer knyttet an til en sterk lokal kontekst, ved å være poesi av og for folket (salmesang på morsmålet). Samtidig var dens større kontekst ikke bare av europeisk, delvis tverrkonfesjonelt format, men hadde også universelle dimensjoner. Salme og hymnetradisjonen sto i sterk kontinuitet med førreformatorisk religionsform, og hadde strukturer med forbindelseslinjer til mytologi og andre religiøse systemer i sin genre.²⁷ Salmer som fenomen har vært et stort, mobilt medium, anvendelig til å rotfeste og repetere religiøse

²³ Se 1.2.2. til videre forklaring av begrepet og min bruk av ordet *hellig*.

²⁴ For eksempel i det nye religionsfaget (kristendom, religion, livssyn) i grunnskolen i Norge (KRL).

²⁵ Det har altså gått *akademia* nesten hus forbi. Kanskje fordi det er og blir vanskelig å se seg selv, den/det andre ut fra det som ligger rett utenfor stuedøra (eller det som er innenfor!); ens eget religiøse blikkfelt, eller kulturelle *morsmelk*. Salmer har vært vestlig teologisk *chora* (se under), som såkalt mer avansert teologi i en fire fem hundre år har basert sin tenkning på. Nå er dette grunnlag mer eller mindre forvitret som enhetskultur. Det betyr på den ene side at den akademiske diskurs mangler basis (folk kan ikke lenger sine bibelvers, sin kirkehistoriske kunnskap, sine salmevers) for det den holder på med, og kan bli svært *fremmedgjort*. På den andre side betyr det at salmer mer og mer symboliserer det motsatte av hva det lenge har vært: folkelig kultur, felles referanseramme. For mange er salmer det som best karakteriserer *det fremmede* i egen kultur.

²⁶ Se for eksempel I Lønning, "Salmer og sanger", Hjelde/Lønning/Rasmussen, *Martin Luther. Verker i utvalg*, 1982, s. 40-58. Selv om det er kirkehistoriefaget som har noe av æren for den kunnskap som er tilgjengelig på dette felt, så er det likevel nærliggende å påpeke at det kanskje er de kirkehistoriske og de idehistoriske fagfelt i vår sammenheng som må ta størst ansvar for ikke å ha gjort nok oppmerksom på salmen som fenomen i protestantisk kulturhistorie.

²⁷ Til støtte for denne påstand, se for eksempel Jørgen Pedersen, "Den latinske hymne i tusind år. Et essay til indføring", 1 og 2, *Hymnologiske Meddelelser*, 1978 (4), s. 193-227, og 1979(1-2), s. 36-91, og Jørgen I Jensen, "Det hymniske. Et indlæg", *Hymnologiske Meddelelser*, 1991 (1), s. 29-39

vaner og tankeganger i nordisk, protestantisk kultur. Av disse grunner kaller jeg salmer nordisk religiøsitetens *chora*.²⁸

Det å utvikle kunnskap om salmer, er spesielt viktig i en verden som vil videre med kanskje helt andre former for fromhet og tenkning. Salmesang på morsmålet som fenomen representerer en type tidligere religiøs mentalitet som hadde, og tildels har, en betydelig sosiokulturell innvirkning. Det er på denne måten også historisk kunnskap som reflekteres i og kan tilegnes fra salmene.

Det er til den teologiske fagtradisjon jeg har villet gi mitt bidrag med en avhandling om Grundtvigs salmer. Det gjør jeg for å stimulere til livfulle og anstrengende leseøvelser, for å fornye og øke kunnskap om mer eller mindre usynliggjorte tekster.

Jeg forsøker å leve opp til Ricoeur's anvisning for en mulig lesestrategi, og til Grundtvigs ideal for vitenskapelige tekster,²⁹ – på min måte: spille på Grundtvigs tekster i bevissthet om at vitenskapelige tekster bør måles ut fra deres evne til å skape liv.

1.2.1. Tematisk inngang: kjærlighet og dens diskurs

*Meneske! hvor dybt du sukker,
Fryd dig ved Guds Velbehag!
Kjærlighedens Billedhugger
I dit Ler har fundet Smag...³⁰
Grundtvig*

Å betrakte kjærlighet som kardinalverdi er noe Grundtvig har til felles med hele kirkens tradisjon, slik den også anses som sentral verdi i alle verdensreligioner. Kjærlighet er som fenomen og element sannsynligvis noe av det mest allmenne som finnes. Det forbindes gjerne med selve livsprinsippet.³¹

Teorier om kjærlighet er påtrengt. Når jeg bruker teoribegrepet om kjærlighet, er det både fordi jeg ønsker å ta ordet teori helt på alvor i sin grunnbetydning som en visjon, et utkast til

²⁸ Julia Kristeva har preget uttrykket *chora*. I litteraturvitenskapelig diskurs kan det derfineres på følgende måte: "(gr. 'livmor, beholder', opprinnelig fra Platons Timaios), hos Platon får *chora* betydningen av det som omslutter, "det Enes" opphav, det uenvelige, det hybride. Julia Kristeva nytter *chora* som begrep for det som går forut for navngivningen, språket og Farens Lov, "stedet" for det semiotiske, det i individets utviklingsprosess som knytter det til minnet om symbiosen med moren, i motsetning til det symbolske. *Chora* er det som "bærer" frem språket, og kan etterspores i språkets rytmer, klanger, musikalske struktur og brudd."

Lothe/Refsum/Solberg, *Litteraturvitenskapelig Leksikon*, Kunnskapsforlaget, Oslo, 1998

Uttrykket er også preget av Jacques Derrida, blant annet i teksten *Khôra*, 1993. Jayne Svenungsson beskriver hva han vil uttrykke med begrepet på følgende måte: "...næmligen ett slags ikke-ursprunlig utsprung som foregår varje identitet eller beståning, som påminner om att det sista ordet aldrig är sagt, att ingen lära, inget system någonsin kan betraktas som fullbordat." (Jayne Svenungsson, *Guds återkomst, en studie av gudsbegreppet inom postmodern filosofi*, 2004, s. 149)

²⁹ Se ingress.

³⁰ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Efterskrift*, strofe 50

³¹ Se for eksempel Mircea Eliade, "Love", *The Encyclopedia of Religion*, 9, 1987, s. 31-40. I innledningen står det som et lite prelidium: "The concept of love, in one form or another, has informed the definition and development of almost every human culture in the history of the world – past and present, East and West, primitive and complex. Broadly conceived, love has been a motivational force in the shaping of culture within both the ideological and behavioral dimensions of life and a substantive theme in the by-products of almost every form of human activity: in religion and the arts, literature and music, dance and drama, philosophy and psychology. It is, perhaps, safe to say that the idea of love has left a wider and more indelible imprint upon the development of human culture in all its aspects than any other single notion" (s. 31)

Se også Serinity Young, "Love", *Encyclopedia of Women and World Religion*, 1999, II, s. 604-606

blant annet plan for handling. Jeg vil aktivt motarbeide et syn på kjærlighet hvor den ikke tas på alvor som makt (for eksempel skjønnhetens makt, sannhetens makt, godhetens makt, ondskapens mm.), men privatiseres eller sentimentaliseres og overlates til en sektor for det spontane, tilfeldige eller uberegnelige alene. Alt liv, alle diskurser har sin sentimentalitet, tilfeldighet og uberegnelighet, like mye for eksempel de matematiske, de samfunnsvitenskapelige, de humanistiske diskurser, de private og de offentlige – som kjærlighetens diskurs. Derfor gir det ikke mening å lage slike skiller. Skillene går et annet sted.

I likhet med figurer som Marcilio Ficino (*Amor est in omnibus et ad omnia*³²), mener jeg at Grundtvig i hele sitt forfatterskap tenker ut fra og påpeker en essensiell forbindelse mellom alle ting, alle fenomener i tilværelsen. Det framstår som en tilværelsesforklaring, som han igjen og igjen benevner som *Gud*, som *kjærlighet*.³³

En av de mest universelle uttrykksformer i den kristne religions historie, er den religiøse poesi, ofte kalt salmer. Som fenomen knytter salmesangen an til den eldste kjente form for kultisk kommunikasjon: den musiske hyllest til guder og helter. Denne tradisjon spiller bevisst på Davidsalmene som sine mest grunnleggende tekster og tradisjonsforelegg, hvor Davidsharpen er sentralt symbol.³⁴

Troels Nørager sier i sin bok *Hjerte og Psyke*, at den danske salmebokens mest grunnleggende og strukturerende metafor er at *forholdet til Gud er et kjærlighetsforhold*.³⁵ Det bekrefter blant annet tanken om kjærlighet som kardinalverdi i den kristne religionsform, og kanhende i hele salme og visdomstradisjonen i den samme kulturkrets.

I salmeretorikken uttrykker Grundtvig seg alltid på vegne av seg selv, som et hvilket som helst lem på verdens og kirkens legeme. Dette jeg'et er uttrykk for både et allment jeg og et historisk jeg. Det er hos han først og fremst et *kvinnelig* jeg, siden han oppfatter mennesket

³² Marcilio Ficino (1433-1499), sitat fra tysk oversettelse av verket *Über die Liebe oder Platons Gastmahl*, 1984, s. 78

³³ Kjersti Bale skriver i boka *Om melankoli*, 1997, blant annet følgende om Ficinøs tanker om kjærlighet, s. 50-76: "Dette har sin forutsetning i den kosmiske kjærlighet, som omfatter alle typer gjensidig tiltrekning mellom motsetninger og alle analogier. Kjærligheten er en levende, bevegelig affekt som gjennomstrømmer alt. Ficinøs tenkning i analogier og motsetninger er slik en tenkning i gradet og ikke i enten-eller[...]For på samme måte som den menneskelige ånden medierer mellom kropp og sjel i individet, slik medierer verdensånden mellom universets kropp og sjel. Mikro – og makrokosmos er analoge og står i ubrutt forbindelse med hverandre. ..Jupiters affekt er kjærligheten, som har en transformerende kraft. Som vist overfor har den guddommelige affekt sitt ypperste bilde i den harmoniske musikken[...]For Augustin var universet Guds carmen (dvs. sang, toner, musikk, diktning), på samme måte som et dikt ville være et univers hvis det ble ordnet i tall, vekt og mål (Ordspråkene 11:21) av den Visdom som ordner alt med kjærlighet (Ordspråkene 8:1). Ficinøs Theologia Platonica, som er De vitas "sjel" ifølge Røstvig, inneholder den mest utførlige og autoritative renessanseversjon av Augustins argument om at skjønnhet er harmoni, og at harmoni er en refleksjon av den guddommelige enhet. [...]Ficino kombinerer antikke myter, astrologi og kristendom slik at De Vita utgjør et nettverk av allegorier hentet fra alle disse områdene. [...]Som for en moderne leser må De Vita også for samtiden ha vært omgitt av en aura av uopdaget mening, en flytende mening som var like viktig som den som lot seg begrepsfeste."

³⁴ Grundtvig benytter seg også av dette symbol, for eksempel i følgende strofe fra SV II 47.9 (*Kong David*):

*Konge dog blev jeg, naenkundig som Faa,
I Jerusalem godt jeg blev hjemme,
Og medens Throner paa Jorderig staae,
Davids-Harpen gaaer aldrig ad Glemme!*

³⁵ Troels Nørager, *Hjerte og Psyke*, 1996, s. 71. Sml. for eksempel Ursula King, *Christian Mystics*, 2001, s. 4: "The story of the Christian mystics is one of an allconsuming, passionate love affair between human beings and God. It speaks of deep yearning, of burning desire for the contemplation and presence of the divine beloved."

som grunnleggende kvinnelig.³⁶ Ihvertfall er det danske folk, og han med det i særlig grad kvinnelig!

I kirkens historier har kjærlighet alltid vært et viktig tema, og avfødt et stort repertoar av dypsindige og avanserte måter å tenke og tale om kjærlighet på. Samtidig har denne diskurs vært preget av en gjennomgående dypt splittet tendens.³⁷ Forholdet mellom såkalt alminnelig kjærlighet og såkalt guddommelig kjærlighet er ikke minst det som har opptatt de teologiske rom i kulturen og gjør det den dag i dag, direkte og indirekte.

Det var også dette som opptok Grundtvig. Hans bidrag føyer seg inn som en fortsettelse og en utvidelse av en lang tradisjon, som forsøker å overvinne den tendens til splittelse som har preget mye av kirkens retorikk om kjærlighet, og som fremdeles gir kirkens kjærlighetstale et sterkt preg av umodenhet, dualisme og usikkerhet.³⁸

Å tematisere kjærlighet er ikke originalt i Grundtvigforskningen. Å tematisere kjønn og kjærlighet er litt mer uvanlig. Å skrive et større teologisk arbeid med fokus på kjærlighet og kjønn er kanskje nytt. Dette representerer den største forskjell mellom mitt bidrag til Grundtvigforskningen og det som til nå danner denne forskningstradisjon. Dette nye innebærer på den ene side en helt påtrengt oppmerksomhet omkring gudsbildets kjønnethet hos Grundtvig, hvor ikke minst treenigheten tenderer til å sprenges, symbolsert blant annet av forestillingen om *Guds Datter*. På den andre siden innebærer mitt arbeid på dette punkt en vesentlig videreføring av Grundtvigs antropologi, fordi det kjønnede aspekt i hans salmer er en likeverdig oppmerksomhet på kvinnen, mannen, barnet, i en dynamisk, prosessuell og relasjonell diskurs. Dette har til nå ikke blitt tatt tilstrekkelig alvorlig i forskningen. Ihvertfall har den ikke blitt tatt alvorlig nok til å se og å beskrive den dype sammenheng mellom hans bilde av mennesket i verden og bildet av Gud som en kjønned diskurs.

Å fokusere konsekvent på kjærlighet som fenomen i denne sammenheng er også delvis nytt. Det har nok vært kommunisert og forutsatt i mange arbeider, men ikke løftet fram som *det* nødvendige fokus for Grundtvig kjønnsrelaterte menneskebilde og gudsbilde i relasjonelle strukturer som nøkkelpunkt i gudskrelasjonen.

³⁶ Se for eksempel Grundtvig, *Dansk Ravne-Galder*, 1860:

Det maatte aldrig glemmes / At lige siden Adams Død / Grund-Mennesket er Kvinden, / Livs-Moderen er Livets Væld / Og Levnets-Løbets Kilde, ...

Sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs Skrifter i Udvalg*, X, s. 481

Se også Grundtvigs preken, *Anden Faste-Søndag 1865*, C.J.Brandt(red.), *Grundtvigs Sidste Prædikener*, I, s. 430: *saaledes kan vi ogsaa begynde at fatte, hvorfor Herren kalder sin Menighed "Bruden"; thi i Forhold til Guddommen, som virker alle Ting i alle, maa hele Menneskelivet nødvendig være, hvad vi kalder kvindeligt...*

³⁷ Se for eksempel allerede den store forskjell i genre og retorikk angående kjærlighet som tema mellom to samtidige skikkelser som Paulus (Paulus'brevlitteratur i NT) og Ovid (for eksempel Ovid, *The Erotic Poems*, [overs.], 1982)

³⁸ Denne situasjon er bakgrunn for en rekke forsøk på å komme til rette med kjærlighetens diskurs i dag, ikke minst i ulike deler av feministiske teologier, men også mange andre steder, f.eks. hos de kristne mystikere. Se også f.eks. tekster av teologer som Paul Tillich, *Love, Power and Justice, ontological Analyses and ethical Applications*, 1954/1960. Et eksempel på et teologisk forsøk på å gå inn i dette feltet i vår lokale norske kontekst, er Elisabeth Thorsen's doktorgradsprosjekt "En moderne lesning av kjærlighetserfaringen i Høysangen" (søknad, NFR, 2002, v/Senter for Kvinne og kjønnsforskning), hvor hun gjennom en feministisk-teologisk lesning av Salomos Høysang vil undersøke presmisene for en formidling av et ikke-dualistisk kjærlighets-syn ved hjelp av en fenomenologisk/teologisk fortolkning (Løgstrup) av kjærlighetserfaringen og Julia Kristevas litteraturteori.

Gudsrelasjonen er aksiomatisk i enhver eklesiologi, lære om kirken. Derfor vil mitt bidrag til Grundtvigs tenkning om gudsrelasjonen som kjønnnet diskurs være et innspill til enhver diskusjon om hans kirketenkning (folkekirken).

Det er da også særlig i en undersøkelse av hans salmer at dette kommer fram. Omfattende undersøkelser av disse perspektiv i forhold til hans salmer er til nå ikke gjort. Etter Magnus Stevns ypperlige salmefortolkninger som nettopp satte i gang en slik oppmerksomhet omkring kjønn og teologi/ antropologi i Grundtvigs salmer, har det ikke blitt skapt et større arbeid med samme fokus. Mitt bidrag til Grundtvigforskningen er et svar på dette.³⁹

Kjønnsforskningens fokusering på den strukturelle problematikken i talen om Gud, blir ofte sammenfattet ved Mary Daly's berømt setning: "... if God is male, then male is God."⁴⁰ Den problematikk som er symbolisert her, rammer salmens gudstale slik den rammer andre kontekster hvor Gud nevnes. Den er derfor også en hovedinnfallspport til mitt spørsmål overfor Grundtvigs tale om Gud i hans utpreget kjønnede retorikk.

Hvor bør man begynne i talen om kjærlighet og kjønn hos Grundtvig? Overalt! men kanskje først og fremst hos fenomenet *menneske*.⁴¹

Grundtvigs menneske, Guds kunstverk, selv kunstner, skaper liv av *lyst*. *Thi Lysten driver Værket*.⁴² Heller ikke Gud skaper liv av et *intet* i Grundtvigs tekster, men av *noe*. Det usynlige, som er *mellom* alt og alle er også et *noe*. Det er mer enn virkelige *bånd*, laget av det edleste slag, *Fuldommenheds Baand*.⁴³

Dette noe, disse bånd, er det Grundtvig kaller *kiærlighed*. Kjærlighet er for han en makt større, skjønnere, mer strålende, seiersikker og skrekkinngytende enn alle andre. Det handler om selve den guddommelige kjærlighets *bundløse Rigdom*,⁴⁴ i mennesket, mellom mennesker, utenfor mennesket. Det handler om den *dybe Sammenheng*.⁴⁵ Han skriver om *Kiærligheds Almagt*.⁴⁶ Kjærlighet er *det eneste Evige herveden*, sier Grundtvig.⁴⁷

Hva er det som åpner seg, kommer til syne når fokus er på kjærlighet som fenomen? Hva er dens makt, mosaikk og maskerade, dens relasjonelle dynamikk, dens estetikk, dens allmenne vilkår og dens mer enn alminnelige makt, dens overdrevne makt, *allmakt*..?

Hvilke former for å miste og finne, og å ta og gi er det kjærlighetsretorikken hos Grundtvig dreier seg om? For det er slike primære fenomener det handler om, i multiple former for

³⁹ Magnus Stevns, *Fra Grundtvigs salmeværksted*, 1950. Jeg tenker særlig på artikkelen "Kvinden i Grundtvigs salmer" som inngår i denne artikkelsamling, s. 72-85

⁴⁰ Mary Daly, *Beyond God the Father. Towards a Philosophy of Women's Liberation*, 1973/1986, s. 19

⁴¹ Se kap.1.4.: *Fenomenet menneske; et elskende og elsket mikrokosmos, i verden*.

⁴² SV I 93.10. (*Til klart Guds Ansikt vi skal see*) og SV I 65.3 (*Giv Himlen nu din Stemme*):

*Har du endnu ei lært,
At Lysten driver Værket,
At kiønt er Alt som kiært?*

⁴³ Et begrepspar som går igjen over alt i Grundtvigs salmer.

⁴⁴ C.J.Brandt (red.), *Grundtvigs Sidste Prædikener i Vartov kirke 1861-72*, II, s. 49. Se også under *Det hellig/det aller helligste*, kap. 2.4.

⁴⁵ For eksempel SV I 232.10 (*Hil dig Frelser og Forsoner*)

⁴⁶ Grundtvig, *Danne-Virke*, III, 1817, s. 45. Se også kap 3, *Skønhed*

⁴⁷ Grundtvig, *Kirkelige Oplysninger især for Lutherske Christne*, s. 456. Sikkert i Borup/Schröder, *Haandbog i N.F.S.Grundtvigs Skrifter*, III, *Kristelige Grundtanker*, s. 94

gaveretorikk innenfor fenomenet *mennesket i verden*, i kosmos. Hva betyr all denne kjærlighetstale?

Grundtvig erfarte kjærlighetens fravær og dødsgrep stadig vekk. Avmakten ligger under og mellom linjene i alt han skriver, som en delvis skjult, delvis navngitt fremmedhet og fiendemakt. Han er knapp i beskrivelse av avgrunnskrefte. Grundtvig skildrer først og fremst kjærlighetens makt og mangfold, retorikk og strategi, metaforer og masker. Det gjør han av respekt for livskraft og døds kraft; *kjærlighet* til livskraft, *frykt* for døds kraft. Det gjør han blant annet i de ca. 1500 salmer han rakk å skrive mens han levde, fra 1783-1872. Han gjør det også i mange andre tekster. Det finnes et mangfold av grunnleggende aspekter i Grundtvigs tekster, men kjærlighetsfilosofien samler, konstituerer og overgår de alle. En kjent forsker har sagt at "Grundtvigs genialitet består i, at han betrakter kærligheden som tankelivets grundlag."⁴⁸

Det er mange grunner til å anta at man ikke når dypt nok i talen om menneskets gudsrelasjon, om man ikke tar kjærlighetsaspektet i sin fulle flertydighet alvorlig. Det gjorde Grundtvig, og fornyet kirkens synging og tale-spill om kjærlighet i sine salmer.

Kjærlighet er tematisert langt mer direkte og overstrømmende i andre diskurser i kulturen enn i de teologiske. Som tema i litteratur, film og reklame kan man nesten ikke unngå å møte på kjærligheten så å si hver dag, som rytmisk og repeterende enfold og mangfold. Hva dette uttrykker, kommer alltid også an på øyet som ser og øret som hører og gir fenomener liv og mening med sin fortolkning.⁴⁹

I filosofiske og andre akademiske diskurser, kan man fra tid til annen møte påstanden om at kjærlighet som fenomen, tross sitt tilsynelatende overtematiserte uttrykk i kulturen, er en forsømt diskurs (Roland Barthes, Julia Kristeva).⁵⁰

Kanskje er kjærlighet (alminnelig kjærlighet) og religion (guddommelig kjærlighet) som vekselvirkende fenomener aller dypst beslektet ut fra den gode, alminnelige og forførende makt som ligger i begges *evighetspotensiale*. Når det gode møter mennesket, og det selv erfarer å være godt, gi / dele godhet, fødes alltid en slags evighetslengsel: at godheten *aldri må ta slutt...*

⁴⁸ William Michelsen, *Tilblivelsen av Grundtvigs Historiesyn*, 1954, s. 173

⁴⁹ Se for eksempel Anthony Giddens, *Transformation of Love in modern Society*, 1992

⁵⁰ Se for eksempel Roland Barthes, *Fragmenter av kjærlighetens språk*, 1977 / 2000, før forordet: "Nødvendigheten av denne boken bygger på følgende tanke: At kjærlighetens språk i dag befinner seg i den ytterste ensomhet. Det tales kanskje av tusenvis (hvem vet?), men støttes ikke av noen: Det er fullstendig forlatt av de omkringliggende språkene, oversett, nedvurdert eller forhånet av disse, holdt på avstand ikke bare fra makten, men også fra maktens mekanismer (vitenskap, lærdom, kunst). Når et språk på denne måten så å si av egen kraft drives ut i det uaktuelle, og forvises bort fra ethvert flokkfellesskap, kan det ikke annet enn å bli stedet for en *bekreftelse*, hvor sær den enn er. Denne bekreftelsen er kort sagt temaet for den boken som begynner her."

Når jeg nevner Kristeva er det fordi hun representerer kjærlighetens diskurs blant annet ut fra sine psykoanalytiske leseteorer, hvor blant annet teorier om det førspråklige får betydning for analyser og gir kjærlighetens nyanser, dybdeperspektiv, makt og detaljrikdom den plass den fortjener.

Slike tanker om kjærlighet som fenomen er styrende for mitt tekstarbeid i kap 3, selv om jeg ikke bruker hennes teorier direkte. Se 1.2.5.

Kanskje består religionens overlegenhet i at den tilbyr mennesket en teori om *fullkommen foreløpighet*. Den tilbyr et fortolkningsblikk som gir det timelige og flyktige et evighetsstempel, en sublim evne til å gi enhver glede og lyst, erotisk som uerotisk, en gyldighet og glans som det ellers ville måtte mangle eller miste.

Når kjærlighetens sannhet, skjønnhet og sanne storhet stadig utfordrer til teologisk refleksjon, er det ikke minst fordi de skjulte og åpenbare sammenhenger mellom smerteerfaring, krenkende atferd og kjærlighetens gode makt med eksistensielt alvor ber om fortolkning. Selv har jeg alltid savnet en sannere, større og mer nyansert tale om kjærlighet, aller mest i de teologiske diskurser. Derfor denne avhandling. Den ser dagens lys på bakgrunn av et dypt alvorlig og tildels dramatisk savn; men av en ennå større *lyst*. Mitt ønske er at den vil bidra til kjærlighetens forsømte diskurs.

Kjærlighetens diskurs slik jeg bruker begrepet i dette arbeidet, kan sammenfattes på følgende måte. Med kjærlighet mener jeg de *bånd mellom ulike instanser i hvert menneske, mellom mennesker, og mellom mennesket og verden*, som bekrefter og skaper *sannhet, skjønnhet og godhet*; i , mellom og utenfor mennesket i verden. Kjærlighet kan ikke tenkes uten sakralitet, hellighet. Hellighet kan ikke skilles fra kjærlighet uten å opphøre å være hellighet. Kropp og kjønn er primære kategorier i kjærlighetens diskurs, slik jeg bruker begrepet, knyttet så nært som mulig til erfaring, som alltid er kjønn og knyttet til kroppen som sted og fenomen.

Det aller viktigste aksiomatisk/ontologiske utgangspunkt og begrunnelse for disse overveielser og definisjoner ligger i forestillingen om at *Gud er kjærlighet*. Det betyr blant annet at det aller viktigste *maktprinsipp* i verden heter kjærlighet, siden Gud først og fremst er uttrykk for makt, god makt.⁵¹

For Grundtvig henger maktene *sannhet, storhet og skjønnhet* sammen i kraft av gudsdimensjonen. Det kan man for eksempel se i hans inngangsport til hele *Sang-Værket*, hvor salmen *Jeg er så underfuld en Magt*,⁵² senere endret til *Vidunderligst af alt på Jord*, viser hvordan Grundtvig i salmegenren holder sine komplekse tanker om det hellige som god makt i kraft av en kristelig diskurs om gudsriketanken og andre kjerneforestillinger sammen som en enhet av erfart skjønnhet, storhet, sannhet, fenomenologisk forstått. Å oppfatte den/det andre, seg selv, verden i glimt som skjønn, sann, stor, blir derfor for Grundtvig en religiøs erfaring. Kjærlighet betraktet som fenomen muliggjør en slik fortolkning.⁵³

Med *kjærlighetsdiskurs* mener jeg en videst mulig forståelse for talemåter om, og tegn på kjærlighet slik det kommer til uttrykk i ulike kulturelle former, og slik dette preges av de konkrete, kontekstuelle forståelsesformer, uttrykk, konvensjoner og strategier. I denne

⁵¹ Se for eksempel Paul Tillich, *Love, Power and Justice*, 1954/1960, s. 24-34

⁵² SV I.1 (*Jeg er saa underfuld en Magt*)

⁵³ Til Grundtvigs religionsfilosofiske betraktninger over tema som sannhet, storhet og skjønnhet, se *Om Sandhed, Storhed og Skønhed, Danne-Virke* III, 1817/1983, s. 17-62

kontekst vil kirkens fromhetsretorikk med dens mange føringer for synet på fenomenet menneske i sin gudsrelasjon som kjærlig og kjønnet virkelighet, stå i fokus. Diskursbegrepet bruker jeg i sin mest *konvensjonelle* form.⁵⁴

Det er viktig å markere at jeg i min utfoldelse av kjærlighetsdiskursen i Grundtvigs tekster ofte bruker termen *retorikk*. Jeg bruker denne termen for å betegne det som tar det retoriske element i språket på ordet, og ansvarliggjør det. Selv om jeg varierer bruken noe, slutter jeg meg til tenkemåter omkring retorikk slik det for eksempel kommer til uttrykk i Elizabeth Schüssler Fiorenzas begrep om *rethorical discourse*, når hun sier at: "...biblical texts and interpretations must be seen as rhetorical discourses. Like all rhetorical discourses, so also feminist theological interpretations are perspectival, historically and socially conditioned, "embodied" discourses. As such they do not make absolute-but, rather, relative-truth claims. Nevertheless, they do not subscribe to a thoroughgoing relativistic nihilism. Instead, they privilege emancipatory discourses over and against patriarchal dehumanizing ones."⁵⁵

Dette oppfatter jeg som et presist uttrykk for hvordan Grundtvig leste, både bibeltekster og andre fenomener rundt seg og i seg selv. Hva som til enhver tid skal knyttes til det som er *dehumanizing*, vil etter min oppfatning endre seg, men *noe* må det være. I tillegg mener jeg at det på noen punkter i Grundtvigs tenkemåte ikke handler om relative sannhetspåstander, ikke minst i forestillingen og påstanden om at *Gud er kjærlighet*.

Det ord i en teologisk avhandling om kjærlighet i Grundtvigs salmer som jeg finner mest anvendelig som hovedinnfallsvinkel til det teologiske, er som allerede nevnt ordet *hellig*. Derfor gir jeg i det følgende en utdypende beskrivelse av hvordan jeg bruker ordet hellig i denne sammenheng.

1.2.2. Det hellige

*thi Intet har ingen Kraft...*⁵⁶
Grundtvig

Jeg ønsker å bruke termen *det hellige* slik den på nye premisser har blitt en term i kirkehistoriske, religionsvitenskapelige og litterære diskurser, blant annet som et felles språklig utgangspunkt for fenomenet religion slik det møter mennesker i ulike former, ulike

⁵⁴ Se for eksempel Lothe/Refsum/Solberg, *Litteraturvitenskapelig leksikon*, 1997, s. 50. Jeg refererer og siterer: Det er særlig Michel Foucault og Mikhail Bakhtin som har preget diskursbegrepet. For Foucaults vedkommende kan det kort betegnes slik: "For Foucault viser diskurs til regelstyrte språkområder som er definert av det han kaller *strategiske muligheter* (*Kunnskapens arkeologi*, 1972). Slik vil det for eksempel på et gitt historisk tidspunkt i Frankrike være en spesiell diskurs innenfor medisin: Et sett med regler og konvensjoner som bestemmer måten man omtaler sykdom og behandling av sykdom på – når, hvor og av hvilke personer. Foucault skiller mellom ulike *diskursformasjoner* eller – områder – religiøse, vitenskapelige, juridiske, litterære, filosofiske osv. Ifølge Foucault har alle samfunn prosedyrer for å kontrollere, velge ut og organisere diskurser..."

For Bakhtins vedkommende kan det betegnes slik: "Bakhtins bruk av diskursbegrepet er en oversettelse av det russiske ordet *slovo*, som kan bety enten et enkeltord eller tale, *logos*. [...] I *Problems of Dostoevsky's Poetics* (1984) refererer Bakhtin til diskurs som "språket i sin konkrete, levende totalitet, og ikke språket som lingvistikkenes spesifikke objekt". Slik er for Bakhtin diskurs knyttet til dialogprinsippet. På varierende måte kan både Bakhtin og Foucault koble diskurs til ideologi."

⁵⁵ Elizabeth Schüssler Fiorenza, *But She Said*, 1992, s. 35

⁵⁶ Grundtvig, *Om Sandhed, Storhed og Skønhed, Danne-Virke*, III, 1817, s. 56

fag, ulike religioner, ulike kilder i fortid og samtid.⁵⁷ Det er strid om denne termens anvendelighet. Jeg bruker den i en konvensjonell form, som symbol for alt som har med det religiøse aspekt ved virkeligheten, det guddommelige mm., å gjøre.

Det er ikke opplagt at det hellige er nøkkelord som inngang til det teologiske. Når jeg velger det, er det ikke minst fordi det er det uttrykk som i økende grad ser ut til å bli brukt i de ulike fagtradisjoner når talen er om religion, teologi, kirke. Å velge det mest konvensjonelle uttrykk for dette ser jeg på som svært vesentlig, ikke bare fordi det fungerer som tverrfaglig term, men først og fremst fordi jeg tror det kan være teologisk fruktbart.

Overfor Grundtvigs salmer tror jeg på samme måte at jeg må styre begrepsbruken mer enn å la hans begrep gjøre det. Bare slik kan jeg ta definitivt ansvar for min egen fortolkning og ikke skjule meg bak ord og uttrykk som er definert av hans språk og den fortolkningshistorie som har preget disse ord.

Samtidig beklager jeg særlig at de kjønnteoretiske innvendinger mot begrepet hellig ikke har blitt tatt tilstrekkelig hensyn til.⁵⁸ Kanskje vil likevel en tverrfaglig, utvidet bruk av begrepet makte å integrere de aspekt som må integreres for at det allmenne blir tilstrekkelig ivaretatt. I avhandlingen bruker jeg mest termen *det hellige*, men varierer med av og til å bruke ordet *sakral* for å antyde det problem som hefter ved termen.⁵⁹

Jeg vil begrense og profilere denne termen ut fra min grundtviglesning på følgende måte:

Jeg ønsker å holde mitt begrep om *det hellige* tett sammen med Grundtvigs begrep om *det guddommelige*, videre hans kjærlighetsbegrep, gudsbegrep og menneskebegrep.

Grundtvig gir ord betydning blant annet ved å skape formuleringer som uttrykker flytende grenser, og ved å gi de et konnotasjons-potensiale nesten uten grenser. Videre ved å spille på ords grunnbetydning, også som konkret språklig virkemiddel.⁶⁰ Hans mål er ikke det vi vanligvis kaller presis språkbruk, men den presisjon som handler om å *treffe* et fenomen, en følelse, en tilstand, en livsform, en tankeform. Han vil rett og slett treffe virkeligheten slik den oppleves og erfares, i sitt mangfold og sin enkelhet.

Slik jeg oppfatter *det hellige*, er det et begrep som tar høyde for å dekke et grunnleggende aspekt ved virkeligheten som ikke uten videre lar seg beskrive på andre måter. Min definisjon av det hellige kan ikke skilles fra kjærlighet, som fenomen og ontologi. Kjærlighet kan ikke tenkes uten hellighet, slik hellighet ikke kan skilles fra kjærlighet uten å opphøre å være hellighet.

⁵⁷ Klassiske tekster innenfor dette felt er for eksempel Émile Durkheim, *Elementary forms of Religious Life*, [overs.]1915/1995, Rudolf Otto, *Das Heilige*, 1917, Mircea Eliade, *Das Heilige und das Profane*, 1957, [overs. *Det hellige og det profane*, 1969] og *Patterns in comparative Religion*, 1958 [overs.].

⁵⁸ Se for eksempel til dette aspekt, Carol P.Christ, "Why Women Need the Goddess: Phenomenological, Psychological, and Political Reflections", Christ/Plaskow, *Womanspirit Rising: A Feminist Reader in Religion*, 1979

⁵⁹ Ordet *sakral* er heller ikke uproblematisk i et kjønnsperspektiv. Derfor ser jeg det som fruktbart å slutte seg til en hovedsaklig bruk av ordet *hellig*, og heller våke og vokte over termen med et kritisk blikk. Dette kritiske blikk går fram av min egen definisjon av begrepet, uten at det utgir seg for mer enn en bruksdefinisjon i forhold til mitt eget arbeid med Grundtvigs tekster.

⁶⁰ Ved utallige sammensetninger av ordet *Grund* og andre ord, for eksempel *Grund-Menneskelig*, *Grund-Forskiellig*.

Det er det hellige som *erfaring* jeg fokuserer på. Både slik dette forbindes i den enkeltes erfaring, og i ulike former for felles erfaring.

All erfaring har et kjønn aspekt. Det får betydning for erfaringen av hellighet. Det vil alltid være individuelle forskjeller mellom opplevelsen og oppfattelsen av det hellige. Det gjelder i ulike retninger, både i forhold til selvoppfattelse, oppfattelse av de andre, og oppfattelse av det hellige som utvidet/spesifikk kategori, slik det fremstår i vår tradisjon med en sterk og overveldende grad av personlige bilder (Gud Fader, Guds Sønn osv.). Argumenter for en polyvalent definisjon av hellighetsbegrepet blir forsterket ved å inkludere kjønnsaspektet.⁶¹

Noe forskning tilsier at det kanskje gir mening å si at kvinner har en tendens til å oppfatte og beskrive det hellige mer i kontinuitet med det man er fortrolig med fra før, det som ligner. Menn har en tendens til å oppfatte det hellige først og fremst som *diskontinuerlig* med en selv, før man oppfatter og kvalifiserer det som er i *kontinuitet* med det hellige.⁶² Dette kan forbindes med teorier om mannlig og kvinnelig individuasjon, hvor mannens oppgave med å konstituere seg som et jeg i *forskjellighet fra* den kvinnekropp han er født av, mens kvinnen konstituerer seg som et jeg i *likhet med* den kropp hun er født av.

Det er uansett denne type spekulasjoner grunn til å mene at Grundtvig så kvinner som symbol på en tale og væremåte som bedre kunne ivareta et fundamentalt kontinuitetsaspekt ved det hellige enn menn, og at derfor kvinners tale om det hellige, ut fra egen erfaring, ville tilføre den offentlige religiøse diskurs noe den manglet på en skjebnesvanger måte. Denne diskurs ville bare kunne finne sin balanserte helhet om faktiske kvinner tok ordet i sin makt – også i den felles offentlige kirkelig/kulturelle diskurs.⁶³

Vestlig tradering av det hellige har hatt en sterk dreining i retning av å betrakte det hellige først som adskillelse og diskontinuitet, deretter som enhet og kontinuitet. Videre har det hellige vært viktig redskap for å skille renhet fra urenhet. Det er svært uheldig i en kjønn symboldiskurs at det hellige har fungert slik, fordi det favoriserer tradisjonelt androsentrisk forstått hellighet og renhet. Likevel er det ikke nok å bytte ut ordet hellig med sakralt, da det har lignende problemer ved seg. Dessuten er ordet hellig i ferd med å få en utvidet og mer allmenn betydning, og kan kanskje gjenerobre også andre måter å oppfatte avgrensning og renhet på; noe jeg finner hos Grundtvig i hans forståelse av det hellige som fenomen. Om påstanden overfor ikke holder, er det i alle fall slik Grundtvig oppfatter det. Hans svar på dette er å forsøke å dreie oppfattelsen av det hellige. Han ville snu rekkefølgen, i det han

⁶¹ Se for eksempel Caroline Walker Bynum, "The Complexity of Symbols", i Twiss&Conser (red.), *Experience of the Sacred*, 1992, s. 265-273

⁶² Dette trenger man naturligvis ikke oppfatte som essensielle former for kjønnsforskjeller, men gjerne konstruerte (uten at det løser problemene). Hvis dette gir mening, får det store konsekvenser for måten man tenker seg at det hellige manifesterer seg i verden og kommer til syne/øre på. Selv om all erfaring er individuell, tror jeg at både menn og kvinner – *til en viss grad* - kan og bør tale på vegne av mennesket, generelt. Til nå har menn på en dominerende måte i vestlig kultur gjort det uten å betenke dets kjønnsmessige og stedbundne kontekstualitet. Hvis det gir mening å *proklamere et element i enhver erfaring som allmenn*, ihvertfall potensielt allmenn, er det som mangler at kvinner også taler på vegne av dette allmenne element. Det gjelder samtidig for enhver tale at den må være seg bevisst sin kontekstualitet (begrenset og relativ gyldighet).

⁶³ Se for eksempel Grundtvigs preken, trykt i sin helhet fremst i avhandlingen. Her argumenterer han avansert for kvinners tale og rolle i religiøse diskurser.

konsekvent holder på at det hellige fattes og oppfattes først som kontinuitet, deretter som diskontinuitet. Det gjør en fundamental forskjell.

Jeg vil i det følgende forsøke å definere det hellige slik jeg bruker det i avhandlingen: Det hellige er først og fremst en opplevelse av at noe er godt, skjønt, meningsfullt og sant, ofte med et ekstremt element i seg (ekstase, fascinasjon, orgasme). Deretter er det mer eller mindre det motsatte, at noe er skrekkingytende, smertefullt, kaotisk, skremmende.⁶⁴

Den aller enkleste og kanskje viktigste bestemmelse av det hellige knyttet til erfaring, er opplevelsen og oppfattelsen av at erfaringen er gyldig. Det hellige er den energi, kraft eller makt som gjør at ethvert menneskes ytringer, dets ja, nei og kanskje, kan bli respektert, både av mennesket selv og av andre.⁶⁵

Det hellige gjør det mulig å felle dommer, å kvalifisere en erfaring som ens egen til forskjell fra og i likhet med andres erfaringer, som verdifull, som gyldig. Det hellige gjør det mulig å benevne og vurdere erfaringens mange kvaliteter, smak, lukt, farge, smerte, lyst, og gradere disse egenskaper. Det er fordi helligheten skaper grenser som beskytter begge veier: Den beskytter ndividet overfor større og mindre andre enheter, det/de andre, samfunnet, nasjonen etc., uten å adskille på en absolutt måte (jeg'et har ingen ting med det/de andre å gjøre i sin autonomi). Hellighetstanken gir autoritet til jeg'et når det sier: rør meg ikke (*jeg er hellig, urørlig, som Gud selv*). Med samme autoritet sier jeg'et: Jeg/vi er del av en større enhet (i kraft av et tredje, Gud).

Med hensyn til gyldighet og kvalitetsdommer, er helligheten på lignende måte et samlende *chora* for det å ta stilling til, avgrense en smaksdom fra en annens, slik at det både er en personlig dom og samtidig kan kommunisere med andres ulike varianter av dommer overfor samme fenomen.⁶⁶

Det hellige er det metafysiske ved enhver erfaring, dagligdags eller ikke, en personlig makt som også har ikke-personlige trekk, og som garanterer for at sannhet, skjønnhet og godhet har en annen type gyldighet enn det onde.⁶⁷ I vår religionsform blir hellighet oftest betegnet og begrunnet med en trinitarisk, interrelasjonell guddom: Gud, Jesus og Den Hellige Ånd, knyttet til en stor symbolverden og tradisjonens mangeslungne diskurs omkring det guddommelige.

⁶⁴ Som regel vil opplevelser være preget av mangefasetterte kombinasjoner av disse følelser, hvor så allikevel noe dominerer følelsen i retning hellighet som primært trygt eller primært farefullt.

⁶⁵ Se kap 3, *Ja/nei*.

⁶⁶ De ulike kvalitetsdommer er likefullt mulighetsbetingelse for å si: "Jeg liker godt denne teksten, du avskyr den; hva er forskjell? hva har vi felles i vår erfaring?" mm.

⁶⁷ Slik for eksempel Maurice Merleau Ponty bruk av termen "det metafysiske": "Det seksuelle 'drama' kan ikke reduseres til et metafysisk 'drama', men er metafysisk og uoverskridelig."

Maurice Merleau Ponty, "Kroppen som kønsvesen", *Kroppens fenomenologi*, 1945/1994 [overs.], s. 129. Se også min bruk av ordet "metafysikk" i 2.6.2.: *Kjærlighetens metafysiske hverdagsvirkelighet*.

Det hellige er mer tiltrekkende (*fascinosum*) enn det er frastøtende (*tremendum*), selv om det har elementer av begge deler i seg.

Det hellige er primært likt det alminnelige, og er en forlengelse, en forgylling og intensivering av det alminnelige. Men det konstituerer seg også som ulikt det alminnelige. Likevel er rekkefølgen her viktig, både i en kristelig versjon av hellighet, og i en kjønnsbestemt forståelse av hellighet. Det foregår en gjenerobring av hellighetsbegrepet i de ulike tverrfaglige diskurser, og her vil rekkefølgen av det hellige som likt og som ulikt være av fundamental betydning for oppfattelsen av det hellige.

Som *fylde* gjør helligheten tingen til ting, som *forskjell* gir helligheten autoritet til skillet mellom godt og ondt, bruk og misbruk, jeg og du / de andre, det hellige og det profane. Hellighet som fylde og fullkommenhet, og menneskets begjær etter dette, er en makt som strekker seg langt ut over en anstendig vilje til at noe skal være godt eller godt nok. Fullkommenhetsbegjæret kan både begrunnes i og eventuelt beskyttes av forestillingen om det hellige.

Hellighet er uoppløselig forbundet med kjærlighet, og har en absoluttetskarakter som gir særlig kjærligheten som fenomen dens essensielle karakter. Det betyr at *kjærlighet er skjebne*, framfor noe, på grunn av dens gaver og fordring, mer enn både kjønn, kropp, etnisitet, nasjonalitet og andre typer tilhørighet. Dette kan begrunnes i hverdagerfaringenes attester til kjærlighet som makt og metafysisk realitet og den teologisk aksiomatiske sannhet at Gud er kjærlighet.

Det hellige er først og sist en *bekyttende* makt til alt liv, forstått som et forsvar for dette livs egenverdi og rett til utfoldelse. Det kan det, fordi helligheten har denne dobbelte egenskap å skille og forene i beskyttende øyemed. Det som binder sammen har et sterkere potensiale enn det som skiller, i og med det helliges forhold til det gode som sammenbindende kraft. Hellighet er derfor på samme tid noe som setter grenser og beskytter mennesket (ikke rør meg) og forener det med den / de / det andre (se meg, rør meg).

Det som skiller mennesket fra Gud, er ikke at Gud er hellig og mennesket profant, men at forholdet mellom det hellige og det profane i mennesket har en annen karakter enn forholdet mellom det hellige og det profane i Gud. Som inkarnert er Gud en fullkommen enhet av hellig og profan, mens mennesket har en ufullkommen og skadet enhet av hellig og profan.

Å krenke det hellige er ene og alene å krenke livet. Å krenke liv er alltid omvendt også å krenke det hellige. *Det hellige er det samme som det ved livet som er ukrenkelig.*⁶⁸

⁶⁸ Jeg er klar over at min tilgang til og fortolkning av en slik tankegang er sterkt preget av den religionsform jeg er vokst opp i (vestlandspietisme blant buddhister og shintoister!, deretter norske varianter av den kristne religion), at jeg er kvinne, og at jeg er den jeg ellers er blitt og er. Likevel betrakter jeg elementer i den som representativ, i betydningen allmenn; dvs. et faktisk ståsted for en dialogisk / polylogisk posisjon i forhold til andre oppfattelser av det hellige i vår egen kultur og i andre kulturer (se overfor). Med det antar jeg en mulig globalt preget

Ut fra påstanden om at forestillingen om det hellige er svært uklar i vår kultur i dag, tenker jeg at enhver teologs oppgave, og derfor også min, er å øve seg i å lese såkalte religiøse tekster (for eksempel fromhetstekster) ikke-religiøst, og såkalte ikke-religiøse tekster, religiøst, ut fra nye lesestrategier. Hva det hellige er og hvordan det konstitueres, graderes og varieres, blir et nøkkelpunkt for teologiske lesninger av tekster. Min salmelesning er en slik øvelse.

1.2.3. Kvinnen i Grundtvigforskningen

...mens Salmen faar det ny kvindelige Element, der ikke blot giver en af dens væsentligste Afvigelser fra Salmen hos Lutherske Forgængere i det danske Kirkekor, men tillige giver en af de allerstørste poetiske Værdier i Grundtvig-Salmen overhovedet.⁶⁹

Nu hedder Jomfru Marie ikke mere Guds-Moder; men over hendes Alte bygges et andet for en Gud-Moder, der som Gud-Fader er Part af Helheden Gud⁷⁰
Magnus Stevns

Det er nesten bare menn som har skrevet større arbeid om Grundtvig. Kanskje er det også derfor, som i de fleste andre sammenhenger, at det er *kvinnen* som står i fokus når talen er om det kjønnete i Grundtvigs tekster. At menn også er kjønn, er opplagt, men det har ikke på samme måte som med kvinnen vært tematisert til nå. Derfor er det uunngåelig å tegne et lite riss av *kvinnen* når talen er om kjærlighet og kjønn i Grundtvigforskningen.

Det finnes ikke en av de klassiske Grundtvigforskere som ikke på en eller annen måte berører kjærlighet som tema i tilknytning til sitt eget fokus. Svært mye klokt og innsiktsfullt er sagt og skrevet. Likevel er det altså svært begrenset hva som er skrevet om kjærlighet i et utvidet kjønnssteoretisk perspektiv. I det følgende vil jeg referere noe av det viktigste som er skrevet omkring temaet kvinnen i forskningen.

I sine salmer skriver Grundtvig om kvinner, til og for kvinner, på vegne av kvinner. Han skriver tilsvarende om menn, til og for menn, på vegne av menn. Det er det kanskje bare en mann som kunne ha gjort! En som føler seg som selvfølgelig representant - for det meste. Uansett tror jeg han er en spennende representant, ikke minst som kjønnsbevisst salmediker på 17 – og 1800 tallet. Hva det gjør med denne mannen at det er mitt eget kvinneblikk han er gjenstand for, ønsker jeg ikke å definere helt, men *noe* er det! Noe spesifikt, og noe allment.⁷¹

I verste fall kan Grundtvig med sin kjønnsretorikk anklages for å gjøre mannens universelle blikk bare enda mer omnipotent, fordi det inkluderer kvinnens blikk på en dominerende

forståelsesform / fellesskap preget av forskjeller og likheter som kan identifiseres. Jeg forholder meg dermed til andres innfallsvinkler som om de også representerer noe representativt.

Jeg er derfor først ute etter å finne ut hva som kan tenkes å symbolisere noe felles, deretter etter hva som skiller mellom de ulike oppfatninger.

⁶⁹ Magnus Stevns, "Kvinden i Grundtvigs salmer" (1941), *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 73

⁷⁰ Samme, s. 84

⁷¹ Noe i det jeg sier er representativt for det å være kvinne i verden, noe er representativt for det å være kvinne og mann, slik det motsvarende var for Grundtvig, og for ethvert menneske, slik jeg ser det. Nøyaktig hvordan det skal forstås, er jeg ikke sikker på. Det jeg er rimelig sikker på, er at det ikke lar seg forstå og uttrykkes uten et religiøst språk, på grunn av det *gitte* (the *given*, altså det gitte også som gave) i og med kontinuerlige trekk ved verden som fenomen i kraft av tid, sted og kropp (*noe* i enhver kropp kommer fra en annen kropp osv.).

måte. I beste fall utvider han den kristelige diskurs med hensyn til kjønn, og spiller så avansert på kjønnslikhet og kjønnsforskjell at det betydde et svært avgjørende skritt videre i talen om relasjoner, Gud og menneske som kjønnnet virkelighet. Jeg holder bestemt en knapp på det siste.

Fordi kvinnen har vært knyttet til kjærlighet og kjønn i Grundtvigforskningen på en uttalt måte, er det nærliggende å spørre om hva de forskjellige har bidratt med i denne anledning. Hva har vært sagt om kvinnen i Grundtvigs tekster?

Grundtvig's *Sang-Værk*, bind 1, preges gjennomgående av en kjønnsbevissthet som man må være blind for ikke å få øye på. Samtidig er det et stykke vei fra det å se bort fra dette, til det for eksempel Magnus Stevns gjør når han skriver om "Kvinden i Grundtvigs Salmer", eller det Peder Balslev Clausen gjør når han kvalifiserer en del Grundtvig-salmer som *kvindesalmer*.⁷² For det første er det en oppmerksomhet omkring kjønn ut fra hovedfokus på kvinne-kjønn, ikke manns-kjønn. For det annet er det viktig å presisere hva som ligger i termen *kvinnesalmer* hvis vi vil bruke den. Jeg bruker termen mer som teknisk term, enn det å skulle vurdere dens kjønnsteoretiske og teologiske gehalt.

I boka *Fra Grundtvigs salmeværksted* skriver altså Magnus Stevns en artikkel om "Kvinden i Grundtvigs Salmer". Dette er et av de mest verdifulle bidrag til forskningen omkring det kvinnelige i Grundtvigs salmer. Det er oppsiktsvekkende at denne innsiktsfulle artikkel er skrevet så tidlig i vårt århundre. Det er en problematisk gåte at ikke Stevn's anliggender har blitt bedre fulgt opp i årene som har gått etter at boka kom ut.

Det er særlig tre momenter i Stevn's betraktninger jeg vil trekke frem:

1. Påpekningen av at *Guds-Kærlighed* hos Grundtvig trenger *Kvindelkærlighed som Billede*. Dette leser Stevns blant annet ut av følgende Grundtvigstrofe: *Mer vidunderlig end Kvinder, Mere liflig elsker han[...]Evig er hans Kjærlighed Mer end Kvindens øm og varm.*

Videre sier han at *Guddommens Kærlighed til Mennesket er af samme Art som kvindens, selv om den i Styrke og Dybde overgaar denne*.(s.83). Dette er en analogitenkning som kirken til tider har vært ytterst engstelig for å utnytte. Samtidig er det et springende punkt i det å tenke seg mulige vesentlige forskjeller mellom mannlig og kvinnelig spiritualitet i vår tid, mellom menneskelig og guddommelig. Det knytter også an til diskusjoner rundt språk i vår tid, særlig når det gjelder metafor-bruk.

2. Stevns leverer skarpsindig teologi når han ut av Grundtvigs salmer spissformulert tolker hans forhold til katolsk kvinnefromhet, slik vi så i ingressen:

Nu hedder Jomfru Marie ikke mere Guds-Moder; men over hendes Alter bygges et andet for en Gud-Moder, der som Gud-Fader er Part af Helheden Gud (s.84).

Dette ser jeg på som en teologisk utfordring vi bare er i starten med å forsøke å komme til rette med. Jeg ønsker å bringe dette videre, både med hensyn til forståelse av Grundtvigs

⁷² Magnus Stevns, *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, og Peder Balslev Clausen, "Det kvindelige som motiv i Grundtvigs *Sang-Værk* (1837)", *Hymnologiske Meddelelser*, 1984, s. 3-24

salmunivers, og generelt når det gjelder den svært aktuelle teologiske debatt omkring kjønn og hellighet, kjønnsbestemt menneskeforståelse og kjønnsbestemt gudsførståelse.

3) Stevns evner å sette på formel det som andre har sett eller oppdager når de leser Grundtvigs salmer. Han ser *hvor* sentralt mor og barn-bildet i Grundtvigs salmer er, når han sier: *...fordi hun (Kvinden) som nødvendig Led inddrages i den store Lignelse, Grundtvig satte sig som Hovedopgave at fortolke: Gud og gudskabt Menneske - (s. 73), og tilsvarende: at der i Forestillingen om Forholdet mellem Menneske og Guddom stadig indskydes Forestillingen om Forholdet mellem Barnet og dets Moder (s.84).*

Helge Toldberg's *Grundtvigs Symbolverden* er også på dette feltet en uvurderlig kilde til viten om Grundtvigs univers, og naturligvis også med hensyn til kvinnen og til den kjønne diskurs i salmene.⁷³

Det er vanskelig å redegjøre for hans forståelse av *kjønn* og *kjærlighet* ut fra et så omfattende verk; men bare det å slå opp i stikkordsregisteret på begreper som *kvinde, mand og kvinde, kærlighed, jomfru Maria, Malene, Caroline Amalie, brud, brudgom* osv., gir stor uttelling i form av kunnskap om kompleksiteten i disse begrepers stilling og funksjon i Grundtvigs diktning. Her får man hjelp til å komme på sporet av, og å utdype det stadig utfordrende ved Grundtvigs tenkemåter om mennesket som kjønn, relasjonelt kjærlighetsvesen. Betrakter man Grundtvigs bruk av begrepene kvinne, mann, barn osv. i salmene, i lys av den symbolverden Helge Toldberg tegner, åpner fortolkningsmulighetene seg ekstremt, og man kommer på sporet av viktige strukturelle føringer. Ikke minst gjelder dette for primære litterære strukturer, og for strukturellhet mellom det mytiske, det historiske og det kristelige hos Grundtvig.

Villiam Grønabæk har også skrevet om *Mand og kvinde* i boka *Psykologiske tanker og teorier hos Grundtvig*.⁷⁴ Hans lille kapittel er til tross for få sider, poengtert og viktig til belysning av kjønn hos Grundtvig. Særlig oppmerksomhet gir han til et sitat fra Danne-Virke 111, s. 52f., hvor Grundtvig skriver dunkelt, men ikke desto mindre presist om sine anelser rundt kjønn, også knyttet til sang:

*Kiærligheds Sang som udtrykker Ordets Kraft, er da det skønneste paa Jorden: den aandelige Skjønhed, og vil vi see den i sin Fuldkommenhed, da forestille vi os, at Kvindens Sang gestalter sig i Glands til en mandlig Skikkelse, hvis tonende Straaler forklare Kvinden og Jorden, thi i denne Forestilling sammensmeltes Tid og Evighed historisk, og Alt er forenet i Kiærlighed, som udstraaler sit evige Liv i Sandhed og Skjønhed.*⁷⁵

Grønabæk omtaler følelsesbegrepet hos Grundtvig, hjertebegrepet, og ulike bilder, fugl, blomst mm. Han sier også ut fra sin grundtviglesning, at Grundtvig omtaler Gud som *(er) den rette Menneskelighet* (s. 155). Han hevder at Grundtvigs syn på kvinnen, til tross for påvirkning fra den romantiske tenkning, er hans egen, noe som er en viktig iakttagelse for mitt arbeid.

⁷³ Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950

⁷⁴ Villiam Grønabæk, *Psykologiske Tanker og Teorier hos Grundtvig*, 1951

⁷⁵ Grundtvig, *Danne-Virke III*, 1817, *Om Sandhed, Storhed og Skjønhed*. Sitert i Jørgen I Jensen (red.), *Historie og kristendom. En Grundtvigantologi*, 1983, s. 89

Videre påpeker han at Grundtvigs psykologi ikke er en begrepsstringent affære, men *tager sigte på virkeligheden...*⁷⁶

Jørgen Elbek kommer også inn på det kvinnelige i sin bok *Grundtvig og de græske salmer*.⁷⁷ Han hevder visse viktige forskjeller mellom Grundtvigs salmer og de forelegg han bruker. Blant annet påpeker Elbek at Grundtvig oppfatter de salvbærende kvinner som representanter for deres kjønn, mens bysantinerne vektlegger mer det at de er salvbærersker. Videre ser han en forskjell mellom bysantinerne, når de hefter seg ved den uttrykte følelse, gråten og smilet, og Grundtvig når han dveler ved den skjulte følelse, som er i slekt med troen og trofastheten. Elbek ser også i gjendiktningene en avbalansering av moderdyrkelsen. Han tillegger Grundtvig å antyde en kvinnelighet som ikke er oppfattet med venerasjon, men med *eros*, ikke med sønnens, men med *mannens* øyne. Elbek har også pekt på en særlig viktig side ved Grundtvigs kvinnesalmer når han ser at Grundtvig så å si taler gjennom en kvinnes munn, og gir bønner en opprevet lidenskapelighet som ellers ikke ville være lett å legge i en manns munn. Elbek skriver:

”Kvindens følelsesrige væsen bliver medium for salmistens bøn til Herren og lægger skønhed over bønnens situation, som mellem mænd gerne kunne være uudholdelig.” (s. 96).

Videre skriver han: ”En fælles kvindelighed forbinder skøgen og jomfruen, synderinden og den hellige moder.” (s. 97)

Elbek påstår at Grundtvig gjeninnsetter Maria i hennes religiøse rettigheter; at han overtar dyrkelsen av den hellige jomfru, men i radikal omfortolkning. Maria blir hos Grundtvig, i følge Elbek, spaltet i to: en historisk person og et religiøst symbol. (s. 127). Senere legger han til at Maria ut over dette ble en ”tone i det guddommeliges væsen.” (s. 128). En slik tenkning kan ligge tett opp til det Stevns fikk ut av sin Grundtvig-tolkning, hvor det kvinnelige blir en del av Gudsforestillingen.

I avhandlingen *Menneske først - Grundtvigs opgør med sig selv*, kommer Kaj Thaning også inn på det *kvinnelige* i Grundtvigs tekster.⁷⁸ Dette knyttes til hans møte med, og oppfattelse av den engelske kvinnen Clara Bolton, *Grækerinden*, som Grundtvig møtte bare en gang på en av sine Englands-reiser. Thaning argumenterer for at Grundtvigs ”greske vekkelse” er knyttet konkret til dette møtet, den samtale han hadde med Clara Bolton. Om den kraft samtalen med henne hadde, kan Thaning si i kortversjon i en annen bok:

”Det er gennem samtalen, han låner hendes øjne, så han ser, hvad han ikke har set før.”⁷⁹

Erik Krebs Jensen har skrevet en svært interessant oppgave: *Moderskabet – skæbne, straf eller befrielse? – Grundtvigs brug af moderbilledet set på baggrund af den klassiske filosofiske og teologiske tradition og i forhold til kvindebevægelsen i dag*.⁸⁰ Han trekker noen idehistoriske linjer angående

⁷⁶ Se til dette punkt om Grundtvigs erfaringsbegrep, kap 2.2., *Det poetiske*. Særlig 2.2.1.

⁷⁷ Jørgen Elbek, *Grundtvig og de græske salmer*, 1960

⁷⁸ Kaj Thaning, *Menneske først – Grundtvigs opgør med sig selv*, I-III, 1963

⁷⁹ Samme, I, s. 223

⁸⁰ Erik Krebs Jensen, ”Moderskabet – skæbne, straf eller frelse?”, oppgave til teologisk embetseksamen, Århus, 1976

syn på kvinnen fra Aristoteles, via Augustin og Thomas til Grundtvig. Han er ambivalent til Grundtvig bruk av morsbilder og profilerer sterke og svake sider ved disse, som fortjener å bli fulgt bedre opp enn det har blitt gjort til nå.

I en artikkel om *Pietismen og kønsrollerne*, har Erik A Nielsen levert en svært betydningsmettet og opplysende tekst, en kommentar til Brorson's salme: *Mitt Hierte alltid vanker*.⁸¹ Han gir ansatser til en kjønnteoretisk lesning av salmetradisjonen, som ikke har blitt fulgt opp i tilstrekkelig grad. Fordi det handler om tiden før Grundtvig, danner det et av flere viktige bakgrunnsbilder for å sette Grundtvig inn i sin rette sammenheng. Om Grundtvig sier han blant annet følgende: "Først hos Grundtvig gøres der alvor af den tanke, at det kvindelige skal være en evne hos manden, såvel som det mandlige en evne hos kvinden. Og skal være det hos den mand og den kvinde, der lever i den dennesidige verden."⁸² Nielsen synes her å antyde muligheten for at Grundtvig etablerer en kjønnet *gjensidighetsmodell*, slik jeg ser det.

I artikkelen "Poesi og teologi hos Grundtvig", gir Johs H. Christensen noen viktige nøkler til fortolkning av kjærlighetstenkningen hos Grundtvig knyttet til en kjønnet forståelse av mennesket som vesen.⁸³ Han bruker sterke ord om viktigheten av å lese Grundtvig ut fra oppmerksomhet omkring relasjonen mann/kvinne som erotisk relasjon. Slik skriver han: "Men kernen i forestillingen om «den levende Vexel-Virkning» er den hjertelige gjensidighed, som enklest, klarest og mest fuldkomment virkeliggøres i forholdet mellem mand og kvinde, det forhold, som er forfatterskabets grund-lignelse, ved hjælp af hvilken talrige andre forhold søges oplyst og forklaret - lignelsesvist. I det erotiske, i vekselvirkningen mellem mand og kvinde, har al anden vekselvirkning, al dialektik, alle andre hinanden betingende forhold (som for eksempel forholdet mellem virksomhed og kraft, mellem natur og kunst) deres umiddelbare anskuelige billede, men samtidig deres mål".⁸⁴ Christensen betrakter Grundtvigs forhold til kjærlighet som en kime til en spesiell grundtvigsk erkjennelsesteori.

Peder Balslev-Clausen gjør en systematisk gjennomgang av Grundtvigs bruk av det kvinnelige som motiv. Samtidig sier han at særlig erotiske og dybdepsykologiske tolkninger ville være adekvate. Det er det få som har forsøkt seg på. Men det finnes tilløp til slike. Eivind Larsen har i *Det levende ord* flere spredte refleksjoner med viktige ansatser til å anlegge dybdepsykologiske perspektiv på Grundtvigs forhold til kvinner. Han skriver blant annet: "Hver gang han siden gjorde en af sine såkaldte mageløse opdagelser, og de fortsatte med at melde sig med jævne mellemrum til han døde som 89-årig, var det yderligere klarhed over kærlighedskødet på Langeland, han vandt. Følte han sig kold og død, skyldtes det oplevelsen af, at dele af erfaringerne fra dengang blev fornægtet og dræbt, kunne han pludselig bringe

⁸¹ Erik A Nielsen, "Pietismen og kønsrollerne", *Hymnologiske Meddelelser*, 1980 (3) s.188-207

⁸² Samme, s. 204

⁸³ Johs H.Christensen, "Poesi og teologi hos Grundtvig", Jørgen I Jensen/Erik A Nielsen, *Efterklange – et Grundtvig-seminar*, 1983, s. 154-176.

⁸⁴ s. 155-156

alle de tilsynelatende modsigelsesfulde oplevelser i venlig vekselvirkning, var det, som han blev genfødt, og han kaldte sammenhængen for det levende ord.”⁸⁵ Eivind Larsen har også forsøkt å knytte Grundtvigs relasjon til det kvinnelige til *Sofia*, visdomstradisjonen i vesten. Med det peker han på et sentralt *sted* for den oppmerksomhet og konsentrasjon som nyere teologi, ikke minst feministisk teologi, har gitt til ulike former for visdomstradisjoner. Han har i tillegg pekt på sider ved Grundtvigs kjærlighetstenkning som tilsier en annen åpenhet omkring eros-begrepet knyttet til Kristusskikkelsen enn det som er vanlig å finne blant kirkehistoriens store menn.

I Poul Borum's *Digteren Grundtvig*, kommer han inn på Grundtvigs forhold til det kvinnelige. Han drister seg til å antyde viktige forbindelseslinjer mellom det psykobiografiske i Grundtvigs relasjoner, særlig til de tre kvinner han var gift med, og de poetiske uttrykk han skapte.⁸⁶ Han vurderer også Grundtvigs kjærlighetsdikt som poetisk høyverdige. Noe av essensen i det Borum sier, er konsentrert omkring Grundtvigs forhold til Marie Toft. Ikke minst er det teologisk og relasjonelt interessant når han skriver at:

“...for første gang i sit liv havde Grundtvig med både legeme, sjæl og ånd oplevet og erfaret, at han og et andet menneske var *lige gode*.”⁸⁷

I en dobbel-artikkel i *Hymnologiske Meddelelser* skriver Peder Balslev-Clausen om “Det kvindelige som motiv i Grundtvigs Sang-Værk (1837)”.⁸⁸ Her bruker han ennå ikke begrepet *kvindesalmer*. Til gjengjeld gjennomgår han hele første bind av *Sang-Værk*, og foretar en inndeling av salmer ut fra spørsmålet etter kvinnelighet som motiv. Han påpeker Grundtvigs plass i en lang vestlig tradisjon (gresk og romersk) med hensyn til kjønnsbevissthet, hans del i romantikkens mentalitet, og hans videreføring av bibelsk tradisjon, nordisk oldtid og middelalder. Han påpeker også at Grundtvig forholder seg selvstendig og produktivt til alle disse tradisjoner, slik at hans bruk av det kvinnelige i salmene, helt er Grundtvigs egen, og ikke bare en blind overtagelse av en overlevert tradisjon. De kategorier Balslev-Clausen bruker for å sortere de Grundtvigsalmer han senere velger å kalle *kvindesalmer*, er for eksempel *Brude-billedet*: eks. SV I 20, 107, 140, *Moder-motivet*: eks. SV I 8, 197, 390, 393, *De bibelske kvinder*: SV I 186, 211, 236, 352, *Jomfru Maria*: SV I 156, 161, 168, 198, *Jomfru Maria, den annen Eva*: eks. SV I 36, 179, 243, *Undfangelsen*: SV I 154, 204, 245, *De kristnes identifikasjon med Maria*: SV I 162, 175, 201, *Jerusalem - kristenfolkets Moder*: SV I 9, 12, 366, *Kirken som den gamle Kvinde*: SV I 12, 23, osv.

Balslev-Clausen lanserer begrepet *kvindesalmer* i en artikkel i *Præsteforeningens blad*.⁸⁹ Her skriver han om forekomsten av Grundtvigs *kvindesalmer* i Den Danske Salmebog. Det er særlig to ting som tilsier hans bruk av dette begrepet. Det ene er behovet for salmer som

⁸⁵ Eivind Larsen, *Det levende ord*, 1983, s. 184

⁸⁶ Poul Borum, *Digteren Grundtvig*, 1983

⁸⁷ Samme, s. 251

⁸⁸ Peder Balslev Clausen, “Det kvindelige som motiv i Grundtvigs *Sang-Værk* (1837)”, *Hymnologiske Meddelelser*, 1983, nr. 4, s. 245-270, og 1984, nr.1-2, s. 3-24

⁸⁹ Peder Balslev Clausen, “Mødrene-Arv fra Paradis. Om Grundtvigs *kvindesalmer* i Den Danske Salmebog”, *Præsteforeningens Blad*, 1987 (20), s. 381-394

beskriver *kvindeerfaringer* (s. 382), og som gir uttrykk for en *kvindelig tilgang til kristen tro og tilværelsestydning*. (s. 382). Det andre som gjør at han velger å bruke begrepet *kvindesalmer* i Grundtvigs salmeunivers, er hans oppfatning av Grundtvigs bruk av kvinnelige begreper og kvinnelige egenskaper som en *særlig kristelig-kvalificeret tilgang til såvel kristendommen som menneskelivet*.

Christian Thodberg skriver om *En kvindesalms historie* i boka *Syn og Sang*.⁹⁰ Han tolker blant annet salmen *Med sin Alabaster-Krukke*, ut fra en gjennomgang av det greske forelegg.⁹¹ Han trekker også inn en preken av Grundtvig (2. søndag i fasten, 19.2. 1837) til belysning av denne salmen. Thodberg er en nestor i dansk sammenheng med hensyn til oppmerksomhet overfor salmediktning. Han fortolker salmetekstene innenfor en praktisk teologisk fortolkningsramme. Det er ikke minst hans fortjeneste at forholdet mellom Grundtvigs salmer og preker er belyst på forbillidlig måte.⁹²

To norske bidrag må nevnes til slutt. Kirsti Aasen har i en artikkel, "Helt kun i mand og kvinde,"⁹³ betonet det hun kaller "den fruktbare dobbelthet." I boka *Grundtvigianisme og Nasjonalisme i det 19. århundre* kommer også Dag Thorkildsen fortjenstfullt inn på det kvinnelige motiv, særlig ut fra *Kristenhedens Syvstjærne*. Her peker han på det tydelige i Grundtvigs tale om kvinner som mulige forkynnere, hvordan det er knyttet til kjærlighet som fenomen i foreldre/barn relasjonen, til erotiske relasjoner, til helteskikkelser, til morsmål og nasjonal identitet, og til det guddommelige. Thorkildsen peker også på det radikale i Grundtvigs kvinnesyn, sett i forhold til tiden: 1850-årene.⁹⁴

Et av de siste bidrag til forskningen omkring Grundtvig's salmediktning, er Randi Habersaat Rode's *Barneglad og engleklog*.⁹⁵ I sitt arbeid med *Sang-Værket's* første bind legger hun vekt på kjønnsaspektet på forskjellige måter. Med sin intertekstuelle metode, viser hun at det er mulig å lese *Sang-Værket's* første del "som en beretning om Grundtvigs egen utviklingshistorie, hans kamp for å finne sin identitet som dikter, mann og reformator." Hun framhever blant annet Grundtvigs syn på kvinnen som den egentlig kulturbærende, som kirkebyggende, og på Grundtvigs oppmerksomhet overfor kvinners erfaringsverden til forskjell fra menns erfaringsverden.⁹⁶

⁹⁰ Christian Thodberg, *Syn og sang*, 1989, s. 225-242

⁹¹ Grundtvig, SV I.211 (*Med sin Alabaster-Krukke*)

⁹² Se for eksempel Christian Thodberg, "Omkring Sangværkets første bind 1836-37", *Syn og sang*, 1989, s. 139-172

⁹³ Kirsti Aasen, "Helt kun i mand og kvinde. Grundtvigs tanker om den fruktbare dobbelthet.", *Kirke og Kultur*, 4/1991, s. 361-369

⁹⁴ Dag Thorkildsen m.fl., *Grundtvigianisme og nasjonalisme i Norge i det 19. århundre*, 1996, (KULTs skriftserie nr. 70) s. 44-46.

Andre historikere som har interessert seg for grundtvigianismen i Norge er blant andre Berge Furre og Einar Molland. Av historikere ellers bør særlig nevnes Sigurd Aa. Aarnes sin doktoravhandling om Grundtvig: *Historiskrivning og livssyn hos Grundtvig*, 1960

⁹⁵ Randi Haabersat Rode, *Barneglad og engleklog*, 1996

⁹⁶ Samme, s. 23, 51 og 50

Den engelske teolog Arthur Macdonald Allchin skrev i 1997 en bok om Grundtvig på engelsk.⁹⁷ Den er siden blitt oversatt til dansk.⁹⁸ Han legger særlig vekt på å vise fram måten Grundtvig ved sine tekster er innvevd i den verdenskirkelige tradisjon på, både østlig og vestlig kristendomsforståelse. I et kapittel om "Bebudelsen" beskriver han Marias rolle i Grundtvig retorikk.⁹⁹ Han legger vekt på å etablere en tiltrengt posisjonering av Grundtvigs Maria-forståelse i et dialogisk forhold mellom protestantisk, katolsk og andre konsepters Maria-forståelse. At dette punkt er knyttet til kristendommens aksiom og stadig tilbakevendende hovedtema, inkarnasjonen, er noe Allchin poengterer sterkt. Allchin er en viktig bidragsyter til traderingen av Grundtvig forhold til det kvinnelige element i guddommen, forstått som en tett og poengtert oppfattelse av vekselvirkningen mellom menneskebilde og gudsbilde.

Det som likevel peker seg ut som en tydelig mangel i forskningshistorien, er – med noen hederlige unntak (særlig Magnus Stevns) – en mer konsekvent oppmerksomhet omkring betydningen av Grundtvigs kjønns-retorikk i forhold til synet på guddommens kjønnsbestemthet. At han på en særlig måte presser (sprenger?) treenighetstanken, blant annet ved sitt begrep om *Guds Datter*, og i det hele tatt legger så sterk vekt på at menneskelivet også i sin kjønnsbestemthet må være mangfoldig speilet i den guddommelig billedverden, er ikke tatt alvorlig nok blant forskerne. Det er ikke minst en alvorlig utfordring til dogmatikken, men ikke mindre til den praktiske teologi, og all ritual-skaping. Det er også en utfordring til de teologisk fagområder kirkehistorie og bibeleksegese. Denne vesentlige mangel i forskningen ønsker jeg å bøte på med mitt bidrag til Grundtvigforskningen. Hvis Grundtvigforskningen skal stå i en dialogisk posisjon i forhold til dominerende diskurser innenfor teologi og andre fag, hvor kjønn er en etablert kategori, må det rettes stadig sterkere søkelys på det kjønnsbestemte i Grundtvigs retorikk.

1.2.4. Tekstutvalg

Jeg forholder meg primært til et representativt utvalg salmer fra *Sang-Værket*, bind I, og til noen strofer fra *Kristenhedens Syvstjerne*. Hele *Sang-Værket* som tekstkorpus og fenomen er samtidig ramme for min undersøkelse. Jeg referer også en del fra andre tekster når jeg trenger det, ikke minst fra hans prekner, som henger tett sammen med salmene i tematikk og tankegang. Jeg tar ikke hensyn til tid og sted og kronologi i Grundtvigs tekster.

Når jeg kaller mitt utvalg for representativt, og primært henter det fra første bind av *Sang-Værkets* i alt fem bind, er det fordi dette første bind er det som aller best viser Grundtvigs kirkehistoriske og universalhistoriske helhetskonsept.

Jeg forholder meg særlig aktivt til en del av hans egne salmer: SV I, *Jeg er saa underfuld en Magt* (1) *Stille, stille, Zions Døttre smaa* (12) *Tør end Nogen ihukomme* (13) *Oprundet er vor Jubel-*

⁹⁷ Arthur Macdonald Allchin, *N.F.S. Grundtvig, An Introduction to his Life and Work*, 1997

⁹⁸ Arthur Macdonald Allchin, *Grundtvigs kristendom, Menneskeliv og Gudstjeneste*, 2002

⁹⁹ Samme, s. 206-226

Fest (18) *Kirken er som Himmerige* (19) *Som Foraarsolen mild og blid* (31) *Ordet var fra Arilds Tid* (55) *I begyndelsen var Ordet* (56) *Som Hønen klukker mindelig* (58) *Trods Længselens Smerte* (60) *Giv mig Gud, en Psalme-Tunge* (62) *Menneskens Søn og Troens Aand* (78) *Hvad forklarer Rigets Gaade* (84) *Fader, Søn og Hellig-Aand* (85) *Børnelærdoms Parter fem!* (88) *Fader-Vor er Herrens Bøn* (92) *Til klart Guds Ansigt vi skal see* (93) *Dækker Gud nu Bord i Ørken?* (96) *Smuler under Herrens Bord* (97) *Vor Alderdoms Trøst og Støtte-Stav* (107) *O søde Gud! Din Kierlighed* (108) Se også: *O, give det Gud...*(109, 8) *Min Mund og mit Hjerte* (113) *Talsmand! Som paa Jorderige* (393) *Jeg kiender et Land* (SV IV 267) *I al sin Glands / Opblomstrer nu, Guds Kirkevange!* (SV III 266) *At sige verden ret farvel* (SV IV 95) *Som Hjorten, med Tørst befangen* (SV I 130)

Videre forholder jeg meg til et knippe fra de forskjellige kirke/kulturkretser som han gjendikter fra, i hans ønske om å gi samtiden et representativt snitt av den kristne kirke gjennom tidene og stedene for kristenheten. Her møter vi gjendiktninger fra

1. *Ebræer-Menigheden*, for eksempel SV I : *Blomstre som en Rosengaard* (132) *Alle Christne Fødsels-Dag* (204) *Fat Mod, du Jord, vær frisk og glad!*(329).
2. *Fra Græker-Menigheden*, for eksempel SV I : *Ved Kundskabs-Træet, uretviis* (123) *Betlehem i Juda-Egne!* (152) *Med sin Alabaster-Krukke* (211) *Hør vor Hellig-Aftens-Bøn!* (217).
3. *Fra Latiner-Menigheden*, for eksempel SV I : *Gud Hellig-Aand! Opfyld med Lyst* (112) *Stjernernes Skaber og Himmelsens Drot* (156) *Et Barn er født i Betlehem* (163) *Under Korset stod med Smerte* (231) *Hil dig, frelser og Forsoner!* (232) *Christi Kirke, lydt du kvæde* (350) *Vor Herres Jesu Mindefest* (SV IV s. 222).
4. *Fra Angler-Menigheden*, for eksempel SV I : *Helgen her og Helgen hisset* (364) *Vor Gud, som Moder-Fugl i Lund* (366) *I Dag med Haand og Mund til Giæst* (371).
5. *Fra Tysker-Menigheden*, for eksempel SV I : *Vor Fader god i Himmerig* (89) *Lovet være Du, Jesus Christ* (161) *Drag ind ad disse Porte* (380) *O Hellig-Aand! Som Pindse-Dag* (379).
6. *Fra Den nordiske Menighed*, for eksempel SV I : *For al den Deel, som Gud har gjort* (17) *Christi Kirkes Alderdom* (105) *Guds Menighed, syng for vor Skaber i løn* (171) *Min Soel, min Lyst og Glæde!* (180) *Nu Bod vi fik for Synd og Død* (189).

Jeg skiller bevisst ikke mellom originale salmer og gjendiktninger. Det er Grundtvigs salmeprosjekt som helhet og ide som styrer mitt blikk på detaljene, noe jeg mener det er dype grunner for ut fra hans egen tenkning omkring salmers preg og virkemåte.¹⁰⁰

Første bind av *Sang-Værket* kom ut i 1837. Siden kom de neste bind, først gitt ut som småhefter, deretter som større samlinger. De er gjenopptrykt i fem bind fra 1944 og framover. I 1983 ble de også trykt i en ny utgivelse v/ Christian Thodberg, i 12 bind. Det er 1944-utgaven jeg benytter i mitt arbeid, slik det er tradisjon for å gjøre det i vitenskapelig sammenheng.¹⁰¹

Grundtvigs salmer har hatt en omfattende *virkningshistorie* etter at hans salmer først kom ut som tekster. Denne virkningshistorie er vanskelig å overskue, men kan samtidig neppe

¹⁰⁰ Se kap 1.3.: *Sang-Værket, og Kristenhedens Syvstjerne*

¹⁰¹ Jeg følger rettskrivningen i denne utgave, bortsett fra at jeg har sløyet kursivering av enkeltord i salmene.

overvurderes. Selv ble jeg fortrolig med melodi og tekstfragmenter i *Påskemorgen slukker Sorgen, Hil dig Frelser og Forsoner, Krist stod op av døde, Kirken den er et gammelt Hus, Blomstre som en Rosengaard* og *Vidunderligst av alt på jord* før jeg kunne lese og skrive, enda jeg er norsk, og er født og oppvokst i Japan. Dette ble jeg lært for at den norske/nordiske/europeiske religiøse identitet skulle styrkes i en mangfoldig religiøs kulturtradisjon, preget av shintoisme og buddhisme. Japansk religiøs kultur spilte på et stort register av farger og former, vi derimot på et svært lite, som til gjengjeld skulle representere en universell kirkeestetikk og dogmatikk.

Salmer sitter i kroppen min, slik den gjør på så mange dansker og nordmenn og andre nordiske beboere. Kroppen er salmenes *Sitz im Leben*, et slags helligsted, som resonansbunn og medium; lyd, pust, ord, klang, som tilsammen danner et felles ritual. Salmetekstenes vei gjennom de spor de har satt i alle som har sunget er ikke lett å kapittelfeste, men kunne med fordel ha vært forsøkt undersøkt. Hva har det gjort med mennesker å ta ord om det hellige ved virkeligheten i sin munn, med klang, rytme, rim? Hvilken forskjell og hvilken likhet har det gjort om de som synger med sin subjektive lyst og ulyst er en *mannlig*, en *kvinnelig*, en *barnlig* lyst/ulyst?

De salmer jeg har valgt ut, er først og fremst valgt ut med tanke på kjærlighet, hvor kjønn inngår som en selvfølgelig kategori. Selv om det er et representativt utvalg, kunne det vært valgt annerledes. Enhver salme av Grundtvig er i mer enn én forstand *representativ*. Det er som om mønsteret mikro/makrokosmos har hatt betydning for hver lille avrundet tekst av Grundtvig, slik at den speiler helheten i hans tenkemåte og symbolverden. Jeg tar ingen hensyn til god eller dårlig poesi i mitt valg av eller i mine kommentarer til salmene. Det går både ut over min litterære kompetanse, og det bryter for sterkt mot salmens egenartede estetikk, hvor det er det performative som er avgjørende.¹⁰²

Noen enkeltstrofer, både fra *Kristenhedens Syvstjerne* og fra *Sang-Værket* kan fortone seg som yndlingsstrofer, fordi de så ofte siteres, under ulike tematiske overskrifter i kapittel 3. Det er ikke bare fordi de faktisk er favoriserte tekster, men fordi jeg bevisst ønsker å vise at samme strofe kan og bør kommenteres på flerfoldig vis, fordi de er små mikrokosmos med linker i uendelig mange retninger, og tegn på salmeteksters prinsipielle pluralitet. De kunne på nesten alle steder de er sitert, vært erstattet eller komplementert med andre strofer, fordi salmegenren på særlig sterk måte også alltid *sier det samme*. Salmer kjenner *gjentagelsens hemmelighet*; er en genre for *tema med variasjoner*.

¹⁰² Slik blant andre Sigmund Mowinckel påpeker; se under *Fenomenologisk tilnærming*, 1.2.5.

1.2.5. Fenomenologisk tilnærming

*Det vil kræve en litteraturkyndig Grundtvigforsker af samme format som Høirup og Thaning på det teologiske og Lindhardt og Pontoppidan Thyssen på det kirkehistoriske område, hvis vi engang skal få en bog om Grundtvigs salmer, som hverken er menighetsmøde, kirkehistorisk museum eller litteraturanalytisk seminar.*¹⁰³

Poul Borum

*Romantiken finns inte, men den kan uppfinnas och det kan vara givande att göra det.*¹⁰⁴

Horace Engdahl

Grundtvigforskere av det format Borum etterlyser har ikke sett dagens lys. Kan det likevel være at *måten* vi andre leter etter skatter i gamle tekster kan fornyes? Mitt spørsmål *hva er en salme* (1.1.) er ment som et fenomenologisk spørsmål. Den fenomenologiske metode stiller de rette utfordringer til Grundtvigs tekster, slik jeg ser det. Hva er så fenomenologi i denne sammenheng? Og hva kan den bidra med som metode til lesning av Grundtvigs salmer?

Begrepet fenomenologi representerer et mangfoldig og tildels sprikende vitenskapsteoretisk felt, med mange nøkkelfigurer og et stort tverrfaglig nedslagsfelt. Innenfor filosofien er det særlig Friedrich Hegel, Edmund Husserl, Martin Heidegger, Paul Ricoeur, Jean Paul Sartre og Maurice Merleau Ponty som har preget begrepet og diskusjonene. Fenomenologi som metode innenfor religionsvitenskapelige fag er også et stort og mangeslungent felt. Noen av nøkkelfigurene her er Mircea Eliade, Gerhard van der Leeuw, Rudolf Otto, og Brede Kristiansen.¹⁰⁵

Jeg vil i det følgende si litt om det fenomenologiske, og presentere noen innsikter som er styrende for *innhold* og *interesse* i mitt fenomenologiske blikk på Grundtvigs salmer.

Som jeg vil påpeke i det følgende, legger det noen vil kalle en klassisk fenomenologi blant annet vekt på å *vise fram* det fenomen som er gjenstand for undersøkelse i sin virkelighetskarakter og fylde. Fenomenologi som metode er antireduksjonistisk, og vil gjennom beskrivelse, intuisjon, innsikt og bevisst interesse finne fram til essenser i det fenomen som undersøkes. Den beskriver fenomenets mangfold, kompleksitet og erfaringsriksdom. En eksistensielt preget fenomenologi ønsker å være svært åpen overfor erfaringens mangetydighet og preg som virkelighetserfaring, enten denne er basert på observerbare fakta eller ikke.¹⁰⁶ Slik ønsker den å ta på alvor *mennesket i verden* som et menneske som allerede er *i* og må være *i* eksistensen; som tenkende, følende og handlende menneske. Den ønsker å ta menneskets faktiske opplevelse av seg selv, de andre og verden på alvor *som erfaring*, slik Merleau-Ponty sier i forordet til sitt hovedverk *Phénoménologie de la perception*:

” – men det er også en filosofi, for hvilken verden alltid er *allerede givet* før refleksjonen, som et uomgængeligt nærvær, en filosofi, hvis hele bestræbelse består i at genfinde denne naive kontakt med verden for omsider at give den en filosofisk status. Det er en filosofi, som

¹⁰³ Poul Borum, *Digteren Grundtvig*, s. 134

¹⁰⁴ Horace Engdahl, *Den romantiska texten*, 1986, s. 7

¹⁰⁵ Til kort innføring, se Mircea Eliade (red.), “Phenomenology of Religion”, *The Encyclopedia of Religion*, Vol. 11, s. 272-285

¹⁰⁶ De fremste symbolbærere for en eksistensiell fenomenologi er Jean-Paul Sartre og Maurice Merleau-Ponty. Det er vanlig å tillegge Husserl en *transendental fenomenologi* og Heidegger og Ricoeur en *hermeneutisk fenomenologi*. Se f.eks. Mircea Eliade (red.), “Phenomenology of Religion”, *The Encyclopedia of Religion*, Vol. 11, s. 274

ønsker at være en *streng videnskap*, og det er samtidig en rapport om rum, tid, verden som *oplevede størrelser*. Den er et forsøg på direkte beskrivelse av vor opplevelse sådan som den er og helt uten hensyn til dens psykologiske tilblivelse og til de årsagsforklaringer, som videnskapsmanden, historikeren eller sociologen måtte give den ...".¹⁰⁷

Erfaringens primære betydning for vitenskapelig selvforståelse og gyldighet kan vanskelig overvurderes:

"Alt hvad jeg ved om verden, også min videnskabelige viden, ved jeg i kraft af et syn, som er mit, en erfaring om verden, uden hvilken videnskabens symboler intet ville sige mig. Hele videnskabens univers er bygget på den levende verden, og hvis vi stringent vil gennemtænke videnskaben selv, vurdere dens mening og betydning helt nøjaktigt, må vi først aktualisere denne erfaring om verden, som den er et sekundært udtryk for".¹⁰⁸

Den amerikanske filosof Charles Sanders Peirce brukte ordet *fenomenologi* som referanse for det å beskrive hva som enn måtte vise seg for bevisstheten, hva enten det var reelt eller illusorisk.¹⁰⁹

Til tross for store variabler innenfor filosofisk fenomenologi, er den sterkeste fellesnevner for denne metode å finne i en form for deskriptiv og antireduksjonistisk måte å fange et fenomen på, hvor innsikt i essensielle strukturer er et overordnet mål for metoden. Målet for en fenomenologisk undersøkelse er å avsløre den essensielle *whatness* eller struktur som ligger inkarnert i det fenomen som undersøkes. Her i Mircea Eliades versjon:

"The intuition of essences, often described as "eidetic vision" or "eidetic reduction", is related to the Greek term *eidōs*, which Husserl adopted from its Platonic meaning to designate "universal essences". Such essences express the "whatness" of things, the necessary and invariant features of phenomena that allow us to recognize phenomena as phenomena of a certain kind." Og litt videre i teksten:

"The central aim of the phenomenological method is to disclose the essential "whatness" or structure embodied in the particular data."¹¹⁰

Fenomenologisk tverrfaglighet, sier Eliade, er helt avhengig av de fag den støtter seg på, men vender seg like fundamentalt fra å akseptere de selvstendige føringer disse fag gir. Det egne fenomenologisk blikk styrer og samordner det som undersøkelsen lar komme til syne:

"The phenomenology of religion is autonomous but not self-sufficient. It depends heavily on historical research and on data supplied by philology, ethnology, psychology, sociology, and other approaches. But it must always integrate the contributions of other approaches within its own unique phenomenological perspective."¹¹¹

Med sin antireduksjonistiske ambisjon har fenomenologien som ideal å være ekstremt subjektiv og ekstremt objektiv på en og samme tid, sier Maurice Merleau-Ponty: "Fænomenologiens viktigste landvinning er uten tvivl at have forenet den mest

¹⁰⁷ Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la Perception*, 1945. Jeg siterer fra forordet "Hvad er fænomenologi", i dansk oversettelse: Per Aage Brandt (red.), *Maurice Merleau-Ponty, Om sprogets fænomenologi – udvalgte tekster*, 1999, s. 16

¹⁰⁸ Samme, s. 18

¹⁰⁹ Mircea Eliade (red.), "Phenomenology of Religion", *The Encyclopedia of Religion*, Vol. 11, s. 274

¹¹⁰ Samme, s. 275

¹¹¹ Samme, s. 280

yderliggående subjektivisme med den yderste objektivisme i sit begreb om verden og rationaliteten. Rationaliteten måles netop på de erfaringer, hvori den åbenbarer sig.”¹¹²

Når jeg i min undersøkelse av kjærlighetsdiskursen i Grundtvigs salmer spør etter hva en salme er, beskriver perspektiver i Grundtvigs salmeunivers ut fra spesifikke interesser og innsikter (kap 2), gjennomfører en lesning av hans salmer etter denne metode (kap 3), for til slutt å beskrive et fortolkningsrom ut fra en teori om disse salmer (kap 4), er det slike og lignende overveielser som ligger bak.

En fenomenologisk undersøkelse av salmer gir verktøyet til mitt ønske om å undersøke salmen som akademisk, kulturell, kirkelig og folkelig fenomen samtidig, uten et kunstig og forstyrrende skille.

Et fenomenologisk blikk kan akseptere den troendes følelser like alvorlig som den ikke-troendes, den ene konfesjon eller religion like viktig som den andre, det filosofiske, rasjonelle og intellektuelle aspekt ved salmen like virkelig og viktig som det irrasjonelle og det antiintellektuelle. Et helhetsskue er målet. Det fordrer en sterk innlevelse i den religiøse (i ulike grader) eller areligiøse realitet og salmens kulturelt religiøse kontekst. Et fenomenologisk blikk må i særlig grad insistere på verdien av empatisk forståelse av det undersøkte fenomen, en sympatisk forståelse; en forståelse for det som iscenesettes i salmesang og berører mennesket eksistensielt. Bare med en slik holdning kan den trenge inn til fenomenets innerste strukturer og mening. Enhver reduksjonisme, ikke minst en akademisk reduksjonisme eller sensur overfor fromhet som følelse og lyst (og dermed faktisitet) må unngås. Forholdet mellom det såkalt oppbyggelige og det såkalt vitenskapelige som motsatte eller konkurrerende størrelser er i en slik undersøkelse både uvirkelig, uvesentlig og uvitenskapelig. Et eksistensielt fenomenologisk blikk betrakter salmen *åpent*, ikke som enten vitenskapelig eller oppbyggelig interessant, men som både – og, samtidig, slik det fortøner seg i *virkeligheten*, når salmer iscenesettes.

På den ene siden innebærer en fenomenologisk undersøkelse av salmen en bevissthet om de spesifikke historiske, kunsthistoriske, fromhetshistoriske og sosiokulturelle betingelser som har skapt salmen og er dens *sted*. Samtidig må den ta høyde for at disse perspektiver i seg selv ikke er nok for å forklare salmens vesen og væremåte. For å få øye på salmen som fenomen, må man etablere et samlende blikk som ser lengre inn i fenomenet og oppdager dens dypere struktur og mening. Bare en eksistensiell, ikke-konfesjonell tilgang til salmens vesen kan få tak i og beskrive disse dypere strukturer. Det er også årsaken til at mitt arbeid må ha den form den har i kapittel 3, hvor de prinsipielt uendelige og uoversiktlige eksistensielle områder som er implisitte og eksplisitte i salmen som fenomen, beskrives så godt som mulig. Fromhet som eksistensielt betinget livsfølelse legger sitt eget inn i teksten med den største selvfølgelighet. Når salmen framtrer, og betraktes som et fenomen, er *teksten selv* bare halvparten av saken. Det situerte som skaper og gjenskaper teksten så den

¹¹² Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la Perception*, 1945. Fra forordet "Hvad er fænomenologi?". Siteret i Per Aage Brandt (red.), *Maurice Merleau-Ponty, Om sprogets fænomenologi – udvalgte tekster*, 1999, s. 32

blir en enhet eller helhet, er like viktig. Med mitt arbeid og min arbeidsmåte er jeg på jakt etter å finne det essensielle i salmen, og "gjeninnsette essensene i eksistensen", slik fenomenologien har som sin særlig oppgave: "Fænomenologien er studiet af essenserne, og alle problemer er i følge den i sidste instans definition af essenser: for eksempel perceptionens essens, bevidsthedens essens. Men fænomenologien er også en filosofi, som genindsætter essenserne i eksistensen, og som ikke mener det muligt at forstå mennesket og verden på anden måde end ud fra deres "fakticitet".¹¹³

Man må sette en parentes rundt fenomenet salme for å få øye på dens vesen, dens enkelhet og pluralitet. Parentesen må settes rundt de føringer som ligger i de konfesjonelle, de litterære, de musiske og andre diskurser som er styrende for en helhetlig forståelse av hva en salme er. Deretter kan fenomenet salme gjeninnsettes i en utvidet fortolkningsramme som ikke utelukker, men inkluderer de nevnte føringer på en åpnere og annerledes måte. Noen spesifikke perspektiver vil utgjøre den utvidede fortolkningshorisont. Disse må beskrives, og vil så kunne fungere som et fortolkningsrom: *salmerommet*.¹¹⁴

Fenomenologisk metode har blitt kritisert for å være vanskelig å vurdere fordi den ikke er lett å etterprøve. Den beskyldes for å være basert på ikke-empirisk grunnlag, at den er subjektiv, uvitenskapelig og derfor arbitrær.¹¹⁵ Det er viktig å avvise deler av denne kritikk som utslag av en overdrevent positivistisk virkelighetsoppfatning, Samtidig er det viktig å gi den rett i kravet om fortsatte anstrengelser for å finne fram til bedre kriterier for å etterprøve fenomenologiske undersøkelser. Fenomenologien selv kan sies å basere seg på en erfaringsbasert form for nypositivisme, idet den har som overordnet mål å beskrive de faktiske forhold i et fenomen så godt det lar seg gjøre:

"Den eidetiske metode er en fænomenologisk positivismes, som grunder det mulige på det virkelige."¹¹⁶

Men fordi fenomenologien vil beskrive fylden i faktiske forhold, vokser kompleksiteten både i framstilling og kritikk raskt til det uhandterlige. Det må, slik jeg ser det, likevel ikke hindre forskere i å bruke denne metode, da den på fornyende måter beforder forståelsen og formidlingen av fag i det akademiske på en uerstattelig måte. Det gjelder ikke minst i mitt eget fag, teologi.

Hvorvidt en fenomenologisk metode er et godt grep i omgang med salmer er et åpent spørsmål, ikke minst fordi det knapt kan sies å foreligge mange større arbeid med salmer som er lest med et fenomenologisk blick.

Som Erik Skyum Nielsen påpeker i en artikkel, har salmen et *rituelt* preg (i tillegg til et *pronominelt* og et *tradisjonelt*),¹¹⁷ som innebærer en fortellende og tematisk side, som forløp. Det forløpende aspekt ved salmen er noe jeg ikke kommer særlig inn på i mitt arbeid. Det betyr ikke at jeg undervurderer denne siden, men at jeg ikke har funnet plass til dette i en

¹¹³ Samme, s. 16

¹¹⁴ Se konklusjon, kap 4.

¹¹⁵ Mircea Eliade (red.), "Phenomenology of Religion", *The Encyclopedia of Religion*, Vol. 11, s. 280

¹¹⁶ Maurice Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la Perception*, 1945. Jeg siterer fra forordet "Hvad er fænomenologi?" i Per Aage Brandt (red.), *Maurice Merleau-Ponty, Om sprogets fænomenologi – udvalgte tekster*, 1999, s. 28

¹¹⁷ Erik Skyum Nielsen, "Når skaberværket skrumper ind", Kirsten M. Andersen (red.), *Et kor af stemmer. Tematiske læsninger i salmebogen*, 1997, (s. 249-265), s. 255.

utpreget fenomenologisk måte å fortolke salmer på med vekt på salmers mikro/ makrostruktur og detaljen.¹¹⁸ I et arbeid med denne side ved salmer, ville jeg særlig hatt nytte og glede av det som er etablert innenfor *narrativ teologi*, ikke minst med et av hovedverkene i denne tradisjon, Svend Bjergs *Den kristne grundfortælling* fra 1981. Bjerg bruker her Grundtvig som et *case*, idet hans siste kapittel i avhandlingen er viet "Grundfortællingen i N.F.S. Grundtvigs teologi".¹¹⁹ Salmens *forløp* og de *fortellinger* som er viklet i hverandre i salmen som fenomen, både i *teksten selv* og i salmen som et rituellet, pronominent og tradisjonelt preget medium, er fundamentalt i salmetradisjonen. Det kunne alene fortjent et større arbeid.

Mitt kirke og idehistoriske blikk på Grundtvigs tekster ligger som et selvsagt og kritisk blikk i alt jeg foretar meg som teolog. Det er de språkbilder Grundtvig bruker som historieskriver som mest interesserer historikeren i meg; hans historiefilosofi slik det kommer fram i hans metaforbruk, selve hans språklige grep. Hans historiesyn har vært gjenstand for flere undersøkelser,¹²⁰ men ennå ikke etter skarpsindig billedanalyser tilsvarende det man kan finne i teoretiske arbeid som for eksempel Alexander Demandt, *Metaphern für Geschichte*.¹²¹ Inntil det er gjort, vil selve nerven i hans historiske habitus ikke komme til sin fulle rett på grunn av det gjennomført metaforiske ved hans språklige uttrykk.¹²² Jeg utfolder ikke de historiefilosofiske sider ved Grundtvigs *Sang-Værk* ut over kapittel 1.3., som presentasjon av *Sang-Værket* og *Syvtjærnen*, og i 2.5.: *Tid og Sted*. Det historiske er likevel en forutsetning for analysen av salmene videre, og er i bevisstheten også ut fra min teori om salmer, hvor *det historiske* er forsøkt beskrevet som en av flere fundamentale perspektiver (2.5.), en særlig bevissthet om tid og sted, som på fundamentalt sett gjør en salme til en salme.

Min måte å bruke en fenomenologisk metode ligger nært opp til sider ved en eksistensielt preget fenomenologi. Men jeg tar ikke hensyn til etablerte forskjeller, som de mellom poststrukturalistisk (Barthes m fl.) og eksistensiell fenomenologi (Sartre m fl.). Jeg oppfatter meg som en del av oppmerksomheten omkring gudsbegrepet i postmoderne filosofi (f.eks. Derrida, Levinas, Marion), med en utpreget jeg/ du / det-tenkning. Med mitt fokus på Grundtvigs salmer som fenomen, har jeg latt meg inspirere på tvers av skoleretningene. Med nøkkelinnsikter fra ulike teoretikere, som jeg vil beskrive under, gir jeg retning og preg til min fenomenologiske metode. Disse innsikter er stadig styrende *interesser*, og utgjør derfor noe av innholdet i min fenomenologiske metode, hvor blant annet kropp, kjønn og språk står i fokus (se 1.1.).

Til å etablere en konsekvent oppmerksomhet omkring salmen som situert (se 1.1.), til noe som viser seg og viser til en *whatness* (hva som gjør en salme til en salme) hver gang en

¹¹⁸ Se 1.3.6., *Hvordan makrokosmos spiller seg i hver eneste salme*, og 1.3.7., *Ordet selv som mikrokosmos*. Se også Bosse Bergstedt, *Den livsupplysande teksten*, 1998, s. 56-58

¹¹⁹ s. 298-347

¹²⁰ William Michelsen, *Tilblivelsen af Grundtvigs Historiesyn*, 1954, og Ole Vind, *Grundtvigs historiefilosofi*, 1999

¹²¹ Demandt, Alexander, *Metaphern für Geschichte, Sprachbilder und Gleichnisse im historisch-politischen Denken*, 1978

¹²² Tilsvarende det Helge Toldberg har gjort i sin *Grundtvigs Symbolverden*, 1950

salme *skjer*, har jeg i min salmelesning hatt bruk for gammeltestamentleren Sigmund Mowinckels innsiktsfulle påpekning av forholdet mellom den/de syngende og salmen som kultisk fenomen. I det følgende sitat peker han på et grunnleggende forhold i forståelsen av de bibelske salmer, og som det er viktig å gi en prinsipiell status som fortolkningsstrategi: "Ved en kultussalmebog er det religiøse synspunkt det overordnede, ikke det estetiske. Ikke engang dikterens egne intensjoner og diktets opprinnelige mening er det avgjørende, men det som fromheten finner i det og legger inn i det. Et religiøst dikt *får* innhold, lagrer efterhånden mere og mere av opplevelse i sig, mettes med religion. Og dermed med "skjønnhet". For den høieste virkelighet er for fromheten "skjønn"."¹²³ Her gis også viktige indikatorer på hva som oppfattes og oppleves som *sant, godt og skjønt* i forbindelse med salmesang (se 1.1.).

I forhold til det situerte er også det jeg tidligere pekte på i forbindelse med *rhetorical discourses*¹²⁴ vesentlig for min egen bruk av begrepet situert. Enhver diskurs, også min egen, må forstå seg selv som ansvarlige aktører i en virkelighet som ikke er nøytral. Derfor må man på den ene siden bruke språket på en relativ og retorisk måte, slik at man ikke taler usant om en virkelighet som stadig er i endring. Samtidig må man ikke unnvike den ansvarliggjøring som all tale er underlagt, men støtte det man mener er sant og godt for mennesker å vite og å tale om.

Roland Barthes har med sitt bidrag til en kjærlighetens fenomenologi i *Fragments d'un discours amoureux*¹²⁵ også satt preg på min forståelse av det situerte. Han forsøker å gripe kjærligheten i dens tilblivelse, dens fødsel, dens flyktighet, dens forvirring, dens dypt funderte væremåte og dens smertefullhet og fryd. Ved sitt språklig, filosofiske grep funderer han en begynnelse på en kjærlighetens diskurs som ikke er fullbyrdet, men forsøkt fanget *slik den trer fram i virkeligheten*.¹²⁶ Det tilsvarer et fenomenologisk blikk, og en oppmerksomhet rundt det situerte. Slik forsøker jeg også å fange Grundtvigs tekster (kap 3) ut fra viljen til å fange kjærlighetens erfaring av *tilblivelse og situasjon*, slik dette kommer til syne i sin enkelhet og sin pluralitet i salmen.

Til å etablere en konsekvent oppmerksomhet omkring en salmelesning som en kjønnnet diskurs (se 1.1.), har jeg i min salmelesning hatt bruk for teoretiske innsikter(eidetske) fra forskjellig hold.

Den kanskje aller dypest funderte nøkkelinnsikt jeg bygger på, har jeg funnet hos Kari Børresen. Børresens bidrag kan sies ved hjelp av et kort sitat:

"Samsvar mellom metaseksuelt Gudsbegrep og kjønnsløs Gudlikhet medfører motsetningen mellom Gudskjærlighet og seksualitet."¹²⁷ Nødvendigheten av å etablere en

¹²³ Sigmund Mowinckel, "Salmebogen og gudstjenestosalmen", *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 1927 (3.rekke, 8.bind s. 145-185), s. 146. Med denne nøkkelinnsikt hos Mowinckel etablerer jeg min egen tilnærming til salmene.

¹²⁴ Se 1.2.1., Elizabeth Schüssler Fiorenza

¹²⁵ Roland Barthes, *Fragments d'un Discours amoureux* 1977/2000 (overs. *Fragmenter av kjærlighetens språk*)

¹²⁶ Om denne boka, se f.eks. Knut Stene-Johansen, "E LUCEVAN LE STELLE, Om Roland Barthes og Kjærligheten", Siri Meyer/Kjell Roger Solheim (red.), *Kjærlighets-symposiet*, 1997, s. 76-91

¹²⁷ Kari Børresen, "Augustin (354-430) og Thomas Aquinas (1225-1274). Kvinnebilde, mannsbilde og Guds-bilde", Linda Rustad/Hilde Bondevik (red.), *Kjønnsperspektiv i filosofihistorien*, 1999, s. 57. Børresen sier videre i neste setning: "Denne dualisme rammer både menn og kvinner, men mannsvridd samspill mellom det guddommelige og det mannlige styrker konflikten for mennesker av underordnet kjønn". Disse ordene representerer nøkkelinnsikter i historiens diskurs omkring kristendom og kjønn.

konsekvent oppmerksomhet omkring kjønn og kjærlighet er særlig tydelig formulert i denne type innsikt. Hvis man ikke er villig til å ta utfordringen med å tenke det hellige som kjønnets virkelighet, i mennesket (Gudlikhet), i Gud (Gudsbildet) og i relasjonen mellom mennesket og Gud (Gudskjærlighet og seksualitet), vil forestillingen om *en elskende Gud* fortsette å stå i en skjebnesvanger motsetning til den kjærlighet mennesker opplever og erfarer som kjønnsrelatert og seksuell kjærlighet (i vid betydning). I en mer eller mindre allmen oppfattelse av seksualitet i dag, berører dette alle slags relasjonsmodeller, fordi de på et eller annet punkt og i sterkere eller svakere grad gjenspeiler primære relasjoner mellom foreldre og barn, mellom venner og mellom kjærester (Grundtvigs tre hovedmodeller, se 2.3., *Det relasjonelle*). Enhver salme er relasjonelt bestemt i ulike modeller som uttrykk for gudsrelasjonen. Derfor berører kjønn og kjærlighet salmer fundamentalt. Til hjelp med å komme til rette med prinsipielle holdninger til en kjønnets tale i forhold til salmer som fenomen, har også Sallie Mc Fague vært til uvurderlig hjelp. Hennes nøkkelinnsikter berører ikke bare en prinsipiell kjønnets tale, men berører flere ting. Når Sallie McFagues *metaforologi*¹²⁸ er en viktig støtte i min nylesning av salmer, kan det sammenfattes slik:

1. En konsekvent oppmerksomhet omkring språkets billedkarakter.
2. Et sterkt fokus på kjønnets antropologi og teologi.
3. Et sterkt fokus på gudsrelasjonen betraktet som en kjærlighetsrelasjon.
4. En fokusering på modeller for gudsrelasjonen som et overordnet teologisk prosjekt for vår tid.¹²⁹

Troels Nøragers innsikter har også indirekte vært viktig for den kjønnede tale i salmer, fordi han betoner kjærlighetsrelasjonen som så viktig (se under). Når man taler om kjærlighet i bilder og relasjoner, slik salmer gjør, blir denne kjærlighetstale kjønnets bare ved at de figurer som utgjør salmens jeg, du, vi, dere, Gud mm. ikke kan tenkes uten å tenke i kjønnede kategorier, slik Børresen viser.

Til å etablere en konsekvent oppmerksomhet (interesse) omkring en salmelesning som uttrykk for en kjærlighetsdiskurs (se 1.1.), har jeg i min lesning av Grundtvigs salmer hatt bruk for noen teoretiske innsikter (eidetiske) symbolisert ved følgende teoretikere.

Den danske teolog Troels Nørager sier i sin doktoravhandling *Hjerte og Psyke*, at den danske salmeboks overordnede og grunnleggende metafor er at *forholdet til Gud er et kærlighedsforhold*.¹³⁰ Det representerer for min salmelesning en hovedinnsikt som jeg støtter meg fundamentalt på i mitt arbeid med å beskrive kjærlighetsdiskursen i salmen.

Roland Barthes spiller også her en uvurderlig rolle, teoretisk. Hans oppmerksomhet omkring kjærlighetsdiskursens betingelser, og hans eget bidrag til en fenomenologisk tilnærming og stimulans til denne, oppfatter jeg som en eidetisk innsikt jeg benytter meg av i etableringen av kjærlighetsdiskursen i salmene hvor erfaringen står i sentrum. Han bringer kjærlighetens diskurs ut over de ulike fags tilnærming til kjærlighet som fenomen, enten det

¹²⁸ Sallie McFague, *Metaphorical Theology, Models of God in Religious Language*, Philadelphia, 1982, *Models of God, Theology for an Ecological, nuclear Age*, Philadelphia, 1987, dansk overs., *Modeller af Gud*, 1991

¹²⁹ Se for eksempel i forordet til andre utgave av *Metaphorical Theology*, s. X: "The deconstruction and reconstruction of models by which we understand the relationship between God and the world is, in my opinion, one of the most serious tasks facing contemporary theology."

¹³⁰ Troels Nørager, *Hjerte og Psyke*, 1996, s. 71. Se særlig kap 3, "Det kristne hjertesprog", s. 66-94

er litterære, psykologiske, teologiske eller andre tradisjonelle innfallsvinkler. Dette finner man tydeligst i den nevnte *Fragments d'un discours amoureux*, men også i den lille boka fra *Le plaisir du texte*, som fokuserer på akademiets måte å holde lysten på avstand i sin tilgang til fenomener. Mitt eget begrep om lyst i avhandlingen er sterkt påvirket av Barthes.

Det er også noe ved Grundtvigs tekster som sang-tekster i en kjærlighetsdiskurs som knytter an til Roland Barthes som språkfilosof. Grundtvigs salmetekster har som fenomen noe grunnleggende til felles med Barthes ulike beskrivelser av *Lysten ved teksten*, som for eksempel i det følgende, hvor han reflekterer omkring *høytskriving*: "Om man tar språkets lyder i betraktning, så er ikke *høytskrivingen* fonologisk, men fonetisk; dens mål er ikke budskapets klarhet eller følelsenes teater; det den søker (i et vellyst-perspektiv), det er driftsimpulsene, språket kledd i hud, en tekst der man kan høre strupens ruhet, konsonantenes patina, vokalenes vellystighet, en hel sanselig stereofoni: en artikulasjon av kroppen, tungemålet [...]En bestemt måte å synge på kan gi en forestilling om denne vokale skriften ..."¹³¹

Når jeg nevner Julia Kristeva i denne forbindelse, er det på grunn av den felles vekt jeg finner hos henne og hos Grundtvig på de skapende og transfigurerende krefter som tekster er blitt til av, uttrykker og medierer, i lys av kjærlighet som sterkt hovedfokus.¹³² Hennes innsiktsfulle tale om den kristne forståelse av kjærlighet, og dennes grenser til det masochistiske og sadomasochistiske, representerer også et vitalt punkt eller en nøkkelinnsikt som jeg benytter meg av for å etablere en kjærlighetsdiskurs i salmer.¹³³ I salmens diskurs som del av kristendommens diskurs, representerer grensen mellom kjærlighet og selvdestruksjon et svært ømt punkt som fortjener stor oppmerksomhet. Sallie Mc Fague er også i denne sammenheng til uvurderlig nytte, av samme grunner som nevnt overfor.

Til å etablere en konsekvent oppmerksomhet omkring det å *synge sant, skjønt og godt om livet – som hellig* (se 1.1.) som uttrykk for salmens vesen og væremåte, støtter jeg meg ikke til noen bestemte teoretikere ut over det som inngår f.eks. i Mowinckels innsikter. Jeg lar min egen fortolkning av Grundtvig og hans egne tekster og innsikter være de tegn på og belegg for det *nødvendige* i denne sammenheng.

Samtidig ligger disse utsagn tett opp til de tre tema som er skissert over: det situerte, kjønnnet diskurs og kjærlighetsdiskurs i en teologisk kontekst, og preges derfor av de samme nøkkelinnsikter som er beskrevet overfor. At det *ekspressive* som mennesker uttrykker særlig tydelig gjennom sang, kan være uttrykk for det hellige ved livet selv, er vanskelig å overse i teoretikere jeg har henvist til. Derfor leser jeg også en eksistensielt betont *nødvendighet* ut av

¹³¹ Roland Barthes, *Le plaisir du texte*, 1973, overs., *Lysten ved teksten*, 1990, s. 63-64. En intertekstuell lese måte vil finne utsøkte forbindelseslinjer mellom *tungemålet* i Barthes og Grundtvigs retorikk, slik vi kan se det for eksempel i kap 3 under *Røst/lyd/kor/sang/klang*, og i et tekstlig eksempel fra salmen i SV III 266.5 (*Opblomstrer nu, Guds Kirkevange!*):

*Opvagner, alle dybe Toner,
Til Pris for Menneskets Forsooner!
Forsamles, alle Tungemaal,
i Takkesangens offerskaal!
Istemmer over Herrens Bord
Nu Kjærlighedens fulde Chor!*

Fordi *Tungemaal* hos Grundtvig betyr langt mer enn språkfelleskap i teknisk betydning, blir forbindelseslinjene viktige.

¹³² Se f.eks. Julia Kristeva, *Tales of Love*, [overs.] 1987.

¹³³ Julia Kristeva, "God is Love", *Tales of Love*, 1987, s. 149-150

deres fokusering på disse momenter. Kristeva kan si det helt direkte slik: "It asserts that the sacred is, purely and simply, nothing other than ... love".¹³⁴ Disse teoretikere har et særlig våkent øye for det å skulle tale sant om mennesket slik det faktisk lever – i tillit til at mennesket først og fremst bør betraktes som godt, deretter bristende og svakt (*tale sant*), og at menneskenes språk og *sang* er knyttet dypt til alt som oppfattes og erfares som skjønt i selve eksistensen (*skjønt om livet*), slik jeg analogt finner det i Grundtvigs tale om mennesket i verden, også i sterk kritikk av deler av kirkens antropologi. Forøvrig har jeg definert min bruk av det hellige tidligere. Sannhet, skjønnhet og godhet skal forstås i sine primære betydninger, som erfart forståelse av det som er sant, godt og skjønt, eller også som fenomen, i teologisk fortolkning av det samme. Slik unngår jeg bevisst en diskusjon om disse begrepers filosofiske status i vår tid, som er svært omstridt, og etter mitt syn står i fare for å overse de *chora* i livserfaringen som de springer ut fra og alltid vender tilbake til. Begrepene, betraktet som fenomener, er fundamentale i *eksistensen*, og må være det. Etter *Guds, sannhetens, skjønnhetens og godhetens død*, vil alltid det evig gyldige spørsmålet vende tungt tilbake: Hva *sier* vi nå ...?

Til å etablere en konsekvent oppmerksomhet omkring mitt case – Grundtvigs salmer – har jeg både trengt det jeg har referert til tidligere¹³⁵, andre deler av forskningen omkring Grundtvigs tekster, og primærttekster.

I tillegg til de teoretikere som er nevnt, bør jeg nevne to som også har utviklet teorier eller konsept som jeg bruker i min måte å komme til rette med Grundtvigs salmer. Den ene er Mikhael Bakhtin.

Grundtvigs retorikk innebærer en sterk oppmerksomhet omkring språk og språklige fenomener. Det er ikke minst, som vi så i innledningen, tale om *språkskoler* eller *sangskoler* som strukturerer hans historiske og salmepolitiske blikk.¹³⁶ Hans forhold til historiens mange *stemmer* er påfallende, og det er ikke vanskelige å finne forbindelseslinjer til andre språketeoretikere med lignende konsept, for eksempel Mikhael Bakhtins. I min bruk av stemmer støtter jeg meg til en utvidet bruk av begrepet stemmer, slik det blant annet kommer til uttrykk i Bakhtins begrep om *stemmer*, og om *karnevalistisk litteratur*.¹³⁷

Det estetiske element ved språket bør også nevnes. Et tekstlig symbol på det er Øivind Pålshaugens bok *Språkets estetikk. Vitenskapsteoretiske overveielser*.¹³⁸ Her hevder han blant annet at kulturens fremste forvaltere av viten omkring figurer som har dominert de vitenskapelige debatter innenfor humaniora i forrige århundre, fremdeles skriver på en måte som kan virke uberørt av de innsikter som det fortelles om. Det minner meg om

¹³⁴ Julia Kristeva og Catherine Clement, *The feminine and the sacred*, 2001, s. 91.

¹³⁵ 1.2.3., *Kvinnen i Grundtvigforskningen*

¹³⁶ Se 1.3.8.-1.3.12.

¹³⁷ Se for eksempel om *karnevalistisk litteratur* i Lothe/Refsum/Solberg, *Litteraturoitenskapelig leksikon*, 1997: "Mikhail Bakhtin er knyttet til begrepet *karnevalistisk litteratur*. Han studerte karnevalet som en spesiell form for populær, ofte spontan motkultur i middelalderen og renessansen. For Bakhtin eksisterer denne kulturen på grensen mellom liv og kunst, den er "livet selv, men formet etter et spill-lignende mønster". I karnevalet, som manifestasjon av denne kulturformen, er det flytende grenser mellom skuespillere og publikum; og mens karnevalet pågår dominerer det samfunnets kulturelle liv. Det populære og inkluderende aspekt ved karnevalet gir det en demokratisk og anti-autoritær dimensjon, med latteren som kjennetegn og en polyfoni av stemmer. Litteratur med disse kjennetegnene kan kalles karnevalistisk".

¹³⁸ Øivind Pålshaugen, *Språkets estetikk. Vitenskapsteoretiske overveielser*, 2001, særlig "Fra vestens tenkere til Norges skribenter", s. 177-185

Grundtvigs visdom i ordene *Vane vorder let den anden Natur*.¹³⁹ Når innsikter ikke følges av øvelser i praksis, kan innsiktene fort bli uvirksomme og uvirkelige, eller også glemmes og fortrenses. Estetikken i det akademiske språk angår fundamentalt spørsmålene etter hva kunnskap er, hva sannhet er. Derfor ser jeg på mitt og andres språklige uttrykk som det aller viktigste medium, og som særlig forsømt i forhold til språkets estetikk. Det handler om langt mer enn ønsket og uønsket personlig stil i forskningen. Dette gjelder ikke minst i en fenomenologisk undersøkelse, slik jeg tidligere har påpekt, fordi det legges så stor vekt på det forskende subjekts evne til å se, fortolke og å beskrive det man ser i et samlende blikk.¹⁴⁰ Den intertekstuelle lese måte, ikke minst i Julia Kristevas versjon, er også en del av de litterære nyvinninger som danner en slags usagt og indirekte bakgrunn for mitt arbeid, og som korresponderer godt med salmer som genre og med Grundtvigs selvfølgelige intertekstuelle praksis.¹⁴¹ Mitt begrep *mosaikk* henter sin berettigelse blant annet fra dette felt.

Det fenomenologiske bakgrunnsfelt jeg har valgt, kan sammenfattende beskrives slik: Et fenomenologisk blikk handler i min lesning om jakten etter salmens *essensielle* struktur, med vekt på *erfaring* (Merleau Ponty m fl.), ut fra fokus på den syngende/lesende som autoritet i salmefortolkningen (Mowinckel), kjønnen antropologi og teologi i gudsrelasjonen forstått som kjærlighetsrelasjon (Mc Fague, Børresen, Nørager), lysten ved teksten (Barthes), det transformerende (Kristeva) og på språkets estetikk (Pålshaugen) med dens mange stemmer i forhold til en helhetlig struktur (Bakhtin).

¹³⁹ Grundtvig, "Høimesse-Psalmer til Kirkeaarets Helligdage af B.S.Ingemann", *Theologisk Maanedskrift*, 1825, s. 157

¹⁴⁰ Mircea Eliade (red.), "Phenomenology of Religion", *The Encyclopedia of Religion*, Vol. 11, s. 280

¹⁴¹ Eks. på en framstilling av Julia Kristevas bruk av termen, slik det inngår som del av begrepet "intertekstualitet" i Lothe/Refsum/Solberg, *Litteraturvitenskapelig Leksikon*, 1997, s. 114-115: "vidt begrep som betegner alle tenkelige forbindelser mellom tekster (likheter, forskjeller, forskyvninger, forutsetninger osv.). Begrepet forutsetter at all litteratur inngår i ulike relasjoner til all annen litteratur. Til tross for at det er umulig å kartlegge alle disse relasjonene, utgjør de en forutsetning for all språkbruk og meningsdannelse. Julia Kristeva, som lanserte begrepet i *Séméiotiké* (1966), formulerer det slik: "Enhver tekst tar form som en mosaikk av sitater, enhver tekst absorberer og transformerer andre tekster". Dermed understrekes det at enhver språklig ytring med nødvendighet inngår i en dialog med et uendelig antall andre tekster og teksttyper. Ordet blir en *møteplass av tekstuelle overflater*. Kristeva lanserte begrepet i nær tilknytning til Mikhail Bakhtins teorier (1981, 1984) om det dialogiske språket, hans teorier om romanen som heteroglossia, som et krysningspunkt av mange ulike språk og stemmer. For Kristeva betegnet begrepet opprinnelig forbindelser mellom poetisk språk og utenforliggende kulturelle tegnsystemer." Roland Barthes er også viktig for teoridannelsen omkring intertekstualitetsbegrepet. At salmer på en utpreget måte representerer en intertekstuell tradering av tekst, skulle være overfødig å påpeke. Mitt begrep *mosaikk* (kap 3) henviser også til måten begrepet blir brukt på i sitatet over.

1.3. Sang-Værket og Kristenhedens Syvstjerne

*For him (Wolbero, 1147-1167) every preacher and exegete
is a cantor who sings
to calm the impassioned (like Saul)
or to arouse the sluggish (like Elisha).¹⁴²*
Barbara Newman

*saaledes lærer daglig Erfaring
og hele Kirke-Historien,
at baade Læg og Lærd, ...¹⁴³*
Grundtvig

1.3.1. Sang-Værket, et Herremaaltid for allmennheten, et kor av stemmer.

Sang-Værk til den Danske Kirke, 1-4 / 5 inneholder Grundtvigs omkring 1500 salmer. Små hefter ble først utgitt. Det første samlede bind kom i 1837. Deretter kom påfølgende bind med jevne mellomrom, det siste i 1881.¹⁴⁴

I den siste samlede utgave av *Sang-Værket* fra 1944-1951 finner vi følgende inndeling av salmene: 1. Bind 1, *Sang-Værk til Den Danske Kirke*. De første 146 salmer handler om *Den Kristne Kirke*. Her finner vi originale Grundtvigsalmer, og blant dem flere av de som har kommet med i de danske og norske autoriserte salmebøker i ettertid. Dernest følger i tre kretser jul, påske og pinsesalmer fra det Grundtvig kaller *Christenhedens Sangskoler*. I sine bestrebelse og sine visjoner om å favne hele den kristne tros historie, prinsipielt og representativt, forsøkte han å fange dens *stemmer* i de ulike tider og steder med deres kulturelle mangfold og enhet, slik det språklig uttrykkes på de respektive folkenes eget språk. 2. Bind 2, *Sang-Værk til Den Danske Kirke-Skole* består av gjendiktninger / gjentfortellinger av bibelhistorien (GT og NT) og deler av kirkehistorien (134 salmer og et lite tilleggshäfte). 3. Bind 3, *Sang-Værk, Salmer og Kristelige Digte 1809-1843* inneholder 284 salmer fra denne perioden. 4. Bind 4, *Sang-Værk, Salmer og Kristelige Digte 1844-1855 med Efterslet fra 1836-43* inneholder 416 salmer fra denne perioden. 5. Bind 5, *Sang-Værk, Salmer og Kristelige Digte 1855?-1872* består av 349 salmer fra denne periode.

At den aller første salme i *Sang-Værket* er *Jeg er saa underfuld en Magt*, senere: *Vidunderligst af alt paa Jord*, står som et symbolsterkt preludium til Grundtvigs mangfoldige og monumentale *Herremaaltid*, som han selv kaller *Sang-Værket* et sted.¹⁴⁵

¹⁴² Barbara Newman (red.), "Introduction", *Saint Hildegard of Bingen, Symfonia. A Critical Edition of the Symphonia armonie celestium revelationum*, 1988, s. 23. Sammenlign for eksempel Grundtvigs salme *Talsmand! som paa Jorderige*, SV I 393

¹⁴³ Grundtvig, *Kirkelige Oplysninger især for Lutherske Christne*, 1870, s. 85. *Saaledes lærer daglig Erfaring*, er en typisk grundtvigsk vending, som går igjen mange steder i forfatterskapet. Det antyder den sterke sammenheng i hans tenkemåte mellom erfaringsaspektet og de store, historiske rom, for alle lag av befolkningen (*Læg og Lærd*); en allmenn betraktning med sans for det spesifikke og det allmenne i alle forhold, ikke minst i *Sang-Værket*.

¹⁴⁴ *Sang-Værket* finnes i forskjellige utgaver. Den som det oftest referes til i vitenskapelige kommentarer er utgaven fra 1944-51 (paperback) i fem bind, med tre tilleggshæfter med *Varianter og noter* til de fem bind.

¹⁴⁵ Svend Grundtvig (red.), *Grundtvig og Ingemann. Brevvevling 1821-1859*, 1882, s. 186 ("Grundtvig til Ingemann, Mortensdag 1836"): *...og dels fordi det er med en Samling af guedelige Sange som af andre Smaadigte: at de ikke samtidig kan være beregnede paa nogen andens Smag end Udgiverens; saa det er kun Sagen, at alle de, der bryde dem om Slagset, kan finde noget, der*

Som et *For-Spil*, lot Grundtvig trykke et utvalg fra *Nyaars-Morgen*, et av hans sterkt selvbiografiske dikt med vidløftige perspektiver og proporsjoner.¹⁴⁶

I de kollektive former for *bekjennelse*, *forkynnelse* og *lovsang*, mener Grundtvig å få øye på den form og det uttrykk som best representerer enhver tids oppfattelse av mennesket i verden, som tegn på hellig nærvær og fravær.¹⁴⁷

Skulle den nordisk, protestantiske kirke, med sine særegenheter, sine skader og skjevheter bringes i bedre dialog med seg selv og verden, måtte Grundtvig også gå *bak* reformasjonen og Luther, og få tak i hele tilfanget for den kristne tro. Han ville fortolke selve den historiske prosess som hele tiden preget og endret troen. Historiens forskjellige stemmer måtte komme fram i respekt for forskjellene, og i et blikk for det som var felles i den kristne tro, slik de både hver for seg og til sammen representerte det mangfold den kristne tro handlet om. At dette så måtte uttrykkes på en mest mulig allmenn måte for ikke å bli død lærdom i eksegeters makt (nye former for *Pavedømmer*¹⁴⁸), var noe av det mest maktpåliggende for Grundtvig. Han mente blant annet å kunne unngå dette ved å skrive i poetisk form om historiske og bibelhistoriske emner. Det ville lette lesingen og hjelpe barnas hukommelse når kunnskap og viten skulle innøves. Salmer skulle være musisk, rytmiske tekster som medier til ritualisering i skole og kirke, tilrettelagt for iscenesettelser av daglige gjøremål, ikke minst det å *lære*.

I *Sang-Værket* ville Grundtvig på denne måten gi sine samtidige konkrete medier til en måte å speile seg i hele historien, på dagligspråk og med fokus på erfaring og hverdagstema– som bruksgjenstand for alminnelige folk i samtiden. Spilte ikke tekstene på parti med den enkeltes og kollektivets opplevelse og oppfattelse av virkeligheten, måtte de avvise ifølge Grundtvig. For de konkrete, levende kropp er helligsted fremfor noe, og det må kjennes sant, skjønt og stort om det skal oppleves som virkelig. Det var Grundtvig overbevist om.

Store deler av *Sang-Værkets* første bind er gjendiktninger fra de ulike kulturkretser (*Sprogsamfund, Menigheder*) fra den virkningshistorie som har båret den kristne kirke gjennom tidene: *den ebraiske, den greske, den latinske, den angelske, den saxiske, den danske* og den syvende, uten navn, fordi den representerte en ukjent framtid. Samtidig antydes trekk også ved denne siste, og at den har indisk preg. Tenkte han at framtidens åndelige sentrum ville ligge i Østen?

huger dem; saa Goethe har unægtelig Ret i, at enhver saadan Samling kan betragtes som et Herremaaltid med mangfoldige Retter, hvormellem Gjæsterne kan vælge; og naar de finde noget, der smager dem, skulde de nødig gaa i Rette med Værten om, hvad der kun smager ham og nogle andre gode Venner, som dog ogsaa skule have noget.

¹⁴⁶ Se for eksempel Jørgen Elbek, "Nyaars-Morgen", *Grundtvig-Studier*, 1964, s. 30-47.

¹⁴⁷ Disse tre begreper går igjen over alt i Grundtvigs tekster, og symboliserer de aller viktigste kjennetegn på kristen tro. Se blant annet Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, "Indledning", s. VI

¹⁴⁸ Se for eksempel Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Indledning*, s. XII: *der kommer det aabenbar kun af, at de boglærde i vore Dage sædvanlig er saa forgæbede i deres eget Bogstavvæsen og i deres egen Papirs-Oplysning, at de ingenlunde vil give Stip paa Skrifteklogskabens Pavedom, ...*

Som gjendikter fra hver kulturkrets sitt skattkammer av trosuttrykk, var Grundtvig uovertruffen. Selv om han kan synes å skalte og valte med sine forelegg, viser enhver dypere analyse at han makter å gjenskape med skarp oppmerksomhet overfor det ideinnhold, den mentalitet han finner i sine forelegg. Han gir det en form som på samme tid tar vare på forelegget og uttrykker hans eget bud på en fornyet forståelse av den kristne tro.¹⁴⁹

Sang-Værket (1) framstår som en rik felles europeisk flora, et utvidet blikk på fortid og samtid. Når utpreget *ebraiske* salmer som *Blomstre som en Rosengård* (SV 1.132), salmer tydelig preget fra den gresk ortodokse liturgi som *Med sin alabasterkrukke* (SV 1.211), klassisk latinske salmer og symboler gjenkjennes i salmer som *Hil dig, Frelser og Forsoner* (Bernhard av Clairvaux, SV 1. 232), og ikke mindre *Stabat Mater*, gjendiktet til *Under Korset stod med Smerte* (SV 1. 231), finner sin selvfølgelige og likeverdige plass sammen med salmer fra nordligere kulturkretser, hvor den engelske er representert med salmer som *Helgen her og Helgen hisset* (Wesley, SV 1. 364), den tyske med *Fra himlen høyt* (Luther, SV 1. 160), og den nordiske med for eksempel *Min Soel, min Lyst og Glæde* (Kingo, SV 1. 180), understrekes felles europeiske motivkretser som savner sidestykke blant salmediktere i nordisk sammenheng. Bare en lidenskapelig poet, kirkehistoriker, mytolog, ekseget, systematiker og praktisk teolog kunne skape en syntese av dette format. Bare en som med mystikernes kjærlighetsvisjoner ser verden i sammenheng uten å fuske med detaljer, nyanser og forskjeller.

Grundtvigs *Sang-Værk* er et originalt, protestantisk og ekumenisk preget billedgalleri av overveldende format, som ikke er tilstrekkelig utforsket.

1.3.2. Grundtvigs kamp for å skape gode *Hverdags-Malerier*,...der for Gud gjør os Alle lige.

Den negative foranledning til Grundtvigs kamp for salmesangen i Danmark på 1800-tallet, var misnøyen han følte overfor den salmebok som var innført i 1798, og som ble kalt *Den Evangelisk-Christelige Psalmebog*, også kalt *Rasjonalismens Salmebok*. Denne salmebok var i Grundtvigs øyne verken kristelig eller evangelisk, slik tittelen kunne tilsa. Hans frustrasjon overfor den tidsånd og mentalitet man gjerne kaller rasjonalismen, fikk ett av mange sterke uttrykk i hans skarpe kritikk av denne salmeboken.

Grundtvig ville både avvise og overgå det gigantiske opplysningsprosjekt som var satt i gang og fikk sin største blomstring på 1700-tallet (*opplysningstiden*). Det gjorde han i kraft av et ennå større opplysningsprosjekt, som naturligvis hang dypt sammen med det som gikk forut, nemlig det

¹⁴⁹ Se for eksempel Jørgen Elbek, "Grundtvig som oversetter", *Grundtvig og de græske Salmer*, 1960, s. 47-89, og Jørgen Pedersen, "Den dybe sammenhæng, Om Grundtvigs salme *Hil dig, Frelser og Forsoner*", *Fra Augustin til Johs. V. Jensen*, 1991, s. 165-203. Se evt. til Grundtvig som oversetter, Kemp Malone, "Grundtvigs oversettelse af Beowulf", *Grundtvig-Studier*, 1960, s. 7-26

romantiske prosjekt (*romantikken*). Grundtvig er en del av, og står samtidig i sterk spenning og delvis kontrast til romantikken.¹⁵⁰

Grundtvigs salmeideal og salmeteori, finnes som prosatekst mest konsentrert i to artikler han skrev i *Theologisk Maanedskrift*. Det ene er en anmeldelse av Kingos salmer, og det andre en anmeldelse av Ingemanns salmer.¹⁵¹ Her finner vi viktige nøkkelformularer i hans idé om hva salmer er, hva de kan, og hva de må klare for å fylle sin funksjon.

Jeg lar Grundtvig komme til orde, i en dialog med mine kommentarer, på de følgende sider.

I artikkelen *Psalmer og aandelige Sange af Thomas Kingo* skriver Grundtvig:

Her, hvor de Gamle endnu hulke, naar de høre Kingos Høitids-Psalmer, her, hvor den ny Psalmebog indføres hovedkulds, medens Faa havde den, Færre forstod dens Sprog, og tit ikke Degnen kunde synge taalelig i den, her endelig, hvor Kvinden har det bedste Hoved og Manden det blødeste Hjerte, her er det aabenbar langt mere den ny Psalmebog og den ny Lærebog, end den ny Prædiken, der har tømt Kirkerne...(s.5)

Teksten er deler av en argumentasjon for den gamle salmeboken (*Kingos Psalmebog*, 1699), og mot den nye (*Evangelisk Christelig Psalmebog*, 1798). Grundtvig sier sin mening om mulige årsaker til at folk ikke lenger går i kirke, ikke bryr seg om kulten. Han finner årsaken, ikke i feil ved prekenkunsten, men ved lærebok og salmebok. Og tegnet over alle tegn, er at folk ikke blir berørt lenger. De gråter ikke, de viser ikke følelser lenger (*her hvor de Gamle endnu hulke...*), de er ikke med på det som skjer. Og hva er da vitsen med salmer, spør Grundtvig implisitt. Det er som han sier: Hvis ikke en salme har berøringskraft, hvis ikke salmens tekst og melodi ikke *sårer eller forfører*, så kan det være det samme.¹⁵² Da fungerer ikke salmen som den skal, og det er salmen, ikke folk det da er noe galt med. Salmen mangler lystpotensiale, og dermed liv og kraft.

Hva er det salmen må klare? Grundtvig reflekterer i teksten over salmens oppgaver, og kritiserer den nye salmebok for ikke å lykkes. Salmene skal kunne få mennesker til å:

...glemme vort Dagværk: at sætte os i et nyt, levende Forhold til Christi uforanderlige Kirke, som bliver aldrig gold, aldrig ufruktbar, men føder og opammer Kuld paa Kuld til Dagens Ende, efter den almægtige Herres trøstefulde ord: skulde Jeg, som lader Andre føde, selv tillukkes! (s.6)

For Grundtvig handler salmesang om å synge seg på plass i en større sammenheng: daglig synge seg inn i den universelle enhet han oppfatter som *Christi uforanderlige Kirke*. Den er virkelig i kraft av en uendelig bevegelse av liv, ikke minst symbolisert ved fødselsmetaforer, slik som her. Når

¹⁵⁰ Se for eksempel C.I. Scharling, *Grundtvig og Romantikken, belyst ved Grundtvigs forhold til Schelling*, 1947

¹⁵¹ Grundtvig, "Høimesse-Psalmer til Kirkeaarets Helligdage af B.S.Ingemann", *Theologisk Maanedskrift*, 1825, og "Psalmer og aandelige Sange udgivne af P.A.Fenger, Præst", *Theologisk Maanedskrift*, 1827

¹⁵² Roland Barthes, *Lysten ved teksten*, 1973/1990, s. 39

salmene stemmer til medopplevelse; lystelig eller ulystelig, sterk eller svak, er hver av de salmesyngende deler av et gigantisk kor av stemmer, fra fortid, samtid og fremtid. Når en synger, kjenner en at det er slik. For Grundtvig er det en fundamental funksjon ved alt liv, og derfor også ved salmesang. Det skal svinge, ellers er det dødt, og dermed uvirkelig, uvirksomt, truende. Hva mer er galt med den nye salmebok? Jo, at den først og fremst er beregnet på mennesker med en viss dannelse, og ikke på alle deltagere (f.eks. alle stender):

...at den ny Psalmebog først og fremmest er beregnet paa Læsere af en vis Dannelse, og slet ikke paa en levende bevæget, sjungende menighed af alle Stænder og mest af Almuen, som unægtelig allevegne tæller baade de fleste og de bedste Kirke-Gjængere!(s.15)

En salme eller salmebok som bare apellerer til en viss gruppe mennesker, er for Grundtvig det mest selvmotsigende som kan tenkes. Det allmenne ved salmen er et definitivt krav. Så snart det lukter av sekt eller andre former for særinteresser overfor salmer og salmesang, er Grundtvig på vakt. Noe annet er at det skal være stedbundet (kontekstuel), være på dansk for dansker, på fransk for franskmenn. Det gjelder aller mest som en språklig forstått stedbundethet. Det språk man har vokst opp med, er hjertets språk, det man best uttrykker seg gjennom. Skal talen om det som er felles og hellig få mening, må det kunne uttrykkes på morsmålet, forstått som en felles kategori som innebærer de konkrete forskjeller fra språkgruppe til språkgruppe.

En salme skal klare eller bære enda mer:

...da den christne Menighed ikke synger for at opføre en Cantate fra et Galleri, men for naturlig at tilegne sig et fælles, simpelt, levende og rørende udtryk af Herrens Forjættelser, Aandens Trøst, og Guds Børns Hjerte-Lag!(s. 16)

Grundtvig er svært skeptisk til den del av opplysningstidsprosjektet som handler om det å skape tette-kultur (*at opføre en Cantate fra et Galleri*), en kultur som er preget av noen som definitivt og aktivt gir noe, mens forsamlingen er mer eller mindre passive mottagere. Det fikk i ettertid enorm gjennomslagskraft, og er først i våre dager i ferd med å bli møtt med sterke motreaksjoner. Han ser faren ved den type avstand som skapes mellom utøver og deltager i kunstnerisk aktivitet i samfunnet. Han advarer på det sterkeste mot at salmesangen skal la seg smitte av denne tendens til misforstått aktivisering, å synges for noen a lá konsert-modellen, eller til passivisering av de salmesyngende. Da blir de ikke tilstrekkelig med i kulten, men bare gjenstand for prest og kirkelov eller lære og lærebok. Grundtvig vil en myndig almue. Når det handler om religion, er det ingen andre mulige idealer enn at alle skal kunne delta, på frie og egne, men likevel på felles premisser, i gjensidighet, i *vekselvirkning*.¹⁵³

¹⁵³ Dette er et av de begreper Grundtvig er mest kjent for, og som symboliserer hans dypt funderte gjensidighetsaspekt ved ethvert fenomen og enhver relasjon. Ofte blir begrepet brukt sammen med ordet *vennlig*: *vennlig vekselvirkning*. Man kan gjerne se for seg en beveget og bevegelig gjensidighet; f.eks. ord eller mennesker som *dansende* gir og tar i relasjonen, slik at

Hva er hans egen visjon for en god salmebok?

..da maatte man nødvendig have lagt an paa deri at samle det Fortrinligste i sit Slags af de forskjelligste Sangskoler i Christenheden, eller dog af ældre og yngre Psalmebøger i den danske Statskirke; ...(s. 16)

Her ser vi skissert den konkrete salmevisjon han selv skulle komme til å virkeliggjøre med sin salmediktning. Grundtvigs dype ønske for det danske og delvis de nordiske folk, er å hente det beste ut av alle de kristne tradisjoner som tiden hadde frambragt, og som de forskjellige stedene har preget med sin særlige form for stedegehet. Skal salmesangen klinge så skjønt som mulig, må man ha det aller, aller beste fra størst mulig tilfang, historisk, geografisk og konfesjonelt. Det er mye viktigere enn den rette lære, den gode smak, det korrekte, kunstneriske uttrykk. Eller for å uttrykke det mer i overenstemmelse med Grundtvigs poetikk og teologi: Det er nettopp det som er den rette lære, rette tro, den gode smak. Fordi det er troens tale gjennom tiden. Det handler om den type tros-ord som har holdt liv, mot og kraft oppe hos de som trodde før, og som er tett forbundet med de krefter som holder troen oppe i samtiden, og som derfor vil ha bærekraft nok til å holde den oppe i framtiden.

Hvem er salmer for? Jo, blant annet for både kvinner og menn. Det må gjennomtenkes hva det betyr, noe Grundtvig gjør, og som følgende sitat bekrefter:

...eller vi, halv paa Sammes, halv paa Mands-Hjertets Vegne spørge om de Lutherske Psalmer, eller paa Kvinde-Hjertets Vegne, om de Brorsonske, da faae vi omtrent samme Svar, som da vi, paa Bibelaandens og Ridderhjertets vegne, spurte om de Kingoske...(s. 22-23)

Disse ordene gjenspeiler noe av Grundtvigs sans for det å tenke menneske som kjønnnet. For han er det viktig, når det er snakk om mennesket, når det er snakk om almenheten og det allmenne, at det bestemmes som kjønn, som alder, som geografisk og historisk bestemte kategorier. For Grundtvig er ikke mennesket lik mannen. Det er ikke nok å si mann og kvinne heller; han tenker som så ofte i en tredeling, og nevner ofte mann, kvinne og barn som en liten tredelt gruppe, for å få med helheten i begrepet mennesket.

Sitatet overfor viser hvordan han tenker at kvinnen vil kunne ha større forkjærlighet for Brorsons retorikk, mens mannen vil kjenne seg bedre igjen i Luthers salmeretorikk. Han mener naturligvis ikke den enkelte konkrete mann og kvinne. Det vil variere, og være snakk om grader, tendenser, store variasjoner, ofte som speiling av den andres kjønnede virkelighet. Hovedpoenget er at alle må være representert; *paa Mands-Hjertets Vegne, paa Kvinde-Hjertets Vegne...*til felles beste, på egne premisser.

relasjonen gis liv og kraft. God energi blir frigitt, og slik oppretter den kjærlige vekselvirkning et kjærlighetens sted i verden. Se også kap 3, om *Vekselvirkning*.

Hva er i Grundtvigs øyne de viktige forskjeller mellom de gamle salmebøker og de nye?

...at hvad der aldermindst maa fattes i en Christelig Kirke-Psalmebog, er almeenfattelige og derhos hjertelige Psalmer, der udtrykke de Christnes særegne Tro og Haab, og derpaa finde vi ligesaa stor en Rigdom i vore ældste Psalmebøger, som forbausende Fattigdom i de Nyeste.(s. 23)

...om de, istedenfor kirkelig at sammensmelte med hele Menigheden, i de høie og dybe Grund-Toner, der udtrykke, hvad der for Gud gjør os Alle lige....(s. 27)

Uttrykket i *de høie og dybe Grund-Toner* er uttrykk for noe som kan lede til andre steder han uttrykker samme tema i lignende språk, som for eksempel i *Danne-Virke*.¹⁵⁴ Grundtvig uttrykker her en alvorlig mangel i de nye salmetekster, fordi de ikke favner høyt og dypt nok som uttrykk for menneskelivet i verden, idet livet er del av et hellig drama.

I følgende sitat utdyper Grundtvig noe av dette. Mennesket er en gåte, også for seg selv. Svikter det sin selvoppfattelse som gåtefullt, svikter det livet selv.¹⁵⁵

Heraf følger da øiensynlig, at om ogsaa en enkelt Mand eller Tidsalder kunde begribe sig selv, saa var Mennesket dog dermed ingenlunde begrebet, men det var meget mere et unægteligt Beviis paa, at den Mand eller Tid havde forloret det Høieste og Dybeste, det egenlig Gaadefulde i Mennesket, thi det er unægtelig hans Forhold til det Usynlige, hans Sammenhæng med Fortid og Fremtid, hans Længsler og Anelser, hans Frygt og Haab, som overstige Sandsernes Kiede og overskride Tidens Grændser...

Videre to sterke uttrykk for Grundtvigs aldri sviktende syn og sans for det allmenne (*hvad der for Gud gjør os Alle lige*). Uttrykkene viser det ubetingede krav til en salme at den skal kunne forstås av alle, og representere ethvert mulig blick.

Det er blant annet livet slik det også har vært levd og oppfattet i tidligere tider, Grundtvig med sin diktning vil gi berettiget rom. Han tror ikke på den slags nyskapsbevis som handler om å ta fundamentalt avstand fra levd liv i fortiden. I hans kollektive tenkemåter, hvor særlig kroppen er metafor for tidens gang, vil det å svikte fortidens liv være på linje med å avvise barndomstid, ungdomstid osv. som betydningsskapende erfaring og symbol for samtid og ettertid. Hans trang til og sans for kontinuitet er så dyp og lidenskapelig at han rett og slett *føler* seg i slekt med de døde, de som har levd før. Dette kommer ikke minst til uttrykk i hans salmeepos, og det får betydning for hva han verdsetter i såkalt nye salmer. De nye som ikke henter dyp inspirasjon i de gamle, tror

¹⁵⁴ Grundtvig, "Om Mennesket i Verden", *Danne-Virke* II, 1817 s. 119. *Mennesket i verden* er en stående vending som jeg benytter gjennom hele avhandlingen, og som spiller på Grundtvigs egen retorikk.

¹⁵⁵ Det er ikke vanskelig å kjenne igjen motsetningen mellom det romantiske prosjekt og opplysningstidens prosjekt i disse tanker, symbolisert ved det aldri *helt* opplyste mennesket (romantikk), og det *helt* opplyste menneske (opplysningstid).

han ikke så mye på, mens de som henter rikdom og verdi fra de gamle, som ved gjenbruk bekrefter lystpotensiale ved teksten, de skatter han:

...at uttrykke det Christelige Fællesskab paa en vis almindelig Maade, der omtrent er alle kjær og klar, i samme Grad, som de levende har tilegnet sig Troen og Haabet i vort Samfund!...(s.27)

Det er ikke mengden det kommer an på, det er nok med lite, når det er godt nok. Rikdom kan ikke defineres ut fra mengde:

...thi med et Par hundrede gode Psalmer havde Kirken det Nødvendige, og var unægtelig langt rigere end nu med femhundrede, hvoraf neppe To og Halotreds kan faae temmelig godt til Hoved-Character! Men skulde vel Christi Kirke, dette store fattig-Huus, der er berømt for at gjøre alle sine Beboere rige,(s. 29)

Ideelt sett, sier Grundtvig, trenger ikke kirken så mange salmer. Et knippe kjernesalmer, han foreslår et par hundre, ville kunne være nok. Det ville definitivt ha vært bedre enn fem hundre, når de fleste er dårlige. Kirkens trussel er ikke fattigdommen, målt i mengde og tall, slik man gjerne måler rikdom og fattigdom. Trusselen er når det man har, lite eller mye, er mer dødt enn levende. Det tilsvarer også ryktet om kirken, *det store fattig-hus*, som han sier, *som er berømt for å gjøre sine beboere rike*. For Grundtvig er kvaliteten langt viktigere enn kvantiteten. Og kvaliteten måles etter bærekraft, virkekraft og lystpotensiale.

Hvilke mangler hadde så de gamle salmebøker, siden det er behov for nye salmer? Slik kan Grundtvig si det, uten å frata de samme salmer den makt de hadde over hans eget barnesinn, ikke minst som gjenklang i den voksne mannen:

Det er ligeledes iøinefaldende, at vore gamle psalme-Bøger næsten ganske fattes klare Psalmer til at udtrykke de klare Sandheder om Menneskenes naturlige Forhold til Gud, hinanden og de timelige Kaar...(s. 31)

...men desuagtet gjennemklang dog de gamle Psalmer og Kingos Aften-Suk saaledes mit Bryst, at skjøndt jeg siden, over ti Aar, aldrig tænkte derpaa, kan jeg dog endnu paa en Maade høre dem i stille Timer hviske til Hjertet, som Engle hilse fra barne-Dage, og hviske aldri forgæves: Nu velan! vær frisk tilmode! (s.35)

Dette er en sterk attest til de første barneinntrykks makt over sinnet. Det er en sterk attest til godheten i disse sterke barneopplevelser, som om de er uutslettelige. Det er ikke vanskelig å se at Grundtvig på denne måten erkjenner deres styrende kraft gjennom hele livet.

Samtidig er det en sterk bekreftelse fra en mann som fant det viktig å bidra med 1500 salmer, også som protest mot den daværende autoriserte salmebok, at han skatter de gamle salmer svært, svært

høyt. En av Grundtvigs aller største lidenskaper er nettopp de gamle salmer; de som hans barnepike, analfabeten Malene sang for han som barn, og som vakte gjenklang, undring, lyst og fantasi hos han på en uutslettelig måte. Dermed var de med på å gi en vesentlig bestemmelse av hans tanke og følelsesverden. Dette glemte han aldri Malene for. Han bæret henne med tittelen *min Sprogmasterinde*.

Hans beundring for de gamles evne til å skape gode salmetekster, kan han for eksempel forestille seg via et fremmed blikk (*en poetisk hedning*, se under). I følgende sitat forestiller han seg en som er fortrolig med egen tradisjon og mytologi møte et salmettrykk og likevel kjenne igjen dypstrukturen i tekstene, fordi de er bærere av sublim, hverdagslig enhet mellom høyhet og enkelhet, glans og inderlighet mm:

...at selv en poetisk Hedning, naar den Christne tro lod sig saa let overfare som en gammel Mythologi, vilde høilig beundre det Forbund mellem Høihed og Simpelhed, Glands og Inderlighed, som, meer og mindre, men immer kjendelig, udmærker disse vist mageløse variationer af det mest dagligdags Thema! Jeg skjønner i det Mindste ikke rettere, end at disse fjorten Hverdags-Malerier hvor Himmelen og Jorden, Kirken og Konge-Borgen, med Samt det lille venlige Skov-Hus, speile sig i Ind-Søen, ...(s. 35)

Ordet poetisk dukker opp på de mest uforutsigbare steder. Det er en perfekt understrekning av hva det er Grundtvig tenker på når han snakker om det betagende ved salmer. Det er Kingos salmer han her berømmer, og han forestiller seg altså hva en *poetisk Hedning*, en helt fremmed ville vi ha sagt, stilt overfor en salmetekst av Kingo. Grundtvig er temmelig sikker på at den fremmede vil fatte det allmenne, det dyp fellesmenneskelige som ligger kodifisert i de enkelte ordene, i *Hverdags-Maleriene* som han kaller Kingos rim-kunst. En usedvanlig attest til salmer som små bilder, som på en og samme tid forener menneskets rikholdige mikrokosmos (hverdag) med makrokosmos (*Himmelen og Jorden* mm).

Grundtvig skriver videre:

...thi hvem der er uenig med mig om dette (det fortreffelige i Kingos salmer), maa være det om Alt,....(s. 35)

For Grundtvig er dette så viktige innsikter og prinsipper at han like gjerne slår fast et enten-eller. De som ikke forstår hva han mener med salmer og det allmenne, med at overfor saken og termen Gud er alle mennesker like, som ikke fatter sjelen i Kingos salmer, slik Grundtvig forsøker å forklare her, og etter det ikke kan slutte seg til hans synspunkter, vil måtte være uenig med Grundtvig om *alt*! Det er ikke et uvanlig retorisk grep i Grundtvigs tekster, og sier noe vesentlig om det han uttaler seg om, selv om det ikke alltid gir samme grunnleggende mening.

I anmeldelsen av Ingemanns salmer skriver Grundtvig blant annet:¹⁵⁶

Den dybe Alvor, med de deraf opstigende, kun med en evig og fuldkommen Glæde fornøiede Attraaer, hører fra Arilds Tid saa umiskjendelig til den Nordiske menneske-Natur, at man mere maatte undres over dens fraværelse i nogetsomheldst Tidsløb, end over dens Hjemkomst;...(s. 156)

Ord som *alvor* og *fuldkommen Glæde* er ikke tilfeldig tale om mennesket i verden, men dypt alvorlig ment!

Grundtvig blir ikke trøtt av å påpeke den forsømte fordypelse i og oppmerksomhet overfor lysten til det gode i mennesket. Det er helt fundamentalt i hans refleksjoner rundt salmepoesien at dette kommer fram, igjen og igjen, slik vi ser det i en variant i sitatet overfor.

Han skriver videre:

...thi det er saa med Alt i denne Verden, at Vane vorder let den anden Natur, og der er intet Spring, som sjeldnere lykkes end det fra Jorden til Himlen; eller rettere sagt, vi Smaafolk prøve det omsonst, og gjøre derfor klogest i at see os om en Himmel-Stige, hvorpaa vi, lidt efter lidt, ved at lære Smaa-Englene Konsten af, kan nærme os, hvad der vil meget til at naae. Vel sandt, at det har en egen Beskaffenhed med den underlige Tone-Stige, Skjalderne er, saa at sige, ene om , og....(s. 157)

Tone-Stigen hos Grundtvig har blitt tatt opp igjen som et hovedord i forbindelse med hans ideer om hva salmer er.¹⁵⁷ Forbindelseslinjer og tilknytningpunkter er stadig Grundtvigs lidenskap. Salmer er slike, de er medier med makt til å knytte noe til noe annet, på mange plan, innvendig i mennesket, mellom mennesker og mellom mennesker og verden.

At han i tillegg understreker kulturens, de gjentatte handlingers (*Vane*) like sterke konserverende kraft som *Natur*, er også verdt å merke seg. Grundtvig minner her om at menneskelig *vane* (kultur) kan være vel så vanskeligste å endre som natur.

Livstreeet som symbol er sammen med andre vekstmetaforer gjennomgående i Grundtvigs tekster,¹⁵⁸ og minner om hans bruk av skapelsesmyter, med en sterk forbindelse mellom alt organisk liv, mellom skaper og det skapte:

...saa man, paa mange forskjellige Trin kan sidde ham nær. Nu sidder, som man vel veed, den Danske Green paa Nordens Yggdrasil langt nærmere ved Roden end ved Toppen, er ingenlunde Hoved men Hjerte-Grenen,(s. 157)

Grundtvigs metaforiske tale gir en mangfoldighet og utvidet språklig forståelse av fenomener som av og til sprenger leseres kapasitet eller rammer. Her snakker han videre om den forbindelseslinje (*Himmel-Stige*) som forbinder det guddommelige og det menneskelige. Han har behov for å

¹⁵⁶ Grundtvig, "Høimesse-Psalmer til Kirkeaaets Helligdage af B.S.Ingemann", *Theologisk Maanedsskrift*, 1825, bind 3

¹⁵⁷ Erik A Nielsen, "Salmens tone-stige", kronikk i *Kristelig Dagblad*, 8.10.1983

¹⁵⁸ Til hans bruk av *Livets tre* og *Yggdrasil*, se Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 179 f., 175, 183, 299 f.

understreke at selv om den danske kulturkrets best karakteriseres som del av roten/hjertet på det nordiske stamtre, er den ikke derfor på større avstand fra Gud selv. Det er fordi det organiske bildet ikke tillater at ulikhet i konkret avstand veier tyngre enn den nærhet som er etablert via *hjertet* overfor den som er etablert via *hodet*.

For Grundtvig er det ingen selvfølgelig sammenheng mellom mengde fornyelsesarbeid og det resultat som ønskes oppnådd. Nye salmer og salmebøker hjelper ingen ting om ikke mennesker kan kjenne igjen og få bekreftet livskraft når de synger:

*Talen er naturligvis ikke om en ny Psalme-Bog, thi vi har havt to nye Psalme-Bøger i et halvt Aarhundrede, og Gud bevare os fra den Tredje, om jeg saa selv fik Lov til at gjøre den, naar Samtid og Efter-Slægt skulde bindes til den, nei, Talen er om en Maade, hvorpaa Kirke-Giengerne kunne komme til at synge deres Liv-Psalmer.*¹⁵⁹

Som salmepoet er Grundtvig noe mer preget av den religiøse ekstase med sine jubeltoner enn den gudsforlattes klagesanger. Men som alle gode salmediktere inneholder enhver salme dyp fortrolighet med det aller størst tenkelige spenn mellom mørke og lys, natt og dag, medgang og motgang, sorg og glede. Det som gir plass til et så ekstremt spenn og en så åpen holdning overfor ulike sider ved livet, er den gjentatte forhåpning til og gjenetablerte tillit til at *kjærligheten* konstituerer livet. Derfor kan den tåle menneskets ytterste mørke, dypeste glede, og helt alminnelige gråtoner og gråsoner.

Når han skriver at det aller viktigste er å finne den måten *hvorpaa Kirke-Giengerne kunne komme til at synge deres Liv-Psalmer*, korresponderer det med den del av min lese måte (1.1.) hvor det står: *i kraft av en situert, kjønnet kjærlighetsdiskurs*. Jeg mener å se hos Grundtvig at den til enhver tid gjeldende virkelighet og de diskurser som representerer denne, må kunne speile seg i salmeuttrykket eller også være uttrykt i salmespråket for at salmen skal fungerer som en god salme. Skal salmer være menneskers *Liv-Psalmer*, må det være slik.

1.3.3. Et eksempel: bruderetorikk

Grundtvig ønsket å bevare og fornye en form for metaforisk teologi,¹⁶⁰ hvor språkets og virkelighetens metaforiske realitet og mulighet ble tatt langt mer alvorlig enn det han mente skjedde innenfor rasjonalismens program og filosofi.¹⁶¹ Et eksempel på dette kan vi se i hans måte å

¹⁵⁹ Grundtvig, "Salmefrihed", *Den Danske Stats-Kirke, upartisk betragtet*, 1834. Sitert i Borup/Schrøder (red.), *Haandbog i Grundtvigs Skrifter*, III, *Kirkelige Grundtanker*, 1931, s. 260

¹⁶⁰ Jeg bruker dette begrepet i overensstemmelse med Sallie McFague, slik det først og fremst kommer til uttrykk i boka *Metaphorical Theology*, Philadelphia, 1982, særlig s. 1-31, og 103-193, men også i hennes bok *Models of God*, 1987, i dansk oversettelse: *Modeller af Gud*, 1987, særlig s. 53-85

¹⁶¹ Et godt eksempel på hvor fortvilet Grundtvig ser på billedspråkets status i egen tid, likevel ikke uten håp om nettopp å puste liv til metaforisk teologi, er følgende strofe, SV I 56.5 (*I Begyndelsen var Ordet*):
I Begyndelsen herved

omgås bruderetorikk på. Den tilhørte en gammel, mystisk og dunkel tradisjon, slik rasjonalismen så på den, og burde derfor bekjempes, mente man. Den ble derfor redusert og retusjert i rasjonalismens salmebok, *Evangelisk Christelig Psalmebok* (1798) til fordel for andre måter å beskrive livet og gudsvirkeligheten på.

Grundtvig salmediktning er full av eksempler på hvordan han tenker at et slikt billedspråk kan fornyes, og han sier det også i andre former for språklig argumentasjon. Han er i den følgende teksten på jakt etter det beste språk for forholdet mellom *Kristus* og *Menigheden*, og som ikke er for strengt knyttet til nasjonale og geografisk / sosiale størrelser:

Dette i Menneske-Sproget ægteskabelige Forhold mellem Herren og Moder-Kirken eller Menigheden, som allerede Johannes den Døber pegede paa ved at kalde vor Frelser "Brudgommen", som har "Bruden", og som vor gamle Kingo sang saa trohjertig om:

*Alle Ting er underlige,
Ingen kan det granske ud,
At Gud vil til Jord nedstige
For at fæste sig en Brud,*

dette ægteskabelige Forhold ansaae vel de Skriftkloge sædvanlig for noget saa mystisk og bælgmørkt, at udtrykket deraf maatte strængt afvises paa alle lærdommens og oplysningens Enemærker og maatte kun for den bibelske Hjemmels Skyld taales i Psalmer og aandelige Viser, og selv denne knappe Talemaade faldt omsider bort, som i vor saakaldte "evangelisk-christelige" Psalmebog, der strængt udelukke baade Brud og Brudgom med alle saakladede østerlandske Billeder og Talemaader; men vi maa dog, som nogenlunde oplyste Christne, tværtimod paastaae og kan klarlig vise, at, hvor hemmelighedsfuldt end den Christne menigheds inderste Forhold til Christus, sit Hoved, sin Herre og Brudgom, nødvendig maa være, saa er det dog ligesaa grundchristeligt, som det er grundbibelsk baade efter den gamle og den nye Pagts Bog, og er ingenlunde bælgmørkt, undtagen for de Aandløse og Hjerteløse, for hvem, ligesom for de Umælende, Menneske-Aanden og Menneske-Hjertet selv er det yderste Mørke.¹⁶²

Grundtvig ser farene ved en språkpolitikk som ikke tar høyde for språkets metaforiske rikdom, og som lett blir reduksjonistisk (og moralistisk). Han vil overby den med sin egen teologiske antropologi, hvor kjønn og kjærlighet står i fokus. For han finnes det ingen andre måter å hamle

*Kiendtes Ordets Skaber-Haand,
Skjaldens Ord om Evigheden,
Var hos Aanden og var Aand;
Nu korsfæstet, dødt og jordet,
Er i Verden Billed-Ordet,
Foer i Aanden og til Hel,
Staaer dog op og himler vel,
Ved sin Skabers Naade!*

¹⁶² Grundtvig, *Kirke-Speil*, 1871, s. 36

opp med fortidens svakheter og synder enn å gjøre ting bedre, og på den måten avvise og ekskludere skadelige sider ved det religiøse språk.¹⁶³

1.3.4. Integreere og overgå pietisme, ortodoksi og rasjonalisme.

I de fleste kirkehistoriske tekster framstilles Grundtvig som skarp kritiker av, samtidig som han integrerte deler av de strømninger som kalles pietisme, rasjonalisme og ortodoksi.

Etter å ha forsøkt å overta en ortodoks livsforståelse, og en rasjonalistisk, vokste det fram en holdning som skulle bli hans egen, og som etterhvert skapte en kirkelig bevegelse etter hans navn, grundtvigianisme.¹⁶⁴

Samtidig er det viktig å se at han forsøkte å integreere alt i sitt eget grep. Selv om han tok avstand både fra det ortodokse alternativ som han en tid gikk inn for, rasjonalismens krav om religion på fornuftens og den klare tanke og handlings premisser, og pietismens innvendiggjøring, overbød han de alle ved å inkludere de i sitt eget bilde, ikke ekskludere.¹⁶⁵ For i hans prosjekt skulle alle stemmer i det historiske kor komme til uttrykk, men på nye vilkår. Slik at fylden, flertydigheten, et kor av stemmer skulle kunne være representert, ikke minst i salmens *jeg* og *du*, salmens *vi*, salmens relasjonelle diskurs.¹⁶⁶

1.3.5. Gjenfortelle en hel verden på bibelkritiske premisser .

Grundtvigs overordnede og lett synlige mål med sitt gigantiske *Sang-Værk til den Danske Kirke*, 1837, var å gjenskape en hel bibelsk verden på kirkehistorisk og mytologisk oppdaterte premisser. Dette var et mål som blant annet tok høyde for de sterke bibelkritiske bevegelse som vokste fram. Allerede med Luthers hermeneutiske prosjekt, som delvis stod i kontrast til tidligere tiders fortolkningskunst (ikke minst avvisningen av den firfoldige tekstfortolkning), og med et spesifikt historisk fokus, var ansatser til en slik bibelkritikk lagt. Denne gryende *moderne* bibelkritikk slo ut i full blomst med opplysningstiden, hvor bibeltekstene ble satt under en type kritisk blick som verden ikke hadde sett make til.

Dette tok Grundtvig ikke bare på ramme alvor, men ønsket å *svare på*. Svaret lå ikke bare i hans løsning på bibelkritikken i retning av å nedtone bibeltekstenes autoritet radikalt i forhold til troens,¹⁶⁷ men også i en metakritikk mot det nye; idet han påpekte en farlig naivisme i denne moderniseringsstenking. Han påpekte dens naive begrep om det mytologiske, og en språkforståelse som manglet ord og bilder for livets flertydighet og uklarheter.

¹⁶³ Til flere sider ved denne tematikk, se særlig kap 3, *Brud/gom, bryllup*.

¹⁶⁴ Til en *vennlig* innføring, se for eksempel Christian Thodberg/ Anders Pontoppidan Thyssen (red.), *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys*, 1983, og Carsten Bach-Nielsen/ Jakob Balling m.fl., *Kirken af levende stene. Den grundtvigske tradition i dansk kirkehistorisk skriving*, 1994

¹⁶⁵ Se for eksempel Anders Pontoppidan Thyssen, "Grundtvig og Spener. Især til belysning av den *pietistiske* Grundtvig", *Grundtvig-Studier* 1967, s. 9-50

¹⁶⁶ Begrepet er inspirert av Bachtins teorier om *stemmer*. Likeså av Kirsten M Andersen (red.), *Et kor af stemmer, Tematiske læsninger i salmebogen*, 1997

¹⁶⁷ Grundtvigs *Mageløse Opdagelse*, trosbekjennelsens primat.

Grundtvig var bevisst enhver tids mytiske potensiale, og ville med sin egen *myte* fortolke de gamle, hvor blant annet avansert rasjonalistisk kritikk av religionen (religiøse tekster og samværsformer) var integrert i analysen. Han hilste bibelkritikken velkommen, og etterlyste en intensivering av den, samtidig som han søkte etter nye måter å skape helhet, mening, hermeneutisk grep om blant annet de bibelske tekster på.

Selve *Sang-Værket* kan betraktes som en slik ny bibel-lesestrategi, hvor troen og troens uttrykk som rituelt medium registrerer bibelforståelsen og bibelfortolkningen *i sitt eget språk, i egne bilder*, fordi det bare er slik bibelen kan beholde sin mening og gyldighet som tekst, slik Grundtvig ser det.¹⁶⁸

1.3.6. Hvordan makrokosmos speiles i hver eneste salme som et mikrokosmos.

Salmepoesiens grammatikk eller anatomi.

At salmene fra *Kristenhedens Sang-Skoler* er samlet under kirkens års-syklus, er også en strukturell side ved *Sang-Værket*. Dette er en selvfølgelig hyllest og et bidrag til den kristne kult, slik den har vært preget både av en lineær og en syklisk forståelse av den kristne tros vesen og egenart.¹⁶⁹ Det tredje bind av de første utgaver av *Sang-Værket*, har undertittel *Kirkeåret i Salmesang*. Å strukturere salmebøker på denne måte er selvsagt innenfor protestantiske salmebøker, i ulike variasjoner.

Hver eneste salme i *Sang-Værket* har den bibelske forestillingsverden present på ulike måter. Forholdet mellom bibel og salmebok i den kristne kirkes historie er et klassisk eksempel på en svært velutviklet intertekstualitet. Parallelt og delvis i sammenheng med andre kunstarter, representerer salmeretorikken en fortolkningstradisjon som er så spekket med tekstlig flertydighet og *innvevdhet*, samtidig som den har en så overveldende rik virkningshistorie, at det fortoner seg som en gåte at den er så lite belyst.

Hver eneste salme gjenskaper så å si en hel, bibelsk virkelighetsforståelse, knyttet til den konkrete dikters tid, sted og virkelighetsoppfatning, hans og hennes *situasjon*. Samtidig handler denne lese-måte om en helt egenartet måte å oppfatte tekster som selvstendige på, slik at teksten på en måte, i leseakten, personifiseres, og oppfattes som en fortolker av de lesende og syngende. Tekstene leser menneskene, vel og merke i ens egen projiserte forståelse av denne dialog. På den ene side oppfattes teksten som en personifisering av *det* eller *den andre*. Samtidig forutsettes det at leseren har en svært aktiv påvirkning på teksten og er med på å gi den mening og betydning ut fra seg selv; idet man speiler sitt eget liv / sin egen virkelighetsoppfattelse, legger sin egen fortolkning tungt inn over teksten. Dette kan fortone seg som en åpen og uforutsigbar dialogisk lesning, hvor

¹⁶⁸ Se mer om bibelsyn i 1.3.13., og 2.4.11.

¹⁶⁹ Når jeg bruker ordet kult, er det som en fellesbetegnelse på religiøs praksis. Jeg tar ikke stilling til ulike religionsvitenskapelige definisjoner. Samtidig mener jeg at for eksempel Søren Holm's *Mythe og Kult i Grundtvigs Salmedigtning*, 1955, er blitt tatt for lite seriøst. Etter min mening representerer selve det religionshistoriske blikk et selvsagt og uunnværlig bidrag til forskningen rundt Grundtvig.

de variable fortolkningsmåter representerer et uendelig dialogisk prosjekt.¹⁷⁰ For at slike lesestrategier skal være dynamiske, forutsetter de en sterk refleksiv bevissthet om grenser og overskridelse av grenser mellom leser og tekst.

Forholdet mellom salmetekst og bibeltokst kan illustreres med salmen *I al sin Glands nu stråler Solen*.¹⁷¹ Her finner vi brokker av bibelfragment og forståelsesformer, blant annet på følgende måte:¹⁷²

I første strofe finner vi gjentakelse / gjendiktning fra for eksempel 2 Mos.25,17 (*Så skal du lage soningslokket av rent gull, to og en halv alen langt og halvannen alen bredt.*), 3 Mos. 16,14 (*Så skal han ta litt av oksens blod og stenke det med fingeren på framsiden av soningslokket, og foran soningslokket skal han sju ganger stenke litt blod med fingeren.*), Joh 1,4 (*I ham var liv, og livet var menneskenes lys.*) og Rom 3,25 (*Ham har Gud stilt synlig fram for at han ved sitt eget blod skulle være et sonoffer – for dem som tror. Slik ville Gud vise sin rettferdighet. For tidligere hadde han i sitt tålmod båret over med de syndene som var begått.*).

I andre strofe av *I al sin Glands*, fra Salme 17, 15 (*Men jeg skal i rettferd få se ditt ansikt; når jeg våkner, skal jeg mettes ved synet av din skikkelse.*) og Apg 2, 17 (*I de siste dager skal det skje, sier Gud: Jeg vil utøse min Ånd over alle mennesker. Sønnar og døtre hos dere skal tale profetiske ord, de unge menn ha syner, og de gamle blant dere ha drømmer. Selv over mine treller og trellkvinner vil jeg i de dager utøse av min Ånd, og de skal tale profetisk. Jeg lar jærtegn vise seg oppe på himmelen og tegn nede på jorden: blod, ilde og røkskyer.*).

I tredje strofe fra 1 Mos 2, 10 (*En elv gikk ut fra Eden. Den vannet hagen og delte seg siden i fire grener.*), Apg 2, 1-2 (*Da pinsedagen kom, var de alle samlet. Med ett kom det et brus fra himmelen som når det blåser en sterk storm, og det fylte huset hvor de satt.*), og Åp 3, 7 (*Og han grep hans høyre hånd og reiste ham opp. Straks fikk han styrke i føttene og anklene.*) og 22, 1-2 (*“Brødre og fedre, hør hva jeg har å si til mitt forsvar!” Da de hørte at han talte på hebraisk, ble det enda stillere. Han fortsatte.*).

I strofe 4 fra Høysangen 5, 10 (*Min kjæreste er lys og rødlett, og han skiller seg ut blant ti tusen menn.*), Mt. 3, 16 (*Da Jesus var blitt døpt, steg han straks opp av vannet. Og se, himmelen åpnet seg, og han så Guds Ånd komme ned over seg som en due.*), Mk 1, 10 (*Straks han steg opp av vannet, så han at himmelen åpnet*

¹⁷⁰ Se for eksempel Sigmund Mowinckels bestemmelse av salmer i kulten under *Tekstutvalg* (1.2.4.). Se også til litteraturvitenskapelig bestemmelse av Grundtvigs salmer, hvor for eksempel Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, plasserer de på følgende måte, ut fra sitt litteraturvitenskapelige blikk: “Vi kan derfor regne med fire grundtyper af tekster: 1. mytisk stof mytisk behandlet, som vi finder i de nordisk-mytologiske skrifter fra og med 1832 (), og i de store visionssalmer (Nat i Østen er ei saa lang, Tag det sorte Kors fra Graven, Var Ikke Galilæer), 2. mytisk stof diskursivt behandlet (), 3. stof beregnet til diskursiv behandling mytisk udformet (), og 4. diskursivt stof diskursivt behandlet: de egentlig teologiske skrifter og de filosofiske afhandlinger i 1810 erne[...]. Den individuelle prædiken, salme eller anden tekst kan falde indenfor alle kategorierne; men for os, der søger tekster med symbolintensitet, bliver den fjerde gruppe mindst betydningsfuld.” Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 110

¹⁷¹ SV III 266 (*Oplomstrer nu, Guds Kirkevang!*)

¹⁷² En slik sammenligning kan gjøres på mange måter. Jeg gjør det ut fra det eneste oppslagsverk av denne type som finnes inntil videre, Holger Bennike, *Bibelen i Salmebogen*, 1975

seg og Ånden kom ned over ham som en due.), Luk 3, 22 (og Den Hellige Ånd kom ned over ham i skikkelse av en due. Og det lød en røst fra himmelen: "Du er min Sønn, den elskede. I deg har jeg behag".), Joh 1, 14 (Og Ordet ble menneske og tok bolig iblant oss, og vi så hans herlighet, som den enbårne Sønn har fra sin Far, full av nåde og sannhet.) og 32 (Og Johannes vitnet og sa: "Jeg så Ånden komme ned over ham som en due,, og den ble over ham"), fra 14, 17 (sannhetens Ånd. Verden kan ikke ta imot ham, for verden ser ham ikke og kjenner ham ikke. Men dere kjenner ham, han blir hos dere og skal være i dere.), fra 15, 26 (Når Talsmannen kommer, han som jeg skal sende dere fra Faderen, sannhetens Ånd som utgår fra Faderen, da skal han vitne om meg.) og fra 1.Kor 12, 11 (Alt dette virker den ene og samme Ånd, som deler ut sine gaver til hver enkelt, slik han vil.)

Strofe 5-6 bygger på Jesaja 66, 18 (Jeg som kjenner deres gjerninger og tanker, kommer for å samle alle folk og tungemål. De skal komme og se min herlighet). Strofe 5 samtidig fra Apg. 2, 11 (vi er jøder eller har gått over til jødedommen og har flyttet hit fra Roma, kretere og arabere – og vi hører dem tale om Guds storverk på våre egne språk.), Hebr 13, 15 (La oss da ved ham stadig bære fram for Gud vårt lovprisningsoffer, det vil si frukt av lepper som priser hans navn.), 1 Joh 2, 2 (Han er en soning for våre synder, ja, ikke bare for våre, men for hele verdens.) og 4, 10 (Kjærligheten er ikke det at vi har elsket Gud, men at han har elsket oss og sendt sin Sønn til soning for våre synder).

Strofe 6 fra Salme 61, 9 (Så skal jeg alltid lovsynge ditt navn, når jeg daglig oppfyller mine løfter), Apg 2, 4 (Da ble de alle fylt av Den Hellige Ånd, og de begynte å tale i andre tungemål etter som Ånden gav dem å forkynne.), fra 10, 46 (For de hørte dem tale i tunger og prise Gud.), fra 19, 6 (Da Paulus la hendene på dem, kom Den hellige Ånd over dem, og de talte i tunger og profeterte.) og fra Åp 7, 10 (Og de ropte med høy røst: Frelsen er fra vår Gud, han som sitter på tronen, og Lammet.).

Strofe 7 bygger på Dan 12, 3 (Da skal de forstandige skinne som den strålende himmelhvelvingen; og de som har ført de mange til rettferd, skal skinne som stjernene, evig og alltid.) og Mt 13, 43 (Da skal de rettferdige skinne som solen i sin Fars rike. Den som har ører, hør!).

I hver eneste salme er bibeltekster fra høyst ulike tider og miljø, tekstlige genre og andre former for forskjeller, representert og holdt sammen i et poetisk grep; som om det var det aller mest selvfølgelige å kombinere helt ulike tekstfragmenter sammen uten å spørre etter sammenheng eller sannsynlig likhet. Det er en ytterst *konstruert* sammenheng, en prototyp på intertekstualitet, en utpreget liturgisk og rituelst skapt logikk eller *grammatikk*.

Den liturgiske retorikk, i sine mange varianter, henter næring fra slike og lignende lesestrategier. I sin utpregede estetikk, sin erfaringsnære og samtidig stereotype, ofte sublimе språkform, er dette en tekststart og kanskje en lese måte som er truet med å gå i glemmeboka. Ikke bare fordi denne tradisjon ikke lenger har noen glanstid, men aller mest fordi de akademiske diskurser ikke

tilstrekkelig har fanget de opp og analysert de fortolkningstrategier som ligger til grunn for denne retorikk, men konsentrert seg om andre teksttyper og fortolkningskunster.

Hver salme i *Sang-Værket* er altså i prinsipp og struktur en slags gjendiktning av en hel bibel, den kristne kirkes historie i tid og rom, er preget av en mytologisk tankegang, alt perspektivert grunnleggende av egen samtid. Det utgjør et svært fortettet og rikholdig mikrokosmos, som i møte med leseren/sangerens eget mikrokosmos, *Gaa altid i Dans!*,¹⁷³ for å se om det igjen og igjen kan opprettes et helligsted i verden. - Et sted som bekrefter livskraft og livslyst som overlegen den dødsdrift livet alltid er utsatt for. Slike helligsteder er det Grundtvigsalmer vil være medium for som salmeskaper, i overensstemmelse med en av strofene fra den første salme i *Sang-Værket* :

*Men overalt, hvor gode Ord
Kan gode Steder finde,
Jeg skaber Mark i Syd og Nord,
Hvor Mælk og Honning rinde;*¹⁷⁴

1.3.7. Ordet selv som mikrokosmos

Grundtvigs religiøse språkfilosofi er selve hjørnesteinen i hans teologiske antropologi, og kan ikke utdypes kort. Jeg vil likevel si litt om dets mikrokosmos-struktur. Denne struktur danner også bakgrunnen for den oppbygging som jeg har gitt i kapittel 3. Hans bevisste omgang med ord gjør det ikke bare mulig, men også ønskelig å ta utgangspunkt i ett og ett ord om gangen, for å vise dette aspekt ved hans måte å oppfatte og skape mening ved hjelp av ord.

En kodifisert måte å uttrykke dette på, finner vi blant andre hos Helge Toldberg, når han skal oppsummerer Grundtvigs symbolverden:

"Det store digt fra 1862 om Grundtvigs symbolverden blev en opsummering af og en bekræftelse paa stedsegylldigheden af de symboler, Grundtvig gennem et langt liv havde givet udtryk for i forkyndelse i vers og prosa, ikke mindst den "sekundære teologi" i værkerne fra 1830erne. Men samtidig forlader vi det imponerende forfatterskab efter en klimaks, som skyldes Grundtvig selv, understregningen af, at *ordet* for ham aldrig var noget tilfældigt, men selve det, Gud havde paalagt ham at sige, et udtryk for en **mikrokosmos** (min uth), der nok indeholdt fantasimættet substans, men aldrig kunde vendes anderledes end til spejling af den verden, Gud havde skabt, og hvis brøst Gud havde genoprettet ved frelsen. Ordet, symbolernes enegyldige struktur, var i sig selv pant paa det, der eksistentielt var altovervejende for Grundtvig, livet, Guds gave...Det grundtvigske symbol er altsaa *ikke et tegn, men et pant*, som tilvejebringer enhet mellem *ting* og *navn*."¹⁷⁵

¹⁷³ SV IV 214.1 (1875), (*O, dejlige Land*)

¹⁷⁴ SV I 1.5 (*Jeg er saa underfuld en Magt*)

¹⁷⁵ Helge Toldberg, *Grundtvig Symbolverden*, 1950, s. 226

De innsikter som Helge Toldberg her viser, er et nødvendig fundament for å fortolke Grundtvigs tekster, ikke minst hans salmeretorikk.

1.3.8. Jeg'et, du'et, vi'et, Gud og andre aktører

Jeg'et i Grundtvigs salmer er et jeg som blant annet får sin identitet ut fra relasjonen til det hellige, personifisert ved blant andre Jesus/Kristus. Jeg`et er definert som skapt, som et jeg som imiterer guddommen, et jeg som smelter sammen med guddomen, et jeg som kan transformeres, og gjenfødes, om man vil. Det er et jeg som ligner det jeg`et mange av kirkens mystikere forsøker å etablere, selv om Grundtvig ikke var mystiker i tradisjonell forstand.¹⁷⁶

Grundtvigs jeg er også et kollektivt og historisk bestemt jeg, framstilt i kroppslige metaforer. Gjennom ulike aldre og stadier har det fulgt et livsløp gjennom den historiske tid, gjennom århundrene. Det er oppfattet analogt med hver enkelt menneskekroppss fødsel, livsløp og avskjed fra livet.¹⁷⁷ Å tenke utenfor det historiske rom er for Grundtvig komplett umulig, og helt absurd.¹⁷⁸

Når Grundtvigs jeg i salmeretorikken representerer et enkelt jeg, når det er to eller flere, hele samfunn eller andre enheter, eller rett og slett alle, varierer sterkt. Grensene mellom hva et fiktivt og reelt jeg i hans tekster representerer, er flytende, og varierende. Det er som ethvert jeg har i seg muligheten for å tolkes også kollektivt, og omvendt: Enhver kollektiv størrelse, kan og bør sees som et jeg, en eneste kroppss størrelse. Denne tenkemåte er ikke original, men spiller dypt på den relasjonstenkning som gjør seg gjeldende i mye av den kirkelige tradisjons tankegods. Vi finner det f.eks. i treenighetsretorikk, i ulike modeller for forståelse av relasjonen mellom mennesket og Gud, i brudemystikk, og til andre former for paktforståelse av relasjoner; fra det enkle jeg-du forhold, til utvidede former for fellesskap, mellom folket og Gud, mellom de ulike folk mm. Hos Grundtvig speiler det enkelte lille jeg som et mikrokosmos et stort, historisk, mytologisk makrokosmos, slik de store kosmos speiler seg i hvert enkelt menneske, i uendelige speilingsmuligheter.

I *Sang-Værket* vil det kunne variere hvordan det konkrete jeg, vi, du, han, hun, det osv. best kan fortolkes. Grundtvig ynder i tillegg å personifisere og kjønne ulike fenomener, for eksempel *Troen*, *Guds Rike*, *Menigheten*. Hvis man skal få tak i hver enkelt strofes måte å bruke pronomener på, må man nøye analysere både enkelttekster og større enheter hos Grundtvig. Siden selve salmegenren inviterer til speiling og projisering fra de som fortolker teksten, blir ikke dette mindre komplekst

¹⁷⁶ Til dette tema se Jørgen Pedersens analyse av Grundtvigs oversettelse av Bernhard av Clairvaux's salme i artikkelen "Den dybe sammenheng", i Jørgen Pedersen, *Fra Augustin til Johs. V. Jensen*, 1991, s. 165-204

¹⁷⁷ Jeg tenker her blant annet på hans begrep om *Kæmpelegeme*, slik vi for eksempel ser det i *Optrin af Kæmelivets Undergang i Nord*, 1809, sitert i Jørgen I Jensen (red.), *Historie og kristendom, en Grundtvigantologi*, 1983, s. 15: *Hvo der altsaa ei fik Øie for et Kæmpelegeme, hvis Lemmer igen selv ere Legemer, uden derfor desmindre at være og vise sig som Dele, han forstaar mig ikke ...* Historien blir her oppfattet som et kroppslig fenomen og forløp.

¹⁷⁸ Som om man kunne dikte bort tiden (!). Det historiske forløp er en grunnkategori man aldri kan jukse med, slik han ser det. Det finnes ikke livsformer som ikke er bestemt av tid og forløp, derfor det historiske rom som fundamentalt. Se mer om dette i 2.5.: *Tid og sted*.

og komplisert.¹⁷⁹ Det relasjonelle konglomerat som Grundtvigs ulike pronomen representerer, og kjønn, svært bevisst, representerer en stor verden, og ikke minst: en teologisk utfordring.¹⁸⁰

Det kan være fruktbart å betrakte *Sang-Værket* som en særlig sterkt polyfonisk preget tekst.¹⁸¹ Denne tekstkorpus har klanglige verdier av enormt utvidende karakter, idet den bygger på vekselvirkningen og samklang mellom menneskekroppen, ikke minst hjertet, og dets omgivelser. Den har samtidig helt selvfølgelig om enn svimlende, og kosmiske dimensjoner, knyttet til helt konkret historiefortelling. Få har sagt det kortere og mer pregnant enn Erik A. Nielsen i artikkelen "Sangværk til den danske kirke. Fortællingen om en titel".¹⁸²

1.3.9. Kristenhedens Syvstjerne

*Nej, det er intet Under,
naar man er bagvendt i det nærværende Liv,
at man da er ligesaa i det forbigaaende;
men denne Bagvendthed maatte dog opdages og rettes...*¹⁸³
Grundtvig

Kristenhedens Syvstjerne, Et kirkeligt Sagakvad fra 1860, er skrevet som ulike diktsykluser, i sju deler, med et *Efterskrift* og et *Tillæg* i senere utgaver.¹⁸⁴

Her gir Grundtvig et kirkehistorisk overblikk, hvor *Sprogsamfundene* er fokusert, i lys av de syv sendebrev i Apokalypsen. Han kommenterer selv den måten han konstruerer sammenhengen på i sin innledning og leseveiledning: *Dette apostelige Søndagssyn hvori Jesus Kristus, som den guddommelige Menneskesøn, saas vandre mellem syv Guldlysestager, med syv Stjerner i sin højre Haand, som skal betyde syv aandrige Kristensamfund, der, efter Sammenhængen, maa omfatte og udfylde hele Kristenheden og Kristentiden, - dette Syn ligger nu vist nok som Spaadom til Grund for mit Overblik af Kristenfolkets Levnedsløb; men jeg skal dog bede Læseren, for sin egen Skyld, lægge vel Mærke til, at her er to forskjellige Spørgsmaal: det ene om, hvorvidt Overblikket er træffende, gavnligt og glædeligt for Kristne, og det andet om, hvorvidt dette Overblik er forudset og forberedt af Apostelen Johannes; saa det sidste kunde godt være meget tvivlsomt og det første dog være lige rigtigt.*

Det ejendommelige ved nærværende Overblik af Kirkehistorien er nemlig ingenlunde, at det knytter sig til Himmelbrevene i Aabenbaringsbogen, men at Kristenlivet helt igjennem betragtes som et aandeligt Folkeliv, der har staaet i levende Vexelvirkning med alle de Hovedfolks ejendommelige Udvikling og Modersmaal, hos hvem Kristenlivet har aabenbart sig i kristelig Bekjendelse, Forkyndelse og Lovsang, og at denne

¹⁷⁹ Se 1.2.5., særlig eksemplifisert ved Sigmund Mowinckels innsikter.

¹⁸⁰ Se særlig 2.3., *Det relasjonelle*, og mine konkluderende kommentarer i kap 4.

¹⁸¹ Polyfoni: "(gr. *polyphonia*, 'flerstemmighet'), form for struktur i en litterær prosatekst (særlig romanen) der de ulike stemmene er sidestilt og ikke underordnet forfatterens stemme, mm." Siteret i Lothe/Refsum/Solberg, *Litteraturvitenskapelig leksikon*, 1998, s. 197

En fortolkning av *Sang-Værket* i lys av Michael Bachtins teorier om polyfone stemmer ville kanskje vært det grep som aller best vil kunne uttrykke den teksttype *Sang-Værket* er.

¹⁸² Erik A. Nielsen, "Sang-Værk til den danske kirke. Fortællingen om en titel.", *Teologi og tradition. Festskrift til Leif Grane*, 1988, s. 194-212

¹⁸³ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne, Indledning*, X. Jeg refererer til utgaven fra 1883 i mitt arbeid.

¹⁸⁴ Av nyere kommentarer til dette skrift, se for eksempel Nynne Lange, *Christenhedens Syvstjerne. En større afhandling om Grundtvigs digtkreds "Christenhedens Syvstjerne": - dets indhold, historiesyn, tilblivelseshistorie og konsekvens*, (Speciale i kirkehistorie, Kbh.1998)

*Vexelvirkning baade er Grunden til Kristenfolkets sært udviklede Levnedsløb, og er Hovednøglen til alle de saakaldte kristelige Statskirker med alt deres Virvar.*¹⁸⁵

Grundtvig beskriver lignende tanker om dette kirkehistoriske konsept blant annet i teksten "Om Kirkehistorien" fra 1847.¹⁸⁶

1.3.10. Det kirkehistoriske jeg, et strategisk kjønn, i endring.

I *Sang-Værkets* første bind og i *Christenhedens Syvstjerne*, kommer det jeg kaller et kirkehistorisk jeg svært godt til syne. Det strukturerer begge disse skrifter. Her viser Grundtvig med all tydelighet sin universalhistoriske skrivemåte, sitt metahistoriske blikk. Samtidig viser han sin konsekvent kontekstuelle fortolkning av ethvert fenomen, og sin særegne form for å skrive sitt eget jeg inn i en universell diskurs. For at en slik type fortelling skal kunne fortsette, ber han mot slutten av skriftet om at kvinner må gjøre det samme på vegne av seg selv, slik at det hele kan bli en komplett fortelling.¹⁸⁷

Jeg'et er hos Grundtvig en kollektiv form, relasjonelt bestemt, og framstilles i ulike mønster for relasjoner, tilsvarende primære menneskelige relasjoner, som er kjønn, i virkeligheten, og derfor også i hans diskurs.

I *Syvstjernen* finner vi i konsentrert form noen av de mest utfordrende utsagn om kvinnen hos Grundtvig. Det er nærmest en teologisk og kulturpolitisk argumentasjon for kvinnens mer framtrepende rolle (i samtid og framtid). Ikke bare gir han, som hos mange andre på samme tid, en hyllest til den private sfære som kvinnens arnested, en type sakral idyll med kvinnen som hovedperson, beskytter og sjef, men går adskillig lengre. Han forsvarer hennes hjertelighet som grunnlag for kvinnens status som religiøst subjekt. Vi ser her en indirekte og direkte argumentasjon for kvinnens ledende egenskaper, at hun også bør kunne ta del i den offentlige embetsgjerningen. Dette tilsvarende hans refleksjoner omkring temaet i preken, slik vi f.eks. kan se det i preken sitert på første side i avhandlingen.

Grundtvig sier i *Kristenhedens Syvstjerne* indirekte at kirken er truet, dersom kvinnen ikke fortolker seg selv og kirken i kraft av sitt kjønn.¹⁸⁸ Dette har dyp sammenheng med hans kulturteologiske overblikk over historien, hvor ikke minst kjærlighetsaspektet ved tiden går i bølger. Den har en særlig god periode i den *ebreiske* tid, slik den i den *nordiske* igjen vil blomstre, symbolisert

¹⁸⁵ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Indledning*, s. VII-VIII

¹⁸⁶ Grundtvig, "Om Kirkehistorien", (trykt i Dansk Kirketidende Nr. 76, 7.3.1847), Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter IX* s. 70-79

¹⁸⁷ Særlig kap VI, *Den nordiske Menighed*, s. 92-120

¹⁸⁸ Eks. Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 60:

*Først naar atter fromme Kvinder,
Som i Ordets Helletid,
Herren tjene som "Bispinder",
Bruge Tungerne med Flid,
Saa faar Hjærtet Mund og Mæle,
At sig glæde Barnesjæle
I Guds Himmerig paa Jord.*

ved kvinnelige metaforer. Det danske folk, som et særlig elskende, kvinnelig folk, har mulighet for å realisere dette, tenkt i en inkarnatorisk preget historiefilosofi.¹⁸⁹

Her, som ellers, konstruerer og sjonglerer han mellom ulike diskurser og eget fortolkningsblikk, hvor for eksempel forholdet mellom Danmark og Norge som tvillingriker (*Philadelphia*), men også som kvinne og mann, bør sees i sammenheng med hans syn på det danske i dialog med resten av verden, slik det også kommer fram i *Den Danske Sag*.¹⁹⁰ Kvinnen skal i kraft av sin likeverdighet med mannen (skapt i Guds bilde) og på grunn av undertrykkelse og slektens undertrykkende blikk, restitueres og innsettes på sine tapte arenaer, til et forbilde for alt som skal fortjene navn av *menneskelig* hos Grundtvig. Dette mener han er forbilledlig, også globalt, selv om ingen i prinsippet har rett til å tre sin kulturs idealer ned over andre. Noe er likevel bedre enn noe annet, og i denne sak er han ikke i tvil.¹⁹¹

Hos Grundtvig er dette styrt av et globalt og kristelig, eskatologisk perspektiv, hvor forskjeller og kategorier av ulike slag vil bli løst av en enhet av mannlig og kvinnelig som har smeltet sammen med det guddommelige. Slik som med andre kategoriers opphør, for eksempel lignelsestale:

*Da ej Lignelser Gudsmunden
Bruger i sin Kristendom:
Da den nøgne Sandhed bader
Sig i Solen hos sin Fader,
Som er Sandheds-Kjærlighed,*¹⁹²

er det nærliggende å tenke at også kjønnsforskjellen har blitt overflødiggjort av kjærligheten, som gjennomsyrrer alt:

*Da er nær Gud Faders Rige,
Hvor ej spørges mer om Tal,
Da de Syv skal være lige,
Fordi ét er "vil" og "skal",
Fordi "Kjærlighed" alene
Saften er i alle Grene
Paa det store Livets Træ.*¹⁹³

Forestillingen om den forskjell som er mellom det som er og det som overgår og oppfyller det værende i Grundtvigs variant av den kristne eskatologi, kan han skildre slik:

¹⁸⁹ Se for eksempel Nynne Lange, *Christenhedens Syvstjerne*, (1998), s. 10, og s. 61-66

¹⁹⁰ Grundtvig, "Den Danske Sag", Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, X s. 50-55

¹⁹¹ Se både "Den Danske Sag" og Nynne Lange's fortolkning (se over), s. 61-66

¹⁹² Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Tillegg*, strofe 38

¹⁹³ Samme, s. 188.39

Da er alle Søndagssyner
 Med alt gammelt rent aflagt,
 Ej det tordner mer og lyner,
 Ej staa Engle mer paa Vagt;
 Gud er Lyset, og saa rolig
 Som han selv er og hans Bolig,
 Kjærlighedens Hvilested.¹⁹⁴

At *kjærligheten* er alfa og omega i Grundtvigs tanker om tidens begynnelse, bevegelse og mål, vil vel ikke overraske noen. Heller ikke at *hvilen* får en framtreddende plass. Den kjønnede retorikk er også en fortelling om et jeg dominert av en mannlig tendens, deretter en mer kvinnelig, for så å forsøkt likestilt, og som kulminere i en sammensmeltning som overflødiggjør kjønnsforskjellen. Idealet er en vennlig vekselvirkning, virkeligheten truer ofte denne, det gjelder å finne en dynamisk balanse.

1.3.11. Denne histories gjenstander, språkfilosofisk og estetisk historieskriving.

*Å åpne seg for språkets estetiske dimensjon betyr at man i tillegg til å konsentrere seg om dets betydninger også er vår for dets betydningskapende elementer. Å ha sans for språkets estetiske dimensjon vil si at oppmerksomheten rettes ikke bare mot de intelligible aspekter ved språket, men i like høy grad mot dets sansbare sider, og samspillet disse imellom. Slik kan vi komme til erkjennelse av at dette samspillet er betydningskapende på måter som tanken ikke uten videre kan beherske, noe som gjør at språket fremtrer som et litt mindre selvsagt middel til erkjennelse enn det selv vil framstille seg som.*¹⁹⁵

Øyvind Pålshaugen

Hvordan kommer dette kirkehistoriske, kollektive jeg fram i *Sang-Værket* og *Syvestjernen's* struktur? Hva slags kirkehistorie er det Grundtvig forteller i disse tekstsamlingene? Hva er denne historieskrivingsgjenstand?

Kristenhedens Syvestjerne er forsynt med en leseveiledning, en *Innledning*. Her finner vi i kortform det som kan betegnes som grunnidéen og grunnmønsteret i hans kirkelige historieskriving. Verket er et relativt sent verk (1860), og må derfor betraktes som et verk Grundtvig vedstår seg i moden

¹⁹⁴ Samme, s. 189.45

¹⁹⁵ Øyvind Pålshaugen, *Språkets estetiske dimensjon. Vitenskapskritiske essays*, 2001, s. 19-20. Se også, på samme side (19): "Jeg vil betegne den som en oppmerksomhet- eller åpenhet – overfor språkets estetiske dimensjon. Ved å henlede oppmerksomheten på språkets estetiske dimensjon i vitenskapelige tekster, er det ikke deres kunstneriske kvaliteter som sådan jeg vil bringe i fokus. Begrepet om det estetiske kan tjene som påminnelse om en mulig forholdningsmåte overfor ikke bare kunstverk, men også overfor øvrige fenomener i vår tilværelse. En forholdningsmåte som blant annet innebærer at man i sin oppmerksomhet overfor fenomenet, ikke gir forrang til verken dets sanselige eller dets intelligible aspekter, når man forsøker å komme til erkjennelse av fenomenet.

Tendensen til å absoluttere skillet mellom det sanselige og det intelligible er ikke annet enn et uttrykk for intellektets forsøk på å oppnå et rent overtak i sitt uomgjengelige – og uavgjørbare – samspill med sansene. Forestillingen om et absolutt skille mellom det intelligible og det sanselige er en illusjon som man i vår kultur må ty til illusjonens verden, kunsten, for å komme til erkjennelse av det uholdbare i. Estetikens berettigelse som vitenskap ligger ikke minst i dets evne til å stadig fastholde – og aktualisere – denne kritiske innsikt."

alder. Det samme grunnmønster preger også *Sang-Værket*, spesielt første bind (1837). Ideene som viser seg er altså ikke nye, men har vært i emning lenge.¹⁹⁶

I innledningen får leserne en viktig innføring i Grundtvigs tankegang og verkets struktur.

Fra første side i *Christenhedens Syvstjerne* er det tydelig at man møter en diskurs hvor kristendommens opphav, vesen og tradering gjennom tidene står i fokus. Det er særlig sammenhengen mellom den tidlige kristendom, dens vei gjennom det historiske forløp, og den Grundtvig selv er en del av, som opptar forfatteren. Det er *overblikkets* genre han velger her, og gir tydelig beskjed om.¹⁹⁷ Videre er det særlig den *språklige* tradering han skriver om.¹⁹⁸

Kristendommens gjenstand kalles blant annet *Kristi Evangelium*.¹⁹⁹ Spørsmålene om det språklige knyttes særlig til Grundtvigs begrep om *Sprogsamfund*.²⁰⁰ De kjennetegn og gjenstander han fokuserer på, er knyttet til den kristne tros aller viktigste tegn for Grundtvig, nemlig *bekjennelse*, *forkynnelse* og *lovsang*.²⁰¹ De språkfilosofiske og de musisk, estetiske element er primære i tenkemåten, slik at det blir avsporende med enhver form for forsøk på å skille sak og språk, prosa og poesi, det musiske og det som ikke oppfattes innenfor en språklig estetikk.²⁰²

Nøkkelord som *det evige Livsord, Livsspire, Livskilde, Kraft, Livstræet, den fuldkomne Kjærlighet, fødes, voxer og Kæmpeskridt m.fl.*, preger innledningen.²⁰³ Til slutt skriver han om sin egen forfatterrolle: *Vel forudser jeg, at denne gætning kan synes en Del af mine Læsere meget løs og Delingen synes lige saa vilkaarlig; men dette lader seg ikke forebygge med et Pennestrøg, saa det maa jeg, som saa meget andet, lade passe og jævne sig selv .*

[...] *skjønt det er mere end Skjalden (han selv) selv kan, og mere end han engang ønsker i Yttringens Øjeblikke, da han har den største Glæde af Synet .*

Til slutt: *Naar jeg nu her slutter med en ny dansk Oversættelse af Aabenbaringens Himmelbreve, da er det ikke, fordi jeg enten ved oversættelsen eller ved Anmærkningerne tænker at kunne bevise noget enten om Fortolkningens eller Overblikkets Riktighed; men kun for at mine kristelige Læsere kan se, hvad det er i Brevene, jeg her rimer sammen med overblikket af de sex kirkehistoriske Sprogsamfund og med mine Gætninger om det syvende og sidste.*²⁰⁴

Det kanskje aller viktigste poeng, slik jeg tolker det, i hans historieskrivng, er hvordan han igjen og igjen påpeker det tolkende fortellersubjekt som ansvarlig, som perspektiverende for det man finner som historiker. Det kan tolkes som en del av hans kontekstuelle blikk, men kanskje aller helst som en av de mest fundamentale element i hans måte å tenke på: det erkjennede subjekts påvirkning på

¹⁹⁶ Se for eksempel Randi Habersaat Rode, *Barneglad og engleklog*, 1996, s. 17 f.

¹⁹⁷ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Innledning* s. VII

¹⁹⁸ Samme, s. VIII

¹⁹⁹ Samme, s. VI

²⁰⁰ Samme, s. XIV f.

²⁰¹ Samme, s. VI

²⁰² Se ingress, sitatet av Øivind Pålshaugen.

²⁰³ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Innledning* s. V - XX

²⁰⁴ Saamme, s. XIX og XX

det forskede objekt. Slik kan han si det i denne sammenheng, som en polemisk innsikt: *Nej, det er intet Under, naar man er bagvendt i det nærværende Liv, at man da er ligesaa i det forbigagne; ...*²⁰⁵

1.3.12. Historiens rytme og nøkkelfigurer

Å tenke det historiske forløp som en stor fortelling med sine faser og kjennetegn, er ikke den romantiske diskurs sin oppfinnelse. Det er det lang tradisjon for i den vestlige kirkes historiefilosofiske tenkemåte. På mange måter viderefører Grundtvigs denne tradisjon, selv om hans konsept er et særpreget og selvstendig bidrag. Ikke minst vil jeg mene at den måten kjærlighet og kjønn dominerer i hans konsept, gjør det annerledes enn mange andres.

Det han ligner andre i, er blant annet å forestille seg viktige symbolbærere eller nøkkelfigurer i det historiske forløp. Det kan vi se eksplisitt i teksten *Lidet om Jesu Kristi Aabenbaring ved apostelen Johannes* fra 1810.²⁰⁶ Det ser vi også i innledningen til *Kristenhedens Syvstjerne*, hvor disse navnene (se under) går igjen, sammen med andre viktige historiske symbolpersoner. At han regner seg selv i rekken av de historiske prosessers ulike nøkkelfigurer (*profetskikkelser*), er åpenbart, selv om han tildeler seg selv en forløper-rolle, omtrent på samme måte som han anser Johan Huus som forløper for Martin Luther. Tidsintervallen mellom hver av figurene er ca. 300 år. Navn som Augustin, Gregor VII, Johannes Damascenus, Johan Huus, Martin Luther er aktuelle i denne sammenheng. Her vises også tydelig hvordan Grundtvig regner seg som en naturlig arvtager av Luthers reformatoriske prosjekt.

Innenfor et slikt konsept, som Grundtvig videreførte i all sin kirkehistoriske velde, er det nærliggende å påstå at han så en form for kvinnelig arvtager i den nærmeste framtid (samtid) som en nødvendig prosess for at kirken skulle kunne fortsette å være kirke. Dette viser hele hans erfaringsbaserte kjønnteologiske og kjønnspolitiske tenkning, og helt konkrete anvisninger og u-moderne tanker som kan ligne en fortsatt åpenbarings-modell, slik det for eksempel kommer til syne i hans forestillinger om *Guds Datter*.²⁰⁷ Han tenker seg Gud som en som fortsatt åpenbarer seg, og viser fram nye sider. Slik han tidligere sendte og oppdro *sin sønn i Palestina*, sender Gud nå, og oppdrar *sin datter i Norden*, i det *Det lille Palestina*!²⁰⁸

²⁰⁵ Samme, s. X

²⁰⁶ Se for eksempel Jørgen I Jensen (red.), *Historie og kristendom. En Grundtvigantologi*, 1983, s. 18-25 hvor innholdet er gjengitt i sin opprinnelige form.

²⁰⁷ Se mer om *Guds Datter* i kap 2.5.8.: *Gud talte gjennom Sønnen. Taler Gud deretter gjennom Datteren?*. Se også kap 3, *Mor/far/sønn/datter*, og 1.4.2., *Kjærlighetens kjønnsbestemte modeller*.

²⁰⁸ Se for eksempel Grundtvig, *Fra Vennemødet 1868*, 10.9, sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs udvalgte Skrifter X* s. 560-561. Se også til det danske *sted* og den danske *tid*, og den refleksjon omkring *kjærlighet* i denne forbindelse som hører med, Grundtvig, *Den Danske Sag*, 1855, sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter, X* s. 39-67

1.3.13. Bibelsyn

Hvilket syn på bibelen ligger til grunn for Grundtvigs ønske om å gi folket en gedigen gave med sine tekster, også som takk for den gave han syns han skylder det folk som har gitt han liv og plass i verden?²⁰⁹

Slik kan han for eksempel uttrykke det i en av de tekster hvor hans bibelsyn har fått den mer stabile form det hadde etter at han tidligere i livet hadde inntatt noen markerte ytterstandpunkter:

*og kun erindre den christelige Læser om, at det er ikke blot ved Spørgsmaalet om den christelige Troes-Grund og Livs-Kilde, at der gjør en Forskiel som paa Nat og Dag, enten man tænker, at noget er sandt og christeligt, fordi det staaer skrevet i Bogen, eller man tænker, at det staaer skrevet i den christelige Hovedbog, fordi det er sandt og christeligt, men at denne himmelhøie Forskiel kommer tilsyne ved ethvert christeligt Oplysnings-Spørgsmaal.*²¹⁰

Menneskenes konkrete medier til kommunikasjon med seg selv, andre og derigjennom med det hellige, deres *Livs-Psalmer*, kommer før bibelteksternes autoritet, sier han.²¹¹

Grundtvig sier rett og slett at livet slik det leves har større autoritet enn det skrevne bibelord. Vel og merke fordi livet er hellig, forstått som skapt av Gud, og bekreftet i bibeltekstene. Men det representerer likevel en vesentlig forskjell fra andre måter å tolke bibelen som tekst på. Et slikt syn satte han i stand til å gjenfortelle bibeltekster i et gedigent omfang, og til å ta om mulig disse tekster langt mer alvorlig enn om han hadde forblitt i en eller annen form for rasjonalisme, pietisme eller ortodoksi, med andre syn på bibeltekstens autoritet.

Grundtvig var særlig refleksivt bevisst sin egen måte og sin egen myte som han fortolket bibelen på, som tekstlig fenomen. Man kan også si at han tolket verden, menneskene og naturen som lignende fenomener som den hellige tekst - ut fra blant annet deres livskraft, livsfylde og dermed guddommelighet. Kanskje kan man si at dette er hans største pre som bibelfortolker, historieskriver og myteforsker.²¹²

1.3.14. Sammenfattende og utfyllende momenter

Hva sa Grundtvig nei til, hva sa han ja til, og hvordan gjorde han det i og med sitt *Sang-Værk*? Grundtvig betraktet på sett og vis sitt *Sang-Værk* som en kjærlighetsgave til sitt eget folk. Hans tenkemåte preges av en gaveretorikk som er gjennomgående og fundamental. Noe av det særegne

²⁰⁹ Blant annet symbolisert ved hans *Sprogmesterinde Malene*, den analfabetiske amme/barnepike (Magdalene) som innviet han i salmeretoriikkens fortryllende virkelighet. Se også 2.3.6., *Grundtvigs relasjoner til kvinner i nærheten*.

²¹⁰ Grundtvig, *Den christelige Børnelærdom*, 1868 s. 191-192

²¹¹ Se 1.3.2., *Grundtvigs kamp for å skape gode Hverdags-Malerier, ...der for Gud gjør os Alle lige...*

²¹² Se mer om Grundtvigs syn på bibelen i 1.3.13., og 2.4.11.

ved gaver, slik han ser det, og slik han for eksempel kan si det når han definerer det poetiske, også som gave; er den gavens *lov* at de *kan brukes baade Ilde og Vel*.²¹³ Det vi kanskje ville kalle bruk og misbruk, er av de livslover han akter aller mest på, og forholder seg konsekvent til når han skal avgjøre hva han sier ja og hva han sier nei til.

Grundtvig er berømt for sitt nei til *den sorte skole*, som han kalte det. - Den skole, hvor og når den måtte befinne seg, som ikke holder den gode balanse i forholdet mellom kunnskap og omsorg, tanke og tro, livslyst og dødsangst, slik at den beforder det livet som leves. På hans tid betydde det et nei til latinskolens tvang og pugg, og et ja til en annen type læring som mer respekterte mennesket som lyst-vesen.²¹⁴

Grundtvig sa også nei til *det sorte kors*, og det jeg fristes til å kalle *den sorte salme*. På alle steder i kulturen og i historien hvor salmer som gaver, misbrukes, er Grundtvig på vakt, og slår hardt ned. Salmer som ikke tar høyde for menneskelivets betingelser, fører til undertrykkelse av mennesket, sier Grundtvig. Det binder krefter istedetfor å løse og forløse dem. Det så vi i de innledende sider hvor hans betraktninger omkring *Den Evangelisk-Christelige Psalmebog* kom fram. Å bringe mennesker til taushet om seg selv, om hverandre og om det hellige fortoner seg som det mest undertrykkende av alt for Grundtvig. Å lokke de til igjen å kunne makte å synges sine *Livs-Psalmer*, kan sies å være det overordnede mål for hele hans salmediktning. Han visste bedre enn noen at prosessen fra å være tvunget til taushet, til igjen å finne sin stemme, sitt språk, sitt jeg og sine relasjoner, kan være ekstremt møysommelige prosesser. Derfor er det ikke overraskende at ord som transformasjon, forvandling og fornyende prosesser er ord mange forklarer hans salmepoesi med.²¹⁵

Grundtvig sa ja til den skole og den kirke og det folk som tar menneskets historisk, poetiske natur på alvor. Derfor diktet han også mytologi, verdenshistorie og kirkehistorie på rim og vers, som i prosa, slik vi ser det i det i *Sang-Værket* og *Syøstjærnen*, og slik vi kan se det mange andre steder i hans tekster, for eksempel i den lille *Kronike-Riim til Børnelærdom* fra 1829. Her gjendiktes verdenshistorien i korte strofer, med enkel oversikt over tema og forløp. Grundtvig var et pedagogisk geni. Det betød likevel ikke at alt han skrev falt i god jord, eller alltid var så anvendelig!

Sang-Værket var avgjort anvendelig. Det har ettertiden vist. Han lyktes definitivt med å skrive sin teologiske poesi for folk flest, og ofret med fordel det å skrive dogmatisk systembyggeri på prosa, for en liten "sekt" av interesserte menn i kirke og akademi (*det eksegetiske Pavedømme*, som han talte om).

²¹³ Grundtvig, *Kronike-Riim til Børne-Lærdom*, 1829, s. 157

²¹⁴ Se for eksempel K.E.Bugge, *Skolen for livet. Studier over N.F.S.Grundtviigs pædagogiske tanker*, 1965. Av senere avhandlinger innenfor den pedagogiske diskurs, se for eksempel Bosse Bergstedt, *Den livsupplysande Texten. En læsning av N F S Grundtviigs pædagogiska skrifter*, 1998. Se forøvrig en stor forskning og pågående debatt i dansk skolesammenheng omkring skolen generelt.

²¹⁵ Se for eksempel og i særlig grad Erik A Nielsens artikler om Grundtvig-salmer og salmer generelt (se litteraturlista).

Grundtvig sa med sitt *Sang-Værk* ja til den teologi som tar menneskets oppstandelsespotensiale mer alvorlig enn dets korspotensiale, på den måten at han kan oppfattes i disse tekster å argumentere standhaftig for at bare når oppstandelsespotensialet tas alvorlig nok, er det overhode mulig å ta korspotensialet alvorlig. Bare en fordypelse i menneskets skapthet, godhet, poetiske natur, lystpotensiale, kjærlighetsevne og relasjonelle natur, kan bringe livet videre, mente han. Bare en slik fordypelse kan gi rett og riktig anger, erkjennelse og fortolkning av det onde, av krenkelse, misbruk og død.

I en situasjon preget av dyp uro omkring kirken som institusjon (forholdet mellom kirke og stat), kirken som skriftkultur (alvorlig bibelkritikk), kirken som privatisert (former for pietisme mm.), sa Grundtvig ja til visse former for tilbaketrekning: fra maktposisjoner, boklig trygghet og mannlig autoritet. Tilbake var de mer vergeløse, men livskraftige kroppene. Det er som om han sier: Når kirken er uten hus og bok, må den finne ly, autoritet og tiltrekningskraft fra sine kroppslige (kjønnede), kollektive og kosmiske former for skjønnhet og verdighet, i kjærlighetens navn og bilde.²¹⁶

Kroppene ble tilbake som potensielt og reelt helligsted framfor noe annet (*vi er Guds Hus og Kirke nu, bygget af levende Stene...*²¹⁷). Fra dette utgangspunkt forsøkte han å gjenerobre det legemelig som styrke og tempel, som kollektiv kraft og kosmisk dimensjon, i den guddommelige kjærlighetens tegn og bunad. Til det trengte han kjærlighetsbilder av alle kategorier. Til denne rehabilitering av kirkens livsimpuls, dens blodpumpe og hjertelighet, trengte han alt han kunne frambringe av det man kan kalle en teologisk antropologi, relasjonelt bestemt. Det setter han i system i og med sitt *Sang-Værk*.

Grundtvig sa ja til å skape et alternativ som samtidig inkluderer: *rasjonalisme, pietisme og ortodoksi* (1.3.4.). I *Sang-Værket* viser Grundtvig hvordan han sier ja til noe og nei til noe annet i forhold til aktuelle og representative bevegelser som de tre nevnte. Han sier ja til rasjonalismens bibelkritikk, på den måten at han aksepterer at man ikke kan ha tillit til skriften som skrift, til bokstavenes sannhet, til noe man kunne kalle en magisk oppfattelse av bibeltekstenes sannhet. Han sier ja til sider ved pietismens inderlighet, dens mystiske drag, dens kjærlighetspoesi, dens frykt for at hjertefromhet og inderlighet skulle kastes ut med badevannet i religionskritikkens angrep. Han sier også ja til deler av ortodoksiens sans for å bevare respekten for fortiden, for dens former, ritualer og retorikk som medium for levd liv og visdom, kunnskap, tro. Men ikke når den representerte død viten, død tro, dødt språk.

²¹⁶ Se min egen fordypningsoppgave "Kirkens kvinne-like navn i Grundtvigs salmebilde", 1991, s. 59

²¹⁷ SV I 22.3 (*Kirken det er et gammelt Huus*)

Han sier samtidig et alvorlig nei til rasjonalismens og romantikkens idealisering av menneskelivet, dets overdrevne tro på fornuften, og dets naive innslag av avmytologisering av virkeligheten (f.eks. forsøk på å oppheve skillet mellom godt og ondt, Gud og Djevel). Han ser for seg nye, uerkjente og "naive" myter overta etter de utbrukte, og savner en bevissthet omkring dette hos de nevnte. Han avviser pietismens verdensflukt, dens forherligelse av det falne mennesket, det sorte kors, dens pessimistiske menneskesyn, og overdrevne tillit til det skriftlige bibelspråk. Han avviser også ortodoksiens manglende vilje og evne til å ta nye tanker og utfordringer alvorlig, slik de tviholder på bibelens autoritet til ingen nytte, og dermed skader den gren de sitter på, kristendommens fortsatte livgivende kraft i verden.

Hvordan tar han vare på sin kjærlighet til det alminnelige mennesket i verden? Hvordan gi alle parter det de trenger, uten å gi de rett i alt, og uten å intervenere? Jo, hans forsøk er blant annet nettopp det å gi folket det nye i gamle former som de er fortrolige med, som er deres *morsmål* i mer enn en forstand. Salmene i *Sang-Værket* kan tolkes nettopp som hans inkluderende svar og gave til *alle* (1.3.2.).

1.4. Fenomenet menneske; et elskende og elsket mikrokosmos, i verden

*Det ser ud til, at salmebogens virkelig kraftfulde tekster ofte vil være dem, der grådigt tager hele rummet i brug. Skal der bygges en trinrække fra menneskehjertet over hele kroppen til gudstjenestens og kirkens rum, og derfra endnu videre til egnen og landet, jordkloden og universet, fordrer det i salmens tekst en åben rummelighed*²¹⁸
Erik Skyum-Nielsen

*Kjærlighed er Øjensalven:
Den foruden, ser sig blind
Hvert et Øje paa Guldkalven,
Paa al Verdens Klarhedsskin;
Den kun skaber det Lysøje,
Som i Dybet ser det høje,
Ser i Hjærtet Livets Væld.*

*Kjærlighed er selv sin Næste,
Elsker Sandhed som sin Sjæl,
Gjør i Sandhed da sit bedste
Ved at elske kun sig selv;
Kun forgjæves efterhøje
Alle andre da Guds Rige,
Kun for Kjærligheden skabt*²¹⁹

*...samt at Mennesket ustridig er denne Forenings-Punkt: Skabningen i Guds Billede og efter Hans Lignelse. At begribe sig, som en saadan, det er da Menneskets timelige Kald, men han maa for sit Øie og for sin Følelse først betegne og udtrykke hvad han er, før han kan begribe det. Han maa se sig i Skaberen og Verden i sig, og, efter dette Syn udtrykke Skaberen i sig, og sig i Verden, da først kan han begribe sig i Skaberen, og Verden i sig.*²²⁰
Grundtvig

Fordi mennesket i verden, i sin situerthet ikke kan tenkes uten i relasjon til *det* (naturen, kulturen, Gud mm.) og *de andre* (fødsel og andre relasjoner), som subjekt og objekt (intersubjektivt), er det alltid også bestemt som et elskende og elsket vesen, i prosess og i stadig skiftende roller. Det er altså på fundamental måte knyttet til seg selv, til andre og til verden, og derigjennom til det hellige, med affektive bånd. For Grundtvig er derfor menneskets vesentligste bestemmelse det å være bestemt som elskende og elsket vesen, i ulike grader og på ulike måter.

I denne tredje hoveddel av kapittel 1, vil jeg først si litt om mennesket som mikrokosmos ut fra min egen salmelesning slik den supplerer de bidrag som er gitt til nå (1.4.1.). Jeg skisserer så de kjønne modeller som gir seg ut fra en lesning av salmene med et fokus på kjærlighet (1.4.2.). Deretter presenterer jeg kort de arenaer (1.4.3.), som uttrykk for de gitte livsverdner mennesket hos Grundtvig er en del av, som jeg så gir noen symptomatiske skildringer av (1.4.4.-1.4.7.). De tema som tas opp i denne tredje hoveddel, utvikles på forskjellige måter i kapittel 2, slik jeg introduserte i 1.1.

1.4.1. Mennesket som mikrokosmos.

Det vrirler av mennesker i Grundtvigs *Sang-Værk*, aller mest fra de bibelsk/mytologiske og kirkehistoriske billedgalleri.

²¹⁸ Erik Skyum-Nielsen, "Når skaberværket skrumper ind. Om salmebogens rum-dimension", Kirsten M. Andersen (red.), *Et kor af stemmer. Tematiske læsninger i salmebogen*, 1997, s. 257

²¹⁹ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 60+60

²²⁰ Grundtvig, "Om Aabenbaring, Konst og Vidskab", *Danne-Virke* III, 1817, s. 261

Alle er iscenesatt som aktører i Grundtvigs skildring av menneskets forhold til det hellige, i mennesket selv, mellom mennesker, og mellom mennesket og verden/kosmos.²²¹ I salmen definerer mennesket seg som verdig, intersubjektiv aktør overfor alt og alle, og derfor overfor *Gud* i egen person, slik Grundtvig skildrer det i ingressen over, fra *Danne-Virke*. Mennesket er ikke hvem som helst, men en verdig aktør, på godt og vondt, overfor livet selv, på mikro og på makro-plan, viklet inn i komplekse, relasjonelle strukturer.

Fordi alle mennesker har del i den samme virkelighet, og speiler hverandres liv på forskjellig måte, er Grundtvig opptatt av hva det er hos ethvert menneske som er *representativt*. Alle aktører, alle *jeg*, alle *du*, alle navngitte personer og guddommelige og andre vesener er framstilt som *representative* i salmeretorikken. Ethvert menneske er ved sin kropp, sin blotte eksistens representant for mer enn sin egen avgrensede kropp og livsforløp. Det representerer mange tider og steder og mennesker, er et lite fullverdig mikrokosmos i Grundtvigs øyne.

De tre viktigste bidrag til Grundtvigs tanker om mennesket som mikrokosmos er Ove Korsgaard, *En Orm – en Gud, Om mennesket i verden*,²²² i tillegg til Kim Arne Pedersens "Grundtvigs Natursyn",²²³ og Nils Henrik Gregersens "Mennesket som Mikrokosmos, Grundtvigs store dikt om *Menneske-Livet*".²²⁴ Her setter forfatterne mikrokosmostanken inn i dens idehistoriske og systematisk teologiske rammer, som klargjør hva som faller innenfor og utenfor hans mikrokosmostenkning.

Artiklene i Ove Korsgaards bok belyser ved ulike lesninger sider ved Grundtvigs Danne-Virkeartikkel "Mennesket i verden",²²⁵ som på særlig tydelig måte er uttrykk for hans mikro/makrokosmostenkning.²²⁶

Disse ulike bidrag antyder det kjønnede ved denne tenkning, på den måten at mennesket forstås som både han og hun, uten at de går særlig mye inn på det. Det samme gjelder kjærlighetstanken, som i enda mindre grad er framhevet, selv om den er implisitt nærværende. Selv vil jeg mene at det mest interessante i fortsettelsen av klargjøring omkring mikrokosmostanken, er å få større forståelse for hva mennesket som skapt i Guds bilde, som mann og kvinne,²²⁷ og kjærligheten som fenomen kan ha å si.²²⁸

Dette vil komplisere bildet ytterligere, men kanskje også bringe inn det relasjonelle ved mennesket som fenomen, kjærlighet som fenomen og ontologisk struktur, som uttrykk for *de* tanker om mennesket i verden som har den kanskje aller største aktualitet i dag.²²⁹

²²¹ Se min definisjon av *det hellige* i *Om å lese salmer*, 1.2.2.

²²² Ove Korsgaard (red.), *En Orm – en Gud, Om mennesket i verden*, 1997

²²³ Kim Arne Pedersen, "Grundtvigs Natursyn", *Grundtvig-Studier* 1989-90, s. 66-104

²²⁴ Nils Henrik Gregersen, "Mennesket som Mikrokosmos, Grundtvigs store dikt om *Menneske-Livet*", *Grundtvig-Studier*, 2000, s. 75-104

²²⁵ Grundtvig, "Om Mennesket i Verden", *Danne-Virke* II, 1817, s. 118-207

²²⁶ Niels Buur Hansen etterlyser i sin lesning "Mennesket i verden, verden i mennesket", Ove Korsgaard (red.), *En Orm – en Gud, Om mennesket i verden*, 1997, verden i mennesket hos Grundtvig. Selv vil jeg mene at hele den religiøse retorikk i Grundtvigs salmer handler om verden i mennesket, i den forstand at det religiøse språk symboliserer og representerer en hel verden, materiell, organisk, legemlig. Samtidig er denne artikkel et godt eksempel på hvordan Grundtvigs antropologi kommuniserer med moderne former for psykologiske diskurser.

²²⁷ For eksempel: To forskjellige eller ett, todelt mikrokosmos? Hvordan forstått som relasjon?

²²⁸ Hva som skaper forbindelse, på hvilken måte og i hvilken grad.

²²⁹ For eksempel kjønnslikhet og ulikhet, i tillegg til barnet og menneskets alder (det prosessuelle ved mennesket), det tre-enige, evt todelt (også som dualistisk) ved mennesket mm.

At mennesket er et mikrokosmos, kan sies ved hjelp av ulike tema, først og fremst temaet og termen *Gud*. *Gud* er blant annet et symbol på *alt*, og mennesket er i sin relasjon til *Gud* et tegn på at *alt* er representert i enhver menneskekropp. Mennesket har noe *all-ment* ved seg, og dette allmenne vil Grundtvig finne og uttrykke på en måte som alle slags mennesker kan gjenkjenne som sitt eget. Han vil med salmene sine gi et medium til felles gjenkjenning og mulig bruk for allmennheten i sin tid. Det er en av grunnene til at han taler om *Gud* og gudsrelasjonen. *Gud*, som kjærlighet, bringer til veie en reell forbindelse mellom alle ting, og derfor mellom alle mennesker, slik Grundtvig ser det.

Mennesket er en *Gaade*, ikke minst for seg selv, sier Grundtvig. Dette sier han i særlig skarp opposisjon til noen av de berusende tanker som opplysningstiden hadde gjort aktuelle, nemlig at mennesket nå ved hjelp av de nye vitenskaper hadde perfekte redskaper til å forstå mennesket helt ut. Mennesket må aldri tro, mente han, at det har forstått eller kan forstå seg selv fullt ut.²³⁰ Noe annet, sa han, er det at mennesket er i stadig utvikling, og kan vokse i selvinnsikt. Det er prosessuelt, og når til nye erkjennelser i sin vekst; noe som er dets oppgave i verden.

Noen av Grundtvigs aller viktigste bestemmelser av mennesket gjør han ved å gi det følgende betegnelser: Mennesket er et *kunstverk* og selv *kunstner*, det er også *bolig*, *redskap* og *speil*.²³¹ Som kunstverk er det ikke minst et *instrument*, et klingende medium (klang-legeme) med uendelige klangbunner. Det musiske eller syngende menneske er prototyp for mennesket i *Sang-Værket*. Det kan oppfattes bokstavelig, men bare bokstavelig i en naivistisk, "grundtvigsk" forstand. Grundtvig selv kunne knapt synge. Han brummet falskt med på sine egne salmer. For han handler det om at mennesket er et poetisk vesen, slik han definerer det poetiske.²³²

Man kan, om man vil, tolke Grundtvigs teologiske antropologi ikke-religiøst, som en utleggelse av hvordan og hvorfor mennesket er et elskende og elsket vesen. Man kan også tolke Grundtvigs teologiske antropologi religiøst, som en utleggelse av hvordan og hvorfor

²³⁰ Slik kan han si det: *At mennesket er sig selv en Gaade, det indrømmede og udraabde alle Oldtidens Vise, og det var egentlig først det attende Aarhundredes Grublere, der indbildte sig at have løst Gaaden* og begrebet Mennesket. Sitert i Bosse Bergstedt, *Den livsupplysande teksten*, 1998, s. 70

Det er en form for *lærd uvitenhet* som preger Grundtvigs krav om selverkjennelse. I erkjennelse av menneskets gåtefullhet, ligger det en viten og visdom som overgår den hybride tro på at man kan forstå mennesket fullt ut, hevdet han.

²³¹ Se for eksempel Grundtvig, *Kristenhedens Syøstjærne*, 1860/1883, *Den sidste Menighed*, strofe 97:

*Mennesket, Guds Mesterstykke,
Gjort af Leret i hans Haand,
Lod og Del faar i hans Lykke,
Sent med "Legem, Sjæl og Aand";
Alltid ligner dog her neden,
Vi med dem Tre-Enigheden,
Thi de tre skal vorde ét.*

Her ser vi både ansatser til en tredeling av mennesket, dets likhet med *Gud* som kunstner, og den relasjonelle struktur, i mennesket selv (analogt med det hellige), hvor ting skal henge sammen, reguleres, etableres som også *enighet* (derfor delingen av ordet, en typisk grundtvigsk konstruksjon). Det som også kommer til uttrykk, er mennesket som speil for det hellige, og samtidig kodifiseringen av forholdet mellom det synlige og det usynlige (se under).

Når Grundtvig skildrer Kristus etter oppstandelsen og i evigheten, kan han også bruke disse betegnelser, for eksempel i sin gravferdstale til Lise, hans første kone: *vi skal blive som Han er, og se Ham som han er; vort fornædrede Legeme skal blive dannet med hans Herligheds Legeme, der er hans guddommelige Sjæls evige Bolig, fuldkomne Redskab og soleklare Spejl*. Sitert i C.J.Brandt (red.), *Kirkelige Leilighedstaler af N.F.S.Grundtvig*, 1877, s. 89-90

²³² Se kap 2.2.: *Det poetiske*

mennesket er et elskende og elsket vesen. Jeg mener det er uklare grenser mellom disse lesemåter, og at det er en fruktbar uklarhet når den blir tatt alvorlig av fortolkerne.²³³

Mennesket i Grundtvigs salmer kan være representert både i jeg'et, vi'et, du'et, i *Gud, Jesus* og alle andre aktører i tekstene, og dermed også i de døde, de andre samtidige, og de som kommer til å få liv etter Grundtvigs tid.²³⁴

1.4.2. Kjærlighetens kjønnsbestemte modeller

*O du, som skapte Hjerter mit,
Det dybe, underfulde,
O dan det efter Hjerter dit,
Til Himmel-Speil i Mulde,
Saa jeg langt meer, end selv jeg veed,
Kan lære af din Kiærlighed
Om Naadens rige Fylde!*²³⁵

*Thi naar Hjærter sammensmelte,
Løses op hvert andet Bælte
I Fuldkommenhedens Baand.*²³⁶
Grundtvig

Det tema som framfor alle er knyttet til mennesket som gudsrelatert, er fenomenet *kjærlighet*. Det er *Guds* og *menneskets* første, viktigste og mest omfattende bestemmelse. Fordi mennesket er et elskende og et elsket vesen, har det noe til felles med det hellige, er det hellig. Slik også resten av verden er hellig fordi den i sitt vesen har elementer av noe som kan og bør kalles kjærlighet. Det kan være en skjult, forventet og pervertert kjærlighet; men det er den nettopp og bare i kraft av å være bestemt som kjærlighet i utgangspunktet, slik at mangler og fravær og fordreidhet kan defineres og oppfattes som negativ annerledeshet. Mennesket og verden er først og fremst hellig. For i begynnelsen er kjærligheten i Grundtvigs verden, deretter kom ondskapen som skjuler og fordreier det opprinnelige.²³⁷

²³³ Jeg er sterkt påvirket av begge lesemåter, på min egen måte, men har langt større aksjer i den siste enn den første, selv om den første betinger den siste. En av de aller viktigste øvelser for en teolog, er i mine øyne å lese fenomener vekselvis "religiøs" og "ikke-religiøs" i en dialogisk prosess, med eget faglig/personlig fokus, på jakt etter nye måter å tolke mennesket i verden på.

²³⁴ En måte å uttrykke dette på, kan en se i følgende sitat fra *Om Aabenbaring, Konst og Vidskap, Dannevirke*, III, 1817:...*at Barnet i sin Utvikling til et fuldvovent og forstandigt Menneske, afbilder nødvendig, kun efter dets Vilkaar svagere og stærkere, mattere og klarere, hele Menneske-Slægtens Liv, saa at under en omhyggelig Opdragelse, især den som stiler paa og vøes under boglig Konst, kan og skal den hele Historie paa en Maade blive Giensland for den Enkeltes Erfaring, af denne ægte historiske Konst kan og skal ægte historisk Vidskab udvikle sig, her kan og skal den indvortes og udvortes Erfaring mødes ...Siteret i Jørgen I Jensen (red.), Historie og Kristendom, en Grundtviganologi, 1983, s. 95.*

²³⁵ SV IV 78,5 (*Gud Herren saae til Jorden ned*)

²³⁶ Grundtvig, *Kristenhedens Syøstjærne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 69b

²³⁷ Se for eksempel Grundtvig, *Kristenhedens Syøstjærne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 71:

*Ingen har Gulddaarer fældet,
Som ej glimt af Guldet saa';
Saa Guds billedet, forældet,
Maa i Glans dog for os staa,
Om hos os det skal fornyes;
Thi fornyes kan, som flyes,
Kun, hvad gammelt end er til
Samme, strofe 70:
Føler ej vi i vort Hjærte,
vi oprandt af Gudeæt,
Ej vi føle kan med Smerte,
At vi arted os fuld slet,*

Grundtvig var som tenkere før og etter i vestlig tradisjon, opptatt av mennesket som et sammensatt vesen, i ulike modeller og variabler: for eksempel noe *synlig* og noe *usynlig*, ofte kalt kropp og sjel. Han foretrekker ofte uttrykkene *legeme* og *ånd*. Kropp kan ikke tenkes uten ånd. Ånd kan ikke tenkes uten kropp. Tredelingen *Aand, Sjel og Legeme* er en fast modell i Grundtvigs antropologi.

Allerede i disse modellene kommer det fram at Grundtvig ikke kan tenke slik uten å forutsette en energi og en virkelighet som binder sammen det synlige og det usynlige. Det er *kjærligheten*. Den manifesterer seg også ved at den samme kropp kan ha det mer eller mindre godt. Den kan være en behagelig eller ubehagelig *bolig*, et vel fungerende eller mindre fungerende *redskap*, og et mer eller mindre klart og tydelig *speil*. Det er fordi ånd og kropp er knyttet til hverandre på denne måten, at Gud kunne bli menneskekropp, sier Grundtvig.²³⁸

Erfaringen har lært Grundtvig at det er en vesentlig forskjell på det *indre* og det *ytre* i mennesket. En forskjell som det stadig handler om å definere, justere og få til å gå i takt, slik at det er et best mulig samsvar mellom dem. Det er bare en *kjærlig pakt* som kan makte å regulere og justere dette forhold.²³⁹

Grundtvig hatet abstraksjoner når talen var om mennesket. Han var avvisende til begreper som ikke forholdt seg til erfaring eller anskuelighet. Mennesket kan bare forstås, idet det forstås nettopp av en kropp, i sin kroppslighet, hevdet han. Det betydde blant annet at menneskets konkrete skikkelse aldri var en prinsipiell størrelse, men en kontekstuell og fundamental. Det fantes ikke for han et begrep om mennesket som var endegyldig eller som kunne definere det helt ut. Han hadde en relasjonell, prosessuell, kjønnnet og situasjonsbestemt forståelse av hva mennesket er, og han oppfattet det alltid som en gåte, selv om det gjaldt å vokse i klarhet over hva/hvem mennesket er, som vi så overfor.²⁴⁰

En av de menneskelige konkreter, er menneskets kjønn, slik han så det. Mennesket som mikrokosmos finnes i minst to former, et kvinnelig mikrokosmos og et mannlig mikrokosmos, kanskje også et barnlig. Det er en bevisst og fantasifullt kjønnnet virkelighet og symbolverden som møter oss i Grundtvigs salmer. Mennesket kan ikke tenke eller tenkes hinsides kjønn hos han. Det betrakter han som umulig og usann tale. Han visste selv at bare han åpnet munnen, var talen kjønnnet, han var jo mann! og var inderlig klar over det.

Kun med Spot det ord vi møde:

*At gjensløse og gjensføde
Gud vil os som sine Børn.*

²³⁸ Se for eksempel i følgende sitat: *Saaledes, mine Venner! kan og skal vi komme til den Oplysning, at vi er selv, som Mennesker, det klareste Bevis paa, at det Synlige og det Usynlige, det Aandelige og det Legemlige, langt fra at udelukke hinanden tværtimod hører nødvendig sammen til et levende Menneske-Begreb, saa det synlige Legeme er Bolig og Redskap og Speil for den usynlige Sjæl eller Aand, medens vi kan tænke os den synlige Bolig behagelig eller ubehagelig, det synlige Redskap bekvemt eller ubekvemt, det synlige Speil klart eller dunkelt.*

Saa hermed er i Tankegangen veien aabnet mellem Himlen og Jorden, og Stigen reist, som Patriarken Jakob drømde om, Stigen, hvorpaa Guds Engle øiensynlig vandre op og ned, mens Herren selv...da kan alle Guds Engle godt have synlige Legemer, og da kunde Guds eenbaarne Søn ogsaa godt aabenbares i Kiød...

Grundtvig, preken på *Marie bedudelsesdag 1850*, Holger Begtrup (udg), *Grundtvigs Vartøvs-Prædikener 1839-1860*, s. 250-251

²³⁹ Se for eksempel SV I 113 (*Min Mund og mit Hjerte, de gjorde en Pagt*)

²⁴⁰ Hele retorikken i *Sang-Værket* støtter en slik fortolkning, og er gjennomgående.

At det ene kjønn kan leve seg inn i det andre, og at begge kjønn kan representere det andre, er samtidig en forutsetning for å forstå hans kjønnede tale i salmene. Han spiller på betydningen og nødvendigheten av denne innlevelse, denne imaginasjon av det som er likt og ulikt i *den andre*. Det gjelder både som innlevelsesevelse i å forstå verden *ut fra* den andre som *annerledes*, som lengsel etter å være lik den andre (imitere), eller å *dele* noe sammen med den andre.

I Grundtvigs *Sang-Værk*, som ellers i forfatterskapet, er kvinnen en smule bedre representant for mennesket enn mannen som *bolig, redskap* og *speil*, i sin relasjon til det hellige. Sammen med barna, og tildels dikterne (!) står hun i en annen posisjon, og tildels nærmere den virkelighet Grundtvig kaller *Gud* enn mannen. Hun er *Grund-Mennesket* i verden, prototypen på hva det er å være menneske.²⁴¹

I sin utpregede kjærlighetsretorikk blir kvinnen i sin brudestand et av mange tegn på hennes prototype eksistens i kraft av sitt kjønn; hun er gudens elskerinne, og dermed favorisert.²⁴² For å komme på hennes nivå, kan mannen speile seg i henne, og dermed komme nærmere Gud.²⁴³ Samtidig ligner han Gud på en annen måte, slik tradisjonen alltid har lært, eksplisitt som implisitt, som samme kjønn, og kan, selv om han så å si er avledet av det kvinnelige, få det tapte tilbake, og bli likeverdig som representant for mennesket. Hvem som kommer best ut av kvinnen og mannen i Grundtvigs kompliserte kjønnede antropologi, vil jeg ikke ha altfor sterke meninger om.²⁴⁴

Grundtvig ligner mange andre i den romantiske diskurs, som tenker om mennesket at det er en eller annen variant av noe androgynt. Grundtvigs idealtipe er en helhet av mann og kvinne (og barn!), slik han også kan antyde at Kristus som idealtipe må ha vært både kvinne og mann og barn på en eller annen måte, for å være et representativt menneske, helheten av det maskuline og det feminine i sin prosessualitet.²⁴⁵ Mennesket ligner tre-enigheten, og denne tredelte

²⁴¹ se for eksempel Grundtvig, *Dansk Ravne-Galder*, 1860, sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, X, *Brahmaputra*, s. 481:

*Det maatte aldrig glemmes,
at lige siden Adams Død,
Grund-Mennesket er Kvinden,
Livs-Moderen er Livets Væld,
og Levned-Løbets Kilde.*

²⁴² Se f.eks. følgende sitat fra en preken: *Derfor kan endelig Mennesket i mandlig Skikkelse kun som Johannes den Døber blive Frelserens Ven, og kun i kvindelig Skikkelse blive eet med ham, ligesom han er eet med sin Fader.* Sitert i J.C.Brandt, *Grundtvigs Sidste Prædikener*, 2, preken for 2. søndag i faste 1870, s. 262 (se aller første side i avhandlingen).

²⁴³ Se for eksempel SV I 211 (*Med sin Alabasterkrukke*)

²⁴⁴ I beste fall lykkes Grundtvig godt i sitt gjensidige vekselvirkningsideal, i verste fall mindre godt eller direkte dårlig. Hvilket kjønn som i tilfelle diskrimineres hos Grundtvig, krever det mer enn en doktoravhandling fra min side på å avgjøre. Et viktig skrift til belysning av negative sider ved den grundtvigske virkningshistorie i forhold til blant annet kjønnsaspektet, er Elin Appel, *Kvindens Gienmæle*, 1978. Hun forholder seg til dansk grundtvigstradisjon, noe jeg ikke forholder meg til i min salmetekst-studie, og derfor ikke kommer inn på. Grundtvigianismen som kirkelig/kulturell bevegelse er ikke mitt forskningsfelt. Som novise på dette felt, undrer deg meg likevel at så lite har kommet fram av spesifikke undersøkelser av tilsvarende art som Elin Appels.

²⁴⁵ Se f.eks. følgende sitat fra en preken: *saa Hjærteløshed hos Manden er lige saa lidt menneskelig som Aandløshed hos Kvinden, hvorfor der ogsaa staa skrevet om det fuldkomne Meneske, Vorherre Jesus Kristus: at der er lige saa lidt Mand uden Kvinde, som Kvinde uden Mand i ham[...]* Grundtvigs preken 2. søndag i faste 1865, sitert hos Magnus Stevns, *Fra Grundtvigs Salmværksted*, 1950, s. 74

Til denne tankegang hos Grundtvig, se hvordan han knytter denne forestilling både til Paulus og til betraktninger om forholdet mellom kvinne og mann, slik det for eksempel uttrykkes i C.P. Brandt, *Grundtvigs sidste Prædikener*, 1880, 2.bind, *Søndag mellem Jul og Nyaar 1868*, s. 164:
men kjænder vi den sædvanlige Betragtning af Kvinden, selv midt i Kristenheden, da veed vi, det gjordes kun alt for hart behov at minde de Skrifkloge om Kvindens Jævnbyrdighed med Manden, lige saa vel i Henseende til de Himmelske som til de jordiske Ting, og fremfor alt var det i den sidst forbigangne Tid aldeles glemt, at Kvinde-Hjærtet var Himlen lige saa nær som Menneske-Aanden; saa det skulde ingenlunde være det, Apostelen Paulus vidnede om, da han skrev de mærkværdige Ord: at det er lige saa lidt Mand uden Kvinde, som Kvinde uden Mand i Herren, altsaa i Guds-Mennesket, den anden Adam.

antopologi går igjen i forskjellige former i Grundtvigs tankegang. Det kommuniserer på en spennende måte med de aller siste bevegelser innenfor de psykologiske diskurser med hensyn til hvordan man tenker mennesket mer i tre enn i to-leddede modeller igjen.²⁴⁶

Fordi han så de svakheter og skjevheter som protestantismen hadde påført seg selv og verden, blant annet i form av en kjønnsdiskriminerende holdning, en farlig ubalanse hvor det feminine ved guddommen og ved menneskebegrepet var forsømt til fordel for det maskuline, ser vi en sterk tilbøyelighet til, kanskje aller mest i *Sang-Værket*, å ville restituere det kvinnelige element i religionen.²⁴⁷

Grundtvig var oppmerksom på den grense hvor han som mann ikke kunne si mer, men bare oppfordre kvinner til å si hva de selv forbandt med det å være mennesket i verden, som tegn på hellig nærvær og fravær. Det er ikke uten grunn at han blir betraktet som en forløper for kvinnelige prester i Norden.²⁴⁸ I en preken fra 1870 (*Anden Faste-Søndag*) sier han: *Derfor maa vi troende Mænd, langt fra at kyse de troende Kvinder, opmuntre dem til at tage Del i Embetsgjerningen, saa vidt som de selv er kommet i aandelig Visdom og Forstand paa den Kjærlighedens fylde og paa Guds Naades Husholdning, som kun aabenbares for det kvindelige Hjærte og klarer sig der inde til Vorherres Jesu Kristi Dag, som skal gjøre alting soleklart ved Kjødets Opstandelse og evigt Liv.*²⁴⁹

²⁴⁶ Se for eksempel Niels Buur Hansen, "Mennesket i verden, verden i mennesket", Ove Korsgaard (red.), *En Orm – en Gud*, 1997, særlig s. 60

²⁴⁷ Se for eksempel følgende salmestrofer, Grundtvig, SV III 205.4-5(*Koinde-Evangeliet/I Herrens Huus er Varmen*) Siteret i Magnus Stevns, *Fra Grundtvigs SalmeVærksted*, 1950, s. 76-77: *Og naar Maria glemmes, hvor Jesus nevnes ei, da Hjertet overstemmes, af Hjærnespind hos Mønd[...]*Er større kirkefaren, med Herrens Moder god, end med Apostel-Skaren, og Stefans Martyrblod?

Se også Grundtvig, *Kristenhedens Syøstjærne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 49:

*Kjønnet ej er ham til Hinder:
Bedre end de store Mænd,
Huer ham de søde kvinder,
Som vil have ham til Ven;
Begge Kjøen vil han forbinde,
Saa vi, som en Ægtekvinde,
Kan forenes med hans Søn.*

Se også Grundtvig, *Kristenhedens Syøstjærne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 59:

*Han Marie Magdalene,
Sendte ud med Livets Ord;
Hvem tør Kvinderne formene,
Vandringen i hendes Spor!
Kristne Møer, kristne Enker,
Hvem tør lægge dem i Lænker!
Hvem tør binde deres Mund!*

²⁴⁸ Grundtvig, *Kristenhedens Syøstjærne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 60:

*Først naar atter fromme Kvinder,
Som i Ordets Helletid,
Herren tjene som "Bispinder",
Bruge Tungerne med Flid,
Saa faar Hjærtet Mund og Mæle,
At sig glæde Barnesjæle,
I Guds Himmerig paa Jord.*

Se også Grundtvigs preken *Søndag mellom Jul og Nyaar 1868*, J.C.Brandt, *Grundtvigs sidste Prædikener i Vartov kirke 1861-72*, II :

Da nu dog Hjærteveien er den eneste, som fører til vore Ønskers Maal i de høje Himle, saa falder det strax i øjnene, hvilken farlig og sørgelig Vildfarelse det har været og er fremdeles for de fleste Skriftkloge, at den kristne Koinde skulde saa godt som slet ingen virksom Del tage i Menighedens Oplysning og Opbyggelse; thi ligesom det kun er det længselsfulde og troende kjærlige Hjærte, der føler, hvad Menigheden trænger til for at glæde sig i Herren, Vorherre Jesus Kristus, altid, saaledes er det ogsaa kun Hjærtet, der af den Helligaand kan oplyses om, hvorledes Trøsten, Freden og Glæden kan og skal indsynges og indprentes i Menigheden, saa den bliver et Kristi Brev, skrevet ej med Blæk, men med den levende Guds Aande.

²⁴⁹ J.C.Brandt (red.), *Grundtvigs sidste Prædikener*, 1880, 2. bind, s. 263. Dette er den samme preken som er siteret i sin helhet på første side i avhandlingen. Like før står det, s. 262-263: *Nu derimod, da man har opdaget Skolens Trang til Kvindelig Lære-Krafter ogsaa til Folkegaavn, nu og herefter har det vel ingen Nød, at Kristne skulde miskjende Kvindens Kald til at forkynde Evangelium, især for sit eget Kjøen som skrevet staar: at Herrens Brud skal berede sig selv.*

Grundtvig tenkte ikke bare i en kjønnert verden fordi den faktisk er det; men han spilte til de grader på denne kjønnethet, på mange nivåer og måter. Det ser man så å si i hver eneste salme i *Sang-Værket*.²⁵⁰

Det er ikke minst hans utpregede kjærlighetstale og hans affinitet til å bruke bilder fra de primære relasjoner i verden, som "tvinger" han til å tenke i kjønnskategorier. Å skille kjærlighetstale og kjønn ville for han være helt umulig, og i alle fall helt uinteressant.²⁵¹

I *Sang-Værket* kan mennesket bare tenkes som *relasjonelt vesen*, både på grunn av sitt forhold til det hellige, i sin likhet med den tre-enige Gud (se overfor), og på grunn av livets vilkår: at det blir til av andre kropp, at det på flerfoldig og flertydig vis har selve sitt liv i kraft av synlige og usynlige bånd til andre mennesker i samtid, fortid og framtid, slik Grundtvig ser det. Det er ikke først et eget vesen, uavhengig. Det er først del av noe annet, som født av en annen kropp, og dermed bærer av og representant for livsprosessene.²⁵² Deretter går det inn i en uendelig individualiseringsprosess, blir mer eller mindre selvstendig, bundet med heldige og uheldige, fruktbare og ufruktbare bånd til andre mennesker, natur og kultur. Det er som et mikrokosmos aldri autonomt i betydningen uavhengig eller selvtilstrekkelig, bare *representativt* for det hele, for andre, for alt, på en eller annen måte. Det er mennesket i kraft av sin godhet og sin likhet med det som symboliserer *det felles*: Gud. Det er en organisk sammenheng mellom alt, og den dypeste, gjennomgående og samtidig den mest overfladiske, iøynefallende og konkrete sammenheng heter for Grundtvig: kjærlighet.²⁵³

I salmene, som også forøvrig i forfatterskapet, er det særlig tre modeller for menneskelige relasjoner som Grundtvig spiller på i sin framstilling av mennesker i interaksjon, som tegn på hellig nærvær og fravær i verden. Det er relasjonen *foreldre – barn*²⁵⁴, *venn – venn*²⁵⁵, og *kjæreste-kjæreste*.²⁵⁶ De aller fleste relasjonsskildringer i salmene, enten det handler om forholdet mellom personene i treenigheten, forholdet mellom engler og mennesker, forholdet mellom bibelske skikkelser, kirkehistoriske og mytologiske vesener,²⁵⁷ forholdet mellom figurer og personifiserte gjengivelser av egenskaper, dyder og annet,²⁵⁸ har preg av den ene eller andre av disse relasjonsmodeller.

Ja, kristne Venner, det er et sandt og gammelt ord, at kun hvad der kommer fra Hjertet kjender Hjerte-Vejen og kan vejlede Ordet derfra og dertil, medens det følger af sig selv, at Hjertet, som det dybeste hos Mennesket, bliver senest oplyst og klog paa sig selv, hvad det dog maa være, før end det kan tale højt paa Tagene om, hvad der er tilhvisket det af Sandheds Aand i hjertekamret. Derfor maa vi Mænd... osv.

Se også sterke argumenter for dette i Randi Habersat Rode, *Barneglad og engleklog. Grundtvigs selvforståelse i Sang-Værk til den danske Kirke, I*, 1996, særlig s. 23, 46-51, 54-59, 59-62, 84-88, 91-95, 97, 133-135

²⁵⁰ Til belegg og belysning av dette, se kapittel 3, ikke minst under *Brud/gom, bryllup, Maria/Marie, mor/far/sønn/datter*, og i hver av perspektivene i kap 2.

²⁵¹ Kanskje er det også på dette punkt de kristne tradisjoner for kjærlighetstale har sviktet mest, fordi man ikke først og fremst har vært opptatt av menns og kvinners likhet, ulikhet, interesser og situasjon i forhold til kjærlighetstalen, men i langt større grad vært opptatt av ideelle og formelle måter å snakke om kjærlighet på; gjerne ut fra erfaring, men ikke spesifikt ut fra kjønnert erfaring.

²⁵² Se for eksempel SV I 204 (*Alle Christne Fødsels-Dag*), og ellers enhver salmes grunnoppfattelse av mennesket i dets relasjonaltitet.

²⁵³ Se mer om *Det relasjonelle* i 2.3.

²⁵⁴ For eksempel SV I 18.3-4, (*Oprundet er vor Jubel-Fest*), SV IV 95.9(*som Barnet ved sin Moders Bryst*)

²⁵⁵ For eksempel SV IV 95.5-6(*Salv Øiet paa din syge Ven, / Og tal med mig, som Ven med Ven*)

²⁵⁶ For eksempel SV I 105 (*Christi Kirkes Alderdom*)

²⁵⁷ For eksempel Frøya som *Kristi Brud*, for eksempel Grundtvig, *Kristenhedens Syøstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe138

²⁵⁸ Se for eksempel SV I 93, (*Til klart Guds Ansikt vi skal see*)

Mennesket som mikrokosmos, som elskende og elsket vesen, er forsøkt fanget inn i sin relasjon til det hellige ved hjelp av disse hovedmodeller. Det er mennesket i sine primære og mer eller mindre organisk/kroppslige relasjoner til andre, som danner Grundtvigs hovedmetaforer til skildring av relasjonen til det hellige. Dette er delvis gjort i kontinuitet med tradisjonen før han, og delvis som et brudd med denne, eller om man vil, en fornyelse.²⁵⁹

Andre forhold mennesker er viklet inn i og lever sitt liv i, forstås konsekvent ut fra disse primære relasjonsmodeller, vennskap, kjæsterelasjon og foreldre-barn-relasjonen; ikke omvendt. I sine roller i verden, i samfunnets organisering og ulike maske/rollespill, er man ikke først dronning, elev, professor, advokat, prest; men mann, barn, kvinne, venn, datter, far osv. i relasjon til den/de andre som inngår i de primære relasjoner, og til det hellige. Deretter har man roller på andre måter. Når dronninger, konger, og andre eminente roller figurerer i salmene, er det fordi de inngår i en iscenesettelse av *det menneske-lige*. Siden enhver konge har et barn i seg, en lakei, en helgen og en synder, slik ethvert barn har en konge, en dronning, en gudesønn, en mytisk skikkelse i seg, spiller Grundtvig på det representative, det felles menneskelige, forskjeller og likheter i avanserte spelings-mønstre.²⁶⁰

Det er altså de primære, kjønnede relasjoner mellom mennesker som utgjør hovedlignelsene eller hovedmodellene i Grundtvigs tale om gudsrelasjonen.

1.4.3. Arenaer

Mennesket hos Grundtvig kan tenkes som aktører på ulike arenaer i verden.

Det er primære bånd som knytter mennesket til disse arenaer, en eller annen form for affinitet, interesse, tilhørighet, forstått som *kjærlig kraft*.²⁶¹

Mennesket er et kroppslig vesen. Det hører til kroppen og dens diskurs at mennesket er et *lyst-vesen*; noe som hører til grunnvilkåret for mennesket i verden.²⁶²

En annen av Grundtvigs arenaer er *den historiske*, hvor også *mytologien* er en selvskreven del. Mennesket er et historisk vesen, og den edleste av alle vitenskaper er derfor historien, sier Grundtvig. Det historieløse menneske er en umulighet, i kraft av at det er født inn i en foreliggende verden, og selv spiller denne verden, også fortiden.²⁶³

Når *det musiske* også er en slik arena for Grundtvig, henger det sammen med at hele hans estetikk og hans tanker om det poetiske ved livet, ikke er en kvalitet man kan klare seg uten, eller som man kan føye til etter at grunnleggende behov er tilfredsstilt; men at menneske er like primært poetisk/musisk som det har behov for mat, klær, hvile, arbeid osv. Den musiske

²⁵⁹ Eks. på tidligere hovedmetaforer for diskursen: juridisk (Luther), naturkategorier (Thomas av Aquinas) osv. Dette er en særlig viktig ting å være klar over i talen om gudsrelasjonen og dens varianter gjennom det historiske forløp. Grundtvig har en gjennomført bruk av en kjønnet, relasjonell og prosessuell måte å tale om gudsrelasjonen på.

²⁶⁰ Se for eksempel SV I 107 (*Vor Alderdoms Trøst og Støtte-Stav*). Dette ligger også i salmegenren, hvor den syngende/lesende tenkes å identifisere seg med de ulike personer og relasjoner i teksten, som del av sin egen måte å finne sitt uttrykk, sin plass i verden på, som helligsted.

²⁶¹ Se f.eks.: *At Lysten driver Værket, At kiønt er All som kiært* (SV I 65.3)

²⁶² Her spiller Grundtvigs fokus på mennesket som kropp/situasjon (se for eksempel kap 3, *Legeme*) og *inkarnasjonen* som fenomen og hovedgjenstand for kristendommen på i en utpreget fokusering på det *legemlige*.

²⁶³ Se avsnittet i samme kapittel, 2.5.: *Tid og sted*.

arena er ikke minst den av disse arenaer som er framhevet i salmeretorikken, selve dets *hovedsted* så å si.²⁶⁴

At også *naturen, verden, kosmos*, er arena for mennesket, er tydelig i *Sang-Værket*. Det er med kosmos, verden, naturen, som det er med menneskets forhold til fortiden, den bibelske virkelighet, kirkehistorien; det er alt sammen til for menneskets skyld, ikke omvendt. Det er som *menneskets* sted at naturen og kosmos er interessant for Grundtvig, ikke "i seg selv". Ikke fordi han nekter det egenverdi, men fordi det bare er *mennesket* som kan definere denne egenverdi, og ikke etablerer noe "i seg selv" utenfor sin egen kroppslig, situerte virkelighet.²⁶⁵ Alle mennesker er en del av en *vitenskapelig* og *vidsoms-* diskurs, som innebærer for eksempel språk, filosofi/erkjennelse, ulike faglige emner.²⁶⁶

I det følgende vil jeg skissere noen vesentlige trekk ved de arenaer mennesket hos Grundtvig har som sin livsverden: *Lyst, Tid og sted, Estetikk, Det hellige, og Viten og visdom*. Disse arenaer er symptomatisk beskrevet, ikke uttømmende, for at leseren skal kunne danne seg et bilde eller en ide om Grundtvigs forståelse av mennesket som mikrokosmos. I kapittel 2 og 3 utdypes sider ved disse livs-arenaer, slik de som nevnt i innledningen (1.1.) er parallele til perspektiver i Grundtvigs salmediktning (kap 2), til *salmerommet* i konklusjonen (4.2.) og danner bakgrunn for de konkrete lesninger i kap 3.

1.4.4. Lyst

Ideen om det fulkomne er ikke en idé, men et begjær.

Levinas

Grundtvig legger grunnleggende vekt på mennesket som *lyst-vesen*.

Det er gjennom lysten til å forstå seg selv, selverkjennelse, at mennesket har mulighet for å få øye på sitt hellige opphav, og kan slutte fra denne erfaring og observasjon til *Gud*, sier han.²⁶⁷

Det er også menneskets lyst, slik den uttrykker seg i alle situasjoner fra vugge til grav, menneskets medfødte kjærlighet til det gode og det evig, kommer fram. Slik kan han for eksempel si det:

Til evigt Liv en sælsom Lyst

*Fra Vuggen bølged os i Bryst.*²⁶⁸

²⁶⁴ Se *Det musiske*, kap 2.1.

²⁶⁵ Se for eksempel Aarsbo, Jens, "Sprogmasteren, - om Grundtvigs sprog og salmediktning." *Hymnologiske Meddelelser* (HM) 1987, 3-4, s. 115-173

²⁶⁶ Dette kan spores som ulike tegn i salmene, men handler samtidig om sammenhengen mellom Grundtvigs tanker om skole, vitenskap, visdom, filosofi mm, noe som mer eksplisitt uttrykkes i andre deler av hans forfatterskap, og i virkningshistorien etter Grundtvig. Se for eksempel i sekundærlitteraturen: Bent Christensen, *Omkring Grundtvigs vidsskab, en undersøgelse af N.F.S.Grundtvigs forhold til den erkendelsesmessige side af det kristeligt nødvendige livsengagement*, 1998.

²⁶⁷ Se for eksempel *Danne-Virke II*, "Om Videnskabeligheds Forhold til Erfaring og sund Menneske-Forstand", 1817, s. 41: ...men at Mennesket ikke kan drive det videre end til at kiende sig selv, og derfra slutte sig til Gud, erkiende et Billede i sig, der nødvendig forudsætter et virkeligt Grund-Væsen som i Mennesket er virkelig afbildet, en evig Tilværelse som aabenbarer sig timelig i Støvet.

²⁶⁸ SV I 390.14, (*Klar op, du Sky paa Oien-Bryn*) En av Grundtvigs utlegninger av *lyst* kan følgende sitat vise, fra "Det evige Livs-Tegn", *Christelige Prædikener eller Søndags-Bog*, 1827-1830. Sitert i Borup/Schröder, *Haandbog i Grundtvigs Skrifter*, III, s. 49: ---Noget maa ethvert Menneske elske, som skal have det mindste Livs-Tegn, og noget Aandeligt, Usynligt, Underligt, maa hver den elske, som beiler til Uldødelighed, det være sig paa Jorden eller i Himlen; thi selve denne Uldødelighed er jo

Dette betyr blant annet en sterk attest til følelse som erkjennelse. Å skille følelse ut fra andre måter å være kropp på i Grundtvigs verden, betraktes som feil, og som skadelig.²⁶⁹

Den billedtale salmene hos Grundtvig består av, kan med fordel tenkes som et stort repertoar av speil til identifisering av følelser (lyst). Gjennom salmebildenes gjenkjennende og transformerende potensiale kan mennesket få hjelp til å identifisere, dyrke eller avvise sine følelser.²⁷⁰

Når Grundtvig fokuserer så gjennomgående på kjærlighet, handler det ikke minst om det han ut fra et utvidet erfaringsbegrep oppfatter som den *makt* kjærlighet har i levd liv. Han vet hva den kan skape og hva den kan legge øde når den savnes eller krenkes. Han vet at menneskers ja og nei til hverandre er fundametalet livsbetingelser, og svært autoritative størelser, har *allmakt*, så å si.

Når han kan snakke om *kjærlighetens allmakt* i verden, også i form av et anerkjennede og enkelt *smil*, handler det om at han erkjenner og anerkjenner den hellige, alminnelige makt som ligger i menneskers lystpotensiale og hverdags erfaringer.²⁷¹ Han påstår konsekvent at mennesket har *lyst* til det gode før det kan erkjenne sin lyst til det onde, og før det kan forholde seg til kirkenes forkynnelse om at Gud vil gjenføde mennesket som sitt barn.²⁷²

At kvinners lyst, menns lyst, barns og gamles lyst har noe felles, men også har store forskjeller, er noe Grundtvig i sin salmeretorikk viser stor respekt og anerkjennelse for. Å identifisere disse forskjeller og likheter er noe av det som gjør at han makter å utvide og fornye gudsbildet gjennom sin salmediktning.²⁷³

Mennesket som mikrokosmos, speiler som lyst-vesen et høyere lystvesen, Gud selv.

1.4.5. Tid og sted

*Tidens Ophav, Midte, Ende,
Spørsmål størst var i vort Nord;
De med Nemhed er at kjende
I det levende Guds-Ord:
Ham, som Morgenstjærner hylde,
Som blev Kjød i Tidens Fylde,*

noget Aandeligt, Usynligt, Underligt, som man maa elske for at eftertrægte, og den kan ikke elskes uden af en Sjæl, som fandt hos sig selv en tilsvarende gaadefuld Høihed og Dybde, der ei kunde naaes eller udfyldes af hvad Rummets Kreds og Tidens Løb indskrænkede; og, er det nu saa, er Kiærligheden Livets, som Misundelsen er Dødens, dybe, uransagelige Hemmelighed, og er Kiærligheden til noget Aandeligt, Gaadefuldt, Vilkaaret, ei blot for enhver kraftig Stræben efter Udødelighed, men selv for Lysten dertil, hvad skulde da vel det sande, det evige, Livs-Tegn være, uden Kiærlighed til Kiærlighed, som mødes, som kyskes, og sammensmæltet, hvad skulde Tegnet være paa den evige Livs-Kilde, uden levende Strømme, der kun udspringe af dens Væld, for, med udviklet Kraft, og dobbelt Lyst, at vende did tilbage, hvor der er ene godt at være, for Alt, som haver Lyst til at leve og see gode Dage!---

²⁶⁹ Se her til Grundtvigs måte å tenke det psykologiske på, det som har med følelser å gjøre, for eksempel William Grønbaek, *Psykologiske tanker og teorier hos Grundtvig*, 1951

²⁷⁰ Se kap.3, *Speil*. Til nyere måter å omtale slike identifikasjonsprosesser på, se for eksempel Karin Franzén, *Att översätta känslan, En studie i Julia Kristevas psykoanalytiska poetik*, 1995

²⁷¹ Se sitat under, i 1.4.6. Se også kap 3, *Skjønnhet, Ja/nei*, og 1.3, *Sang-Værket og Syvstjærnen*, de første sider.

²⁷² Se den ofte siterte strofe i kap 3: *Føler ej vi i vort Hjærte, Vi oprandt af Gudæret, Ej vi føle kan med Smerte, At vi arted oss fuld slet, Kun med Spot det Ord vi møde: At genløse og genføde Gud vil os som sine Børn*. Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjærne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 70.

²⁷³ Se 1.4.7., om *Det hellige*, 2.4., om *Det helliged*/det aller helligste, om *Maria/Marie, Mor/far/sønn/datter* i kap 3, mm.

Lukker Tiden med sin Dag.²⁷⁴
Grundtvig

Hvordan er mennesket et mikrokosmos, på tidens og stedets arena?

En dobbelthet ved mennesket gjør at det på den ene siden bare kan forstås, og selv forstå, ut fra en konkret og begrenset kontekst, hvor tid og sted er fundamentale betingelser. Mennesket kan aldri begripe og begripes utenfor en historiske kontekst, som historisk vesen, sier Grundtvig igjen og igjen. Det gjelder for det enkelte individ, som det gjelder for kollektive størrelser. Begge deler står i sin bundethet til tid og sted – også i relasjon til Kristus og den kristne grunnfortelling.²⁷⁵ Mennesket har en likhet med, er viklet inn i og etterligner en hellige historie, slik strofen over er et grundtvigsk tegn på.

Mennesket hos Grundtvig er med sin kroppslighet og sitt liv mellom fødsel og død, begrenset på en måte som gjør at det alltid må forholde seg til de rammer og vilkår tiden og stedet de er født inn i, gir, og som det selv må forholde seg til i en best mulig vekselvirkning. Samtidig har mennesket del i fortiden på en virkelig måte, forstått som en utvidelse av den enkeltes erfaring. Slik speiler ethvert menneske et stort historisk rom, alle tider og steder, er del av et historisk makrokosmos.²⁷⁶ Dette encyklopediske ideal er en selvsagt del av opplysningstidens ideal for kunnskap, noe Grundtvig på sin måte overtar og viderefører.²⁷⁷

Mennesket har sitt konkrete liv fra foreldre, forgjengere, fortid, og er samtidig selvstendig, i kraft av egen kropp og det hellige ved livet. Det betyr en like virkelig forbindelse med de døde i fortiden som med etterkommerne. I kraft av disse forbindelseslinjer har mennesket i sin eksistens og sin kropp en kontinuitet i seg, noe *representativt* som det ikke kan flykte fra. Siden Grundtvig aldri ville kunnet skille kropp og sjel, kan man si at dette er uttrykk for en kristelig forstått *kroppsvandring*, men ikke en en *sjelevandring*.

Mennesket er alltid kontekstuel, og alltid noe mer enn kontekstuel, idet nettopp det kontekstuelle er mulig å etablere i sin kontrast til *noe annet*, som også mennesket er del av: en universell og essensiell binding til et noe. Hos Grundtvig er dette *noe* definert som *kjærlighet*. Som kroppslig er mennesket både bundet til tid og sted, og bryter denne sted og tidbundethet ved å være en fysisk del av tidens strøm.

Historiekunnskap er dronningen blant vitenskapene for Grundtvig, den som gir sannest menneske-kunnskap. Hans vekt på det historiske ved salmer symboliseres godt ved den første salme han diktet (1810), den første *kristelig-historiske sang*, eller *historisk-episke salme*,²⁷⁸ og som varslet et vell av salmer fra hans hånd: *Deilig er den Himmel Blaa*.²⁷⁹

²⁷⁴ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Efterskrift*, strofe 63

²⁷⁵ Se Svend Bjerg, *Den kristne grundfortelling*, 1981

²⁷⁶ Se kap 2.5., *Tid og sted*

²⁷⁷ Se for eksempel Trond Berg Eriksen, "Hele verden i en bok", *Budbringerens overtak. Perspektiver på skriftkulturen*, 1987, s. 64-77

²⁷⁸ Se Randi H.Rode, *Barneglad og engleklog*, 1996, s. 17

²⁷⁹ SV II 61.1-19

For Grundtvig er det å se bort fra *tidens strøm*, eller det vi ville kalle virkningshistorie, en absurd abstraksjon og forfeilet fiksjon. Man kan bare gå der det er konkrete spor og stier, nemlig de historiske, fysiske, som fortolket vei, slik han så det.

Det salmesyngende fellesskap i det historiske forløp representerer en type kontinuitet i den kristne tros *bekjennelse*, *forkynnelse* og *lovsang*, som etterhvert ble de viktigste kjennetegn og gjenstander for det historiske blikk på kristendommen, slik vi så i *Kristenhedens Syvstjerne*.²⁸⁰ Alt dette er mer enn tydelig i Grundtvigs tekster i *Sang-Værket*, noe det har til felles med sentrale forestillinger i den liturgiske diskurs som salmer er en selvsagt del av.²⁸¹

1.4.6. Estetikk

*Blomstre som en Rosen-Gaard
Skal de øde Vange,
Blomstre i et Gylden-Aar,
Under Fugle-Sange!
Mødes skal i Straale-Dands
Libanons og Karmels Glands,
Sarons Yndigheder!*²⁸²

*I Lyset skimte vi Ordet baade som Magt, Viisdom og Godhed, de synes at dele sig paa Veien til Mennesket, men kun som for i ham at sammenstraale, thi ligesom han er det sandeste og største, saaledes er han unægtelig det Skjønneste Billede af Skaber-Ordet. Med Varmen i sit Inderste og Glansen i sit Aasyn er det naturlige Menneske i Sandheds Øine et Billede af Kjærligheden, men her komme vi atter til det store Spørgsmaal, om Mennesket har lært at betragte sig saaledes, og om han har fordybet sig i denne Betragtning!*²⁸³
Grundtvig

Hvordan er mennesket i salmen et mikrokosmos i forhold til en estetisk arena, hos Grundtvig først og fremst representert ved det poetiske og det musiske?

Fordi bruk og misbruk, godt og ondt, død og liv er fundamentale og essensielle motsetninger hos Grundtvig, er symbolet *Gud* i sin aller viktigste bestemmelse: som *kjærlighet*, noe som mer enn alt annet kvalifiserer livet, mennesket selv.

Den godhet, gode bruk og livskraft som dermed bestemmer menneskets vesen og grunnvilkår på det aller dypeste og viktigste, har sine mangfoldige bestemmelser, skikkelser, masker og uttrykk i kraft av for eksempel ord som *sannhet*, *skjønnhet* og *storhet* hos Grundtvig.²⁸⁴

Den dimensjon som kalles *skjønnhet*, er altså knyttet opp til hovedbestemmelsen *Gud som kjærlighet*, som allment livsvilkår og læren om det som er. Dermed blir også det estetiske ved mennesket som vesen alt annet enn en vilkårlig eller variabel størrelse. Det er en grunnbestemmelse.

Når Grundtvig også er opptatt av det som man med en faglig genrestemmelse kaller poesi i dag, så er det fordi mennesket er poetisk, ikke fordi poesi er en mulig interesse eller en interessant genre for spesielt interesserte.²⁸⁵ Om den estetiske dimensjon ved mennesket kan han for eksempel si med sin utpregede kjærlighetsretorikk:

²⁸⁰ Se for eksempel i innledningen til Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, s. 5-29 (romertall), særlig de første sider.

²⁸¹ Se kap. 2.5.: *Tid og sted*. Se også kap. 3, *Alder*.

²⁸² SV I 132.1 (*Blomstre som en Rosen-Gaard*)

²⁸³ Grundtvig, *Danne-Virke* III, 1817, "Om Skjønnhed" s. 47

²⁸⁴ Se for eksempel Grundtvig, *Danne-Virke*, III, 1817, "Om Sandhed, Storhed og Skjønnhed" s. 17-62, se kap. 2.2., *Det poetiske* og 2.1., *Det musiske*. Se også under stikkordene *sandhed* og *skjønnhed*, kap. 3. Se også 1.1.

²⁸⁵ Se særlig under stikkord *Det poetiske*, kap. 2.2.

*Skjønhed er uidentvøl hvad man holder mest af, og forstaaer sig mindst paa, taler bedst om, og behandler slettest i Verden. For dens Fødder, siger man, maa Storhed lægge sin Krone, og for dens Glands maa Sandhed bøie sit Spir, thi den er fuldkommenheden selv i sin Glands, og i dens Smiil er Kiærlighedens Allmagt.*²⁸⁶

Det er *Kiærlighedens Allmagt* som bekrefter og begrunner hele estetikken hos Grundtvig, er den essensielle sammenheng til og symbol på hans måte å bruke forestillingen om og troen på det ontologiske ved utsagnet *Gud er kjærlighet*. Det er noe av det mest fundamentale i hele hans salmeretorikk. Hva ordet *Gud* ellers måtte bety eller fortolkes som, er tildels en åpen og svært variabel sak.

På samme måte som vi så overfor, at mennesket i kraft av det hellige er en del av et universelt liv, er det på tilsvarende måte del av en universell estetik, et makrokosmos av skjønnhet som det ikke kan melde seg ut av, bare uttrykke på mangfoldige måter.

At Grundtvig mellom de estetiske former var mest hengiven overfor det musiske og det poetiske, og hadde mindre forståelse og sans for eksempel for arkitektur og billedkunst, preger hele hans estetik. Han var selv dikter, og malte ordbilder i tusentall – i stedet for å velge andre former for estetiske uttrykk. Noe av det påfallende i hans måte å skape salmebilder i tusentall på, er likevel at denne kunststart har mye til felles med billedkunstens, særlig i middelalderens kunstformer, som han muligens ikke hadde særlig tilgang til.²⁸⁷

Som kunstner og kunstverk, lengter mennesket etter det skjønn i det andre, den andre, seg selv, verden; er mennesket selv begjæret, elsket av det andre, den andre, det hellige, seg selv, verden. I denne gjensidige tiltrekning har mennesket sitt sted og sin vokseplass i verden, slik Grundtvig betrakter virkeligheten i sin salmepoesi.

Det *salmesyngende mennesket* uttrykker og bekrefter på en og samme tid seg selv (individualitet, kjønn) og de andre / det andre (relasjoner på individnivå, gruppenivå, universelt og komsisk nivå) i sangakten (felles lesning og ritualisering). Mer enn noe annet bekrefter dette Grundtvigs tanker om mennesket som kunstner og kunstverk – i det daglige, det hverdagslige. Mer enn noe annet i verden representerer sangen for han det aller skjønneste i det allmenne, og det allmenne i det aller skjønneste. Det *syngende menneske* representerer måten det alminnelige intensiveres og dermed letter tilgangen til følelsen av at man er et elskende og elsket mikrokosmos, der og da; fordi sang aktiverer det estetiske ved mennesket på en primær og følbar måte. Å synge er ikke helt det samme som å ikke synge, eller å lese, selv om noe er felles. Å synge er ofte det lille ekstra som skal til for at mennesket får kraft til å kjenne seg enda mer virkelig, som estetisk / elskende subjekt, på en enkel måte (aktivere seg selv innenfra, samle sitt jeg og åpne seg mot verden i en performativ akt).²⁸⁸ Samtidig som det ofte er det lille ekstra

²⁸⁶ Grundtvig, *Danne-Virke*, III, 1817, "Om Sandhed, Storhed og Skjønhed" s. 44-45

²⁸⁷ Se for eksempel Niels Thomsen, "Grundtvig og Billeder", *Grundtvig-Studier* 2001, s. 41-57. Se også kap. 2.1., *Det musiske*

²⁸⁸ Se Adorno-sitatet i note 54, kap 3, under *Graad*.

som skal til for å knytte seg til de andre på en god måte; legg sin stemme inn til de andres, i felles, lekende iscenesettelse.²⁸⁹

At denne estetisk / musiske egenskap og makt kan misbrukes, skulle være overflødig å si. Nettopp fordi salmesang som fenomen har disse egenskaper, egner den seg for feil bruk. I Grundtvigs retorikk kommer dette fram allerede i hans definisjon av det poetiske, slik det også ligger under i salmeretorikken generelt.²⁹⁰

Det forsterker behovet for å hegne om det musiske mennesket i verden, slik Grundtvig med sin tenkemåte og salmeretorikk bekrefter til overmål.²⁹¹

1.4.7. Det hellige

*Den, der elsker
for frelsningens skyld,
ser ikke frelsesmålet
i befrielse fra synden,
men i at ingå i guddommen*²⁹²
Walter Schubart

*Mennesket, Guds Mesterstykke,
Gjort af Leret i hans Haand,
Lod og Del faar i hans Lykke
Sent med "Legem, Sjæl og Aand";
Alltid ligner dog her neden
Vi med dem tre-Enigheden,
Thi de Tre skal vordé ét.*²⁹³
Grundtvig

Hvordan er mennesket i salmen et mikrokosmos i forhold til en hellig eller sakral arena ?

I Grundtvigs salmeunivers er mennesket som kjønnnet kropp, i tid og sted, og ut over tid og sted, verdens minste og viktigste og forbilledlige helligrom (kirkerom). Det betyr at teorien om Gud som skaper, frelser og gjenløser først og fremst finner sted i de levende konkrete kropp, til enhver tid.

All teologi som forholder seg til hovedsaker i den kristne tro, som inkarnasjon, kors og oppstandelse, må begynne med den levende kroppen, slik Grundtvig ser det. Det er primært sted og mål for gudsnærvær. Den godhet i verden som Grundtvig tolker som hellig, gjelder menneskets konkrete liv. Denne godhet og dette liv vil vare evig, slik han tolker den kristne tro på en kjærlig Gud.²⁹⁴

Mennesket speiler som et mikrokosmos, den guddommelige verden, slik vi kan se i ingressen over: *Alltid ligner dog her neden, Vi med dem tre-Enigheden, Thi de Tre skal vordé ét.* Det er *Legem,*

²⁸⁹ Se også Luthers tanker om dette, for eksempel i følgende sitat fra "Forord til Georg Rhaas 'Symphoniae iucundae' (1583)", sitert i Hjelde/Lønning/Rasmussen, *Martin Luther. Verker i utvalg*, 1982, s. 46: "Særlig bemerkelsesverdig er det at én og samme stemme fortsetter med å føre tonen, mens et utall av stemmer samtidig leker seg omkring den på fantastisk vis, jubler og smykker den med de deiligste triller og fører den frem som et slags guddommelig kor, slik at de som i det hele tatt lar seg bevege det aller minste, ikke kan tenke seg noe mer mirakuløst i denne verden."

²⁹⁰ Se kap 2.2., *Det poetiske*. Se også til misbruk av salmer, i en moderne diskurs, Tillmann Moser, *Gudsforgiftning*, 1976/1979. Se også min egen artikkel, "Å gå ned i sitt eget hjertes dødsrike", *St. Sumniva*, 1 – 2002, 10.årg., s. 27-38

²⁹¹ Se mer om det musiske mennesket i kap. 2.1., *Det musiske*

²⁹² Walter Schubart, *Religion und Eros*, 1949, overs. *Erotik og religion*, 1969

²⁹³ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 97

²⁹⁴ Se for eksempel kap 3, *Evig, og Legeme*

Sjæl og Aand som ligner treenigheten, og utgjør ett av mange eksempler på Grundtvigs antropologiske modeller. På samme måte som treenigheten ikke kan tenkes uten den relasjonelle kraft som binder de tre til hverandre, kan heller ikke menneskets ulike deler (ånd og sjel og legeme) tenkes godt nok sammen uten omkring den sammenbindende kjærlighetskraft som gjør delene til en helhet samtidig som de består av enkelte, selvstendige enheter; med andre ord: kroppen som internt kjærlighetsprosjekt: *Thi de tre skal vorde ét*, som vi så overfor.

Med tradisjonens mangfoldige tale om det hellige, særlig ved hjelp av termene *Gud, Jesus og Helligånden*, overtok Grundtvig et religiøst alfabet, eller *grammatikk*, en forestillingsverden han oppfattet som sin gode, sanne og svært krevende arv. Samtidig kunne den ikke helt bli hans uten at han i sterkt opprør og av all makt ga den sitt eget særpreg. Slik maktet han å endre tradisjonens gudstale i en retning som fortjener hans navn og hans minne, en grundtvigsk måte å snakke om det hellige på, slik vi for eksempel møter det i hans salmeretorikk.

Han insisterte blant annet på å hente inn igjen det mest eksplisitt kvinnelige ved religionen, symbolisert blant annet ved *Maria*, til ære for det helliges kjønnede virkelighetskarakter, for den kjønnede virkelighets hellighetspotensiale; til ære for de kvinner han elsket, og som elsket han først, og tilbake, mer eller mindre, til ære for kvinnen(e) i hans eget jeg, og i verden generelt.

Grundtvig presser treenighetslæren i en kjønnretning for at alle skal finne adekvate og nødvendige speilingsmuligheter til sine enkelte mikrokosmos i det store, guddommelige kosmos:

*Derfor Himmeriges Rige
Lignes kan ved Alt paa Jord,
Derfor og kan Støv og Aske
med sin Skaber skifte Ord.*

*Ligned Legemet ei Aanden,
Og ei Mennesket sin Gud,
Spildt var da al Aabenbaring,
Naadens Røst og Lovens Bud.*

*Da var vi for Gud Barbarer,
Han Barbar for os igjen,
Aldrig da vi fandt i Himlen
Fader, Moder, Søn og Ven.²⁹⁵*

Det er ikke nok med en far i himlen, det må f.eks. også være en mor der (siste strofe). I andre sammenhenger ser vi hvordan Grundtvigs tanker om de kinnelige figurer, både de velkjente, og hans egen oppfinnelse: *Guds Datter*, inngår i en mer og mer utradisjonell form for

²⁹⁵ SV IV 285.13-15 (*Ser jeg op til Sol og Maane*)

treenighetstenkning innenfor en protestantisk diskurs. Det er på grunn av en kjønnert forståelse av mennesket i verden, som et representativt mikrokosmos, at han så å si sprenger treenighetstanken.²⁹⁶

Speilingsmulighetene utvides i det uendelige i Grundtvigs salmer. Helgner og andre helter og syndere måtte han ha med. I det hele tatt flest mulig!, for det skulle være allment, ellers kunne det være det samme. Som det står i den første i de siterte strofer overfor: *Lignes kan med Alt paa Jord.*

Det viktigste i setningen *Gud elsker mennesket* er ikke Gud, men mennesket, i Grundtvigs verden. På den måten at Gud er til for menneskets skyld, ikke omvendt. Satt på spissen kunne en si at det mennesker til ulike tider og steder kaller Gud,²⁹⁷ og som har makt i, over, mellom mennesker, er av en *kjærlig art* i forhold til mennesket. Det mennesket opplever som godt, er av guddommelig opphav, om man vil.²⁹⁸ Det som ikke er av det gode må avvises som ugudelig. Tegnet, det kroppslige tegn på dette, er Kristus og den kristne fortolkning av menneskelivet som uttrykk for en god virkelighet og en god, seirende virkelighet i forhold til døden og de krenkende krefter som følger med dødskraften.

I sin relasjon til det hellige, til Gud, har mennesket del i både en preeksistens og en posteksistens, slik det har del i Kristi liv og læren om det prototype gud/mennesket Kristus. Som en uendelig begrenset, lidende og sørgelig virkelig, og samtidig en ubegrenset, seirende og lykkelig virkelighet. Kristus er tegnet på at det seirende, ubegrensede og lykkelige i mennesket har prinsipielt og potensielt overtak, og til slutt vil seire. Det er for Grundtvig den kristne tros bud på sann, skjønn og stor tale om det gode liv. Menneskets relasjon til Kristus har enorm betydning i Grundtvigs univers, på dypsindige og mangfoldige måter. At det ligger kosmiske, mikro og makrokosmiske tanker bak dette, er tydelig i salmeretorikken, først og fremst i Jesusbarnet.²⁹⁹ Hyllesten til Jesus Kristus som kristendommens kjerneforestilling, metafor og sannhet kan ikke overvurderes som midtpunkt i Grundtvigs *Sang-Værk*.

²⁹⁶ Til flere kommentarer omkring de kvinnelige metaforer, se bl.a. 2.4.8., 2.4.9., 2.5.7., og kap 3, *Maria/Marie, Mor/far/sønn/datter*.
²⁹⁷ For eksempel uttrykt ved ulike språkbilder som allmakt, skaperkraft, opphav, energi, styrende prinsipp, arkitekt, ansvarshavende, sol mm.

²⁹⁸ SV I 1.3+5 (*Jeg er saa underfuld en Magt*):

*Dog overalt, hvor Sandhed boer,
 Jeg har i Grunden hjemme...
 [...]Men overalt, hvor gode Ord
 Kan gode Steder finde...*

²⁹⁹ Se for eksempel følgende strofer, SV I 153.2-3, (*Betlehem i Juda Egne!*) Sammensatt etter *Grøske Julevers*:

*Hvad er Morgen-Stjernens Alder,
 Om end tidligfødt i Løn,
 Vel mod Hans, Gud Fader kalder
 Evig sin eenbaarne Søn!
 Han, i Fader-Favn oplødet,
 trang ei har til Moder-Skiødet,
 der dog spæd han krummer sig,
 Faderløs paa Jorderig;
 Det beundrer Himlens Hær,
 kalder dobbelt Ære værd
 Barnet af den Jomfru skiær!*

*Lidt er ydmyghed i Støvet,
 Lignet ved et Stjerne-Skud,
 men her ligger Han i Svæbet,
 Som er alle Stjerners Gud!
 Han, som skal al Verden dømme,
 Holder Himlens Hær i Tømme,*

Mennesket er et mikrokosmos på godt og vondt. Kanskje er det derfor Grundtvig er aller mest lidenskapelig opptatt av det hellige, det sakrale. Bare den teologiske diskurs tok for han høyde for at forskjellen mellom liv og død, godt og ondt, bruk og misbruk var de aller viktigste motsetninger i verden. Bare den teologiske diskurs kunne by på en fortolkning hvor dette var mulig å forholde seg til, idet det tilbyr teorier om hvordan det gode kan sikres *rom*, slik at livskraft bekreftes og beholder overtaket over dødskraft.

Grundtvig kunne ikke nøye seg med annet enn en forestilling og en fastholden av troen på at det gode *var, er og varer evig*. For å holde fast på det, måtte han bruke et religiøst språk, og han måtte kjempe et helt liv – for ikke å gi etter for motkrefter mot denne type teori om godhet (de religiøse diskurser).

Hver salme i *Sang-Værket* uttrykker en mer eller midre eksplisitt stilisert kamp, som uttrykk for menneskets situasjon i verden. Mennesket må, levende og virksomt, sårbart og seriende, hele tiden utsatt for det onde, til enhver tid finne de *midler* og de *medier* som kan holde det onde i sjakk; i sitt eget mikrokosmos, og i relasjonen til alle andre mikrokosmoser og verden som makrokosmos. Alt som skjer av godhet er med på å bekrefte og bygge opp verden som sann, skjønn, god, og evigvarende. Det skjer gjennom transformasjoner og transfigurasjoner. Enhver salme vil være et slikt medium til gjenopprettelse av kaos til kosmos.

Slik kan han uttrykke mennesket som mikrokosmos som tegn på det hellige i verden, slik at det for hver minste setning og situasjon speiler et helt univers og potensiell godhet og/eller ondskap. Det gjelder ikke minst gjennom sin språklighet at menneske representerer *alt* også her:

*Det fuglevingede Ord paa Tungen, bærer Lyset usynlig i sig, kan bære et heelt Himmerige eller Helvede i sig og bærer sædvanlig lidt af begge Dele.*³⁰⁰

De bilder som salmeretorikken forsøker å speile mennesket med, som medier til mulig og ønskelig gjenkjenning og transformerende energi, handler om det å finne og å skape de situasjoner som mennesket trenger for å styrke livskraftens overtak over dødskraft. I Grundtvigs retorikk fikk de den form og skikkelse han mente kunne være tjenlig i sin tid, og evt. for andre tider, slik han selv var opptatt av at gamle uttrykk kan være like gode som nye når det handler om menneskets behov for skapende bilder, til alle tider. Han ville og måtte bekrefte og utvide kirkens repertoar av salmebilder.³⁰¹

*Lagde nu, i Svøbet krum,
Tømmen ned i Krybbe-Rum,
Lod nu af en Jomfru skiær,
Sig taalmodig binde her,
Evig Priis og Ære værd!*

³⁰⁰ Grundtvig, *Taler paa Marielyst Højskole*, s. 10, sitert i Bosse Bergstedt, *Den livsupplysande teksten*, 1998, s. 210

³⁰¹ Se også 1.3.2. og 1.3.7.

Til forestillingen om mennesket som et mikrokosmos hører dets naturlige omgivelser med, ikke minst symbolisert ved naturbilder.³⁰² Naturen får det relasjonelle hellighetspreg som alt annet levende, i og med at det flourer med naturbilder i salmene.³⁰³

Grundtvig binder sammen alle elementer og fenomener i virkeligheten (natur og kultur) med kjærlige bånd, i et menneskelig mikrokosmos, som tegn på det hellige ved virkeligheten, eller det virkelige ved hellighet, uttrykt som salmepoesi.

For han handlet dette om nødvendigheten av å synge sant, skjønt og stort om livskreftenes sårbare og utsatte overlegenhet, med billedspråk som medium, i kraft av de overveldende gaver og krav som kjærligheten fordrer til enhver tid og i enhver situasjon.

For Grundtvig var det umulig å speile makrokosmos i mikrokosmos med alle dets enkle, fantastiske og problematiske former uten å bruke et religiøst språk. Det var det mest erfarne språk han kjente, slik det var tilslipt og kultivert gjennom historiens forløp. Det ville og måtte han bruke, endre og fornye, for å hindre misbruk og befordre en rett bruk. Han fornyet språket om det hellige i kampen for det gode liv for flest mulig, slik at stadig flere skulle kunne bruke forestillinger om det guddommelige til befordring for sitt eget mikrokosmos, til gjensidig glede.³⁰⁴

1.4.8. Viten og visdom

*Det Første vi nu kan bemærke, er soleklart, nemlig at selv Ønsket om at kiende og begribe en Sag ikke kan opstaae, med mindre vi have en Forestilling om den, samme være nu for Resten saa dunkel og uvilkaarlig som den vil; men ligesaa lidt er det, at vi lære aldrig at begribe nogen Forestilling, dersom vi ikke fatte en slags Kiærlighed til den, ønske at tilegne os den heel eller for en Deel, og er det os nu om at gjøre, at vide hvad vi har, da stræbe vi at gjøre os Forestillingen saa klar som mueligt. Lykkes dette os, saa at den bliver os ligesaa klar som vor Selv-Bevidsthed, da har vi begrebet den, som vi begribe os selv.*³⁰⁵

*Man længe nok må sige,
at kærlighed er blind,
det bli'r dog lysets rige,
hvor ret den strømmer ind,
og han har aldrig levet,
som klog på det er blevet,
han først ej havde kær!*³⁰⁶

*...da Kiærlighed er Noget, Man vel kan forstaae langt mindre men aldrig det Mindste mere af end Man har og føler i sin Hjerte.*³⁰⁷
Grundtvig

³⁰² Grundtvig hadde ikke interesse av den type naturvitenskap som betrakter naturen i og for seg. Betyr det at han ikke gir naturen egenverdi? Det spørsmålet lar jeg stå åpent, ikke minst i lys av hans salmeretoriske kunst, hvor han i alle fall gir naturen en sterkt og nødvendig relasjonell betydning. Den er definert i forhold til noe, aller mest til mennesket. Om Grundtvigs bruk av naturbilder i lys av hans mangfoldige metaforbruk, se forøvrig Aarsbo, Jens, "Sprogmasteren, - om Grundtvigs sprog og salmediktning," *Hymnologiske Meddelelser* (HM) 1987, 3-4, s. 115-173

³⁰³ Slik kan han f.eks. bruke bilder fra naturen, fugl og blomst, knyttet til sønn og mor :

*Ordet med Aand blev Kjød i Løn,
Møen bar Mand under Hjerte,
Moder blev Blomst og Fugl blev Søn,
Fødselen var uden Smerte,
Alle Guds Engle jubled da:
Christus er født, Halleluja!
Ære den Høieste være!*

Grundtvig, *Ordet og Troen*, fra *Salmer og aandelige Sange*, III 336, 1973-80. Sitert i Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 107

³⁰⁴ Se til flere refleksjoner omkring det hellige, kap 2.4., *Det hellige/det aller helligste*

³⁰⁵ Grundtvig, *Danne-Virke* III, "Om Aabenbaring, Kunst og Vidskab", 1817, s. 252-253

³⁰⁶ *Folkkehøjskolens sangbog*, Odense 1930, nr 160.5

³⁰⁷ Chr. Thodberg (red.), *Grundtvigs Prædikener*, 12 (1838-1839), 5te Søndag efter Paaske 1839, s. 215

Grundtvig er til de grader en del av et opplysningsprosjekt, selv om han tar avstand fra sentrale deler av det man oftest oppfatter som *opplysningstidens* hovedideer. Han ville også opplysning, på sin måte, og skapte med sine visjoner en ny skoletype, folkehøyskolen (*Skolen for Livet*). Han hadde også visjonære tanker om å danne et *Nordens Akademi* (*Skolen for Lyst*) ut fra sine ideer om sann opplysning, og en bedre kunnskapsformidling.

Hans omsorg for allmuens opplysning henger dypt sammen med hans salmeprosjekt; blant annet at alle tilhører kunnskapsverdenen, og skal kunne tilegne seg denne på sine egne, ikke på fremmede premisser.³⁰⁸ Dannelse er enten for alle, eller for ingen. Dessuten har folk flest, mente han, en langt høyere *kompetanse* i form av sine livserfaringer, enn det skolen og de vitenskapelige diskurser og utvelgelsesstrategier tilsier. Å belønne teoretisk akribi, som ikke har resten av kroppens lyst og vitebegjær med seg, er for Grundtvig dypest sett en *ulærd* måte å tenke på.

For Grundtvig er den egentlige gjenstand for all viten, utgangspunkt og mål, mennesket i verden i dets primære relasjoner. Alt annet må avvises, selv om man møter det som krav om å gi etter for ytre lover. Menneskets situerte menneskelighet må til enhver tid og sted beskyttes. Det som gjør mennesket annerledes enn andre vesener, er språket og selvrefleksjonen, forholdet mellom det indre og det ytre, og mellom ånd og legeme, slik det holdes sammen i pakten mellom *Hjerte og Ordet i vor Mund*:

*Naar vi nu finde, som vi maae, at hvad der hæved os over Fæet, og skiller os fra de Umælende, det er langt meer end noget andet, Rørelserne i vort Hjerte og Ordet i vor Mund, med det magelos inderlige og deilige Forhold, som begge Dele kan skabe imellem os, som Medmennesker i det hele, og som Folkefærd, Ægtefæller, Foreldre og Børn, Sydskende og gode Venner og Veninder i Særdeleshed, da gjør vi med Rette det Krav til hvad der vil giælde for almindelig Oplysning, at denne vor virkelige Menneskelighed ei alene maa forudsættes som en afgjort Sag, men maa være den egentlige Gienstand for Oplysningen, da hvad der skal være Oplysning for os, fremfor alt maa være Oplysning om os, saa at naar Folk, som kalder sig vore Medmennesker, vil sælge os for Oplysning, enten at vor menneskelige Bevidsthed er et Blændværk, eller at Mennesket dog saavel som det Umælende, skal lade sig forklare af og rette sig efter Love, der hverken stemmer med Menneske-Hjertet, eller kan uden Selv-Modsigelse udtrykkes af Menneske-Munden, da skal vi ikke blot forkaste det, som en Umulighed, men ogsaa lægge Mærke til, at de Skabninger, som byde os sligt, derved fralægge sig selv Menneske-ligheden, og maatte derfor, om deres Oplysninge alligevel skulde findes troværdig, bevise sig at være Guder.---*³⁰⁹

³⁰⁸ Se f.eks. følgende sitat: *thi hvorpaa kan og skal vi prøve hvad man byder os som Oplysning om alle mulige Ting, uden vi først kiender i det mindste een virkelig Ting og seer efter, om de, der vil oplyse os om Alting, ogsaa kiender den Ting og lader den giælde for hvad den er?*

Da nu hvad der ligger os nærmest er nemmest at kiende, og enhver unægtelig er sig selv nærmest, ja, da vi aldrig kan kære at kiende andet tilbunds end hvad vi selv er, saa maae vi nødvendig først vide af os selv at sige, blive os selv bevidste, som de Mennesker, vi virkelig er, førend vi kan skionne, om den almindelige, altomfattende Oplysning, de tyske mester i boglig Konst, eller ders Svend og dreng byde os, er noget bevendt eller ikke.

Grundtvig, "Menneskelighed", *Danskeren* 1851. Sitert i Borup/Schröder, *Haandbog i N.F.S.Grundtvigs Skrifter*, II

Folkelige Grundtanker, s. 248

³⁰⁹ Samme, s. 249

Når altså de primære relasjoner mellom foreldre og barn, mellom venner og mellom ektefeller/kjærester går igjen i hele *Sang-Værket*, så er det også som del av det opplysningsprosjekt Grundtvig ville være en del av med sin salmepoesi, en *menneskelig* opplysning, hvor mennesket både er subjekt og objekt, intersubjektivt forstått, for den vitenskap som er verdt å tilegne seg i en verden som stadig trenger ny viten, ny opplysning, vei videre på kunnskapsarenaen.

Kjenner man ikke verden gjennom og sammen med seg selv, det erkjennede subjekt, er det kanskje ikke verden man erkjenner, men noe ukjent – i seg selv. *Kjenn deg selv*, er og blir et motto, også for Grundtvigs vitenskap, samtidig som det hele tiden handler om å kjenne den ytre og store verden, i prinsippet den universelle.

For *di følelse* var en overordentlig viktig sak for Grundtvig, så er også ordet *kiende* svært sentralt i Grundtvigs vokabular. Det går stadig igjen, som et begrep, et medium som måler menneskets tilstand, som en autoritet: Kan man ikke kjenne ting, er de kanskje ikke virkelige...

Siden kroppen er *bolig, redskap* og *speil*, kommer man ikke i noen sammenheng utenfor det å *kiende*, knyttet til erfaring. Også vitenskapen blir naturligvis *unøyaktig* om man ikke tar høyde for den påvirkning erfaringen gjør på vitenskapelige undersøkelser. Slik kan han si det:

*Hvad jeg i denne Afhandling vilde bevise, var at al menneskelig Kundskab og Vidskab grunder sig paa Erfaring, at kun fuldstændige Erfaringer give visse og tydelige Begreber, og at Begrebernes Vishet og Tydelighed kiendes derpaa, om den alminnelige Menneske-Forstand kan fatte det, og det troer jeg at have beviist.*³¹⁰

Et godt eksempel på hans kontekstuelle og samtidig universelle konsept for erkjennelse og viten, hvor speilingsteorien er det som gjør et slikt konsept mulig, er det han kan si om for eksempel Jesus *som tolv års gutt i templet*. Her leser han hendelsen i avansert, men enkel, kontekstuell forståelse av fremmede fenomener, uten dermed å påstå at dette er et mer sant blikk enn et annet fra en annen kant av verden og virkeligheten. Det det handler om, er å *erkjenne* hvilken type begrensning og berikelse som ligger i det å forstå alt ut fra sitt eget ståsted, ikke late som om man kan ha et annet:

*...ja, som Gud Faders egen Tolvaars-Søn her uden sin Moders Vidende, men efter sin himmelske Faders Vilje, havde indfundet sig paa Jødernes folkelige Højskole, som holdtes i en af Tempeltes Buegange, og hvor de ypperste skriftkloge førte fri Samtaler med frivillige Tilhørere, ligesom vi af Apostlernes Gjerninger ser, det var med Filosoferne i Atenens Buegange, da Apostelen Paulus gjæstede den græske Vidskabs Hovedsæde...*³¹¹

Grundtvig skulle være den første til å vite at den skoletype han rett og slett skapte, folkehøyskolen, var en nyskaping, og at derfor *Jødernes folkelige Højskole* ikke fantes! Det han

³¹⁰ Se for eksempel Grundtvig, "Om Videnskabeligheds Forhold til Erfaring og sund Menneske-Forstand", *Danne-Virke* II, 1817, s. 16-48, s. 44. Her ser jeg en tydelig likhet mellom det jeg refererer fra Merleau-Ponty i kap 1.2.5., *Fenomenologisk tilnærming*, særlig angående menneskets erfaringsverden som forutsetning for enhver vitenskapelig innsikt mm.

³¹¹ Grundtvig, preken på *Første helligtrekonger-Søndag 1867*, C.J.Brandt (red.), *Grundtvigs Sidste Prædikener i Vartov kirke 1861-72*, II, 1880, s. 16

her gjør, er å se hva som kan sammenlignes i verden, fordi all forståelse handler om ulike former for *sammenligning*, for å øke forståelse.

Lenger ute i den samme preken utvider han sitt klassiske anliggende om at viten og kunnskap må formidles med lyst og spenning om det i det hele tatt skal fortjene navn av viten. Det som gikk galt, sier han, med formidling av viten, både i den kristne kirkes historie før reformasjonen, som med de lutherske prester, var at man falt for en: *barnaktig og kjedsommelig Læsning og Overhøring om, hvad der stod skrevet, ikke blot i Bibelen, men ogsaa i de gamle hedenske og især de romerske ugudelige Bøger, ja endda langt mindre om, hvad der skreves om i Bøgerne, end om det fremmede og døde Sprog, hvorpaa det var skrevet.*

Legg merke til at det han anklager den kjedsommelige, bokstavtro læring for, er at den er uholdbart *barnaktig*, ikke avansert eller høyverdig. I denne sammenheng beskriver det barnaktige (som ellers er et positivt ord hos han), en utillatelige naivisering, uten liv og lyst. Dette var all pedagogikk, -religionsfilosofi og -vitenskapelighets verste fiende, slik han så det. Det bekrefter også hans høye aktelse for mennesket som lyst-vesen, slik vi så i 1.4.4, hans helhetlige forståelse av mennesket i verden.

2. Perspektiver i Grundtvigs salmeunivers

2.1. Det musiske

*Tonekunsten kan således defineres som innsikten i kjærlighetens prinsipper, slik som de åpenbares i harmoni og rytme*¹
Platon

*Salmepoesiens myte er fortellingen om at menneskene har ører til å høre med og talens bruk fordi Gud selv hører, er til å snakke med og forstår det hele. Salmesangens myte er at det ga klang i verdensrommet og mellom klodene da Gud skapte med bevingede ord; at englenes sang for hyrdene på Betlehemsmarken var av samme grunn tone, og at vår salmesang er gjenklang av denne skapelses og frelsesakt*²
Erik A Nielsen

I salmegenrens krevende form fant Grundtvig det rom han selv kunne uttrykke seg aller best i, som dikter, historiker, mytolog, teolog, pedagog, politiker, mann og kristen. Han laget ikke melodier til salmene. Han kunne knapt synge, men var like fullt dypt musikalsk. Hva var det som gjorde at Grundtvig valgte den eldste uttrykksform vi kjenner til for hyllest til livets hellighet, representert ved guder, engler, mennesker og verden; den musiske poesi som kalles salmer?

Den musiske dimensjon ved salmen som fenomen kan beskrives på forskjellige måter. Når talen er om Grundtvigs salmer er det naturlig å beskrive denne dimensjon ved å peke på noen vesentlige sider: det musiske ved mennesket som fenomen (2.1.1.), det musiske i den protestantiske tradisjon (2.1.2.), ikke minst symbolisert ved Luther som Grundtvigs forbilde (2.1.3.), og det Grundtvig kaller *det aller skjønneste*, som er en musisk preget tale (2.1.4.).

Jeg vil i det følgende karakterisere sider ved disse tema som en beskrivelse av den musiske dimensjon ved salmen. At de andre perspektiver som beskrives videre i kap 2, er vevd inn i det musiske, er naturlig, og er en konsekvens av mitt forsøk på å etablere det jeg kaller Grundtvigs salmeunivers.

2.1.1. Det musiske menneske

*Musikkens ende og dens opprinnelse overskrider intensjonenes rike, nemlig mening og subjektivitet. Musikkens opprinnelse er av gestisk art og nært beslektet med gråtens opprinnelse. Gråten er forløsningens gestus. Spenningen i ansiktsmuskulaturen løses opp, en spenning som retter ansiktet målbevisst mot dets omverden og samtidig sperrer det av fra den. Musikk og gråt åpner leppene, og åpner for det stengte menneske.*³
T.Adorno

*Stemmen gjennom Sang og Graad,
Styrkes efterhaanden...*⁴
Grundtvig

Det musiske element i Grundtvigs forståelse av mennesket i verden, begynner med erfaringen, med kroppen og elementære ting, symbolisert ved blant annet: *stemme, røst, ånde, ord, sansning, lyd, bevege, berøre*. Mennesket er aller mest menneske som elskende og elsket mikrokosmos, og

¹ Platon, *Symposion (Drikkegildet i Athen)*, Øivind Andersen m.fl. (red.), *Platon. Samlede verker, IV* (Egil A Wyller, overs.), 2001, s. 134.

² Erik A Nielsen sier pr. epost at han tar på seg fadderskapet for dette sitatet!, og sannsynligvis er det fritt sikkert av meg etter begeistret lesing av hans tekster (se litteraturliste).

³ Theodor W.Adorno, *Essays i utvalg*, (Kjell Eyvind Johansen, Kjell Madsen og Nils Johan Ringdal, overs.), 1976, s. 164. (fra essayet "Schönberg og fremskrittet")

⁴ SV 1 92.25 (*Fader-Vor er Herrens Bøn*)

ritualiserer eller synkroniserer seg selv, hverandre og verden med disse elementer i sangakten. Når mennesket synger, tenker Grundtvig, har det en særlig god mulighet for bli dypt delaktig i sitt eget indre univers, og i andres, i et symbolsk univers med universelle dimensjoner, enten det synger alene eller sammen med andre.

Når Grundtvig ikke er mest berømt for sin musikkfilosofi, så skyldes det kanskje at han ikke skrev musikkfilosofi i tradisjonell forstand, og som folkeopplyser ikke reflekterte mer over det musiske enn over andre vesentlige sider ved livet.

Ut fra *Sang-Værket*, Grundtvigs poetiske teologi og overveldende salmeestetikk, er det likevel underlig at ingen har skrevet mer musikkfilosofisk om Grundtvigs bidrag til fenomenet og fortellingen om *det musiske mennesket i verden*.⁵ For det er ikke minst det han er opptatt av i sin vilje og evne til å gi folket musiske poesi. Hans sans for det musiske er så velfundert og har så mange direkte og indirekte uttrykk og begrunnelser i hans salmediktning, at man må være blind for ikke å se det.⁶

I salmespråkets retorikk sier han det stadig vekk. Noen av de direkte måter å si det på, kan vi se i følgende utvalg av strofer. Kanskje skyldes den manglende oppmerksomhet overfor hans musikkfilosofi, at de teologisk, kirkelige, de litterære og tildels de pedagogiske aspekt ved salmene har overdøvet de musiske. Det er ikke tvil om at det musiske menneske for Grundtvig er tegnet over alle tegn på at mennesker er *virksomme* og *levende*, *skapende vesener*, om enn syke, skadede og fortvilte, i en tvetydig verden. Denne verden er beskrevet som en god verden truet av nedbrytende krefter, på vei til et totalt beskyttet sted, hvor klangen vil bli helt forløst, og vare evig i form av en godhet som ikke tar slutt.

Hva *kan* det musiske menneske i Grundtvigs tekster, som kroppslig aktivitet? Jo, det kan for eksempel fly på vinger, i fri flyt:

*Min Sjæl, du har af alt paa Jord
I Tanken og din Tunges Ord
De allerbedste Vinger,
Og friest er dit Aandefang,
Naar dybt du drager det i Sang,
Saa høit i Sky det klinger*⁷

For Grundtvig er det helt umulig å tenke seg at noen kan klare seg uten det musiske, som tegn på kjærlighetens makt i livet. Mennesket kan ikke klare seg uten de følelser av trøst, og dermed godhet og kjærlighet som han tenker gjennomstrømmer kroppen i større eller mindre grad når sangen bærer og blir båret av den syngende:

⁵ Jeg låner begrepet fra Jon Roar Bjørkvolds bok og prosjekt, *Det musiske menneske: Barnet og sangen, lek og læring gjennom livets faser*, 1989/2001. (Oversatt til svensk, nederlandsk, engelsk, kinesisk, japansk, dansk og russisk).

⁶ Eksempel på bidrag til fokus på det musiske hos Grundtvig, er for eksempel Jørgen I. Jensens initierende artikkel

"Universitetet synger. Videnskaben og det musiske", Per Warming (red.), *Fremtidens Videnskab*, 1983, s. 126-142

⁷ SV IV 224.2 (*Alt hvad som Fuglevinger fik*)

*Hvem vil ikke prise,
Med Psalme og Vise,
Din Kiærligheds-Røst!
Hvor er dog det Øre,
Som ikke vil høre
Den evige Trøst !⁸*

At sangen speiler en usynlig virkelighet, en evig godhet som var, er og blir, er Grundtvigs gjentatte påstand. De synlige og usynlige virkeligheter trenger hverandre på samme måte som elskende gjør: nødvendige vekselvirkninger og sammensmeltinger for at livet skal være til å leve, til å bære, til å glede seg over:

*Som dets Himmel-Røst er Torden,
Saa er Sang Dets Røst paa Jorden,
Vist i Evighedens Sky
Begge mødes høit i Sky,
Smelte kiærlig sammen!⁹*

Når talen er om det indre; indre samtaler, ulike krefter som skal samkjøres eller testes mot hverandre, og det hele skal bindes sammen, tenker Grundtvigs seg dette som noe som bare kan bringes i orden og samklang gjennom det rom og den energi som sangen representerer som nødvendig medium. For at munn og hjerte skal komme i god dialog, skal det et eller annet til, en kjærlig pakt skal kunne knyttes, i en rytmisk bevegelse:

*Thi frydes ved Pagten
Nu Hjerte og Mund,
Og mødes i Takten
Af Sang allen Stund,
Om Evigheds-Livet,
Som Gud os har givet,
Og Ordet vor Saligheds Grund!¹⁰*

Salmens myte og program for Grundtvig, er og blir den hengivenhet, den transfigurerende energi og den lykke som oppnås når mennesket kan synge sin kjærlighet til det gode opphav. Det lyder som en gjentatt attest til den enhetlige kraft som *setter* verden, det *du* som i salmen aller mest er Gud, som kjærlighet, eller også kjærlighet som Gud:

*Giv mig, Gud, en Psalme-Tunge,
Saa for Dig jeg ret kan sjunge,
Høit og lydelig!*

⁸ SV 157.5 (Dig rummer ei Himle)

⁹ SV 156.6 (I Begyndelsen var Ordet)

¹⁰ SV I 113.3 (Min Mund og mit Hjerte)

*Saa jeg føle kan med Glæde,
Sødt det er om Dig at kvæde
Uden Skrømt og Svig!*¹¹

At det musiske hos Grundtvig representerer en tenkemåte som kommuniserer med for eksempel enkelte psykoanalytiske (for eksempel Julia Kristeva¹²) og filosofiske diskurser (for eksempel Wittgenstein¹³), og generelt, i lys av nyere teoridannelser omkring det musiske som fenomen, forekommer meg innlysende, og fortjener langt større oppmerksomhet enn det har fått til nå.¹⁴

2.1.2. Religionens musiske sider, særlig hos Luther

En kristen gudstjeneste er utenkelig uten sang. Det religiøse språk som brukes er ofte formelaktig, preget av evnen til, og vanskeligheten ved å skulle si noe om det usynlige. Noe skal hver gang iscenesettes på nytt. At ord og tone vekselvirker, spiller på hverandres vilje og evne til å *gaa i Dans...*¹⁵ forekommer de fleste som en selvfølgelighet, men burde vært mer reflektert over, både fra den musikkvitenskapelige og fra den teologiske side.¹⁶

Å forholde seg til det sakrale, har i vår kultur, som i de fleste andre, vært tett forbundet med det musiske.¹⁷ Musikken har en sterk evne til å stimulere og å strukturere samtidig, slik at kreftene verken tar overhånd eller forblir inaktive.

Historisk betraktet har salmeretorikken blitt til i vekselvirkning mellom tale og sang i en liturgisk ramme. Det å synge til ære for guddommen aktiverer den syngende på en utvidet måte for tale og samtale. Når ordene får toner og rytme å bevege seg i, og kroppen aktiveres ved å fremføre dette, skjer det noe med ordene og med den syngende, og med rommet rundt; en iscenesettelse. En helt alminnelig, og likevel arrangert situasjon finner sted, en performativ akt om man vil.

Den protestantiske kult og kulturform, er med sine få sakramenter blitt beskyldt for å mangle en fast religiøs praksis. Salmesang kan brukes som et svar på denne beskyldning. Markering ved fødsel og død, overgangsriter og paktsinngåelser har trengt salmeordene og felles sang. Salmesang har fylt et behov for religiøs, estetisk praksis både ved offentlige og private anledninger, ved vigsling av jord, bolig og helligdom; ved døgnets og årets naturlige vekslinger, og ved de mer enn naturlige vekslinger: kirkeårets høytider, fest-tidene.

Salmesang på folkespråket er karakteristisk for protestantismen. Dette fenomen er sammen med andre musiske tradisjoner uttrykk for en av de aller viktigste estetiske medier i protestantisk religionsform.¹⁸

¹¹ SV I 62.1 (*Giv mig, Gud, en Psalme-Tunge*)

¹² Se samme kapittel, under *Det Poetiske*, 2.2.10., *Poesi som forvandling (genfødsel)*

¹³ Se for eksempel Arne Næss' artikkel "Den musiske Wittgenstein", *Samtiden* 4/2000

¹⁴ Se for eksempel forsøk på tverrfaglige teoridannelser som (ikke tilfeldig!) best lar seg uttrykke som teori om *singing time*, slik vi kan se det i doktoravhandlingen til Arild Pedersen, *Singing Time. Meaning, Music and Interpretation quasi una Prelude and Fugue*, 2001.

¹⁵ SV IV 214.1 (1875) (*O, dejlige Land*)

¹⁶ Se for eksempel Jon Michael Spencer, *Theological Music. Introduction to Theomusicology*, 1991

¹⁷ Se for eksempel Jørgen I Jensen, "Det hymniske", *Hymnologiske Meddelelser* 1991.1, s. 29-39

Jørgen Pedersen, "Den latinske hymne i tusind år", *Hymnologiske Meddelelser*, 1978.4, s. 193-227+ 1979.1-2, s. 36-90

I ett og samme uttrykk fyller salmen de krav som ellers bare kan splittes opp i enkeltkrav og dekkes av ulike språkformer og situasjoner. Det gjør salmespråket til en liten verden for seg, et mikrokosmos. I og gjennom alt dette vil salmen si noe om forholdet mellom mennesker, Gud og verden, ut fra forestillingen om at alle aktører er knyttet til det sakrale, på forskjellig måte. Dette kan salmen bare få til ved å finne de ordformer som kan romme det helt private og det offentlige, natur og kultur - i fortid, samtid og fremtid – i en allmen form.

Historisk sett tok det ikke lang tid etter Martin Luthers avvisning av mange sakramenter og fromme overdrivelser, til salmesangen overtok noe av de former som var gått tapt i og med reformasjonen. Salmesang ble et nytt *rom* til utfoldelse av religionens behov for mange strenger å spille på, bokstavelig talt.

Martin Luther utarbeidet en mønstergyldig gudstjenesteform for protestantisk gudsdyrkelse, kalt *Deutsche Messe*.¹⁹ Den er sterkt preget av menighetens behov for felles salmesang på morsmålet, og har befordret salmesangen i de protestantiske land. Salmens krevende genre har til tider vært en selvfølgelig del av rimsmeders *abc*. Den protestantiske kultur har fostret mange salmediktere. Men siden salmene ble regnet som menighetens felles uttrykk og eie, ga ikke de eldre protestantiske salmebøker noen opplysninger om forfattere og opphavsrett. Det å dikte ble betraktet som et oppdrag fra kirken og et mer eller mindre anonymt bidrag til fellesskapet. Siden har dette forandret seg. Et endret kunstsyn og syn på religionen har gjort at vi i våre salmebøker finner både forfatterregister og opplysninger om tonekunstnere.

Martin Luther slo altså an takten i det protestantiske kirkekor og skapt genren *folkelig salmesang på morsmålet*. Luther har svært sterke hyllester til "dronningen blant kunstartene, fru Musica", ikke minst som medium til gudsdyrkelse.

I *Forord til Georg Rhaus "Symphoniae iucundae"* (1538), skriver Martin Luther til alle musikkelskere: "Vær hilset i Kristus! Hvor gjerne skulle jeg ikke av hjertet lovprise og anbefale alle Musikken som den guddommelige og aldeles ypperlige gave den er. Men jeg er så overveldet av storheten og mangfoldet av gode og fine egenskaper at jeg hverken kan finne åpning eller avslutning eller noen måte å få ordnet stoffet på."

Som viktig innsikt i og tilløp til musikkfilosofi kan han for eksempel si:

"Det finnes nemlig ikke noe som er uten tone eller svingningstall."

Og videre, om menneskets *stemme*:

"Filosofene har anstrengt seg for å få forklart dette fabelaktige instrument som menneskestemmen er[...]Løsningen finner de aldri, de ender opp i undring og forvirring. Så langt har jo ingen av dem maktet å definere og slå fast hva de grunnleggende bestanddelene, denne summetonen eller dette "alfabetet" til den menneskelige stemme er, f.esk. latteren – for ikke å snakke om gråten. De undrer seg over det, men fatte det gjør de ikke."

¹⁸ Se for eksempel Tarald Rasmussen, "Den estetiske dimensjon i et utvidet kristendomsfag"(KRL), *Schola*, 4/1995, s. 47-51, særlig s. 48

¹⁹ Tarald Rasmussen, "Den tyske messen (1525/26)", Hjelde/Lønning/Rasmussen, *Martin Luther, Verker i Utvalg*, V, s. 7-40

Som teologisk estetikk, har Luther ikke minst et svært våkent øye for de følelser det handler om i alle former for musisk virkelighet, noe han har til felles med Grundtvigs sans og forståelse for de dype følelsesmessige implikasjoner i alt liv, og ikke minst når talen er om musikk:

”Det ene poenget vi kan få med oss nå, er det som erfaringen bekrefter: nest etter Guds ord er Musikken det som mest fortjener å feires. Den hersker jo som dronning over de menneskelige følelser[...]For enten du skal oppmuntre folk som er nedtrykte, sette støkk i de muntre, gi mot til de fortvilte, ta drøvelen på de overmodige, avkjøle folk som er elskovssyke, roe slike som er forbitret av hat – ja, hvem kan vel regne opp alle disse følelsene, impulsene eller åndskreftene som hersker over menneskehjertet og driver folk til godt eller til ondt? – kan du tenke deg noe mer virksomt middel enn Musikken?”

Luther har også øre og øye for det symfoniske ved det musiske, som naturligvis henger sammen med den musiske situasjon og tradisjon på hans tid. Det er ikke minst interessant som teologisk refleksjon og relasjonstenkning:

”Særlig bemerkelsesverdig er dette at én og samme stemme fortsetter med å føre tonen, mens et utall av stemmer samtidig leker seg omkring den på fantastisk vis, jubler og smykker den med de deiligste triller og fører den frem som et slags guddommelig kor, slik at de som i det hele tatt lar seg bevege det minste, ikke kan tenke seg noe mer mirakuløst i denne verden. Men de som ikke lar seg bevege, de er virkelig umusikalske og fortjener å lytte til en viss møkkapoet eller til den musikken grisene lager.”²⁰

2.1.3. Grundtvigs forhold til Luther som *teomusikologisk* forbilde

Guds ord er i sig selff den allerliffigte Musica/som giffuer trøst oc lifff mit i dødsens nød/oc rettelig kand fryde hietet: Men naar der kommer sød oc lifflige sang oc Melodie der til (som er ocsaa Guds synderlige gaffue) da faar denne Sang en ny krafft/oc gaar dybere ind i hietet/saa Texten/som er saa gaat som Sangens Siel/rører hietet meer/oc glemmis ick lettelig.
Hans Thomisson *Psalmebog*, 1569

Grundtvig skrev seg med fynd og klem, og med overveldende ømhet inn i denne tradisjon. Det gjorde han som den tredje store i det danske salmekor. Etter at Danmark / Norge fikk Hans Thommisons salmebok i 1569, og salmesangen etablerte seg som naturlig medium i de religiøse rom, ble først Thomas Kingo selve symbolet på ortodoksiens salmeretorikk. HansAdolf Brorson representerer 1700-tallet som det ypperste symbol på den pietistiske mentalitet, i den mest utsøkte form for inderlighet og poetisk høyverdige tale.²¹ Grundtvig står etter disse to som den tredje store av de danske. De representerer hvert sitt århundre, 1600-tallet, 1700-tallet og 1800-tallet. Når Grundtvig vil integrere og overgå ortodoksi og pietisme, er det ikke minst disse to representanter han gjør det i forhold til. Kingo er det store forbilde, samtidig som Grundtvig utfordrer hans dystre menneskebilde. Han polemiserer mot Kingo, i salmeretorikkens form, når han dikter : *Tag det sorte Kors fra Graven, plant en Lilje hvor det sto.*²² Brorson blir for inderlig, men er

²⁰ Inge Lønning, ”Salmer og sanger”, Hjelde, Lønning, Rasmussen, *Martin Luther, Verker i utvalg*, V, s. 44-46

²¹ Se for eksempel Steffen Arndal, ”Den store hvide Flok vi see” : H.A. Brorson og tysk pietistisk vækkelsessang, 1989, og Jan Ulrik Dyrkjøb (red.), *Brorson. En bog i 300 året for salmedigterens fødsel*, 1994

²² SV I 302 (*Tag det sorte Kors fra Graven*)

forbilledlig i sitt livsalvor, sin poesi, sin tradering av bruderetorikken.²³ I Grundtvigs gjendiktning fra den nordiske kulturkrets, inngår disse som naturlige hovedpersoner i den nordiske salmetradisjon.²⁴

Grundtvig var dypt knyttet til Luther og hans reformatoriske anliggende, ikke minst som poetisk teolog og salmeskaper. Begge hadde en utpreget kjærlighet til det auditive, det musiske, til ord og tone i samklang. Samtidig er han kritisk til sider ved den lutherske teologi og tradisjon, og står derfor i et spenningsfullt forhold til protestantismen hele livet.²⁵

Grundtvig hadde et skarpt blikk for hvordan protestantismen ganske fort gjenopptok i forkledt form, på godt og ondt, noe av det den selv tok avstand fra. *Troen* ble for eksempel fort til et nytt *papisteri*. Nå het *gudinnen* ikke lenger *Maria*, men *troen*, påsto Grundtvig. Man hyllet henne i øst og vest, opp og ned ad stolper og sider, og ble aldri trøtt! Slik kunne han si det:

*Let af Tro, vor Sjæls Veninde,
Havfru skjøn i Hjærte-Sø,
Digtes kan der en Gudinde,
Just som af Maria-Mø,
Som "Vor-Fru" sat paa Noder,
Himlens Dronning og Guds Moder,
Havets Stjerne, Naadens Væld.*²⁶

Når Grundtvig tar *troen*, det kvinnelige og det estetiske, i form av poesi og det musiske så alvorlig som han gjør, er det nettopp for å skape større klarhet og balanse i det som hadde gått skjevt i den protestantiske religionsform. Det gjelder både med hensyn til det kvinnelige, det som har med *troen* å gjøre, og i forhold til religionenes estetiske dimensjon. Det han kritiserer i sitatet overfor, er de døde diskusjoner om den rette tro og den rette tanke, som var en uheldig side ved den protestantiske tradisjon, slik han så det.

Noe av det Grundtvig har å si om det rosverdige hos Luther, sier han også i salmeretorikken. Her kommer det kjønnsbetingede, det relasjonelle, det muntlige og andre aspekt tydelig fram. Det var ikke minst Luthers innsats som skaper og stimulerer av salmer på folkespråk, for eksempel julesalmer, Grundtvig var aller mest svak for. I dette ville han gå direkte i Luthers fotspor, som fornyer og profet for sin dansk / nordiske kulturkrets.

I en salme kalt *Dannekvinden*,²⁷ dikter Grundtvig på følgende måte om Luther, om hans verdi og innflytelse:

Opløft din Røst, du gamle Kvinde,

²³ Om Grundtvigs forhold til Brorson, se for eksempel Jørgen Sørensen, "Grundtvig og Brorson", *Grundtvig-Studier*, 1966, s. 39-67

²⁴ Se til dette tema også Jørgen Sørensen, "Grundtvig og ældre dansk salmediktning", *Grundtvig-Studier*, 1964, s. 47-69

²⁵ Se for eksempel William Michelsen, "Grundtvigs forhold til Luthers historiesyn...", i *Tilblivelsen av Grundtvigs Historiesyn*, 1954, s. 127-185

²⁶ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstærne*, 1860/1883, s. 73

²⁷ SV II 127 (*Dannekvinden*)

*Som ej forstumme skal paa Jord,
Saa længe varme Floder rinde
Fra Hjertets Kildevæld i Nord,
Saalænge der i Danevang
Er Klokke-lyd og Kirke-sang!*

*Opløft din Røst ved Luthers Minde,
Og syng det ud med Tone sød:
Lyksalig var den Ægte-Kvinde,
Hos hvem han fandt sit Moder-Skiød!
Lyksaligt var det Moder-Bryst,
Hans Læber diede med Lyst!*

Allerede ved å knytte Luther som person og symbol til en salme om *Dannekvinden*, finner vi en sentral tanke hos Grundtvig om det kvinnelige i ulike betydningslag, som avansert kulturfilosofi. Det er som om han varslar at det gjelder å få øye på det kjønnsbestemte ved hans egen "reformasjon", og samtidig ved den reformasjon Luther initierte. At han i tillegg hyller Luther i andre strofe i svært lignende termer som han ellers kan hylle Jesusbarnets fødsel, og Marias rolle som kvinne, kirke og kropp, gjør det ikke mindre betydningsfullt:

*Syng sødt om ham med Læber røde!
Han en Guds-Engel var paa Jord,
Han aldrig knuste Hjerter bløde,
Skjønt der var Torden med hans Ord,
Den svage Gnist af Haab til Gud
Han pusted op, ei slukke ud.²⁸*

Her tar Grundtvig blant annet høyde for den realitet som han visste lå til grunn for Luthers måte å agere på, nemlig hans til tider krasse og brutale språkbruk. Han forsvarer dette med at Luther samtidig hadde den sjelesørgeriske habitus som gjorde at hans krasshet ikke knuste, men tross alt maktet å styrke håp og tro til den svake, livsviktige tro i verden:

*For Hjertets Krav og Kvindens Ære
Han kæmped djærvt med Aandens Sværd,
Henveirede den mørke Lære,
At Kvinden ei var Manden værd,
Skjønt under Hjerte bar i løn
Maria Guds enbaarne Søn!*

Han raabte ud Guds Ord det rene:

²⁸ Sammenlign med strofen: *Laa du under Moder-Hjerte, har du diet Moderbryst, Kender du og Kvindens Smerte, Kvinde-Hjertets Liv og Lyst, O Marias Søn, du Bolde, Døm mig ei med Læber kolde, Skiul mig i din Kiærlighed, SV I 211.8 (Med sin Alabaster-Krukke)*

*Det er ej godt, som skrevet staaer,
At Manden er paa Jord alene,
Thi Eenlighed gjør bange Kaar;
Lad Mand og Kvinde sammen boe,
Om Glæden og om Sorgen To!*

I disse to strofer poengterer Grundtvig den grensesprengende side ved Luthers erotiske vending, idet han anfektet den hellighetstenkning (katolske) som holdt fast tanken om at hellighet og seksualitet burde holdes adskilt for at menneskets hele oppmerksomhet skulle kunne vendes mot Gud alene (sølibatet). Det er vanskelig å overvurdere den ulydighet og det mot som skulle til for å røre ved et slikt tabu på Luthers tid. Kanskje kan det sammenlignes med det tabu som berøres i vår egen tid med hensyn til homofili som fenomen. Et gjensidighetsideal, et nytt familieideal, og et mer helljertet ja til relasjonen mellom hellighet og seksualitet, ser sin spire her. Denne endring skulle komme til å sette kvinnen tilbake i første omgang, i forhold til hennes muligheter som hellig kvinne og aktør, i og med at klostrer ikke representerte en vei for kvinnen i protestantismen. På sikt går det samtidig an å se en linje fram til kvinnens gjenerobring av denne tapte rolle innenfor hellighetssfæren, i presterollen, likestilt med mannen som religiøst subjekt.

Grundtvig diktet videre om Luther:

*For Hjærtets Sprog paa Modersmaalet
Han kæmped og med Løvemod,
Var Livet end fra Ordet stjaalet,
Vi fik dog ved hans Sejer Bod;
Guds Ord er paa vort Modersmaal
Guld-Æbler ligt i Sølv-Skaal.*

*Guds Ord, han sagde, klarer Sagen,
Som skrevet staaer i Herrens Bog:
Apostlerne paa Pindse-Dagen
De talte Alles Hjertesprog,
Saa hver en Mand paa Sit fornem,
At Herren talte høit til ham.*

*Lyksalig, hvo GudsOrdet hører,
Saa vidned Luther, Herrens Præst,
Naar det til Tro hans Hjerte rører!
Højsalig, hvo det gjemmer bedst,
Og tager kvindeligst i Favn
Guds Helligaand i Jesu Navn!*

Her fortolker Grundtvig Luther i kraft av begges oppmerksomhet på *ordet*, det muntlige, det sentrale ved språklig representasjon av det hellige (*ordet alene*). At han også her blander det

kvinnelige inn, føyer seg naturlig inn i hans måte å tenke om ulike måter å gi og ta på. Som med kroppen, så med ordene (*tager koindeligst i Favn*). Det er som om han sier : Ser dere ikke alle analogiene mellom de ulike måter mennesker gir og tar på ?

*Saa raabte ud han Sandheds Tale,
Besang sin Frelzers Daad og Dyd,
Og sjunger nu i Himmelsale
En Lovsang ny med Hjertens-Fryd
For alle dem i Tusindviis,
Som fulgte dem til Paradis.*

*Lad derfor høit og sødt det tone:
Lyksalig hun, som fødte ham,
Der beiled ret til Livets Krone,
Og ænsed aldrig Korsets Skam,
Og bærer nu, som Naadeløn,
I Lysets Hjem Guld-Krone skøn!*

Grundtvigs eskatologiske blick er her, som ofte ellers, preget av hans forestillinger om at den gode slutt gir mening og mot til det liv som bærer korsets merke og skam.

*Kun Herren over Himlens Hære
Var Luthers Skjold og faste Borg,
Han redded kun sin Moders Ære,
Han slukked kun sin Moders Sorg,
Med, hvad han tog af Jesu Mund:
Et Livets Ord i Dødens Stund!*

Det er nærliggende å tenke at Grundtvig her, som ellers, har både Luthers konkrete mor og hele den historiske, katolske kirke i tanken i kraft av morsmetaforen. Slik at Luther, som forbilledlig med sin reformasjon, i Grundtvigs øyne nettopp gir ære til moderkirken med sitt brudd, for troens skyld. Den kirke som er felles for alle troende til alle tider, hevet over konfesjoner og andre kontekstuelle pregede begrensninger og betingelser, selv om den alltid er *situert*.²⁹

*Den Herre, som os alle sammen
Har kjøbt fra Døden med sit Blod,
Til Luthers Priis har lagt sit Amen,
Ham kaldt en Tjener tro og god,
Og bænker naadig ved sit Bord
Hver Giæst, som gaar i Luthers Spor.*

²⁹ Se kap 2.5., *Tid og sted*

At Luther i denne salme framstår som forbilledlig, er vel ikke så vanskelig å se; samtidig som det er verdt å merke seg at det nettopp er *Dannekvinden* som har gjort seg fortjent til en slags arvtager i og med Grundtvigs salme med denne tittel og dette fokus. Skal hun følge Luther, må hun kanskje også bryte radikalt med noe av det gamle (moderkirke og faderkirke), og derved fornye kirken, uten å bryte forbindelsen.³⁰ Det kommer jeg tilbake til i ulike sammenhenger.

2.1.4. Det aller skjønneste – for Grundtvig

*Kjærligheds Sang
som udtrykker Ordets Kraft,
er da det skjønneste paa Jorden*³¹
Grundtvig

*Det er ikke skjønnheten, der bestemmer, hvad vi elsker, men kærligheden, der bestemmer, hvad vi finder smukt. Eros følger ikke skjønnheden; det er det omvendte der er tilfældet; Eros hyller alt, hvad den rører ved, i skjønnhedens glans[...]På en raffineret måde antyder sproget, at det erotiske moment overalt går forud for det æstetiske og langt overgår det i styrke.*³²
Walter Schubart

Det er, ikke overraskende, *hertet* som er primærorganet for Grundtvigs tanker om kunst. Slik uttrykker han hvorfor det er slik:

*Til Hertet, til det forunderlige Dyb i os, hvorfra Alt udgaaer, og hvortil alt vender tilbage, til Hertet maae vi vende os for at faae Beskeed om Konsten, som er unægtelig dets Skiøde-Barn, og alt for tit dets Skiøde-Synd. Med Hertet forstaae vi nødvendig det Føende i os, eller os selv, forsaaavidt vi føle, dvs. modtage Indtryk, og da vi nu ikke er af os selv, saa er nødvendig Følelse Livets Begyndelse, og vor sande Personlighed det Indtryk Forestillingen om vor afmaalte Tilværelse gjør paa vort Legeme.*³³

Hvordan oppfatter Grundtvig forholdet mellom kunstartene, som ulike deler av den estetiske dimensjon ved tilværelsen?

Det er ikke tvil om at han skatter ordkunst og det musiske som kunstart høyere enn for eksempel billedkunst og arkitektur. Slik kan han uttrykke *den naturligste af alle Konster, i Danne-Virke*:
*...men hvor er nu Konsten? For at finde den, maae vi ikke blot see, men tillige høre Billed-Ordet, og høre det syngte. Sang, det sige Fuglene os, er den naturligste af alle Konster, altsaa Konsten i sin Natur: Udtrykket af den rene Sandselighed, Skaber-Ordets vingede Lyd, der flagrer mod Himlen og kalder smeltende paa Ordet hvorfra det er adskilt. Hvergang Fuglen synger os over hovedet, da er det som om den føde, og vilde minde os om at i Mennesket er det store Møde kommet i Stand, og at der skal den hellige Gien-Forening gaae for sig. At Konst har da sin Grund i en dunkel Hørelse af Guddoms Røsten, der frembringer Anelsen, som uvilkaarlig udbryder i Sang, og denne Hørelse, maae vi vel indrømme, var en nødvendig Følge af Skaberens lydende Ord: ja Spore vi ikke, især hos Barnet, endnu denne Virkning af det høitidelige Tordenbrag! har ikke den Sanger, hvis Bryst, maaskee mellem Alles, mest lignede Fuglenes, hvem Naturens dunkle Anelse af sin himmelske Herkomst mest enkelt og levende aabenbares...*³⁴

³⁰ Se også om Grundtvigs salmer om Luther, blant annet salmen *Luthers Minde*, SV II 128 (1883)

³¹ Grundtvig, *Danne-Virke III*, 1817, s. 79

³² Walter Schubart, *Religion og Erotik*, 1941/1966, s. 31

³³ Grundtvig, "Om Aabenbaring, Konst og Vidskab", *Danne-Virke III*, 1817, s. 254.

³⁴ Samme, s. 266-267

I denne sammenheng er det ikke vanskelig å forstå at Grundtvig tenker om menneskets vei gjennom livet, dets oppdragelse, at : *Opdragelsen er den ægte Menneske-Konst, og derfor i alle Maader Punkten, hvor Konst og Vidskab mødes.*³⁵

Ordet oppdragelse brukes her i betydningen hvordan mennesket dannes, blir til, vokser: *som naar man i Henseende til Barnet taler om Dannelse og Opdragelse, dybe ord, som mest forstaaes slet og bruges endnu værre...*³⁶

Når derfor Grundtvig kaller sang den naturligste av alle kunster, henger det sammen med hans aldri sviktende form for teologisk antropologi. De fysiske og dermed mer enn fysiske kroppenes eksistens, erfaring og sameksistens er sentrale utgangspunkt, medium og mål for kunsten, og utgjør mennesket i Verden.³⁷

I det følgende sitat ser vi også hvordan Grundtvig berører tema som kjønn, kjærlighet, relasjoner, hellighet, natur og kultur som del av en estetisk erkjennelse av livet, i talen om sangen som det skjønneste. Her i en direkte uttalelse om hva han synes er det aller, aller skjønneste han vet om:

*Her er den høieste naturlige Storhed (Manden) smeltet i den høieste naturlige Skjønhed (Kvinden) og en historisk Skjønhed (Barnet) som forener begge; er derved udviklet. La os nu i dette Dreng-Barn tænke os en Prophet, der henrykket i Sandheds Aand, saae overalt under timelige Billeder den evige Sandhed, lad os høre ham udtale sit Syn for en Kvindes Øren, lad os tænke, at hendes Hjerte oplues af inderlig Kiærlighed til Aandens ord, saa den smelter i hendes Hjerte, og udbryder til Giensvar i Sangens mest smeltende Toner! Da have vi det sandeste billede af den evige Storhed og Skjønhed, som i det Timelige er at finde. **Kiærligheds Sang som udtrykker Ordets kraft, er da det skjønneste paa jorden** (min uth.): den aandelige Skjønhed, og vil vi see den i sin Fuldkommenhed, da forestille vi os, at Kvindens Sang gestalter sig i Glands til en mandlig Skikkelse, hvis tonende Straaler forklare Kvinden og Jorden, thi i denne Forestilling sammensmelter Tid og Evighed historisk, og Alt er forenet i Kiærlighed, som udstraaler sit evige Liv i Sandhed og Skjønhed.*³⁸

Her er kvinnen som elskende subjekt, relasjonelt bestemt på flere måter og nivå, svært tydelig tegnet i et nøkkelutsagn for Grundtvigs tale om skjønnhet.

Hans fokus på kvinnen knyttet til det musiske, kunne fortjent et stort kapittel. Jeg vil her bare antyde at hans fokus på det religiøse, det kvinnelige og det musiske, bekrefter et syn på Grundtvig som dristig og uredd i forhold til den *makt* disse fenomener utgjør hver for seg, og tilsammen.³⁹

³⁵ Samme, s. 269

³⁶ Samme, s. 268

³⁷ Når jeg stadig vender tilbake til ulike varianter av uttrykket *mennesket i verden*, er det, som tidligere nevnt, meningen å alludere til Grundtvigs egen tekst "Om Mennesket i Verden", *Danne-Virke* II, 1817, s. 118-207

³⁸ Grundtvig, "Om Sandhed, Storhed og Skjønhed", *Danne-Virke* III, 1817, sitert i Jørgen I Jensen (red.), *Historie og kristendom, en antologi*, 1983, s. 89

³⁹ Til støtte for en slik påstand siterer jeg fra "Music" i Serinity Young (red.), *Encyclopedia of Women and World Religion*, II, s. 687: "Most religions use the power of music as a constituent component of ritual. A duality inherent in music that exists between its abstract, technical details – linked in literate traditions from China to Greece with mathematics and cosmology – and its sensuous, affective qualities provides a pivot on which some religious traditions have sought to regulate it. In places where religious authorities fear music as a corrupter of morals or distraction from spiritual concerns restrictions fall disproportionately on women, whose musical activities are interpreted as a double dose of sensual depravity"

I lys av dette kunne man si at det er viktig å få kontroll med den musisk/religiøse/kvinnelige aktivitet på alle plan, noe også Grundtvig kunne antas å gjøre med sitt *Sang-Værk*. Hadde han ikke samtidig konkret stimulert til myndiggjørelse og selvstendigjørelse av kvinnen som religiøst subjekt selv i det offentlige rom, ville hans bevisstgjøring og tilegnelse av disse kvinnelige sider av protestantisk spiritualitet fortonet seg som kritikkverdige i

Grundtvigs begrep om sang, går som så mange andre begreper hos han, inn i ulike diskurser, som intertekstuelle fenomener. - Som for eksempel i følgende sitat, hvor *sangen* knyttes både til begrepet fra GT, *Høysangen*, og til hans egne teroier om det poetiske:

*Grund-Poesien...er den høiaandelige, Høi-Sangen, som udsiger de aandelige Ting i Lignelser, ved at nævne sandselige Ting der betegne og afbilde dem, som deres i Skabelsen forordnede jordiske Billeder. Man kan og kalde denne poesi Kraft-Poesien, thi den forvandler den helt sandselige Verden til et Billede af Aanden, og skaber et sandseligt Sprog hvori Aanden til Beviis kan levende udtrykke sig.*⁴⁰

Kanskje den aller viktigste grunn til at Grundtvig hadde så stor forkjærlighet for salmer, kan ha ligget i hans sterke evne til å *merke* ord, *lysten ved teksten*,⁴¹ sammen med hans lidenskapelige søking etter sann tale om det skapende og det skapte menneske, som kjærlighetsvesener. Videre at dette fant sin største gjenklang som språk og sak i *salmen*, hvor nettopp kjærlighetsrelasjonen er den mest grunnleggende metafor.⁴²

Grundtvig kunne ikke tenke seg ord uten poetisk kraft og virkelighet, ord som sammen med det musiske spilte aller best *sammen* i salmeestetikken. Han kunne heller ikke tenke seg det musiske uten ordets og kroppens kraft som utgjør en symfonisk helhet i sangakten. Derfor er det salmesyngende menneske prototypet for *mennesket i verden*.-Derav også det sentrale spørsmål etter hvordan synge sant, skjønt og stort om livet i kraft av kjærlighetsdiskursens gaver og krav (1.1.).

Det er viktig å påpeke at den måte Grundtvig maler musisk, poetiske bilder i sitt salmegalleri, har felles trekk med tidligere tiders måte å male bilder på, slik vi kjenner det fra billedkunstens historie. Det er som om Grundtvig, selv om han kanskje verken kjente særlig til slike bilder, eller selv skattet de så høyt, *så* noe av det samme, og *uttrykte* det på påfallende lik måte, bare i et annet medium, og i en annen tid.⁴³ Enhver som har lest eller sunget seg gjennom *Sang-Værket*, vil ha kunnet fornemmet noe av den nære sammenheng mellom kunsthistoriens billedgalleri og Grundtvigs.⁴⁴

2.2. Det poetiske

*...thi egenlig, hvad jeg troer, man bør kalde Digter, har jeg neppe nogensinde været, og et poetisk Element findes der enten i ingen av mine Skrifter eller i dem alle.*⁴⁵
Grundtvig

*Bättre än att tala om den romantiska textens "mångtydighet" vore att säga att den i sin radikala form arbetar utan fixa meningsplan.*⁴⁶
Horace Engdahl

kraft av mistanken om fortsatt /ytterligere makt demonstrasjon fra *mannen* i den protestantiske tradisjon (som han kritiserte så sterkt selv).

⁴⁰ Grundtvig, "Om Ordet og Modersmaalet." Siteret i Niels Kofoed, *Grundtræk af en europæiske æstetik*, 1994, s. 117

⁴¹ Se Roland Barthes, *Lysten ved teksten*, 1973/1990

⁴² Troels Nørager, *Hjerte og Psyke*, 1996, s. 95

⁴³ Til denne påfallende likhet mellom Grundtvigs salmebilder og tidligere tiders billedkunst, se for eksempel Niels Thomsen, "Grundtvig og Billeder", *Grundtvig-Studier* 2001, s. 41-57

⁴⁴ Til Grundtvigs visualisering av historisk stoff, se for eksempel Sigurd Aa. Aarnes, "Det visuelle i Grundtvigs historieopplevelse", *Historiekrivning og livssyn hos Grundtvig*, 1961, s. 268-277

⁴⁵ Grundtvig, *Af Brevveksling mellem Nørrejylland og Christianshavn*, 1824. Siteret i Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, IV, s. 231 (min uth.)

⁴⁶ Horace Engdahl, *Den romantiska texten*, 1986, s. 265

Den aldrig glippende forstaaelse af, at hvad der i det givne øjeblik tog sig ud som væren, i virkeligheden var spejling, hvis relation til noget højere naarsomhelst kunde tænkes til, gav genstanderne i Grundtvigs symbolverden en konkret udtryksværdi, saa fantasien kunde tilegne sig dem med den fortrolighed, børn og almue oplever tilværelsen med – uden at drage skel mellem naturligt og overnaturligt. Det maal, Grundtvig som digter forfulgte, efter at samluen med folket først var blevet vakt i ham, var at skabe en god folkelig kunst, som i sig forenede den identifikation af ting og navn, der var en selvfølge for menigmand, og den spejling, det kristne livssyn forudsatte.⁴⁷
Helge Toldberg

Den poetiske dimensjon ved salmen som fenomen og som en del av det prismet jeg tilsammen kaller Grundtvigs salmeunivers, beskrives i det følgende ut fra tema jeg oppfatter som essenser i Grundtvigs tanker om det poetiske. Det dreier seg om forholdet mellom ord og erfaring (2.2.1.), det skapende *noe* som står bak verden (2.2.2.), Grundtvigs tanker om et poetisk, musisk *Grundsprog* (2.2.3.), om folkelig forståelse av det poetiske i motsetning til en mer akademisk tilnærming til det samme (2.2.4.). Det handler videre om Grundtvigs syn på poesi som en form for gave-utveksling, om bruk og misbruk av disse gaver (2.2.5.), om det å skape *Billed-Legemer* (2.2.6.), og om forholdet mellom poesi og lyst (2.2.7.). Ikke minst handler det om hans forestilling om mennesket som et poetisk vesen (2.2.8.), noe som blant annet rokker ved poesi som genrebetegnelse (2.2.9.), og det handler kanskje aller mest om poesi som forvandlende medium (2.2.10.). Alt dette vil jeg forsøke å beskrive som essenser i forståelsen av den poetiske dimensjon ved salmen, slik det poetiske føyer seg tett til de andre elementer som utgjør Grundtvigs salmeunivers. Med min fenomenologiske måte å tolke salmer på, betrakter jeg dette som et enhetlig univers i selve betraktnings-blikket.

2.2.1. Ord og erfaring

Grundtvig var et språklig geni. Hans følsomhet for ord var så ekstrem at det er umulig å overdrive hans kjærlighet til ord.

Det er energien i ordene han blant annet er følsom overfor. Det er også kraften i ord betraktet som middel til å gi mening, preg og virkelighet til gjenstander og forhold. Han bodde og beveget seg i språkets rom på en dypt personlig og særegen, følsom måte. Når Roland Barthes i *Lysten til Teksten* sier: "Jeg interesserer meg for språket, fordi det sårer meg eller forfører meg,"⁴⁸ treffer han godt den type språklige følsomhet som må ha vært noe av Grundtvigs, når han for eksempel kan skrive slik:

*Ordet som et Torden-Slag, Ordet som et Favne-Tag, eller
...Hvad vor Sjæl gjør vred og blid, Knuser og opliver...⁴⁹*

Hva er forholdet mellom ord og det mennesker erfarer? Hva består begrepers erfaringspotensiale i? Grundtvig er svært opptatt av dette, og han kan si:

....Først er det nu unægteligt, at Alt, hvad man har givet os som Vidskab, ja, at ethvert Begreb, hviler paa Erfaring, saa at Forskiellen kun bestaaer deri, om det er forvirrende eller tydelige, afbruede eller fuldstændige

⁴⁷ Helge Toldberg, *Grundtvig Symbolverden*, 1950, s. 217

⁴⁸ Roland Barthes, *Lysten ved teksten*, 1973/1990, s. 39

⁴⁹ SV I 55.1, (*Ordet var fra Arilds Tid*)

*Erfaringer; thi derefter vorde Begreberne klarere og dunklere, eensidige eller almindelige, faste eller vaklende, visse eller tvivlsomme, sande eller falske.*⁵⁰

Grundtvig er klar over det problematiske i forholdet mellom språk og virkelighet. Likevel er han nidkjær i synet på relasjonen mellom ord og erfaring. Et begrep speiler *på en eller annen måte* erfaringen, derfor kan ikke ord betraktes bare ut fra andre ord, kan ikke betraktes "i og for seg". Et begreps klarhet kan ikke bestemmes uten i lys av den og de erfaringer som henger sammen med dette begrep, sier Grundtvig. Ord handler blant annet om å identifisere og å oversette den *følelse* man har, til språklige tegn, skriftlige eller muntlige. Måten og graden ord, begrep, språk relaterer seg til levd liv, er Grundtvigs interesse (*om det er forvirrende eller tydelige, afbrudte eller fuldstændige Erfaringer; thi derefter vorde Begreberne klarere...*, se over).

Det overveldende for Grundtvig er at ordene er sted, bolig og budbringere i en menneskelig verden, de speiler livet som leves. Om de brukes godt eller dårlig, mer eller mindre, og hvordan, blir så det man kan forholde seg til i avvisning, aksept og beskrivelse av ordenes funksjon. Ord gir menneskelig mening, og er derfor medium framfor noe til identifisering av det meningsbærende i verden. Grundtvig har tillit til ord. Men det skinner nesten alltid igjennom at det er en dyrt kjøpt tillit han har, idet det meningstomme ord og tegn alltid truer hans erfaring som skribent, mann, poet, teolog. Bare i berøring med det kaotiske, kan mening preges ved hjelp av ord.

Vi kan se at Grundtvigs strenghet i forhold til ord ikke handler om et hvilket som helst kriterium for klarhet, entydighet eller stringens, men på det aller tetteste knyttes til dets erfaringsbakgrunn og potensiale. Et eksempel fra en eksplisitt kjærlighetsdiskurs kan vi se i følgende sitat:

*...da Kiærlighed er Noget, Man vel kan forstaae langt mindre men aldrig det Mindste mere af end Man har og føler i sit Hjerte.*⁵¹

Grundtvigs begrep om følelse er annerledes enn gjengs oppfatning i dag. Hans følsomhet for ord kan med hans egne ord sies slik: *min Psykologi er ikke at kjende Bogstaver, men at mærke Ord.*⁵² Og når Grundtvig *merker* ord, er det for å få kunnskap.⁵³

2.2.2. Det poetiske ord og det skapende /fødende noe som står bak

Hvordan oppfatter og beskriver Grundtvig det poetiske ord? Hva betyr poesi for han?
At nu Poesi, i sit Grundsprog, betyder Skabelse eller Dannelse, altsaa en Virksomhed, hvorved noget Indvortes gives en synlig Skikkelse, eller noget Udvoortes, () af indvortes Grunde, faaer en vis Skikkelse, det er bekjendt, og vi see altsaa let, at Ordet kun er et bekvemt Udtryk, naar Talen er om Udtryk, Indklædning,

⁵⁰ Grundtvig, *Danne-Virke*, II, 1817, "Om videnskabeligheds Forhold til Erfaring og sund Menneske-Forstand", s. 39

⁵¹ Christian Thodberg (red.), *Grundtvigs Prædikener*, 12, 5te Søndag efter Paaske 1839, s. 215

⁵² Grundtvig, *Mands Minde*, Christensen/Koch (red.), *Værker i Udvalg*, 1940-1949, IV, s. 244. Sitert i Villiam Grønbaek, *Psykologiske Tanker og Teorier*, 1951, s. 15

⁵³ Se for eksempel Villiam Grønbaek, *Psykologiske Tanker og Teorier*, 1951, s. 22-35. Se forøvrig til Henning Høirups avhandling *Grundtvigs syn på Tro og Erkendelse; Modsigelsens Grundsætning som Teologisk Aksiom hos Grundtvig*, 1949

*Rundning, Glatning, Forgyldning, Belysning, kort, hvad man vil, naar det kun er en konstig Virksomhed, hvorved der, ikke i Grunden, men kun i Skikkelsen, fremkommer noget Nyt.*⁵⁴

Grundtvig tar her utgangspunkt i det greske ord *poihma*, som han sier betyr *skabelse* eller *dannelse*, og som han også benevner med ordet *virksomhed*. Det er viktig å merke seg at Grundtvig her snakker om selve den akten som kalles å skape, i en eller annen forstand. Han forsøker å uttrykke *tilblivelse*. En annen ting å merke seg er hans begreper om *udvortes* og *indvortes*, som igjen knyttes til ordene *synlig*, og *underforstått*, noe *usynlig*, og forholdet mellom disse.

For Grundtvig er det umulig å beskrive dikte-kunsten uten å komme inn på det som på en eller annen måte går forut for denne kunstart. Han snakker om et *noe*. Det noe han påstår kommer forut for kunstens uttrykk, oppfatter han som noe han må identifisere for at det skal være mulig å forstå det som kommer etter *noe*. Han spør som små barn om det som kommer før det igjen. Hva er det insitent, den kraft eller akt som gjør at mennesker kan skape poesi, hva er det som *føder* det poetiske ord? Det vil Grundtvig svare på.

Etter å ha gått veien om det greske ord, og å snakke om *Grækerne* i den forbindelse, noe som også gir han mulighet til å foreslå viktige synonymymer til *Digte-Konst*, nemlig *Skjaldskap*, går han videre til det som ligger *bak* dette. Han vil ha tak i dette *noe*, som han andre steder navngir som *kraft*, og med sine religiøse teorier identifiserer som begrepet *Gud*. Slik fortsetter hans definisjon av ordet poesi:

*Ved at følge ordet til sit Udspring, lære vi da, at det stedse forudsætter Indholden, og holder sig til Skikkelsen, (hvoraf følger, at) saa intet timeligt Værk er for stort til at kaldes Poesi, men betegnes derved kun i sin ()legemlige Aabenbaring, som Konst-Værk. Dette kan slet ikke undre os, naar vi kiende Noget til det Folk, hvis Ordet er, thi Konst var Grækerne det Høieste i Livet, men heraf følger, at vi, til at betegne, hvad Poesi betyder, slet ikke behøve dette Ord, der hverken siger mere eller mindre end Konst, og mangler dette Ords Bekvemhed til at modtage en nærmere Forklaring. Forstod jeg altsaa ved Poesie, hvad Grækerne fortrinlig kaldte saa, da vilde jeg (uden Betæn) foretrække det ogsaa i Bøger gjængse Ord: Digte-Konst, eller Skjaldskab, men, hvad man saa end vil kalde det, saa findes der i Historien Noget, som gaaer foran al menneskelig Konst og føder den af sig, og dette underlige Noget er det jeg her vil betegne og betragte.*⁵⁵

At det er en fødselsmetaforikk som må bære betydningen av det skapende prinsipp, er ikke overraskende. Fødsel er et fenomen Grundtvig fokuserer ekstremt på. Det er svært mye som blir *født* i hans salmeretorikk, og som impliserer mange former for virksomhet knyttet til ulike typer fødselsforståelse.⁵⁶

⁵⁴ Grundtvig, *Udkast til "Om Aabenbaring, Konst og Vidskab"*, *Danne-Virke* III, Fasc.162.a. Sitert i Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 228-229

⁵⁵ Samme, s. 228-229

⁵⁶ Se for eksempel kap 3, *Fødsel og Genfødsel*

2.2.3. Historisk språkfilosofi, et poetisk/musisk *Grundsprog*

Hvor begynner og slutter menneskets erfaring?

Grundtvig har en forståelse av begrepet erfaring som tilsier at ethvert menneskes erfaring på en måte, og til en viss grad berører (speiler) alles erfaring, også de som har levd før oss. På den måten gir det mening å finne et ords opphav, på historiske premisser, tilbake til det som *var først*. Det er ikke ment som en genetisk forklaring på hvorfor ting er som de er, men som uttrykk for at forholdet mellom nålevende og tidligere tiders mennesker kan betraktes som en enhet av opplevelser, og danner en kontinuitet. -Som om det var en eneste kropps erfaringer, en slags felles kropp knyttet til felles erindring om det som var. Det handler om felles erfaringer på de nålevendes premisser, men likefullt som et kulturelt og befolket mentalt *rom* mennesker fødes inn i. Han kan si om dette:

*Hvo der altsaa ei fik Øie for et Kæmpelegeme, hvis Lemmer igen selv ere Legemer, uden derfor desmindre at være og vise sig som Dele, han forstaar mig ikke...*⁵⁷

Det han sier, er at en naturlig og kreativ metafor for det historiske forløp, er å betrakte den kollektive historie i kroppsmetaforer. Hele historieforløpet kan og bør betraktes som en eneste kropps tilblivelse, utvikling, høydepunkter, nedgangstider osv. De til enhver tid levende mennesker har alltid autoritet i forhold til fortid og framtid, og spiller seg i de ikke-levende. De ikke-levende har også autoritet i kraft av seg selv og sine liv, men de står aldri over det som lever. Det foregår kommunikasjon på mange plan mellom de/det levende og de/det som er dødt og de/det som skal bli til, ikke minst ved hjelp av imaginasjon, speiling og imitasjon.

Hans teori om det poetiske forholder seg til det mangfold av historiske røtter som blant annet kommer fram i *Sang-Værket* som prosjekt, og bygger derfor videre på en flerfoldig fortolkning av kroppen som erfaring, symbol og metafor.

Grundtvigs teori om ditekunst, skjaldskap, henger sammen med hans historisk betingede språkfilosofi. Han har en teori om et første språk, en *kyriologisk hieroglyfskrift*, som bedre enn andre språkssystemer var i stand til å betegne forholdet mellom det skapende prinsipp og det skapte. Blant alle språk, sier han, står det hebraiske språk, med sine særegne skriftegn, det kyriologiske språk, *Grundsproget*, nærmest. Han argumenterte på tre måter for dette syn. Det hebraiske språk har: 1. enkle språkrøtter, 2. et dypt poetisk preg, som sannsynliggjør at det ikke har vært talt, men sunget, og 3. billedpreg. For Grundtvig betydde det mye at hebraisk ble oppfattet som et språk som har samme glose for *syn* og *sang*, fordi det antyder et slektskap mellom disse. Forholdet mellom poesi og prosa er det samme som mellom kyriologisk skrift og bokstavskrift. Det er ikke vanskelig å få øye på konturene til en salmepoets bevissthet allerede i slike utsagn.⁵⁸

⁵⁷ Grundtvig, *Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord*, 1809, Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, I s. 387

⁵⁸ Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 16-17

Grundtvigs poetikk dreier seg om en vekselvirkning mellom billedspråk og billedsyn, sier Helge Toldberg.⁵⁹ I Grundtvigs egen terminologi kan det se slik ut, i dette tilfelle om den genre innenfor poesien som kalles salme-poesi:

*Kun der sammensmelter Syn med Sang i Sprog til en Psalme.....*⁶⁰

Grundtvig skjelner i sin forståelse av det poetiske mellom tre former for poesi, grundpoesi eller kraftpoesi, historisk poesi, og lyspoesi.⁶¹ De tre bygger på hverandre, så å si kronologisk. Jeg vil i denne sammenheng gå videre i en litt annen retning innenfor den poetiske dimensjon hos Grundtvig, for å få øye på det jeg mener er konstituerende for en adekvat forståelse av hans salmepoesi i forhold til mitt fokus på kjærlighetsdiskursen.

2.2.4. Grund-Begrebet om Poesi: å skille Vann fra Viin, og det Morsomme fra det Kiedsommelige !

Fordi det var viktig for Grundtvig å tenke i overensstemmelse med erfaring, og å tenke allment, i så bokstavelig mening som mulig, er det lett å se at han etterstreber enkle forklaringer på kompliserte ting. Det kan vi blant annet se i hans forsøk på å definere ordet poesi i boka *Kronike-Riim til Børnelærdom*.⁶² Teksten er en liten, første innføring i verdenshistorien, på rim og vers, kortfattet og omfattende på en gang. Det er som en liten håndbok i historie, en historisk encyklopedi for barn, med viktige stikkord og opplysninger.⁶³ Bakerst i boka finner vi et alfabetisk tillegg, kalt *Anmærkninger*. Her får vi følgende forklaring på ordet poesi:

*Poesi er et gresk Ord, som betyder Skabelse, og, skøndt de Lærde er meget uenige om, baade hvad og hvordan en ordentlig, rigtig Poet skal skabe, saa lære de Umyndige dog snart at skjelne det Døde fra det Levende, og det Morsomme fra det Kiedsommelige, paa Riim saavel som i daglig Tale, og dermed har de Grund-Begrebet om Poesi, der naturligtvis som alle Gaver kan bruges baade ilde og vel. Skulde jeg imidlertid give en Slags Beskrivelse af Poesien, vilde jeg sige: det er Skabelse af Billed-Legemer, hvori det Aandelige, som er usynligt i sig selv, kan betragtes i en Lignelse med Liv og Lyst. (min uth.)*⁶⁴

I denne beskrivelse av poesi ligger det et helt prosjekt og program i kodifisert form, symbolisert ved forskjellige ord og sammensetninger av ord. Ordet *skabelse* er så omfattende i Grundtvigs retorikk at det bare kan forklares litt om gangen. Det er videre typisk at han her som så ofte ellers i sine tekster, skjelner mellom de *lærde* og de *umyndige*. Det gjør han ikke for å lage forskjeller, men

⁵⁹ Samme, s. 30

⁶⁰ Grundtvig, "Om Mennesket i Verden", *Danne-Virke*, II . Sitert i Jørgen I Jensen (red.), *Historie og kristendom, en Grundtvig-antologi*, 1983, s. 82

⁶¹ Anders Holm, *Historie og Efterklang, en Studie i N.F.S.Grundtvigs Tidsskrift Danne-Virke*, 2001, s. 104-105 : "Grundtvig mener at kunne skelne poesien i tre slags. Den første, som han kaller grundpoesien, udsiger noget om de åndelige ting i lignelser. Den kaldes også kraftpoesien, idet den forvandler hele den sanselige verden til et billede af ånden. Den anden er den historiske poesi. Den forudsætter den første og kendes på, at den besynger de åndelige virkninger igennem tiden, hvad enten det er åndelige vekselvirkninger eller åndens indvirkning i sanseverdenen. Den tredje og i vores sammenheng mest interessante er lyspoesien. Den skal forklare de forrige umiddelbare beskuelser ved en middelbar betragtning af de sanselige ting i tiden og rummet. Opføre dem som vidner om det åndelige forhold, hvori de skuedes."

⁶² Grundtvig, *Kronike-Riim til Børnelærdom*, 1829

⁶³ Grundtvig er påvirket av opplysningstidens encyklopediske tradisjon. Det ligger også i selve makro/mikrokosmos-tenkningen. Til momenter i denne encyklopediske form, se for eksempel Trond Berg Eriksen, "Hele verden i en bok?", *Budbringerens overtak, Perspektiver på skriftkulturen*, 1987, s. 64-78

⁶⁴ Grundtvig, *Kronike-Riim til Børnelærdom*, 1829, s. 157

snarere for å inkludere alles interesser i deres forskjellighet, og med klar favorisering av de som normalt ikke kommer til orde eller blir hørt, ikke har sine talskvinner eller talsmenn. Når de bør inkluderes, er det ikke bare fordi de som likeverdige, gudskapte mennesker har rett til det, sier Grundtvig, men fordi de ofte forvalter en erfaringsrikdom som man gjør vist i å lytte nøye til for å bli klok, på livet, på språket, på verden, gud og seg selv.

Grundtvig referer til og argumenterer ut fra det han oppfatter som felles erfaring, nemlig den erfaring ethvert menneske gjør ved å skjelne mellom det som er *dødt* og det som er *levende*. I Grundtvigs terminologi og symbolverden er dette ordpar ett av de aller viktigste, kanskje *det* viktigste.

Han går straks videre til en parallell motsetning som handler om å skille mellom det morsomme og det kjedsommelige. En svært upresis språkbruk, ville noen kunne si. Samtidig er det kanskje mer grunnleggende enn man vil innrømme, og styrende kategorier i alt hverdagsliv. Derfor gir det dyp og god mening. Det er som han søker en slags presisjon ut fra alminnelige situasjoner og grunnleggende følelser, av lyst, ulyst, velvære, ubehag; i dyp respekt for de faktiske drivkreftene i livet. Når Grundtvig så trekker dette inn i bidrag til en noe mer avansert beskrivelse av et fenomen, er han med på å gyldiggjøre hverdagspråk og hverdagserfaring. Han bekrefter og utdyper med dette språkets makt, verdighet, mening og glans.⁶⁵

Det kan vi se antydning allerede i neste setning, hvor han nettopp gjør et poeng ut av de to ulike språkformer, *Riim* og *daglig Tale*. Det kan høres underordnet ut, som et tilfeldig innskudd, noe det likevel ikke er. En henvisning til et annet sitat av Grundtvig kan vise viktigheten av nettopp denne distinksjon mellom ord som går på rim og med rytme, og ord som hører til prosa, såkalt upoetisk språk. Han skriver:

*Theoretisk eller videnskabelig derimod kiender jeg intet vanskeligere Spørgsmål end det om Grændserne mellem hvad man kalder bogstavelig og billedlig Udtydning, eller, som jeg heller vil sige, mellem poetisk og prosaisk Talebrug.*⁶⁶

Ut fra slike bestemmelser konkluderer Grundtvig med at ethvert menneske, ut fra erfaring, har begrep om poesi. Og vi ser hvordan erfaringen her går forut for presis begrepsdannelse. Det er som han påstår at mennesket er poetisk, uavhengig om det har bevissthet om det eller også har språk for denne erfaring i form av et ord som poesi. Motsatt kan han si om det upoetiske og om hvor vanskelig det er å falle utenfor det poetiske i verden, når han påpeker at *selv de mest upoetiske Danske kan skille Viin fra Vand*...⁶⁷

⁶⁵ Grundtvigs tenkemåte korresponderer, slik jeg ser det, med vesentlige interesser i nyere tid for hverdagserfaring, uten at jeg kan gå direkte inn på det. Bidrag til slike tenkemåter er for eksempel Stanley Cavell, *Erfaring og det hverdagslige*, 1998, særlig artikkelen "Estetiske problemer i moderne filosofi", s. 102-127

⁶⁶ Grundtvig, *Brevveksling mellem Nørrejylland og Christianshavn*, sitert i Helge Toldberg, *Grundtvig Symbolverden*, 1950, s. 230

⁶⁷ Grundtvig, "Høimesse-Psalmer til Kirkearets Helligdage af B.S.Ingemann, Kbh. 1825...", *Theologisk Maanedskrift*, 1825, (s. 156-62)s. 160-61

2.2.5. Poesi som gave-utveksling. Bruk og misbruk

Videre bestemmer Grundtvig poesibegrepet ut fra dets egenskap som gave.

Det er en sterk og omfattende bestemmelse. Hva er gavebegrepets erfarings- potensiale? Hvis man spør seg selv hva gave betyr i de ulike kulturer og mellommenneskelige relasjoner, er det opplagt at gave som fenomen er fundamentalt i all mellommenneskelig erfaring og kommunikasjon. Uten gaver går enhver kultur i stå, *var vi ingenting*, hverken som givere, mottagere, budbringere og dermed forvaltere. I kristen tradisjon er ordet gave knyttet til kjernen i det som konstituerer denne religionsform: sakramentene. De er Guds gaver til menneskene, og menneskenes gave til Gud i ulike oppfattelser av denne gjensidige gaveutveksling. Gaver er grenseoverskridende og akkumulerer godhet, som alltid tilkommer flere enn de som konkret er involvert i gaveutvekslingen.

Med den største selvfølgelighet definerer Grundtvig et begrep om poesi innenfor en mellommenneskelig gaveretorikk, fordi alle har en poetisk dimensjon. Mennesker lever av ordene som går mellom og binder sammen og skiller ad, på en poetisk måte; hvor den særlige likhet mellom gavens akkumulerende egenskap og poesiens flertydighet finner sted og skaper store, gode rom.

Fra påpekningen av poesi som gave, går Grundtvig rett inn i det aller vanskeligste og det særlig viktige ved enhver ting som har element av gave; han snakker om bruk og misbruk (*kan bruges baade ilde og vel*). Når han trekker dette inn i definisjonen av et ord, kan det nettopp være et uttrykk for hans konsekvente vilje til å knytte den aller tetteste forbindelse mellom språk og erfaring, og derfor også ulike typer erfaring, som nevnt, for eksempel som *afbrudte, fuldstændige, faste, vakkende osv*⁶⁸. God, mindre god og smertelig eller krenkende erfaring, er tema som Grundtvig kretser mye rundt, ikke minst i sin salmepoesi.

For Grundtvig er ikke godhet, omsorg og sjelesorg deler av virkeligheten som kan tenkes ut og inn alt etter hva man dveler ved og snakker om. Nei, det er av fundamental betydning at disse elementære dimensjoner tenkes med, prinsipielt og språklig. Slik er det fordi livet er *godt* (alltid et element av godhet), men svært *truert* (alltid et element av brudd, smerte, mulig krenkelse, død). Det gjelder å være på vakt, våke over, og å vokte det som er godt, mot det som er ondt. Fordi Grundtvig påpeker mulig misforhold og avstand mellom språk og virkelighet, er det maktpåliggende for han å skape kreative språklige bilder.

Vanlige ord er poetiske ord, og de muntlige ord er som kroppen, de er *Legenlige*, som han sier flere steder, med kroppens mykhet, fasthet, kraft og sårbarhet, føyelighet og svakhet. Ord trenger oppmerksom omsorg; fra alle, til alle, i ulike varianter. For Grundtvig gjelder det i alle diskurser, ikke minst i de vitenskapelige. Kjærlighetens livgivende makt, og dens avmakt, kan aldri tenkes vekk, er ikke forbeholdt det personlige eller private plan på noen måte, men hører til i alle former

⁶⁸ Grundtvig, "Om videnskabeligheds Forhold til Erfaring og sund Menneske-Forstand", *Danne-Virke*, II, 1817, s. 39

for menneskelig kommunikasjon - til beskyttelse for det som lever, overfor tilintetgjørende og krenkende makt.⁶⁹

2.2.6. Skabelse af Billed-Legemer

*I den romantiske skriften får bilden en giltighet som inte är begränsad till någon speciell logisk eller retorisk kategori. Det innebär inte att den skrivande på något naivt sätt accepterar sine föreställningar som uppenbarade sanningar. Kanske har inga författare varit väksamare mot illusionen än de vi kallar romantiker. Men om varat till sin kärna är skapande och förvandling, finns det inga säkra riktmärken för att skilja verkligt från överklagt.*⁷⁰
Horace Engdahl

*Grundtvig anerkendte ikke formen som et maal i sig selv, men krævede et eksistensielt udgangspunkt.*⁷¹
Helge Toldberg

I sin poesidefinisjon beveger Grundtvig seg fra det ene til det andre med den største letthet i språket, samtidig som hvert ord og hver forbindelse mellom ordene er betydningsmettet ut fra spørsmålet: Hva betyr ordet poesi?

Når innledende bemerkninger er gjort, og de nødvendige forbehold er tatt, gir han *en slags Beskrivelse af Poesien*, som han sier. Det er som om han har godtgjort hvorfor det er naturlig å holde tilbake en nøyaktig definisjon, og heller si at "sånn omtrent kan det uttrykkes". Virkeligheten gripes ikke så entydig, eller lett. Det må bevegelighet, eksprimentering og vaghet til for å få fatt på det vesentlige ved det poetiske.⁷²

Og så kommer likevel en definisjon som er stringent og tydelig nok. Poesi, sier han, er:

Skabelse af Billed-Legemer hvori det Aandelige, som er usynligt i sig selv, kan betragtes i en Lignelse med Liv og Lyst.

Her møter vi sentrale grundtvigske begrep, som hver for seg fortjener stor oppmerksomhet. *Skabelse* har vi vært såvidt inne på, ett av de viktigste ord i Grundtvigs virkelighetsoppfattelse. *Billed-Legemer* betegner de språklige medier mennesker trenger for å oppfatte, fortolke og leve med virkeligheten på en menneskelig måte. Kanskje kan *kroppsliggjøring* dekke den måten språket, her poesien, må ha for å kunne fungere som godt redskap for menneskers liv. At det også står *Legemer*, er av stor betydning. Det fysiske, det kroppslige, det materielle (*Legeme*) som knyttes med bindestrek (en typisk grundtvigsk konstruksjon) til ordet *Billede*, er hver for seg og til sammen svært fortettede uttrykk for Grundtvigs syn på hva det vil si å være menneske i kommunikasjon med seg selv, andre, verden og dermed med det hellige.⁷³

Bindsterke verk er skrevet om Grundtvigs forhold til ord som billedord, men kanskje ikke like mye om det spesifikt kroppslige ved denne språkbruk, og særlig ikke om det kjønnede ved denne

⁶⁹ Se for eksempel ingressen til kap 1.2., *Om å lese salmer*

⁷⁰ Horace Engdahl, *Den romantiska texten*, 1986, s. 265

⁷¹ Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 37 (kap 3; "Billedsprø")

⁷² Jeg ser her en klar parallell til Kjersti Bales karakteristikk av Ficino i hennes *Om melankoli*, 1997, s. 76, hvor hun skriver: "De Vita utgjør et univers hvor Gud er sentrum og sentrum er over alt[...]. Ficino pålegger sin egen poetiske praksis ansvaret for å overbevise ham om at det finnes en essensiell forbindelse mellom alle ting[...]. Ficino kombinerer antikke myter, astrologi og kristendom slik at De Vita utgjør et nettverk av allegorier hentet fra alle disse områdene. Allegoriene tøytes så langt som mulig for å trekke ut det Ficino oppfattet som deres indestruktible kjerne av sannhet. Som for en moderne leser må De Vita også for samtiden ha vært omgitt av en aura av uoppdaget mening, en flytende mening som var like viktig som den som lot seg begrepsfeste (min uth.). Sannhetskjernen eller den uoppdagede meningen blir i De vita fremstilt som et forjetted land som det er mulig å nå frem til gjennom kontemplasjon. Og her står den utvalgte melankoliker i en særstilling..."

⁷³ På lignende måte som mennesket er *speil, bolig og redskap for aandelig virkelighet*, er ordene *speil, bolig og redskap for menneskers aandelige liv*. På den måten må språket ligne kroppen for å fylle sine kommunikasjonsoppgaver, være *Billed-Legemer*.

kroppsmetaforikk.⁷⁴ En mer kroppsnaer språketeori og teologi føder blant annet spørsmålet: hvilken forskjell og likhet gjør det om kroppen som bolig/redskap/speil, og ordet som et lignende bolig/redskap/speil for menneskets liv i verden, er en kvinne-kropp eller en manns-kropp, en barne-kropp eller en voksen, en gammel kropp? Det har Grundtvig reflektert grundig over, uten at lauguet av forsknings-kommentatorer i like stor grad har dvelt ved spørsmålet.

Ordet *Lignelse* er ikke mindre viktig. Det usynlige gir seg til kjenne som gåtefulle språklige bilder som krever fortolkning for å bli forstått, bilder som uttrykker virkeligheten i lignelser.

Virkeligheten har altså lignelseskarakter i Grundtvigs virkelighetsoppfattelse. Oppgaven blir å finne og å skape de lignelser som best egner seg til å gjøre fattbart, synlig og tydelig det man erfarer. Dette er særlig viktig fordi erfaringer alltid kan oppfattes flertydig, og trenger tolkning, presisering, en slags løsning på gåten. Det "gjettearbeid" som Grundtvigs lignelse og gåte-tenkning fordrer, er av forvandlende karakter. Når gåten gjettes, identifiseres og fortolkes rett, forløses også det menneske som gjetter, fortolkeren.⁷⁵

Det er som om virkeligheten bærer et slør mellom seg og menneskene, og ikke mindre i menneskets indre. Det handler i Grundtvigs verden om å identifisere de fornemmelser og følelser man har, i uttrykk som er til å kjenne seg igjen i for den som har følelsen (personlig virkelighetsoppfattelse). Videre handler det om å kommunisere disse uttrykk overfor andre. Det handler om bilder som er til å kjenne igjen fra natur, kultur og andre menneskers liv og erfaring (felles virkelighet). Det er som om all erfaring i form av ulike følelser, må *oversettes* til språk og andre uttrykk for å bli klar over seg selv og samtidig kommuniserbare.

Ett av Grundtvigs hovedpoeng er at enhver tid må finne de lignelser (billedmønstre) som kan tolke det livet som leves der og da; i sammenheng og samklang med tidligere tiders selvforståelse. Sammenheng, idet man i et forpliktende historisk perspektiv vekselvis avviser og aksepterer tidligere måter å skape bilder på. Og samklang, idet man tar ansvar for en helhetsoppfattelse ut fra sin egen tid og sin egen billedforståelse i pakt med forestillingen om godhetens kontinuitet (Gud), hva man har til felles med tidligere tiders erfaringer av godhet.⁷⁶

Grundtvigs begrep om, og bruk av lignelsesmomentet i språket, er kanskje det aller mest fundamentale og karakteristiske trekk ved hans språkbruk, slik det er ved hans tankegang om selv, de andre, verden, det hellige.⁷⁷

⁷⁴ Se for eksempel Helge Grell, *Skaberordet og billedordet. Studier over Grundtvigs teologi om ordet*, 1980, og Jens Holger Schjørring, *Grundtvigs billedspråk-og den kirkelige anskuelse*, 1990

⁷⁵ Se kap 3, *Gaade*

⁷⁶ Se for eksempel følgende salmestrofe, hvor tid og sted blir radikalt relativisert ut fra det samsyn som det hellige oppretter i og med sin tilstedeværelse, her oppfattet som *Aanden's* styrke og makt, og som den salmesyngende kan fornemme i sangakten hvor denne makt aktualiseres, igjen og igjen:

*Grønnes lad en visnet palme!
Syng hver gammel Kirke-Psalme,
Som den først var gjort i Gaar!
Derpaa Verden bedst kan mærke,
For din Aand, den evig Stærke,
Som en Dag er tusind Aar!*

SV I 119. 2 (*Syng, Guds Folk! med Hjertens Glæde!*)

⁷⁷ Se Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 22, 68, 128, 230, 232, 234 f., 262, 278, 281, 285, 302.

Dette er grunnleggende i ethvert poetisk salmeuttrykk. Hensikten er at det skal uttrykke noe *Aandelig, som er usynligt i sig selv*, i et uttrykk som kan kalles en *Lignelse*. Bildet, eller lignelsen, er skapt ut fra, er uttrykk for, og kan skape noe i sangakten, nemlig *Liv og Lyst*.

At det i Grundtvigs salmepoesi, lignelsesspråk og billedtale ligger sterke implikasjoner fra bibelens lignelsestale, og samtidig står i erkjente og uerkjente sammenhenger med moderne billedteori, språk og myteteorier, tør være innlysende.

2.2.7. Lyst

En av de egenskaper som Grundtvig i sin poesidefinisjon tillegger stor viktighet i jakten på de gode og de rette lignelser, er altså om de makter å skape *Liv og Lyst*. Hvorfor er det viktig? Jo, det er viktig, *thi Lysten driver Værket*.⁷⁸ Lysten er identisk med selve livsprinsippet.

Av respekt for de krefter som driver mennesket mest positivt til kommunikasjon med eget og andres liv, med verden og livsforløpet, vet Grundtvig hvor viktig det er at man ikke går under av ulyst, av det *Kiedsommelige*. Han aksepterer at livet handler om lyst og ulyst, drift mot liv og drift mot død. Kunsten er å kultivere livet slik at livslysten stadig får bedre vilkår enn dødsdriften. Han kjenner dynamikken mellom lyst og ulyst, som drivkraft, og han vet at det må mer lyst enn ulyst til for at noe skal bli til, og bli godt. Han vet også av smertefull egen erfaring at når den dype ulyst får helt overtaket, kan mennesket lenkes fast til passiviteten på en så fundamental måte at det ikke tror å kunne reise seg igjen, få tilbake virketrangen, livslysten.

Grundtvig oppfatter ofte lysten til det onde som en pervertering av den gode livslyst, ikke som en ond lyst i og for seg. Han kan snakke om en kjærlighet i feil retning eller på feil måte, gjerne med brutale og tragiske konsekvenser, men aldri uopprettelig, totalt utenfor rekkevidde eller helt pervertert. Kanskje er det derfor han er så tydelig i sin respekt for selve livslysten som fenomen. Den er som Gud selv, den skaper av kjærlighet – til kjærlighet, samtidig som den kjenner kjærlighetens avmakt og mangel i verden, og lider under det. Negativt kunne man si om denne positive antropologi hos Grundtvig at han ser på mennesket som et vesen "dømt" til å elske (ha noe godt i seg, ha Gud i seg) enten det vil eller ikke, idet det har en eller annen, skjult eller åpenbar, liten eller stor evne til å elske; seg selv, de andre, verden, og dermed Gud.

Derfor er det ikke en billig teori om liv og lykke han plederer for med sitt *Lysten driver Værket*. Snarere kan det ligne og tilsvare de teorier som de fleste vil kjenne bedre igjen fra andre gryende diskurser i samtiden (noe senere), som skapte livskraftige og seiglivede teorier om mennesket som lystvesen, noe ikke minst tyskeren Sigmund Freud representerer. Hans teori om de primære lystene, symbolisert ved ordene *thanathos* (dødsdrift) og *eros* (livslyst), og dertil svarende inndeling av jeg'et i tre deler, hvor det mellomste, det integrerende handler om å forene de to motsatte urdrifter til et som kan styre det hele i konstruktiv retning, finner en poetisk paralleldiskurs i

⁷⁸ Se en variant av dette, med noe annen ordstilling i SV I 93.10 (*Til klart Guds Ansikt vi skal see*)

Grundtvigs salmeretorikk. Det er blitt påstått at Grundtvig dikter de psykoanalytiske erkjennelser på rim og vers i sin poetiske virksomhet.⁷⁹

At den religiøse diskurs og den psykologisk/vitenskapelige tildels har holdt en sterk avstand, har hatt store konsekvenser for begge. Først i vår tid forsøkes det bevisst å finne den tapte kommunikasjon mellom disse, noe for eksempel Troels Nøragers arbeid *Hjerte og Psyke* er et uttrykk for.⁸⁰

Salmer må være lyst-tekster for å være gode nok. *Lysten ved teksten* (Roland Barthes) er ikke spørsmål om en tilfeldig egenskap, men en aksiomatisk i Grundtvigs poetikk og retorikk.

Mennesket som kjønnnet, relasjonelt lyst-vesen og salmepoesien som en lyst-tekst står i forhold til hverandre, på godt og vondt, *Thi Lysten driver Værket*.

2.2.8. Mennesket som poetisk vesen

Howdan gir det mening å si at mennesket er et poetisk vesen?

For Grundtvig er det en allmenn sannhet at mennesket lengter etter sitt opphav; i seg selv og ut over seg selv, forstått som en eller annen form for paradistilstand eller drøm om gjenforening, helhet, fullstendighet. Selve menneskets *attraa*, eller begjær / lyst, forklares ut fra en slik tankegang.⁸¹ Det i jeg'et og i du / det'et som forener mennesket med seg selv, omverdenen og de andre, og som det lengter etter som en stadig gjentatt kjærlighetsakt, er Gud, forstått som kjærlighet i Grundtvigs salmeretorikk.

"Poesien forstås her (i *Nytaarsnat*), som en mennesket iboende kraft, som sætter det istand til at fatte det guddommelige", sier Nils Kofoed om Grundtvigs tanker om mennesket som poetisk vesen.⁸²

Dermed er poesi knyttet så tett til den religiøse diskurs som overhodet mulig. Med det gis Grundtvig fortolkere en nesten umulig oppgave i å se hvor poesien og religionen begynner, slutter, og hvordan de er involvert i og regulert av hverandre. Jeg tror de først og fremst må forstås og tolkes som så tett relatert til hverandre som mulig, med glidende overganger, og samtidig som to forskjellige ting. Siden Grundtvig bruker personlige, relasjonelle bilder (foreldre/barn, venner, kjærester), også når talen er om poesi, er det nødvendig å fortolke disse bilder for å forklare hvordan sammenhenger etableres i hans verden. For sammenhenger er etablert slik stammen hører sammen med grenene, slik et kjærlig vesen er knyttet til et annet i ulike roller og relasjoner, for

⁷⁹ Eivind Larsen, *Det Levende ord*, 1983, s. 209: "En slavisk og død propaganda af missionsk syndemageri og grundtvigiansk mytologi kan have godt af at blive sprængt og måske levendegjort af psykoanalysens sprog, og den moderne snagen i det seksuelle og psykiske koks har godt af at blive mindet om, at uden et levende forhold til det indre, for eksempel ved at synge og danse Grundtvigs salmer og sange – og han er stadig den eneste, der har sat hele psykoanalysen i rim og rytmer – bliver det hjernesvind og / eller sentimentalitet, der gør ondt værre."

⁸⁰ Troels Nørager, *Hjerte og Psyke*, 1996, særlig i hans behandling av det religiøse hjertespråk, s. 66-102

⁸¹ Grundtvig, *Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng, 1812*, sitert i Jørgen I Jensen (red.), *Historie og kristendom, en Grundtvigantologi*, 1983, s. 32: *Det poetiske hos mennesket kundgør sig i Aatraa efter, ved det jordiske at erindres om det Himmelske.*

⁸² Se for eksempel Niels Kofoed, *Grundtræk af en europæisk poetik*, 1994, s. 115: "Poesien forstås her (i *Nytaarsnat*), som en mennesket iboende kraft, som sætter det istand til at fatte det guddommelige. Længselen efter religionen ligger i sjælen som et apriorisk vilkår, og poesien er l'aspiration vers l'infini. Forudsætningen for, at menneskene stræber mod det evige, ligger i en følelse af slægtskab med Gud. For Grundtvig at se, er poesien et pant på dette adelskab, og denne tankegang er utvilsomt mere romantisk end luthersk. Forkyndelsen gælder ikke i første række en reformistisk, men en poetisk kristendom."

eksempel slik mors kropp en tid er ett med barnets, samtidig som de er to vesener med selvstendig betydning, selvstendig liv. - I avhengighet, primært, deretter som autonomt.

Det er kanskje Grundtvigs hovedanliggende: at ting henger først og fremst sammen, bokstavelig talt, deretter er de adskilt; ikke omvendt. Det er kanskje bakgrunnen for å bruke bildet av mor og barn, ikke av far og barn når han skal si noe om en avhengighet som er konstruert noe annerledes enn i andre relasjoner. Den aller første mor, heter *Gud* i Grundtvigs verden, hun som skapte og som fødte verden. Hun er først og fremst *han* i Grundtvigs språkunivers, men hun er også hun, og hun er skaper, opphav, føderske (*skulde Jeg, som lader Andre føde, selv tillukkes!*⁸³). Han/hun har satt det hele i gang, har diktet verden, så å si; er forklaringen på hvordan alt ble til. Han/hun er derfor en nødvendig del av Grundtvigs poetikk.⁸⁴

At det skapende prinsipp er et personlig prinsipp, bekrefter Grundtvig gjennom sin tilslutning til tradisjonens bilder av Gud som skapende mann, far, elsker. For at denne religiøse retorikk skulle kunne utvikles videre i hans teologi, måtte dette prinsipp også betegnes som Gud som skapende kvinne, mor, elskerinne. Det innebar i hans salmeretorikk å gi uttrykk for såkalt kvinne-erfaringer i flere selvstendige roller og funksjoner, blant annet kvinnen som elskende erotisk subjekt, som føderske, søster, venninne, datter mm.

Som vanlig i den romantiske diskurs, er mennesket utgangspunkt og mål for det meste, i kunst, vitenskap og kultur. Derfor er det ikke overraskende at han tenker om mennesket som et *poetisk vesen*, kunstner og selv kunstverk. På den måten er Grundtvig en sann romantiker. Han dyrker sin teologiske antropologi så å si til fullkommenhet, både i sitt valg av bilder, og i sitt innhold. Menneske først og menneske sist; med teologisk tyngde. Gud først og Gud sist, med antropologisk tyngde. Menneske og Gud som likeverdige poetisk/skapende elskere, om enn assymetriske elskere! Først og sist. Herunder ikke minst kvinnen som selvstendig elskende aktør, forbildelig for menn, og representert i de hellige figurer til speiling og gjenkjennelse.

Selvsagt vet han at ikke alle tenker slik. I en spennende sammenstilling av det *poetiske* og det *erotiske* kan han for eksempel dele mennesker inn i tre kategorier, slik han ser det ut fra sin overbevisning om at mennesket har sin årsak i en god kraft som skjebnessvangert er bundet til selve dets eksistens. Han skriver:

*Det poetiske hos mennesket kundgør sig i Atraa efter, ved det jordiske at erindres om det Himmelske, og hvo der ei har denne Attraa, maa enten forsage det jordiske som en Munk, eller behandle det som Noget der har verdi i sig selv.*⁸⁵

⁸³ Grundtvig, "Psalmer og aandelige Sange af Thomas Kingo...", *Theologisk Maanedskrift*, 1828, hefte 13, (s. 1-36) s. 6

⁸⁴ Se i særlig grad Magnus Stevns, "Kvinden i Grundtvigs salmer", *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950. For eksempel i følgende sitat: "Nu hedder Jomfru Marie ikke mere Guds-Moder; men over hendes Alter bygges et andet for en Gud-Moder, der som Gud-Fader er Part af Helheden Gud." Se også P. Balslev Clausen, "Det kvindelige som motiv i Grundtvigs Sang-Værk (1837)", *Hymnologiske Meddelelser* 1984 (2), s. 3-24, og "Mødrene-Arv fra Paradis. Om Grundtvigs kvindesalmer i Den Danske Salmebog", i *Præsteforeningens blad* 1987/20 s. 381-394, blant annet i hans fortolkning av salmen *Kirken er som Himmerige* (SV I 19)

⁸⁵ Grundtvig, *Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng*, 1812, sitert i Jørgen I. Jensen (red.), *Historie og kristendom, en Grundtvigantologi*, 1983, s. 32

Selv om han her åpner opp for en mulighet til å avsverge en fundamental bestemmelse av egen lyst, egen *Atraa*, bekrefter han likevel denne *Atraa* som en felles menneskelig erfaring. Ved å skissere ulike måter å omgås denne livslyst, opprettholder han forestillingen om at den er en felles, ufrakommelige livsbetingelse. Det som så er forskjellig, som skiller mennesker fra hverandre, er måten de velger å forholde seg til dette grunnleggende faktum og fenomenen. *Atraa* er en livsbetingelse, og slik Grundtvig ser det, må den være tegn på noe som mennesker tvinges til å gi en fortolkning av i sin mest eksistensielle form: valg av erotisk holdning og fortolkning (*behandle det som Noget der har verdi i sig selv*). Selv navngir han fenomenet lyst idet han kaller lystens *chora* for Gud.

Slik det er framstilt her, er det innlysende at det også handler om erotisk *attraa*. Å skille mellom religion og erotikk er for Grundtvig umulig og misvisende for begge deler. Når de forenes på gode måter, virkeliggjør mennesket seg som det det er: et *poetisk vesen*. Det er en fundamental bestemmelse av mennesket i Grundtvigs verden.

At poesi, kjærlighet, muntlighet (f.eks. *det levende Ord*, *Menigheden*, *Bruden* mm) er knyttet til Grundtvigs måte å spille på kjønnen tale, kommer blant annet fram i hans tanker om *kvinnen* som *poesiens gjenstand*.⁸⁶ Han kan også på sin særegne måte å personifisere fenomener på, her poesien, bruke særlig kvinneroller som uttrykk for poesiens vesen og egenskaper.⁸⁷

2.2.9. Poesi som genrebetegnelse

Ut fra denne måten å tenke omkring det poetiske på, hvor det poetiske element i enhver sammenheng er en dimensjon mer enn en genre eller en særegen kunstart, blir det komplisert, men spennende, å skulle identifisere den poetiske dimensjon.

Hvis man for eksempel med Grundtvigs eget poesibegrep spør etter det poetiske i hans tekster, blir det utilstrekkelig å skille mellom poetiske tekster til forskjell fra for eksempel historiske, mytologisk eller teologiske. I forhold til andre kriterier for å skille mellom teksttyper hos han, vil det derimot gi mening og være nødvendig. Men i forhold til det poetiske som fenomen, blir det definitivt utilstrekkelig. For det poetiske er et mer eller mindre synlig element i tekstene; i alle tekstene. Det sier Grundtvig ved en anledning slik:

Til det mythologiske Afsnit hører ei blot min Nordens Mythologie, men Alt, hvad jeg skrev før 1811, min Dimis-Prædiken selv kun halvt undtaget. Andre vil maaskee heller kalde dette Stykke af min Bane det

⁸⁶ Grundtvig på Egeløkke, sitert i L.Schröder, *Grundtvigs Barndom og første Ungdom, 1783-1806*, 1883, s. 235, hvor sammenhengen viser at han snakker om sin fortvilte kjærlighet til Constance Leth: *Jeg havde Sans for Poesien; men de ulykkelige Baand, der fængslede mig til Virkelighedens poetiske Gjenstand, tillode mig ikke i en højere Tilværelse at nyde, hvad jeg dog stedse her maatte saane.*

Hva det betyr for hans syn på poesien og hans syn på kvinnen at han kan kalle den begjærte kvinne for *Virkelighedens poetiske Gjenstand*, er vanskelig å si noe definitivt om, men tas med her for å vise også det kjønnsbestemte i Grundtvigs tale om det poetiske, og hvordan det også antyder en annerledes sammenheng mellom kvinnen og det poetiske og religiøse enn hos mannen.

⁸⁷ Grundtvig, *Nytaarsnat, 1811*, sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter, II*, s. 50-51: *...og selv Poesien, den evig unge Oldemoder, forlod sin aldrende Datter...Dog Videnskaberne, som Kristendommen ei alene, lig andre Religioner, avlede, men endog havde helliget til sin Tjeneste, bortkastede alligevel Ærbødigheden for deres guddommelige Moder, og skammede sig ved hendes Ledebaand, som de mente at kunne undvære. Med formastelig Haand, stræbte de at nedrive Verdens himmelske Dronning fra sin Trone, ja erklærede hende, bespottende, for deres egen umyndige Datter.*

Poetiske (men det gjør jeg ikke); thi egenlig, hvad jeg troer, man bør kalde Digter, har jeg neppe nogensinde været, og et poetisk Element findes der enten i ingen av mine Skrifter eller i dem alle. (min uth.)⁸⁸

Jeg mener at et slik utsagn kan brukes som støtte til den noe forsiktede påstand jeg kom med i innledningen til dette avsnitt om det poetiske, at mellom Grundtvigs mange identiteter, er det den poetiske identitet særlig sterkt strukturerende, og kan tenkes som overordnet i hans eget mikrokosmos. Like viktig som det da tenkes overordnet, er det at det poetiske ikke betraktes som en genre eller en rolle eller en viktig funksjon, men som et strukturerende element, et konstituerende element, dypt knyttet til hans oppfattelse av kjærligheten som ontologisk, religiøst fenomen.

2.2.10. Poesi som forvandling (genfødselse)

Litteraturforskeren Niels Kofoed kaller Grundtvig en "konsekvent innholdsetetiker". Det er særlig genfødselsen han tolker som arketyperiske motiv hos Grundtvig, og som han mener ligger i bunnen av poesibegrepet. I en slik forståelse av ordet blir også spørsmålet etter poesi som ledd i individuasjonsprosessen, viktig og tydelig.⁸⁹

At Grundtvig har skrevet seg til klarhet, ro og innsikt, ikke minst gjennom salmepoesien, har særlig Ulrich Vogel påpekt i sin lille, men viktige bok *Bankede paa ved Paradis*. Han forsøker blant annet å kaste lys over forholdet mellom Grundtvigs ekstreme påkjenninger fra et urolig indre/hjerte, hans relasjoner, særlig de nære relasjoner, og hans tekstskepende virksomhet.⁹⁰ Samtidig kan det ikke være tvil om Grundtvigs ønske med denne salmepoesi, at den skal være medium til klarhet, ro og innsikt for de som leser/synger salmene. Han ønsket å bidra til et kollektivt medium for konstruktiv, men langsom og komplisert endring, tilsvarende den vi i dag møter blant annet i de psykoterapeutiske rom i kulturen.

Når Ejvind Larsen i *Det Levende Ord* påstår at Grundtvig med sin salmepoesi dikter hele psykoanalysen på rim og vers, for folk flest, og ikke i en abstrakt psykologisk diskurs, og etterlyser flere dybdepsykologiske fortolkninger av hans tekster, er det befriende å gi sin tilslutning, og sørgelig å konstatere at de store verk om dette ennå ikke har sett dagens lys.⁹¹ En slik studie ville ikke bare kunne gi enda større klarhet over det enorme potensiale som ligger i Grundtvigs tekster, men kanskje også føre oppmerksomheten noe bort fra å innordne den gamle - til enhver tid, og i enhver sammenheng - i diskurser som ensidig fokuserer på det nasjonale og det folkelige som begrep. Ansatser til dette finnes over alt i Grundtvigforskningen, ikke minst i de eldre bidrag. Bare et lite eksempel kan vise hva jeg mener. Det er hentet fra den aller siste setning i en liten bok fra 1954, *Grundtvig som Selvbiograf*, hvor Niels Kofoed sier: *Det er spændingen mellem personligt hovmod og vilje til genfødselse i kærlighed, der antyder omfanget af Grundtvigs indsats i dansk kirke og trosliv.*

⁸⁸ Grundtvig, *Af Brevveksling mellem Nørjylland og Christianshavn*, 1824. Sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, IV, s. 231

⁸⁹ Niels Kofoed, "Genfødsel som arketyperisk motiv hos Grundtvig", *Myte og intellekt*, 1968, s. 13-55, og "Poesi og religion hos Grundtvig", *Grundtræk af en europæisk poetik*, 1994, s. 111-135

⁹⁰ Ulrich Vogel, *Bankede på ved Paradis, N.F.S. Grundtvigs kriseoplevelser*, 1993

⁹¹ Ejvind Larsen, *Det Levende ord*, 1983, s. 209, og ellers hele kapitlet "Narcissos", s. 205-277

Dette er ikke minst en utfordring til forskningen om å dykke dypere ned i Grundtvigs forståelse av kjærlighet, som allment, som *folkelig*. Særlig gjelder det i forhold til kroppens og kjønns diskurser, i en verden som trenger nye bidrag til fortolkning av kropp og relasjoner i endring og forvandling. Det vil ikke minst være nyttige bidrag til dialog mellom de ulike religiøse fortolkningstradisjoner.⁹²

2.3. Det relasjonelle

*Forestillingen om en slik Annen i selvet, medfører at distinksjonen selv/Annen ikke er primært ekstern (av dette kan man formulere en omfattende kritikk av egopsykologi); selvet er allerede fra begynnelsen av radikalt involvert i den "Annen".*⁹³

Judith Butler

*Jeg går her ud fra, at en salme på én gang skal være a. pronominel, forstået som åpen for et hvilket som helst jeg eller vi, b. rituel i sit fortællende og tematiske forløb og c. tradisjonel i sproget, sådant at teksten placerer sig inden for historien, i siste ende på Bibelens grund.*⁹⁴

Erik Skyum Nielsen

Den relasjonelle dimensjon ved Grundtvigs salmeunivers er i sin enkelhet og sin pluralitet overveldende. Den rommer så mye, og framstiller det i enkle former: jeg, du, vi, Gud, Jesus, Maria ...og i framstillingen av det som er *mellom*, som et drama med hverdagslige og kosmiske dimensjoner samtidig. Det er noe av den enkelhet og det mangfold som preger salmens relasjonelle dynamikk jeg vil framstille i det følgende. Med det vil jeg beskrive noe essensielt ved det relasjonelle i salmen, og vise hvordan dette er vesentlig for å fortolke salmer slik det kommer til uttrykk i kapittel 3 og i konklusjonen, kapittel 4.

For å beskrive essensen i det relasjonelle har jeg valgt å fokusere på salmen som et relasjonelt drama, en mini-maskerade (2.3.1.), hvor salmens jeg isolert bør betraktes som et befolket jeg (2.3.2.). Et relasjonelt trekk ved salmen er også forholdet mellom leser/sanger og salme (2.3.3.). Et annet grunnleggende trekk er det relasjonelle ved den kristne retorikkens gudsbilder (2.3.4.), og den kristne tradisjons måte å tenke jeg`et på, for eksempel i forholdet mellom *det gamle og det nye mennesket* (2.3.5.). Videre er et aspekt ved det relasjonelle i Grundtvigs salme å antyde trekk fra hans egen relasjonelle erfaring, ikke minst i forhold til det annet kjønn, som i hans tilfelle er kvinnen (2.3.6.). Det relasjonelle i salmeuttrykket kan ikke tenkes uten en prinsipiell refleksjon omkring relasjoner og kjønn (2.3.7.). Det relasjonelle handler om en viss type imitasjon, gjensidighet og prosessualitet, slik det i Grundtvigs terminologi kan karakteriseres som *Grundmenneskelig* (2.3.8.). Som et eksempel på den relasjonelle dimensjon i salmen, har jeg valgt *hellig bryllup* (2.3.9.), et tema som blant annet berører forholdet mellom religion og erotikk.

⁹² I dialogen mellom Grundtvigs salmepoesi og vår tids psykoterapeutiske diskurser, ligger det, slik jeg ser det, sterke berøringspunkter i tanker omkring det poetiske, kjærlighetserfaringen, og nye former for fødselsmetaforikk og erkjennelse, slik deler av nåtidig språkanalytisk og psykoanalytisk teori forsøker å beskrive (for eksempel Julia Kristeva, Luce Irigaray, Hélène Cixous, Roland Barthes, Ludwig Wittgenstein, Jaques Derrida), ut fra postmoderne språkteorier og erfaringsrom; og hvor nye måter å se skiller og sammenhenger på, vokser fram. Se for eksempel Carin Franzén, *Att översätta känslan, En studie i Julia Kristevas psykoanalytiska poetik*, 1995, særlig kap 5, "Psykoanalytisk poetik – en katharsisteori", s. 128-155. Å dykke dypere ned i slike forskningsfelt med et teologisk blikk, tror jeg særlig vil komme den fortsatte dialogen mellom de ulike religioners møte med hverandre i en global kontekst til gode, fordi fokus på kjærlighet er stor i alle religioner (se 1.2.1.), og kroppen som fenomen er et felles-menneskelig utgangspunkt og mål for alt liv.

⁹³ Judith Butler, "Imitasjon og kjønnsulydighet" (s. 68-89), *Agora* nr. 4/2000-1/2001, s. 85

⁹⁴ Erik Skyum Nielsen, "Når skaberværket skrumper ind – Om salmebogens rum-dimension" (s. 249-269), Kirsten M Andersen (red.), *Et kor af stemmer. Tematiske læsninger i salmebogen*, 1997, s. 255.

Jeg oppfatter salmegenren som en teksttype hvor det forutsettes at ethvert syngende, lesende, fortolkende jeg / vi potensielt kan identifisere seg med enhver personifisert figur og andre elementer i teksten på en åpen måte, hvor alt er mulig i uendelig variable speilingsprosesser.⁹⁵ Det er like selvsagt at den syngende kan speile seg i jeg'et i salmen som i Gud og de andre figurer som opptrer i teksten. Salmen er *pronominal*, som Erik Skyum Nielsen sier i ingressen over.

I siste strofe av *I al sin glands nu straaler Solen*,⁹⁶ kulminerer pinsebegivenheten i en kosmisk preget omfavnelse mellom det menneskelige og det guddommelige i en gaveutveksling på følgende måte:

*Vor Gud og Fader uden Lige!
Da blomstrer Rosen i dit Rige.
Som Sole vi gaa op og ned
I din enbaarnes Herlighed;
Thi du, for Hjærtet, vi gav dig,
Gav os med ham dit Himmerig!*

Hvilket *du*? Hvilket *vi*? Hvilket *dig*? Hvilket *os*? Hvilket *ham*? Hvilket *dit*?

Hvilke aktører finner vi i salmene? Hvilke bånd er de bundet til hverandre med, adskilt med, og hva representerer aktørene og båndene...?

Det relasjonelle i Grundtvigs salmer, som i salmer generelt, går på flere plan og nivåer samtidig. For å si noe grunnleggende om hvordan de ulike aspekt ved det relasjonelle inngår i denne tekstarten, vil jeg peke på noen viktige trekk.

2.3.1. Salmenes mange aktører, bundet sammen med affektive bånd, som et relasjonelt drama, en maskerade.

*Jeg tror at hvis Gud lot oss se helt klart
det båndet som binder oss til hverandre
i godt og ondt,
ville vi ikke kunne leve lenger.*⁹⁷
Georges Bernanos

Relasjonsspråket i salmer kan oppleves påtrengende. Enhver salme består av mange aktører, alltid minst to, jeg og Gud, men oftest langt flere. Aktørene er sjelden navngitt, bortsett fra de som hører til den religiøst/historiske forestillingsverden. I den kristne salmesang møter vi Gud, Jesus, Den Hellige Ånd, Maria, helgner og i tillegg et stort repertoar av personifiserte utgaver av natur, kultur, det hellige. Vi møter Gud som lam, som skygge, som venn, som herre, som konge, som far, som mor, som kvinne og mann, som barn, som tre, som skip mm. Det myldrer av gudsmetaforer / attributter i salmelitteraturen. Og samtidig er den hele tiden knyttet til hovedmetaforen: gud og gudskapt menneske; bestemt som en kjærlighetsrelasjon. Kanskje er salmer den mest utpregede *jeg – du – det* - diktning i vestlig tradisjon.

⁹⁵ På lignende måte som man gjør når man leser en roman, ser et teaterstykke eller en film.

⁹⁶ SV III 245,7 (1873)

⁹⁷ Georges Bernanos, *Journal d'un curé de campagne*, 1936, *Underet i de tomme hender* (overs.), 1966, s. 111

Det er svært vanskelig å si noe sammenfattende om hvilke aktører som er til stede i salmetekster, generelt. Hva eller hvem representerer gjengangerne: jeg'et, du'et, vi'et, de gudommelige personnavn, Gud, Jesus, Den Hellige Ånd? Hvordan er disse aktørene knyttet til hverandre? Hvor begynner og slutter (ethvert) jeg, du, Gud m.fl. når det handler om relasjoner i teksten (som i andre former for virkelighet)? På hvilken måte er den ene relatert til den andre? Med hvilke bånd og på hvilken måte handler det om likhet og ulikhet i prosesser og på ulike nivå? Slike og lignende spørsmål må man gå til salmene med for å gjøre seg klart hvilke relasjonelle drama det inviteres til, og som spilles ut i hver eneste salme.

Hvilke *erfaringer* og *erfaringspotensiale* er det som ligger implisitt i talen om de ulike aktører, også i salmens tekstlige uttrykk?

I salmeretorikken er det etter min mening helt nødvendig å oppfatte jeg'et, du'et, vi'et, Gud, Jesus, Den Hellige Ånd m.fl. som *prosessuelle, multiple* og *åpne* kategorier. Sagt på et slags dagligspråk: Alle aktørene i salmetekster kan representere et befolket jeg og du, et jeg, du, vi og Gud som er i *endring*, selv om noe samtidig er *stabilt* eller *konstant*. Aktørene lever seg selv ut i møte med andre, drømmer om å være som andre, speiler seg i hverandre, blir til i møte med de og den andre. Hvis det er noe som karakteriserer Gud og Jesus og andre hellige navn i tradisjonens forskjellige diskurser, også salmediskursen, så er det nettopp at de representerer så mange, så mye, så mangt. De representerer det som er kjent og det som er fremmed, det vi kan like og det vi føler forakt for, det som er fysisk og det som er mentalt.

Alt dette er ting som sannsynligvis berører enhver som skaper tekster eller avsynger salmetekster, og som derfor ligger potensielt tilstede som relasjonelle mønstre, med ulik fargebetoning, grad av smerte, ambivalens, glede eller sorg.

Det kanskje aller mest særegne med salmegenren som genre, er at det er den og de syngende/lesende, som selv tenkes å skulle identifisere, fortolke, fylle salmeretorikken med sin egen fortolkning av virkeligheten. Kunststykket *salme* blir først til idet de leses/synges, rituelt iscenesettes. Når en nærmer seg teksten ved lese eller syngesakten, blir verket til, som verk. Kunstverket blir derfor definitivt forskjellig fra gang til gang, fra leser til leser. Samtidig blir verket repetert, med gjentakelsens rytme og makt, dens evne til å betone likhet og kontinuitet, dens egen *grammatikk*.

Salmegenren bygger blant annet på visse stereotype, klisjepregede trekk, en slags maskeradepreget minimalisme, som gir relativt lite rom for individuelle pregninger i selve uttrykket. Det kan ligne maskeradens begrensning og dermed store mulighet til å spille på nettopp masken, klisjeen, det stereotype. Salmen har en stram språklig økonomisering, er knapp, og må være symbolsk mett i formen. Jeg og du og vi og gud osv. er der som identifikasjonsfigurer til gjenkjennelse på mange forskjellige plan. De er der som et lite rom for seg selv, et *medium*. Salmen er en stilisert dramatisering av en allmenn kamp, med sitt forløp. Så dikter man naturligvis en salme ut fra ens eget jeg, det må man jo når man er og skriver jeg. Men det trenger ikke og bør ikke være en for stor grad av identitet mellom en salmediktets jeg og det jeg'et han/hun skriver inn i teksten. Det er og

blir først og fremst et *representativt* jeg, som om man sier: *jeg, for eksempel*.⁹⁸ Salmen er et medium som mennesker kan bruke som middel så å si, til selverkjennelse, erkjennelse av den/det andre, til verdenserkjennelse; og dermed erkjennelse av det hellige i verden.⁹⁹

2.3.2. Salmens jeg; et befolket jeg

Enhver skapning inneholder de uendelige mulighetene til å være en annen. En mulighet er like mye verdt som en annen. For et kjedelig stykke, så sterilt, dersom vår indre verden ble redusert til ett jeg og ett kjønn. Det avhenger bare av oss om vi vil være befolket og fortryllet. Men for å få det til må man ha det vanskelige motet til å slippe jeg-ballasten og la seg falle vektløst mot de himmelske skrå bredder.

Hélène Cixous, "Démasqués", 1990

*Jeg, for eksempel*¹⁰⁰

Eirik Vassenden

Det at salmens jeg både er et høyst hverdagslig og konkret jeg, og samtidig (nettopp derfor!) har religiøse og filosofiske dybder som både bekrefter og overgår, eller viser ut over det strengt entydige eller konkrete jeg; gjør det komplisert å tale om salmens jeg. Å forstå mangfoldet i dette jeg beforder tolkningen av enhver salme, og kan få enhver syngende/lesende til å tenke over jeg'ets mangfoldige betydning. Å si, syng eller tenke et jeg, kan bety så langt, langt mer enn det å henvise til den minst mulige kontekst for dette jeg.

Nyere former for feministisk refleksjon er et godt eksempel på en tale omkring jeg'ets muligheter i sin kjønnede, kontekstuelle, men også potensielt universelle diskurs, på nye premisser.¹⁰¹

Ingressene over er eksempler på hvordan denne utvidede jeg-forståelsen kan bekrefte og befrukte fortolkningen av salmens jeg. Det er påfallende likheter mellom Cixous kreative fantasi omkring jeg`et og Grundtvigs eksperimentelle tale om mennesket i verden, hvor speiling (tilsvarende "muligheten til å være en annen"), kjønnets fleksibilitet og forvandling/fortryllelse, etablerer et befolket jeg i en prosessuell forståelse av mennesket. Det kommuniserer med Cixous` tanker om å "slippe jeg-ballasten", være befolket og fortryllet, og å være mer enn ett kjønn (se over).

Videre kommuniserer hans jeg-forståelse med det å betrakte ethvert jeg som et mulig og ønskelig eksempel på noe mer, med den form for avstand og nærhet til jeg`et som det forutsetter, og som Eirik Vassenden i sin artikkel (se ingress over) viser som en del av Wittgensteins forståelse av jeg`et.

2.3.3. Relasjonen mellom leser/sanger og salme

Hva er forholdet mellom det/de salmesyngende jeg med sin/sine identiteter, og den tekst en går inn og ut av, som eventuell gjest, hjemmehørende eller fremmed?

Når det ikke er ønskelig eller mulig å si noe fyldestgjørende om hva eller hvem de ulike aktørene i salmene er, er det også fordi salmegenren så til de grader er bestemt av hva mennesker legger inn i teksten, enten som enkeltpersoner eller som samlet forsamling. Det er ikke nok å finne ut hva

⁹⁸ Se ingress under 2.3.2.

⁹⁹ Til generell innføring i det særegne ved salmer i luthersk/protestantisk tradisjon, se for eksempel Stig Wernø Holter, *Kom, tilbe med Fryd*, 1991, særlig kap. V, "Hymnologi", s. 229-332

¹⁰⁰ Eirik Vassenden, "Om Wittgenstein og bekjennelsen", *Vagant* 1-1998, s. 70-73

¹⁰¹ Se for eksempel Toril Moi, "Jeg er en Kvinne: Det personlige og det filosofiske", *Agora* nr. 4/2000-1/2001, s. 90-118

dikteren kan ha ment med sitt jeg, sitt du, sin gud osv. og relasjonen mellom dem. Det er knapt mer enn halvparten av saken. Nyere litteraturteori har forklart hvordan dette kan forstås, og hvor komplekse faktorer som gjør seg gjeldende i leseprosessen.¹⁰²

At slike tenkemåter ikke er nye, finnes det mange eksempler på. Innenfor salmeforskningen fortjener gammeltestamentforskeren Sigmund Mowinckel å nevnes i denne sammenheng. Med sitt hovedverk, *Offersang og Sangoffer*,¹⁰³ skaffet han seg et navn innenfor sitt fag. I en artikkel fra Norsk Teologisk Tidsskrift fra 1927, gir han en presis formulering på hva det er som gjør salmer (i vid forstand) svært åpne for leserens medskapende rolle i det å gi teksten mening og innhold. Hans innsikt kan også betraktes som en egen type religiøs estetikk, hvor en viss type erfaringssannhet på det dypeste er med å bestemme hva man opplever som, og derfor kaller skjønt i verden. Selv ser jeg en langt større og mer utviklet gjensidighet og kompleksitet mellom leser og tekst i det følgende sitat, enn det som har vært vanlig, både i folkelige og mer avanserte tekstteorier inntil nylig:

Ved en kultussalmebok er det religiøse synspunkt det overordnede, ikke det estetiske. Ikke engang dikterens egne intensjoner og diktets opprinnelige mening er det avgjørende, men det som fromheten finner i det og legger inn i det. Et religiøst dikt får innhold, lagrer etterhånden mere og mere av opplevelse i sig, mettes med religion. Og dermed med "skjønhet". For den høieste virkelighet er for fromheten "skjøn".¹⁰⁴

2.3.4. Det relasjonelle ved den kristne retorikkens gudsbilder

Læren om Gud som en og likevel tre (-enig), sies å ha fotfeste i bibelbøkene selv. Den ble historisk sett fastlagt tidlig i den kristne sivilisasjons historie. Denne dobbelthet, hvor det enhetlige like mye som det treenige og ikke minst relasjonen mellom de tre enheter i guddommen holdes sammen, har spilt en fundamental rolle i vår kulturs selvforståelse og verdensbilde, og kan knapt overbetones.

Dette gjelder ikke minst de relasjonelle spekulasjoner som treenighetslæren har stimulert til. Båndene mellom de tre personer i guddommen har blant annet vært forstått som kjærlighetsbånd, preget av vestlig, filosofisk tankegang, hvor helhet og del i ulike metaforikker korrelerer. Hele den vestlige sivilisasjon historie har dette preg som en fundamental struktur i sitt vesen og virke. Det handler om strukturelle mønstre for fortolkning av mennesket i verden; naturligvis med mangfoldige variabler.

Det er først i nyere tid at det kjønnete ved talen om Gud og om treenighet har blitt tydelig fokusert og kritisert fra flere hold. Kanskje er vi bare i begynnelsen av mulige modeller for forståelse av det kjønnete ved denne diskurs. Selv tror jeg, vice versa, at kjønnteorier i vår kultur, enten de oppfatter seg som religiøst interesserte og relevante eller ikke, er dypt berørt av de føringer som

¹⁰² Til dette tema og videre lesning, se for eksempel Stanley J. Coen, *Between Author and Reader: a Psychoanalytic Approach to Writing and Reading*, 1994, og Elizabeth A. Flynn/Patrocino P. Schweickart (red.), *Gender and Reading: Essays on Readers, Texts, and Contexts*, 1986, og Helge Jordheim, *Lesningens vitenskap: utkast til en ny filologi*, 2001

¹⁰³ Sigmund Mowinckel, *Offersang og Sangoffer, Salmediktningen i Bibelen*, 1951

¹⁰⁴ Sigmund Mowinckel, "Salmeboken og gudstjenestesalmen", *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 1927, s. 146

diskusjonen om treenighet og enhet har lagt for selve tilnærmingen til talen om likhet og forskjell i forståelsen av kjønn som fenomen.¹⁰⁵

En stadig mer avansert og interessant kjønnsteoretisk diskurs utfordrer den tradisjonelle teologien i hjertet av denne, slik den også utfordrer det epistemologiske. Derfor berører den alle teologiske disipliner grunnleggende.

Grundtvig er kanskje en av de betydeligste tradisjonsbærere i sin evne til å dreie talen om Gud som treenig fra å være mest opptatt av relasjoner som del av en religiøs/filosofisk diskurs med hovedvekt på natur-kategorier,¹⁰⁶ over den protestantisk pregede diskurs med hovedvekt på juridisk metaforikk,¹⁰⁷ til en tale med vekt på primære relasjoner som den viktigste basis for talen om hvordan det hellige i en relasjonell dynamikk på samme tid er enhetlig og tredelt, også i en kjønnretorikk.¹⁰⁸

I vår egen tid står Sallie McFague med sine bøker *Metaphorical Theology* og *Models of God*, som en klassisk og utfordrende representant for det å forsøke å bringe den teologiske tradisjons relasjonstale som kjønnretorikk videre, hvor også treenigheten forsøkes fortolket i kraft av primære relasjoner, på lignende måte som Grundtvig gjør det i sin salmepoesi.¹⁰⁹

Grundtvigs mangfoldige relasjonsdiktning har mange uttrykk, men det er ikke vanskelig å få øye på de modeller som styrer mangfoldet. De tre personer i guddommen går igjen over alt, sammen med andre aktører som ligger innefor blikkfeltet, og som representerer ulike fenomener og figurer. Det hele kan oppfattes som en sterkt utvidet form for antropologi på teologiske premisser.¹¹⁰ Slik kan det se ut i en tilfeldig valgt salme, når de tre personer i guddommen opptrer, og alltid settes i relasjon til et eller annet vi eller jeg, alltid også en potensiell leser, sanger, tolkende aktør:

Derfor syng vi: hilsæl,

Herrens Aand, Guds Kraft i Støvet!

Gud med os, Immanuel!

Helte-Daaden du har øvet!

Med Gud-Fader og Guds Søn

¹⁰⁵ Hvordan man kan imøtegå den fundamentale skjevhet i talen om det hellige som mer maskulint enn feminint, for eksempel med tanke på treenigheten, er et kritisk, sentralt felt hvor siste ord på ingen måte er sagt. Skisser til en større bevissthet omkring den kjønnede tale om Gud har blitt gjort av flere. Noen av modellene for å dekonstruere og rekonstruere talen om Gud uten å gjøre seg skyldig i kjønnsdiskriminerende tale (både overfor fenomenet mennesket og fenomenet Gud) er a) Å tenke den ene av personene i treenigheten som feminin, gjerne *Ånden*. b) Å tenke seg hver av personene i guddommen som både maskuline og feminine (androgyn) c) Å tenke seg en utvidelse av treenigheten med en fjerde, rent kvinnelig guddommelig person (se for eksempel Joan Chamberlain Engelsman, *The Feminine Dimension of the Divine*, 1987, s. 149 f.). Sallie McFagues modeller av Gud som *elsker, venn og mor*, er også en variant av en reflektert kjønnretorikk, personalt forstått treenighet på oppdaterte premisser, kjønnsteoretisk og relasjonelt. Mange andre av feministiske teologer har varianter av forslag til løsning på det kjønnede ved gudstalen. Mary Dalys uttrykk "...if God is male, male is God" symboliserer starten på og kjernen i problemet. Jo mer avansert kjønnsteorier har blitt, jo vanskeligere kan det synes å finne løsninger på problemene. Derfor fortøner situasjonen seg for mange i dag som mer uklart enn noen gang, selv om løsningsforslagene er mange. Se f.eks. til debatten rundt prosjektet *Inkluderende språk*: Ninna Edgardh Beckman, "Guds tal eller vårt, Vågar bortom ett inklusivt gudstjenstspråk", Sven-Åke Selander (red.), *Svenskt Gudstjänstliv*, Årgang 78/2003, *Liturgi och språk*, s. 24-46

¹⁰⁶ For eksempel katolsk skolastikk.

¹⁰⁷ For eksempel Luther med sin rettferdiggjørelseslære og mennesket som *simul justus et peccator*.

¹⁰⁸ Ved relasjonsmodellene foreldre/barn, venner, kjærester/ektefeller.

¹⁰⁹ Se kap 1.2., *Om å lese salmer*

¹¹⁰ Konseptet "teologisk antropologi" om Grundtvigs tenkning, er hentet fra Villiam Grønabæk, *Psykologiske Tanker og Teorier hos Grundtvig*, 1951, s. 176 f.

*Du forbinder os i Løn,
Og naar Du gjør Folke-Fester
I dit Tempel De os giæster!*¹¹¹

2.3.5. Jeg'et (mikrokosmos) som sted for mange identiteter og aktører, for eksempel i relasjonen mellom det gamle og det nye mennesket .

At ethvert menneske kan representere mange, ja *alt*, er ikke en ny tanke i verden; selv om det for mange fortøner seg som en fremmed tanke. Jeg'et kan tenkes om bebodd av flere identiteter, forstått ved hjelp av ulike metaforer, f.eks. som et indre storting, et slott, en borg eller en annen type flerfoldig enhet. For Grundtvig er det ikke bare naturlig, men helt nødvendig å tenke slik. Ikke bare ligner mennesket *tre-Enigheten*, *Thi de Tre skal vorde ét*,¹¹² altså en tale om mennesket i alle fall som tre i ett, og helst innbyrdes enige (!); men det speiler på en måte hele historien og menneskeheten, slik vi så det i kap. 1, om mennesket som mikrokosmos.¹¹³

Det handler for Grundtvig kanskje aller mest om å finne den indre enhet og den ofte kompliserte oppgave det er å bringe det indre i overenstemmelse med seg selv, bringe de indre instanser eller identiteter i fruktbar dialog med hverandre. Han visste selv hva det var å ha et lammet, ødelagt eller goldt indre, også som lammende tilstand over tid. Han visste hvilke krefter som sto den indre enhet, enighet og følelse av liv og verdighet imot. Salmen *Min Mund og mit Hjerte*,¹¹⁴ er et godt eksempel på enkel tale om hvordan det indre mennesket alltid reguleres av en pakt, og må bringes til overenstemmelse med seg selv. For å mediere en slik bevegelse, trengs en kraft som kan sette noe i gang, slik at en mulig gjenopprettelse av enheten i et splittet jeg kan tilveiebringes. Grundtvig skapte sine salmer med de kvaliteter han mente skulle til for at de kunne besitte denne medierende kraft.

Mye av fromhetsretorikken i vestlig kristendom har sterke og helt bestemte forestillinger om ulike typer dobbeltheter i mennesket, gjerne som del av en utvikling, et mulig brudd eller forvandling. Det er ikke bare Paulus som snakker om *det gamle* og *det nye mennesket*.¹¹⁵ Det har kristne representanter gjort i hele kristendommens historie. Man kan med rette spørre hva de kan ha ment med en slik måte å tale om mennesket og dets situasjon, betingelser og muligheter på. Grundtvig har som så ofte ellers, sin egen variant i synet på denne dobbelthet, preget av hans grunnleggende optimistiske menneskesyn.

¹¹¹ SV I 85.10 (*Fader, Søn og Hellig-Aand*)

¹¹² Grundtvig, *Kristenhedens Syrstjerne*, 1860/83, *Den sidste Menighed*, strofe 97

¹¹³ Til belysning av menneskets tre-delning, se for eksempel Villiam Grønabæk, *Psykologiske Tanker og Teorier hos Grundtvig*, 1951, kap. 6: "Psykologisk tredeling", s. 71-105. Se også til belysning av den gjennomgående tredelte struktur hos Grundtvig, for eksempel Morten Mortensen, "Helligånden, Guds røst på jord", i Christian Thodberg (red.), *For Sammenhengens Skyld, Ord og motiver i Grundtvigs salmer og prædikener*, 1977, s. 37-64, særlig s. 63. Her stilles et skjema opp som belyser dette. Følgende tredelinger settes overfor hverandre som et mønster til utdyping: *Helligånd – Ord – Fader, Ånd – Ord – Gud, Trosbekendelse – Dab – Natverd, Tro – Håb – Kærlighed, (Livs-) Kraft – Sandhed – Kærlighed, Hånd – Mund – Hjerte, Bekendelse – Forkyndelse – Lovsang, Retfærdighed – Fred – Glæde, Syndsforladelse – kødsopstandelse – Eoigt Liv, Virksomhed – Virkning – Årsag*. Mønsteret kunne vært utvidet.

¹¹⁴ SV I 113

¹¹⁵ For eksempel Kolos.3: 9-10: "Og lyv ikke for hverandre! For dere har lagt av det gamle menneske og dets gjerninger og kledd dere i det nye menneske, det som stadig fornyes etter sin skapers bilde og lærer ham å kjenne", og Efes.3: 22-24: "Dere skal ikke leve som før, men legge av det gamle menneske som blir ødelagt av de forførende lystene. Dere må bli fornyet i sjel og sinn og kle dere i det nye menneske, det som er skapt etter Guds bilde til et liv i rettferd og hellighet etter sannheten."

Den type ortodoksi og pietisme som Grundtvig etterhvert konfronterte med sitt syn, innebar forestillinger om gudsforholdet som i sin fortolkning av linjer fra Augustin og Luther, gikk ut på at *det gamle menneske* eller *det naturlige menneske*, var dypt fanget av synd, død, skyld, mørke. Mennesket ble oppfattet som så langt utenfor rekkevidde i forhold til salighet, liv, renhet og lys, at det ikke var mulig å regne med noen som helst måte å forbedre seg på, finne vei fra den ene modus til den andre. Det gjaldt enten man forsøkte på den ene eller andre måte. Ja, selve *forsøket* ble også karakterisert som et tegn på det håpløse prosjekt å skulle gjøre seg selv verdig til Guds kjærlighet, gjøre seg *elsk-verdig*. Forsøket på å trekke seg opp etter håret, plage og pine seg selv, med bønn, faste, avholdenhet, til man sank sammen av utmattelse og dyp fortvilelse, ble sett på som et naturlig, men fåfengt forsøk. I denne situasjon var det likevel at underet først kunne skje. Når alt håp var ute, inntraff forvandlingen, omvendelsen, den nådefulle overgang fra mørke og fortvilelse til lys og håp. Denne endring skyldtes da ene og alene Guds initiativ og aktivitet, ikke menneskets. Dette utgjør et klassisk, luthersk menneskesyn med basis i Luthers egne erfaringer og antropologi, tradert i forskjellige varianter i de protestantiske bevegelser. Pietismens vektlegging av erfaring og omvendelse er umulig å forstå uten på bakgrunn av en slik lang og mer eller mindre dogmatisk, fastlagt forståelse av menneskets situasjon i verden.

Grundtvigs kanskje aller største utfordring og oppgave, var å bryte med denne form for forståelse; uten å ta avstand fra umistelige sider av dens innsikter og anliggender. *Sang-Værket* er ikke minst de tekster som bekrefter et slikt prosjekt. Hans hovedbudskap handler om at det "naturlige menneske" er et levende tegn på en mulig svak, men likefullt reel god rest av en relasjon med det gode opphav, Gud. De forviklinger, problem, og den avgrunnsmulighet som mennesket erfarer, og som truer dets opplevelse av å være i kontakt med den gode Gud, er noe som kommer inn og forstyrrer. Det fortjener all mulig oppmerksomhet med tanke på endring og heling av det brudte forhold. Men *helt* brutt har relasjonen aldri vært, og det er alltid en *dyp, varig* og *virkelig* kontinuitet mellom *det gamle* og *det nye menneske*; selv om altså båndet kan være truende lite og skjørt.

Den endring som skal til for å finne fram til det nye, til fullbyrdelsen av det menneskelige, dekkes snarere av ordet *forvandling* enn *omvendelse*. Denne forvandling har langt mer til felles med det moderne vestlige mennesker forbinder med en vellykket terapeutisk prosess, enn en plutselig, uforutsigbar og mystisk deus ex-machina-oplevelse.

Selv mener jeg at Grundtvigs fordypelse i gudsforholdet, tenkt i personlige relasjoner, er med på å gjøre hans tanker om kontinuitet og brudd annerledes enn hos Augustin og Luther. Det muliggjør og nødvendiggjør en annen vektlegging og dermed en annen forståelse av gudsforholdet og forståelsen av menneskets indre (relasjoner til seg selv), mellom det gamle og det nye mennesket, det indre og det ytre. Hans vekt på kontinuitet er et sentralt tegn på denne forskjellen.¹¹⁶ Slik kan det se ut i prosa, når talen er om den kontinuitet Grundtvig plederer for i sitt menneskesyn:

¹¹⁶ William Michelsen behandler dette tema relativt grundig i kapitlet "Grundtvigs forhold til Luthers historiesyn, belyst ved hans første møte med Luthers tanker", i *Tilblivelsen af Grundtvigs Historiesyn*, 1954, s. 127-181. Se særlig mot slutten av kapitlet, hvor også Augustin og katolsk tankegang trekkes inn.

...thi hvem der ikke har en dunkel Anelse om det aandelige Liv, vi naturlig fattes, kan ligesaa lidt have Savn af vor tale derom, som Heste og Hunde har Savn af Alt hvad man vilde sige dem om Menneske-Livet. Her gjælder det imidlertid tilbunds, at den græder ei for Guld, som aldrig Guld eiede, og om derfor end ikke Skriften lærde os, at det ny Liv i Christus er en Fornylse af det oprindelige Menneske-Liv i Guds billede, som tabdes i Adam, saa forudsatte dog Savnet af et bedre Menneske-Liv, der kan vare evindelig, aabenbar ligesaa vel besiddelsen som Tabet deraf. Medens derfor alle mystiske Beskrivelser af et splinternyt guddommeligt liv, man vil have fundet i sig selv eller grebet af Luften, er bælgmørke for alle dem, der ikke spore Noget hos sig, de antage derfor; saa følges derimod Evangeliet om det ny Liv i Christi Kirke altid af en himmelsk Klarhed, der omskiner selv dem, der aldeles fattes det, ligesom Julenattens Klarhed omskinne Hyrderne ved Betlehem.¹¹⁷

For Grundtvig er det nye mennesket en forløst, forgyldt eller mer intens udgave af det gamle. Den kærlighed man for eksempel altid har hatt som menneske, fortolkes og opleves som den samme i det nye, bare mer kreativ, en som får verdens godhet til å svinge, en som enda bedre speiler Guds godhet osv.; men ikke som *annerledes* enn den man hadde fra før.

Det er en form for analogitenkning som gjør dette mulig hos Grundtvig, særlig slik vi ser det i hans sans for og bruk av lignelser og bilder i salmeretorikken. I denne retorikken elsker Gud mennesket *først og fremst* fordi mennesket er attraktivt, dernest til tross for dets uverdighet og behov for en forbarmende gjenløser/ gjenføderske:

*Mennesket, Guds Mesterstykke,
Gjort af Leret i hans Haand,
Lod og Del faar i hans Lykke
Sent med "Legem, Sjæl og Aand";
Altid ligner dog her neden
Vi med dem Tre-Enigheden,
Thi de tre skal vorde ét.¹¹⁸*

Og:

*Føler ej vi i vort Hjærte,
Vi oprandt af Gudeæet,
Ej vi føle kan med Smerte,
At vi arted os fuld slet,
Kun med Spot det Ord vi møde:
At gjenløse og gjenføde,
Gud vil os som sine Børn.*

¹¹⁷ Grundtvig, "Det Christelige Liv som et Christus-Liv", *Kristelige Oplysninger især for Lutherske Christne*, 1870, s. 84

¹¹⁸ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjærne*, 1860/83, *Den sidste Menighed*, strofe 97

Ingen har Guldaarer fældet,
 Som ej Glimt af Guldet saa`;
 Saa Guds billedet, forældet,
 Maa i Glans dog for os staa,
 Om hos os det skal fornyes;
 Thi fornyes kan, som flyes,
 Kun, hvad gammelt end er til.¹¹⁹

Når mennesket trenger en Gud som også redder det fra avgrunnen, er det fordi det står så sterke krefter imot det gode liv og det gode mennesket, de gode relasjoner; ondskap av alle slag. Gud elsker til de grader også på *tross av*; men det kommer alltid i andre rekke, for i begynnelsen var kjærligheten på *grunn av*, slik Grundtvig så det.

Forholdet til Kristus som nødvendig for det å forvandles fra *det gamle menneske* til *det nye*, er helt selvfølgelig for Grundtvig, og uttrykkes på forskjellige måter, ikke minst som en form for kristelig forstått *etterfølgelse*, som han kan si slik:

*saa det er slet ikke Meningen med Christendommen, at Man skal optages i Christus, men kun at Man skal aandelig optage ham i sig, som det guddommelige Forbillede paa hvad vi alle skal renses og klare til: Menneske-Børn der hæve sig til Guds Børn. Folk med Aand vil strax forstaa, hvor aldeles giennemgribende denne virkelige Mod-Sætning er, uden at det gjør mere Forskiel paa vor Historiske Anskuelse af Christendommen, end de modsatte Theorier i Astronomien gjør paa vor Beskuelse af Himmelsen,..*¹²⁰

For Grundtvig utelukker ikke *det nye mennesket* *det gamle*, men integrerer det, slik at det ser seg selv som et helt menneske, selv om det er forskjell og kontrast mellom *det gamle* og *det nye*.¹²¹

2.3.6. Grundtvigs relasjoner til kvinner i nærheten

*Aldrig burde Jeg undskyldte Mig med tilfældige Omstændigheder; men Jeg er et Menneske. Mine Lidenskaber kan Jeg bekæmpe men ej tiltintegøre, og allerminst den kæmpestærke, som med Liste indsneg sig i min Barm, og byggede der sin Trone, hvis Støtter ere fæstede (til) mit Indres ædleste Dele, saa den ej kan omstyrte uden at søndre disse.*¹²²

Grundtvigs dagbok, 15.mars 1806

Hva er forholdet mellom forfatterens eget jeg med sitt befolkede jeg og sine relasjoner, og den tekst han/hun har laget?

Jeg mener at en av grunnene til Grundtvigs forkjærlighet for salmepoesi, kan henge sammen med at denne genren i den kristne kulturkrets ga han et enormt repertoar av identitets-eksperimentering. Genren ga han et stort kabinett av speilings- og identifikasjons-muligheter, som initierte en eksistensielt betinget lek for å finne seg selv, de andre og verden i hverdagens konkret, metafysiske dimensjoner. I salmens aktører kunne Grundtvig speile seg i alvorlig lek med kreftene.

¹¹⁹ Samme, *Den nordiske Menighed*, strofe 70-71

¹²⁰ Grundtvig, *Nordens Mytologi*, 1832 (fra innledningen). Siteret i Borup/Schrøder (red.), *Haandbog i Grundtvigs skrifter*, III, *Kirkelige Grundtanker*, s. 68-69

¹²¹ Tilsvarende er det med Jesus Kristus. Det er den døde kroppen som oppstår, ikke en helt ny kropp. Det er en nødvendig, organisk kontinuitet mellom den korsfestede og oppstandne Kristus i Grundtvigs verden.

¹²² Gustav Albeck (red.), *N.F.S.Grundtvigs Dag - og Udtogsbøger*, 1979, s. 302

Her var han hjemme. Denne scene var enda større en teaterscenen, dikterscenen, den politiske arena og hjemmearenaen. Eller den *var* hans daglige, universelle teaterscene; en mini-maskerade med kosmiske dimensjoner.¹²³ Den var tett nok knyttet til alle disse andre rom i kulturen, fordi den var alvorlig ment, liketil og sublim på en gang, full av kunst og katakres og hverdagspråk samtidig. På toppen av det hele finnes det en mer konkret selvsymbolikk i hans salmer, som gir denne salmeskaper en egenartet måte å skrive seg selv inn i historien på.¹²⁴

Grundtvigs eget jeg henger naturligvis sammen med hans dikteriske jeg, på en eller annen måte. Jeg skal ikke ta høyde for på hvilken måte og i hvilken grad.

I denne sammenheng er det særlig det som er knyttet til de såkalt nære relasjoner jeg er interessert i. Og mellom disse fokuserer jeg på de som handler om Grundtvigs relasjoner til kvinner i ulike roller, posisjoner og faser. Hensikten er å antyde noen viktige forbindelseslinjer mellom egen erfaring og språklig uttrykk. Med sin sterke fokusering på erfaring og erfaringens forhold til det poetiske og det religiøse, og fremfor alt: til kjærligheten, som relasjonell, kjønnert erfaring, er dette noe jeg oppfatter som en utfordring fra Grundtvigs egen tenkemåte.

På grunn av tekstenes karakter, og Grundtvigs begrep om erfaring, vil jeg regne opp en del kvinneskikkelser, historiske som mytologiske eller kristelig/religiøse, for å presentere et avgrenset repertoar av relasjoner som jeg mener har hatt betydning for hans tenke og skrivemåte, hans måte å skape og å gi liv til tekster på.

Det jeg ser i hans refleksjon omkring kvinner i sitt liv, er en gjennomgående evne og vilje til å fortolke også de aller sterkeste og nære relasjoner med all dets symbolverdi. Han finner konnotasjoner til den store verden, de mytologiske skikkelser, de bibelske og de kirkehistoriske og de samtidige (hans mikrokosmos er på flertydig vis knyttet til makrokosmos). Skillet mellom privat og offentlig, politikk og religion, egen erfaring og storsamfunn er nedtonet eller nedbrutt. Det hele får et langt mer dialogisk forhold, intertekstuell preget, enn et statisk/dualistisk. Grundtvig skriver seg – med hele sitt liv – inn i en stor fortelling som han vil påvirke og endre. Hans jeg og hans relasjoner er ikke bare et tegn på et oppblåst dikter-jeg, men snarere og langt mer interessant, som *et eksempel* og en representant for et *guddommelig eksperiment* på linje med alle andre mennesker. Særlig interessant er dette fordi han i sin salmediktning innser at når han som mann gjør dette, er det helt nødvendig at også kvinner gjør det samme; tenker seg selv som representative i dialogiske forbindelser med alt liv.

Fordi Grundtvig ser et dronningemne, en Maria og en Frøya eller en annen mytologisk figur i enhver nabokone, og en mulig søster, venninne og elskerinne i enhver mytisk attraktiv figur, blir alle hans konkrete kvinnever relasjoner og hans fiktive forbindelser interessante og like *virkelige*, så å si. Og de har sine konkrete utgangspunkt i de kvinner som ble hans skjebne; de som valgte han og han selv valgte.

¹²³ Grundtvig hadde for eksempel tanker om at teatret kunne bli overflødig om skolen var den *iscenesettelse* som den burde være.

¹²⁴ Se for eksempel Randi Rode, *Barneglad og engleklog. Grundtvigs selvforståelse i Sang-Værk til Den Danske Kirke, I*, 1996

Hva symboliserer hans relasjoner til ulike kvinner? Han reflekterer både over de han fikk og de han ikke fikk, og han reflekterer over svært mange andre enn sine kjærester. Slik kan det kort refereres hva noen av hans nærmeste kvinne-relasjoner står som symbol for:

Cathrine Marie Bang (mor): *mor*,¹²⁵ Malene Jensdatter (barnepike): *Sprogmasterinde*, Ulrikke Eleonore (søster): *Perle-Veninde*, Constance Leth (husfrue, Egeløkke): *den store, uoppnåelige, forvandlende kjærlighet*,¹²⁶ Lise Blicher (kone og mor til tre barn): *søsterlig*,¹²⁷ Meta Grundtvig (datter): hans *Beatrice*,¹²⁸ Caroline Amalie (dronning): *dronning*, Marie Toft (kone og mor til ett barn): *den store, gjensidige kjærligheten, moderlig*,¹²⁹ Asta Reedtz (kone og mor til ett barn): *datterlig*,¹³⁰ Clara Bolton (venninne): *muse*, Louise Hennings (venninne): *kjæreste*.

I Grundtvigs salmer og andre skrifter, er det mange kvinner som går igjen: Eva, Frøya, Maria, et mylder av bibelske skikkelser, mytologisk skikkelser, dronninger osv. Som hans univers er befolket av en hærs-kare menn, så også av en hærs-kare med kvinner, med sterke spillings og symbolfunksjoner i et utall av variable former.

¹²⁵ Se for eksempel Ulrich Vogel's lille bemerkning om vanskelighetene Grundtvig hadde med å lære av sin mor å lese. Dette er et interessant mulig moment blant mange momenter i hans ambivalens overfor en ellers særlig sterkt elsket mor. Ulrich Vogel, *Bankede på ved Paradis*, 1993, s. 59. Grundtvig skrev flere dikt til / om sin mor.

¹²⁶ Se for eksempel Ejvind Larsen, *Det levende ord*, 1983, s. 183-184: "Sådan ville Grundtvig også gerne undervinges, og det smigrede hans forfængelighed, at han kunne bilde sig ind at være blevet det af Constance, som han derfor kaldte sit væsens herskerinde og senere tryllerinden. Han havde brug for at føle sig som slagtoffer. Hans ulykke og styrke afslørede dog skånseløst for ham, at det var forførelse. Ikke hendes forførelse af ham, men hans egen selvførelse. Det kunne bringe ham til vanvid og gjorde det også til sidst, men i de seks år fra mødet med hende til hun i foråret 1811 blev et selvstændigt menneske for ham, gjorde han de erfaringer, som hans folkelighed og salmedigning bygger på. Hver gang han siden gjorde en af sine såkaldte mageløse opdagelser, og de fortsatte med at melde sig med jevne mellemrum til han døde som 89-årig, var det yderligere klarhed over kærligheds mødet på Langeland, han vandt. Folte han sig kold og død, skyldtes det oplevelsen af, at dele af erfaringerne fra den gang blev fornaetget og dræbt, kunne han pludselig bringe alle de tilsynelatende modsigelsesfulde oplevelser i venlig vekselvirkning, var det, som han blev genfødt, og han kaldte sammenhængen for det levende ord."

Om Constance kan det blant annet nevnes at den bibel hun ga Grundtvig, kalte han sin *annen helligdom*. Han noterte viktige begivenheter i eget liv i denne, langt inn i sitt andre ekteskap. Han skrev også flere dikt til Constance (naturlig nok).

¹²⁷ Grundtvig var først interessert i Elisabeths (Lise) søster, som han ikke fikk; og deretter i Lise. De var forlovet i 7 år før de kunne gifte seg, og var gift lenge. De fikk tre barn sammen. Det finnes blant annet en interessant brevveksling mellom Lise Blicher og Grundtvig fra den tiden han reiste til England. I et av diktene til Lise gir han henne rollen som *søsterlig* i forhold til han selv. Det sier mye om hva hun betydde for han, og noe om hva hun ikke betydde for han.

¹²⁸ Eks på Grundtvigs poetiske refleksjon omkring relasjonen til Meta:

*Du Lille! du Kiære! naar bleg og naar rød,
Paa faderlig Arm og paa moderligt Skjød
Du hopped, du hviled,
Du klynked, du smiled,
Fuldofte jeg stirred med Smil giennem Taaren
Paa Datter eenbaaren
Som nu, da jeg hvisker i Sommerdags-Kvoeld:
Du lille! farvel!*

*Du Lille, du Kiære! da Sindet var sygt,
Mit Hoved var ørt, men mit Hjerte var mygt,
Da Vanvid mig trued
Og Vennerne grued,
Da ømt mig betragted med Smil giennem Taaren
Min Datter eenbaaren,
Som jeg dig betragter i Sommerdags-Kvoeld
Og hvisker Farvel!*

Grundtvig, 1845, sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, IX, s. 42-43 (strofe 2 og 3)

Se Ulrich Vogels betraktning over Metas rolle i Grundtvigs sinnslidelse, *Bankede på ved Paradis*, 1993, s. 80-82. Se også Jakob Balling, "Nedfarten til dødsriget", *Grundtvig-Studier* 2001, s. 74, hvor han antyder at Meta er Grundtvigs *Beatrice* (Dante).

¹²⁹ Marie Toft var Grundtvigs store kjærlighet. De fikk en sønn sammen, og var bare gift noen få år. Marie døde i barsel, og Grundtvig ble en slags alene-pappa en stund. Han sørget dypt over Marie. Flere dikt er skrevet til henne, og hun blir blant annet karakterisert som *moderlig*.

¹³⁰ Grundtvig giftet seg for tredje gang da han var over 70 år, med tidligere ministerfrue Asta Reedtz. Hun hadde fire barn fra før. Det ga Grundtvigs alderdom et særlig aktivt og åpent hjem, hvor det ikke bare var mange barn, men hvor det også stadig kom og gikk folk som hadde tilknytning til ekteparet. I en alder av 75 fikk Grundtvig sitt femte barn, sammen med Asta. Datteren kalte de Asta Marie Elisabeth, etter Grundtvigs tre koner! Asta karakteriseres blant annet som *datterlig*.

I sine tekster spiller ikke Grundtvig sine ulike kvinner ut mot hverandre, men inkluderer de i ulike roller og funksjoner. Selv om det for eksempel er en kjent sak at hans ekteskap med Lise hadde synlige svake sider, hans forhold til Marie var det unike, gjensidige kjærlighetsforhold, og hans Asta ga ham alderdommens siste, store blomstring; er det grunn til å tro at han vurderte de som ulike utfordrere til ulike sider ved han selv, og ga han forskjellige gleder, goder og verdier. Det kan man blant annet lese ut av hans femte barns navn, som fikk de tre koners navn som sitt: Asta Marie Elisabeth! I diktet *Til min Asta* reflekteres blant annet de ulike egenskaper og kvinneroller hans tre koner hadde i relasjon til han selv.¹³¹

At han beholdt sin stormende, ulykkelige ungdomsforelskelse, kjærlighetsrelasjon til den gifte kvinnen Constance Leth i sterk erindring – er hevet over tvil. Det kan blant annet symboliseres ved at han brukte den bibelen han fikk av henne som sitt aller helligste klenodie langt inn i det andre ekteskapet, og skriver viktige begivenheter ned i denne sin *andre helligdom*, som han sier.¹³²

Ut fra de måter han reflekterer over sine ulike relasjoner til kvinner på, er det på alle plan en gjennomgående og glidende overgang fra hans tanker om det religiøse og det erotiske, de nære og de fjerne relasjoner, det konkrete og det fiktive. Slik er det ikke bare i hans dikt til sin koner, hvor

¹³¹ Grundtvig, *Poetiske Skrifter*, VIII, s. 294-295. Her har jeg latt Grundtvig uthevninger markeres fordi de er særlig viktige i sammenheng:

*Underligt er vort jævne Land,
Alfer omsvæve dets Skove,
Og under Euglesang ved Strand
Havfruer danse paa Vove;
Særsynet kommer som en Tyo,
Skov! fra dit Skjul og Havets Dyb!*

*Kvindeligt er vort Modersmaal,
Skjoldmø kun der under Vaaben,
Kraften er Kys og Dyden Taal,
Vid titter ud under Kaaben,
Som i et Moderskjød ogsaa
Mylærer det tit af Skjalde smaa.*

*Lykkelig er den lille Skjald,
Graalig med Lærkernes Tunge,
Thi for hans Vugge – tre i Tal –
Alfernes Norner de sjunge:
Hvad dig end brister, op og ned,
Vis er dig **Kvindens Kjærlighed!***

*Søsterlig var min første Viv,
Duftende sødt som Violen,
Sjælden et mer **idyllisk** Liv
Leves der nu under Solen,
End, under smaa men smukke Kaar,
Vores fra Jul til Efteraar.*

*Moderlig var min anden Viv,
Funklende som Ædelstenen,
Det var et boldt **romantisk** Liv,
Artemis spandt paa Guldtenen:
I hendes Skjød, et Barn paa ny,
Sang jeg og græd i højen Sky!*

*Datterlig er min tredje Viv,
Svævende for mig som Feen,
Det er et **æventyrligt** Liv,
Roser udspringe paa Sneen:
Ungdom og Ælde lege Skjul,
Lege om Kys og Kage Jul!*

¹³² Denne bibelen kan man se i en liten utstilling av gjenstander som tilhørte Grundtvig, i prestegården i Udby, hvor Grundtvig vokste opp.

han sjonglerer mye med sin egen rolle og den andre/kvinnen i dennes roller som datter, søster, mor; men også overfor de kvinner han elsket, men ikke fikk som etablerte, sosialt aksepterte relasjoner. Det kan vi for eksempel se i diktet *Smaafruene*, tilegnet tre av disse siste. Etter en sterkt erotisk preget skildring av kjærligheten til disse tre, og hvordan den har merket han, nøler han ikke med å knytte også denne mer eller mindre sosialt forbudte kjærlighet til det hellige.¹³³

Clara Bolton, som han sannsynligvis traff en eneste gang i England, gjorde så sterkt inntrykk på ham at seriøse forskere er villige til å gi denne enestående samtale en sterk betydning i forhold til hans såkalte "greske vekkelse".¹³⁴

Grundtvig befordret de mentale bilders verdi og virkelighet for fortolkningen av konkrete mennesker, samtidig som han reflekterte ut fra og inn mot erfaringen. En fruktbar vekselvirkning mellom det spesifikke for hans egen erfaring med kvinner, det allmenne og de mangfoldige nedarvede bilder og forestillinger, er strategien i hans tenkemåte. Disse siste (nedarvede bilder og forestillinger) maktet han jo også å endre – blant annet i lys av helt spesifikk egen erfaring. Det ser vi for eksempel i hans relasjon til Marie Toft, som lærte han noe nytt om gjensidighetens fundamentale betydning, verdi og kvalitet. -Dette påvirket hans kjærlighetssyn og hans syn på det hellige som gjensidig, som kvinnelig like mye som mannlig mm.

Bekrefter han kvinnens forhold til det *private* og til det *hjemliges fortryllende spiritualitet*? Bekrefter han framveksten av en større *religiøs myndighet* og *subjektivitet* blant kvinner? Kanskje begge deler,

¹³³ Utvalgte strofer fra Grundtvig, "Småfruene", sitert i Bekker-Nielsen/Kaae m.fl., *Stykkevis og delt*, 1986, s. 17-20:

*Fruer tre med flamme-blikke,
fruer tre med søde smil,
fruer tre, som glemmes ikke,
såred mig med Eros-pil.
To derfor på hånd og mund
Kys jeg gav af hjertens-grund*

*Det var i min ungdoms dage,
hertet slog så kæmpestolt,
til det såredes så fage
med en pil, hvis hage holdt,
så endnu i oldings-år
åbent er det dybe sår!*

*Claras ånde åbned munden,
klippen revned, strømmen randt,
som en drøm i morgenstunden
svæved hun forbi og svandt,
men hvergang jeg harpen slår,
svævende hun for mig står!*

*Dage fem vi så hverandre,
dage fem i rosenrødt,
snese år kan, ej forandre
tvillingbåret, tvillingfødt,
mødtes vi om tusind år,
kystes vi dog som i går! (Louise)*

*Give Gud mig at betale
jer med mer' end skjalde-sang,
med en krans i gylåne sale,
hvor kun englerøst har klang,
hvor ej solen mer går ned,
hvor kun skøn er kærlighed!*

¹³⁴ Se for eksempel Kai Thaning, *Grundtvig*, 1983, s. 45 f.

men jeg vil mene mest det siste. Den religiøse betydning han tillegger kvinner i samtid og ettertid er gjennomgående, og utmerker seg ved sine offentlige aspekt.

Noen av grunnene til at hans forhold til kvinner er interessant, teologisk sett, kan sies slik med Magnus Stevns: *I baade profan og religiøs Digtning spiller derfor Kvinden den store Rolle; i den sidste, som her skal omtales, mest iøjnefaldende, fordi hun der som nødvendig Led inddrages i den store Lignelse, Grundtvig satte sig som Hovedopgave at fortolke: Gud og gudskabt Menneske - og inddrages paa en saadan Maade, at vante Meninger helt vurderes om, mens Salmen faar det ny kvindelige Element, der ikke blot giver en af dens væsentligste Afvigelser fra Salmen hos Lutherske Forgængere i det danske Kirkekor, men tillige giver en af de allerstørste poetiske Værdier i Grundtvig-Salmen overhovedet.*¹³⁵

Jeg tolker Grundtvigs erfaringer med kvinner i nære relasjoner som en uerstattelig og særlig rik og variert kilde til hans fornyelse av kvinnebildet i dansk (nordisk), protestantisk salmeretorikk. Hans poetiske evne (kjærlighetsdikt/salmer) til å fortolke egen erfaring sammen med kunnskap om det historiske, det mytologiske, det teologiske, verden utenfor – i sin helhet, sammen med verden innenfor, er nøkkelen til denne innsats. Dette maktet han ikke minst fordi han var i stand til å uttrykke den ambivalens, kompleksitet og nyanserikdom som disse relasjoner på en særlig måte innebærer.

Siden salmens jeg er et utpreget kvinnelig jeg, er det også grunn til å reflektere over Grundtvigs gjennomgående evne og vilje til å dikte salmer, å imitere kvinnen, kle seg i kvinnedrakt så å si, som en fundamental øvelse og uttrykksvilje. Heldigvis så han at det var dypt utstrekkelig og intervenserende at bare menn uttrykte seg så personlig og universelt på en gang. Kvinner måtte også gjøre det, sa han, slik at det felles, religiøse *hjerter* kunne komme til uttrykk som menighetens / folkets, en allmen, representativ *stemme* i salmens retorikk; den som skal kunne speile *alt* i sitt minimalistiske uttrykk.

2.3.7. Relasjoner og kjønn

*I Love To You*¹³⁶
Luce Irigaray

*Thi sin Fader vel miskjende
Kan en Søn, men aldrig hende,
Som med ham sit Blod har delt.*¹³⁷
Grundtvig

Som vi så i fjerde del av kapittel 1 (*Fenomenet menneske; et elskende og elsket mikrokosmos, i verden*), bruker Grundtvig tre hovedmodeller for relasjonstenkning mellom mennesker. Tredelingen handler om foreldre/barn, venn/venn og kjæreste/kjæreste (ektefeller). Det er selvsagt at enhver relasjon og hver av disse modeller innebærer en kjønnrelasjon. Kvinnen er alltid potensielt mor, søster, datter, elskerinne, slik mannen er potensielt far, bror, sønn, elsker. Grundtvig eksprimenterer ofte og på ulik måte med disse relasjoner, ikke minst i forhold til den religiøse

¹³⁵ Magnus Stevns, "Kvinden i Grundtvigs Salmer", *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 72-73

¹³⁶ Luce Irigaray, *I Love To You. Sketch of a Possible Felicity in History*, 1996

¹³⁷ Grundtvig, "Nyaarsdagen", *Poetiske Skrifter*, 8, s. 221

retorikk, og den analogi som er mellom de aller helligste personer og de mer allment hellige personer, slik han også eksprimenterer med mannen i kvinnen og kvinnen i mannen på ulike måter.

Ved å skildre gudsrelasjonen i disse tre relasjonsmodeller, kommer en konsekvent kjønn og relasjonell dimensjon ved det hellige fram i hver eneste salme, og dermed i *Sang-Værket* som helhet. Når Grundtvig samtidig spiller både på erfaring og speiling, på mikro og makroplan, får vi en verden i det små og i det store, som tegn på hellig nærvær og fravær og kampen mellom disse dimensjoner så nært knyttet til erfaringen, som kjønn erfaring, som overhodet mulig.

I hans salmeretorikk blir dette naturligvis preget av den diskurs han var en del av i sin tid og på sitt sted. Samtidig har selve tenkemåten og strategien et preg som lett lar seg fortolke og overføre til andre tider og andre steder. Kanskje fordi hans evne til å tenke i symboler og bilder er så sterk, slik han på det dypeste kommuniserer med en stor, kristelig bestemt religiøs retorikk av europeisk og universelt format.

2.3.8. Imitasjon, gjensidighet og prosessualitet som *Grundmenneskelig*

Vladimir: *Men du kan ikke gå barfoot.*

Estragon: *Det gjorde jo Jesus.*

Vladimir: *Jesus! Hva er det du står og vrøvler om nå? Du har vel ikke tenkt å sammenligne deg med ham?*

Estragon: *Hele mitt liv har jeg sammenlignet meg med ham...¹³⁸*

Samuel Beckett

*Analysanden snakker om sig selv,
men ikke til den anden.*

*Eller han snakker til den anden,
men ikke om sig selv.*

*Når han snakker til den anden om sig selv,
er analysen færdig.¹³⁹*

Lacan

Jeg mener å se særlig tre viktige formelle mønstre for relasjonstenkning hos Grundtvig. Det ene er *imitasjon* (spejling, ligner, etterfølgelse, *genfødelse*¹⁴⁰), det andre *gjensidighet* (vekselvirkning), det tredje en *polyvalent prosessmodell* (vokse, mikro / makro-tenkningen) hvor vekslingen mellom jeg og de andre i stadig speilingsaktivitet ses på som grunnleggende for livslang individuasjon i forholdet mellom ethvert jeg - du - de - det i verden. Det er som en iscenesettelse, hverdagslig og metafysisk, som et ekte drama, en dagligdags maskerade.

Siden kjærlighet er ontologisk betinget i Grundtvigs salmeverden, blir mangfoldet i alle former for imitasjon: å ligne Gud, ligne foreldre, ligne fortidens figurer, ligne venner, ligne seg selv etc., gjensidighet og prosessforståelse holdt sammen og selvstendiggjort. Det gjelder særlig i forhold til ideal-forestillinger som ellers ville virket som tradisjonstunge og relasjonelle tvangstrøyer i menneskets søken etter egenverdi i møte med den / de andre.

¹³⁸ Samuel Beckett, *En attendant Godot*, 1952, *Mens vi venter på Godot* (overs.), Skuespill, 1968, s. 59

¹³⁹ Sjøert i Ove Korsgaard (red.), *En Orm-En Gud, Om mennesket i verden*, 1997, s. 41

¹⁴⁰ Se hele prekenen om å være Maria for enhver troende, J.C.Brandt (red.), *Grundtvigs Prædikener i Frederikskirken 1832-39*, 19-29. F.eks. s. 28: *...og dette Støv-Hjærte i vor Barm, hvorledes skulde det fatte levende Haab om at vorde Moder i Daaben til det ny Menneske, som er Kristus i os, dersom det ikke hilsendes af Engelen som den benaadede, oplod sig for Bebudelsen, og lukkede sig kjærlig over den, med Maries Ord: se, jeg er Herrens Tjenerinde, mig ske, som du haver sagt!*

I Grundtvigs salmeretorikk finner jeg sterke og gjennomgående insitament til lek med roller og posisjoner som en måte å oppløse, skifte, endre og identifisere livskraft og kjønnsrollemønster på. Det handler om en måte å ta vare på det som er, og er godt, og å holde åpent for de nødvendige endringer i menneskers vekst som skal til for å være levende, elskende mennesker i relasjon til seg selv, hverandre, verden, og dermed til det hellige. Poesiens og ritualets form (salmegenren), det religiøse alvor og lek med grunnkreftene i seg selv og verden (Gud) beforder denne eksistensielle fleksibilitet.

I disse nevnte forhold ser jeg noen grunnleggende trekk i det Grundtvig med et ofte benyttet begrep kaller *Grundmenneskelig*.

2.3.9. Det hellige ved det relasjonelle, et eksempel: hellig bryllup

Det er ikke vanskelig å fortolke Grundtvigs tanker om det relasjonelle på mange plan som en variant av et historisk gjenkjennelige tema og fenomen: hellig bryllup.¹⁴¹ Samtidig er det svært viktig å få øye på her, som overfor lignende konsept (Eva-Maria-Kirken, Adam-Kristus-Kirken m fl.) at Grundtvig ikke tenker ut fra disse konsept for å fortolke et fastlagt, fortidig konsept, men tenker ut fra erfaring i nødvendig dialog med slike billedkompleks for å finne den forståelse og det grep som skal til for å fortolke og endre historien videre i mer og mer fruktbare former, også helt nye. Det beste eksempel på det, som jeg flere steder påstår, er hans bruk av bruderetorikk. Hans måte å gjøre det på fører til en myndiggjørelse av bruden – i retning likestilling med menn, for eksempel i embetsforvaltningen, og ikke til fortsatt umyndiggjøring, som er en nærliggende bruk av samme metaforikk. Det er også en sammenheng mellom hans fortolkning av bruderetorikken og hans nyskapning *Guds Datter*, som representerer en trinitarisk utvidelse (spregning?) av gudsbildet.

Eksempler på brudesalmer som særlig bærer preg av *hieros gamos*, kan nevnes de to jeg også kommenterer i kap 2, *Tid og sted; Jord og Himmel at forbinde*,¹⁴² og *Som Maanen skinner af Solens Glands*,¹⁴³ den nest siste av alle salmene i *Sang-Værket*.

¹⁴¹ Se for eksempel en kort innføring i fenomenet, i Serinity Young, *Encyclopedia of Women in World Religion*, 1999, II, s. 859-860. Til temaet i nordisk, religionshistorisk sammenheng, noe som kunne vært interessant som en parallell til tilsvarende dansk undersøkelse av Grundtvigs forhold til dansk historie og mytologi, se Gro Steinsland, *Det Hellige Bryllup og Norrøn Kongeideologi. En analyse av Hierogami-myten i Skírnisnjal, Ynglingatal*, mm, 1991

¹⁴² SV III 147

¹⁴³ SV V 349

2.4. Det hellige/det aller helligste

*It asserts that the sacred is, purely and simply, nothing other than...love.*¹⁴⁴

Julia Kristeva

...Alltings Grund og Øiemed, hvad vi med eet Ord kalde Gud...

*Om vi altsaa kan begribe det Høieste, det Første og det Sidste, berøer paa om vi selv er det Høieste, det Første og det Sidste...*¹⁴⁵

Grundtvig

Det er ikke gitt en gang for alle hvilke diskurser; hvilke institusjoner, språkformer, ritualer mm som til enhver tid best ivaretar det hellige element i en kultur. Samtidig er det slik at det religiøse språk har en tradisjon og et preg som ikke kan erstattes av andre språk, bare gjenfortolkes og utvides av hver ny generasjon. Mitt forsøk på å beskrive det hellige og det aller helligste, er å gjenerobre noe av dette språks essensielle betydninger. Jeg ønsker med det å vise hvor viktig det religiøse språk er, og hvor viktig det er å gjenerobre det på nye premisser i en teologisk forsvarlig tradering, ikke minst i en akademisk diskurs.

Slik jeg innledningsvis har definert det hellige, er det ikke tvil om at dette element i Grundtvigs salmeunivers er det element som er grunnleggende og overordnet alle andre element, det sammenbindende element framfor alle. I forhold til salmen som fenomen, og Grundtvigs salmer som case, er det en rekke tema eller nøkkelpunkt (essenser) som det er nødvendig å beskrive i denne sammenheng, slik at det hellige som del av prismet *Grundtvigs salmeunivers* best mulig kan komme til uttrykk. Etter noen innledende bemerkninger om fenomenet *religiøs retorikk, hellighet og genre* (2.4.1.), sier jeg litt om engler (2.4.2.). Deretter fokuserer jeg på Grundtvigs oppfattelse av Gud som skaper, ut fra fokus på det å skape av et *noe*, ikke av ingen ting (*ex nihilo*) (2.4.3.). Jeg sier litt om det sterke fokus Grundtvig har på *oppstandelsen*, og det å fordype seg i menneskets godhet (2.4.4.). Når talen er om det hellige, er tro, og troens forhold til språk og kjønn et sentralt tema, slik naturligvis sentrum i den kristne tro er; Jesus Kristus (2.4.5.-2.4.7.). Maria som person og symbol er gjenstand for sentral oppmerksomhet fra Grundtvigs side (2.4.8.), slik kirke er overordnet i hans univers, ikke minst kirken betraktet som kjønnets kropp (2.4.9.). At også dåp, nattverd, bibel, Den Hellige Ånd og bønn må beskrives som essenser i det hellige/det aller helligste, sier seg selv i en kristen forstått versjon av det hellige (2.4.10.-2.4.13.).

Alt er likevel her beskrevet som fundamentale deler av et salmeunivers, ikke som fyldestgjørende for hver enkelt tema slik de inngår i andre teologiske, kirkelige, filosofiske og kulturelle diskurser. Dette salmeunivers er i tillegg beskrevet innenfor rammen av mitt fenomenologiske blikk, med mål for lesningen (se 1.1.) som styrende for blikket i denne sammenheng.

Hvordan ser det hellige element i tilværelsen ut i Grundtvigs *Sang-Værk*?

I innledningen til avhandlingen skriver jeg litt om betingelsene for å tale om det hellige. Når overskriften ser ut som den gjør, skyldes det at jeg ønsker å si to ting: At alt er potensielt hellig, og at det derfor gir misvisende mening å skille ut det hellige fra de andre tema i kap. 2. Samtidig vil jeg tydeliggjøre at det som har med fenomener som Gud, Jesus, tro, bønn mm. å gjøre, i en gradert forståelse av hellighet, antyder en svært konsentrert grad av (potensiell) hellighet.

¹⁴⁴ Catherine Clément and Julia Kristeva, *The Feminine and the Sacred*, 2001, s. 91

¹⁴⁵ Grundtvig, "Om det Philosophiske Aarhundrede", *Danne-Virke*, I, 1816, s. 113

Momentene kommer i litt tilfeldig orden. Det er fordi jeg bevisst ønsker å anefekte den altfor fasttømrede systematiske, teologiske orden i disse ting, idet jeg vil markere at jeg nærmer meg på en fenomenologisk måte, også til det aller helligste. Det mener jeg Grundtvigs tekster på mange måter inviterer til. Ved å bekrefte og å anefekte en tradisjonell orden, er de i stand til å gi fra seg ytterligere aspekt ved sin rikdom, ikke minst den rikdom som handler om hva hellighet *betyr* i verden. Det er likevel ikke tilfeldig at englene entrer scenen først.

Min oppgave som teologisk fortolker av Grundtvigs salmer, er å ta høyde for de forskjeller og likheter som preger vår tids religiøse retorikk og hans, i et språk som kommuniserer med andre diskurser i dag. Hva betyr for eksempel ordene *Gud* og *guddommelig* i min tekst? I Grundtvigs? I andre tekster?

Jeg vil velge ut noen av det jeg kaller de *aller helligste* ting og tema innenfor den kristne diskurs, for å si noe om Grundtvigs tanker om det hellige, slik det viser seg i hans salmeretorikk.

For Grundtvig var det hellige (for eksempel *det guddommelige*) den dimensjon ved tilværelsen som best kunne symbolisere det som var potensielt og reelt felles for alle mennesker. Det var det helliges allmenne karakter som preget hans tenkemåte om denne dimensjonen (se for eksempel ingressen over). Det fikk ulike uttrykk og kroppsliggjørelser, men var for han uttrykk for en felles virkelighet. Dette navnga han i en uendelig flora av metaforer og forestillinger, særlig preget av hans sterke kjærlighet til mytologi, historie og kristendom.

Grundtvig kunne ikke identifisere livs og døds kraft, og dynamikken mellom dem, uten denne form for religiøs retorikk. Virkeligheten slik den erfartes, ga han så mange ekstremt alminnelige, skjebnesvangre utfordringer, at han ikke kunne klare seg med ulike former for det han opplevde som rasjonalismens reduksjonistiske språk og tankeformer.

Innenfor hovedkonseptet *liv – død* og kampen mellom livgivende og dødbringende krefter i livet, utspant han en hel verden i symbolspråk. Det gjorde han i dyp overenstemmelse med det han oppfattet som den universelle kirkes tradisjon og retorikk, og med en like dyp bevissthet om sitt eget blikk som et *representativt* blikk på det hele. Virkeligheten begynner aldri et annet sted enn der den oppleves, sier han. Det må alltid være i bevisstheten når man henviser til andre autoriteter enn egen person og stemme. Den egne person og stemme må alltid regnes som representativ, i konstant dialog med andre, som del av et kollektivt jeg, også når man hevder sin tro på det hellige.¹⁴⁶ Mennesket er og må være subjekt i sin egen religiøsitet, intersubjektivt forstått.

For Grundtvig var mennesket, som kropp, forholdet til de andre, til seg selv, til verden, preget av en grenseløs interesse og ømhet overfor det hellighetspotensiale som ligger latent i alt og alle (se ingress over). Det var for han selve livet som var hellig, livskraften, slik den stadig trenger bekreftelse, næring, beskyttelse og beundring, under presset og trusselen om krenkelse, svekkelse og død. Døden var også hellig (som skrekkinngytende makt), men på en annen måte enn livet. Livet var ubetinget hellig, og *aller helligst*. Døden var betinget hellig, og mindre hellig enn livet.

¹⁴⁶ Se også under 2.5., *Tid og sted*

Uten de religiøse forestillinger og sitt historisk betingede språkunivers og språkspill, var det helt umulig for han å uttrykke denne fundamentale hellighetsdimensjon ved livet. Dette språk trengte han videre for å kunne etablere en forskjellstenkning mellom dødens og livets autoritet, i stadig jakt etter koder til kultivering av livets gode krefter.

2.4.1. Religiøs retorikk, hellighet og genre.

Det hellig/sakrale i verden, i gudsbegrepet, i mennesket, mellom mennesker og utenfor mennesket, identifiseres på utallige måter i Grundtvigs salmeunivers. Ofte gis det de tradisjonelle benevelser i kirkens historie: Gud, Jesus, Den Hellige Ånd, som igjen er knyttet til en lang rekke egenskaper, vesensbestemmelser, framtredelesformer, relasjonaltetsmodeller og strukturer.

At Grundtvig overtok og videreutviklet den kristne kirkes gudsbilder og gudstale, blant annet symbolisert ved termene og treenighetstankens *Gud, Jesus og Den Hellige Ånd*, er *Sang-Værket* et utvetydig bevis på. Samtidig er det nødvendig å fokusere på andre tegn i disse tekster for å få øye på det helliges tilstedeværelse og særlige karakter. Det er viktig å ikke bare føye det inn i rekken av hovedvarianter av den kristne dogmatiske diskurs, men holde et særlig åpent rom for å fortolke disse tekster i en utvidet ramme, hvor ikke minst det musiske, poetiske, det liturgiske og det kjønnsespesifikke preg kommer til sin rett. *Gud* betyr ikke nødvendigvis helt det samme i munnen på syngende barn, kvinner og menn i forskjellige aldre som danser rundt juletreet, som i voksne menns og etterhvert kvinners "samtaler" i teologiske tiddskrift. Jeg vil mene at det selvsagt kan bety det samme, og at det er en relasjon mellom disse rom i kulturen til enhver tid, men at forskjeller og likheter fortjener å komme til sin rett i fortolkningen av for eksempel ordet og fenomenet *Gud*. Grundtvig ville dikte sin treenighetsforståelse og sin antropologi for det allmenne blikks øye og bruk. Det er kanskje en mer krevende sak enn når man skriver for et mindre publikum. Ikke minst fordi man så lett kan undervurdere det allmenne blikk, og tro at det er enklere å skrive for folk flest enn for spesialister. Det er snarere omvendt, og Grundtvig var mann for å klare å tale til og med *mengden* via sitt *Sang-Værk*. Det er et uhyre krevende teologisk prosjekt. Med sin vilje til å dekonstruere og eksperimentere med bilder av det hellige og av mennesker i konkret, levde liv i en kjønnnet verden på, skriver Grundtvig seg inn i et *inkluderende språk-prosjekt* lenge før slike ble til.¹⁴⁷ Målet er det samme: å avsløre religiøst misbruk (språklig/symbolsk) i teologisk/kirkelige sammenhenger, i en emansipatorisk hensikt.

Grundtvig hadde mange faser og dermed flere uttrykksmåter i forhold til det hellige ved tilværelsen. Hans språk hadde naturligvis et *romantisk* preg, som det følgende sitat viser tydelig. De følgende sitater viser også hans åpenhet for en bred religionsdialog, og gir sterke signaler om hans syn på forholdet mellom religion og filosofi. Han er ikke i tvil om at vitenskapen er blitt til og er barn av religionen, ikke omvendt eller eventuelt som utelukkende størrelser. Dette forhold får

¹⁴⁷ Til en fortjenstfull og kort innføring i dette feltet, se Ninna Edgardh Beckman, "Guds tal eller vårt, Vægar bortom ett inklusivt gudstjenstspråk", Sven-Åke Selander (red.), *Svenskt Gudstjenstliv*, Årgang 78/2003, *Liturgi och språk*, s. 24-47. Se ellers til en mulig stor forskjell mellom Grundtvigs prosjekt og dette i måten det inkluderende tenkes virkeliggjort på, i 2.5.7., *Gud talte gjennom Sønnen. Taler Gud deretter gjennom Datteren?*

ikke minst utslag i hans mange og vitale tanker om det vitenskapelige i verden, og den diskurs og form han mener det bør ha.

Om det generelle forhold mellom religioner og det poetiske kan ha si:

Alle de gamle Religioner, disse matte Stjerner i Natten, avledes af den¹⁴⁸, og at det var af Religionerne alt det høiere Liv, som skinner og glimrer i Oldtiden, udviklede sig, derom vidner Historien, ja tav den og, kunde vi dog indse at det saa maatte være; thi uden Tro, uden fast Forvisning om det Usynlige, dets Høitid og vort Slægtskab dermed, lader sig ingen Stræben imod det tænke. Ogsaa Videnskaberne fødtes da af Religionen, men disse selvkloge Sønnner foragtede snart deres Moder, og selv Poesien, den evige unge Oldmoder, forlod sin aldrende Datter, nedsteg fra sin høie Trone, hvorfra hun havde stirred mod Himmelen og skuet dybt i Livets Hemmligheder, for i Dalen, med sin velklingende Stemme, at forlyste Jordens sjunkne Børn.¹⁴⁹

Et eksempel på hans måte å skrive på prosa, i en romantisk retorikk, om det guddilledlige ved mennesket, kan vi se i følgende sitat. Poesien har også sin selvsagte og framhevede plass her:

Dog en Levning af Gudebilledet lod Skaberens evige Kærlighed overleve Faldet, paa det at den arme Slægt ei aldeles skulde nedsynke i det Endelige og glemme sit Slægtskab med Guddommen. Denne Levning var ingen anden, end hin forborgne, uden Skriftens Oplysning uforklarlige, Higen ud over det Synlige, som, hvor den var stærkest, blev Poesi.¹⁵⁰

Grundtvig deler selv, som også ettertiden har gjort, sine tekster inn i tre hoveddeler eller genre, om man vil. Det er den *mytologiske*, den *teologiske* og den *historiske*. Samtidig sier han selv om denne inndeling, at den ikke må oppfattes fundamentalt. I alle tre deler ønsker han å vise fram sin kjærlighet til den kristne livsfortolkning. Det er da heller ikke vanskelig å få øye på. Slik kan han si det:

...og mine opmærksomme Læsere veed, at det har al min Skrift tilfælles ("at anprise Christendommen"); men at den i Øvrigt bestaaer af tre Hovedstykker: et Mythologisk, et Theologisk og et Historisk¹⁵¹

Det kan både i sak og måte minne om det han sier om det poetiske element i hans ulike genre; at enten er det et poetiske element i de alle, eller også i ingen av dem.¹⁵²

Grundtvigs mytologiske skrifter er preget av hans historiesyn, hans kristendomssyn. Hans historieskriving er preget av det mytologiske og det kristelige, og hans teologi er utpreget historisk og mytologisk bestemt. For Grundtvig er det samspillet, det dialogiske, eller *vekselvirkningen* som styrer hans tenke og skrive-måte. Intertekstualitet som bevisst ideal preger hans tekster og treffer hans *habitus*, også når det gjelder hvor, hvordan og når det hellige dukker fram som element i hans tekster; nemlig over alt, i ulike genre og språklige uttrykk, religiøst som ikke-religiøst språk, i de minste detaljer og i de største overskrifter, i og mellom linjene.

¹⁴⁸ Poesien.

¹⁴⁹ Grundtvig, *Nytaarsnat*, 1811, sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, II, s. 50

¹⁵⁰ Samme, s. 50

¹⁵¹ Grundtvig, *Brev fra Christianshavn*, 1824. Sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, IV, s. 231

¹⁵² Se under 2.2., *Det poetiske*

Derfor er det de elementer av hellighet som finnes i ulike tekstgenrer, som interesserer meg når jeg ser etter det hellige hos Grundtvig, ikke primært de religiøse tekster og termer han bruker, og som må fortolkes i dialog med datidens diskurser og vår egen situasjon med hensyn til syn på det hellige.¹⁵³

Salmer *kan* sånn sett uten problem leses ikke-religiøst, om man vil. Da symboliserer for eksempel ordene *Gud* og *Jesus* noe annet enn i andre fortolkningsdiskurser. Oppgaven blir deretter å forsøke å betegne *hva* de eventuelt representerer som ikke-religiøs tale. Fortolkning av de religiøse fyndordene må til, uansett.

2.4.2. Engler

*Da vordt Engle vi som de,
vi som de,
Gud-Faders Ansikt vi skal see.*¹⁵⁴
Grundtvig

Engler er på en naturlig måte strødd ut over hele *Sang-Værket*. I Grundtvigs univers er de like selvfølgelige som de er i den katolske middelalders store teologiske systemer. Protestantisk, akademisk arv tilsier ikke fokus på engler eller englelære. I salmetradisjonen beholdt de likevel sin plass, men salmer var til gjengeld ikke en akademisk disiplin. Grundtvig ville skape teologi *nedenfra*, og tok derfor tak i slike primære elementer i religionen som engler er.

Engleskikkelser finnes i alle religioner. Hva er en engel i Grundtvigs protestantisk pregede salmeunivers ?

De er i alle fall ikke statister. Heller ikke er de aller viktigst. De er likevel uunnværlige og viktige, men på en utpreget naiv og selvfølgelig måte. Grundtvigs teologiske antropologi lar seg ikke uttrykke uten engler, slik fragmentet fra julesangen over viser. Det spekuleres ikke over engler i Grundtvigs tekster, men de er en naturlig og eksistensielt betont del av mennesket i verden.

Kanskje er englene hos Grundtvig ett av de beste eksempler på hvordan han inkluderer folketro og helliger den i kristendommens navn. Når hans engler er kristne, er det ikke fordi de har "rene", kristelig trekk, ut fra en felles forståelse av den kristne tro. Nei, de er kristne i betydningen *stedegne*, de er rett og slett nordiske kristne, med forbilder og forløpere i nordisk mytologi og bibelsk tradisjon, integrert i Grundtvigs kristnede univers.

I symbolet *Danmarks Engel*, sier Helge Toldberg, "inngår tre forestillinger: keruben udenfor Paradis, skytsengel og folkevætte". Videre sier han: "Her som overalt gaar det strukturelle og det ontologiske haand i haand. Naar Grundtvig opererer med en dansk eller nordisk folkevætte, maa han sikre sig, at den er af Gud – i overenstemmelse med bibelordet om at prøve aanderne (1.Joh.4,1). Denne betragtningsmaade og dens tilfredsstillende løsning finder vi i Nordens Aand; thi det viser sig her, at Nordens Aand (eller vætte, som den ogsaa kaldes) ubetinget har prist

¹⁵³ Se kap.1.2., *Om å lese salmer*

¹⁵⁴ Grundtvig, *Et Barn er Født i Betlehem* (SV 1.163.10)

Kristus; i hedenold er dette sket i gerning: kampe mod jætter og fenrisulven – ganske paa linje med Mikael's kamp mod dragen.”

Helge Toldberg sier også at det i tillegg til disse bestanddeler kommer ”en rent ydre, naiv konnotator, der lader en engel fremtræde med samme udseende som et barn.”¹⁵⁵

Det er ikke englene i Grundtvigs verden som er blitt hyppigst kommentert i de avhandlinger som er skrevet om ham. Det kunne godt ha vært skrevet en slik, bare om fenomenet engler. Til gjengjeld har de en selvsagt plass når de forekommer, også i sekundærlitteraturen.¹⁵⁶

2.4.3. Gud skapte ikke *ex nihilo*, men av et *noe*

Ordet *skapelse* kan i denne sammenheng, og i Grundtvigs univers generelt, ikke erstattes med noe annet, og er *det* som konstituerer hans verden. Det som skaper, det som er skapende, er Gud, for Grundtvig. Mennesket er både et skapende og skapt vesen, i likhet med Gud. Fordi det er skapt av Gud, i Guds bilde og lignelse.

I kirkens tradisjon utviklet det seg tidlig en tanke og et tema, som ble til en gjentatt sannhet; at Gud, som den kristne tro bekjenner seg til, skapte verden og mennesket av intet; *creatio ex nihilo*.¹⁵⁷ Denne skapelsesteori står ikke i motsetning til at det var av *kjærlighet* Gud skapte verden, men likevel finner Grundtvig mangler ved denne forestilling slik den er blitt tradert, nettopp i kraft av at kjærlighetstenkningen er mangelfull. Det kan vi blant annet se i en av hans prekner, hvor han tar sterkt avstand fra denne forestilling. For Gud må ha hatt *noe* å skape av. Dette *noe*, som Gud skaper av, og som mennesker skaper av når de skaper, er i Grundtvigs verden ikke overraskende: fenomenet *kjærlighet*. Slik kan han si det:

...men i denne Henseende kan vi alt her nede nyde den store Hvile, som Gud har beredt sit Folk, naar vi blot vogter os for at indrømme Fjenden, at den alraadende Gud Fader, som har skabt baade Himmel og Jord af sin Kjærligheds bundløse Rigdom, maatte have skabt hele Verden af intet.

Ja, kristne Venner! Fjenden skal ikke en Gang kunne paastaa, at der i den kristne Tros-Bekjendelse ved Daaben ymtes om en saadan umulig og selvmodsigende Skabelse af intet; men han skal nødes til at bekjende, at det er ham selv, som har villet udlede og udvikle alting af intet, og at derom findes ikke en Tøddel i hele vor

¹⁵⁵ Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 42-43.

Se også kap 3, *Engel*

¹⁵⁶ Se for eksempel Arthur M. Allchin, ”The Ministry of Angels”, *N.F.S. Grundtvig, An Introduction to his Life and Work*, 1997, s. 297-307, og Knud E. Bugge, ”Englene i Grundtvigs skolesangværk”, *Spor i sne*, 1999, s. 259-273

¹⁵⁷ I Mircea Eliade's *The Encyclopedia of Religion* (Volum 4), behandles dette tema som en del av begrepet *Cosmology*, hvor det benevnes som *Cultural themes*, og settes ved siden av andre på følgende måte: ”Themes that in all probability were created independently in various traditions may be mentioned: the world egg; the cosmic tree; creation *ex nihilo*; creation from chaos; and creation from sacrifice. Each of these usually occurs in conjunction with other themes. The tree of the world and of life occurs in one form or another from the ancient Germanic and Celtic peoples to ancient Babylonia and to classical and modern Java. This symbolism, perhaps even more than the others, allows for interpretations of the cosmos at large (the macrocosmos) and the ”world” of a person's body and existence (microcosmos). Many traditions elaborate on such double application (e.g., *Bhagavadgītā* 15).”

Det er verdt å merke seg at i forhold til denne type inndeling av felles forestillinger om skapelse, skiller Grundtvigs tanker om Gud som skaper av et *noe* (kjærlighet) seg i alle fall fra skapelse av *ingenting*, av *kaos* og av *offer*. Disse elementer og tema kommer inn *etter* skapelsen har funnet sted, og får dermed en annen status og betydning enn om de var knyttet til tanken om tilblivelse. Det er også verdt å merke seg Eliades fokus på hvilke modeller som skaper mulighet for en makro/mikro-kosmos-tenkning.

hellige Skrift, skjønt hartad alle vore skriftkloge har ladet sig indbilde af Fjenden, at Skabelsen af intet var Skriftens faste lærdom, som man maatte indrømme, hvad det end skulde koste.

*Lad da kun Fjenden prøve sin Styrke og spille sin træskhed paa at bevise, det er umulig og selvmodsigende, at den alraadende Gud-Fader har skabt Himlen og Jorden, hengivet sin enbaarne Søn og udøst sin Aand over hans Menighed, alt af sin Kjærlighed! Tid og Evighed, Engle og Mennesker vil dog lige fuldt bevidne, bekræfte og i lovsang udraabe: at Gud er Kjærlighed, og at derfor er alle Ting af ham og ved ham og til ham, højlovet i al Evighed. Amen, i Jesu Navn, Amen!*¹⁵⁸

Kanskje leverer Grundtvig med en slik tankegang, et oppgjør med en rendyrking av den kjærlighetsform som kalles *agape*, som oppfattes blant annet som *interesseløs, uselvvisk*, en kjærlighetsform som uten hensikt eller interesse skaper verdi i det/den andre. Ett av problemene ved dette kjærlighetskonsept, er at det historisk har vært inngått en kanskje ubevisst allianse mellom menns tenkning omkring kjærlighet, hvor en ubevisst mannlig kjærlighetsforståelse (for eksempel uten tilstrekkelig tanke for mulige forskjeller mellom menn og kvinners begjær, former for å gi og ta mm.) er kombinert med romantiserende idealisering av kvinnelig kjærlighet og guddommelig kjærlighet. Resultatet ble en idehistorisk sett renset, opphøyd, og usårlig kjærlighet, kalt *agape*, som ble stående i skarp motsetning til det som ble oppfattet som alternativet, *eros*. Grundtvig tenker ikke disse formene for kjærlighet skarpt adskilt og i opposisjon til hverandre, men som deler av samme virkelighet, på en annen måte enn hovedtradisjonen i kirken. Han har svært høye tanker om kjærlighetens renhet, opphøydhet, og hvordan den skaper verdi hos den andre. Men ikke etter det skjema som for eksempel Anders Nygren står som representant for, med sin forståelse av dette historisk betingede idekompleks.¹⁵⁹ Grundtvigs kritikk av den type skapelsestanke (*ex nihilo*) som vi så det i sitatet over, er ett av mange eksempler på hvordan han finner det nødvendig å justere slike rendyrkende tenkemåter i historien. For han gir de ikke tilstrekkelig mening, og tildels er de direkte misvisende. De må derfor kritiseres, justeres og nytolkes i lys av allmenn, kjønnet erfaring, slik Grundtvig gjør det selv i sitt *Sang-Værk*.

At Gud i Grundtvigs retorikk skaper av *mundlig tale*, og ikke *skriftlige tegn*, bærer sterke undertoner av favorisering av kvinners styrke og makt som muntlige tradisjonsbærere.

Når også kjærlighet som fenomen på en utpreget måte er symbolisert med kvinnemakt hos Grundtvig, er det nærliggende å tenke Guds skapende makt som særlig kvinnelige sider ved Gud.¹⁶⁰ Noen eksempler kan indirekte og direkte belyse det:

Himmel skapte Gud og Jord,

Ei med Pen i Haanden,

¹⁵⁸ Grundtvig, preken på *Midtfaste-Søndag 1867*, J.C.Brandt (red.), *Grundtvigs sidste Prædikener i Vartov kirke 1861-72*, II, s. 49

¹⁵⁹ Anders Nygren, *Eros och agape*, 1966

¹⁶⁰ Av interesse i denne sammenheng, og av flere årsaker, er å nevne Hildegard av Bingens lignende protest mot skapelse *ex nihilo*. Ikke minst fordi også hun har gitt sterke bidra til mikro/makrotenkning, noe vi så Eliade påstår henger sammen med særlige former for skapelsestenkning. Til Hildegards skapelsestenkning som feminin, se for eksempel Lise Tostrup Setek, "Hildegard av Bingen – En profetines fargerike visjon av Guds kvinnelige visdom", i Kaul/Laland/Østrem (red.), *Feministteologi på norsk*, 1999, s. 143-159. Se særlig følgende sitat, s. 151: "I tradisjonell teologi ble skapelse av intet forstått som en voldsom, uendelig kraft som er atskilt fra den evige kjærlighet. En slik forståelse er utenkelig for Hildegard. Hildegard mente at den ømmeste kjærlighet er til stede som formingsprinsipp (materia) fra begynnelsen av. I form av en kvinneskikkelse opererer den i den overordnede, guddommelige sfære; både i skapelsen og i frelsen! På dette felt er Hildegard med sin kvinnelige manifestasjon av gudskjærligheten nyskapende i teologien."

*Men med sine Læbers Ord,
Som er Eet med Aanden!
Som det Gamle, saa det Ny
Skaber Gud da under Sky
Kun som Ordet lyder!¹⁶¹*

Her knyttes muntligheten til selve skaperakten, slik den en gang har skjedd, og stadig skjer, ved levd liv (muntlighet), ikke ved livløse tegn, slik Grundtvig delvis så på den skriftlige kultur, som først og fremst var representert ved menn. Over alt i hans tekster finner vi kvinner som tegn på muntlighet, morsmål, kjærlighetsvarme, perfekt pedagogisk kommunikasjon,¹⁶² tro (*Kvinnefødt er da Opstandelsens Mund*) og andre positive egenskaper som kulturbærere og livsformidlere. For eksempel som i følgende strofe:

*Lyd er Legem, Skrift er Skygge,
Ei i Bøger Aanden boer,
Det var Børns og Kvinders Lykke
Naar de tog Dig paa dit Ord,
Det var vores Skam og Skade:
For din Mund vi trykte Blade,
Hørde ei din Guddoms-Røst,
Søvned derfor Liv og Trøst!¹⁶³*

Temaet skapelse har i nyere tid i særlig grad har blitt kritisert som strukturelle, kjønnsdiskriminerende moment i kulturen.¹⁶⁴ Grundtvig har sine særegne fortolkninger av skapelsesfortellingene, som bekrefter hans reflekterte omgang med kjønn tale og forståelse av virkeligheten. På denne måten bekrefter han en vilje til å avverge blind repetisjon av tradisjonell kjønnsdiskriminerende fortolkninger av temaet skapelse. Det er grunn til å mene at han var oppmerksom på deler av disse strukturer, og forsøkte å komme til rette med de. Ett eksempel er hans forsøk på å fordele helt likt mannens og kvinnens ansvar for syndefallet, og ikke falle for fristelsen til å tolke kvinnen som mer skyldig enn mannen:

*...Og at et saadant Hjerte ei
Kan elske sine Fiender,
Det er saa klart som Aandens Had,
Til alt hvad Aanden trodser,
Saa Hjertets Lyde i vor Barm,
Som Kvindens i vort Kammer,
Er ikke Hjerteligheds Feil,*

¹⁶¹ SV I 42.5 (*Hvo kan troe, som har ei hørt!*)

¹⁶² For eksempel er det kvinnen som i Grundtvigs retorikk innvier barna i språkets virkelighet, rom, mysterium, logikk; som pedagogisk person med primær autoritet.

¹⁶³ SV I 35.10 (*Jesus! hvor er Du dog henne?*)

¹⁶⁴ Se for eksempel stikkordene *Creation and Recreation* i Serinity Young (red.), *Encyclopedia of Women and World Religion* (1), s. 221-222

*Ei Kvindeligheds Synder,
Men Mands og Kvindes Syndefald,
Som Jorden har besmittet,
Dens Seerblik, dens Kløgt og Vid
Ei mindre end dens Ømhed...*¹⁶⁵

2.4.4. Oppstandelse og fordypelse i menneskets godhet

*Aldrig vi glemme,
Kvindernes Stemme
Laae paa Apostlernes Tunger til Grund,
Første-Grøde
Var den af Liv fra de Døde!
Kvindefødt er da Opstandelsens Mund*¹⁶⁶
Grundtvig

Grundtvigs oppgave som formidler og forsvarer av den hellige dimensjon i *Sang-Værket*, var å treffe, bedre enn salmedikterne før han, *oppstandelsestonen*. Intet mindre skulle til for at livet fikk den aksept og det forsvar han i hele sitt virke var redd det skulle miste, i kampen mellom liv og død, godt og ondt, i de religiøse tradisjoner og i kulturelle strømninger generelt. Den tonen måtte for han kjennes *kroppslig* for at den skulle kunne fortone seg som sann, skjønn og god nok. Det musisk / poetiske ved salmen som medium, var det som kunne gi mennesket den rette forening av tanke og tro, følelse og forstand – som opplevelse, idet menneskekroppen ble aktivert på flerfoldig og fulltonende vis i sangakten.

For å treffe oppstandelsestonen, måtte Grundtvig fordype seg i menneskets godhet. Det betalte han en høy pris for. Nemlig den å måtte dukke ned til ujevnlige avgrunner av mismot, tvil, sorg og savn. *Sang-Værket* er et tegn på denne fordypelse i menneskets godhet; og hvordan det går an å tale sant, stort og skjønt om livet, i kraft av kjærlighetsdiskursen uten å ta for lett på de nedbrytende krefter, med konflikter og kamper, med kors og trengsel av alle slag.¹⁶⁷

Som i erfaringen, så i den reflekterte diskurs: teologisk var det for Grundtvig ingen oppstandelse uten kors, og heller ikke noe kors uten oppstandelse. Likevel var oppstandelsen en mer primær betingelse for korset, enn omvendt. Ikke bare fordi Grundtvig mente at den protestantiske tradisjon hadde fordypet seg på en noe pervertert måte i korset, men også fordi kristendommens være eller ikke være for han begynner med det gode: paradiset, kjærligheten, oppstandelsen. Disse symboler er for han en grunnforutsetning for å kunne identifisere mangler og ondskap, etablere en

¹⁶⁵ Grundtvig, *Dansk Rævne-Galder*, 1860, sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter X*, s. 444-445

¹⁶⁶ SV I 223.4 (*Herrens Veninder! Apostelinder!*)

¹⁶⁷ Dette gjelder generelt i hele Grundtvigs tenkemåte. Et godt og lite eksempel finner vi i *Kristenhedens Syostjærne*, 1860/83, *Den sidste Menighed*, strofe 70:

*Føler ej vi i vort Hjærte,
Vi oprandt af Gudæet,
Ej vi føle kan med Smerte,
At vi arted os fuld slet,
Kun med Spot det Ord vi møde:
At genløse og gjenføde
Gud vil os som sine Børn.*

reell kampsituasjon, og dermed forholde seg konstruktivt til all korsvirkelighet og ondskap, som fenomener og allmen erfaring.¹⁶⁸

For Grundtvig er oppstandelsen et *pant*, ikke bare et tegn eller et symbol. Sagt på en annen måte: "det ægte symbol er for Grundtvig ikke et tegn, men et pant", som Helge Toldberg sier det.¹⁶⁹

2.4.5. Tro

*En stund det vel kan være,
Men bli kun ved og tie!
Det har slet ingen Føve,
Al Tro er Sympathi!*¹⁷⁰
Grundtvig, "Kvinde-Evangeliet"

*Besviis, Du er vor Tillid værd.*¹⁷¹
Grundtvig

Med uttrykket *al Tro er Sympathi*, viser Grundtvig respekt for tro som holdning, lyst, kjærlighet; det helt alminnelige som konstituerer enhver trosfølelse og trosforståelse. Det er det allmenne ved troen som fenomen han markerer, og det alminneliges ualminnelige dybder, verdier og variasjoner.

For Grundtvig var det helt nødvendig å finne de bilder som best kunne navngi den gode Guds uunnværlighet, ikke bare, men også av frykt for at denne godhet ikke ville synes, merkes, blomstre, om den ikke fikk sine rette navn og steder i verden. Han forsøkte i sitt *Sang-Værk* å identifisere kreftene, synlige og usynlige, ut fra sitt syn på at enhver kontekst ikke bare er begrenset, men også representativ for et større rom, i tid og sted. Det er faktisk mulig å *sammenligne sin Troe med Slægtens*,¹⁷² som han sier, og finne likheter. Slike likheter må enhver analogitenkning bygge på, om den skal kunne være av det gode.

Han selv sto for en viss type kristen tro, men ut fra den grunnforutsetning at tro er noe alle mennesker har, i en eller annen variant og kontekst. Tro er for han et begrep som først og fremst handler om det vi ville kunne kalle en eksplisitt eller implisitt grunnholdning, et *chora* for livsutfoldelse i spennet mellom kreative og destruktive livskrefter. Slik kan han si det om troens preg av *chora*, pre-eksistens eller arketyperiske form i forhold til andre former for menneskelige fenomener i verden. Man kommer ikke *bak* troen i Grundtvigs forståelse av tro; da måtte man vært helt utenfor seg selv, totalt fremmed for seg selv. I så fall var man til gjengjeld inkompetent:

At philosophere uden Tro er det samme som at ville see uden Øine, og at ville begribe sin Troe, er som at ville uddrive sine Øine for at giennemskue dem, men at sammenligne sin Troe med Slægtens og sin egen Erfaring, er at betragte mennesket i et dunkelt Spiel, i den Forudsætning, at vi der umulig kan enten see Gud eller giennemskue os selv, men at vi upaatvølelig maae see mangt et Spor af den Eviges Finger, mangt et Træk

¹⁶⁸ Til temaet oppstandelse hos Grundtvig, se særlig Erik A Nielsen gjennomgang av Grundtvigs *Paaskeblomst i "En dråbe stærk"*, *Hvad fatter gør, festskrift til Erik Dahl*, 1982

¹⁶⁹ Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 31

¹⁷⁰ SV III 205.45 (*I Herrens Huus er Varmen/Kvinde-Evangeliet*)

¹⁷¹ SV1 31.5 (*Som Foraars-Solen mild og blid*)

¹⁷² Se sitatet nedenfor.

*der røber hvad Troen forkyndte, og mangen en Gaade som vi kan føle er løst i Troen, skjøndt vi ei kan sige hvorledes;...*¹⁷³

Det er naturligvis en omfattende oppgave å gjøre rede for det som måtte dekke alle sider ved Grundtvigs tros-forståelse og tros-retorikk i salmene. Når jeg fokuserer på akkurat de allmenne og erfaringsmessige siden ved troen, så er det fordi jeg mener at det er en nødvendig inngang til et område, som i og med kristendommens historie og den systematiske teologiske diskurs ofte går seg vill i labyrinthiske nyanser som ikke nødvendigvis holder fast utgangspunktet; nemlig hva troen er – som allment, erfart fenomen.¹⁷⁴ Og ikke mindre hva den er som allment fenomen i en kjønnnet, relasjonell diskurs. Slik kan troens modus som kjønnnet, relasjonell tale se ut hos den gamle:

*Og Troens Ord det er vort Modersmaal,
Vi af vor Moder det lære.*¹⁷⁵

Når troens forpliktethet på det alminnelige, det sant menneskelige skal betones, kan Grundtvig uttrykke seg slik:

*Vor Tro er ei paa hvadsomhelst,
Man Christendom vil nævne,
Men kun Hvad os har skabt og frelst
Og fører paa det Jævne,
Og saa paa Alt hvad Troens Aand
Os leder til med kjærlig Haand,
Alt efter Hjertets Evne!*¹⁷⁶

2.4.6. Tro, kjønn og språk

Det er heller ikke tvil om at det hellige livets *chora* for Grundtvig best uttrykkes med kvinnemetaforer. Det er kvinnen som forvalter språkets første rom for mennesker, der det blir til for nye generasjoner. Hun er den autoriserte overbringer av språk, forvalter dets mysterium, dets rasjonale potensiale og dets mangfold. Her blir naturligvis troen formet, slik Grundtvig oppfatter tro.

Det betyr mye når han kaller sin analfabetiske amme Malene Jensdatter for sin *Sprogmeisterinde*. Hun sang salmer for den lille gutten Nikolai Grundtvig, som skulle oppfatte, oppdage og forstå seg selv, de andre og verden, ikke minst gjennom ordene. Det går an å oppfatte hans *Sang-Værk* som et *gjensvar*, en attest for denne gaveakt; en kjærlighetsgave han skyldte det danske folk og seg selv - som hans kulturelle *mor*. Hans språk var fullt av symboler. Også symboler for det førspråklige, den tilstand hvor språket ligger i dvale og er mulighet, slik han oppfattet *stedet* for

¹⁷³ Grundtvig, "Om mennesket i Verden", *Danne-Virke*, II 1817, s. 134-135

¹⁷⁴ Se ellers kap 3, om *Tro*

¹⁷⁵ SV IV 28.5b (*Der sidder en Dronning paa Gylldenskrin*) / (*De Christnes Modersmaal*)

¹⁷⁶ SV I 93.3 (*Til klart Guds Ansigt vi skal see*)

relasjonen mellom mor og barn, som vokseplass og mulighet. Han ville svare på, etterligne (mimesis), beherske og befordre både det han oppfattet som mannlig og kvinnelig språk ved sine salmer, og mange mener at han klarte det med glans.

Grundtvig spilte i dypt alvor på en kjønnrefleksjon omkring temaet tro, språk og kjønn. Kanskje kan han klassifiseres som en forløper for en teori om kvinnelig språk, og eventuelt ikke mindre som uttrykk for en strategisk forskjellstenkning. Strategisk fordi det hele sees under en relativiserende synsvinkel: Det helliges vilkår for mennesket i verden, som aktuell prosess, og derfor med klare kjønnspolitiske føringer.

Kan Grundtvig fanges av våre måter å klassifisere virkeligheten som kjønn? Var han en ekte gynocentrist? Essensialist? Konstruktivist? Spiller han på parti med Aristoteles, Augustin og Thomas Aquinas i synet på kvinnen? Noe kan tale for det. Noe taler også imot.¹⁷⁷ Jeg tror ikke vi får gode nok svar på slike spørsmål, før det tales mer adekvat om kjønn, religion og følelser samtidig i våre egne diskurser, ut fra *vår*, eller våre ulike strategier. Det siste ord er ikke sagt om Grundtvigs syn på det kjønnede ved virkeligheten, forholdet mellom det hellige, språkets representerende virkelighet og hvilke strategier han hadde med sin religiøs, mytologisk pregede kjønnsdiskurs. Uansett hvordan man best definerer hans kjønns-syn, bidro han sterkt til refleksjon omkring kvinnens religiøse posisjon, subjektivitet og rolle som forvalter av hellighet, også som mulig embetsforvalter, sterkt fokusert omkring kvinnen som elskende subjekt i en intersubjektiv modell, teologisk begrunnet.¹⁷⁸

2.4.7. Jesus /Kristus

*Født er af en Jomfru skiær
Søn med Guddoms-Vilje,
Til Forundring springer her
Rose ud af Lilje!
Her af en Pigelil
Fødes Begyndelsen,
Han som Alting volder!
Mælken af Kvinde-Bryst
Er nu Hans Liv og Lyst,
Som alt Liv opholder!¹⁷⁹
Grundtvig*

*Og nu mine Venner! vil vi kortelig betragte den Lignelse, de Christne altid have fortrinlig elsket og brugt om Frelseren, da det er den klareste af alle ligesom den er taget af hvad der i Verden gjør alting klart, vi vil se at Solen rettelig betragtes som en Lignelse for Jesus.¹⁸⁰
Grundtvig*

Grundtvig kan uttrykke sitt syn på og sitt forhold til Jesus/Kristus på usannsynlig mange måter, hvor det ikke er lett å si hva som er mest og minst "grundtvigsk". Sannsynligvis er det nettopp mangfoldet i bilder og beskrivelser som er det typiske, uten at det forhindrer en samlet og integrert forståelse, eller en kristologi, om man vil tale i den klassisk akademisk, filosofiske diskurs. At han

¹⁷⁷ Til Grundtvigs bruk av mors-bilder, se særlig Erik Krebs Jensen, "Moderskabet – skæbne, straf eller befrielse? Grundtvigs brug af moderbilledet set på baggrund af den klassiske filosofiske og teologiske tradition og i forhold til kvindebævegelsen i dag", v/ Aarhus Universitet, 1976 ("Lille emnekreds i bifag ved teologisk kandidateksamen", veileder: Anna-Marie Aagaard).

¹⁷⁸ Se for eksempel Grundtvig, preken på *Anden Faste-Søndag 1870*, J.C.Brandt (red.), *Grundtvigs Sidste Prædikener*, 1880, s. 261-263. Sitert i sin helhet fremst i avhandlingen.

¹⁷⁹ SV I 164.4 (*Glæden, hun er født i Dag, etter "Dies est lætitiae"*)

¹⁸⁰ Grundtvig, *Prædiken 2.paaskedag 1824*, sitert i Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 235

til tross for sterk avstandtagen til deler av romantisk religionsforståelse kan skildre Jesus på mer enn én "dialekt", viser følgende sitat:

*Da Han opstod af Graven, opstod Poesien med ham, stirrende længselsfuld op mod den Himmelfarne, forkyndte hans Pris, og stræbte overalt i Tiden og Rummet at opdage hans Spor og Glimt af hans Herlighed.*¹⁸¹

I *Sang-Værket* kommer dette mangfoldet av Jesusbilder aller best fram. Hver eneste salme er enten direkte eller indirekte fragmenter av hans bilder av Jesus/Kristus. Disse fragmenter befinner seg på ekstremt mange nivå, og innenfor enhver diskurs i Grundtvigs verden (f.eks. skoletanker, kirketanker, folketanker). Det er som om han sier gjennom hele salmesamlingen sin, at *så* mangfoldig er Jesus. Likevel er det en kontinuitet, et enhetlig Kristusbilde som tegnes, til forskjell fra andre måter å betrakte det hellige i lys av Jesus/Kristus, hans roller og identiteter på.

Den *stemmen* i Grundtvigs tekster jeg hører aller best, er at han med sin salmepoesi sier at Jesus/Kristus ikke kan framstilles *godt nok* på andre måter enn i den musisk/poetisk, liturgiske diskurs, med et gedigent billedgalleri (*Sang-Værket*), lagt i munnen på elskende, feirende og feilende mennesker. Det kan bare gjøres godt nok når de filosofiske, historiske, mytologiske og andre former for framstillinger er inkludert i denne iscenesettelse. I salmeuttrykket er *alt* representert, og allmenn-gjort, slik jeg tolker Grundtvigs syn på Kristus i salmene. Jesus/Kristus tegnes når relasjonen til han (henne, se sitat under) iscenesettes, på en eller annen måte, i en eller annen grad av tilslutning og/eller avvisning. *Sang-Værket* er i sin helhet som fenomen, et symbol på denne relasjonelle forståelse av det hellige. Det hellige, også som Jesus/Kristus, kommer til syne (åpenbares) i det relasjonelle, på en situert måte.

Når Kristus skal være et representativt menneske i dialog med alle slags mennesker, må han, slik Grundtvig ser det, ha både noe av mannen og av kvinnen⁰⁰ i seg:

Herren kunde ikke være det fuldkomne Menneske, uden i Grunden at være baade Mand og Kvinde, og kun det fuldkomne Menneske er i alle Maader skabt i Guds billede og efter hans Lignelse ¹⁸²

Som vi ser får Jesus her androgyne trekk.

Med Grundtvigs billedsyn og billedtale, er det fristende å antyde en tanke, som særlig Sallie McFague i vår tid har gjort seg til talskvinne for innenfor den systematiske diskurs, nemlig *Jesus som metafor*. Hennes måte å uttrykke det på, kan vi se i følgende sitat. Det korresponderer med Grundtvigs tenkemåte og metaforbruk, ikke minst slik jeg forsøkte å vise det i *Det relasjonelle*. McFague sier:

"Jesus is inextricably linked with the new root-metaphor as both the proclaimer of the kingdom and the way of the kingdom. Its distinctive note is not a new view of God or a new image of

¹⁸¹ Grundtvig, *Nytaarsnat*, 1811, sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, II, s. 51

¹⁸² Grundtvigs preken 2. *Fasteonsdag 1848*. Sitert hos Magnus Stevns, "Kvinden i Grundtvigs Salmer", *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 73

human being; neither divine nor human *nature* is at the center, but a new quality of *relationship*, a way of being in the world under the rule of God.”¹⁸³

All tale, også om *Jesus Kristus i Sang-Værket*, er også på grunn av selve salmegenren, en fremstilling av Jesus i en mangfoldig, relasjonell diskurs, som billed og lignelsestale, hvor Jesus har uendelige framtredelesformer, ansiktsmasker og trekk.

2.4.8. Maria

*Nu hedder Jomfru Marie ikke mere Guds-Moder, men over hendes Alter bygges et andet for en Gud-Moder, der som Gud-Fader er Part af Helheden Gud*¹⁸⁴
Magnus Stevns

Grundtvigforskeren Magnus Stevns er den jeg anser for å ha lest Grundtvig på en måte som mest radikalt utfordrer de teologiske lesninger og oppfattelse av Grundtvigs gudsbegrep. I tillegg til utallige motiver og teologiske interessefelt som styrer og må styre Grundtvigforskningen, er det altså litteraturviteren Stevns som har tatt høyde for en påstand som ennå verken er benektet eller bekreftet av den Grundtvigforskning som har fulgt etter at han døde i 1949. Stevns sier, på sin pregnante måte, om Grundtvigs forståelse av det hellige, om kjønn og gudsbilde:

*Hvor Billedet faar Magt i Salmen, behøves ikke - som for katolsk Menighed - ved Siden af Guddommen en Moder, Sjælen kan henvende sig til. Moderen, Kvinden i det hele taget, kan ikke undværes, for saa mister jo - efter Digterens Udsagn - Kristendommen sin Hjærtelighed; men hun kan anbringes paa en anden Plads end før Reformationen - og paa en højere. Nu hedder Jomfru Marie ikke mere Guds-Moder, men over hendes Alter bygges et andet for en Gud-Moder, der som Gud-Fader er Part af Helheden Gud.*¹⁸⁵

Hva symboliserer mors-metaforen i Grundtvigs tekster?

For Grundtvig var den kristne kirke *hans kulturelt, religiøse mor*. Det er en metafor. Det er en valgt metafor av Grundtvig. I tillegg sa han at han var sikker på at det var den beste metafor og *mor* man kunne ha! Hans bundethet til det danske og til den kristne kirke, også bestemt som mor, som kvinne, henger dypt sammen med hans forpliktelse mot det jeg vil kalle *det situerte*.¹⁸⁶ Det er også en konsekvens av hans oppfattelse av kroppens betydning (*Lyd er Legem, Skrift er Skygge*¹⁸⁷) og berøring (jfr. Roland Barthes, *Lysten ved teksten*). Grundtvig leker med ordet mor og kanskje derfor

¹⁸³ Sallie McFague, *Metaphorical Theology, Models of God in Religious Language*, 1982, særlig s. 108-111, "Parable, Paradigm and root-Metaphor in Christianity".

Når Grundtvig sverger til billedtale og lignelsestale, mener jeg det henger tett sammen med det samme grunnsyn som kommer til syne i McFagues arbeid, som også følgende sitat viser: "Not only will Christianity be lost if another root-metaphor is substituted or if the model is absorbed by concept, but it will also be lost if the tensive qualities of the parables and Jesus as parable are forgotten. Theology should be metaphorical both in content and method, for if the main characteristic of metaphor – its tension – is lost, then Christianity's root-metaphor is lost as well, for it is precisely the inability to *possess* God's love which is at the heart of the relationship with God exemplified in the kingdom. [...] The root-metaphor of Christianity, then, is a relationship of a certain kind. The key exemplar of this relationship is Jesus of Nazareth: he not only tells us about it and demonstrates it in his own life, but he also is believed by his followers to be *the way* to it. He is its exemplar; hence, *he* is the root-metaphor of Christianity without which Christianity would not be the religion it is." (s. 108-111)

Se også en gjennomgang av McFagues og Elizabeth A. Johnsons kristologier i Schannon Schrein, *Quilting and Braiding, The Feminist Christologies of Sallie Mc Fague and Elizabeth Johnston*, 1998

¹⁸⁴ Magnus Stevns, *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 84. Når dette sitatet gjentas så ofte i avhandlingen, er det for å understreke dets betydning på forskjellig vis. Samtidig som jeg på denne måten ønsker å markere hvor forsømt det er som vesentlig for forståelsen av Grundtvigs kjønnete tale om det hellige i forskningen..

¹⁸⁵ Magnus Stevns, "Kvinden i Grundtvigs salmer", *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 84

¹⁸⁶ Se også 2.5., *Tid og sted*

¹⁸⁷ SV I 35.10 (*Jesus! hvor er Du dog henne?*)

også med sine kulturelle røtter som om de var hans mor. Kanskje gjør han det på bakgrunn av et narcissistisk traume og en ambivalens overfor mor, men ikke desto mindre.¹⁸⁸

Man kan gjøre opprør mot, og ta fundamentalt avstand fra det meste, slik Grundtvig ser det. Men det går noen grenser, og finnes noen forskjeller. I en utpreget barn/foreldremetamorfi kan Grundtvig si det slik:

*Thi sin Fader vel miskjende Kan en Søn, men aldrig hende, Som med ham sit Blod har delt.*¹⁸⁹

Far kan man ta definitivt avstand fra, gjøre opprør mot, eventuelt rituelt myrde. Det kan man ikke med mor, mener Grundtvig. Tilhørighetsbåndet er av en annen art, evt. for sterkt, for alvorlig, for skjebnesvangert. Det opphav man har vært en del av, vært innesluttet i, som kropp (hele seg selv en stund), kan man ikke ta hundre prosent avstand fra, uten dermed å avvise seg selv grunnleggende. Blant annet derfor er det forskjell for han på metaforen mor og far.

For Grundtvig betyr morsmetaforen blant annet en henvisning til den stedegne kultur, noe som gir mening, ramme og tyngde til det forpliktende fellesskap hantillegger ethvert individ, enhver gruppe (for eksempel familie), enhver kultur, enhver forbindelse, enhver stedegenhet, enhver *situasjon*. Grundtvig trengte morsmetaforene for å etablere kollektive størrelser. Fordi han hadde usedvanlig mye på hjertet overfor det kollektive, brukte han morsmetaforer til overmål.

Grundtvig gikk langt i å identifisere seg med, og å lage identifikasjonsfigurer av kvinner. Et særlig sterkt eksempel sees i følgende strofe, hvor Maria opptrer igjen:

*Laae Du under Moder-Hjerte,
har du diet Moder-Bryst,
Kiender Du og Kvindens Smerte,
Kvinde-Hjertets Liv og Lyst!
O, Marias Søn, du Bolde,
Døm mig ei med Læber Kolde!
Skjul mig i din Kiærlighed!*¹⁹⁰

Han sa ikke at det ikke fantes andre kulturelle mødre, som var best for de barn de hadde født. Men han var kanskje ærlig nok, enkel nok, og gal nok til å antyde, slik vi så overfor, at maken til hans, til kristendommen (hans kulturelle mor) kunne det da vel ikke finnes på hele jorden!- Slik han heldigvis tenker at enhver kultur må tenke om sitt eget, prinsipielt sett. En av mange måter å uttrykke kjærligheten til sitt eget, som kollektivt sted og kvalitet (Danmark), kan vi se i følgende strofe:

*I Dannemark først det dages ret,
At Bruden er Menigheden*

¹⁸⁸ Se for eksempel Roland Barthes, *Lysten ved teksten*, 1973/1990, og Ulrich Vogel, *Bankede paa ved Paradis*, 1993

¹⁸⁹ Grundtvig, *Poetiske Skrifter*, 8, s. 221

¹⁹⁰ SV I 211.8 (*Med sin Alabaster-Krukke*)

*Som Moderen til den Helte-æt,
Der kæmper for Himmel-Freden
Og skjuler sig for den bittre Død
Hos Brudgommen i sin Moders Skiød,
Hvor salig er Sjælens Høile!*¹⁹¹

Dette er bare et lite glimt inn i en av Marias roller i Grundtvigs salmer, den tradisjonelt mest kjente, og mest kontroversielle i våre dagers kjønnete diskurser, mors-rollen. I kap 3, under *Maria/Marie*, gir jeg noen eksempler på andre roller og funksjoner Maria har, som sprenger den tradisjonelle rolle Maria hadde spilt, både i protestantisme og katolisisme på hans tid. Siden han endrer Maria-bildet, får det heldigvis konsekvenser for hans måte å framstille Maria som mor på. Aller best ser vi det som resultat i Stevns Grundtviglesninger, hvor han forsøker å innordne henne i selve gudsbildet, slik vi så overfor.¹⁹²

Det gjelder for kvinnefigurene som de mannlige og de barnlige figurer i Grundtvigs salmeunivers, at de speiler hverandre i kaleidoskopiske former, slik at det er vanskelig å beskrive hver enkelt figur uten samtidig å berøre et utall andre skikkelser.

2.4.9. Kirken ; de hellige steder i verden, ikke minst kroppen

*De dager er jo dog alt længe forbi, da Man kunde kyse Livet af Folk med Helvede eller slaae dem til Jorden med en Bispehue.*¹⁹³
Grundtvig

Hva sier Grundtvig om den kristne kirke?

Han sier naturligvis så mange ting at det ikke er mulig å finne omtrent noe i hans liv og virksomhet som ikke er relatert til fenomenet kirke. Grundtvigs ekklesiologi er like mangfoldig og omstridt som mye annet hos han. Selve fenomenet *Sang-Værket* er en utsøkt form for ekklesiologi, hvor nettopp kirken – som kvinne, som muntlig, som sang, klanglegeme, som kroppslig virkelighet er bestemt, ikke minst som relasjonell i sitt vesen. Alt dette kan ses på som alvorlig kritikk av enhver form for abstraksjon, objektivisering eller også overdreven konsentrasjon om kirken som institusjon.

Kai Thaning skriver i en artikkel om Grundtvigs forhold til Ireneus, om Ireneus` forståelse av fenomenet og saken kirke. Thaning legger seg tett opp til Grundtvigs egen terminologi omkring kirke:

Grundtvig er blevet fanget af et nyt Frelsessyn: Det er Mennesket, skabt i Guds billede, der forløses af Lænkerne, af Selvraadighedens Lænker. Irenæus har her uddybet Luther for ham. Og Irenæus er Apostlenes Læring, staar i mundtlig Forbindelse med Grundtvigs gamle af Romantikerne prægede Historiesyn:

¹⁹¹ Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter* X, s. 401. Sitert i Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 298

¹⁹² Magnus Stevns, "Kvinden i Grundtvigs salmer", *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 72-85

¹⁹³ Grundtvig, "Kirken som politi", *Frisprog mod H.H.Hr. Biskop Mynsters Forslag til en ny Forordnet Alterbog*, 1839 (s. 240). Sitert i Borup/Schrøder, *Haandbog i Grundtvigs Skrifter*, III, s. 286

*Historien er en Strøm gjennom Tiderne. Den synlige Kirke er en Lignelse af den usynlige Kirke hvor Fortid og Nåtids mødes, Kristi Legeme.*¹⁹⁴

Ordet *lignelse* dukker opp, *synlig* og *usynlig* dukker opp, tidsbegrepene dukker opp, kroppsbildet dukker opp. Det handler igjen om å gi form og ord til det som ikke kan sees, det i og for seg usynlige, som kan og må gjøres gripbart, synlig og hørbart for i det hele tatt å kunne begripes.

Grundtvig mente en hel masse om hvordan kirken burde fungere i Danmark, for å være mest mulig i pakt med den beste lignelse han kunne tenke seg. Det gjorde Grundtvig *alt* som sto i hans makt for å virkeliggjøre. Og han klarte det få andre har klart: å markere seg så sterkt at kirken i Danmark hadde vært en helt annen uten hans pregning, uten hans innsats. Han ble en slags reformator. Han dannet kirkelig bevegelse; grundtvigianisme, og gjorde seg u dødelig gjennom begrepet *folkekirke*.

Kirken er som Kristus, som særlig *sted* for hellig nærvær, til stede over alt i *Sang-Værket*. Det er ikke å ta for kraftig i å si at selve kirkebegrepet hos Grundtvig er grunnlaget for *Sang-Værket*, og referes til direkte og indirekte i hver eneste salme. Det har like mange navn og uttryksformer som for eksempel Kristus og mennesket i verden, og av samme grunn. Kirken er som så mye annet, et grunnleggende *fenomen* i *Sang-Værket*.

En særlig kjent metafor for kirken, er Grundtvigs forestilling om kirken som *kropp*. Det er en gjennomgående forestilling med mange betydningslag, og går igjen i *Sang-Værket* som i andre deler av Grundtvigs tekster.¹⁹⁵ Ett eneste eksempel viser det til overmål:

*Vi er Hans Huus og Kirke nu,
Bygget af levende Stene,
Som under Kors med ærlig Hu
Troen og Daaben forene,
Var vi paa Jord ei meer end To,
Bygge dog vilde Han og boe
Hos os med hele sin Vælde!*¹⁹⁶

Når kirkebegrepet er så sterkt knyttet til Kristus og mennesket som relasjonelt og som levende liv; er kirken potensielt til stede hvor det finnes menneskekropper, dvs. over alt.

Kirken er ikke kropp i motsetning til huset som kirke, og for den saks skyld heller ikke nødvendigvis som kontrast til institusjonen kirke. Det handler om en forståelse av kirkens ulike framtredelesformer, dens mange *steder*. Men mennesket som kirke kommer *før* institusjonen kirke i Grundtvigs verden. Det aller første *kirkerom* var Marias indre. Se for eksempel hele salmen *Betlehem i Juda-Egne!*,¹⁹⁷ *Kvinde-Evangeliet/I Herrens Huus er Varmen*,¹⁹⁸ og i følgende strofe:

¹⁹⁴ Kai Thaning, "Grundtvigs møde med Irenæus", *Grundtvig-Studier* 1953, s. 38

¹⁹⁵ Se også kap 1.4., *Fenomenet menneske; et elskende og elsket mikrokosmos, i verden*

¹⁹⁶ SV I 22.3 (*Kirken den er et gammelt Huus*)

¹⁹⁷ SV I 153

Som Maria Jomfru-Moder,
 Hjertereen som prøvet Guld,
 Føder Aand du unge Poder,
 Christne, Kuld paa Kuld!
 Fra det Høie Engle-Bud
 Kalder dig din Herres Brud,
 Alt og favner du med Ordet
 Ham ved Naade-Bordet!¹⁹⁹

Hvis man ønsker å tenke *grundtvigsk* om kirken som modell, må man ikke bare gå til den konkrete kirkemodell slik den så ut på hans tid eller i ettertid, i den grundtvigske bevegelse som virkningshistorie, men like mye til grunnkonseptene, til hans ideer for forståelse av selve kirkens vesen og væremåte i verden. For eksempel til modellen overfor, som er enkel, men utfordrende, og som gir et stort fortolkningsrom for hva kirke er. Deretter kan man sammenligne med sin egen forståelse av kirke, og se hva resultatet blir.

Noe av det viktige vil da måtte være å ta kroppene på ordet,²⁰⁰ i erkjennelse av at det alltid er de faktiske mennesker som er kirken, før den institusjonelle kirke. Å ta kroppene på ordet i denne sammenheng, handler ikke minst om å ta den kjærlighetstale på alvor som mennesker lever med, slik at den kan bringes i god dialog med kirken som konkret og organisert fellesskap omkring en elskende og elsket Gud og menneskehet. Det er nøkkelstedet for kirke, slik Grundtvig oppfatter kirken. Mennesket, eller kroppen som helligsted, kommer først, og konstituerer andre former for hellige steder og tider, for eksempel kirkebygninger, gudstjenester, hellige handlinger mm. Slik er det blant annet fordi *Det ældste Konst-Værk er unægtelig Verden og mennesket...*²⁰¹

Kroppen er som kirke/helligsted et mikrokosmos, som speiler makrokosmos på ulike arenaer og nivå. Begge er lignelser for Gud, som i, gjennom og utenfor alt er den aller første, som skaper av kjærlighet og til kjærlighet; kirkens opphav og opprettholder.

¹⁹⁸ SV III 205

¹⁹⁹ SV I 350.3 (*Christi Kirke, lydt du kvæde*)

²⁰⁰ Jeg henter dette uttrykk fra Jorun Solheims bok, *Den åpne kroppen*, 1998, s. 106

²⁰¹ Grundtvig, "Om Aabenbaring, Konst og Vidskab", *Danne-Virke*, III, 1817. Sitert i Jørgen I Jensen (red.), *Historie og Kristendom*, 1983, s. 93

2.4.10. Dâp og nattverd

Og derfor siger Grundtvig, idet han fortæller om det, som han kalder sin mageløse opdagelse, at det som til sidst bliver svaret for ham, det var, at bibelen naturligvis også er en samling skrifter, der fortæller om noget andet, som ikke var skrift, men som var åndelig virkelighed. Og at det sted, som Grundtvig tilsidst knytter hele sin tro sammen omkring, det er omkring den tanke, at i dåben, sammenføijningen af dåbsordet og dåbsvandet, i dåbens sakramentae springer den åndelige kilde til os direkte, og i dåben, ved dåben, lyder det, som er det egentlige grund-ord, nemlig bekendelsen til troen. Altså i sakramentet, i troen, i trosbekendelsen, lever hele den åndelige virkelighed, som bibelen er et langt og vidunderligt rigt spor omkring, men som gør, at vi til syvende og sidst ikke kan knytte vort liv til nogen som helst slags bog. Vi skal knytte vores liv til den virkelighed, at ånden er ved at skrive i os, og at vi er den bog, som skal fortolkes.²⁰²(min uth.)

Erik A Nielsen

De hellige handlinger *dâp* og *nattverd* var helt sentrale i Grundtvigs virkelighetsforståelse og virksomhet. Betydningen av hans sakramentale kristendomsforståelse kan knapt overvurderes. Dette kan man se overalt i salmene, hvor ulike ord og uttrykk korresponderer med sakramentenes betydning. Selve salmegenren referer til en sakramental situerthet, hvor dåp og nattverd er i sentrum som iscenesettelser / hellige handlinger.

Grundtvig gir, med sin billedrikdom og sin følsomhet for ordenes mange betydningslag og funksjoner, dåp og nattverd alle de allusjoner og betydningsassosiasjoner som ligger latent i tradisjonens kristelige diskurser.²⁰³ Som for eksempel i følgende enkle strofe fra pinsesalmen *Oprundet er vor Jubelfæst*:

*Du os gjenfødte i vor Daab,
Til Børne-Ret og Helgen-Haab,
Og voxte skal ved dig de Smaa,
Til Engels Hoved de opnaae!*

*Du Mælk os gav i Moder-Skiød,
Du mætter os med livets Brød,
Og, som en Foster-Fader fiin,
Du skiænker os med Glædens Viin!*

*Gjenfød os saa med Livets Ord,
Ved Daabens Bad og Naadens Bord,
At selv sig priser Støvets Kaar
I Christi Kirkes Gylden-Aar!²⁰⁴*

At nattverd på en uerstattelig måte symboliserer kjærlighetsmåltid i kristendommens mange historier, gjenspeiles og understrekes naturligvis over alt i salmepoesien, som også i prekner av Grundtvig.

Man kan også tenke seg at Grundtvigs ide om *Sang-Værket* som et *Herremaaltid*, baserer seg på forestillinger om det kristne kjærlighetsmåltid og norrønt / folkelige forestillinger om ulike *gilder* som virkeligjør måltidet som *sted* for næring, forening, forsoning, allianse, fest mm.

²⁰² Erik A Nielsen, "Når bibelen læser os", *Kirke og Kultur*, 1993 (6)

²⁰³ Se som eksempel for denne diskurs: SV IV 264, *Kjærlighed er Hjærte-Grunden*, SV I 88., *Børne-Lærdoms Parter Fem*, SV I 93, *Til klart Guds Ansigt vi skal see*, SV I 204., *Alle Christne Fødsels-Dag*

²⁰⁴ SV I 18.3-4+14 (*Oprundet er vor Jubelfest*)

Det komprimerte og mangetydige kan knapt overvurderes i Grundtvigs tekster, ikke minst når det spilles på sentrale kirkelige fenomener som for eksempel nattverd. I følgende strofe ser vi et godt eksempel på dette. De enkelte element spiller på parti med store teologiske betydningsfelt i en vellykket samstemthet:

*Ordet er hvad Det vil være,
Kjød og Blod og Vin og Brød,
Herren til Gud Faders Ære,
Aand og Støv og Liv og Død,
Og for os paa Naade-Bordet
Evig Liv er Guddoms-Ordet!*²⁰⁵

2.4.11. Bibel som tekst

*At endelig vor Forklaring af Bibelens Indhold endnu maa være meget ufuldstendig, tit usikker og aldrig ufeilbar, det skader ingenlunde, naar vi hverken gjør Troes-Artikler af den eller udgiver den for Andet end hvad den er; men det er tværtimod saare gavnligt baade for os og Menigheden, da det styrker os mod fristelsen til indbilskhed af vor Skriftklogskab og indskærper baade Læg og Lærd, at det er Fjas med al den Erkiendelse der vil løbe forud for Livet og kun Viisdom at søge Guds-Kundskab i Kiærlighed.---*²⁰⁶
Grundtvig, "Skriftens dunkelhed skader ikke"

*---Kritiken er langtfra at have gjort enten os eller Bogen mindste Skade, men har tværtimod forberedt en saa frugtbar Bibel-Gransking, som vore Fædre aldrig drømte om.*²⁰⁷
Grundtvig, "Bibelkritik"

Hva mente Grundtvig om teksters hellighetspotensiale? Hva mente han om de kanoniserte teksters hellighet?

Det kan ikke utdypes kort, men noen få sitat kan gi hovednøkler til hans syn på dette. Jeg tenker da først og fremst på det syn han kom fram til som sitt eget (*den mageløse Opdagelse*) etter noen sterke brytninger i relativt ung alder.

Hans hovedpostulat handler om at tekster må tjene livet, ikke omvendt. Livets hellighet, det levde, det nåværende liv, kommer først. Når det tas tilstrekkelig på alvor, settes mennesker i stand til å bruke bibeltekster *rent og rett*, for å snakke i systematikkens retorikk (Confessio Augustana). Setter man teksten som tekst over levde liv, misbruker man, slik Grundtvig ser det, det også han kalte *Guds Ord*. Slik kunne han for eksempel formulere det:

*Og det var i det hele vore kristne Fædres Fejl, at de stræbte langt mere efter at blive kloge paa Skriften end paa Livet, som var to Gange galt, først og fremmest, fordi Livet er Hoved-Sagen, og dernæst tillige, fordi det er Livet, der skal og ene kan forklare Skriften, saa kun ved at voxer i vor Herres Jesu Kristi Naade, kan vi virkelig voxer i hans Kundskab, kun ved at gjennemtrænges og gestaltes af hans Liv og Aand, kan vi komme til at se med hans øjne og forstaa hans Aand (mine uth.).*²⁰⁸

²⁰⁵ Grundtvig, SV I 354.3 (*Sin Eenbaarne Gud hengivet*)

²⁰⁶ Grundtvig, "Om Det Ny Testamente i Grundproget eller Om Alcalá-Texten og Bibel-Kritiken" *Nordisk Kirke-Tidende* nr 52-55, 1837, sitert i Borup/Schröder, *Haandbog i Grundtvigs Skrifter*, III, s. 83

²⁰⁷ Samme, s. 81

²⁰⁸ C.J.Brandt (red.), *Grundtvigs Prædikener i Frederikskirken 1832-39*, s. 22

At dette syn på bibeltekster er knyttet ubønnhølig fast til hans syn på Jesus Kristus, skulle være overflødig å nevne. Det er også god grunn til å nevne at historien kjenner få andre som til de grader er bevandret i bibelbøkene – også som samlet tekstkorpus. Grundtvig kunne ikke tenke uten å tenke i en form for dialog med bibeltekstene. Hvis det er noe *Sang-Værket* bekrefter i detalj, i hver salme og i hele sitt prosjekt, så er det at mannen var dypt fortrolig med disse tekster, *behersket* de med en jublende, hverdagslig lekenhet og det største alvor i språket som man overhodet kan tenke seg (1.3.6).

Derfor er den frihet han argumenterer flittig for overfor tekstene, en svært dypt begrunnet frihet, og som lettest kan forstås ut av hans livsprosjekt: hvordan tale sant, skjønt og stort om livet; uten å bli fanget av den retorikk (blant annet den bibelske) som gjør at man setter en umoden lydighet overfor autoriteter (for eksempel bibeltekstene) over den lydighet mot frihet og ansvar den kristne tro plederer for i og med sin relasjon til Jesus Kristus.

Grundtvig gjør som så mange med han, en dyd ut av å bruke bibelens egne tekstfragmenter som argumenter for sin egen overbevisning. Han er virkelig en som vet å låne autoritet der den måtte finnes, ikke minst i de bibelske tekster og forestillinger, for å argumentere for sine standpunkt. Se for eksempel i følgende sitat, som bygger på et bibelsitat, som er endret:²⁰⁹

*da er det egentlige Svar, at Mennesket er ikke til for Bibelens, men Bibelen for Menneskets Skyld...*²¹⁰

Med Grundtvigs syn på teksters hellighetspotensiale, og grader av hellighet, hans like store forsvar for lydets hellighet (det muntlig, talte og sungne ord) som av hellige tekster (skriftlige tegn), steder og tider, er det ikke overraskende at han bidrar til en type tekster som de vi finner i *Sang-Værket*. Tekster tenkt som medier for å fremelske, etablere hellig-steder overalt, som mobile medier hvor kropp, lyd, rytme, estetikk, tekst og fellesskap er grunnelementer. Gudsrelasjonen er altfor viktig og fundamental for Grundtvig til å kunne begrenses og utvides ut fra statiske regler for hva som faller innenfor og utenfor. Samtidig må det finnes sikre tegn på gudsnærværet. Det var det han kjempet for, fornyet og nyskapte gjennom sine tekster: ord som kunne skape liv når de ble brukt på en god måte.

Grundtvigs forhold til tekster er gjennomgående preget av kristendommens fokusering på ord som kommunikasjonsmiddel, og protestantismens særegne utforming av det samme. Hans dyspsindige fornyelse av denne tradisjon, og hans særpregede diskurs, er en viktig forløper for den fokusering på tekst og tegn-fortolkning som har preget vestlig sivilisasjon i tiden etter den gamle språkfilosof levde. Jeg tør påstå at Grundtvigs gjennomgående lykkelige kamp med ord og tekster, er forbilledlig for vår egen tids kamp for språklig pregnans og klarhet, ikke minst med hensyn til språklig representasjon av det hellige.

²⁰⁹ Mark.2;27: "Og Jesus sa til dem: *Sabbaten ble til for menneskets skyld, ikke mennesket for sabbatens skyld*

²¹⁰ Grundtvig, *Kirkelige Oplysninger, især for Lutherske Christne*, 1870, s. 101

Den bibelkritikk som med Luther fikk sitt hermeneutiske gjennomslag, og med 1700-tallets opplysningsprosjekt fikk stor fart og omfang, og som våre teologiske fagmiljø stadig forsøker å utdype/komplettere, var en bevegelse og en tendens som Grundtvig hilste særlig velkommen. Samtidig kritiserte han den for en type naivistisk vitenskapsovertro og fantasiløshet (*aandløshed*). Hans uttrykk for dette kan stadig virke forfriskende. Slik kunne han si det:

Aandspreget og aandløs Bibelkritik.

---Det er...saa langt fra, vi kan have det Mindste mod den allerskarpeste kritiske Undersøgelse af Bibelens Text saavel som af hele dens nærværende Beskaffenhed, at den meget mere skal være os meget velkommen, da det er en Undersøgelse, vi selv, til Herrens Ære og vor egen Sikkerhed, maae anstille og befordre af alle Kræfter, skøndt vi naturligtviis ingenlunde tør love at være enige med alle Kritikere enten om Slutningerne de uddrage eller om Undersøgelsens Grændser, Maal og Hjelpemidler, da vi, som aldrig kan undvære Aanden, allerminst uden Hans kraftige Bistand tør vente at udfinde den ægte, oprindelige Text, som Ingen paa den hele Jord, uden Han kan sige, de kiender bestemt.

Hvad vi derfor have imod det attende Aarhundredes Bibel-Critik er ingenlunde dens Skarphed, der, som vi saae, ved at nedrive vore Theologers uforsvarlige Lære-Bygning, har gjort baade Kirken og os udmærkede Tjenester, men dens Ufuldstændighed, Skiødesløshed i mange Henseender, og frem for Alt dens gennemgribende Aandløshed.---²¹¹

Grundtvig argumenterer også historisk mot *biblisisme*, ut fra det faktum at de fleste generasjoner kristne har vært analfabeter (*Millioner, som hverken kunde læse eller skrive...*) og sånn sett ikke forholdt seg primært til kristendom som tekst, verken som lesere eller skrivere.

Han skriver i denne sammenheng, ironisk:

*men selv naar Himlene sammerulles som et gammelt Pergament; saa er denne Kirkes Afhængighed af en Bog aabenbar kun en af mange Griller, Man lettelig faaer ved bestandig at hænge over Bøger og glemme Livet over dem.*²¹²

For at det ikke skal være tvil om Grundtvigs ståsted, tar jeg med enda et sitat:

*Intet bliver Christendom, fordi det staaer i Skriften, men staaer netop i Skriften, fordi det er Christendom.*²¹³

2.4.12. Den Hellige Ånd

*Lyksalig var den Kvinde,
Paa første Paaskedag,
Hun blev Apostelinde
For Guds Apostel-Lag!*²¹⁴
Grundtvig

Grundtvigs teologiske antropologi gjorde det helt nødvendig å revitalisere de glemte kvinner, gi dem tilbake sin synlighet, og omdefinere deres roller i lys av samtidens behov for sann opplysning, hvor det levde livs forrang i teologiske spørsmål av enhver art var av umistelig verdi. Derfor gjør

²¹¹ Grundtvig, "Om Det Ny Testamente i Grundproget eller om Alcalá-Texten og Bibel-Kritiken", *Nordisk Kirke-Tidende*, Nr. 52-55, 1837. Sitert i Borup/Schrøder, *Haandbog i Grundtvigs Skrifter*, III, s. 83

²¹² Samme, "Det Ny Testamente er ingen Bog, men en Pagt", s. 79

²¹³ Grundtvig, *Kirkelige Oplysninger især for Lutherske Christne*, *Nordisk Tidsskrift for christelig Theologi*, 1840-42. Sitert i Borup/Schrøder, *Haandbog i Grundtvigs Skrifter*, III, 1931, s. 88

²¹⁴ Grundtvig, SV III 205.20 (*Kvinde-Evangeliet | I Herrens Hus er Varmen*)

Grundtvig i ett og samme grep i salmestrofen over, som gjendiktning av bibelfragment / fortelling to ting: 1. han trekker fram en av de kvinneskikkelser som bibelen forteller om, 2. han fortolker henne i sitt eget teologiske bilde, hvor dette fortolkningsgrep har autoritet (åndens). Han ønsker å myndiggjøre kvinner til mer likeverdige roller i forvaltningen av de tradisjonelt aller helligste fenomener i den kristen religion: ord og sakrament. Derfor er i hans munn naturligvis de første oppstandelsesvitner *Apostelinder For Guds Apostel-Lag!*. Dette henger kanskje aller mest sammen med hans forståelse av den tredje person i guddommen, Den Hellige Ånd.

Dentredje person i guddommen representerer det aller helligste i Grundtvigs omgang med tradisjonens hovedfigurer i den kristne religions forestillingsformer. Ånden må bære enormt mye av Grundtvigs oppfattelse av virkeligheten, ikke minst hans vekt på og begrunnelse for hvorfor det levde livet alltid har en autoritet framfor det som ikke er til på samme måte i et situert perspektiv. Ånden er pinse, Ånden er kjærlighet, Ånden er den tredje "bok" (pakt) etter GT og NT, hvor Gud skriver seg selv inn i verden mer gjennom de levende kropper enn gjennom skriftlig tekst og lignende tegn. *Sang-Værket* er derfor en av mange "bøker" i Åndens tid, en konstruktiv gjentakelse av den Babelske språkforvirring i form av mangfoldige tunger som forener de ulike stemmer (*Sangskoler*) i verden til en symfonisk enhet av kosmiske dimensjoner. Åndens sted er ikke overraskende: kroppene i større grad enn den er en institusjon, en organisasjon eller en konfesjon, uten at disse andre steder er uviktige.²¹⁵ De er snarere mer relative som steder for Ånden, mens kroppen er fundamental, og ikke relativ i forhold til Ånden. De spiller på hverandre i samspill, ikke i motsetning. Det er blant annet Grundtvigs dyp funderte, følte og reflekterte inkarnatoriske kristendomssyn som understøtter slike tanker.²¹⁶

Få i nordisk, protestantisk sammenheng har en så velutviklet teologi omkring Ånden som Grundtvig. Derfor er det også mye å si om hans tanker om Ånden. Det er ikke tilfeldig at Grundtvig er kjent for å være *pinsens dikter* framfor noe og noen. I mitt salmeutvalg er det særlig salmene *Oprundet er vor Jubel-fest* (18), og *Talsmand som paa Jorderige* (393) som direkte er knyttet til pinse og Ånden. På mange måter kan man si at Grundtvigs historiefilosofi er en variant av en hellig-ånd-teologi av særegen klasse og smak!²¹⁷

I Grundtvigs retorikk er Åndens grammatiske kjønn hankjønn, mens dens innholdsmessige kjønn kan sies å være utpreget kvinnelig innenfor Grundtvigs diskurs, med vekt på kjærlighet, muntlighet, det oppildnende og en særegen trøstefunksjon. Åndens væremåte i den nordiske kulturkrets (*Den nordiske Menighed*), den som Grundtvig selv tilhører, er definitivt karakterisert som en kvinnelig tid, et kvinnelig folk, og dermed en kvinnelig form for Ånden.²¹⁸ Men som vi har

²¹⁵ Se særlig Grundtvig, *Kristenhedens Syøstjærne*, Indledning, s. 5-29 (romertall)

²¹⁶ Blant annet sterkt inspirert av Ireneus (*kirkefader*).

²¹⁷ En god artikkel om Åndens plass i Grundtvigs salmer: Morten Mortensen, "Helligånden, Guds røst på jord", i Thodberg (red.), *For Sammenhængens Skyld*, 1977, s. 37-64

²¹⁸ Se for eksempel

*I Danmark først det dages ret,
At Bruden er Menigheden
Som Moderen til den Helte-Æt,
Der kæmper for Himmel-Freden
Og skjuler sig for den bittre Død
Hos Brudgommen i sin Moders Skød,
Hvor salig er Sjælens Hvile!*

sett, så flyter formene og forestillingene over i hverandre, flettes tett i hverandre, og er vanskelig å avgrense i form av et kjønn hierarki. Likevel gir det mening å si at her – som i talen om Gud og Jesus hos Grundtvig, finner vi androgyne trekk hos den 3. person i guddommen. Man kan også tenke seg forestillingen om *Guds Datter* som en av Åndens yttringer, og samtidig som en mulig fjerde person i guddommen.²¹⁹

2.4.13. Bønn

*lex orandi, lex credendi*²²⁰

kirken

Grundtvig er kanskje den teolog i nyere tid som har tatt denne gamle kirkelige filosofi (*lex orandi, lex credendi*) aller mest alvorlig. *Sang-Værket* i sin helhet er tegnet framfor noe på det. En lære uten spiritualitet og livaktighet som allmenn praksis, var for han ikke avansert og interessant nok. Først når denne forening av liv og lære kunne finne sine adekvate uttrykk, var han på sporet av sin form for teologisk presisjon. Da måtte bønnen selvsagt være *adekvat* som lære, ikke bare som god nok som bønn i praksis.

At salmer som genre må ha bønne-form, er gitt. Noe annet er det at salmer naturligvis kan leses *profant*, om man vil, og kan fortolkes annerledes enn det som er vanlig. Slike fortolkninger er ofte spennende og fruktbare. Noe tredje er at om man er interessert i bønn som fenomen, og ikke spesielt etter særlige religiøse måter å tolke bønn på, vil alle tekster i verden kunne leses som uttrykk for en eller annen dimensjon ved bønn som fenomen.

Jeg leser Grundtvigs salmer som uttrykk for bønn, men bare fordi jeg både er villig til å lese de såkalt *profant*, og deretter med et utvidet tekstbegrep, som uttrykk for bønn som fenomen. I en slik lesning er det særlig to trekk jeg finner avgjørende for tekstens bønne-potensiale: 1. at de uttrykker en åpen tale, 2. at de uttrykker en tale som tydelig henvender seg, beveger seg fra en instans til en annen, har en tydelig rettethet, en forventning, ett begjær.

I Grundtvigs salmer ser vi igjen og igjen at disse trekk forekommer. Den åpne tale gjør salmens jeg sårbart. Det ligger betroelse, det ligger mulighet for å bli avvist og skuffet i enhver form for åpen tale. Det er fordi den er basert på tillit, basert på erfaringen om at det har gjort godt å være åpen før, samtidig som man ikke har garanti for at det skal lykkes igjen. En kan bare håpe/be om at det må skje, slik salmens jeg, på en sårbart måte gjør det i salmeretorikken. Hele tiden ligger det en avgrunnsmulighet til stede i teksten, som for eksempel i salmens direkte eller indirekte bønn til Gud. Det er som om salmen lever i bevisstheten om at hvis Gud ikke er den han/hun/det utgir seg for å være, hvis Gud ikke hører eller ser likevel, går noe; jeg'et eller deler av jeg'et, du'et og kanskje Gud selv, eller relasjonen mellom instansene til grunne eller blir skadet.

Grundtvig, *Dansk Ravne-Galder*, 1860. Sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, X, s. 401.

²¹⁹ Se mer om dette under 2.5.5., *Det situerte*

²²⁰ Eller: "Legem credendi lex statuat supplicandi", etter Prosper fra Aquitania, 5.årh. Sitert etter den katolske kirkes hjemmeside, i katekismen: (http://www.katolsk.no/kkk/k2_02.htm)

I kap 3, under termen og temaet *Bønn*, forsøker jeg å vise ut fra eksempler hvordan dette kommer fram i Grundtvigs salmer. Ikke minst ønsker jeg å få fram selve bønnens relasjonelle retorikk og strategi, og ikke mindre det kjønnsbestemte ved denne tale, åpenhet og begjær. Det sier seg selv at når tekster til de grader bygger på erfaring og gjenkjenning, som salmer gjør, blir det av fundamental betydning om dette avspeiler en kjønnert erfaring eller ikke. Forholdet mellom religion og erotikk settes også i særlig grad i fokus når temaet er bønn, noe jeg også forsøker å få fram ved salmeeksempler under *bønn*.

Grundtvig var opptatt av det mange i dag kaller spritualitet. Et menneske som skriver 1500 salmer må i grunnen være det, på sin måte. Ved å videreføre en typisk protestantisk genre, var hans salmer lite oppsiktsvekkende som bidrag til en protestantisk spritualitet. Som nyskapende innenfor salmegenren var han likevel original, og må framheves som grunnleggende fornyer av protestantisk spritualitet. Innblikk i Grundtvigs oppfattelse av fenomet bønn er helt sentralt for forståelsen av hans måte å skape tekster på generelt.

Slik jeg tolker Grundtvig ut fra hele hans salmeprosjekt, mener han at *alt liv har et element av bønn i seg*. Derfor må bønner (salmene) ha et element av *alt* i seg for å være bønner. Det er blant annet derfor de må ha en stilisert og stereotyp form, samtidig som salmeuttrykket er dypt personlig og åpen i formen. Det er det allmenne ved bønner som karakteriserer Grundtvigs tanker om bønn og bønnens form, ikke det spesielle eller det alternative i bønner som fenomen; slik vi overfor så at det tilsvarende var med *tro* som fenomen. At det så var den kristne form for bønn og tro som opptok Grundtvig mest, og var hans bidrag til bønnens og troens retorikk, er det *spesifikke* ved hans bidrag (*menneske først, kristen så*).

2.5. Tid og sted. Det situerte

*Grønnes lad en visnet Palme!
Syng hver gammel Kirke-Psalme,
Som den først var gjort i Gaar!
Derpaa Verden bedst kan mærke,
For din Aand, den evig Stærke,
Som en Dag er tusind Aar!*²²¹

*...men hvorledes kommer vi da til Kristus og Skriften, uden paa et Kosterkaft igiennem Luften, naar vi forsætlig forbigaae den hele mellemliggende Historie, som jo er den eneste virkelige Vei giennem Tiden! - - -*²²²

*Nei, det er intet Under, naar man er bægventt i det nærværende Liv, at man da er ligesaa i det Forbigangne.*²²³
Grundtvig

En salme er ikke en salme uten bevissthet om tid og sted. Det gjelder ikke minst i Grundtvigs historisk bevisste salmeunivers.

Denne dimensjon ved fenomenet salme kan naturligvis beskrives på forskjellige måter. Jeg ønsker å få fram noen av de nøkkelinnsikter med hensyn til tid, sted og det situerte som er viktige i Grundtvigs salmeunivers, som essenser i salmen som fenomen. Derfor har jeg valgt tema som viser til og tildels beskriver disse nøkkelinnsikter. Mytisk tid og sted er et av disse (2.5.1.). Videre er det

²²¹ SV I 119.2 (*Syng, Guds Folk! med Hjertens Glæde*)

²²² Grundtvig, *Kirkens Giennemgæle*, 1825, sitert i Borup/Schrøder, *Haandbog i Grundtvigs Skrifter*, III, s. 11

²²³ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, *Indledning*, s. 9

nødvendig å skildre litt av Grundtvig som historiker og fenomenet *den historiske salme*, som han har bidratt til (2.5.2.). Et annet viktig punkt i denne sammenheng er Grundtvigs særegne oppfattelse av enkeltmenneskets erfaring i forhold til ulike versjoner av makro-historiske perspektiv (2.5.3.). Fenomenet *sted* og *det situerte* er også noe som er konstitutivt for Grundtvigs virkelighetsoppfattelse slik det kommer til syne i salmen (2.5.4.-2.5.5.). Hans historiske bevissthet og kristne tro gir salmediktningen et gjennomgående og konsekvent blikk for tid i enkle, tekstlige tegn i salmen, samtidig som de symboliserer avanserte religionsfilosofiske blikk på tiden som fenomen (2.5.6.). I dette perspektiv glemmer ikke Grundtvig det kjønnsbestemte ved mennesket i verden, men spekulerer seg fram til en tale om det hellige i kjønnede kategorier som først en senere tid har maktet å finne mer form på, og som stadig er i utvikling. Det er derfor han taler om *Guds Datter*, slik jeg ser det (2.5.7.).

Uten denne sterke bevissthet om tid, sted og det situerte, ville det være vanskelig å argumentere for en fortsatt tradering og fornyelse av salmen som genre, om den skal holde det den lover: å tale sant og skjønt om livet – som hellig – i kraft av en situert, kjønnet kjærlighetsdiskurs (se 1.1.).

Oppfattelsen av tid og sted er fundamentalt i salmegenren, og preges naturlig nok av den blanding av de forståelsesformer som den kristne religion bærer i seg.²²⁴

Grundtvigs forhold til det historiske er et overveldende tema, ikke bare fordi han var fag-historiker, mytolog og teolog på sin bestemte måte, men fordi det historiske var så fundamentalt som hans *habitus* (2.5.2.).

Grundtvigs historiske skrifter er av stort omfang, og omfatter både nasjonal historie, verdens historie, kirkehistorie, mytologiske skrifter og oversettelser.²²⁵

2.5.1. Mytisk tid og sted

*Kiender De Noget til Kirke-Historien, vil De vel halv forskrækkes over den Dristighed, hvormed jeg herved erklærer en heel Skare af berømte Theologer, og selv Kirke-Fædre, for christelige Mythologer; men De vil dog let indsee, at da jeg for Alvor maa tage mig selv med, er der ingen Grund til Ubillighed, og er den angivne forskiel mellem Aabenbaring og Mythe, som jeg troer, indlysende, nyttet det kun lidt at forblinde sig selv.*²²⁶

*Jeg kalder den mythisk, fordi Meget spiller sig der i Lidt*²²⁷
Grundtvig

Selv om mytologen Grundtvig ikke så direkte uttrykker seg i salmepoesien som i andre tekster, er hans salmer dypt preget av hans forhold til norrøn og gresk mytologi, og hans måte å fortolke det mytiske på. Han spiller på det mytiske, også som salmedikter. I *skjaldekvadet Kristenhedens Syostjerne* er det mytologiske sterkere representert enn i *Sang-Værket*.

²²⁴ Se for eksempel Peter Widmans bidrag til et kritisk og kreativt teologisk blikk på for eksempel Brorsons tanker om tid i artikkelen "Næsten oprunden... Et lærestykke om tid og evighet", i Jan Ulrik Dyrkjøb(red.), *Brorson – En bog i 300-året for Salmedigterens Fødsel*, 1994, s39-63. Her gis et godt eksempel på hvor avansert salmeretorikken er som teologi og filosofi, selv om den har et poetisk/folkelig preg.

²²⁵ For eksempel Grundtvig, *Nordens Mytologi*, 1808 og 1832, *Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng*, 1812, 1814, *Udsigt over Verdens-Krøniken fornemmelig i det Lutherske Tidsrum*, 1817, *Danmarks Krønike af Saxo Grammaticus I-III*, 1818-1823, *Norges Konge-Krønike af Snorro Sturleson I-III*, 1818-1823, *Krønike-Riim*, 1829, *Haandbog i Verdens-Historien I-III*, 1833-56, *Græsk og Nordisk Mythologi for Ungdommen*, 1847, *Christenhedens Syostjerne*, (1854-55), 1860, *Kirke-Speil*, 1871 m.fl.

²²⁶ Grundtvig, *Af Brevvekslingen mellem Nørjylland og Christianshavn*, 1824. Sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs Skrifter i Udvalg*, IV, s. 232

²²⁷ Grundtvig, i et av utkastene til *Nordens Mythologi*, 1832. Sitert i Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 72. Se forøvrig hele det kapittel dette sitat inngår i hos Helge Toldberg: *Myte*, s. 72-100 (under første del: "Symbolerne i isolation og kombination", s. 15-111). Denne ingressen er også valgt fordi den bekrefter Grundtvigs tendens til å tenke i mikro og makro-strukturer.

Grundtvigs salmer har et eventyrlig, fortellende, mytisk preg på den måten at de figurer, de aktører som er til stede i salmene, på lignende måter som i det eventyrlige og i god litteratur, leker alvorlig og kreativt med livskraftene. Det gjør de for igjen og igjen å bli forbundet med det gode liv på tross av farer av alle slag; bli viklet ut av forviklinger. Slik skaffer salme poesien til veie et stort fortolkningsrom hvor mye står på spill, hvor alt kan skje. Bare i et stort, dramatisk rom som dette kan man få øye på muligheter som kan åpne seg, idet man deltar i de mytiske livsformer, hvor forløsende krefter stadig bringer nye, overraskende løsninger opp i dagen.

På mange måter kan Grundtvigs salmediktning sammenlignes med tekster som for eksempel *Roseromanen*, et diktverk skapt i fransk middelalder, med kjærlighet som tema, allegorisk i sin form, og med ulike personifiserte talerør/aktører for kjærlighetens mange stemmer i virkeligheten.²²⁸

I sin særegne og grundige mytefortolkning, oppnår Grundtvig å lage en kristelig forståelse av det mytiske, både som nødvendig forutsetning for å forstå kristendommen, og som fortsatt erkjennelse av at livet forblir *mytisk* – i nye variasjoner.²²⁹

Noe av Grundtvigs frustrasjon over rasjonalismen som vitenskaps og livssyn, var at han så hvor mytisk betinget den var i all sin rasjonalitet, og hvor umenneskelig og naivt det var å tro at vitenskap og myte var absolutte og motsatte størrelser. En slik grunnforståelse, mente han, ville føre til nye, uerkjente myter om det vitenskapelige og det religiøse, i ateismen eller humanismens navn, og resultere i skadelige dualistiske virkelighetsforståelser.²³⁰

Etter en tid med relativt naive forestillinger om det mytiske, er mytebegrepet i vår egen tid igjen utvidet og mer nyansert. Man forsøker å skape dialog mellom ulike områder av virkeligheten som lenge har vært skarpt adskilt, og styrt av vestlig, positivistisk vitenskapssyn og religionssyn, hvor det mytiske sto lavt i kurs.²³¹

Grundtvigs mytologiske teorier står ikke tilbake for moderne myteteori i avanserthet. Samtidig inneholdt hans mytetolkning og hans forellerkunst naturligvis elementer som ikke korresponderer med det vi i dag forbinder med myteforskning, fordi hans mytiske gjendiktninger og hans særegne forståelse av religionen med sin faktisitet og fantasifullhet overgår det meste i sin framstilling av fortiden!- og forblir grundtvigske, med de begrensninger og mangel på gjennomslagskraft det også innebærer.²³²

²²⁸ Guillaume de Lorris, *Roseromanen*, gjendiktet av Helge Nordahl, 1997.

²²⁹ Helge Toldberg gjør i sin *Grundtvigs Symbolverden*, 1950 rede for hva Grundtvigs mytebegrep handler om. Han sier blant annet, s. 25: "Grundtvigs myte-definisjon fremgaar paa det nøjeste heraf: "levende mundtlige Ord, ikke paa Hverdags-Sproget, men paa Billed-Sproget, som de Gamle for ramme Alvor kaldte Gudernes Tunge-Maal" eller mere koncentreret: "et begeistret Ord i sin Kraft". Denne sidste definition skal tages bogstaveligst muligt, saaledes at kraft betyder kilde til liv og handling. Myternes værdi ligger kun i anden række i, hvad de siger om det folk, der har skabt dem; det afgørende er, hvad bedrift de kan afføde."

²³⁰ Se for eksempel Grundtvig, *Danne-Virke*, I-IV, 1816-19

²³¹ Se for eksempel Roland Barthes, *Mytologier, Om "mytene" i den moderne Tids Hverdag*, 1957/1991

²³² Se for eksempel Ole Vind, "Mytologiens havari", *Grundtvigs historiefilosofi*, 1999, kap. 10.2, s. 450-455 I boka *Mythe og kult i Grundtvigs Salmedigtning*, 1955, gir Søren Holm en religionshistorisk lesning av Grundtvigs salmer. Selv om den har fått kritikk, blant annet for hastverksarbeid, og selv om det er tydelig at vokabularet er foreddet innenfor den religionsvitenskapelige diskurs, er denne boka etter min mening et svært viktig bidrag til en religionshistorisk lesning, hvor blant annet det mytiske i salmene blir tatt alvorlig og forsøkt fortolket, med tildele svært vellykkede innspill. Andre som har bidratt til å ta det mytiske (i vid forstand) i salmene på alvor, er særlig Poul Borum i boka *Dikteren Grundtvig* fra 1983, og Erik A Nielsen i hans ulike bidrag til fortolkning av Grundtvigs salmer (se litteraturliste).

2.5.2. Grundtvig som historiker og den historiske salme

*Hvad den store Erfarings-Bog, Historien, har lært mig...*²³³
Grundtvig

Mange forsøk er gjort på å si det mest dekkende om Grundtvigs måte å være opptatt av dette med tid og sted som prosess, hans forhold til det historiske. På dette felt har også en norsk forsker bidratt. Sigurd Aa.Aarnes skrev i sin tid avhandlingen *Historiesyn og livssyn hos Grundtvig*.²³⁴

Grundtvigs måte å skifte mellom ulike roller og identiteter, handler lite om det vi i dag ville oppfatte som ulike *genre* eller faglige oppgaver i de forskjellige rom i kulturen. Som dikter er han både dikter og ikke dikter, både teolog og mytolog og historiker. Som historiker er han på en måte en ekte fagperson, og samtidig er han alt annet enn det vi ville forbinde med en faghistoriker i dag. Om det historiske element (*habitus*) hos seg selv sa han tidlig i sitt liv:

*Historien var fra min tidligste Alder mit Liv, og fælder Efterverdenen nogen Dom over mig efter mine Skrifter, da bliver det den, at jeg havde en saa aldeles historisk Natur som faa.*²³⁵

For å få øye på Grundtvigs tanker om den ideelle historieskriver, den ideelle leser og den optimale situasjon for formidling av historisk stoff, noe som også viser hans universelle visjoner og hans grunnleggende kontekstuelle tenkning, kan en for eksempel gå til *Haandbog i Verdenshistorien*, under kapittelet "Danskere og Nordmænd":

*Om derfor ogsaa Læseren mener, at den fuldkomne Historie-Skriver vilde, saa at sige, have alle Religioner og finde sig hjemme allevegne, hvor det gik nogenlunde menneskelig til, maa han dog betænke, at den fuldkomne Skriver, der desuden kun vilde passe til den fuldkomne Læser, er endnu ikke født, og bliver det aldrig, hvis Man ikke, indtil videre, i dette Stykke af Livet, som i alle Andre, tager til Takke med det Ufuldkomne, saa Man maa være glad, naar Man under Læsningen af en Verdens-Historie sporer Øie for Himlens Billede i alle de Vande, hvori den paa nogen Maade kan speile sig, og deltagelse i alt Menneskeligt, om Man end seer, der er kun eet Punkt (en Plet), hvor Himmel og Jord ret mødes for Skriverens Øie og kun én Skikkelse af Menneske-Livet, han inderlig elsker. Til Giengæld maa Skriveren, om han end tænker, alle riktig oplyste Mennesker maatte indsee, at hans Tro var den rette, og hans Folk det bedste, dog komme ihu, at saalænge han skriver for at fremme Oplysningen, forudsætter han selv, den er, i det Mindste hos hans Læsere, endnu ufuldstændig, og at hvem der, uden selv at være en Gud, vil troes blindt, arbeider kun slet paa rigtig Oplysning.*²³⁶

Det er alltid de levende, tolkende subjekter som har autoritet som historieskivere og må ta ansvar for sin fortolkning. Selv om fortiden for en historiker alltid må betraktes ut fra fortidens egne

²³³ Grundtvig, "Om Sogne-Baandets Løsning og Hr.Professor Clausen", 1834. Sitert i Borup/Schrøder, *Haandbog i Grundtvigs Skrifter*, III, s. 245

²³⁴ W.Michelsen, *Tilblivelsen af Grundtvigs Historiesyn*, 1954, Ole Vind, *Grundtvigs historiefilosofi*, 1999, Nynne Lange, *Christenhedens Syostjerne: En større afhandling om Grundtvigs digtkreds...*(speciale), 1998, Johannes Adamsen, "Herder og Grundtvig: sonderinger", *Grundtvig-Studier*, 2001, Sigurd Aa.Aarnes, *Historieskrivning og livssyn hos Grundtvig*, 1961, og I.C.Scharling, *Grundtvig og Romantiken, belyst ved Grundtvigs forhold til Schelling*, 1947

²³⁵ Grundtvig, 1810. Sitert i Jørgen I Jensen (red.), *Historie og kristendom, en Grundtvigantologi*, 1983, s. 8

²³⁶ Grundtvig, "Danskere og Nordmænd", *Haandbog i Verdenshistorien II*, 1862. Sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, VII, s. 43

premisser, må man ikke innbille seg, sier Grundtvig her indirekte, at den kan leses ut fra andre vilkår enn eget syn på samtid, fortid, seg selv og verden (*der er kun eet Punkt, hvor Himmel og Jord ret mødes for Skriversens Øie...*). Og ikke mindre viktig er bevisstheten om de ting man *interesseres* seg for, eller *inderlig elsker*, som han skriver. Har man et skjevt eller forskrudd utgangspunkt, vil det alltid prege blikket på det historiske, sier han. Og når man fokuserer på noe, er det fordi man elsker noe mer enn noe annet, interesseres seg for noe mer enn for det som faller utenfor blikkfeltet. Den forutsetningsfrie historieskriver er umulig i Grundtvigs forståelse.²³⁷

I en nylig utgitt avhandling om Grundtvig som historiker, *Grundtvigs Historiefilosofi*, plederer Ole Vind blant annet for å sammenfatte hans tekster under hovedkategorien *historiefilosofi*, forstått også som *religionsfilosofi*. Det kaster nytt lys over, og sammenfatter helheten og det grunnleggende i Grundtvigs forhold til det historiske, på en viss type oppdaterte premisser.²³⁸

Med et idehistorisk blikk, særlig våkent for en felles europeisk tradisjon, gir William Michelsen en ennå aktuell framstilling av Grundtvigs historiesyn. Kombinert med det at han også fokuserer på *tilblivelsen* av Grundtvigs skrive og tenkemåte som historiker, og setter det inn i et større, idehistorisk perspektiv, gjør dette arbeid ikke minst interessant også for et større publikum enn det danske. Følgende to sitat fra Michelsens arbeid, kan stå som en stemme fra storhetstiden i Grundtvigforskningen, og ikke mindre til stadig belysning av sider ved Grundtvig som historiker som ikke bør glemmes til fordel for tilføyelser, kritikk og nye innsikter:

The characteristics of Grundtvig's view of history may be expressed in the fact that universal history is conceived as a part of man's history of salvation, while Luther distinguishes between these two aspects. On the other hand, however, Grundtvig's view of history is plainly different first from Roman-Catholic theology, secondly from the rationalistic philosophy of the enlightenment, and finally from the speculative view of romanticism.

*Grundtvig's view of history is not a Christian modification of romanticism, but a conscious resumption of the Bibel's view, which he had absorbed in his childhood but for a time rejected in his youth. In those points, where Grundtvig's view of history seems to us, now, to be the contrary to Luther's and to have retained elements of romanticism, Grundtvig has considered himself in accordance with Luther and has also had essential reasons for doing so. Therefore his view of history must be considered as a development of Luther's, formed in conflict with the ideas of his time but in a thoroughgoing accordance with the Bibel. This also applies to those points where his view of history agrees with the ideas of romanticism.*²³⁹

Som et monument over det historiske ved Grundtvigs salmer, og som et langt fra tilfeldig første bidrag til hans store salmeproduksjon, står salmen *Hellige tre Kongers Dag*, senere kjent under tittelen *Deilig er den Himmel blå*. Her viser Grundtvig hva han mener med at en salme må være en

²³⁷ Objektiv (i betydningen nøytral) historieskriving er for Grundtvig en umulighet, noe som likevel seiret i den allmenne vitenskapsdiskurs, og som skulle komme til å råde grunnen for historisk framstilling langt inn i vår egen tid. Fundamental kritikk har siden vært rettet mot moderne/kritisk historievitenskaps positivisme, som blant annet er preget av naivisme, blind tro på sitt eget blikk, manglende metahistorisk blikk, manglende forståelse for myter (i vid forstand) og på innsikt i egne forutsetninger for forskerblikket.

²³⁸ Ole Vind, *Grundtvigs historiefilosofi*, 1999

²³⁹ William Michelsen, *Tilblivelsen af Grundtvigs historiesyn*, 1954, s. 355 og 361-362

fortelling, en historisk fortelling, en situert fortelling, hvor ekstreme avstander i tid, sted, og andre variabler er holdt sammen til en så enkel, naiv og tilforlatelig julesang, at *folkelig mesterverk* er det eneste som kan betegne hans evne til å skape tekster – som fungerte (og fremdeles fungerer!).

At salmene, som historiske tekster, også er en del av Grundtvig som historiker, skulle være unødvendig å påpeke i en tid med et mye mer utvidet og avansert historiebegrep enn for bare få år siden. Grundtvig gjør seg fremdeles forstått gjennom slike salmer som historieforteller for barn, svært mange barn; men skole og kirke og akademi har ikke bidratt særlig til å kaste lys over denne type historiske tekster for allmennheten. Det tror jeg kan stenge, selv for barns opplevelse og oppfatning av hva historie og historiefortelling er, hva tid, sted og kontekst er for noe, i tillegg til at det isolerer salmetekster som mer og mer særkristelig og fremmed tale.

Grundtvig fornyet den historiske salme, noe som hans første utgitte salme kan illustrere.²⁴⁰

At det, som nevnt i innledningskapitlet, og i tråd med fortellerstoffet hos mytologen og historikeren Grundtvig, i hans salmer er sterke tilknytningspunkt til *narrativ teologi*, burde være innlysende; selv om det altså ikke blir behandlet i mitt arbeid.²⁴¹

Uten en særskilt historisk bevissthet, en vital og mer enn moderne myteforståelse,²⁴² en poetisk evne og innsikt i poesiens forvandlende funksjoner, kan man ikke skrive slike tekster. Det gjorde altså Grundtvig. Det var en hermeneutisk genistrek.

²⁴⁰ Deilig er den Himmel blaa,
Lyst det er at see derpaa,
Hvor de gyldne Stjerner blinke,
Hvor de smile, hvor de vinke
Os fra Jorden op til sig!

Det var midt i Jule-Nat,
Høer en Stjerne glinted mat,
Men med Eet der blev at skue
En saa klar paa Himlens Bue,
Som en liten Stjerne-Sol.

Naar den Stjerne lys og blid
Sig lod se ved Midnatstid,
Var det Sagn fra gamle Dage,
At en Konge uden Mage
Skulde fødes paa vor Jord.

Vise Mænd fra Østerland
Drog i Verden ud paa Stand,
For den Konge at oplede
For den Konge at tilbede,
Som var født i samme Stund.

De ham fandt i Davids Hjem,
De ham fandt i Betlehem,
Uden Spir og Kongetrone,
Der kun sad en fattig Kone,
Vugged Barnet i sit Skjød.

Stjernen ledte vise Mænd
Til vor Herre Christus hen;
Vi har og en Lede-Stjerne,
Og naar vi den følge gjerne,
Komme vi til Jesus Christ.

Denne Stjerne lys og mild,
Som kan aldrig lede vild,
Er hans Guddoms-Ord det klare,
Som han lod os aabenbare
Til at lyse for vor Fod.
SV IV 295

²⁴¹ Se 1.2., Om å lese salmer

2.5.3. ..kan og skal den hele Historie paa en Maade blive Gienstand for den Enkeltes Erfaring...

Vi indse da let at det her kommer an paa, om der gives Folk og Enkelte i dem, der med levende Følelse kan betragte alle de forrige Mennesker i Sandhed som sine Fædre, de Samtidige som Søkende, og Efterkommerne som fælles spæde Børn, thi hvor denne Eenheds-Følelse findes, der kan og vil den betimelig forklare sig til et tydeligt begreb, frembringe Slægter og Enkelte i dem, som mægte stykkevis at begribe den historiske Udvikling i sin Alminnelighed, i sit udspring af Eenhed og sin Fremgang til Forening.²⁴³
Grundtvig

I denne omgang vil jeg sitere noen avsnitt som kan vise grunnleggende sider ved det historiske hos Grundtvig, ikke minst slik det kommer fram i hans salmer.

Jeg tar bevisst utgangspunkt i noen av Grundtvigs enkle betraktninger over allmenne sammenhenger mellom erfaring og det historiske, for å si noe om forholdet mellom det aller enkleste og det mest komplekse i Grundtvigs oppfatning av livet, verden og mennesket.

I det følgende sitat kan vi se hvordan han beskriver det å vokse fra barn til voksen (kroppen som mikrokosmos, i prosess) analogt med hele menneskehetens historie og vekst gjennom tiden (makrokosmos, i prosess); symbolisert også ved de sentrale begreper *ytre* og *indre* erfaring:

...at Barnet i sin Udvikling til et fuldvozent og forstandigt Menneske, afbilder nødvendig, kun efter dets Vilkaar svagere og stærkere, mattere og klarere, hele Menneske-Slægtes Liv, saa at under en omhyggelig Opdragelse, især den som stiler paa og øves under boglig Konst, kan og skal den hele Historie paa en Maade blive Gienstand for den Enkeltes Erfaring, af denne ægte historiske Konst kan og skal ægte historisk Vidskab udvikle sig, her kan og skal den indvortes og udvortes Erfaring mødes....²⁴⁴

En etter manges begrep i dag fremmedgjørende og suspekt (premoderne) tankegang om hvordan det historiske og det teologiske så å si organisk er knyttet sammen, viser noe av det komplekse, men ikke desto mindre metaforisk utfordrende i det å si noe om hva det historiske er eller kan være, som virksomhet i verden, ifølge Grundtvigs vitenskapsbegrep:

Imidlertid er det her vi faae fast Fod i Konstens Rige, thi her aabner hele Tiden sig for os, som et stort Skole-Aar, hvori der verken kan, eller efter Mesterens hensigt skal, læres noget Nyt, men hvori Konst-Værket skal lære os at forstaae sig selv, og da begribe sig i Ham. Mennesket er Hovedet for det Hele, og hans liv skulde da være et historisk Cursus, ved hvis Slutning han, som Professor i Historien, creeredes til Doctor i Theologien, og heraf følger, at i Guds Øine giælder intet andet Studium end det historiske for Videnskabelighed;...²⁴⁵

I dette sitat kan man kjenne igjen den romantiske periodes historiske diskurs, med dens sterke sentrerthet omkring mennesket som historiens utgangspunkt, mening og mål.²⁴⁶

²⁴² Han avslørte allerede i sin tid noe av modernismens egen myte, slik jeg ser det.

²⁴³ Grundtvig, *Danne-Virke* I, 1816, s. 228-229. Legg merke til hvor gjennomtenkte Grundtvigs relasjonelle modeller er, slik de dukker opp som fundamentale for forståelse for for eksempel det historiske blikk i dette eksemplet.

²⁴⁴ Grundtvig, "Om Aabenbaring, Konst og Vidskab", *Danne-Virke* III, 1817. Sitert i Jørgen I Jensen (red.), *Historie og Kristendom, en Grundtvigantologi*, s. 95-96. Se også i Grundtvig, "Om historisk Vidskab, eller: om Krøniskens Begreb" i *Danne-Virke* I, 1816, s. 218-290

²⁴⁵ Grundtvig, "Om Aabenbaring, Konst og Vidskab", *Danne-Virke*, III, 1817. Sitert i Jørgen I Jensen (red.), *Historie og Kristendom, en Grundtvigantologi*, 1983, s. 93-94

²⁴⁶ Samme, s. 93: *Det ældste Konst-Værk er unægtelig Verden og Mennesket, men det er, som man maa indrømme, et Værk af Guddommelig, ei af menneskelig Konst.*

I fortalen til *Kronike-Riim til Børne-Lærdom* fra 1829 finner vi Grundtvigs tilforlætelige og kanskje forførende evne til å ta høyde for en universalhistorisk ambisjon, bevare sansen for å ha ihvertfall *noe, litt* å si enhver!; samtidig som han kan være fornøyd med, og primært skriver for de aller nærmeste omgivelser. Dette finner et vakkert uttrykk i følgende sitat, som del av denne bokas konsept; en liten innføring i verdenshistorie, skrevet for barn. Det gir både en nøkkel til forståelse av hans interesse for det historiske, en sylskarp klarhet for kontekst, en bekreftelse av hans vitenskapssyn, og en betagende pedagogisk programmerklæring:

Ingenlunde siger jeg mig fri for den Egenkiærlighed, som tilhvøiser os, at hvad vi skrive, kunde i Grunden hele Verden have godt af at lære, men jeg smigrer mig dog kun med det Haab, at hvem der ellers læser mine Bøger, ei vil forsmaae disse Riim-Blade; og i Grunden har jeg kun skrevet dem for mine egne Børn, og for Deres, der troe som jeg: at Historien giver den sande Menneske-Kundskab, og at man dessarsag bør gøre Alt hvad man kan, for at lokke de Smaa til Dens Labyrinth, lette dem Veien, og hindre forvirringen.²⁴⁷

Det er som om Grundtvig her, i et svært enkelt språk, inrømmer noe enhver med noe på hjertet kan kjenne som en god lyst: at alle skulle kunne ha en viss glede eller nytte av det man har på hjertet. Samtidig som han like naturlig besinner seg på den aller minste kontekst, om det skulle være mer realistisk(!), og som er mer enn godt nok; nemlig at hans egne barn forhåpentlig kan ha nytte av den! Videre antydes en utvidelse igjen, mot de som måtte ha del i samme *interesse* som han angående det historiske.

Grundtvigs jeg er også i denne henseende et fleksiblet jeg, et jeg i ustanselig bevegelse. Det viser også hans litterære aktivitet og utvikling. Han utviklet seg inntil sin siste dag, så å si, idet han stadig forsøkte å reflektere over seg selv mens han betraktet de andre og verden.²⁴⁸ Det får han vist også her: fra å vedkjenne seg drømmen om å kunne være en *stemme* i dialog med hele verden, til en som snakker med sine barn, og gjerne som aktør i et interessefellesskap midt imellom.

Denne måte å tenke på henger sammen med Grundtvigs erkjennelse av livets primære betingelser, og med dem, faren for å sette seg ut over disse på destruktive måter. Det ser vi i følgende sitat, hvor menneskenes tilhørighet til en medfødt kontekst og dens mange betydningslag framstilles som en skjebne hvor bare en ting er mulig: å reflektere den mest mulig konstruktivt:

Min Hoved-Paastand, som man veed er den, at vi begribe ei en Smule meer af Mennesket, end hvad der med Tiden har udviklet og forklaret sig i os, eller med andre Ord, at vi, saavel aandig, som legemlig avles av vore For-Ældre, og have deres Virkning og Erfaring nærmest baade Liv og Vidskab at takke, det er en Paastand, skulde jeg mene, som det er farligt at nægte, farligt at sige for hvem, der ei trøster sig til at bestaae i Tøekamp mod Saga og sund Fornuft.²⁴⁹

²⁴⁷ Grundtvig, *Kronike-Riim til Børnelærdom*, 1829, *Fortale og Indledning*, s. III

²⁴⁸ Se for eksempel hans aller siste dikt, som han skrev som 89 åring, i 1872, *Gammel nok jeg nu er blevet*. Her forestiller han seg grensen til *det store, vilde Hav*, seg selv i et skip, Gud som styrmann, stormene som skremmer, *Ugle-Sang* som varslar undergang, men likevel *Æventyret* som varslar *Evighedens Timeglas*, åpningen mot en evighet, hvor *Kiærlighed* omfavner ikke bare Grundtvig selv, men os, som han skriver, selv i et så personlig preget dikt. Sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter* X s. 576-577

²⁴⁹ Grundtvig, *Danne-Virke*, III, 1817, s. 205

Det er for mitt blikk en opplagt forbindelse mellom Merleau-Pontys definisjon av fenomenologien, slik jeg beskrev den i 1.2.5. ("en filosofi, for hvilken verden alltid er *allerede givet før refleksjonen*", se sitat under 1.2.5.), og Grundtvigs grunnleggende syn på hva det erkjennende historiske subjekt og dets betingelser for viten handler om i forhold til *det gitte*, slik jeg har forsøkt å antyde overfor.

2.5.4. Sted /rom

*Sjælen er mere der,
hvor den elsker,
end der hvor den boer.*²⁵⁰
Heinrich Müller (1631-75)

*Men overalt, hvor gode Ord
Kan gode Steder finde,
Jeg skaber Mark i Syd og Nord,
Hvor Mælk og Honning rinde.*²⁵¹
Grundtvig

Kanskje er den kristne retorikkens viktigste etablering av *sted*, det å opprette et *godt* sted hvor som helst og når som helst. Det kan den, i bevissthet om at gode steder i kraft av godhetens Gud, skaper/ gjenskaper verden. Den blir re-etablert.

Slik kan Grundtvig for eksempel si det, om *Guds* sted, eller *Guds by*, (*Stad*) som mulighet og virkelighet i de tilstander og situasjoner hvor vemodighet rår grunnen. I denne variant som en avskjedsskildring med håp om gjensyn:

*Det er veemodigt at skilles ad
For dem, som gjerne vil sammen være,
Men, Gud skee Lov! i Vorherres Stad
For evig samles de Hjertens-Kjære;
Ja, det er Gammen
At leve sammen,
Hvor Ja og Amen
Er Kjærlighed*²⁵²

Det karakteristiske med Grundtvigs måte å omgå de store tradisjonsrike bilder og forestillinger på, for eksempel om *Guds by*, er at han behersker både de mest dypsindige og kunstferdige måter å bruke dette stoffet på – ned til de like ekstremt naivt, folkelige; slik som i den siterte strofe fra en kjent, folkelig brudevise. Dermed lykkes han i å skape helt selvfølgelige og naturlige sammenhenger mellom ulike diskurser, nivå og genre; noe som igjen bekrefter hans fokus på det allmenne, og på mennesket som mikrokosmos. En fundamental kritikk mot et elitistisk syn på kunst og kunnskap ligger alltid til stede i hans bidrag til opplysning.

²⁵⁰ Heinrich Müller, "Guds Kjærlighed i Almindelighed", *Himmelsk Kjærlighedskys, Sand Christendoms-Øvelse, Flydende af Erfaringen om Guds Kjærlighed. Betragtninger af Dr. Heinrich Müller*, 1674/1860, s. 1

²⁵¹ SV I 1.5 (Jeg er saa underfuld en Magt)

²⁵² SV VI 236.4 (Det er saa yndigt at følges ad)

Det gode sted er en prototyp i Grundtvigs stedskategori, slik ingressen over er et eksempel på. Han sjonglerer med *sted* som geografisk, filosofisk og språklig kategori, idet han særlig spiller på og utnytter de bibelske stedsnavn og kirkehistoriens mangfoldige steds-forståelser i sitt naivistiske uttrykk.

Geografisk, mentale og sosiale steder sjongleres det altså med til stadighet hos Grundtvig. Det gir et sterkt preg av noe *flytende* i hans tekster, samtidig som de geografiske steder ikke mister sin gyldighet eller konkrethet mer enn nødvendig. Når for eksempel *Krybberummet* har sitt mest selvsagte *sted* i ethvert hjerte som lengter etter godhet, er det ikke slik at *Jesu krybbe i Betlehem* den gang da, ikke lenger har relevans. Det er snarere slik at språkformens flertydighet muliggjør kommunikasjon mellom mennesket som mikrokosmos og verden som makrokosmos. Mennesket like mye er del av verden, som verden er representert i mennesket, i en historisk/mytologisk fortolkningshorisont.

Dette er grunnlaget for en etablering av og sjonglering med sted-kategorien. Det har den kristne fromhetsretorikk og kunsthistorie alltid vært forholdsvist fortrolig med, mens myten i det moderne stilte seg mer avvisende. En naturvitenskapelig tenkemåte har hatt vanskelig for å akseptere at ikke *sted* først og fremst er det konkrete sted, deretter det mulig symbolske, religiøse, sosiale, kroppslige eller andre avledninger av det konkrete sted. Dette, har man oppdaget, er ingen selvsagt rekkefølge (først konkret, deretter fortolket sted) eller sannhet, og betraktes mer og mer som en utilstrekkelig reduksjon av kategorien sted. Sted er i *utgangspunktet* mer, eller om man vil: mindre fikserbart enn den moderne myte ville ha det til, uten at det på noen måte opphever det konkrete ved kategorien.²⁵³

Like opptatt av hva sted er for noe, er Grundtvig av hva som betegner og bebor et sted, ikke minst av forskjellen på gode og mindre gode steder.

Etter at *Guds Sønn haver Helvede gjæsted*, slik Grundtvig skildrer det i salmen *I Kveld blev der banket paa Helvedes Port*,²⁵⁴ er heller ikke kronsymbolet for *det onde sted* lenger uberørt av godhetens seier, men har tappt sin makt til å fastholde ondskaper; berørt som dette onde sted er av Gud selv: *Thi er det paa Jord nu en Saligheds-Sag: Guds Søn haver Helvede gjæsted!* (strofe 20). Evas skyld blir overvunnet, hun kronet til *Dronning* igjen: *Og op stod, som Dronning, med Regnbue-Krands, Skjøn-Eva, som angred sin Brøde* (strofe 16).

Sted hos Grundtvig får av disse og lignende grunner en sterkt fleksibel og følelsesnyansert verdi. Kategorien *sted*, som *tid* hos Grundtvig, kunne med fordel ha vært undersøkt og betraktet som en del av en rituell oppfattet kategori (liturgisk sted og tid). Likevel ville kanskje hans egne pretensjoner med de omfattende historisk/mytologiske tekster, og hans teorier om tid og sted, sannsynligvis sprengte det som ofte faller inn under begrepene rituell tid og rituell sted.

²⁵³ Se for eksempel Jonathan Z. Smith, *Å finne sted. Rommets dimensjon i religiøse ritualer*, 1998

²⁵⁴ SV I 243

2.5.5. Det situerte

Grundtvig skriver så å si aldri noe, uten en sterk bevissthet om tid og om sted/rom.

Han vokter strengt det å snakke *ut fra* egen erfaring og *inn mot* andres erfaring, i ekstremt utvidet forståelse av erfaring, men hvor tross alt hans egen bundethet til tid og sted er det danske *sted* på 17-1800-tallet. Han snakker gjerne og hele tiden også på vegne av andre tider og steder, men han gjør det i en streng bevissthet om at han gjør det ut fra sitt sted, sin erfaring, sin tid og sitt rom; det danske rom som del av det nordiske og av verden og kosmos.

Kanskje er hans sterke bevissthet om stedegenhet, noe av det som gjør det mulig å være så ekstremt universalistisk som han er. Det er vekslingen mellom det partikulære og det universelle som preger han, helt ned i den minste setning eller avsnitt. Han ønsker i sin kontekstualitet, ikke minst i salmepoesien, å representere mange ulike røster i en diskurs. Han vil at så mange røster som mulig skal komme til orde – selv ned i det minste språklige uttrykk, for at mangfoldet skal få plass i hver liten enhet (polylogisk struktur). Makrokosmos speiler seg i mikrokosmos. Salmegenren er en genre med lang erfaring i å la nettopp det lille komme til uttrykk i det store og omvendt, uten at det går på bekostning av noen av delene.

Det *situerte*, som preger Grundtvigs diskurs, kan eksemplifiseres på følgende måte. Her i klassisk kristen myte om tidens vei gjennom historien, mot en ende som igjen vil vise seg å være en overgang til en annen slags *dag*. Selv om dette er en typisk variant av en kristen tidsforståelse, er det ikke vanskelig å få øye på et skjult argument i Grundtvigs tanker om tid og sted. Det handler om et forsvar for at ingen filosofi eller annen slags teori om tid og sted kan unnvære et eller annet mytisk / religiøst apriori, eller om man vil: en eller annen *forutforståelse* og dyp *interesse* :

*Tidens Ophav, Midte, Ende,
Spørgsmaal størst var her i Nord;
de med Nemhed er at kjende
I det levende Guds-Ord:
Ham, som Morgenstjærner hylde,
Som blev Kjød i Tidens Fylde,
Lukker Tiden med sin Dag*²⁵⁵

Med denne måten å tenke på, mener jeg Grundtvig viser en oppfatning av virkeligheten som er en variant av det *situerte*; i overenstemmelse med tanken om at all erkjennelse og kunnskap er situert, og ikke kan omtales eller erkjennes utenfor en gitt situasjon. Det *situerte* vil derfor prege erkjennelsen og tankemåten.

Til Grundtvigs fintfølelse overfor det situerte, hører ikke minst med hans oppfattelse av hva kjønnsforskjeller og kjønnslikhet betyr for det situerte blikk.

²⁵⁵ Grundtvig, *Kristenhedens Syøstjærne*, 1860/1883, *Efterskrift*, strofe 63

2.5.6. Fenomenet framtid

*Forestillingen om Herrens Komme, Opstandelsen, og det evige Liv skulde, som Guds herligheds Haab, være Guld-Hjelman paa alle Christnes Hoved.*²⁵⁶
Grundtvig

Hvilken *Dag* er det som ifølge Grundtvig *lukker Tiden* ?

Grundtvig er tildels tilbakeholdende med å skildre det hinsidige, selv om han er fiksert både på framtid generelt, og på det eskatologiske som et mer enn virkelig fenomen. Det er nærliggende å anta at han nærer tanker som ligner apokatastasistanken i en nordisk mytologisk variant. Han har varierende tanker om, men påfallende sterk sans for det eskatologiske. Og han har her, som ellers, sin egen variant av det hele, ikke minst preget av hans mytologiske interesse, hans syn på skapelse og hans syn på oppstandelse.²⁵⁷

For en idehistorisk undersøkelse av de skiftende forestillinger om himmelen, ville det være av stor interesse å se hvordan Grundtvigs forestillinger korresponderer med hans antropologi, hans virkelighetsforståelse og syn på kulturen. Det er kanskje et oversett moment at menneskers forestillinger om det hinsidige på en langt mer fundamental måte enn ofte antatt, preger virkelighetsforståelse, livsforståelse og livsmot. Kanskje er fornektelse av eller manglende interesse for *himmelen* dypest sett et symptom på manglende tro på *god framtid* av enhver art, og som sådan et symptom på en kulturell situasjon med tap av håp som sitt såreste kjennetegn.²⁵⁸

Grundtvig var ingen pilgrimsmystiker som glemte verden for framtidens himmel. Heller ikke var han noen erke- realist som fortrenget evigheten for det dennesidige, eller en ortodoks som bokstavtro tviholdt på den doble utgang.²⁵⁹ Han holdt urokkelig fast på målet for den kristne tro, en *fullkommen glede*, slik den på sitt beste forplikter i ekstrem grad på levd liv, erfaring og dennesidig lykke. Han trodde usvikelig på godhetens realitet og vekstpotensiale. Døden var og ble en fiende han fryktet dypt, helt til sin siste dag, siste dikt og siste trøstesalme. Han var merkelig fortrolig med de krefter/medier som kan trøste overfor døden. Kanskje var det slik nettopp fordi hans frykt for døden var barnlig ærlig inntil det ekstreme, og han selv i stand til å knytte seg til og å fremleske de bilder og forestillinger som ga sann nok trøst.²⁶⁰

At den kropp og de kropp og den legemlighet han fordypet seg i, blant annet i bildet av kroppen som *bolig, redskap og speil* for hellig virkelighet, skulle gjenoppstå som kropp i en evigvarende tilstand av godhet og glede i det hinsidige, kan han for eksempel si på følgende måte. Her i en diskusjon om hva uttrykket *legemets oppstandelse* i trosbekjennelsen betyr:

²⁵⁶ Kirkefaderen Ireneus gjorde svært dypt inntrykk på Grundtvig, og ble fundamental for hans kristendomssyn. Se for eksempel Kaj Thanings artikkel, "Grundtvigs møte med Ireneus", *Grundtvig-Studier* 1953, s. 7-69, og Anders-Christian L.Jakobsen (red.), "Grundtvig og Ireneus", *Irenæus, Mod kætterne*, 1999, s. 72-82

²⁵⁷ Til Grundtvigs tanker om det eskatologiske, se for eksempel C.I.Scharling, "Kristi Genkomst og Kodets Opstandelse. Det eskatologiske hos Grundtvig", *Grundtvig-Studier*, 1950, s. 7-57, Ole Vind, *Grundtvigs historiefilosofi*, 1999, særlig kap.9, *Bibelsk optimisme*, s. 413-441

²⁵⁸ Til idehistorisk framstilling av forestillinger om himmelen, se for eksempel Mc Danell and Lang, *Heaven, A History*, 1988, og Jeffrey Burton Russell, *A History of Heaven*, 1997

²⁵⁹ Grundtvig, "Kirken som politi" ("Frisprog. mod H.H.Hr Biskop Mynsters Forslag til en ny Forordnet Alterbog"): *De Dage er jo dog alt længe forbi, da Man kunde kyse Livet af Folk med Helvede eller slaa dem til Jorden med en Bispehue*. Sitert i Borup/Schrøder, *Håndbog i Grundtvig Skrifter*, III, s. 286

²⁶⁰ Se for eksempel Sune Auken, "N.F.S.Grundtvig", *Eftermæle. En studie i den danske dodedigtning fra Anders Arbe til Søren Ulrik Thomsen*, 1998, s. 129-153, særlig s. 141-142

...at Vantroen har søgt og vil fremdeles søge Skjul under det mere ubestemte ord "Legem", som om det ikke var Legemet af "Kjød og Ben", der taltes om, saa maa der i Tros-Bekjendelsen holdes fast paa Udtrykket "Kjødets Opstandelse", baade for Herrens Skyld og for Menighedens, der ellers vil besviges for det evige Livs Haab i hele dets aandelige og legemlige Fylde. Hertil skal vi naturligvis ogsaa knytte al den Oplysning, vi har, om Forholdet mellem Aand og Kjød hos Mennesket i Guds Billede, som det klarlig viste sig hos den Menneske-Søn, vi tilbeder: Vorherre Jesus Kristus, og skal endnu klarere vise sig paa de sidste Kristne, der oplever Herrens Gjenkomst til Menigheden, og skal, uden mellemkommende Død, legemlig fornyes og forklares, saa deres Kjød-Legeme for evig er en velbehagelig Bolig, et fuldkomment Redskab og et soleklart Speil for Guds Aand; men al denne stigende Oplysning maa overlades til den fri Tilegnelse...²⁶¹

2.5.7. Gud talte gjennom Sønnen. Hva med Datteren?

See til det skjulte Færnetag,
Ordets og Troens det bolde!
Vent paa den lange Sommerdag,
naar de Guldbryllupet holde!
Brudgommen er Guds egen Søn,
Bruden Guds Datter født i Løn,
Salighed Ægteskabs-Glæden.²⁶²
Grundtvig

Enhver Grundtvigkjenner vet at Grundtvigs historiesyn slik det viser seg i *Kristenhedens Syvstjerne*, og delvis i *Sang-Værket*, reflekterer hans syn på kjærlighet, en kjønnsbestemt måte å betrakte livet på, historien, det mytiske, det religiøse, seg selv og andre på. Derfor er det et påfallende fravær av teorier rundt Grundtvigs syn på kvinnens plass og rolle i en historisk/kulturell forståelseshorisont. Han hadde sterke tanker om hvorfor og hvordan det kvinnelige måtte rehabiliteres og forsterke kvinner, menns og barns innflytelse på, som kulturell kraft. Grundtvigs selvforståelse som en utpreget fortolker av samtid, fortid og tildels framtid burde også kunne anspore til flere utdypende teorier om hans bidrag til denne konsentrasjon om kvinnen som "den egentlig kulturbærende" mm.²⁶³

Grundtvigs historisk/filosofiske spekulasjoner over det historiske forløp som en kjønnet diskurs, har til de grader viset seg å bli bekreftet som aktuell kulturanalyse med hensyn til en konsentrasjon omkring kjønn som savner sidestykke i historien, slik vi kjenner dette fra 1800 og 1900-tallet og samtidens kulturdebatt.

At Grundtvig for eksempel etablerer tanker om *Guds Datter*, som en naturlig, konstruert oppfølging av begrepet *Guds Sønn*, er ikke bare kontroversiell teologi, men kreativ tenkning omkring sentrale trinitariske problemstillinger, som feministteologer og mange andre ennå ikke ser tydelige svar på. Jeg sporer i Grundtvigs tekster en påfallende klar forståelse av og spekulasjon over en aktuell kjønns politisk diskurs med hensyn til forholdet mellom kjønn og teologi. Slik, for eksempel, dikter Grundtvig om *Guds Datter*, her som en personifisering av *Vor Kiærlighed*:

Paa Jord, som vor Gudmoder blind,

²⁶¹ Grundtvig, *Den kristelige Børnelærdom*, 1868, sitert i Borup/Schröder, *Haandbog i Grundtvigs Skrifter*, III, s. 146-47

²⁶² Grundtvig, *Ordet og Troen*, 1857. Sitert i Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 107

²⁶³ Se for eksempel Randi Rode, *Barneglad og engleklog*, 1996, s. 23. Se også Henriette Hauritz Jørgensen, "Grundtvigs syn på kirkens kvindelighet undersøgt med henblik på menighedens moderrolle og sammenhængen mellem Eva og Maria" (speciale, 2000), og Julie Lützhøft, "N.F.S. Grundtvigs forhold til Constance Leth og Marie Toft", 2000.

Hun gaar kun efter Røsten,
 Og bærer os i Kirken ind,
 Til Daaben og til Trøsten,
 Men, skjøndt hun selv det ikke veed,
 I Grunden Tro er Kiærlighed,
 Thi Værket driver Lysten!

Vor Kiærlighed, den Blomme fiin,
 Gud Faders yngste Datter,
 Som kaldes alt i Vugge sin
 En Dronning over Drotter,
 Med himmelsk Ild i Jomfru-Bryst
 Hun følger blindt sin Brudgoms Røst,
 Skjøndt Vantro leer og spotter!²⁶⁴

Det er verdt å merke seg at dette ikke er en sen salme i Grundtvigs produksjon, og at det derfor er grunn til å påpeke at hans tanker om *Guds Datter* i en eller annen variant er et gjennomgående motiv i hans tanke-liv.

Når Grundtvig i prosaform gir til kjenne tanker om hva/hvem *Guds Datter* er, kan det for eksempel få en form som i det følgende sitat, hentet fra en tale for en forsamling. Tema er sammenhengen mellom *Guds Sønn* og *Guds Datter*:

*Ja, de glædede sig i Hjertet, og Tusinder vil ved dem glæde sig tilligemed os, saa det bliver kundgjort over al Jorden, at her i vort Norden skabte Gud sig et andet lille helligt Land, hvor han aabenbarede sin Herlighed, her agtede han noget nær at fuldende hvad han begyndte langt borte, her vilde han paa en Maade aandelig opdrage den himmelske Faders Datter, ligesom han opdrog hans Søn i de galilæiske Egne, i de smilende frugtbare Egne, som ogsaa der minde om, at Herren saae Alt, hvad han havde gjort, og se! det var Altsammen saare godt, det var godt og det vilde være blevet bedre, det var skjønt og det vilde være blevet skjønnere hver Dag...*²⁶⁵

Dette er forøvrig et av mange gjenkjennelige uttrykk for hans historiefilosofi, med storhetstiden – langt tilbake, nedgangstid i mellomtiden, og en oppadstigende linje fram til egen tid.²⁶⁶

Framstillingen av *Guds Datter* inngår som en naturlig del av Grundtvigs utstrakte bruk av en kompleks bruderetorikk. Som del av en fenomenologisk kjærlighetsdiskurs (*Guds Datter er vor Kiærlighed*), en historiefilosofisk ("skapte Gud sig et andet lille helligt Land"), og en uttalt teologisk, retorisk tyngde (forholdet mellom *Guds Sønn* og *Guds Datter*); bringes forestillingen inn som et sentralt fenomen i en tradisjonstung bruderetorikk. Vi står overfor et fenomen i Grundtvigs univers som uttrykker så mangt: en utpreget relasjonell, kjønnet mystikk, fundamentalteologisk

²⁶⁴ SV I 93.10-11 (*Til Klart Guds Aasyn vi skal see*)

²⁶⁵ Grundtvig, *Fra Vennemødet 1868*, 10.9, sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, X s. 560-561

²⁶⁶ Se f.eks. Ole Vind, *Grundtvigs historiefilosofi*, 1999, særlig del IV: *Grundtvigs historiefilosofi, særlig kap 9: Bibelsk optimisme*, s. 413-441

eksperimentering og kulturanalyse på en gang, i et "enkelt", hverdagslig språk. Man kan være enig eller uenig i hans prosjekt, sublimt er det i sin enkelhet og sin ekstremt komplekse og tradisjonsrike innholdsfylde:

*Som Maanen skinner af Solens Glands,
Saa Herrens Folk af Solaasyn hans,
Saa giennemskinnes paa Jordens Muld
I vore første Forældres Kuld*

*Her Liv og Lys af Solaandens Æt
Hinanden røre i Ordet tæt,
I Mand og Kvinde de skilles ad,
Men det er ikke af Nid og Had*

*Det er i det ædle Øiemed
At sammensmelte i Kiærlighed,
Hinanden de give deres Tro,
I Kiærlighed Eet kan vordre To*

*De avle sammen i Lys og Løn
En søster til Guds eenbaarne Søn,
En Aabenbaring, fuldskjøn og sand,
Af Jord og Himmel, af Gud og Mand.*

*Saa Sol og Maane, som Tro og Haab,
Gienfødes til Eet i Aandens Daab,
og blive dertil i Aandens Favn
Som Brudgom og Brud i Jesu Navn.²⁶⁷*

Sammen med en salme som *Jord og Himmel at forbinde*,²⁶⁸ hvor de symbolsterke og samtidig sterkt kritiske (til tradisjonell teologi) uttrykkene *Moder vor i Himmerig* (2), *Faderens eenbarne Datter*, *Kjærligheden skjøn og prud*, *Evighedens Smil og Latter*, *Hun er Sønnens Ægte-Brud* (4) forekommer, konfirmeres Grundtvigs religionsfilosofiske bidrag, fordi det bringes inn noe nytt :

*Jord og Himmel at forbinde
Ret med Kiærlighedens Baand,
Født dog af en Jøde-Kvinde,
Avlet af Guds Fader-Aand,
Jesus Kristus som Guds Ord
Kom med Kiød og Been til Jord.*

²⁶⁷ SV V 349 (en av de aller siste i samlingen)

²⁶⁸ SV V 338

Salig prise vi Marie,
 Dig, som i dit Moder-Skiød
 Gav Gud Faders Søn at die,
 Sammenvugged Aand og Kiød;
 Salig frit og kalder sig
 Moder vor i Himmerig.

Det er Troen, Aandens Kvinde,
 Hvem i Munden Du har lagt:
 Jeg er Herrens Tjenerinde,
 Skee mig alt hvad Du har sagt!
 I mit Skiød da daler ned
 Som Guldregn Guds Kiærlighed.

Faderens eenbaarne Datter,
 Kiærligheden skjøn og prud,
 Evighedens Smil og Latter,
 Hun er Sønnens Ægte-Brud,
 Brudgom Himmel, Bruden Jord
 Evig straale ved Guds Bord.

Derfor lyde skal Lovsangen
 Fra den Christne Menighed,
 Fremfor alt i Danevangen
 Lige liflig op og ned,
 Takten holder, høi og lav,
 Kiærlighed i Fællesskab!

Dette *nye* som Grundtvig ønsker å navngi, også på denne måten, handler slik jeg ser det om at han påpeker det kvinnelige aspekt på en ny måte. Det gjelder som kjønnsteori: at kjønn, kjærlighet og religion må tenkes sammen i nye og endrede modeller, *ut fra* tradisjonen, men også *ut over den*. For å få til det, må teologien være eksperimenterende og kritisk. Derfor spekulerer Grundtvig langs en tanke om en fortsatt åpenbaring, hvor Gud på en annen måte enn før åpenbarer sine feminine sider (*Faderens enbaarne Datter / Moder vor i Himmerig* mm.). På den måten utvider (sprenger?) Grundtvig treenighetstanken, og får mot til å tillegge kvinnen en mulig offentlig, religiøs rolle som tidligere bare har vært tiltenkt menn (se f.eks. preknen gjengitt som 1. side i avhandlingen)

At dette blant annet er knyttet til Grundtvigs ekumenisk pregede fortolkning av skrift og tradisjon innenfor en lokal kontekst (den danske), ligger i hele *Sang-Værket* (gjendiktning og gjenfortelling av de bibelske og kirkehistoriske tekster) som prosjekt, slik det også speiles i hver tekst. I den sistenevnte salme, *Jord og Himmel at forbinde*, begynner første strofe med en hyllest til jødekvinnen

Maria (*Født dog af en Jøde-Kvinde*), som sammen med *Guds Fader-Aand* avlet sønnen *Jesus Kristus*, som tegn på at jord og himmel er forbundet (inkarnasjonen) i en kjærlighetsakt. *Troen* symboliserer i 3. strofe den kollektive form for *Maria* (de kristne, kirken, folkefelleskapene, *Sangskolene* mm). Det som skjer i 4. strofe, at det nye blir til, *Faderens eenbarne Datter, Sønnens Ægte-Brud*, kontekstualiseres og forklares i siste strofe som det som skjer i *Danevangen* på Grundtvigs egen tid, *Den sjette Menighed*.²⁶⁹

Jeg oppfatter Grundtvigs mer eller mindre dunkle tanker om *Guds Datter*, som en naturlig konsekvens av hele hans historisofilosofiske prosjekt, og et høydepunkt. Med dette sier han mer direkte og åpent *hva* det nye er, og hvordan han forstår dette som teologisk kulturanalyse. Betraktet som "kirkefader" eller "reformator", sprenger Grundtvig her det dogmatiske og konfesjonelle. I hans egen teori om høydepunkter i kirkehistorien, så han på seg selv om en mulig forløper for en enda større skikkelse, analogt med for eksempel Johan Huus' rolle i forhold til Luther.²⁷⁰ Hvem er det/den som skal fullbyrde hans virksomhet? Tenker han at det er en kollektiv bevegelse med mulige personifiserte figurer, i kraft av forestillingen om *Guds Datter*? Det som er bemerkelseverdig i denne sammenheng, er at det kjønnede i dette nye er så avgjørende, en *nødvendig* konsekvens, teologisk forstått.

Det er fristende å antyde at Grundtvig beredte vei i den kristne kirkes vestlige tradisjon for et gjennombrudd mht diskursen kjønn og religion. *Guds Datter* er kanskje her; som kulturelt fenomen, som strid i kirke og samfunn, som nytenkning i forholdet mellom kjønn og religion på mange plan.²⁷¹

Styrke stemmer i disse debatter avviser bruk av kirkens bruderetorikk.²⁷² Hvilke bilder som skal bringe forståelsen av forholdet mellom seksualitet og religion videre, er derfor høyst uklare. Det er bemerkelsesverdig at Grundtvig gjennom å bruke tradisjonens erotisk pregede metaforikk, og bevisst eksperimentere antropologisk og teologisk med den, rører ved kjernen i problematikken som et indre opprør. Antropologisk ved å dekonstruere og rekonstruere forholdet mellom menneskelig og guddommelig kjærlighet på, slik at det løser opp og legger til rette for en anfeltelse av heteroseksualitet som norm (erfart kjærlighet er overordnet kjønn/institusjoner, kirkens retorikk), og især anfeltelse av over og underordning (f.eks. forsvar for kvinner som offentlig forvaltere av det aller helligste: prester). Teologisk ved å dekonstruere gudsbegrepet for å utvide eller også sprengte den trinitariske enhet innenfra.²⁷³

²⁶⁹ Se kap 1.3., *Sang-Værket og Kristenhedens Syvstjerne*

²⁷⁰ Til tema, se mer i 1.3.12., *Historiens rytme og nøkkelfigurer*

²⁷¹ Se også kap 3, *Alder, Brud/gom, bryllup, Maria/Marie, og Mor/far/sønn/datter*.

²⁷² Se f.eks. Ninna Edgard Beckman, "Guds tal eller vårt, Vågar bortom ett inklusiv gudstjänstspråk", s. 41: "Traditionell brudmetaforik förefaller i detta sammanhang både otillräcklig och olämplig, dels på grund av den inbyggda heterosexuella normativiteten och dels på grund av kopplingen till könsbundna system av över- och underordning." Se ellers til den grunnleggende likhet mellom prosjektet "Inkluderende språk" og Grundtvig, i 2.4.1., *Religiøs retorikk, hellighet og genre*

²⁷³ Jeg tenker på Grundtvigs forestillinger i salmeretorikken av Gud som kvinne og som mann i mange varianter; også i mange bruderetoriske varianter; justert av hans ideal om gjensidighet og avvisning av misbruk. Til bruderetorikken se særlig 1.3.3., 2.3.9., og kap 3, *Brud/gom, bryllup*

2.6. Kjærlighet

*Grundtvigs genialitet består i, at han betragter kærligheden som tankelivets grundlag.*²⁷⁴
William Michelsen

*...da Kiærlighed er Noget, Man vel kan forstaae langt mindre
men aldrig det Mindste mere af end Man har og føler i sit Hjerte.*²⁷⁵

*Derfor det var Tankegangen
Tidlig i det høje nord
At af Freja Elskoossangen
Lærte hver en Skjald paa Jord:
Kjærlighed sig selv forsvare,
Kjærlighed sig selv forklare
Skal med Dannekvindens Mund.*²⁷⁶
Grundtvig

Den siste dimensjon i Grundtvigs salmeunivers er fenomenet kjærlighet. Skal denne dimensjon få sin rette beskrivelse som essensiell i hans virkelighetsforståelse, må den framstilles symptomatisk og samtidig slik at noe av innholdet i denne dimensjon kommer til syne. Siden kjærlighet er tema for hele arbeidet mitt, behandles den på forskjellige måter over alt i min tekst. Avhandlingen er totalt sett et forsøk på å vise hvordan og hvorfor det er slik at fenomenet kjærlighet må *bære* så mye i Grundtvigs univers. I denne sammenheng peker jeg på noen sider ved kjærligheten som er vesentlige for å forstå dens plass i det fortolkningsrom salmene bør tolkes innenfor (se konklusjonen).

Disse sider ved kjærlighetens dimensjon skildres i det følgende. Kjærligheten som fenomen må alltid forstås ut fra en erfart virkelighet. Det er den helt alminnelige ekthet i hverdagslivet Grundtvig karakteriserer som en god og overveldende makt i all sin konkrethet (2.6.1.). Denne virkelighet er samtidig uttrykk for en metafysisk hverdagsvirkelighet, noe Grundtvig i særlig grad påpeker og underbygger i sine tekster (2.6.2.). Videre er kjærligheten som fenomen i Grundtvigs retorikk kjønnsrelatert på komplekse måter i forhold til antropologi og teologi (2.6.3.), og den er av ontologisk rang (2.6.4.). Det er noen fenomener Grundtvig i særlig grad tillegger kjærlighetens navn (2.6.5.). Det er videre slik at han knytter kjærlighet til erkjennelse på en ubetinget måte (2.6.6.). Noen vil spørre seg om det er plass til *nesten* i hans kjærlighetskonsept. Det har jeg forsøkt å si noe om (2.6.7.). Hvilke forskjeller er viktige i Grundtvigs kjærlighetsforståelse? Det sier jeg litt om i 2.6.8. Til slutt i min framstilling av kjærligheten som dimensjon i Grundtvigs salmeunivers, framhever jeg den styrke som ligger i at han framhever kjærligheten som makt, noe ettertiden har forsømt, slik jeg ser det (2.6.9.). Alt dette oppfatter jeg som fundamentalt for forståelsen av hva Grundtvigs salmeunivers består av.

Grundtvigs tekster er preget av et konsekvent tilbakevendende tema: at det *gode* som knytter menneskets indre sammen slik at det forenes; det som knytter mennesker sammen slik at livet blir

²⁷⁴ William Michelsen, *Tilblivelsen af Grundtvigs Historiesyn*, 1954, s. 173. Her påpeker Michelsen likheter og forskjeller mellom Luther og Grundtvig, og mht. kjærlighetstenkningen, hvordan Grundtvig til tross for likheter til Augustin og platonisk filosofi, adskiller seg fra det samme, og kan kalles "original". Michelsen hevder videre at Grundtvig kan ses på som en som "på sin vis" bygger bro mellom Thomas og Luther (s. 179).

²⁷⁵ Grundtvig, preken *5te søndag efter Paaske*, 1839, sitert i Helge Toldberg, *Grundtvigs Prædikener*, 12, s. 215

²⁷⁶ Grundtvig, *Nyaarsdagen*, *Poetiske Skrifter*, 8, s. 222

til å holde ut, det som knytter mennesker til verden, som innvendige, mellommenneskelige og kosmiske, hellige bånd, får sitt rette navn og benevnelse i og med ordet *kjærlighet*.

De bånd som binder sammen, på mikro og makro-plan, kaller han *kjærlighet*. *Kjærlighet* er for Grundtvig det man i sosiologisk terminologi i dag, med et hjelpeløst språk blant annet kaller *limet* i samfunnet, helt fra de indre og mellommenneskelige relasjoner til de helt store enheters bundethet til hverandre.²⁷⁷

Det var viktig å skildre *det som er mellom*, det som knytter sammen, for Grundtvig. Til det trengte han den aller beste og aller viktigste lignelse eller metafor han visste om, den som kan sies med ett ord: *kjærlighet* (*kjær-likhet*; det som ligner det *kjærlige*). Ofte bruker han ordet *Fuldkommenheds Baand*.²⁷⁸ Dette kommer til syne over alt i hans forfatterskap, og kanskje aller tydeligst i hans salmediktning. Dansk salmediktning kan da også, som tidligere nevnt, bestemmes av følgende rotmetafor: *Forholdet til Gud er et kjærlighetsforhold*.²⁷⁹

2.6.1. Helt alminnelig ekthet som god og overveldende makt

Av Grundtvigs mange og varierte programerklæringer om *kjærlighet*, vil jeg sitere to i denne omgang. Fordi begge er universelle og partikulære på en gang (makro og mikrokosmos), og fordi de viser den enorme sats han tør ta, som ambassadør for det mange vil kalle alminnelig *kjærlighet*. Den er for han helt alminnelig i kraft av en tenkning om *kjærlighet* som ontologi, en makt som både forutsetter, fyller og sprenger tid og rom, og har guddommelig autoritet:

*Overalt, hvor Menneskehjertet levende rører sig, veed det med sig selv, at Kiærlighed, opriktig og uforkrænkelig Kiærlighed, er det eneste, som virkelig og varig kan forene Menneskehjertes. Men for saa vidt som denne Kiærlighed er tilstæde som Kraft, da forener den ogsaa Hjerter, da gør den, som hos Moder og Barn, hos kærlige Ægtefolk og trofaste Venner, i Sandheden to til eet, og kunde lige saa godt gøre Tusinde og Utallige til eet, naar den kun var ens sand, opriktig og stærk hos dem alle.*²⁸⁰

Grundtvig bruker uttrykket *to til et*, ikke bare om den erotiske *kjærlighet* mellom to elskende, men også om de andre relasjoner, mellom foreldre og barn, og mellom venner. Dermed har han lagt den prinsipielle grunn, slik han ser det, for utvidelser i det uendelige, mellom hvem som helst og mellom utallige; visjonært og høypotensielt. Det forenende prinsipp i *kjærligheten* kan hos han ikke erstattes av noen andre krefter eller benevnelser.

Det er viktig å merke seg at de modeller han legger til grunn for en global *kjærlighetstenkning* baserer seg på de gjennomgående relasjonelle modeller i *Sang-Værket*, og som konstituerer hans

²⁷⁷ Når *kjærlighet* er en bedre metafor enn lim, skyldes det slett ikke bare dets "romantiske" potensiale, men snarere dets plastisitet og rikholdige variasjonspotensiale. Man kan skildre det som er *mellom* bedre ved hjelp av ordet *kjærlighet*, eller mangel på *kjærlighet* (hat i ulike former og grader) enn lim. Lim klistrer sammen, godt eller dårlig, ikke som likeverdige grader, men mer etter formelen *en gang for alle*, deretter evt. oppløsning og brudd. Grader og nyanser får dårlig spillerom i en slik metaforikk, mens enten/eller får urettmessig stor makt.

²⁷⁸ Koloss. 3.14. Se også kap.3, *Baand*

²⁷⁹ Troels Nørager, *Hjerte og Psyke*, 1996, s. 71

²⁸⁰ Grundtvig, preken på *Skjærtorsdag 1853*, Holger Begtrup, *Grundtvigs Vartovs-Prædikener 1839-1860, 1924*, s. 319

menneskebilde, slik vi så i *Fenomenet menneske; et elskende og elsket mikrokosmos, i verden* (1.4., se særlig 1.4.2.: *Kjærlighetens kjønnede modeller*).

I sitatet over ser vi hvordan Grundtvig lar enhver oppriktig kjærlighetserfaring, slik en møter den overalt, være et tegn på, og et potensiale til en måte å tenke om kjærlighet som maktfullt fenomen og kraft på. Det tilsvarer en kjærlighetsteoretisk posisjon som i sin universalitet knytter mikrokosmos til makrokosmos i kraft av enkel, primær erfaring. Kjærlighetserfaringen hos Grundtvig har et enormt potensielt virkefelt, kan utvides og knyttes til universelle perspektiver, symbolisert ved ordet, kraften, fenomenet : kjærlighet.

Grundtvig var ikke *romantisk* i dagligdags forståelse av dette begrep. Han tok kjærligheten i sin komplekse alminnelighet alvorlig, og forsøkte å legge alvoret inn over andre ved å tematisere fenomenet kjærlighet på adekvate måter. Kanskje betyr det aller mest en mulig påminnelse om at kjærlighet må læres og tematiseres like seriøst som vitenskap, kunst og politikk, og ikke overlates til kulturens mindre seriøse, mer eller mindre tilfeldige og maktesløse ytringer, eller til det private. Grundtvig sier at *kjærlighet er makt*, den aller beste, skjønneste og sanne; og samtidig mest truede makt som finnes.

Dette er ikke bare uttrykk for en romantisk idé, knyttet til et konsept som ikke uten videre kan overføres til idag. Det er først og fremst en variant av, og et bidrag til ulike teorier om kjærlighet som fenomen og makt; en kjærlighetsdiskurs som går gjennom hele historien, og som særlig i dag kan stimulerer til flere modeller for tenkning omkring relasjoner og kjærlighet enn det som er rådende i kulturen. Det kan bringes inn i den felles diskurs på ulike måter, i ulike fagtradisjoner og kulturelle rom.

2.6.2. Kjærlighetserfaringenes metafysiske hverdagsvirkelighet

*Da nu tillige Sønnens Aand er den samme som Faderens, Sandhedens Aand den samme som Kiærlighedens, saa sammensmelter alle de christelige Hemmeligheder i den Kiærlighedens dybe Hemmelighed, som alle Mennesker maa indrømme.*²⁸¹

Her sier Grundtvig, mer eller mindre eksplisitt, at ethvert levende menneske vet, ut fra erfaring, hva kjærlighet er, og hvilken dyp og grunnleggende betydning den har. Ellers ville han ikke sette den i sammenheng med det sentralt kristelig, dogmatisk pregede utsagn som kommer først, som jo er en hyllest til kjærligheten som *det* integrerende og overordnede moment i de mest sentrale trosutsagn i den kristne trosbekjennelse, trinitarisk bestemt.

At han med et slikt utsagn i tillegg så å si legger i munnen eller hjertet (*indrømme*) til *alle Mennesker* noe om deres dypeste vesen, er ett av mange bidrag til en religionsfilosofisk diskurs. Kanskje handler det først og sist om hans syn på kjærlighet som primært fenomen, ontologisk forstått. En

²⁸¹ Grundtvig, *Dansk Kirketidende*, 1852, s. 267

forståelse han tillater seg å ha, samtidig som han naturligvis må akseptere at det ikke er *den annens* selvforståelse.

Grundtvig er ikke en identitetstenker. Han tenker i metaforer (som binder sammen ulikheter), i lignelser, dypt forpliktet på egen og andres erfaring, på levd liv, før, nå, siden. Når han derfor skal skildre den guddommelige kjærlighets eksklusivitet, opphøydhet, renhet og totale *annerledeshet*, som han også ser og skildrer, lar han seg aldri friste til å sette et *absolutt* skille. Han kan synes å være klar over at det å sette et slikt absolutt skille jo tross alt er en menneskelig affære, og derfor kan tilbakeføres til et helt alminnelig behov ("jeg trenger at du/Gud er totalt annerledes enn meg, og det konstituerer meg i forhold til deg"). Dessuten er han av den overbevisning at den fremmedhet og den forskjell som finnes mellom Gud og mennesket - i en kristen fortolkning av liv og død - aldri kan tolkes som en absolutt grense.²⁸² Når han skal skildre det hellige som annerledes, renere, mer opphøyd - på godt og ondt - begynner han alltid med den erfaring han kjenner (heterofil mann, 1800-tallet); hvor skulle han ellers begynne?²⁸³ Målet er alltid en overvinnelse og forening av motsetninger.

I motsetning til for eksempel Toril Moi, som i sin bok *Hva er en kvinne?*²⁸⁴ skisserer en tenkemåte som favoriserer hverdags-situasjoner i *opposisjon* og *motsetning* til metafysisk tenkning, tror jeg at foreldet metafysisk spekulasjon best imøtegås av en fornyet forståelse av det metafysiske som tar utgangspunkt i hverdagserfaringer, og det situerte idet det spilles på et dialogisk forhold til det metafysiske, både som fortolkningshorisont og som korrektiv. Det må gjøres på en måte hvor situasjonen har den største autoritet, men bare kan fortolkes som del av en større virkelighet/bakgrunn. Hvis ikke, tror jeg både at man skaper en for sterk kontrast til fortiden (som makt og mentalt rom man er født inn i; *det gitte*), og heller ikke får godt nok øye på de myter og den *metafysikk* man selv bidrar til og møter det gamle med – i en stadig prosess mot større klarhet i forståelse av egen tid, sted, mentalitet, og ikke minst vilje.

²⁸² Se SV I 93.2 (*Til klart Guds Ansigt vi skal see*):

*I Verden tales vidt og bredt
Om Grund-Forskielligheden,
I Kirken immer de gjør Eet,
Fra Oven og fra Neden;
Thi vi gienfødes i vor Daab
Med Peders Tro til Pauli Haab,
Johannes-Kjærligheden!*

²⁸³ Se for eksempel Magnus Stevns, "Kvinden i Grundtvigs salmer", *Fra Grundtvigs Salmværksted*, 1950, s. 83: "Guddommens Kjærlighed til Mennesket er af samme Art som Kvindens, selv om den i Styrke og Dybde overgaar denne. Skal der gives nogen Forestilling om Guds-Kjærlighed, maa Digteren derfor bruge Kvindekjærlighed som Billede.

*-Mer vidunderlig end Kvinder,
Mere liflig elsker han;*

*Kvindens Kjærlighed og din
Er hinanden kun saa lige,
Som til Paradisets Vin
Magen gror paa Jordebrige
(S.S.V.164,2+5)*

*Evig er hans Kjærlighed
Mer end kvindens øm og varm
(S.S.III.80,2)*

Vidunderlig og liflig, øm og varm som Kvindens er Jesu Kjærlighed, blot altsammen *mere*."

²⁸⁴ Toril Moi, *Hva er en kvinne?*, 1998, s. 170

Det er en slik forståelse av forholdet mellom det hverdagslige og det metafysiske jeg mener Grundtvig plederer for med sin salmeretorikk. Han overbyr de gamle myter og tradisjoner ved å ta de inn over seg (også ved det faktum at han bidrar til en genre som er dypt tradisjonalistisk, salmegenren), men overbyr de ved å gi høyest autoritet til levd liv og det som skal bli til (framtid) overfor det som har vært; men uten å sette erfaring og metafysikk opp mot hverandre. Et godt eksempel på denne tenkemåte hos Grundtvig, er hans forhold til bibelen *sombakgrunn* eller *metafysikk*.²⁸⁵

2.6.3. Kjærlighet – i dialoger mellom kjønn og teologi

*Hos den moderne europæer er seksualitet og guddom på ulyksalig måde blevet revet fra hinanden. Han anerkender ikke skabelsrydning religion som den anden, store, ligeberettigede åbenbaring af det hellige, side om side med forløsningstanken. Han har skammelig undertrykt de kvindelig-skabende kræfter. Nu lider han under naturen i den tilværelse, han selv har formet, under dens ensidighed og dens farer. Den moderne kulturs krise er mandens krise.*²⁸⁶
Walter Schubart

O du, som skabte Hjerte mit,
Det dybe, underfulde,
O dan det efter Hjerte dit,
Til Himmel-Speil i Mulde,
Saa jeg langt mer, end selv jeg veed,
Kan lære af din Kiærlighed
Om Naadens rige Fylde!²⁸⁷
Grundtvig

Grundtvig reflekterte rundt den erfaring han for egen regning har med kvinner (2.3.6.). Kanskje fordi han får best øye på seg selv gjennom den forskjell han føler mellom seg og kvinnen? Kanskje fordi han til de grader *oppdaget* kvinnen som elskende og elsket subjekt og objekt, som likeverdig (særlig Marie Toft), gjennom egen erfaring. Kanskje fant han også her sine eksistensielle grunner til å tale om den annerledeshet som han mener å se, og som han tvinges til å favorisere, ut fra *sin* erfaring og *sin* lengsel? Ett eksempel er hans forestilling om at kvinnen i sin skapthet (først skjult) og som skaper (f.eks. Gud-føderske), *skuler* (beskytter) bedre enn mannen, og er suveren forutsetning for Gud som menneske i verden (inkarnasjonen).²⁸⁸ Sier han at kvinnen og mannen har en felles forståelse av at hun er bedre enn mannen til å ta vare på *den andre* (*sidst de enes med hinanden om at Kvinden skjuler bedst..*)? Både ja og nei. Grundtvig sier aldri noe om seg selv som mann (og som kvinne!), uten å si noe om det hellige. Heller ikke sier han noe om det hellige uten samtidig å si noe om seg selv og andre, med et representativt, globalt blikk. Derfor er det problematisk å tale om hans syn på kvinnen og mannen "i og for seg". Grundtvig har aldri noe "i og for seg"-blikk. Han ser alle fenomener i mange lys, speil og spill samtidig.

Når han så skal skildre den guddommelige kjærlighet i bilder fra levd, kjønned liv og egen erfaring, er det ikke overraskende at han også bruker bilder av kvinnens kjærlighet. Ikke minst er det naturlig for en mann som til de grader oppfattet hellig kjærlighet først og fremst i likhet med, og i forlengelse av den sansbare og erfarte kjærlighet, slik vi så det i Magnus Stevns fortolkning av Grundtvigs tekster.

²⁸⁵ Se hans syn på bibelens autoritet, blant annet 1.3.13., *Bibelsyn*, og 2.4.11., *Bibel som tekst*

²⁸⁶ Walter Schubart, *Religion og Erotik*, 1944/1969, s. 73

²⁸⁷ SV III 293.5 (*Gud Herren saae til Jorden ned*)

²⁸⁸ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 50-51

Dette er ikke et tilfeldig, men et typisk eksempel på Grundtvigs måte å tenke, erfare og uttrykke hellig kjærlighet. Det hellige ved kjærligheten er som den alminnelige. Den er lik, og ligner, men på en *metaforisk* måte, slik at den forskjell og distanse som også er der, skal integreres, slik at talen kan bli sann. Det er som om metaforen klarer det den *må* klare i forholdet mellom forskjeller, enten de er mellom motsatt kjønn, mellom foreldre og barn, venner og andre relasjoner som også alltid har en forskjell å overvinne. Slik det analogt er i forholdet mellom Gud og mennesket: forbindelsen skal knyttes, igjen og igjen, med billed-språk, fordi dette mediet rett og slett *kan* kunsten å knytte sammen forskjeller i et språklig kunstgrep. Når det skjer, både oppfattes og oppleves det sammenknyttede som et reelt bånd *mellom*, et som iscenesetter (skaper og beforder) det som forener forskjeller.²⁸⁹

Grundtvig var smertelig klar over at likhet og forskjell var fundamentale målestokker for gudsrelasjonen. Han visste at det som er fremmed og annerledes, både har tiltrekkende og frastøtende sider. Og at det som er likt kan ha det samme. Uansett var han villig til å gå mer enn langt for å pledere for den enhets og lignelsestenkning som han mente måtte prege en religion som hadde kjærligheten som aksiom og ontologisk grunnlag, og derfor som konkret kraft; like ufravikelig som solen, jorden og menneskene selv.

At relasjonelle erfaringer og gudserfaring henger dypt sammen, og er kjønnsvariabelt hos Grundtvig, er tydelig, også i følgende sitat:

*Derfor kan endelig Mennesket i mandlig Skikkelse kun som Johannes den Døber blive Frelserens ven, og kun i kvindelig Skikkelse blive eet med ham, ligesom han er eet med sin Fader.*²⁹⁰

Tydeligere kan det ikke uttrykkes, at det er noe ved religionen som er fundamentalt kjønnsbestemt, slik det omvendt ved det kjønnsbestemte liv er noe fundamentalt religiøst, slik Grundtvig ser det, på jakt etter de kodifiserte metaforer som kan uttrykke noe om berøringspunktene mellom det religiøse og det kjønnede, i alle slags former og relasjoner. Hva han så mener med det siterte, ut fra sin egen kjønnsdiskurs, er langt vanskeligere å få full klarhet i, fordi denne kjønnsdiskurs har uendelige varianter og nyanser i hans tenkning om hva det er å være mann og hva det er å være kvinne, i ulike aldre, posisjoner og relasjoner.

²⁸⁹ Om metaforer og modellens inkluderende egenskaper, særlig i norsk/kirkelig/rituell sammenheng, se for eksempel Marit Rong, *Jeg vil åpne min munn og tale i bilder. En analyse av gudstjenestens metaforer ut fra et inkluderende perspektiv*, 2001

²⁹⁰ Grundtvig, preken på 2.søndag i faste 1870, J.C.Brandt (red.), *Grundtvigs Sidste Prædikener*, s. 262

2.6.4. Det ontologiske ved kjærligheten

*Livets sande Væsen er virksom Memeske-Kjærlighed*²⁹¹
Grundtvig

Enhver lesning av Grundtvig – med fokus på kjærlighet som fenomen – vil gi et klart inntrykk av hvor viktig og hvor grunnleggende kjærlighet er. Det er som om selve virkeligheten består av kjærlighet, selv om den både skjuler seg og åpenbarer seg på mangfoldige måter. Når den knyttes så dypt til gudsforståelsen, at *Gud er kjærlighet*, og *kjærlighet er Gud*, er det nærliggende å kalle Grundtvigs kjærlighetsforståelse som en del av hans ontologi, læren om det værende. Dette får mangfoldige uttrykk i hans ulike tekster. En av måtene han filosofisk funderer over kjærlighetens plass som fenomen på, kan man se i følgende sitater fra *Danne-Virke*:

Vi see imidlertid let, at her maa tænkes et Tredie, et Led som forbinder og forener Værelse og Bevidsthed, Aarsag og Virkning, nemlig Aarsagens Virksomhed, hvilket vi kalde Kraft, og da denne Kraft forener hvad der maa tænkes hver for sig, er det nødvendig Kiærlighedens Kraft, thi Kærlighed kalde vi hvad som meddeler og forener, og her have vi da de evige Pillere hvorpaa Unægtelighedens, Aarsagernes og Eenhedens Grundsætninger urokkelig hvile.

*Heraf følger, at al Virkning er et Billede af sin nærmeste Aarsag, dvs. af Kraften eller Virksomheden, og kun i den Eet med sin Grund-Aarsag, saa det kommer an paa Virkningens Deelaktighed i Kraften, hvorvidt den afbilder Grund-Aarsagen, og har Samfund med den. Hvor der nu findes Selv-Bevidsthed, kun der i alle Henseender er et Samfund med Sandhed mueligt, og det aabenbar i samme Grad, som Mennesket elsker Sandhed, thi kun Kiærligheds Aand kan forene hvad der er for sig, hvad der har Selv-Bevidsthed, og kun det.*²⁹²

Å komme *bak* kjærligheten, Gud, troen, er for Grundtvig umulig, fordi det ville være en posisjon hinsides væren selv. Men å grunne over disse første ting, det værende, er noe han eksplisitt og implisitt gjør hele livet, og som tekstene viser tydelig, ikke minst salmepoesien, som jo handler om det som er.²⁹³

2.6.5. Særlig kjærlighetsfulle fenomener

I Grundtvigs egen iver etter å identifisere kjærligheten, og i sin særlig sterke evne til å skape og finne de bilder han finner sakssvarende og tjenlige, er det ikke vanskelig å få øye på at han blinker ut tema (ting/ fenomener) som mer enn andre blir symbolbærere for kjærlighet i hans diskurs. Det er for eksempel, og ikke minst: *Kvinden, Aanden, Gud, det danske Folk, Freja, Pinsen, Hjertet, Ordet*. Videre det som er mellom, meddeler og knytter sammen *Barn og Foreldre, Kjæresten, Venner*, i utvidet forstand, og flere.

²⁹¹ Grundtvig, "Det Christelige Liv som et Christus-Liv", *Kirkelige Oplysninger især for Lutherske Christne*, 1870, s. 81

²⁹² Grundtvig, "Om Sandhed, Storhed og Skjønhed", *Danne-Virke*, III, 1817, s. 27-28

²⁹³ Se til sammenligning om kjærlighet som ontologi, for eksempel Paul Tillich, *Love, Power and Justice*, 1960

Forstår man dette på en bokstavelig, positivistisk eller fundamentalistisk måte, som stereotyp forestillinger om hva som er mest og minst elskverdige fenomener og personer i verden, må det gå riktig galt. Forstår man det som naiv, hverdagslig og liketil tale, som metaforisk tale, som *både er og ikke er*, og som varierer med situasjoner og forståelsesformer, oppstår det et spennende univers av bilder som gir mening. Et univers som gir mening nettopp til hverdagserfaringer, hvor det er slik at man liker noe bedre enn noe annet, foretrekker noe framfor noe annet, som enkeltpersoner og grupper (ut fra kjønn, alder, posisjon, profesjon, interesser, geografiske, sosiale, kulturelle, religiøse preferanser). Grundtvig vil med sin avanserte og ansvarlige kjærlighetstale bringe dynamikk inn i disse forhold, slik at *vekselvirkingen* blir langt mer vennlig enn uvennlig.

2.6.6. Kjærlighet og erkjennelse

*Et Lys, som aldrig bliver slukt,
En Blomst, som altid sætter Frugt,
En Videnskab, som Gud kun véd,
Er Livet i din Kærlighed.*²⁹⁴
Grundtvig

Når William Michelsen kan si det han gjør om Grundtvigs syn på kjærlighet, at "han anså kærligheden som tankelivets grundlag",²⁹⁵ er det fordi det i hele Grundtvigs tenkning er en tydelig nærhet i forståelsen av forholdet mellom kjærlighet og erkjennelse. Det har preg av en epistemologisk påstand som i alt for stor grad har måttet stå uten en sammenfattende teologisk, idehistorisk eller fenomenologisk undersøkelse i Grundtvigforskningen. Grundtvig knytter på den ene side fundamentalt an til tradisjonens sterke symbolbærere (for eksempel Augustin, Thomas, Luther, den romantiske diskurs mm) med tanke på kjærlighetens overordentlige betydning. På den andre siden tar han avstand fra hovedanliggender i nøyaktig de samme konsept, og erstatter det med fortjenstfulle nye innsikter, slik at hans syn på kjærlighet blir stående som hans egen. Ikke minst er hans forskjell fra tidligere bidrag, og dermed hans fortjeneste, at han tenker kjønn, kjærlighet og erkjennelse tett sammen i retning av helt nye innsikter.

Grundtvigs forhold til viten og vitenskap er et svært stort kapittel i hans liv, noe både tekster, virksomhet og virkningshistorie viser. Det er nok å vise til at han la grunnlaget for en ny skoletype, *Skolen for Livet*, folkehøyskolen, som har vært et nordisk fenomen og knyttet de nordiske land tettere sammen. Det som kanskje færre kjenner til, er hans vitenskapstanker, som blant annet handler om hans visjoner for en nordisk, akademiske institusjon, og ikke minst derigjennom de akademiske diskurser. Denne siste visjon kalte han for *Skolen for Lyst*. Bare av navnet aner man konturer av et tett forhold mellom viten og *lyst*. Hans tanker om vitenskap kan man blant annet finne i et relativt nylig utgitt doktorarbeid av Bent Christensen, *Omkring Grundtvigs Vidskab*.²⁹⁶

Kjærlighet som del av en vitenskapsteoretisk diskurs, representerer et kjærlighetssyn som fortjener mer oppmerksomhet enn det har fått til nå, og som kanskje ville være i stand til å bygge bro over rike kilder i fortiden til rike kilder i dag, men som hindres av problemer og forsømte diskurser om

²⁹⁴ Grundtvig, *Kirke-Salmebog, Festsalmer*, 1894 (18. opplag), 39.3 (*Vor Herres Jesu Mindefest*)

²⁹⁵ William Michelsen, *Tilblivelsen af Grundtvigs Historiesyn*, 1954, s. 173

²⁹⁶ Bent Christensen, *Omkring Grundtvigs vidskab, En undersøgelse af N.F.S. Grundtvigs forhold til den erkendelsemessige side af det kristelige nødvendige livsengagement*, 1998

kjærlighet. Kløften mellom gamle og nye tenkemåter kan synes uoverkommelig, og dermed hindre både nye tankeformer å blomstre, og gamle å bli respektert for det de fikk til.²⁹⁷ Jeg tenker særlig på de utfordringer til den klassisk, systematiske teologis syn på kjærlighet som kommer fra fag som psykologi, filosofi, kjønnteori og estetikk.

2.6.7. Har Grundtvig plass til *nesten* i sitt universelle kjærlighetskonsept?

*Thi vistnok elskes Hustruen anderledes end Vennen, og Vennen anderledes end Næsten, men dette er ikke en væsentlig Forskjellighed, thi Grund-Ligheden ligger i Bestemmelsen Næsten.*²⁹⁸
Søren Kierkegaard

*Der er intet ord i det menneskelige Sprog, ikke eet eneste, ikke det helligste, om hvilket vi kunne si: naar et Menneske bruger dette ord, saa er derved ubetinget beviist, at der er Kjerlighed i ham. Tværtimod, det er endog saa, at et ord af Een kan forvise os om, at der er Kjerlighed i ham, og det modsatte Ord af en Anden kan forvise os om, at der ligedeles er Kjerlighed i ham, det er saa, at det ene og samme Ord kan forvise os om, at der boer Kjerlighed i den Ene, som sagde det, og ikke i den Anden, som dog sagde det samme Ord. – Der er ingen Gjerning, ikke een eneste, ikke den bedste, om hvilken vi ubetinget tør si: Den, som gjør dette, han beviser ubetinget derved Kjerlighed. Det beroer paa, hvorledes Gjeringen gjøres. Der er jo Gjeringer, som i særlig Forstand kaldes Kjerlighedsgjeringer. Men sandeligen, fordi En giver Almisse, fordi han besøger Enken, klæder den Nøgne, dermed er hans Kjerlighed endnu ikke beviist eller kjendelig; thi man kan gjøre Kjerlighedsgjeringer paa en ukjerlig ja endog på en selvkerlig Maade, og naar saa er, er Kjerlighedsgjeringen dog ingen Kjerlighedens Gjerning.*²⁹⁹
Søren Kierkegaard

Sitatet om kjærlighetens mikro og makro-potensiale, slik vi så det i Grundtvigs preken på skjærtorsdag 1853,³⁰⁰ er symptomatisk for den universelle makt Grundtvig tenker seg at kjærlighet, og bare kjærlighet har. Det er som om Grundtvig bekrefter det enkle, sanne og dyrebare ethvert menneske har i *det gode* i og med kjærlighetserfaringen, noe som kan utvides til universelle perspektiv og proporsjoner.

Grundtvigs forståelse av kjærlighet overfor *det og de fremmede* i verden, er kanskje det mest ømtåelige og aktuelle punkt i dansk Grundtvigforskning omkring det folkelige og det nasjonale. Å komme til rette med hans forståelse av disse ting ut fra et historisk/politisk blikk er svært problematisk, fordi hans tendenser til nasjonalisme er et ømt punkt, hvor siste ord ikke er sagt. Disse virkningshistoriske og politiske problem faller utenfor mitt hovedfokus, men berører likevel mitt tema i kraft av det prinsipielle. Derfor spørsmålet: Har Grundtvigs plass til *nesten* i kraft av sin modelltenkning? Er hans forståelse av det *fremmedemangelfullt*? Mine refleksjoner omkring dette begrenser seg til egen lesning (fokus på kjærlighet) av de tekster jeg har arbeidet med, noe som naturligvis er en stor bgrensning i forhold til hvilke tekster som vanligvis brukes når disse spørsmål blir tatt opp. Kanskje kan likevel nettopp et blikk på salmene være et viktig korrektiv til andre tekster hos Grundtvig når en spør etter *nesten* og *det fremmede*.

Jeg tør påstå Grundtvigs kjærlighetstenkning i kraft av sitt teologisk funderte syn på den guddommelige kjærlighets art, makt og potensiale, som knyttes så tett som mulig til menneskelig kjærlighet, fordi disse er av samme *art*, åpner for en universell integrering av det fremmede (i, mellom og utenfor mennesket), i kjærlighetens navn. Samtidig som denne tenkemåte respekterer forskjeller; setter grenser og har respekt for det uforsonlige. Om han tok konsekvensene av denne

²⁹⁷ Et eksempel på denne kløft er det etterhvert mer og mer kritiserte arbeid til Anders Nygren, *Eros och Agape*, 1966, som bringer opp et stort og viktig materiale til temaet kjærlighet, men som samtidig på fundamentale punkt kommer altfor sterkt til kort overfor dagens aktuelle diskurser om kjærlighet, blant annet fordi han opererer med en essensialistisk forskjell mellom eros og agape.

²⁹⁸ Søren Kierkegaard, *Kjerlighedens Gjeringer*, 1847/1962, s. 139

²⁹⁹ Samme, s. 18-19

³⁰⁰ Se over, 2.6.1., *Helt alminnelig ekthet som god og overveldende makt*

tenkemåte i sin egen politikk eller handlemåte, er et mer åpent og kontroversielt spørsmål som ligger utenfor mitt felt.

Særlige belegg for hans utvidede og utvidende kjærlighetsbegrep i forhold til *nesten*, ser jeg blant annet i en preken fra 1823, hvor han sier:

Gud lade os aldrig henfalde til den daarlige Indbildning at noget Andet end uforkrænkelig Kærlighed til Gud og Næsten kan forvandle os til at blive ligedannede efter Guds Søns, vor Frelzers Billede[...]

Medens da Verden enten trodsig forskyder Kiærligheds-Budet og Kiærligheds-Livet, eller indbilder sig, snart at kunde elske Næsten uden Gud, snart at kunne elske Gud uden Næsten, snart at det er nok at elske med Ord og med Tunge, medens det gaaer saa i Verden som det nødvendig maa, fordi den kan kun elske hvad dens eget er, da ville vi som troe oplade Øiet for den dybe sørgelige Fattigdom paa Kiærlighed til Gud og Næsten, som saa øiensynlig finder Sted iblandt os, vi vil betænke hvad os fattes for at vi kan lære vemodig at savne det, flittigt at søge det, hos ham, der er paa Kiærlighed som derfor og paa alle gode Gaver riig til alle dem som Ham paakalde. Fædrene spurgde:

Hvem troer dog Jesu egne Ord

At Had i Hjertet er et Mord,

At den, som ei tilgive vil,

Kan aldrig høre Jesum til,

At man sin Fiende sætte skal

I sine kiære Venners Tal?

Saa spurgte de, men vi maae spørge: hvem tænker nu vel meer derpaa, at det er Herrens Ord, hvem indbilder sig nu ikke, det er store Ting, om vi kun elske dem, som elske os, at det er store Ting om vi kun hade vore Fiender, og ei stræbe i ord og Gierning at lade dem føle vort Had, store Ting, om vi kan tæmme vor Tunge og styre vor harme, saa den ei udbryder i Hevn. Hvem tænker derpaa, hvad Jesus svarede Peder, da han spurgte, om det var nok at tilgive sin Broder syv Gange, at Jesus da sagde: nei ikke syv, men halvfjerdstintye Gange syv gange! Hvem tænker derpaa, hvad det er, med et uforsonligt Hjerte at bede den himmelske Fader: forlad os vor Skyld, som vi og forlade vore Skyldnere![...]

Jeg gientager det, mine Venner! Godgjørenhed er ikke Kiærlighed, thi den kan øves med det haardeste, koldeste Hjerte; men den er Kiærligheds første og sidste nødvendige Gierning, og hvor den ophører, der er ikke Gnist af Kiærlighed mere[...]

Skulde vi skrifte Sandhed, da maatte vi vel bekiende, at Talen selv derom klinger i vort Øre, som noget Overdrevent, om ei sværmerisk, eller som en mørk Tale, der ei kan tages som den lyder, og det kommer aabenbar deraf, at vi for det meste endog have glemt hvad Kiærlighed er, saa naar vi ikke derved tænke os noget kiødeligt, da mene vi dermed kun Høflighed, Artighed, Fredelighed, og i det Høieste dertil lidt Føielighed, Tjenstaktighed og Fortrolighed under visse Vilkaar – Hwad den indbyrdes Kiærlighed altid maa være: levende Enighed som stræber efter fuldkommen Eenhed, det har vi hartad glemt, og kun i den mest indskrænkede Kreds: mellem Ægtefæller mellem Forældre og Børn, og Hjertens Venner, kun der finde vi, stedse sjeldnere stedse svagere Spor af det Fuldkommenheds Baand, uden hvilket Christi Menighed paa Jorden er opløst, thi derpaa skal det kiendes, siger Herren, at I ere mine Discipler, dersom I have indbyrdes Kiærlighed, I skal elske hverandre, som jeg haver elsket eder.

Sandelig, er det saa med den indbyrdes Kiærlighed, da behøve vi ei at spørge om Kiærlighed til Gud, thi, som Apostelen siger, elske vi ikke Brødrene som vi have seet, hvorledes skulde vi da elske Gud, som vi ikke have seet?

Ak, mine Venner! intet Under da, at Livet er saa hartad forsvundet af Herrens Menighed i det Enkelte og i det Hele, intet Under at det evige Livs Haab er for svagt i os til at overvinde Verden, til at trøste os i Modgang, til at avle varig, himmelsk Glæde i vort Hjerter. Ja, intet Under, at Troen er skrøbelig og Haabet svagt, Troen som en Byrde og Haabet som en Drøm, intet Under, thi kun da, naar Kiærligheden brænder i vort Hjerter, kun da kan vi sige: vi vide, at vi ere overgangne fra Døden til Livet[...]

- kun da har vi Hjerter og Kraft til at lide for hans Navn[...]

Og i disse Ting kundgiøre sig atter saa hos os, i det vi elske Frelseren, Midleren og i Ham baade Gud og Næsten.³⁰¹

Disse og lignende tanker som kunne vært sitert fra salmepoesien og *Kristenhedens Syvstjerne*, sier meg at selve tenkningen om kjærlighet til det fremmede ikke bare er nyansert og avansert, men også svært forbilledlig hos Grundtvig. Han ser at det ikke nytter å gjøre kjærlighet til kun plikt eller dyd (koloniserende/ imperialistisk kjærlighet). Den må være etablert i gjensidighet og respekt for det fremmede (ekte kjærlighet). Det kan den bare kan være, slik han ser det, om den er rotfestet i guddommelig kjærlighet, som har sin basis og sitt *sted* i menneskekroppen som elskende og elsket vesen, og som man ofte ser tydeligst i primære relasjoner (venner, ektefeller, foreldre/barn).³⁰² Selv i disse relasjoner, som vi så i prekenen, er den overhodet ikke selvfølgelig (*stedse sjeldnere stedse svagere*), men *finnes* altså, i konkret, levd liv, og ikke som en avmektig illusjon eller religiøst svermeri.

At kjærligheten er lidenskapelig, og medfører *lidelse* – er for Grundtvig opplagt, og kristelig begrunnet og forstått. Kjærlighet til seg selv og i primære relasjoner medfører sterk ambivalens og lidelse, hvor *det fremmede* møter en i nærkamp, og kan tåles i kraft av det hellige, slik vi så overfor i sitatet. Grundtvigs egen kamp med seg selv og i nære relasjoner ga han erfaring med dette. Det preger hans kjærlighetssyn, og gir hans tanker om forholdet mellom det fortrolige og det fremmede lignende aspekt som de Julia Kristeva i vår tid forsøker å lage teori om det fremmede på i sin bok *Fremde sind wir uns selbst*. Møte med det fremmede rundt oss, på alle nivå og plan, må møtes på samme måte som vi møter det fremmede i oss selv. Det gir bedre grunnlag for en etikk omkring det fremmede enn man ofte møter, også en etikk som handler om å akseptere det *uforsønlige* i seg selv og andre.³⁰³

Det var viktig å si nei til alle former for masochisme for Grundtvig. Det finnes ikke religiøst inspirert lidelsesforherligelse i hans livsforståelse, men mange advarslar mot det samme. Han har også spennende observasjoner med hensyn til kvinner og menns ulike måter å forholde seg til smerte og lidelse på, slik han synes å oppfatte deres ulike erfaringer og væremåter som kilde til

³⁰¹ Grundtvig, preken på *Anden Søndag efter Trinitatis* 1823, sitert i Christian Thodberg (red.), *Grundtvigs Prædikener*, 1 (1822-23), s. 297-303

³⁰² Se kap 1.4., *Fenomenet menneske; et elskende og elsket mikrokosmos, i verden*.

³⁰³ Julia Kristeva, *Fremde sind wir uns selbst*, 1988/1990 (overs.)

ulike måter å oppleve seg selv, de andre og verden på.³⁰⁴ Det er ikke minst i temaet kjønn og religion at talen om lidelse er særlig ømtåelig, og krever stor og innsiktsfull kunnskap for ikke å bli usann og undertrykkende tale. Grundtvig skal først og fremst berømmes for sin erfaringsnære og dypt eksistensielle tematisering av dette. Hans oppfattelse av det feminine og av kvinnen som undertrykt og fremmedgjort i kristendommen (særlig i protestantisk religionsform, men også i andre former), og måten å gi henne sin religiøse myndighet tilbake på, står som et eksempel på hans kreative forhold til det fremmede i egen kultur på.

Grundtvig snakker ikke uanfektet, om enn av og til unyansert om kjærlighet til sitt eget (for eksempel egen nasjon og folk) i salmene. Han mente ikke at denne kjærlighet til seg selv og sine nærmeste kontekster var entydig og enkel. Tvert imot er hans tenkning om kjærlighet til seg selv og de primære relasjoner dypt ambivalent, full av *fremmedhet* som skal overvinnes, og nettopp derfor egnet til – når den lykkes med å overvinne hindringer, svakhet og krenkelser – å være forbilledlig i en utvidet forståelse av hva kjærligheten er og kan. Grundtvig visste at det i ens egen midte, både i personlig, familiær og folkelig forstand finnes fiendtlighet, brutalitet, hat, forakt og dødelige krefter som ikke er å spøke med.

Det er derfor og bare i dette perspektiv han kan skrive :

*Kjærlighed er selv sin Næste,
Elsker Sandhed som sin Sjæl,
Gjør i Sandhed da sit bedste
Ved at elske kun sig selv;
Kun forgjæves efterhige
Alle andre da Guds Rige,
Kun for Kjærligheden skabt.*³⁰⁵

Når dette perspektiv til gjengjeld er etablert, gir det grunnleggende mening å etablere et sant forhold til seg selv, til *det og de andre*, til enhver *gruppe* (for eksempel nasjonal kontekst) og til verden i sin globale sammenheng. Det er et kristelig forstått kjærlighetskonsept som er dypt dennesidig og kroppslig, relasjonelt fundert.

Det *ueggenyttige* ved kjærligheten, særlig slik vi kjenner den som fundamental dimensjon ved den kristne kjærlighetstanke, er for Grundtvig på den ene side en selvfølge, og kommer ikke minst fram i hans tanker om det å imitere, ligne Gud selv, både som skaper (skapt i Guds bilde), frelser (etterfølgelse, fornedrelse, oppreising), opprettholder (*bygget af levende Stene*), og som et evig vesen (eskatologi). Det er til stede som grunnleggende motiv i hele salmediktningen. At han også bruker uttrykk som direkte bekrefter en slik kjærlighetstanke, kan vi for eksempel se i salmen *Almindelig er Christi Kirke*.³⁰⁶

*Almindelig er Christi Kirke:
Et Bede-Huus for alle Folk,
I dem vil Aanden alltid virke*

³⁰⁴ Se for eksempel kap 3, *Smerte –sorg* osv.

³⁰⁵ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/83, *Den nordiske Menighed*, strofe 61

³⁰⁶ SV I 397

*Paa Jord som Himmeriges Tolk;
Almindelig, saa aldrig skifter
Den Tro og Daab, saalidt som Stifter,
Forjættelser saalidt som Aand!*

*Hvad Guders Gud har sammenføiet,
Adskille maa ei Folke-Haand,
Kun hvor alt Enkelt sig har bøiet,
Det Hele er i Herrens Aand,
Og kun hvor Aanden, som Han evner,
I Kiærlighed hver Balk udjævner,
Kun der gaaer Herren ind og ud!*

*O lad da i vor Lære-Time
Alt Timeligt os bruge saa,
Som det sig allerbedst kan rime
Med hvad der evig skal bestaae!
Det er, hvad Hjertet godt fornemmer,
Har for sig alle Himlens Stemmer:
Uegennyttig Kiærlighed!³⁰⁷*

At Grundtvig med erfaringsbasert, teologisk visdom leker med ordene, og har de i sin makt, viser hans sjonglering av motsetningen mellom egen nytte og uegennytte. Det handler også om å avverge en idyllisering eller idealisering av god-ord, slik at de beholder sin gode makt. I salmen *Venner! lad os ihukomme*, finner vi følgende fragment i strofe 28, hvor nattverds-situasjonen er tema:

*Vi med himmelsk Egen-Nytte
Giøre vil det gode Bytte!³⁰⁸*

Når det er vanlig å regne kjærlighet som kardinalverdi i alle verdens religioner,³⁰⁹ er det nærliggende å slutte fra Grundtvigs tenkemåte til andre universelle eller omfattende forståelsesformer (for eksempel verdensreligioner), at han kanskje er i kontakt med *det* punkt hvor ethvert dialogprosjekt i verden og mellom kulturene kan tenkes å ta sitt utgangspunkt. Det er stor forskjell på å ta utgangspunkt i talen om Gud og i talen om kjærlighet, selv når man er innenfor en såkalt religiøs kontekst. Å begynne med kjærlighet som primært fenomen, er et mer primært nivå enn i såkalte religiøse kategorier og forestillinger, selv om dette naturligvis avhenger av hvordan man grunnleggende oppfatter forholdet mellom det hellige og det som ikke er hellig, og de ulike språk og diskurser som fortolkningsmedium for dette forholdet.

Slik jeg tolker Grundtvigs salmetekster, leser jeg hans måte å tale om nesten og jeg'et på som en indirekte advarsel mot å *objektivere* nesten (og jeg'et) ved å stille spørsmål som "hvem er min neste" uten å tenke jeg'et med, uten selv-refleksjon. Hans salmeretorikk er i denne sammenheng en

³⁰⁷ SV I 397.1+4+8

³⁰⁸ SV I 91.28 (*Venner! lad os ihukomme*)

³⁰⁹ Mircea Eliade (red.), *love, The Encyclopedia of Religion*, 1987, Volume 9, s. 31-40

fortolkning av og hengivelse til bibelske forestillinger om *å elske sin neste som seg selv*. I Grundtvigs salmespråk tales det aldri om den ene uten den andre, aldri om Gud uten om mennesket, aldri om mennesket uten om det hellige. Alt sammen *i verden*.

2.6.8. Hvilke forskjeller er viktige?

Grundtvig er mer opptatt av å skille mellom ekte og falsk, svak eller sterk, livgivende eller dødbringende kjærlighet enn å fokusere på ulike typer og former. Det kommer sannsynligvis fra hans aldri sviktende tenkning ut fra og inn mot erfaringen. Han holder åpent og respektfullt fram forskjellen mellom lyst til det gode og lyst til det onde, lyst som er god og lyst som perverteres, forskjell og likhet mellom feminine og maskuline former for kjærlighet, barnlig lyst og voksen lyst i ulike roller, retninger og posisjoner. Han taler i salmebilder ut fra og inn mot måter å kroppsliggjøre og situere kjærligheten på. Han får også fram forskjellen på såkalt alminnelig kjærlighet og såkalt guddommelig kjærlighet. Denne forskjell etableres ikke som artsforskjellig, men gradforskjellig.³¹⁰ Det er en stor forskjell, ikke minst sett i forhold til tradisjonens mange og dypt funderte kjærlighetsdiskurser, med en strukturell dualistisk tendens til å skille skarpt mellom hellig og alminnelig kjærlighet.³¹¹

Den største og viktigste forskjell, sier Grundtvig, går i og gjennom alle fenomener, fra ordet som mikrokosmos til mennesket som mikrokosmos, til verden som makrokosmos. Både om ordet og om hjertet, menneskets sentrale organ, sier han at det speiler og rommer "alt", noe definitivt himmelsk, og noe av det destruktive, helvete, og som regel litt av begge deler:

*Det fuglevingede Ord paa Tungen, bærer Lyset usynlig i sig, kan bære et heelt Himmerige eller Helvede i sig og bærer sædvanlig lidt af begge Dele.*³¹²

*Menneskehjertet er det vidunderligste, Gud har skabt; thi det er saa lidet, at det kan rummes i et Menneskebryst og dog saa stort, at det kan rumme hele Himlen, hele Helvede og sædvanlig noget af bægge!*³¹³

Den største forskjell går aldri mellom jeg/et og den/de/det andre, men gjennom hver enkelt, på forskjellige måter og i ulike grader. I alt og alle bor det alltid *noe* godt, som forener seg med andre og verdens godhet med guddommelig generøsitet og vilje til enhet, en godhetens autoritet. Det er Grundtvigs myndige og utrettelige svar på en kjærlighetens forskjellstenkning innenfor en kirkelig tradisjon han så det som sin livsoppgave å ta et grunnleggende oppgjør med.

2.6.9. Kjærlighet som makt, en forsømt diskurs?

---Først naar vi har opdaget den kristne Tros kristelige Liv-Udtryk i Tros-Bekjendelsen ved Daaben, og det kristelige Haabs Liv-Udtryk i Herrens Bøn, Fadervor, baade ved Daaben og Nadveren, og den kristelige Kjærligheds Liv-Udtryk i Kristi Hengivenheds-Ord til sine troende, eller hans Kjærligheds-Erklæring til sin Brud, ved Nadverden, - først da kan vi i Menigheds-Livet opvise en kristelig Bekjendelse, Forkyndelse og Lovsang, som er ejendommelige og umiskjendelige Livs-Tegn af den kristne Tro, det kristelige Haab og den kristelige Kjærlighed, om hvis Forhold til, hvad vi ellers mellom os selv paa Modersmaalet kalder Tro og Haab og Kjærlighed, der da kan tales tydelig og dømmes grundig.---³¹⁴
Grundtvig

³¹⁰ Se Magnus Stevns, "Kvinden i Grundtvigs salmer", *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 83

³¹¹ Se for eksempel Anders Nygren, *Eros och agape*, 1966

³¹² Grundtvig, *Taler paa Marielyst Højskole*, s. 10, sitert i Bosse Bergstedt, *Den livsupplysande texten*, 1998, s. 210

³¹³ Sitert i Johansen/Høirup, *Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig*, 1948, s. 229 (Grundtvigs tale, skrevet ned av Morten Eskesen)

³¹⁴ Grundtvig, *Den christelige Børnelærdom*, 1868, sitert i Borup/Schröder, *Haandbog i Grundtvigs Skrifter*, III, s. 151

At kjærlighet som fenomen er nøkkelen til vurdering av det hellige både ved det mest sentrale i det religiøse og det allmenmenneskelige og relasjonen mellom disse i Grundtvigs diskurs, skulle gå tydelig fram av dette sitatet. Nøkkelord er *Liv-Udtryk* og *Livs-Tegn*. Det er en nøkkel til forståelse av hva som er så *nødvendig* for Grundtvig i det å tale sant, skjønt og godt om livet, slik jeg sier i 1.1.

Vet man ikke hva som binder mennesker sammen, innvendig, og utvendig til andre og verden; har man ikke levende og anvendelige begrep om dette, blir talen om alt det andre, for eksempel den religiøse kjærlighet, både uvedkommende, usann og skadelig. Derfor er enhver kjærlighetsdiskurs i samfunnet av fundamental betydning for hva teologien kan og må tenke om sitt eget område: hellig kjærlighet, forstått i samsvar med den teologiske antropologi man forfekter, og som er situert i levd liv. Det er en ubrytelig sammenheng mellom allmenn livsoppfatning og kristen tro, sier Grundtvig, som ikke *kan* brytes uten at troen må erklæres som død eller maktesløs.

Hvis Roland Barthes har rett i at kjærligheten – til tross for sine ofte larmende tekster og toner, framvisninger og funksjoner, savner en diskurs som *forsvarer* den, er det på høy tid at kirken tar sin del av ansvaret for å framheve den og ikke minst analysere dens gode makt, og dermed kunne identifisere og analysere dens mangel på makt, og dens avmakt i verden.

En av de viktige oppgaver i dette er å gi oppmerksomhet til ordet *makt*, slik at dette begrep ikke forbeholdes politiske og andre samfunnsvitenskapelige diskurser, ofte forbundet med en noe nedsettende betydning av makt som begrep (maktsyk, maktmenneske, maktovergrep). Makt bør revitaliseres og opplyses i sitt språklige mangfold som både god makt og dårlig makt (oftest i en labyrintisk sammensetning), og gjelde alle områder av samfunnet, alle diskurser. Kanskje er kjærlighet den aller største symbolske maktfaktor mennesker vet om – når de først får øye på den styrke den gir til mennesker og grupper ja, nei og kanskje i verden. Det gjelder på de private, offentlige, små og store arenaer i livet.³¹⁵

Ved hvert norsk nattverd-ritual sier kirkens stemme: *Deg være ære for kjærligheten som er sterkere enn døden*.³¹⁶ Det er en erklæring til kjærlighetens *makt* som for mange fortøner seg som mer eller mindre meningsfull galskap. Derfor blir slike utsagn ofte oversatt eller borgerliggjort, kanskje ikke minst av kirken selv. Verden, som kirken, trenger stadig å øve seg i å fortolke slike pregnante og utfordrende talemåter om kjærlighet som makt på. Kjærlighet som makt er på mange måter en forsømt diskurs, også i kirken, selv om dens talemåter tilsier noe annet.

Man spøker ikke med kjærlighetens makt; men ingen makt gir mer spøk, glede og overskudd i verden, ofte i maskerte former. Også derfor tittelen på neste kapittel: *Kjærlighetens kjønnsbestemte makt, maskerade og mosaikk*.

³¹⁵ Til begrepet symbolsk makt, se for eksempel Pierre Bourdieu, *Symbolsk makt*, 1996.

³¹⁶ *Gudstjenestebok for den norske kirke*, 1992, Del I, s. 70

3. Kjærlighetens kjønnsbestemte makt, maskerade og mosaikk

*Thi den, som anpriser Kunst og Videnskab,
han sætter dog de Begavedes og ikke-begavedes Splid imellem Menneskene.
Men Den, der anspriser Kjerlighed,
han forliger Alle,
ikke i en fælles Armod,
ei heller i en fælles Middelmaadighed,
men i det Høiestes Fællesskab.¹
Kierkegaard²*

Som nevnt i innledningen, mener jeg at Grundtvig, i likhet med Ficino og andre som har levert viktige bidrag til en filosofi omkring fenomenet kjærlighet, påpeker en essensiell forbindelse mellom alle ting.³ Denne forbindelse benevnes mest presis som *kjærlighet*. For å få fram kjærlighetens essensielle preg, dens mange *stemmer* i tekstene, dens roller og replikker, dens ritualer og retorikk, vil jeg kommentere og presentere enkelt-strofer og noen hele salmer ut fra den alfabetiske struktur jeg innledningsvis forklarte. Jeg vil på denne måten vise hvordan kjærlighetens kjønnsbestemte makt, mosaikk og maskerade preger hans salmer (1.1.).

Alder

Av samme grunn som Grundtvig er opptatt av tid og tidsforløp, er han opptatt av alder. Det gjelder på alle plan, fra enkeltmenneskers og menneskehetens forløp og utvikling fra vugge til grav og deretter, til *tiden* som historievitenskapens aller viktigste forståelsesform. Når en av hans hovedmetaforer for det historiske forløp er et *Kæmpelegemes* tilblivelse, oppvekst, utvikling og

¹ Søren Kierkegaard, *Kjærlighedens Gerninger*, 1847/2000 s. 348

² Søren Kierkegaard og Grundtvig blir hovedsaklig framstilt som definitive motsetninger, noe som bekreftes på mange måter. Samtidig blir det gjort forsøk på å finne likheter, eller å framstille fruktbare dialogpunkter mellom de to. *Kjærlighet* som fenomen vil kunne være et perfekt utgangspunkt for en analyse av forskjell og likhet mellom de to, siden de begge reflekterer avansert omkring kjærlighet. Sitatet i ingressen er et av de hvor det er lett å få øye på det som er felles i Kierkegaards og Grundtvigs prosjekter. Et annet kan vise forskjellen. I det følgende sitat, også fra *Kjærlighedens Gjerninger*, påpeker Kierkegaard det nødvendige skarpsinn og kritiske blikk som skal til for å identifisere kjærlighetens nærvær og fravær i verden:

”Der er intet Ord i det menneskelige Sprog, ikke eet eneste, ikke det helligste, om hvilket vi kunne si: naar et Menneske bruger dette Ord, saa er derved ubetinget beviist, at der er Kjerlighed i ham. Tvertimod, det er endog saa, at et Ord af Een kan forvisse os om, at der er Kjerlighed i ham, og det modsatte Ord af en Anden kan forvisse os om, at der ligeledes er Kjerlighed i ham; det er saa, at det ene og samme Ord kan forvisse os om, at der boer Kjerlighed i den Ene, som sagde det, og ikke i den Anden, som dog sagde det samme Ord.- Der er ingen Gjerning, ikke een eneste, ikke den bedste, om hvilken vi ubetinget tør si: Den, som gjør dette, han beviser ubetinget derved Kjerlighed. Det berøer paa, *hvordan* Gjerningen gjøres. Der er jo Gjæringer, som i særlig Forstand kaldes Kjerlighedsgjæringer. Men sandelig, fordi En giver Almisse, fordi han besøger Enken, klæder den Nøgne, dermed er hans Kjerlighed endnu ikke beviist eller kjendelig; thi man kan gjøre Kjerlighedsgjæringer paa en ukjerlig ja endog paa en selvkjerlig Maade, og naar saa er, er Kjerlighedsgjærningen dog ingen Kjerlighedens Gjærning.”

Mine studier i Grundtvigs salmetekster og andre tekster tilsier at han ikke vil være uenig i den såre kritiske oppmerksomhet som skal til for ikke å tenke feil eller naivt om hvordan kjærlighet identifiseres, slik det så presist kommer til syne i sitatet over. Samtidig vil Grundtvig likevel med sin forståelse av fenomenet kjærlighet måtte si at det enda mer provoserende sanne i enhver situasjon og enhver ordhendelse er at *et element av ekte kjærlighet er tilstede alltid og overalt*. Det kan være som et sennepskorn, eller også totalt skjult til stede, men det er aldri helt fraværende. Det finnes *alltid noe godt, noe hellig i alt*, slik Grundtvig ser det. Noe han konsekvent tar høyde for som *utgangspunkt, et positivt tilknytningspunkt*.

³ Se for eksempel Kjersti Bale, *Om melankoli*, Oslo 1997, s. 55 og 76, hvor elementer i hans tenkning, som *kjærlighet, grader og mikro/makrokosmos-analogier* påpekes. Se også Paul Tillich's tanker om kjærlighet som ontologi, i *Love, Power and Justice*, 1954/1960, særlig s. 24-34: ”An Ontology of Love”

alderdom, død og nytt liv; er det ikke vanskelig å forstå at dette med alder spiller en viktig rolle i hans tekster.⁴

Det å framstille historien i ulike tidsepoker ut fra ulike aldre med deres kjennetegn (for eksempel vekst og gjøfødelsmetaforikk), er en gjenganger i den kirkehistoriske diskurs.⁵ Grundtvig har sin variant, ut fra sin måte å tenke historie på, ofte i overensstemmelse med den romantiske diskurs med utpreget organiske metaforer, og så allikevel så helt forskjellig på mange punkter.⁶

Barndom, ungdom, voksen alder og alderdom er begrep som går igjen i Grundtvigs historiske skrifter, slik det også avspeiler seg i hans salmeretorikk.⁷ Det er ikke minst de *kjennetegn* som følger alderen, som framheves. Grundtvig gir ofte bud på overraskende sammenstillinger av egenskaper og alder, slik vi for eksempel kan se i følgende salmestrofe:

*Christi Kirke! lydt du kvæde,
Som en Barne-Moder prud!
Sagte nynnne du med Glæde,
Som den unge Brud!
Stærk og gammel, ung og viis,
Det er du til Herrens Priis:
Evig Drot, som Engle hylde,
Født i Tidens Fylde!*⁸

At de gamle er sterke, og de unge vise, er ikke en opplagt, entydig eller erfaringsmessig udiskutabel sannhet. Grundtvig vet det, og *spiller* på det. Andre steder kan han nettopp betone alderdommens mer opplagte plager: svakhet, prøvelser og smerte. Som for eksempel i følgende strofer:

*Christi Kirkes Alderdom
Vi flittig maa betænke,
Alders Brøst og den paakom
Og truer at forkrænke
I denne Verdens sidste Tid,
Da Fjenden bruger al sin Flid
Med Vold og Magt og Rænke!*

⁴ Grundtvig, "Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord", 1809. Sitert i Jørgen I Jensen, *Historie og kristendom, en Grundtvig-antologi*, 1983, s. 15: *Hvo der altsaa ei fik Øie for et Kæmpelægeme, hvis Lemmer igen selv ere Legemer, uden derfor desmindre at være og vise sig som Dele, han forstaar mig ikke...*

Se også Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 224-225

⁵ Se for eksempel Alexander Demandt, "Organische Metaphern", i *Metaphern für Geschichte, Sprachbilder und Gleichnisse im historisch-politischen Denken*, 1978, s. 17-124

⁶ Se for eksempel William Michelsen, *Tilblivelsen af Grundtvigs Historiesyn*, 1954, Ole Vind, *Grundtvigs Historiefilosofi*, 1999, og særlig III Del: "Universalthistorisk Udvikling", s. 261-411, og C.I.Scharling, *Grundtvig og Romantiken*, 1947, s. 242-256

⁷ Se for eksempel Helge Toldberg, om "Guldalder", *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 28, 79, 88, 98, 134, 193, 224-226, 265, 274. Se også salmer som *Christi Kirkes Alderdom* (SVV I 105), *Christi Kirke, lydt du kvæde!* (SV I 350), *Vor Alderdoms Trøst og Støttstav* (SV I 254)

⁸ SV I 350.1 (etter latinsk hymne, *Psallat ecclesia, mater illibata*)

Alvor glemde over Tant
 Som Herrer saa og Svende,
 Gammel Kraft og Styrke svandt,
 Og svag er Verdens Ende:
 Ja svag er Strid og svag er Fred,
 Og svag er Tro og Kiærlighed,
 Det kan man klarlig kiende.⁹

Hva tiden *gjør* med alt og alle, er en av Grundtvigs dypeste interesser. Og han ynder å framstille det så allment og enkelt at enhver kan forstå, ut fra egen erfaring, enten det er snakk om små eller store enheters brytning med tiden. Det gjelder det verdenshistoriske forløp, kirkens historie, mytologiske framstillinger og enkeltpersoners liv og skjebne. Grundtvig skriver for allmenheten, slik han selv ser det, og slik det er enkelt å få øye på for en leser i ettertid, selv om det ikke alltid var lett å forstå hans tekster for alle samtidige da han levde!

Det er ikke minst kirkens alder og forløp, lystelige og ulystelige tilstander han er opptatt av. Og vi så i innledningskapitlet om *Sang-Værket* og *Syostjernen* hvordan kirkens liv og bevegelse gjennom tidene er strukturerende for hele hans oppfattelse av verden og virkeligheten rundt seg. Han selv er i den kulturkrets og tid som kalles den *sjette Menighed*, mens den *syvende* og *sidste!* ville komme etter han. Det er sterke paralleller i framstillinger av kirkens historie opp gjennom tidene, med ulike varianter av måter å tenke tidsforløp og hensikt på. For eksempel er det påfallende likhetspunkter mellom den *greske* kultur (*Menighed*) og den *nordiske*, mellom den *hebreiske* og den *sidste*. Det finnes en V-struktur i hans historieoppfattelse, som i andre av hans måter å konstruere mønster og mening i tekster på.¹⁰

Når jeg sier at Grundtvig *spiller* på dette med aldre, henger det sammen med at han aldri har fastlåste forestillinger om hva alder innebærer, men fleksible former for forståelse, dypt knyttet til mytene, mysteriet og paradoksene i den kristne tro, som i livet i sin alminnelighet. Se for eksempel hvordan han *gjør* det i følgende strofe fra salmen *Vor Alderdoms Trøst og Støttestav*, hvor allerede innledningsstrofen uttrykker en erkjennelse av alderdommens opplagte kjennetegn og problem, samtidig som en foryngelse kan være like om hjørnet; som et under, en nyskaping, en *naturlig* fortsettelse, i troens navn:

Ad Tummelen her i Grunden kied,
 Men trøstet over Møden,
 Hvi Brudgommen tøver, godt Hun veed,
 Og ønsker sig ei Døden,
 Men handler smukt og taler frit,
 Og sukker smaat og græder lidt,

⁹ SV I 105.1+3, etter Thomas Hygoms Svanesang, *Herre, jeg er nu gammel og graa*, se forelegg i Hans Thomissøns Psalmebog, 1569, s. 261-262

¹⁰ Til salmenes V-struktur, se for eksempel Lise Helweg, "Til glæde for Graad – Om V-strukturen i Grundtvigs 'håbssalme':", i Christian Thodberg (red.), *For sammenhængens skyld*, 1977, s. 247-260

Med Himlen i sit Hjerte!

*Lyslevende skal Hun vandre saa
I Tusind-Tal herefter,
Med Øinene sorte, blaa og graa,
Ja selv med Kæmpe-Kræfter,
I Ungt og Gammelt, Stort og Smaat,
I Stærkt og Svagt men Eiegodt,
I Mænd saavel som Kvinder!¹¹*

Grundtvig kan tegne et bilde av kirken og kirkens alder på en høyst flertydig måte. Hun er både gammel og ung, født i tiden og tidløs; og på toppen av det hele er hun *faktisk* gammel, som i de to siste refererte salmetekster. Grundtvig kan sies å være på jakt etter en *liketil* måte å oppfatte og fortolke verden på. En som ligner barnets (og dikternes!) blick på verden, og som verken er fantasi eller fornuftsdyrkende.¹² På den ene siden knyttes det sterkt an til en religiøst bestemt forståelsesmåte, på den andre siden kan det like mye oppfattes som et bud på en allmenn måte å tolke virkeligheten på. For hva er for eksempel døden? en sikker slutt og utslettelse, eller en overgang? Hva betyr naturen? Hva betyr relasjonene, kroppen? Hva er de tegn på? Det er det Grundtvig vil svare på med sitt forsøk på å fange virkeligheten mest mulig troverdig, beskyttende og fruktbart, i en alvorlig truet verden, hvor undergang, alder, død og krenkelses er dagligdags.

En måte å uttrykke denne dobbelthet i forhold til tidsaspektet, i en mer filosofisk diskurs, og ikke så nær opp til de organiske bilder som overfor, hvor kirken først og fremst er kropp, er i følgende strofe fra *Syøstjærnen*. Det er den aller siste strofe i den del som følger etter *Den sidste Menighed*, kalt *Efterskrift*, som først kom med i utgaven fra 1883. Her er tiden relatert til den daglige erfaring av vekslingen mellom natt og dag som uttrykk for tidens måte å bevege seg på:

*Tidens ophav, Midte, Ende,
Spørgsmaal størst var i vort Nord;
De med Nemhed er at kjende
I det levende Guds-Ord:
Ham, som Morgenstjærner hylde,
Som blev Kjød i Tidens Fylde,
Lukker Tiden med sin Dag.¹³*

¹¹ SV I 107.4+7 (*Vor Alderdoms Trøst og Støtte-Stav*) Se også for eksempel følgende strofe fra SV IV 28.1 (*De Christnes Modersmaal*):

*Der sidder en Dronning paa Gyldenskrin,
Hun er baade ung og ældgammel;
Som Solen saa er hendes Klædebon,
Som Maanen er hendes Fodskammel.
Hører du, Sjæl, hvem der taler!*

Denne salmen er som helhet et svært interessant eksempel på den kjønnete diskurs Grundtvig skriver ut fra; hvor de relasjonelle bånd mennesker i mellom og de relasjonelle bånd treenigheten imellom danner et konglomerat av kryssreferanser og nivå i en kjønnet tale om gudsrelasjonen. Strofe 2 er også spennende på grunn av dronningebildet med kronen m/12 stjerner, slik vi kjenner det fra framstillinger av Maria som himmeldronning i kunsthistorien.

¹² Se for eksempel William Michelsen, *Tilblivelsen af Grundtvigs Historiesyn*, 1954, s. 349

¹³ Grundtvig, *Kristenhedens Syøstjærne*, 1860/1883, *Efterskrift*, strofe 63

Grundtvig spiller i sin måte å skildre tiden på, både på kroppsmetaforer, kristne forestillinger om tiden, liketil forståelse og en ganske velutviklet variant av en syklisk og en lineær forståelse av tidens forløp, hvor ulike teorier om mytisk tid lettere inngår. Slik skiller han seg fra de mer teknisk/naturvitenskapelige måter å fange tiden på, og som preger vår tids moderne myter om tid.¹⁴

Grundtvig ville stadig ta tiden på pulsen, og navngi den (*tolke tidens tegn*); det gjorde han også i tilknytning til forestillingen om alder, for eksempel i uttrykket *gulddalder*, som symboliserer menneskets paradistilstand, i ulike betydninger av en slik forestilling. Han kunne for eksempel si at det han oppfattet som kvinners likhet med barn, noe som inspirerte dikterne, dypest sett handlet om *en sjelden men dyrebar Levning fra Guld-Alderen*.¹⁵ Grundtvig brukte også uttrykk som *Gyldenaar*, noe som spiller på dypt vestlig kulturelt gods med tanke på tiden og forestillinger om tiden,¹⁶ og som vi blant annet møter i følgende strofe:

*Da Riget er med Sole-Kaar
Tilsyne og tilstæde,
I Evighedens Gylden-Aar,
Med Ret og Fred og Glæde!*¹⁷

Angst

*Naar Afgrund til Afgrund brøler,
Det er, som din Miskundhed,
Den godt jeg om Dagen føler,
Med Solen i Hav gik ned!
Om Natten da sukker din Brud:
O hør mig, Du levende Gud!
Omringet af Fienderne slemme,
Min Hjælper! hvor kan Du mig glemme!*¹⁸
Grundtvig

I ingress-strofen gjør Grundtvig bruk av bruderetorikken til å iscenesette den dypeste avgrunnsfølelse. Samtidig aktiveres den klagemakt angsten kan framprovosere; den som påberoper seg rett til å appellere til den andre/ verden, Gud, maktene, om ikke å glemme dens lidelse, men la seg berøre av det bånd som binder begge parter. Klagen appellerer til at det vil gå ut over begge parter, ikke bare den ene, om ikke den lidende får den gode oppmerksomhet den ber om. Grundtvigs klagesalmer, som klagesalmer generelt, er gode eksempler på *fraværets maktfulle diskurs*.

Kanskje viser dette eksempel Grundtvigs indirekte påstand om at alle former for angst på ett eller annet plan *også* handler om det å være forlatt av *den andre*, i vid forstand.¹⁹

¹⁴ Se, til tross for sterk kritikk, det spenstige forsøk fra Søren Holm på å fortolke Grundtvigs salmer i en religionsvitenskapelig diskurs i boka *Mythe og kult i Grundtvigs Salmedigtning*, 1955, særlig s. 126-139. Se også Vagn Wählin, "Ikke stykkevis og delt", Bekker-Nielsen m.fl. (red.), *Stykkevis og delt, 5 essays om Grundtvig og grundtvigianisme*, 1986, s. 9-53, særlig s. 22-24

¹⁵ Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 28. Se også til "Guld-Alder", s. 79, 88, 98, 134, 193, 224-226, 265, 274.

¹⁶ Se Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 76-79, 94, 98, 108, 131, 141, 191, 196 f., 261 f., 264 f., 271 f., 274. Se også bøker som for eksempel Paulus Svendsen, *Gulldaldrøm og Utviklingstro*, 1940/41

¹⁷ SV II 134.12, (*Christus-Riget*, en versjon av *Jeg er saa underfuld en Magt*, SV I 1)

¹⁸ SV I 130.6 (*Som Hjorten, med Tørst befangen*)

Salmeretorikken forutsetter og bekrefter livets eksistensielle grensetilstander. Angst, utrygghet, frykt og fare er selvfølgelige sider ved menneskets situasjon i verden. Religiøs retorikk spiller sterkt på dette, hva enten det handler om den ene eller den andre form for trussel og fare. I enhver salme står ett eller annet fundamentalt på spill. Noe er truet, og må kunne håndteres for enhver pris, slik at det syngende jeg kan lykkes med sin vei videre, i indre, ytre og relasjonell forstand. Enhver salmes sentrale *sted* er det sårbare og utsatte mennesket i en like sårbar og ubeskyttet verden, enten det er som mulighet, minne, konkret krise eller på andre måter bevissthet om uro. I Brorsons presise måte å uttrykke en slik tilstand på, kan det lyde slik: *Jeg gaaer i Fare, hvor jeg gaaer...*²⁰

I Grundtvigs verden er kamp, frykt og angstmotivet selvfølgelig og dominerende, selv om han både konkret advarer mot, og aldri i salmeretorikken fordyper seg i skildring av ondskap, i livets krenkende og truende sider. Han skriver likevel, og i utpreget grad, *ut fra frykt og angst*-situasjonen, slik at leseren stadig fornemmer det farefulle som en bakgrunn, som tekstens stemme forholder seg aktivt til. Det er som om den stiliserte skildring har en sterk henvisende karakter. De tilstander det henvises til, skifter mellom stemninger og tilstander av større og mindre trygghet og utrygghet.²¹

Kamp-motivet er en viktig forbindelseslinje mellom det kristelige og mytologien, som Grundtvig befattet seg mye med. Slik det også er sentralt motiv innenfor mytologien og religionen hver for seg. Når han skatter mytologien så usedvanlig høyt, er det ikke minst fordi han tolker den som uttrykk for *menneskets grunnvilkår*, en kamp på liv og død mellom dødskraft og livskraft. Fordi han tolker mytologien eksistensielt, uten å forlate den anskuelige og fortellende form den har, maktet han å gi liv til gamle sagn og myter på en forbilledlig måte. Det fortellende og fortryllende preg som disse mytologiske forestillinger har, skinner også igjennom i hans salmeretorikk, og enda tydeligere i *Kristenhedens Syvstjærne*. Det kan vi blant annet se i følgende strofer:

*Hold i Hævd, hold højt i Ære,
Da vort gamle Modersmaal,
Skabt til alt, hvad vi kan bære,
Døbt i Graad ved Balders Baal,
Tidlig snublet paa Glatisen,
Men oprejst i Kæmpevisen
Og gjenfødt i Julesang!*

*Følg kun dristig det tilbage ,
under Sang og Harpespil,*

¹⁹ Dette er også en av grunnene til at bruderetorikk er uunnværlig i en diskurs som skal inkludere det innerste og ytterste på mikro og makroplan som nærvær / fraværs-retorikk. Det handler om å symbolsk framstille i enkle bilder det sosiale, private, offentlige som kropp, skjebne, konstruksjon av relasjoner, blodsbånd mm, både i sine forenende, komplekse og konfliktskapende tendenser.

²⁰ Hans Adolf Brorson, *Troens rare Klenodie med Svane-Sang. (rare=sjeldne)*, 1739, (*Svane-Sang*, 1765), 1915, 156.1

²¹ Om kamp-motivet hos Grundtvig, se for eksempel Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 54, 146 f., 226, 261, 273, 313

*Til dets Blomst hos Asa-Brage,
Til dets Rod i Ygdrasil!
Lær af Guder, som kan graane,
Som kan græde, som kan daane,
Vor Højkirkes Billedsprog!²²*

I forhold til den protestantiske salmetradisjon, som overdriver talen om menneskets elendige tilstand slik Grundtvig ser det, har han sterke aksjer i det å nedtone noe av det destruktive og livsfornektende som han fant i denne tradisjon. Oppstandelsestonen skulle på en fornyet måte sette scenen for mennesket i verden, slik at den kunne trenge igjennom og overvinne den døds og korsromantikk han mente å finne spor av:

*Tag det sorte Kors fra Graven!
plant en Lilje hvor det stod!*²³

dikter han når han skal overby sin forgjenger og forbilde som dansk salmepoet framfor noen, Thomas Kingo.²⁴

Dermed sto Grundtvig overfor en svært utfordrende oppgave i sin skildring av det sanne, store og skjønne livet, som han i sin kjærlighetsdiskurs ville framheve. Det mørke måtte ikke underbetones, slik at angsten fikk et blekt preg, fritt fra alvor og eksistensiell gjenkjennelighet (rasjonalismens tendens). Den måtte heller ikke overbetones, slik at fristelsen til å dyrke lidelse og kors og kamp sto i veien for godhetens og skjønnhetens og sannhetens primat (pietismens og ortodoksiens tendens).

Han kjente angstens uønskede favntak i sitt eget liv, blant annet som alvorlige tilstander over tid av sjelelig mørke og ørkenvandring, hvor særlig ord som *is* og *kulde* dominerer hans måte å uttrykke følelsen av død, avmakt og stillstand på. Han kjente den også som daglig uro og utfordring. Og han skildrer den med betagende klarsyn og vilje til selverkjennelse, som om han forsket på sitt eget indre med oppriktig ønske om å forstå seg selv, og gjennom det livet selv. Ikke minst kan vi se en tydelig erkjennelse av hvor møysommelig indre endringsprosesser er, og hvor definitivt avhengig man er av *den andre* (i dette tilfelle *Vorherre*) i slike forhold :

*Ja, kiære Ven! jeg mærker det idetmindste hver Dag og sagtens hver Time, at naar man gjennem en hel Menneske-Alder har fusket paa en Hoved-Forandring og en Hjertedannelse derefter, og Vorherre saa engang tager Haand i med og begynder paa Hjertet, da synes alt i Ullave, og der maa Tid til, inden baade Hovedet og Huset kan blive efter vort Hjerte, men Mesteren ved selv, hvad Han vil gjøre, og begynder aldrig, som Daaren, paa en bygning. Han ikke har Raad til at fuldføre; det er den hemmelige Trøst, som trodser alle de Knuder, der kan slaaes under Solen.*²⁵

²² Grundtvig, *Kristenhedens Syostjærne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 84

²³ SV I 302.1 (*Tag det sorte Kors fra Graven*)

²⁴ Se ang. Kingo som forbilledlig, for eksempel Grundtvig, *Sang-Værk*, II, "Sangværket", *Thomas Kingo er Psalmisten i det Danske Kirke-Kor*, s. 353-354

²⁵ Henrik Bech, "Et Levnedsløb i en Landsby-Præstegaard", 1869, s. 304 f. Sitert i Ulrich Vogel, *Bankede paa ved Paradis*, 1993, s. 88. Se ellers til Grundtvigs indre kriser (som det ikke har vært skrevet større arbeider om, men som ofte er kommentert), Hjalmar Helweg, *N.F.S. Grundtvigs Sindssygdome*, 1918.

Selv om Grundtvig ikke viker tilbake for å overta det mytologiske og det dramatiske bibelske billedspråk, hvor helvete og himmel, engler, guder og helter er selvsagte aktører, ikke minst i motsetning til opplysningstidens tilpasningsmanøvre (*Evangelisk Kristelig Psalmebog*), er det det helvete han finner her og nå, han taler ut fra og inn i, for å overvinne døds og destruksjonskreftene. Det er ikke den doble utgang som preger Grundtvigs eskatologi, snarere en visjon så totalt viet kjærlighetens makt og seier, at ingen ting kan tenkes utenfor.²⁶

Noe annet er det at helveteskreftene er på ferde over alt, og at det ikke nytter å fornekte dette ved å retusjere det bort fra språket. Grundtvig vil tvert imot heller ta det inn som en selvfølgelig del av et språk som skal uttrykke den virkelighet mennesket er en del av, slik disse himmel og helvetes- aspekt ved livet for eksempel kommer til uttrykk i menneskets daglige språk:

*Det fuglevingede Ord paa Tungen bærer Lyset usynlig i sig, kan bære et heelt Himmerig eller Helvede i sig og bærer sædvanlig lidt af begge Dele.*²⁷

Hvordan skildres angsten konkret, som direkte språk? Vi ser det for eksempel i følgende salme, hvor bibelforeleggene ligger påfallende opp i dagen, og tett i tett, og spiller sammen med hans egen billedspråk:

*Stille, stille, Zions Døttre smaa!
Græder ei saa stride, bittere Taarer!
Vrider dog Smaa-Hænderne ei saa!
Ligner dog ei Verdens usle Daarer!
Mindes dog, til Trøst i bange Kaar:
Lægedom har Gud for alle Saar!*

*Ja, den Gamle skal med Moder-Glæde
Snart forglemme al sin Angst og Nød,
Naar i Høie-Loft paa Dronning-Sæde
Børne-Børn hun vugger i sit Skjød,
Synger jublende med Fryd: tilvisse,
Det var Herren selv, som gav mig Disse!*²⁸

Grundtvig er en mester i å bruke de bibelske og andre metaforer som uttrykk for den angst, smerte og frykt som han ønsker å skildre. Det kan vi se over alt i hans salmer, og ikke minst i salmen *Som Tørstige Hjort monne skrige*.²⁹ Men også i salmer som skildrer Kristi lidelse lidelse, *Hil dig, Frelser og Forsoner*,³⁰ eller Marias, *Under Korset stod med Smerte*³¹, eller Evas, *I Kveld blev der banket paa Helvedes Port*,³² m. fl.

²⁶ C.I.Scharling, "Kristi Genkomst og Kodets Opstandelse. Det eskatologiske hos Grundtvig", *Grundtvig-Studier*, 1950, s. 7-57

²⁷ Grundtvig, *Taler paa Marielyst Højskole*, s. 10. Sitert i Bosse Bergsted, *Den livsupplysande teksten*, 1998, s. 210

²⁸ SV I 12. 1+10 (*Stille, stille, Zions Døttre smaa!*)

²⁹ SV III 35 (*Som tørstige Hjort monne skrige. Klagesang. Efter Davids 42de Psalme*)

³⁰ SV I 232 (*Hil dig, Frelser og Forsoner. Den hellige Bernhards "Salve mundi salutare" frit oversat*)

Slik kommer angsten fram i sin store historisk/mytologisk/kristelige diskurs, som del av det prosjekt Grundtvig videreførte ved å skrive seg inn i en av eldste av alle klageformer, den salmesyngende klageform.

Hver eneste salme har en klangbunn i og kontakt med bruddflater av det mørke som alt liv er knyttet til, og som mer eller mindre bekrefter eller truer eksistensen. Det er vel derfor også Grundtvig maktet å treffe oppstandelsestonen, fra dypet, med sin lyse, ekstatisk og alminnelige hyllest til livskraftene. Det gjorde han på en måte som den protestantiske tradisjon ikke hadde sett make til før hans bidrag var fullført.

Det er *eksilerfaringen*, godt akkompagnert av eksilets hovedmetafor, *Babylon*, som skal overvinnnes, igjen og igjen i historien. Grundtvig gjør det på en slik måte at alle eksilerfaringene forsøkes inntatt i den nød hans egen kirke opplever i Danmark. Å påberope seg tradisjonstunge lidelsessymboler for å *understreke* sin egen, er enhver alvorlig lidelses mulighet og privilegium. Det setter ofte den lidende og hans/hennes omgivelser i respekt, om metaforene brukes på en god måte. Slik kan det høres ut når Grundtvig ved hjelp av salmens retorikk spør om mennesket tør å erindre den gode drøm om paradiset mens det sukker over de trange kår og vilkår. Han vet at det skal et sterkt mot til å tørre å lengte etter det gode:

*Tør end Nogen ihukomme
Hjertets søde Morgen-Drøm,
Mindes, trods al Verdens Domme,
Zion med en Taare-Strøm!
Mægter Nogen end at stemme
Harpen dybt til Orgel-Klang,
Vover Nogen end at nemme,
End at kvæde Zions Sang?*³³

Igjen og igjen får han sagt om verdens vilkår, at det dypest sett er *det gode* som er det utfordrende, det som mennesket trenger mot til å klare å komme til rette med. Våger mennesket å elske, å håpe, å minnes barndommens drømmer og hengivne håp om det godes evigvarende vesen? Det er den avgjørende utfordring i Grundtvigs tale om angsten. På en måte er angsten svaret på dette mot. For den høyeste ekstase, lykke og godhet kaller på angsten og avmakten som sin følgesvenn. Det visste Grundtvig mer enn mange. Han maktet å møte motmakten med kyndighet og visdom. Og han våget spranget, igjen og igjen. Han så det som en viktig oppgave å skape tekster til allmenn gjenkjennelse, som oppfordring til det samme, uten å moralisere. Dypest sett er det livskraftene som er det utfordrende, sier Grundtvigs salmeretorikk, ikke døden.³⁴

³¹ SV I 231 (*Af den berømte "Stabat mater dolorosa" efterlignet*)

³² SV I 243

³³ SV I 13.1

³⁴ Se også under: *Sorg, Fiende, Graad, Klage, Kors, Skam/skyld, smerte., Vern m.fl.*

Ansigt

*Og alle de Mennesker, vi har elsket, har vi jo elsket i og med Legemet, og havde vi en fuldtro Ven og Veninde, da læste vi jo bedre og dybere Ting i deres Øje og Aasyn end de lærde i alle Stjærnerne...*³⁵
Grundtvig

Hva er klangbunnene for ansiktsmetaforen hos Grundtvig, slik den også florerer i salmeretorikken? To motiv må nevnes. Det som er knyttet til de gammeltestamentlige forestillinger om guds nærvær, symbolisert ved *Guds ansikt*, og som har fått fast plass i liturgisk/performative diskurser i kirkens historie: *Herren velsigne deg og bevare deg, Herren la sitt ansikt lyse over deg og være deg nådig. Herren løfte sitt åsyn på deg og gi deg fred.*³⁶

Et lignende ansiktsmotiv er den vi møter i fortellingen om Moses som ikke vil eller våger å se Guds ansikt: *Da skjulte Moses ansiktet; for han våget ikke å se på Gud.*³⁷

Et tredje motiv er fra den nytestamentlige forestillingsverden, symbolisert ved Paulus' ord i 1.Kor.13, 12 : *Nå ser vi som i et speil, i en gåte, da skal vi se ansikt til ansikt. Nå forstår jeg stykkevis, da skal jeg forstå fullt ut, slik Gud kjenner meg fullt ut.*

Siden gåtebegrepet og speilbegrepet er svært sentrale grundtvigske begrep, er dette et ekstra sentrale forelegg for hans tanke og symbolverden. Samtidig er det viktig å minne om det syn han etterhvert tilkjempet seg på bibeltekstene.³⁸

Den bestemmelse mennesket har fått i de teologiske diskurser i vestlig historie, handler ikke minst om det å forstå mennesket primært som et relasjonelt vesen, idet det oppfattes som skapt av noe/noen, og på alle måter og i alle forhold står *coram Deo* med sitt liv. Dette er den antropologi som også Grundtvig med sin dype affinitet til kirkens forestillingsverden, forholder seg til og dikter ut fra, selv om han aldri overtar den blindt. Han sier nei til noe og ja til noe annet, og preger det med sitt eget syn på fortid, samtid og framtid.³⁹

I dåpsritualet, som Grundtvig med sin sterke betoning av sakramentene stadig bekrefter i sin salmepoesi, kan vi for eksempel møte følgende strofe som både spiller på dåpens velsignelse og ansiktsmetaforen:

*Slaae et Kors med Herrens Røst
For vort Ansigt og vort Bryst,
Saa vi kan fornemme,
At vor Jesus, det er Ham,
Som, trods Korsets Død og Skam,
har Gud-Faders Stemme!*⁴⁰

³⁵ Grundtvig, *Ved min Lises kiste*, J.C.Brandt, *Kirkelige Leilighedstaler af N.F.S.Grundtvig*, 1877, s. 89

³⁶ For eksempel fra den norske kirkes høymesseliturgi, sitert i *Gudstjenestebok for den norske Kirke*, 1992, s. 147, og i 4. Mos. 6.24-26

³⁷ 2.Mos. 3.6b

³⁸ Se 2.4.11., *Bibel som tekst*

³⁹ Se for eksempel også salmen SVI 216. *Tie, alt Kjød, for Aasyn Hans*. Gjendiktning fra den greske tradisjon, østkirken.

⁴⁰ SV I 92.16 (*Fader-Vor er Herrens Bøn*)

Hele salmen *Til klart Guds Ansigt vi skal see*⁴¹ kan betraktes som en gjendiktning av 1. Kor 13, hvor ikke minst *tro, haab og kjærlighed* er sentrale motiv.

Første strofe går slik:

*Til klart Guds Ansigt vi skal see,
Og ret Hans Hjerte kiende,
Paa Jorden, som i Himlen, Tre
Guds Gierninger fuldende,
I Naade kom de ovenned,
Og Tro og Haab og Kiærlighed
Er Navnet paa de Trende!*

Andre eksempler på hans bruk av ansiktsmetaforen, finner vi i hans gjendiktning av den latinske julesang, *Et barn er født i Betlehem*:⁴²

*Da vorde Engle vi som de,
vi som de,
Gud Faders Ansigt vi skal see,
Halleluja, Halleluja!*

De forvandlingens kompliserte, og like forløsende lover som gjelder i Grundtvigs verden, hans pedagogiske prosjekt, hans antropologi og teologi, hans eskatologi, er på sublim måte innbefattet for eksempel i denne gjendiktning av julesangen. Det er et poetisk/teologisk mesterstykke av rang.⁴³

Sammen med andre kroppsmetaforer, *haand, mund, hjerte, tunge, øre, arme* m.fl., føyer ansiktsmetaforen seg inn i en kroppsretorikk som Grundtvig viderefører fra salmetradisjonen og kirkens filosofisk/teologiske tradisjon. Det er ikke minst basert på en tenkning om mennesket som et fullverdig mikrokosmos, med en kroppsforståelse som fortjener stor oppmerksomhet. Her gis gjennomreflekterte anslag til en lære om sansenes og kroppens betydning.⁴⁴

Følgende salmestrofe er et eksempel på jeg'ets tiltale av det hellige i egen person, i kraft av to av de aller sterkeste hellighetsattributter i Grundtvigs symbolverden, *ansikt og sol*. Strofen viser kjærlighetstalen på det aller mest bydende i det plagede jeg'ets bønn om den andres gjengjeldte kjærlighet og befriende oppmerksomhet:

*Ja, Du paa dit høie Sæde
Ei glemmer din ringe Brud,
Saa prise jeg skal med Glæde*

⁴¹ SV I 93 (*Til klart Guds Ansigt vi skal see*)

⁴² SV I 163.10 (*Et Barn er født i Betlehem*)

⁴³ Se også under *Barn, Fødsel* m.fl.

⁴⁴ Se for eksempel til dette, Uffe Jonas, "Det håndgriperlige selv – Grundtvigs lære om sanserne", 2001. Privat kopi av upublisert artikkel. Har sirkulert som arbeidspapir v/ *Grundtvig-Akademiet*, Vartov, København.

*Mit Ansigtets Soel, min Gud!
 Saa stol da, min Sjæl, nu paa Ham!
 Med Frygt gjør ei Frelseren Skam!
 O, bruus ikke længer, mit Hjerte!
 Hans Kiærlighed dulme din Smerte!⁴⁵*

Forbindelsen mellom ansiktsbildet hos Grundtvig og erkjennelse, eskjatologi og kjærlighet, er eksplisitt flere steder, blant annet i følgende sitat. Her holder Grundtvig på det tettete sammen den forskjell og den dype kontinuitet han plederer for mellom menneskelivet slik det leves i en kjent dimensjon, og forestillingen om en tilstand av evig godhet i en ennå delvis ukjent dimensjon:

...og selv den klareste Erkiendelse herved er kun billedlig og for Intet at regne mod Beskuelsen Ansigt til Ansigt, som vi kun nærme os i Kiærligheden, hvoraf den levende, virkelige og guddommelige Erkiendelse af alt Aandeligt og Eviigt udvikler sig. Derfor siger Apostelen Johannes, at kun hvo som elsker Gud, kiender Ham, som er Kiærlighed, ...⁴⁶

Avsked

Det finnes element av avskjed overalt i Grundtvigs salmer og i hans øvrige forfatterskap. Mannen var berørt av den totale avskjed framfor noe, døden, på en måte som vibrerer i hans tekster. Hans frykt for det som skaper skille og avstand, enten i form av det som initierer relative eller absolutte, store og små avskjeder, er noe han lar komme til syne på ulike måter. Han gjør det på en måte som ikke etterlater tvil om at dette er en helt nødvendig speiling av menneskelivet og dermed av de kristne livsformer.

Den salme som står i særklasse som avskjeds-tekst, er *At sige Verden ret Farvel*.

Den er et eksempel på kjærlighetens makt, og den ekstremt utfordrende *avmakt* som dermed gir seg til kjenne. Jeg lar denne salmen representere det element av avskjed som finnes i hele hans salmediktning.

⁴⁵ SV I 130.9 (*Som Hjorten, med Tørst befangen*), etter 41. og 42. Davids-salme.

⁴⁶ Grundtvig, *Christelige Oplysninger især for Lutherske Christne*, 1870, s. 106-107

At sige Verden ret Farvel,
 I Livets Gry og Livets Kvæld
 Er lige tungt at nemme;
 Det aldrig læres her paa Jord,
 Er Jesus! ei Du i dit Ord
 Hos os, som Du er hjemme.

Hvor tit hos Dig end Ly jeg fandt,
 Naar Hjertet skjalv, og Graaden randt,
 Og Verdens Bølger bruste,
 Ved Støvet hænger dog min Sjæl,
 Og Slangen bider i min Hæl,
 Skjønt Du dens Hoved knuste.

O Jesus! Herre, Broder sød!
 Du kiender bedst den bittre Død,
 Du har den overvundet!
 Vor Skabning grandt og kiender Du,
 Veed godt, vi alle seer med Gru
 Vort Timeglas udrundet!

O, kom du, som engang, jeg veed,
 Du i din Faders Herlighed
 Dig klart skal aabenbare:
 Var det i Gry, var det i Kvæld,
 Jeg skyndte mig med kort Farvel,
 I Sky til Dig at fare!

Men kommer Døden førend Du,
 O Jesus! kom da grant ihu,
 Hvor Sort der er i Graven!
 Besøg mig som din syge Ven,
 Forklar mig, saa jeg glemmer "den",
 Hvor deilig er Gudshaven!

Kom i den sidste Nattevagt,
 I en af mine Kiæres Dragt,
 Og sæt dig ved min Side!
 Og tal med mig, som Ven med Ven,
 Om, hvor vi snart skal ses igjen
 Og glemme al vor Kvide!

Kom, som du vill! jeg veed det vist,
 Du selv har sagt, at her og hist
 Du kiendes vil paa Røsten:
 Den Røst, hvorved, trods Verdens Larm,
 Os Hjertet brænde kan i Barm
 Og smelte hen i Trøsten.

O lad mig, i min sidste Stund
 Det høre af din egen Mund,
 Som Aand og Liv kan tale:
 Hvor rart der er i Himmerig,
 Og at du Stol har sat til mig
 I dine lyse Sale!

Før Døden, med sin Istap-Haand
 Gjør Skiel imellem Støv og Aand,
 Bortvifter Hjertets Varme,
 Indslumre skal jeg da med Lyst,
 Som Barnet ved sin Moders Bryst,
 I dine Frelser-Arme.⁴⁷

⁴⁷ SV IV 95

Slik jeg ser det, er det viktig å holde klart hvordan det Grundtvig måtte ha på hjertet med salmen, i ulike retninger i nærkontekster,⁴⁸ ved nettopp å skrive det som *salmetekst*, skriver seg inn i en kirke og verdenshistorisk symbolsk tradisjon. Det er nesten ikke grenser for hvilke forbindelseslinjer som kan knyttes til en slik tekst, intertekstuell forstått. Slik knytter han sin egen helt konkrete angst for døden til flere gjennomgående verdenshistoriske tema, som *Jesus som en fortrolig*, en som hører hjemme hos menneskene (1), paradismyten: *Slangen bider i min Hæl... osv.* (2), Jesus som stedfortreder og medlidende (3), Jesus som en som tar sine til seg (4), som en som regner menneskene som fortrolige, som venner som han tar seg av (5), som en som stadig lar seg *representere* av det som gjør mennesket godt i livet, og som det skal se igjen pga det han representerer som hellig figur (6), som kjennes på sine muntlige ord, lyden av stemmen og alt det representerer for Grundtvig (7), som det optimalt trøstende medium i verden, idet han kan love en plass, en evigvarende tilstand som er god i et hinsidig gudsrrike (8), og som kan *merkes*, selv i avskjedsstunden, på samme måte som et barn *merker* sin mor, sitt opphav - med alt det innebærer av kroppskontakt, trygghet, tilhørighet og trøst, når det suger av mors bryst, næres, og sovner av velvære...(9).

Til det makro-historiske rom i denne sammenheng, hører ikke minst forestillinger om *nedfart til dødsrike* i ulike varianter. Salmen *I Kveld blev der banked på Helvedes Port*,⁴⁹ er en tydelig framstilling av dette motiv. I en artikkel av Jakob Balling, "Nedfarten til dødsriget",⁵⁰ peker han på de ulike tradisjoner, fra oldkirken, Augustin, Nikodemusevangeliet, et kirkeinvielsesritual i det 9. århundre, et *korsreisingsritual* fra det 15. århundre, Dante, mystikere og fra Luther – for å vise ulike former for forestillinger som Grundtvig knytter seg til ved sin diktning om dette. Balling ser på Dantes Beatrice som en nærliggende figur til Grundtvigs forestilling om *i en af mine kæres Dragt* i strofe 6 i salmen over. Samtidig er det hans datter Meta som er representert i denne figur, på grunn av hennes særlige rolle i forbindelse med en av hans tunge depresjoner.

Stevns understreker i sin gjennomgang av denne salme, at den kamp for trygghet salmedikteren kjemper for her, aller mest er en *Jakobs-kamp*, hvor den ytterste avmakt og angst for å falle utenfor den tillit som bærer verden, får et maksimalt bydende preg. Dette spiller både på Grundtvig ordoppfattelse, hans evne til å *merke* ord, også som virkemiddel og medium, og på hans egen indre konstitusjon som plaget. Det får blant annet den følge at benevnelsene på det hellige får en mengde sterke uttrykk, hvorav for eksempel det hellige tenkt som *mor*, får en framhevet plass. Her spekuleres det ikke i gudsmetaforer; her manes det fram de bilder som det angstfylte menneske *må*

⁴⁸ Det har vært diskutert hvilke nærliggende forelegg for denne salmen som har vært mest troverdig (se Malling og Stevns). Både Kingo og Oehlenschläger er nevnt. Det blir også ofte framhevet at Grundtvigs datter Meta er direkte foranledning til strofe 6, noe som igjen har inspirert andre berømte menneskers egne avskjeds situasjoner (for eksempel Georg Brandes). Se Anders Malling, *Dansk SALME Historie*, I, 1962, s. 76-79. I denne salmen knyttes muligens også bånd til en tekst fra H. Tausens Salmebog fra 1533, en av Laurentius Petri: *En Bøn om Guds Ords varafftige Krafft i vore Hierter*. Det som særlig ligner, er det inntrengende element, slik Stevns tolker dette (*Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 65).

⁴⁹ SV I 243

⁵⁰ Jakob Balling, "Nedfarten til dødsriget", *Grundtvig-Studier*, 2001, s. 70-75

tilveiebringe for at ikke angsten skal få overmakt.⁵¹ Det er ikke uvanlig å rope på *opphavet*, for eksempel *mamma*, når man er i vanskeligheter som barn, i alle aldre (!). Grundtvig gjør det til *teologi*, og utfordrer våre forestillinger om det hellige på en fundamental måte i forhold til erfaring.

I sin angst for døden og avskjeden, *trenger* Grundtvig alt han kan få til fortolkning, og bruker de religiøse forestillinger som et intenst medium til egen forsoning med en tilstand han har dyp angst for.

Når denne metaforikken ikke blir sentimental, eller mister sin metaforiske kraft og går over til å bli overdrivelser, tror jeg det skyldes at han på en eller annen måte behersker det språk og de bilder som kan klare å gi uttrykk for en angst for døden som er så fundamental og ærlig, og ikke minst øm. Han holder et strengt grep om sine bilder, så de ikke står i veien for det kompliserte innhold de skal bære: hvordan angsten kan uttrykkes uten at håpet er krenket, og hvordan håpet kan uttrykkes uten at angsten som erfaring er krenket.

At det hellige her framstilles som *venn* og *mor*, skulle være innlysende. Kanhende finnes også ansporinger til det hellige som *elsker* i strofe 7, både på grunn av bruken av ordet *røst*, *brænde*, og *smelte*. Motsatt kunne man spørre om det ville være mulig å fortelle om frykt for døden i et erfaringsnært språk, som salmer er, uten å bruke den type metaforer. Ved denne type tema, terminologi og billedspråk, er vi midt inne i den høyst aktuelle diskurs om gudsbilder og antropologi, som kjønnretorikk, for at *erfaring* skal ivaretas. Det er særlig teologen Sallie McFague som har blitt symbolbærer for en slik oppmerksomhet i de teologiske rom, med sine teorier om metaforisk teologi, og av gudsbilder og gudsrelasjon som en kjønnretorikk og relasjonell diskurs, i bøkene *Metaphorical Theology* og *Models of God*.⁵²

Dette er kanskje en salme som mer enn mange viser den indre dialog i en truet sjel, av konkret død eller alminnelige dødsangst; mellom de ulike *stemmer* innvendig som slåss om overtaket, og som er representert ved ulike gjenkjennelige aktører. Det er som om denne indre samtale lykkes fordi den makter å benevne, direkte og indirekte de forskjellige muligheter til frykt og forsoning som finnes. De blir satt inn i et overbevisende forhold til hverandre, slik at den indre samtale lykkes, og kan fungere som et allment uttrykk for for eksempel dødsfrykt, men naturligvis også for andre former for adskillelser og avskjedsfrykt.

Salmen kan også tenkes som en tekst som kan henvende seg fra den ene person eller instans til en annen, for å fortelle om egen kamp med kaoskreftene, særlig i form av *adskillelseskraft*. Teksten kan fungere som uttrykk for hvilke krefter, tolket som hellig kraft, som er tilgjengelig for mennesker, når død og andre adskillende krefter truer med å ta mot og kraft og virkelighet fra mennesket.

⁵¹ Til støtte for min påstand, se f.eks. ulike moment hos Magnus Stevns, "Kom i den sidste nattevagt" (1934), *Fra Grundtvigs Salmesærkersted*, 1950, s 58-71: "I Grundtvigs Salmer har Frelseren til enhver Tid den Skikkelse, der er Brug for. Gælder det et Lam, der skal reddes, er han Hyrden; men gælder det et Barn, der skal bringes til ro, er han Moderen, slet og ret en Kvinde." - og det er en mørk Tale for denne Verdens Visdom, men det er en Morgenstjerne for det troende Hjærte, - thi Herren kunde ikke være det fuldkomne Menneske, uden i Grunden at være baade Mand og Kvinde, og kun det fuldkomne Menneske er i alle Maader skabt i Guds Billed og efter hans Lignelse - (Grundtvigs Præken 2. Fasteonsdag 1848). Saaledes kan da Digteren knuse sin Dødsangst under Billedet af en Mor, hvem Barnet gemmer sig ind til. Det er saa simpelt i sin rolige Skønhed, men overfor det blegner enhver anden Forestilling om en Fred, der overgaar al Forstand."

⁵² Sallie McFague, *Metaphorical Theology, Models of God in Religious Language*, 1982, *Models of God*, 1987. Se også min bruk av hennes tenkning i 1.2.5.

Det *gjensidige* i teksten ligger også opp i dagen. Hele salmen er gjennomgående preget av en dialog mellom jeg'et og du'et, hvor begges blanding av guddommelig og alminnelig spiller på hverandre i en gjensidig avhengighet. Hvis ikke mennesket er en venn (5), samtidig som det er avmektig og truet, og det hellige dødelig og preget av levd liv (3), vil ingen kommunikasjon være mulig. Hvis ikke det helliges troverdighet er helt intakt, og samtidig gjenstand for tvil og derfor bønnens bydende stemme (alle strofer), vil ikke denne kjærlighetens tale være mulig, og ville ikke kunne eie nerve. Alle kjærlighetens kvaliteter er nødvendige for å etablere en slik samtale mellom en trøster og en som skal trøste. Begge parter må være berørt av saken, begge må være fortrolige, begge må ha en form for likeverdighet og gjensidighet, selv om det er den ene parten som *gir mest* i relasjonen, en asymmetrisk relasjon.

Det er viktig å minne om at det hellige like gjerne kan være representert *i* mennesket, som *mellom* eller *utenfor*. Det forhindrer en farlig form for modelltenkning i historiske tekster, som tillegger mennesket for mye av det profane, som indre, urent (ofte forbundet med det kvinnelige), syndig. Mens det hellige får for mye, som ytre, mannlig, godt, rent osv. Noe som ikke bare antropologisk blir svært misvisende, men som heller ikke stemmer overens med kristen teologi, hvor inkarnert virkelighet er kjernepunkt.

En religiøs estetikk slik Mowinckel formulerte det (*den høieste virkelighet er for fromheden skjønn*),⁵³ er i denne salmen svært tydelig. Her taler sannheten i dødsangsten, kampens virkelighet og intensitet, den dypt usikre utgang på det hele. Sakte overvinner den bedende sin tilstand ved å holde det hellige fast ved å påkalle dets egenforståelse i form av mange bilder og egenskaper. Det helliges egen *ære* står på spill. Denne innsikt er noe av salmens aller sterkeste og overbevisende estetikk, dens bydende skjønnhet. En skjønnhet i bønner som ikke tvinger, men likevel holder sitt blikk på *den andre* i livsnødvendig håp om forløsning. Denne salmen er skjønn på grunn av sin brutale virkelighesskildring av et angstfullt menneske. Et menneske som seirer fordi han/hun tilkjemper seg trøst gjennom ordene, og dermed lykkes å stille seg selv til ro, en gang til..., i kraft av den religiøse retorikkens virkelighetsmanende språk.

Ingen kjærlighet uten avskjed. Det vet Grundtvig, og viser det på denne og lignende måter over alt i sitt salmeunivers.

Bånd

*Jeg tror at hvis Gud lot oss se helt klart det båndet som binder oss til hverandre i godt og ondt, ville vi ikke kunne leve lenger.*⁵⁴
George Bernanos

Grundtvig er ekstremt oppmerksom på det som er *mellom*, på de krefter som *binder sammen*. Bernanos-sitatet er et litterært uttrykk for hva det handler om å oppfatte den på samme tid

⁵³ Se kap 1.2.4., *Tekstutvalg*

⁵⁴ Georges Bernanos, *Le journal d'un cure de campagne*, 1936, *Underet i de tomme hender*, (overs.), 1966, s. 111

avskrekkende og fasinierende makt (Gud) som ligger i relasjoners betydning. Det helliges *tremendum et fascinatum*, er for Bernanos som for Grundtvig, noe som møter mennesket i levd liv og levende relasjoner, ikke bare som forestillinger om en *annen slags virkelighet*. Dvs., *den andre slags virkelighet* er for disse noe som erfares som bruddflater og i bruddstykker i det konkrete hverdagsliv, ikke bare i ekstremisituasjoner eller i særskilte religiøse erfaringsrom. Hverdagens potensielle hellighet, dens metafysiske karakter, er for disse nødvendig for å oppfatte og å oppleve hverdagen så virkelig som mulig. Det er ikke det hellige som er blitt hverdagslig, men hverdagen som åpner opp for (åpenbarer) det hellig i deres tenkemåte.

Det er mange uttrykk for det sammenbindende element i Grundtvig tekster. Ett av dem er ordet *Baand*,⁵⁵ andre er knyttet sammen med dette ordet, ikke minst det ofte gjentatte *Fuldkommenhedens Baand*.⁵⁶

Grundtvig hadde et erfaringsbegrep, en historisk bevissthet og en religiøs grunnfølelse, som gjorde at han kjente et nesten like naturlig bånd til de som var døde, som til de samtidige og de som ville komme etter!

Hans erfaringsbegrep har jeg omtalt tidligere. Det er et sterkt utvidet erfaringsbegrep, som ikke er lett å skille fra hans historiske bevissthet og hans religiøse grunnsyn. Det handler også om den kroppsdiskurs han tenker innenfor, hvor selve fenomenet fødsel gjør at han tenker kontinuitet (bånd) fra den ene kroppen til den andre, som konkret videreførelse av liv, og som delaktighet i det samme hellige livsprinsipp.⁵⁷

Den organisk sammenhengende tenkning som var en del av det historiske prosjekt for romantikken som periode, preget også Grundtvig, og bidro til at han så mer etter det som bandt sammen, organiske objekter knyttet til tid og sted,⁵⁸ enn etter det som skilte og var forskjellig. Han var også dyktig til det siste, og er kjent for å sette svært skarpe skiller mellom ulike ting.

Allikevel ser Grundtvig på det religiøse som det mest sammenbindende som kraft; i kraft av kjærligheten som grunnfenomen og ontologisk fenomen, ut fra troen på *skapelsen, inkarnasjonen* og den *eskatologisk* lykkelige sammensmelting av alt levd liv. Det kommer ikke minst av den type skapelsesmyte han tenker ut fra, ikke en skapelse av offer, ex nihilo eller av kaos, men av *kjærlighet*.⁵⁹ Dette kan vi se i salmediktningen, på utallige måter. Noen steder kommer det eksplisitt til syne også som uttrykk for at kirkens hellige blick på verden, til forskjell fra andre måter å betrakte verden på (*verdens* måte), mer har øye for det som forener, enn det som skiller, som for eksempel i følgende salmestrofe fra salmen *Til klart Guds Ansigt vi skal see* :

⁵⁵ Se for eksempel Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 77 f., 134, 158, 290

⁵⁶ Samme, s. 53, 77-79, 133 f., 153

⁵⁷ Se kap 2.3., *Det relasjonelle* og 2.5., *Tid og sted*

⁵⁸ Se for eksempel Alexander Demandt, *Metaphern für Geschichte, Sprachbilder und Gleichnisse im Historisch-Politischen Denken*, 1978, s. 17-124: "Organische Metaphern"

⁵⁹ Se kap 2.4., *Det helligdet aller helligste*

*I Verden tales vidt og bredt
Om Grund-Forskielligheden,
I Kirken immer de gjør Eet,
fra Oven og fra Neden;
Thi vi gienfødes i vor Daab
Med Peders Tro til Pauli Haab,
Johannes-Kiærligheden!⁶⁰*

Et annet eksempel på det utvidede erfaringsbegrepet i forhold til salmegenren som fenomen, er det som både kommer fram i hans betraktninger over dette i salmen *Syng, Guds Folk! med Hjertens Glæde!*, hvor det er tydelig at de dodes uttrykk for sin tro, ikke går ut på dato, men alltid er representert i gamle tekster som uttrykk for den livskraft de også berører ettertiden med via tekstene som medier. Grundtvig føler enhet med , tilhørighet til, forpliktelse på det liv som *var*, og som han lever høyt på, slik alle gjør, i hans øyne. Slik dikter han om de bånd man er bundet med til fortiden, den nærhet man kan føle til de døde, og hvordan tidsbegrepet må føye seg etter det, og ikke etter den teknisk/naturvitenskapelige forståelse av tid(og bånd) når det gjelder nærhet og fjernhet:

*Grønnes lad en visnet Palme!
Syng hver gammel Kirke-Psalme,
Som om den var gjort i Gaar!
Derpaa Verden bedst kan mærke,
For din Aand, den evig Stærke,
Som en Dag er tusind Aar⁶¹*

I dyp erkjennelse av at kjærlighet representerer makt, ontologisk makt,⁶² dikter Grundtvig i pinsesalmen *Oprundet er vor Jubel-Fest*, om de indre og ytre krefter denne kjærlighetsmakt består av; *Hjerte-Baand* og *Du river ned hver Mellem-Væg*. Det handler om makt til å knytte sammen, og makt til å fjerne negative hindringer for fellesskap:

*Du er Hans Røst, som raaber: kom
Til Fristed mit for Død og Dom!
Du sammenknytter, som Guds Haand
Hans Menighed med Hjerte-Baand!*

*Du river ned hver Mellem-Væg,
Som gjør splidaktig Lærd og Læg,
Du tugter Øie, Fod og Haand*

⁶⁰ SV I 93. 2 (Til klart Guds Ansigt vi skal se. Efter 1.Cor.13)

⁶¹ SV I 119.2 (*Syng, Guds Folk! med Hjertens Glæde!*)

⁶² Den beste kortfattede teologiske framstilling av hva som kan menes med kjærlighet som ontologisk makt, har jeg funnet hos Paul Tillich, i hans bok *Love, Power, and Justice*, 1954/60, særlig s. 24-34 ("An ontology of love")

*Til Enighed i Fredens Baand*⁶³

Når *Baandene* er av det uønskede slaget, når de binder til fiendemakter, har det hellige, som kjærlighet, makt til å påvirke disse bånd, slik at de løses opp:

*Som Foraars-Solen mild og blid,
Vor Trøster-Mand fra Arilds-Tid,
Naar tit vi faldt i Fiende-Haand,
Du løfted Aag, du løste Baand,
Saa brat sig Bladet vendte!*⁶⁴

Bånd kan være så mangt i en dikters hånd, for eksempel skulder-bånd! I en dikters penn er mening ikke på samme måte knyttet til denotasjon som konnotasjon; derfor kan selvsagt pyntebånd gi mening nok og ikke være en mindre verdifull metafor for det som binder sammen. Selv om den sammenbindende mening i ordet *Baand* her kan diskuteres, er det ikke tvil om at selve strofen handler om det lille hellige Jesus-barnets kosmiske (og mikrokosmiske) betydninger, og skulderbåndet som et tegn på det:

*Betlehem i Juda-Egne!
Vær nu stolt og sjæleglad!
Himlens Engle dig betegne
Som vor Herres Hoved-Stad!
Ei med Stjerner Ære bytte
Kan nu Davids faldne Hytte;
Han med Stjernerne i Haand
Cherubim til Skulder-Baand,
Christus, Guddoms-Ære værd,
Himlen hellig, Jorden kiær,
Fødtes af din Jomfru skiær!*⁶⁵

Å knytte seg til noe, henger ofte sammen med å løsrive seg fra noe annet. Det er ethvert menneskes erfaring at løsriving kan være smertefullt, alt fra morens mentale smerte ved å klippe navlestrengen, til alle former for avskjæring av kontakt og etablering av ny. I den kristne forestillingsverden er ikke minst Guds evne og vilje til å avskjære seg fra sin egen makt for å knytte seg konkret til menneskets verden og virkelighet, forbundet med noe som selv guder finner vanskelig (ofre seg selv, sin egen sønn osv.). Det ser vi et eksempel på ved bruk av ordet bånd i følgende strofe, hvor den tålmodighet som kreves, blir understreket, og store perspektiver malt på den frelsende strategi og maktavleggelse som skulle til for at verdensrommets hersker skulle begrense seg til levd liv. Maktene måtte finne ut hvordan det er å være menneske, for å kunne

⁶³ SV I 18.7-8 (*Oprundet er vor Jubel-Fest*)

⁶⁴ SV I 31.1 (*Som Foraars-Solen mild og blid, efter den 85de Davids-Psalme*)

⁶⁵ SV I 153.1 (*Betlehem i Juda-Egne!*)

følge sitt eget oppdrag. Igjen ser vi hvordan dette spiller på makro og mikrokosmos-tenkning, i de brytninger som skal til for å få dette til, for å skape reell avhengighet og dialog:

*Lidt er Ydmyghed i Støvet,
Ligned ved et Stjerne-Skud,
Men her ligger Han i Svøbet,
Som er alle Stjerners Gud!
Han, som skal al Verden dømme,
Holder Himlens Hær i Tømme,
Lagde nu, i Svøbet krum,
Tømmen ned i Krybbe-Rum,
Lod nu af en Jomfru skiær
Sig taalmodig binde her,
Evig Priis og Ære værd!*⁶⁶

For at ingen skal være i tvil om meningen med og årsaken til denne Guds måte å gjøre seg liten og sårbar og bundet på, sier Grundtvig det helt eksplisitt i strofe 4:

*Men hvad løser dog den Gaade!
Hvad vil Gud med Barne-Haand?
Løse vil Guds Søn af Naade
Alle Synds og Dødens Baand;
Derfor lader Han sig binde,
Lader sig med Svøb omvinde,
Som i trange Krybbe-Rum,
Saa i Graven mørk og tom!*⁶⁷

Hvis det er noe som understreker og bekrefter Grundtvigs syn på kjærlighet, så er det uttrykket *Fuldkommenhedens Baand*. Det bekrefter alle salmer hvor det forekommer, og det bekrefter også Toldberg i sin *Symbolverden*.⁶⁸ Det spiller ikke minst på bibelretorikken, *Men over alle disse ting kle dere i kjærligheten, som er fulkommenhetens bånd*.⁶⁹ Her i en av salmevariantene:

*Da lærer jeg tillige,
Hvad daarlig kun jeg veed,
Hvad Gud i Himmerige
Forstaaer ved Kiærlighed,
Hvor dyb, hvor høi og vid,
Langt over Himmel-Buen,
Sig hvælver Hjerte-Luen,*

⁶⁶ SV I 153.3

⁶⁷ SV I 153.4

⁶⁸ Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 53, 77-79, 133 f., 153. Her knyttes blant annet til Grundtvigs forestillinger om *Gylden-Aaret*, og til hans tanker om forholdet mellom regent og folk.

⁶⁹ Koloss. 3.14

Grund-Solen, evig blid!

*Da lærer jeg at virke,
Med dig, Gud-Helligaand,
I Jesu Christi Kirke,
Fuldkommenhedens Baand,
Som slynge skal paany
Sig tæt om alle Sjæle,
Der end paa Jorden knæle
For Herren over Sky! ⁷⁰*

Bånd kan også brukes om selve livets grunnbetingelse og beskaffenhet, det som gjør at man betrakter likhet og forskjell mellom hellig og profant på den ene eller den annen måte, alt etter hvordan de bånd som strukturerer menneskets måleinstrumenter oppfattes (*Støvets Tunge*, som *maaler Evighedens Dyb*, og *skielne..*):

*Fader, Søn og Hellig-Aand!
Tør om Eder Støvet sjunge?
Kan de løses her, de Baand,
Som indvikle Støvets Tunge,
Naar den vil, med Kløgt af Kryb,
Maale Evighedens Dyb,
Skielne klart fra Skygge-Dalen
Konge-Lys i Stjerne-Salen ⁷¹*

I den kjærlighetens aura som kalles Gud, kan mennesket og Kristus knytte bånd, *Kiærligheds Snor* og *Rosen-Baand*, som to inderlig forbundne venner eller kjærester, eller foreldre/barn, allierte på fundamental måte i et kjærlighetens rike av en annen verden:

*Menneskens Søn og Troens Aand,
De flette saa hernelen
Kiærligheds Snor og Rosen-Baand,
Indskyde Himmel-Freden,
Og inderlig De frydes ved
At i Gud-Faders Kiærlighed
Med Ham, som Guddoms Helte,
De evig sammensmelte!*

*Menneskens Søn og Troens Aand
Os byde Selv at kalde*

⁷⁰ SV I 380.7-8 (Drag ind ad disse Porte. P.Gerhard's "Zeuch ein zu meinem Thoren" forkortet og frit fordansket)

⁷¹ SV I 85.1 (Fader, Søn og Hellig-Aand!)

*Kiærligheds Snor det Rosen-Baand,
Som aldrig skal affalde,
Indprænte os det kongelig
Med: Fader-Vor i Himmerig!
Al Rigets Magt og Ære
For evig Dit skal være!⁷²*

Det nettverk av krefter som binder mennesket til krenkende og dødelig virkelighet, fordrer sinnrike løsninger; og karakteriseres ved hjelp av bånd som binder. Det å løsne på båndene er veien til å la livskraftene slippe til, men enkelt er det ikke:

*Daaben er den næste Part,
Der det bliver aabenbart,
Sprængt er Dødens Torden-Sky,
Livets Soel brudt frem paany,
Fødselen af Vand og Aand,
Pagtens Seigl med Mund og Haand,
Løser Synds og Dødens Baand!⁷³*

At det er menneskets dype lyst til det gode, i fundamental forstand, som allierer seg med og styrker de krefter som er i stand til å rokke ved alle de bånd som binder mennesker til destruktivitet i Grundtvigs verden, skulle det ikke være særlig tvil om. Det er hans ontologiske forståelse av kjærlighet, og dens utforming i levd liv som ligger til grunn for en slik hyllest til de gode krefter i livet. Her i en variant av hans forestilling om den numinøse opplevelse nattverden symboliserer som berusende akt:

*Det var Moders gode Ord,
Som os bar med Smerte,
Naar hun gik fra Herrens Bord,
Trøstet i sit Hjerte,
Naar hun gik fra Herrens Huus
I en salig Glædes-Ruus,
For hun kunde mærke
Naadig er den Stærke!*

*Moders Tro end i os boer,
Derfor vi ei orage
Smuler under Herrens Bord,
Men til Takke tage,
Bede kun vor Himmel-Ven,*

⁷² SV I 178.3-4 (Menneskens Søn og Troens Aand)

⁷³ SV I 88.8 (Børne-Lærdoms Parter fem)

*Tage saa mod os igien,
Og med sine Dyder
Skjule vore Lyder!*

*Men vor Moders dybe Lyst
Til i Himme-Rige,
Hvilende ved Herrens Bryst,
Værdig Tak at sige,
Den forstærke Herrens Aand,
Saa den sprænger alle Baand
Herlig overvinder
Hvad end er til Hinder!⁷⁴*

Bånd brukes ofte i preknar, hvor Grundtvigs refleksjon kommer tydeligere frem. Preknenes er ofte forvarsler for salmer, som kommer som en kulminasjon over det han kan ha reflektert over i prekenform. Det er som om han gjennomgår en indre prosess som leder fram til et helstøpt salmeuttrykk. En særlig kjent salme hvor *Fuldkommenhedens Bånd* inngår i en eksplisitt kjærlighetsretorikk, er salmen *Kjærlighed er Lysets Kilde*:

*Kjærlighed er Lovens Fylde
Og Fuldkommenhedens Baand,
Den er hvad vor Gud vi skyldte,
Den er Frugten af Hans Aand,
Derfor med Guds-Kjærligheden
Voxer op omkap Guds-Freden,
Vorde kan vi og ved den
Eet med Sjælens bedste Ven⁷⁵*

I Syvstjernen kan man for eksempel finne dette ordet sentralt plassert i hans forsøk på å vise den tenkemåte og ledetråd en leser kan trenge for å forstå hans kirkehistoriske overblikk eller *Søndagssyn*, som han selv kaller det.

I *Indledning* til Syvstjernen skriver han :

...saaledes skjønner vi let, at den "Kristi Kjærlighed", som er Fuldkommenheds Baand og gjør alle de troende til ét Liv, det ny Menneskeliv i Herren, den maatte være det første, som tabtes, og maa være igjen det sidste, som naas ved Livstræet i Guds Paradis. I det græske Sprogsamfund ser vi ogsaa af Apostelbrevene til Korintierne, at denne Kærlighed, der gjør alle Menighedens Lemmer til ét Legeme, lige fra Begyndelsen var det store Savn, medens vi derimod hos Polykarp og Irenæos klarlig spore det Guds herligheds Haab, som i det andet Korinterbrev er saa mesterlig betegnet; og hvad det latinske Sprogsamfund angaar, ...

⁷⁴ SV I 97.5-7 (*Smuler under Herrens Bord*)

⁷⁵ SV IV, 263.3 (*Kjærlighed er Lysets Kilde*)

Her knyttes altså en forbindelse mellom hans Ireneus-fascinasjon og temaet kjærlighet, idet han gir attest til Polykarp og Ireneus om å ha et særlig våkent øye for det sammenbindene element: kjærlighet.

Grundtvig eksprimenterer med grensene for hvordan relasjonen mellom mennesket og gud/er etableres som kjærlighets-bånd. Hans bruk av kjærlighetsgudinnen Frøya er et sterkt tegn på dette, hvor bakgrunnen nettopp er en del av diskusjonen omkring forholdet mellom *aser* og *mennesker* i mytologien.⁷⁶ Hennes ektemake Ottar er *menneske*, og hennes største betydning som kjærlighetssymbol, både i Grundtvigs retorikk og ofte ellers i den romantiske diskurs, er hennes savn av Ottar når han er utenfor rekkevidde og hun ikke kan nå han. Ved å bli giftet til Frøya, ble Ottar for en tid hevet opp til gudenes krets. *Frøyas tårer er symbol på alt ekte kjærlighessavn*, et av menneskets edleste kjennetegn, slik Grundtvig ser det.⁷⁷ Igjen er det *båndene* mellom vesener av ulike slag som står i fokus for oppmerksomheten. Grundtvig gjør Frøya til *Kristi Brud*, et svært viktig moment i hans tanker om det hellige ved kjærligheten, og ved forholdet mellom såkalt hedendom og kristendom.⁷⁸

Barn

*Et lidet Barn saa lystelig
Er født for os paa Jorden,
Af Moder-Mø saa yndelig,
Han er vor Frelser vorden!
Var ei den Søn af Jomfru reen,
Vi gik forloren, hver og Een,
Paa Ham alt Haab vi brunde!
O søde Herre Jesu Chris!
Du, som er Gud og Mand forvist!
O fri os fra den Ondt!⁷⁹
Grundtvig*

Salmeretradisjonen er en genre som i sitt grunnpreg kan tenkes som *barnlig*, idet den både er bygd opp av enkle, hverdagslige begreper og begrepspar som opp/ned, smerte/hjerte, inn/ut, sol/mørke, er skrevet med rim og rytme, noe ethvert barn *forstår* og lett kan gjenkjennes som lek.⁸⁰ Salmer er sånn sett ment, i sin kultiske kontekst, å være for alle. Kanskje er det slik at *barne-sang* og *julesang* er forbundet på en måte som kan sies å være den siste rest av felles religiøs, tekstlig gods i vår kultur. Det gir fremdeles mening, selv om det ikke er bokstavelig sant, at *alle* kan *Et barn er født i Betlehem*.

Fromhetsretorikken i vestlig kristendom, særlig salmeretorikken, har fokusert sterkt på foreldre/barn relasjonen når talen er om gudsforholdet (*Guds barn*). Dette har blant annet nyere feministisk forskning satt under hard kritikk på grunn av den *infantilisering* av mennesket som ligger snublende nær om den troende aldri kommer ut av sitt barnlige, umyndige og potensielt undertrykte barneforhold overfor det hellige selv. Kombinasjonen av makt (*Gud har sagt*) og

⁷⁶ Se for eksempel Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 35, 45 f., 55, 58, 77, 106, 134, 158-165, 169-173, 177 f., 181, 190 f., 193, 196, 199, 214, 217 f., 225, 289, 292-300.

⁷⁷ Se om Frøyas forhold til Ottar, se Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 158

⁷⁸ Se også samme kap., *Brudgom, bryllup, Pagt, Vekselvirkning, Magt*

⁷⁹ SV I 165, gjendiktning av Martin Luthers Vers *Ein Kindelein so löblich*

⁸⁰ Se samme kap., *Lek*

ansvarsfraskrivelse (*jeg er ingen ting, Gud er alt*) hører til klassisk, religiøs undertrykkeseretorikk. En retorikk som i sin ydmyke tone har makt til å holde mennesker tilbake fra å bevisstgjøre seg selv som krenkede, og å ansvarliggjøre reell fiendemakt.

Howdan møter man slike svakheter? Hvis man ikke velger å avsverge bruk av selve foreldre/barn modeller og metaforer, kan man videreutvikle dem og ta et oppgjør med misbruk på en annen måte. Et særlig aktivt og kreativt prosjekt i denne retning gir Sallie McFague. Med stor innsikt og teologisk dristighet tegner hun ansatser til en ny måte å tenke treenighet på, og kjærlighetsrelasjonen mellom Gud og menneske, idet hun foreslår modeller for relasjonen med Gud som *elsker, foreldre og venn*.⁸¹

Grundtvigs salmeprojekt kommuniserer fabelaktig med moderne teologiske arbeider med metaforisk teologi a la den Mc Fague plederer for.

McFague, som Grundtvig, ser først og fremst *mulighetene* i foreldre/barnmetaforene, mangfoldet og kanskje ikke minst det *myndige barns* påberopelse av sine rettigheter som barn, med skarp oppmerksomhet på muligheten for misbruk.⁸² De er også begge opptatt av at gudsrelasjonen må forstås i dyp kommunikasjon med de relasjoner mennesker nå engang lever i og av, for at det hele skal være erfaringsbasert tale om det hellige, og fordi den religiøse retorikk nettopp kan være det maktmiddel som ivaretar det sårede barnet når det trenger hjelp til å finne sitt eget språk og sin egen vilje.

I salmene tar det gudelige barnet tilbake sin barnemyndighet, bevisst som det er om sine svakheter og mangler, men enda mer bevisst om sitt opphav, verdighet og rett til å forholde seg til makten i første person, Gud selv; og dermed til alle makter av større eller mindre rang i verden og i kosmos. Salmene viser noe av barnets status, ideal og makt i verden ved sitt utpregede bidrag til en mer mangfoldig tale om Gud som barn, Gud som foreldre.⁸³

Mc Fague oppfordrer for eksempel til å nedtone de bibelske metaforer, *herre, konge, far* osv. Samtidig som hun anbefaler en omdefinering av for eksempel fars- metaforen, slik at den ikke brukes i tradisjonelle undertrykkende modeller, men i en mer samlet forståelse av den ideelt gode mor og far, den kjærlighet man faktisk til en viss grad opplever og oppfatter i konkrete relasjoner. Med slike innsikter kan man med fordel forsøke å fornye den bibelske metaforbruk, istedetfor å bare ensidig påpeke denne metaforikkens mulighet for svært undertrykkende strategier, hvor disse metaforer mest står for regent, hersker mm.⁸⁴ Det er ikke tvil om at Grundtvigs bruk av slike begrep som *herre, konge* mm., nettopp svarer til den dreining McFague argumenterer for, i retning å

⁸¹ Sallie McFague, *Models of God*, 1987, *Modeller af Gud*, (overs.), 1991

⁸² Se særlig McFague, *Modeller af Gud*, 1991, s. 126-157: *Gud som moder*.

⁸³ Se for eksempel SV 1 163 (*Et Barn er født i Betlehem*)

⁸⁴ Sallie McFague, *Modeller af Gud*, 1991, s. 43: "Jeg mener at disse modeller (moder, elsker, venn) er enestående velgenede for teologien i en atomalder og at de også kunne tjene til å sette den nuværende fremherskende fader-metamor in i en ny sammenheng, der snarere går i retning af forældreværdighed end i en patriarkalsk retning." Litt lenger nede på samme side: "Det vil sige at hvis man overvejer karakteristika ved den kærlighed der vises af foreldre, elskere og venner, så er de ord der falder én ind "troskab", "næring", "tiltrækning", "selvopofrelse", "respekt" og "gjensidighed". Faktisk spiller alle de kærligheds-kvaliteter ind som så pænt er afgrænset i oldtidens opdeling i agape, eros og philia. Disse ord henleder tanken på magt, men en helt anden slags magt end den der forbindes med modellerne herre, konge og patriark."

relatere det til *det som er godt* i de primære relasjoner og modeller, så tett til allmenn erfaring som mulig.⁸⁵

Hvis det er noe *sted* kjærlighet utspiller seg, forsømmes og kan forbedres, så er det i relasjonene mellom foreldre og barn. Konnotasjonene til begrepet *barn* er uendelige i Grundtvigs tekstlige og symbolske univers. Ikke minst takket være den sentrale kristelig forestilling om det hellige selv som inkarneres, blir kropp, blir barn. - Tegnet framfor alle tegn på hva den kristne religion handler om, Gud som kropp, Gud som barn. Dette blir ikke mindre sentralt når en tenker på hvordan Grundtvig fokuserte på de relasjoner mennesker lever sine liv i, og at det bare er i kraft af egen erfaring man kan erkjenne det hellige ved livet.

Når Grundtvig skal beskrive syndefallets skade, så gjør han det for eksempel ved å vise til at mennesket lar seg forføre til å tro at *Gud* misunner det dets glede og lykke, og dermed viser seg fram som pervertert *herre*. Omtrent slik vi kjenner det fra det undertrykkende religiøse språk, hvor den koloniserende *herre* er en infantil voksen som med frykt og forførende smålighet inviterer barna til en likeverdighet hvor menneskets egen vilje og lyst er ofret til fordel for den beskyttelse og makt som herren krever og kan tilby. Slik kan han si det:

*...da Mennesket selv, denne Jordk(l)imp, meste(r)lig dannet af usynlige Hænder og vidunderlig oplivet af den Almægtiges Aande, er jo et talende Beviis paa Skaberens Kiærlighed, men dog er tviolen derom, ja Mistanken til Gud, som en hjerteløs Hersker, der misunder Mennesket Lykke og Glæde, de er saa gamle i Verden som Synden, ja er dens Begyndelse som vi see hos Kvinden, der laande Øre til Løgnens Fader, som sagde: I døer ikke af det forbudte Træes Frugt, men Gud veed, at naar I æde deraf, da oplades eders Øine og I blive som Gud til at kiende Godt og Ondt, og det er først Christendommen, der igien har aabenbaret Menneskene Guds Kiærlighed, men ogsaa aabenbaret den saa klart, at selv de, der fattes Hjerter til at troe paa den, sædvanlig dog see sig nødt til at indrømme den og lade som de aldrig havde tviølet derom, men tvertimod fundet Guds Kiærlighed saa grændseløs, at der behøvedes ingen Forsoning og ingen Opoffrelse af den Eenbaarne.*⁸⁶

Grundtvigs spiller sterkt på mange forestillinger knyttet til barn og barndom. Jeg skal nevne noen. Når Grundtvig relativt sent i sitt forfatterskap skriver *Kristenhedens Syvstjerne*, er det alt annet enn tilfeldig at han i innledningen framhever barnet som *Skjaldens* like og likeverdige i sin forståelse og oppfattelse av verden:

*og det klinger jo saa utroligt, at det er muligt, kun Skjalden og de smaa Børn endnu kan finde det rimeligt, skjønt...*⁸⁷

I den romantiske diskurs, som etterfølger 1700-tallets særlige oppdagelse av *barnet*, er dette kjente tanker.⁸⁸ Grundtvig har bare kanskje enda flere grunner til å dyrke dem, utdype dem og hengi seg

⁸⁵ Se for eksempel SV I 18.4:
*Du Mælk os gav i Moder-Skiød,
 Du mætter os med Livets Brød,
 Og, som en Foster-Fader fiin,
 Du skænker os med Glædens Viin!*

⁸⁶ Christian Todberg, *Grundtvigs Prædikener*, 12 (1838-39), 3die trinitatis-Søndag 1839, s. 255

⁸⁷ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Innledning*, s. 18

til den type visdom som dreier seg om hva barn og barndom betyr i verden. Det er heller ikke tilfeldig at han nesten er samtidig med Freud, som jo er aller mest berømt for å fokusere på barndommens betydning for menneskelivets vei, vilkår og utviklingsmuligheter.

William Michelsen påpekte i sin avhandling om *Tilblivelsen av Grundtvigs Historiesyn*, hvordan selve den skrivemåte Grundtvig utviklet, bærer sterke spor av denne sans for og nærmest bekjennelse til det barnlige. Det fikk konsekvenser for selve det tekstlige uttrykk, slik Michelsen viser til, i og med hans oppdeling av mulige inndelinger av hans skrivemåte av historisk stoff på.⁸⁹

Hvordan kan det se ut når Grundtvig bruker barnebildet?

Mange vil kanskje ikke se annet enn en felleskristelig urform eller klisje når de leser julesanger. Når Grundtvig skriver seg inn i denne felleskristelige genre, gjør han alltid noe med den, dvs. preger den i sitt eget bilde. Han henter opp grunnbetydninger i de tekster han gjendikter, og føyer til sin egen fortolkning. Barn betyr barn i mange betydninger og med utallige konnotasjoner, også når Grundtvig gjendikter:

*Et Barn er født i Betlehem,
Betlehem,
Thi glæde sig Jerusalem!
Halleluja, Halleluja!*⁹⁰

Her møter vi barnet som konge-sønn (2), i relasjon til engler (3), til vismenn (4), til de kristne mysterier (frelse osv. for eksempel 5), i relasjon til andre menneskebarn, tolket som Guds barn (6-7), til lekende barn (7), til kirkegjengere (8), som syngende, noe englene lærer barna (9), som forvandlet til engler (10), som evig glade i kraft av å synge halleluja, alltid (11).

Hva slike forestillinger om barn har hatt å si for vestlig kultur og tankegang, og for Grundtvigs særegne forhold til forestillingen om barn, er store og uoversiktlige, og svært interessante områder for mulig forskning, overfor selve det med barn som fenomen, og ikke mindre overfor våre forestillinger om barndom i vår kulturkrets.⁹¹

Når det hellige barn framstilles som en levende, liten *pantokrator*, eller som inkarnasjonen av et mikrokosmos, som den bitte lille og samtidig større enn alle andre, prototyp på voksen-barnet (?), kan det se slik ut:

*Verden gaaer i dit Lede-Baad,
Dig dog svøber en Jomfru-Haand!
Du, som har skabt og styrer Alt,
Blev dog paa Jord Barnlille kaldt!*

⁸⁸ Se for eksempel Philippe Ariés, *Centuries of Childhood*, 1962, s. 33-49: *The discovery of childhood*, særlig s. 46-50

⁸⁹ William Michelsen, *Tilblivelsen af Grundtvigs Historiesyn*, 1954, s. 349

⁹⁰ SV I 163 (*Et Barn er født i Betlehem*)

⁹¹ Se for eksempel Philippe Ariés, *Centuries of Childhood*, 1962, særlig s. 33-49, og Neil Postman, *Den tapte barndommen*, 1982, Del I, *Oppfinnelsen av barndommen*, s13-79

*O, Gud skee Lov!*⁹²

Når den inderlige tilbedelse av det lille gudsunder som ligger i krybben julenatt, skal skildres, og det betones hvor motsetningsfylt og paradoksalt det er at den lille er fattig osv., kan det se slik ut. Merk også solbildet, hyllesten av den *drott* som er menneskets *lyst* og *glede*, i en gjendiktning av Kingo:

*Min Soel, min Lyst og Glæde!
Min Drot i Barne-Dragt!
Lad mig til Krybben træde,
Hvor Du i Svøb er lagt!
Jeg har en Jule-Sang
I Hjertet til din Ære,
Lad Tungen den frembære
Med liflig Harpe-Klang!*

*Man siger, Du som ligger
Saa lavt paa Hø og Straa,
Er Barnet af en Tigger,
Som skal med Staven gaae,
En Lyd fra Livets Land
Mig tykkes dog at høre,
Det ringer for mit Øre,
Du er af bedre Stand!*⁹³

Når Grundtvig gjendikter Brorson, kan det se slik ut (gjendiktning av salmen *Op, al den Ting som Gud har gjort*):

*Hvad skal vi sige, naar vi see
Guds Mester-Værk paa Jorden:
See Kvinden græde, Barnet lee,
Og høre Tungens Torden!*⁹⁴

Her er barnelatter tatt inn i en vifte av menneskelige fenomener og naturens virksomhet som tegn på det helliges mangfold og flertydighet, på forholdet mellom observasjon, undring og språk. Eller også som tegn på språkløshet overfor det underfulle ved det som er helt, helt alminnelig i verden. Samtidig som det hele nettopp er fanget inn som gjenstand for refleksjon og hyllest til virkelighetens hellighetspotensiale ved hjelp av språket, sangen, poesien.

⁹² SV I 161.3 (Løvet være Du, Jesus Christ. Luthers "Gelobet seyst du, Jesu Christ")

⁹³ SV I 180.1-2 (Min Soel, min Lyst og Glæde. Kingos "Min Soel, min Lyst, min Glæde", forandret.)

⁹⁴ SV I 17.5 (For al den Deel, som Gud har gjort. En Omarbeidelse af Brorsons: "Op al den Ting som Gud har gjort")

To sterke og innholdsmettede strofer fra *Kristenhedens Syvstjerne* skal også kommenteres kort. Med Grundtvigs syn på barn og barn-likhet, fødsel og de kjærlighetens bånd som er mellom alt levd liv, blir ikke disse strofer mindre innholdsmettede. De kan oppfattes som tegn på mye av det Grundtvig står for i sin tenkemåte om mennesket; her formulert som nødvendigheten av at menneskene som *barnesjæle* aldri må miste grunnen og muligheten til sin dyrt kjøpte og dyrekjøpte glede. I den andre strofen er fokus på hvordan enhver barnerolle må springe ut av en godhet i bunnen, som funamental mulighetsbetingelse for å komme til erkjennelse av og til rette med det som går galt i verden, igjen og igjen:

*Først naar atter fromme Kvinder,
Som i Ordets Heltetid,
Herren tjene som "Bispinder",
Bruge Tungerne med Flid,
Saa faar Hjærtet Mund og Mæle,
At sig glæde Barnesjæle
I Guds Himmerig paa Jord.*

*Føler ej vi i vort Hjærte,
Vi oprandt af Gudææt,
Ej vi føle kan med Smerte,
At vi arted os fuld slet,
Kun med Spot det Ord vi møde:
At gjenløse og gjenføde
Gud vil os som sine Børn.⁹⁵*

Hele Grundtvigs innstendige måte å si ting på, kommer tydelig fram her. Det er alltid en dyp *nødvendighet* som hviler over hans uttrykksmåte. Får ikke kvinnene sagt det de har på hjertet, og føler ikke mennesket at det er godt på bunnen, i slekt med Gud selv, er det tvilsomt om gleden får de kår den fortjener og trenger. Skjer ikke dette, blir den religiøse retorikk om Gud som foreldre, slik Grundtvig ser det, komplett meningsløst. Det er bare når mennesket kjenner på godhet (om enn bare en liten flik av godhet), at det har kapital og mulighet til å føle fravær og smerte og lengsel etter gjenopprettelse av sitt barnekår og dermed sitt grunnvilkår i Grundtvigs verden.

I Grundtvigs symbolverden er det et *folkelig kosmos* som er opprettet. Den barnlighet som forbindes med en mytisk forståelse av livet, er for den kristne bevissthet, slik Grundtvig ser det, noe som oppfattes som *kristendommens særlige gave* i og med dåpen.⁹⁶ Barnets pre i Grundtvigs verden

⁹⁵ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 60, og 70

⁹⁶ Se Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 215-216: "Da han (Grundtvig) som moden mand fandt sig selv, genvandt han – i digtningen i *Et Blad af Jyllands Rimkrønike* – denne mytiske livsform, følelsen af at være sat ind i en handlende verden, hvis liv og begivenheder angik ham eksistensielt. Det var ikke som de fleste skønlitterære forfatterskaber en fantasi, der var omstillet fra eller kunde omstilles til virkelighed, men en virkelighetstotalitet, som spejlede en højere virkelighed udenfor Grundtvig. Han havde genvundet den folkelige kosmos; men igennem sine religiøse oplevelser havde han lært at give den en dybere interpretation og anlægge samme relative betragtning paa fantasi og virkelighed[...]
Delagtighed i det mytiske liv er mulig for det primitive menneske og barnet; men for den ansvarsbevidste kristne er det nye mytiske liv en gave, den helliggørelse, der kom ind over vort land med kristendommen, og som vi har faaet

handler blant annet, slik Toldberg presist uttrykker det, "at kunde tage alt haand-gripegigt i dette ords bogstavelige betydning":

*Haand og Mund hos Skiøde-Barnet
Hartad ei kan skilles ad,
Neppe mærked vi, at Skarnet
Mellem dem indskiød sit Had;
Selv i Bog for "det betyder"
Sagde vi "som Ordet lyder"
Herrens Ord af Haand i Mund!*⁹⁷

Grundtvigs sterke fordypelse og forkjærlighet for *julen* som som et av de aller sterkeste symbol for barn og glede, merkes overalt, og ikke minst i hans julesanger. Den aller første salme han diktet, som varslet at hans første tunge depresjon var i ferd med å vike, var *Deilig er den Himmel Blaa* (første versjon: *De Hellige Tre Konger*). Kanskje er den aller ømmeste julesang, med uendelig sterke motiver og dyp-perspektiver; salmen *Velkommen igjen Guds Engle smaa*. Her ser vi ikke minst den sorg som alltid følger de største og sterkeste gleder, selv etter at høydepunktet er nådd, idet de spøker som mulighet, og dermed befordre eller nødvendiggjører bønner om at ikke sorgen må få overtaket (*Lad Jule-Sorgen slukkes*).⁹⁸

En siste salme som skal nevnes, hvor barnemetaforen brukes svært øm, og benyttes for alt den er verdt, er salmen *De Levendes Land*, særlig strofe 3 og 5, hvor det fullkomne og dets uttrykk gjennom kunsten er tematisert.⁹⁹

Som nevnt, er det godt kulturelt klima for oppmerksomhet på barndom i Grundtvigs samtid og ettertid (f.eks. Sigmund Freud). Det kommer til uttrykk på mange måter i hans omfattende tanke og symbolverden. Hans refleksjoner over hvordan man kan ta vare på, beskytte og oppmuntre det barnlige er uendelige, og er dypt knyttet til hans forståelse av hvordan *endring, vekst og modning* skjer i mennesket. Det å slippe barnlig kraft til, er en forutsetning for å være levende menneske i Grundtvigs tenkemåte. Slik kan han for eksempel reflektere omkring hva det betyr å skulle slippe taket i sin voksenalder, for å forstå bedre, igjen og igjen, sammen med de som er barn. Bare slik kan nye erkjennelser og klarhet få vokseplass. Det kan oppfattes som et argument mot forestillingen og praksisen rundt "voksenbarnet", og en framvoksende ny pedagogisk antropologi, hvor barnet er i sentrum på en annen måte enn tidligere. Her dypt fundert i bibelsk mentalitet med tanken om å bli som barn igjen og om etterfølgelse/gjenfødelse i et klassisk grundtvigsk konsept (og *blive smaa igjen/naar Herren aandelig gjentager sit Levned-Løb i enhver Slægt ...*):

I Steden derfor at Fædrene gjærne, om de kunde, vilde have gjort deres Børn allerede i Opvæxten ligesaa gamle og skriftkloge, som de var selv, skal vi tvært imod ligesom glemme vor Alder og Skrift-Klogskab, og

del i ved daaben. Uden helliggørelse kan myteperspektivet kun stille tingene i en relativt sandt lys, saa deres liv bliver et skinnliv, den højeste symbolik, der er mulig ud fra blot menneskelige forudsætninger..."

⁹⁷ Se Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 216-217

⁹⁸ SV I 197 (*Velkommen igjen, Guds Engle smaa*)

⁹⁹ SV III 86 (*Jeg kender et Land*)

*blive smaa igjen, for at vi kan voxee ordenlig, og tage Børnene med os; thi kun da gaar det ordenlig til i Herrens Menighed, naar Herren aandelig gjentager sit Levnedsløb i enhver Slægt lige fra Undfangelsen til Himmelfarten, kun bestandig renere, klarere og kjendeligere, efter Menighedens Bestemmelse, som er at forvandles fra Klarhed til Klarhed af Herren som Aanden.*¹⁰⁰

Blomst

Blomster florerer (!) i Grundtvigs salmebilder, og danner sammen med andre elementer fra naturen, en stor og viktig bestanddel i hans diktning. Natursynet og bruken av bilder fra naturen i hans salmediktning har vært rikelig kommentert,¹⁰¹ og det er særlig to ting jeg vil framheve: Det ene er at det *hjemlige*, i hans tilfelle den danske natur, får en ny posisjon i salmediktning til forskjell fra hvilken rolle naturen spilte hos for eksempel Brorson og Kingo. Det andre er den sterke fokusering på å betrakte naturen som tegn eller billedbok. Grundtvig krever en *fortolkning* av naturen; man må finne ut hva den nå kan *bety*, hva naturen vil *si*. Dette siste er det særlig vanlig å belyse ved å henvise til den kjente (blant dansker) påskesalme, som egentlig var begynnelsen til et mysteriespill, *Paaskeblomst, hva vil du her*.¹⁰²

For Grundtvig er naturen en *billedbok*, som det handler om å betrakte og å lese på en kompetent måte. Når han så å si sier at påskeblomsten er et *pant* på oppstandelsen,¹⁰³ er det ikke uttrykk for en panteistisk tankegang, men en panenteistisk, en måte å lese verden grunnleggende religiøst, som uttrykk for hellig livskraft. På lignende måte som han vil forstå det erotiske og andre relasjonelle element i menneskelivet som uttrykk for det hellige, vil han forstå naturen som Guds billedbok.

Kjærminden,¹⁰⁴ påskeliljen,¹⁰⁵ og rosen,¹⁰⁶ er tre av de blomster han ynder mest. De er også dypt knyttet til hans forståelse av kjærlighet som fenomen og tegn, på flere forskjellige måter.

Når Grundtvig bruker blomster i sin salmepoesi kan det se slik ut.

*Saa vaie Den i tusind Aar,
Om Verden staaer saa længe,
Mens Nattergal i Lunden slaarer,
Kiærminden groer i Enge!*¹⁰⁷

Eller, som i enkelte bruddstykker fra nevnte påskesalme:

¹⁰⁰ C.J.Brandt (red.), *Grundtvigs Prædikener i Frederikskirken 1832-39, 1875*, s. 22

¹⁰¹ For eksempel i Jens Aarsbo, "Sprogmeisteren, - om Grundtvigs sprog og salmediktning", *Hymnologiske Meddelelser* 1987, 3+4,

Magnus Stevns, "Nogle Naturbilleder fra Grundtvigs Salmer (1940)", i *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 26-57, Kim Arne Pedersen, "Grundtvigs natursyn", *Grundtvig-Studier*, 1989-90, s. 66-105, og Hans Henningsen, "Synet på natur og historie hos Grundtvig og Løgstrup", *Grundtvig-Studier*, 1994, s. 92-107

¹⁰² Se for eksempel Erik A Nielsen, "En Draabe stærk", i *Hvad Fatter gør*, festskrift til Erik Dahl, 1982

¹⁰³ Se Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 31, 216-218, 226

¹⁰⁴ På norsk: forglemmeie. Se Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 44-46, s. 52 f, hvor det bla.a. står: "I Gylden-Aaret er det tilkommet en ny konnotation, idet kærmindetransen symboliserer kærlighed, efter Col.3, 14: Men over alle disse ting (ifører eder) kærligheden, som er fuldkommenhedens baand."

Se også under *Baand*, samme kap.

¹⁰⁵ Se for eksempel Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 216: "At paaskeliljen er, hvad den betyder, vil da sige, at den er et oppstandelsesattribut. En paaskelilje er et vitnesbyrd med samme gyldighed som evangeliet: Tag det sorte Kors fra Graven! Plant en Lilje, hvor det stod."

¹⁰⁶ Se blant annet Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 39-41

¹⁰⁷ SV I 17.22 (For al den Deel, som Gud har gjort)

*Lilje guul, hvad vil du her?
 Bonde-Blomst fra Landsby-Have,
 Uden Duft og Pragt og Skær!
 Hvem est du velkommen Gave?*

*Paaske-Blomst! men er det sandt,
 Har vi noget at betyde?
 Er vort Billed-Sprog ei Tant!
 Kan de Døde Graven bryde?*

*Kan de Døde ei opstaae,
 Intet har vi at betyde,
 Visne brat da hen i Vraa,
 Skal ei nogen Have pryde;*

*Paaske-Blomst! en Draabe stærk
 Drak jeg af dit gule Bæger,
 Og, som ved et Underværk,
 Den mig hæver, vederkvæger,¹⁰⁸*

Eller som i den kjente pinsesalme, også i norsk sammenheng etterhvert:

*I al sin Glans nu straalr Solen
 Livs-Lyset over Naadestolen,
 Nu kom vår Pinselilje-Tid,
 Nu har vi Sommer skær og blid,
 Nu spaar os mer end Englerøst
 I Jesu Navn en gylden Høst*

*Vor Gud og Fader uden Lige!
 Da blomstrer Rosen i dit Rige,
 Som Sole vi gaa op og ned
 I din enbaarnes Herlighed;
 Thi du for Hjærtet, vi gav dig,
 Gav os med ham dit Himmerig!¹⁰⁹*

Selv om det er en vedtatt sannhet i forskningen at Grundtvig lar naturen spille en tegn-rolle i salmediktningen, og ikke gir naturen en selvstendig plass eller oppmerksomhet, er det i denne sammenheng nødvendig å minne om to ting: For det første at salmer på en annen måte enn andre

¹⁰⁸ SV I 297.1a, 7a, 8a, 9a (*Lilje guul, hvad vil du her?*)

¹⁰⁹ SV III, 245.1+7 (1873) (*I al sin Glans nu straalr Solen*)

tekster inviterer til lesernes egen forståelse av de fenomener som møter en i tekstene (man leser sin egen naturopplevelse inn i salmens metaforer). Og for det andre at den folkelig teksttype som salmer er, faktisk har naturen med innefor de sakrale rom og retorikker. Det er noe som de akademisk, teologiske diskurser ikke tenker automatisk eller "naturlig" med. Naturen må her på en annen måte bevisst fokuseres på ved å tematisere den. Det naturlige og selvsagte i at salmer – som alltid også taler om Gud og mennesket – knytter denne gudsrelasjonstale til naturen, er en særlig god egenskap ved salmen som teologisk diskurs. Det skaper et helhetlig uttrykk for hellighet og natur i relasjon til hverandre. Det kan ellers lett falle ut eller splittes i ulike diskurser, slik det på skjebensvanger måte har blitt gjort i vestlig sivilisasjon, til ulykke for naturens egenverd, og dermed også for menneskets forhold til naturen. Såkalt *grønn teologi* er et eksempel på en akademisk, bevisst tematisering av forholdet mellom natur og det hellige. Her har også Sallie McFague bidratt med sin helhetlige tenkning.¹¹⁰ I salmene har alltid en hel verden vært representert, i prinsippet (mikro / makrokosmos), og ikke minst ved hjelp av det helt selvfølgelige i at blomster, hav, vind og vær hører med når talen er om det hellige ved livet. Salmen nekter å avsakralisere naturen. Det er noe naturen sårt trenger til sitt forsvar.

Brud/gom, bryllup

...så snøvert forbinder kvinden den sanselige akt med oversanselige magter, at hun hellere binder religion og erotik sammen i Satans tegn, hvis hun ikke får lov til at sammensmelte dem i det guddommelige lys, end at hun tillader, at de skilles. Eros må ikke frigøres fra den transcendent verdensgrund – dette er kvindens overbevisning.¹¹¹

Walter Schubart

Moderen til Livets Gaader,
Kilden til dets Mod og Mægt:
Kjærlighed, i alle Maader
Er den rette Bryllupsdragt;
Kun med Kjærlighed er givet
Overgang fra Død til Livet,
Indgang i Guds Brudehus¹¹²

Saa hun vinder Brudekransen,
Saa opfyldes Herrens Ord,
At med ham hun deler Glansen
I Højsædet ved Guds Bord;
Thi naar Hjærter sammensmælte,
Løses op hvert andet Bælte
I Fuldkommenhedens Baand¹¹³
Grundtvig

Å framstille menneskets hellighetsdimensjon og relasjon (gudsrelasjonen) i kraft av brudebilder og bryllupsretorikk, representerer en svært gammel og velutviklet tradisjon. En som Grundtvig knytter seg til og fornyer.¹¹⁴ Religion og erotikk inngår i dypsindige og avanserte former for

¹¹⁰ Sallie McFague, *The Body of God, an ecological Theology*, 1993

¹¹¹ Walter Schubart, *Religion og Erotik*, 1941/1966, s. 64

¹¹² Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den sidste Menighed*, strofe 27

¹¹³ Samme, strofe 69

¹¹⁴ Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 69-70:

"Al tilegnelse af sandheder sker da under gaadens lov. Vort forhold til Gud er en kærligheds gaade, som Grundtvig i pagt med ældre kristelig tradition finder udtrykt i Højsangens og Ps.45 bryllupsbillede. Salmen Guld-Bryllupet udmunder i bryllupet mellem Kristus og hans kirke, opfattet som mysterium, som bryllups-gaaden; og samme forestilling om dette bryllup som en gaade fra Gud afslutter Ordet og Troen. Indvielsen i gaaden er dog esoterisk. Det er en gaade, at Gud lod sig føde for at frelse menneskene; men kun de, som vil modtage den, har del i den." Samme, s. 107, hvor Toldberg analyserer salmen *Ordet og Troen* (Grundtvig, *Salmer og aandelige Sange*, III, 1873-1880, nr. 336):

innvevdhet og fortolkning i dette symbolsk mettede kjærlighetsspråk. Selv om de teologiske tradisjoner har hatt et skarpt øye for hva som skiller den erotiske metaforikk fra den religiøse i dette, gir det stadig mer mening å fortolke det komplekse forholdet mellom det religiøse og det erotiske, det kroppslige og det åndelige i bruderetorikken som uttrykk for særegne former for antropologi. Det man kan lese ut av slike bilder, er ikke minst forsøk på å gi uttrykk for de dypere sammenhenger mellom ulike dimensjoner i mennesket og dets relasjonelle innvevdhet; som myte, mening og mål.¹¹⁵

Grundtvig spiller på brudemetaforikk i mange tekster; ikke minst i salmene, ikke minst i gjendiktninger. For eksempel i *Vor Alderdoms Trøst og Støttstav*,¹¹⁶ *Alle Kristne Fødselsdag*,¹¹⁷ *Christi Kirke, lydt du kvæde*,¹¹⁸ *Christi Kirkes Alderdom*,¹¹⁹ og *Fryd dig, du Kristi Brud*.¹²⁰ Brudemetaforikken representerer et grunnleggende motiv hos Grundtvig.¹²¹

Det er særlig *mystikerne* i den katolske tradisjon, og sterke bevegelser som er i slekt med mystikken, for eksempel *pietisme*, som har tradert brudebilder og erotisk terminologi. I disse tradisjoner finner vi en avansert og velutviklet relasjonstenkning som ikke viker tilbake for erkjennelser som nyere, mer vitenskapelige diskurser om menneskets reljonalitet inneholder, som for eksempel de *psykologiske*, ulike *litterære* og *kunsthistoriske* framstillinger av det samme.¹²²

Når Grundtvig overtar og videreutvikler bruderetorikken, er det en sterk dobbelthet i dette. Han forsøker å videreføre denne billedretorikken på selvstendige premisser, i en hengiven og tillitsfull tro på fortidens selvstendige betydning, og på språkets muligheter. Han utnytter tradisjonens repertoar for det som det er godt for. Og han legger til sider som ville være utenkelig i en annen salmediktters penn eller ånd, og i en annen tid. Dette ser vi ikke minst i det at han avviser noen særlig kjønnsbestemte former for misbruk av bryllupsretorikken, slik jeg vil vise i det følgende.

Grundtvig kommenterer selv sin bruk av brudebilder, for eksempel i en preken fra 1869, på *Tyvende Trinitatis-Søndag*:

”Men i fortsettelsen af beretningen om Jesu fødsel udmales det kristne bryllupssymbol: Kristus som brudgom og hans kirke som brud. Vi faar derved to nye somboliserende ind, konvergente med de oprindelige: brudgommen konvergent med fuglen, bruden med blomsten. Dermed er det muliggjort at symbolisere forholdet imellem dem ved ”det skjulte Favnetag” og saligheden ved glæden i ægteskabet. At dette forhold er beregnet paa langt sigt (uendeligt), vises i et nyt symbol, den lange sommerdag, og ægteskabskonnotationen forfølges, idet der stilles et guldbryllup i udsigt: saligheden udmunder altsaa i et gyldenaar.”

Se også SV I 19.2:

*Mest dog lig en Barne-Moder,
Herren kalder den sin Brud,
Ved dens Mælk opvoxe Poder,
Som ved Bække Pile-Skud!*

¹¹⁵ Se for eksempel en av de klassiske tekster omkring temaet erotikk og religion, Walter Schubart, *Religion og Erotik*, 1941, som fokuserer på det kjønnsbestemte ved det religiøse og det religiøst bestemte ved det erotiske.

¹¹⁶ SV I 107

¹¹⁷ SV I 204

¹¹⁸ SV I 105

¹¹⁹ SV I 105

¹²⁰ SV I 82

¹²¹ At det kjønne ved disse bilder er høyst problematisk og komplisert, burde ikke hindre stadig nye måter å fortolke forestillingene på. Det gjelder både med tanke på bekreftelse, kritikk, utdypet forståelse, og endring. Det kan blant annet gjøres ved å overby bildene med nye bilder (for eksempel i nye salmer) ut fra endrede oppfatninger av det religiøse og det erotiske.

¹²² Se for eksempel Ursula King, *Christian Mystics*, 2001,

Steffen Arndal, *Den store hvide Flok vi see...H.A. Brorson og tysk pietistisk Vækkelsessang*, 1989, s. 211-225: Brorson og mystikken,

Troels Norager, *Hjerte og Psyke*, 1996, særlig om hjertemetaforikken, s. 66-102: *Det kristne hjertesprog*.

“Himmeriges Rige lignes ved en Konge, som gjorde sin Søns Bryllup”. *Dermed begynder Dagens Evangelium, og har dermed for bestandig gjort det ægteskabelige Forhold mellem Mand og Kvinde til det bedste Billede af det kjærlige Fællesskab mellem Vorherre Jesus Kristus og hans Menighed i Tid og Evighed.*¹²³

Selv om Grundtvigs syn på lignelser og bilder er uttrykk for en særegen forestilling om avstand og nærhet, holdt sammen i billedspråket; er det viktig for han å understreke at det hellige ikke bare tilsynelatende forener seg med det menneskelige, men *virkelig trolover sig*, som han sier i følgende sitat:

*Denne stormenneskelige, aandelige og hjærtelige Klarhed i Guds Billede er det da, som gjennem vore kristelige ægteskaber og gjennem hele Menighedslivet skal attraas og forberedes under levende Oplysning om alt det menneskelige som den Lignelse, hvori ikke blot det guddommelige spejler sig, men hvormed det virkelig trolover sig og vil forene sig i Kjærlighed.*¹²⁴

Grundtvig tenker i kollektive bilder og sammenhenger, og knytter seg naturlig til historiens store billedgalleri og repertoar.

Når han viser sin avhengighet av tradisjonen, samtidig som han polemiserer mot den, kan det for eksempel få et uttrykk som i følgende strofe. Her er det den katolske, “private” nonnedrøm om å være den utvalgte elskerinne for Gud – som får unngjelde. Man kan kanskje si at det er noe originalt for en protestant med forkjærlighet for det katolske, å nettopp avsløre mulige *private* fortolkninger av et kollektivt bilde, som han her gjør. Særlig når det også er slik at Grundtvig selv stimulerer aktivt til lesninger av kollektive bilder som kan skape sammenheng mellom de helt nære relasjoner og de mer kollektive forhold. Men slik dikter han altså om antatte nonners skjulte drømmer om å være Guds elskerinner:

*Det drømde saa tit en Nonne-Sjel
At Bruden var hun, reenlivet
Og havde i Kiødet kun sin Pæl
Til Anger og Bod hengivet
Som havde Vorherre og hans Aand
Et Harem iløn, lig Salomon,
Af Nonner med Slør og Bælte!*¹²⁵

I følgende strofe går Grundtvig ned på enda et lavere nivå (et indre forhold mellom jeg`ets ulike deler) enn det han antyder i strofen overfor. Her bygger han på det enkelte menneskets indre forhold, uten at det på noen måter mister kontakten med de kollektive størrelser. Snarere er det en dyp korrespondanse mellom dette indre, mikrokosmos, og de aller største nivå og sammenhenger i kosmos. Legg blant annet merke til entallsformen i første strofe som går over til flertall i andre. Legg også merke til den *kjærlighetsdans* som kan sies å foregå mellom disse to aktører, munn og hjerte:

¹²³ J.C.Brandt, *Grundtvigs sidste Prædikener*, 1880, II, s. 217

¹²⁴ Grundtvigs preken, 2.Sønd. i Fasten, 1865. Sitert i Magnus Stevns, *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 74

¹²⁵ Sitert i Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 298

Min Mund og mit Hjerte
 De gjorde en Pagt:
 I Fryd og i Smerte,
 Af al deres Magt,
 Hinanden at følge,
 Og aldrig fordølge,
 Hvad i dem er levende lagt.

I Hjerter og Munde
 Med Ildtungen rød,
 Har han, som det kunde,
 Har Faderen sød,
 Lagt Bod for al Vaande,
 Med Kjærligheds Aande,
 Lagt Ordet, som frelser fra Død

Thi frydes ved Pagten
 Nu Hjerte og Mund,
 Og mødes i Takten
 Av Sang allen Stund:
 Opmuntre hinanden
 Til over Forstanden
 At prise vor Saligheds Grund!¹²⁶

Det er ikke minst *paktsmotivet* han spiller på i slike salmer. Det er et av de viktige motiver han får fram ved sin brude eller kjærlighetsretorikk (se nedenfor). Dette paktsmotivet ligger tett på Grundtvigs særpregede begrep *vekselvirkning*, slik jeg ser det.

Når Grundtvig slutter seg til den blomstrende mytologi og innfløkte bruderetorikk, hvor nivåene og bakgrunnene og fortolkningsmulighetene er forvirrende store, kan det se ut som i følgende salme. Her spiller han ekstremt på det komplekse og kompliserte forhold mellom det religiøse og det erotiske. På mange måter kan man si at han med sin bruderetorikk i denne salmen bekrefter en religiøs, spirituell fortolkning av kjønn og relasjoner.

Jord og Himmel at forbinde
 Ret med Kiærlighedens Baand,
 Født dog af en Jøde-Kvinde,
 Avlet af Guds Fader-Aand,
 Jesus Christus som Guds Ord
 Kom med Kiød og Ben til Jord.

¹²⁶ SV I 113. 1-3 (Min Mund og mit Hjerte)

Salig prise vi Marie,
 Dig, som i dit Moder-Skjød
 Gav Gud Faders Søn at die,
 Sammenvugged Aand og Kjød;
 Salig frit og kalder sig
 Moder vor i Himmerig.

Det er Troen, Aandens Kvinde,
 Hvem i Munden du har lagt:
 Jeg er Herrens Tjenerinde,
 Ske mig alt hvad Du har sagt!
 I mit Skiød da daler ned
 Som Guldregn Guds Kiærlighed.

Faderens enbaarne Daatter,
 Kiærligheden skøn og prud,
 Evighedens Smil og Latter,
 Hun er Sønnens Ægte-Brud,
 Brudgom Himmel, Bruden Jord
 Evig straale ved Guds Bord.

Derfor lyde skal Lovsangen
 Fra den Christne Menighed,
 Fremfor alt i Danevangen
 Lige liflig op og ned;
 Takten holder, høi og lav,
 Kiærlighed i Fællesskab.¹²⁷

Hyllesten til Maria som gud-føderske er tydelig i andre strofe. I tillegg alluderer han *Fader vor, du som er i himmelen*, til et *Moder vor i Himmerig* i samme strofe, slik jeg tolker det. I fjerde strofe opptrer hans forestilling om *Guds Datter*, hvor hun i tillegg er *eenbaren*. Dessuten bestemmes hun som *Kjærlighed*, som er – ikke bare *skjøn og prud*, men er identisk med *Evigheden*. Dette korresponderer med Grundtvigs tanker i eldre dager om en fjerde skikkelse i treenigheten, og som jeg leser som hans pådrift til å sprengre eller også utvide Gudsbildet. Det fører til en mer helhetlig form, hvor det mannlige og det kvinnelige er mer likeverdig representert. At denne datter her er *Sønnens Ægte-Brud*, og ikke som i andre sammenhenger, hans søster, bekrefter den kompliserthet og det mangfold av kryssende forestillinger og modeller som tradisjonen, og Grundtvig med den bekrefter.

Et annet eksempel på bruderetorikk:

Men da ved sit Engle-Bud,

¹²⁷ SV V 338

Fader i det Høie
 Fæsted sig paa Jord en Brud,
 Yndig for Hans Øie,
 Da, ved Aandens Kraft i Løn,
 Mø undfanget med Guds Søn
 Hele Christen-Folket!¹²⁸

Hva er det han gjør med sine brudebilder, sin bryllupsretorikk?
 Først og fremst går han via det kollektive til det spesifikke.¹²⁹ Når morsbilder, bryllupsbilder og andre kollektive bilder er framskutt hos han, er det både i opposisjon til en protestantisk (og katolsk) tilbøyelighet til å privatisere religionen, og i et forsøk på å fortolke helhet like sterkt som del. I *Syostjærnen* kommer dette fram som religiøs historiefortolkning, hvor Danmark og den nordiske kulturkrets er en del av et makrohistorisk forløp med Gud som historiens kilde og herre. Det blir i denne kontekst viktig for Grundtvig at det er *Menigheden* (kulturfellesskapet, språkskolene) som er *bruden* fremfor noe, konkret som det danske *sted*.¹³⁰ Videre er *mennesket* i sin skapthet og relasjon til Gud, *kvinnelig* bestemt i Grundtvigs konsept (*Grundmennesket*). Det betyr for eksempel at den enkelte mann får sin verdighet og identitet som en avledning av det kvinnelige. Som skapt er mannen først kvinne, så mann (ikke ulikt moderne biologisk forskning!). Alle mennesker er i kraft av sin skapthet *den annen* for *Skaperen*, samtidig som de er utvalgt som *Kvinne/Brud*, i et gjensidighetforhold til sitt opphav.¹³¹

Når det er sagt, er det viktig å reflektere over de androgyne tilbøyeligheter hos Grundtvig. Gud som mennesket er ikke entydig verken mann eller kvinne, men både mann og kvinne, i større og mindre grad.¹³² Det er videre karakteristisk at den enkelte mann og kvinne forstås primært i sin

¹²⁸ SV I 204.4 (*Alle Christne Fødsels-Dag*)

¹²⁹ Se for eksempel Magnus Stevns, *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 81: "Uden forsyndelse mod Protestantismens Helgenforbud faar Grundtvig i sin kristelige Digtning saaledes reserveret Plads for Kvinden som Troens Moder og det egentlige Troslivs Bærer, og faar givet Menigheden som Brud virkelig kvindelig Karakter."

¹³⁰ Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 298:

*Det drømde saa tit en Nonne-Sjæl,
 At Bruden var hun reenlivet
 Og havde i Kiødet kun sin Pæl,
 Til Anger og Bød hengivet,
 Som havde Vorherre og hans Aand
 Et Harem iløn, lig Salomon,
 Af Nonner med Slør og Bælte!*

*I Dannemark først det dages ret,
 At Bruden er Menigheden
 Som Moderen til den Helte-Æt,
 Der kæmper for Himmel-Freden
 Og skiuler sig for den bittre Død
 Hos Brudgommen i sin Moders Skjød,
 Hvor salig er Sjælens Høile!*

¹³¹ Se blant annet til dette tema: Grundtvig, *Kristenhedens Syostjærne*, 1860/1883, ikke minst i *Indledning*

¹³² Se for eksempel Magnus Stevns, *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 81: "Moderhjärtets Bøn er den stærkeste Magt, Mennesket i Forhold til Frelseren ejer, fordi Frelserens Hjærte selv er et Moderhjärte, der røres paa samme Maade som Moderens, og hvis "Vilje" derfor bliver Moderhjärtets Vilje. Moderhjärtet har umiskendelig Lighed med Frelseren, naar det hedder:

*"Moder-Hjärtet blues ikke
 Ved for Børn at gaa i Bøn;*

*Moder-Hjärtet alt kan bære,
 Hvor det venter Hjælp i Nød (SV III.138)*

Samtidig faar naturligvis Frelseren Lighed med Moderen. Hvad Hjærte søger hos Jesus, naar det som en Synderinde sniger sig til Naadens Bord, er da ret egentlig ogsaa et Hjærte. Det anraaber ham ikke som Guds Søn, der ad

relasjonalt, forstås ut fra *den andre*, begge veier. Med Paulus sin retorikk framhever Grundtvig sitt religiøst, androgyne syn, også på *det fuldkomne Menneske*:

...om det fuldkomne Menneske, Vorherre Jesus Kristus: at der er lige saa lidt Mand uden Kvinde, som Kvinde uden Mand i ham. —¹³³

Grundtvig identifiserer seg henholdvis med det kvinnelige/mannlige alt ettersom han "trenger" det, og i det allmennes tjeneste. Det han blant annet får øye på i et slikt prosjekt, er at det kvinnelige har vært forsømt, undertrykt og må restitueres. Videre at kvinner selv må tale som representanter for sitt kjønn og sine erfaringer på vegne av det allmenne. Ellers vil den felles tale – for eksempel i salmene – ikke bli representativ nok. Slik tolker jeg hans oppfordring i *Syvtjærnen* til at kvinner skal føre ordet og selv være forvaltere av det aller helligste,¹³⁴ slik vi også så det i hans argumentasjon for kvinnelige embetsbærere i preken som er referert i sin helhet fremst i avhandlingen.

Hva med brudgommen? Han fremstilles på forskjellig vis, her er to eksempler. I det første går det fram av sammenhengen i salmen at *Herren* er framstilt som brudgom:

Du dog loved, Herre from!

At støtte og at bære

Kirken i sin Alderdom,

Hvor graa hun saa mon være,

Og holde saa for hende agt,

overnaturlig Vej faar Magt til at skabe, hvad hans Ord nævner; det anraaber ham som Marias Søn, der – født af en Kvinde – maa have et Hjærte, der bevæges og forstaaer:

Laa du under Moderhjærte

Har du diet Moderbryst... osv.

Men han ikke blot elsker med samme Kjærlighed som Kvinden, nemlig Hjærtets, han taler ogsaa med en Stemme, der lyder som Moderens, da Hjærtesproget jo er Moders-Maal:

Hører I? Vor Herre kalder

Kjærlig som en Moders Bøn (SV III 282.1).

Sandelig, det var Guds Finger,

Som gav Bruden Ørne-Vinger,

Midt i Ørken Huus og Gaard,

Som gav Korsets Ord fra Østen

Kæmpe-Kraften, Kvinde-Røsten,

Her blant os i tusind Aar!

SV 1. 24.8 (*Var I ikke Galilæer*)

Hjærtet er Kvinde, Troen er Kvinde, Naaden er Kvinde – af Kongeblood. Menigheden er Brud og Moder, hele Kristenfolket et kvindeligt Folk, hvorfor Kristenheden taler med Kvinderøst. Men Guddommen, om hvem og til hvem der tales, kender fuldtud dette Sprog og bruger det selv. "Han har som Kvinderne Hjærte".

Taget for sig bliver nærværende eensidige Framhæven kun at betrakte som Grundtvigs Forsvar for Kvindeligheden; taget sammen med *Kraften* i Grundtvigs Salme giver den hin Forening af Mandighed og Kvindelighed, der finder høyeste Ideal i Kristus, men har sit jordiske Billede i Forbindelse af Aand og hjærte, det høje og det dybe, det stærke og det milde, Kæmpekraften og Kvinderøsten: De Modsætninger i Helheden hvormed Grundtvigsalmen væsentlig karakteriseres.

Ovenstaaende tjener kun til Understregning af det for lidet paaagtede, at Grundtvig nyskaber Kvindebilledet i dansk Salme; at han i høy Grad er sig dette Værk bevidst som Nyskabelse, og at han skriver, som han gør, fordi han er aldeles overtøyd om, Kristendom slet ikke lever, hvor Kvindeligheden skæres bort af dens Helhed":

I Taarebække! rinder

Kun stride over Støv,

For Kirken uden Kvinder,

Som Lunde uden Løv!

¹³³ Grundtvig, preken, 2.søndag i faste, 1865, sitert i Magnus Stevns, *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 74

¹³⁴ Se særlig Grundtvig, *Kristenhedens Syvtjærne*, 1860/1883, VI, *Den nordiske Menighed*, s. 92-145

*A Helveds-Porten ei faaer Magt;
Det giælder og din Ære!*¹³⁵

*Verden var gammel og raved i Kvæld,
Du kom med Lyset, med Kraft og med Held,
Kom, som en Brudgom, saa hvid og saa rød,
Herlig udsprunget af Jomfruens Skiød!*¹³⁶

Toldberg skriver blant annet følgende om brudgomsmotivet hos Grundtvig:

”Dette kombinerede – eller koncentrerede – evangelium kan betegnes som hovedhjørnestenen i Grundtvigs symbolverden. Gud er det livgivende lys; og Jesus har bragt dette lys ned til menneskene. Han er i overensstemmelse med oldkirkelig tradition kommet som den ventende brudgom og som en stridsmand mod mørkets jætter.”¹³⁷

Et annet sted skriver Grundtvig om brudgommen:

*Ja, for Kirkens Moder-Hiærte
Fryd i Sorg og Trøst i Smerte
Er det Guddoms-Ord især:
Leve skal, til herlig kommer
Zions Brudgom, Verdens Dommer,
Den Discipel, Han har kjær.*¹³⁸

Hva slags ekklesiologi innebærer det å framstille gudsforholdet som bruderetorikk? Det har jeg forsøkt å besvare med min fordypningsoppgave om Grundtvigs salmer, ”Kirkens kvinne-like navn i Grundtvigs salmebilde”. Kanskje er salmepoesiens ekklesiologi – slik den har fungert i den protestantiske religionsform, det eneste virkelige forsøk på en *folkelig* ekklesiologi. Det er ihvertfall det Grundtvig ser i folkets egen uttrykksform, salmesang.¹³⁹

¹³⁵ SV I 105.4

¹³⁶ SV I 156.3

¹³⁷ Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 120. Se også Grundtvig, *Christelige Prædikener*, eller *Søndagsbok*, III, 4 f. Sikkert i Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 278:

O, Christne! lad os mindes dette: levende mindes, at baade med Ord og Gierning have Apostlerne, vor Troes Fædre, givet den Herre, vi tilbede, Vidnesbyrd, som det Livsens Lys, som Solen i Aandernes Verden, der i Begyndelsen var hos Gud, og var Gud, og udgik af Faderens Huus med Guddoms-Kraft og Glands, som en Brudgom af sit Brude-Kammer (min uth.), og som en vældig Strids-Mand paa sin Helte-Bane, ja som en Kæmpe for Lysets Seier og Livets Krone, til, med sit Flamme-Sværd, at fælde Mørkets Jette-Vrimmel, og med sit Straale-Blik at indgyde Skabningen Liv og Glæde, fremkalde Frugtbarhed, og gjøre Jorden til en Guds Have, til et Paradis, hvor Frugterne smilende modnes i Blomstens Moder-Skiød, og hvor Viisdoms-Ordet, der skal forklare den store Gaade, at Faderen er Alt i Alt, hvor dette guddommelige Lys-Ord udvikler sig i store giennemsigtige Lignelser paa Paradis-Fuglens, paa Menneskets Tunge! Ja, lad os levende mindes, at om dette evige Guddoms-Lys er det, de vidne, at Han fornedrede sig selv til Jorden, indsvøbde sin Guddoms-Glands i en Støv-Sky, og bar den saaledes lønlig giennem Verden og Graven, indtil Han som en Soel stod op ”af det dybe Dødens Hav” og skabte en livsalig ”Paaske-Morgenrøde” ja foer op over Sky til Straale-Borgen, og udsenåte sine Tjenere, til, over al Verden, med tindrende Øine og glødende Tunger, at prædike Troen paa Ham, der vil boe hos sit Folk med den Eenbaarnes Herlighed, fuld af Naade og Sandhed: Troen, som den eneste rette Lys-Moder og Livs-Kilde paa Jorden, hvoraf der udspringer en levende Sandheds-Kundskab og Viðskab, som er den sande Oplysning, det guddommelige Soelskin, der mægter at gjøre Nat til Dag i Dødens Skygge-Dale, og at gjøre Vinter til Vaar, til Sommer og til salig Høst, i Menneske-Hjertets Iis-Kielder, hvor det evige Livs og den salige Glædes velsignede Kilde, bundfrossen ved Menneskets Brøde, syndes endnu kun skikket til at skabe den uslukkelige, brændende Tørst, som er Helvedes Pine for Hjertet.

¹³⁸ SV I.231.5 (Ulnder Korset stod med Smerte)

¹³⁹ Synnøve Heggem, *Kirkens Kvinne-like navn i Grundtvigs Salmebilde*, Fordypningsoppgave i kirkehistorie, 1991

En av de aller sterkeste sider ved denne folkelige bruderetorikk som ekklesiologi, er ved siden av å fokusere på det *alminneliges* hellighetspotensiale og verdighet, den *styrke* kirken utfordrer sin Gud på. Ved å la kjønnet kjærlighetsretorikk prege talen om kirkens forhold til sin Gud, blir den *innstendighet* tvil og motstand får, særlig preget av ekthet og dybde. Kan man på en mer sårbar, utlevert og ærlig måte tryggle *den andre* om godhet og trøst, samtidig som man setter han/henne på en fundamental tillitsprøve; slik det gjøres i salmen *Christi Kirkes Alderdom*, i strofe 4, med de korte, megetsigende ord om/til/på vegne av Gud?:

*det giælder og din Ære!*¹⁴⁰

Grundtvig forsøkte ved sitt *Sang-Værk* å gi et bidrag til en kjønnsbestemt ekklesiologi som tar høyde for mange nivå og aspekt på en gang; som folkelig tale, som gudstjenestespråk (lex orandi, lex credendi), som ansatser til *lære*. Slik kan det fortone seg som poetisk tekst:

*Trods Fiendernes Ynk og bittere Spot,
Han veed det saa at mage,
Den hellige Kirke har det godt
Paa sine gamle Dage:
Et himmelsk-kiærligt Brude-Sind,
I Hjertet Fred, og Smil paa Kind,
Med Paradis for Øine!*

*Af Tummelen her i Grunden kied,
Men trøstet over Møden,
Hvi Bruðgommen tøver, godt Hun veed,
Og ønsker sig ei Døden,
Men handler smukt og taler frit,
Og sukker smaat og græder lidt,
Med Himlen i sit Hjerte!*

*Hun speiled sig tit paa Jorden saa
I alderstegne Kvinder,
Med Øinene klare, himmelblaa,
Med rige Ungdoms-Minder,
Med Hjerte varmt og Hoved lyst,
Med prøvet Tro, med Væsen tyst,
Med Mildheds-Majæsteten!*

*Lyslevende skal Hun vandre saa
I Tusind-Tal herefter,
Med Øinene sorte, blaa og graa,*

¹⁴⁰ SV I 105.4

*Ja, selv med Kæmpe-Kræfter
I Ungt og Gammelt, Stort og Smaat,
I Stærkt og Svagt men Eiegodt
I Mænd saavel som Kvinder!*¹⁴¹

Eller som vi ser det i den ofte siterte og kommenterte salme i mitt arbeid, *Christi Kirkes Alderdom*,¹⁴² og mange andre salmer. Et mangfold av betegnelser og egenskaper ved kirken ville kommet fram i en undersøkelse av Grundtvigs ekklesiologi i *Sang-Værket*.

Hvilke motiv kan man si at Grundtvig får fram med sin bryllups og brude/brudgomretorikk? Han får fram den alminnelige, relasjonelle, og kjærlighetsbestemte *gledens*, men også *sorgens verdighet*, som uttrykk for genuin menneskelighet, nødvendig prosess og maktfullt utgangspunkt for videre bevegelse og vekstprosess (*stemmen gjennom Graad og Sang, styrkes efterhaanden*,¹⁴³). Det går ikke over til å bli lidelsesesromantikk eller etikk (negative former for korsteologi). Hvis det er noe Grundtvig aldri blir fortrolig med i sine salmetekster, eller faller for fristelsen til, så er det begjær etter sorg, død eller evig hvile. Han er ekstremt konsekvent i å avstå fra skildring av begjær etter død og grav eller sorg, selv om det finnes noen unntak.¹⁴⁴

Det er kanskje gudinnen Frøya, *Kristi Brud* for Grundtvig, som aller best uttrykker denne sorgens allmene verdighet. Som ellers i romantikkens Frøyaresepsjon, har hun visse trekk som er mer framhevet i denne periode enn ellers, deriblant hennes funksjon som kjærlighetgudinne.¹⁴⁵ I noen av fortellingene om Frøya, mister hun Ottar, som hun elsker, og som er menneske. Han ble hevet opp på gude-nivå ved sitt forhold til henne for en tid. Frøya er besatt etter å finne Ottar igjen; den tapte kjærlighet, den ypperste. Og hun gråter *gulltårer*, mener Grundtvig (og flere med han). De er av edelt slag, slik tårer er i Grundtvigs symbolikk, på linje med andre væsker, vin, vann m.fl.:

*Her hvor, som en Enkevinde
Hjertesvennen tro og huld,
Freja, Taarerne lod rinde
Som en Strøm af røden Guld,
Her, imens Brudgommen tøver,
I Taalmodighed sig øvers
Bruden med et yndigt Smil*¹⁴⁶

¹⁴¹ SV I 107.3-4 (*Vor Alderdoms Trøst og Støtte-Stav*)

¹⁴² SV I 105

¹⁴³ SV I 92.25

¹⁴⁴ Se for eksempel SV IV 58 (*Mig hjertelig nu længes Alt efter Hvilen sød*). Se også *Aoskjed*, samme kap.

¹⁴⁵ Se for eksempel Britt-Mari Näsström, *Frøya: den store gudinnen i Norden*, Oslo 1998, særlig s. 85-89.

Kjærlighetsgudinnen

¹⁴⁶ Grundtvig, *Kristenhedens Syrstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 138

Se også Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 172:

“Ottar er forsvundet som Eros og skal først vende tilbake ved tidernes ende: Frøya venter paa eskatologien, som hun i det gamle digt erfarede kristendommens velsignelse og fandt sin brudgom ved den.

Det er næppe urimeligt at betrakte modtagelighet for Kristus som en fast tilknytning ved Freia siden 1815. Herpaa tyder ogsaa digtet *Barnligheden* (1848), hvor Freia græder, som kun den, der har mistet, kan græde, men hvor der sluttelig stilles hende trøst i udsigt. Freias betydning som kristent symbol ligger da i taarerne; hun er et levende eksempel paa opfyldelsen af den bøn, hvormed Grundtvig havde sluttet *Velkommen igjen, Guds Engle smaa: Lad Jule-Sorgen slukkes* (*ChrPræd.III199*).

Det er konnotasjoner mellom Grundtvigs uttrykk *Kristitaare-Viin* og Frøyas tårer i sitt savn etter kjæresten. I tillegg er altså Frøya *Kristi Brud* for Grundtvig. Det er uttrykk for de lag på lag med betydninger og uendelige kryssreferanser som hersker i Grundtvigs symbolverden. Noe av det som er sentralt for han, er at Frøyas tårer representerer ethvert menneskelig savns verdighet og ekthet. Det har med kjærlighet å gjøre. Dette er også forbundet med de store symbolske aktørers sorg og smerte: Maria, Magdalena, dronninger, Danmark mm.¹⁴⁷

Noe av det Grundtvig har på hjertet, er at det er sterkt flytende grenser mellom heltenes, de ualminneliges liv og alminnelige mennesker. Like mye som heltene lever i kraft av de mindre kjentes liv og erfaringer, er det omvendt slik at alle kan speile seg i de stores sorger og gleder, slik at de kan hente verdighet til sin egen sorg og lykke. Vekselvirkning, gjensidighet, og grader av følelser og forbindelser er her langt mer vektlagt enn det som setter grenser mellom mennesker, klasser, tider, og tilstander. Slik er denne forestillingsverden bygd opp ved hjelp av speiling. Dette er ikke ulikt romantikernes helhetstenkning, men ikke mindre likt mystikernes helhetsvisjoner.¹⁴⁸

Med samme naivitetens selvfølgelig, som vi kender fra middelalderværker om beslegtede emner, er frelsen til det sidste fast konnotation til Freia. Hun er simpelthen blevet "Christi Brud" og dermed delagtig i "Alt hvad hun skal raade" som Grundtvig havde sagt det i Nyaars-Aften (). Det havde været nonnernes fejl, at de selv havde troet hver især at være Kristi brud, mens sandheden var, at bruden er menigheden, saadan som Freia som Danmarks-personifikation havde forstaaet det og realiseret det. Som tidligere nævnt var hun gennem en "Jule-Sorg" naaet til sand forstaaelse af brudekaarene; hun havde lært gennem sin bitre enkestand (). Dermed er Freia tilforordnet den inderste bibelhistoriske symbolrække, som vi møder den i *Herren han har besøgt sit Folk*, hvor kirken, legemliggjort i Maria, sørger over den bortgangne frelser (SV 1.23.2), men ved Helligaandens hjælp kommer i et inderligere forhold til ham. Den inderlige forstaaelse naar Freias datter Ædelsteen frem til; hun er i egentligste forstand et barn af kristendommen. Bindeleddet mellem Freia og den kristne kirke eller dennes personifikation i Marie i *Herren har besøgt sit Folk* er det sjællandske navn paa orion: Marias Rok, som paa svensk () hedder Freias Rok..."

¹⁴⁷ Se Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 45: om Frøya som *Kristi Brud*:

*Ja, Danmark! du est Freia vist
Alt med sin Gylde-Taare,
Din Ægtemand er hviden Christ,
I Verdens Mund en Daare,
Ham søgte du i Hedenold,
Afmale skal du paa hans Skiold
Hans Æt og hans Bedrifter.*

*Bort med Klage, bort med Sukke!
Faldet var en Høitids-Fest,
Volden vilde udelukke
Lundens søde Julegæst,
Og Kiærminden rørt ham møder,
Der hun seer den Gæst paa Gløder
Mod sig gaae af Kiærlighed.*

Samme, s. 45-46: "...blomst symbolerer kvinde, den typisk danske blomst kærmind symboliserer dansk kvinde, velsignet bliver kærminden, naar den danske kvinde er kristen. Derved er der skabt betingelser for, at det symbolske bryllup mellem Kristus og Danmarks-personifikationen Freia i den ovf.af Et Blad af Jyllands Rimkrønike citerede strofe kan faa gyldighed for alle danske kvinder. Fra kærminden som dannekvindesymbol er springet ikke langt til en opstilling af dannekvinder i himmelblaa klæder paa Danne-Virke som delagtige i det kristne danske liv til landeværn. Symbolet er saa fast indarbejdet, at det kan indgaa i *symbolvæksling*."

Samme, s. 162:

"At Frei, som igen rolle spiller i den norrøne periode, her har kunnet ses som billede paa Kristus, peger frem mod Et Blad af Jyllands Rimkrønike, hvor ottar kunde identificeres med Kristus; Lokasenna. 32 antydes jo et forhold mellom Frei og Freia, som Gr. maaske har ønsket omtolket til et ubesmittet samkvem eller ligefrem androgynitet.

Identifikationen af Ottar og Kristus i *Et Blad af Jyllands Rimkrønike* følger naturlig af HdL, hvor Freia udspørger Hyndla om Ottars ætteforhold. I kvadet foretages dette for at styrke ottar til kampen med Angantyr, hos Gr. for at forene hedensk fortid og kristen nutid, saa det bliver indlysende, at Kristus har været ventet eller i det mindste savnet i Norden. Freias udfritten om og længsel efter Ottar er altsaa Danmarks trang til frelseren. Tanken genoptages siden ChrSst, 195f., hvor "den faure Jule-Gaade" løses som bruden (Freia), der venter brudgommen. Freia er saaledes helliggjort ved den bibelske konnotator."

Samme, s. 173:

"...hendes graad udtrykte savnet af den tabte himmelske kærlighed..."

¹⁴⁸ Se for eksempel Ursula King, *Christian Mystics*, 2001, s. 15: "All mysticism is characterized by a passion for unity. To the mystic, true Being and ultimate Reality are One. This can be experienced as both impersonal and personal, as

Grundtvig ville gi verdighet til sorgen ved hjelp av bruderetorikken. Å miste eller savne den / det mest elskede, symboliserer dyp, stor sorg.

Paktsmotivet i bruderetorikken er et annet motiv og moment som Grundtvig spiller ekstremt sterkt på. Det ligger også nær opp til *vekselvirkning* og *gjensidighetsmomentet*.

Den spiller videre på, og speiler andre forhold i samfunnet som bygger på paktslutninger av ulikt slag. Kanskje er nettopp brudemotivet i sitt sterkt intime og individualistiske preg, samtidig som det er noe av det mest offentlige som finnes, et bilde som mer enn mange andre kan forene disse ytterlighetene av privat / offentlig i ett og samme bilde, mens alle andre pakter vil ha sterkere begrensede perspektiv innenfor rekkevidde.

At nettopp denne type paktsmotiv også avslører de misbruk og den undertrykkelse grupper og personer, i kraft av underlegenhet eller kjønn osv. har vært utsatt for, kan skape ekstreme former for ambivalens overfor selve metaforene. Det gjelder ikke minst med tanke på erotiske metaforer og seksuelt misbruk.¹⁴⁹ Samtidig er det få som vil avvise enhver form for pakts-metafor. Og spørsmålet er da hvilke erfaringssfærer man skal hente bilder fra. Finnes det overhodet noen billedlige framstillinger av gudsforholdet som ikke er berørt av kjønn og forskjeller, undertrykkelse og misbruk ?

Når brudebildet brukes i GT som uttrykk for pakten mellom Jahve og folket, burde det kanskje nettopp kunne vise hvor fruktbart og kanskje uunnværlig bildet er, om *saken* (konkret virkelighet, erfart virkelighet) skal få det alvor den fortjener i fortellerens munn. Alvoret i kjærlighetsrelasjoner, enten det er mellom foreldre og barn eller mellom kjærester og venner, tilsier en paktsretorikk som går direkte på menneskers konkrete eksistens. Slik er det kanskje fordi tapene og grunnmulighetene og svikene er så enorme, og fordi freden og fordelene er så ekstremt dyrebare.

I Grundtvigs billedverden har det vært påstått at morsbildene er mer overveldende og hyppige enn brudebildene.¹⁵⁰ Det blir forklart med at han ser på foreldre/barn relasjonene som enda mer skjebnesvangre enn kjæresterrelasjonen. Jeg er ikke overbevist om at det er riktig, men det er et viktig korrektiv til de som måtte innvende at han fokuserer for sterkt på de erotiske metaforer i sin diktning og tenkemåte. Sitatet fra preken i 1869 (over) tyder på at han har en sterk favorisering av kjærlighetmetaforikken, som ekteskapelig/ erotisk metaforikk.

Hvordan ser pakts, gjensidighets eller vekselvirkningsmotivet ut i hans salmeretorikk? Det kan for eksempel se slik ut:

Du som har Dig selv meg givet

Lad i Dig mig elske Livet

Så for Dig kun Hjertet banker

Ground of Being, ultimat Source, Perfect Goodness, Eternal Wisdom, Divine Live, God, or the Godhead. This Reality contains, yet transcends, everything there is. It is the One in whom all is lost and all is found."

¹⁴⁹ Se for eksempel Eva Lundgren og Inger Vederhus, : "...når verdens horelatter blir til brudens frydegråt" i Lundgren, Eva (red.), *Den bortkomne datter*, s. 124-130.

¹⁵⁰ Magnus Stevns, *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 81: "af de to, Bruden og Moderen, er den sidste i Salmeværket langt den vigtigste...", se også SV I.19.2: *Mest dog lig en Barne-Moder, Herren kalder den sin Brud...*

*Så kun du i mine Tanker
Er den dybe Sammenhæng*¹⁵¹

At dette i tillegg har uendelige motivkretser knyttet til seg, som gjendiktning dra den latinske hymnetradisjon, som konnotasjoner til de gammeltestamentlige paktsforståelser, som kretsende omkring korskendelsen, som delaktighet i Kristi lidelse, som etterfølgelse, som bekjennelse til livskraft og *Livet* osv.; er tydelig for den oppmerksomme leser. Jeg tar det med for å vise til ett av mange eksempler på hvordan det som har med pakt, gjensidighet og vekselvirkning å gjøre, kommer til syne i ett av mange teksteksempler.¹⁵²

Det har blitt påpekt at Grundtvigs måte å skrive om kjærligheten på, etter hans mer enn lykkelige ekteskap i høy alder, med Marie Toft, skal ha skiftet noe preg. Og da, vel og merke i retning en sterkere vektlegging og fokusering på det *gjensidige*. Han fikk en genuin erfaring av å være i et kjærlighetsforhold hvor det kjentes på kroppen at de var *like gode*.¹⁵³ Det er ingen hemmelighet at dette kjærlighetsforholdet, mer enn det som hovedsakelig var hans livsrom tidligere, hadde egenskaper som det forrige manglet, og som særlig handlet om følelsen av likeverd. Slik kan han skrive om sitt forhold til Marie:

*Hvad er det, min Marie!
Som gør det, at vi to,
Vi tale eller tie,
Paa Færde og i Ro,
Os føle viet sammen,
Som Kirken og dens Amen,
Som Præst og Menighed!*

*Det er, at vi vil være
Hinanden, som vi er,
Det er, at vi kan bære
Hinanden, som vi er,
Det er, at vore Munde,
Vi våge eller blunde,
Dog mødes i et kys!*

*Kun på en egen Maade
Vi er i Grunden ét,
Vort liv var os en Gaade,
Til vi opdaget det.
Men nu har vi opdaget*

¹⁵¹ SV I 232.10 (*Hil dig, Frelser og Forsoner*)

¹⁵² Se Jørgen Pedersen, "Den dybe sammenhæng. Om Grundtvigs salme "Hil dig Frelser og Forsoner" som gengivelse af den cisterciensiske passionsrhythmus "Salve, mundi salutare" set på baggrund af hans forhold til den middelalderlige hymnedigtning," *Fra Augustin til Johannes V Jensen*, 1991, s. 165-204

¹⁵³ Poul Borum, *Digteren Grundtvig*, 1983, s. 251

I Hjærte-Favnetaget
Vort Liv er fælles Lyst!

Nu er det kun en Gaade
For os at tænke på,
Hvordan vi af Guds Naade
Kan evig leve saa.
Thi uden Ny og Næde
Kun varer Liv og Glæde,
Al Synd og Død til Trods!

Derfor vi os forbinder
I Tro og Kærlighed
Med Dødens Overvinder,
Som daled til os ned,
Som til Gud Faders Ære
Vil støvet klart hjembære
I Aandens Favnetag.¹⁵⁴

Noe av det viktigste Grundtvig foretar seg når han overtar tradisjonens bruderetorikk, er, i tillegg til å så å si kroppsliggjøre den, å vektlegge *brudens verdighet* på en mye mer definitiv og uttalt måte enn tidligere.¹⁵⁵

Det at mennesket tiltales som en *verdig, tiltrekkende og begjært* brud for en *verdig, tiltrekkende og begjært* brudgom, er i seg selv et moment som likestiller Gud og mennesket på en særlig sterk måte. Når salmens jeg uttrykker seg som et jeg i møte med et du (Gud), som likeverdige partner, påberoper dette jeg'et seg den høyst tenkelige selvbevissthet: jeg er verdig å tale med Gud selv, og : Gud begjærer meg som attraktiv...¹⁵⁶

At dette så er et kjønnsrelatert språk, hvor mannens verdighet på en annen måte avspeiler seg som religiøs retorikk, er kroneksemplet på at religion ikke bare er middel til, men også årsak til kjønnsdiskriminering, fordi det implisitt sier at mannen, tross en viss form for likeverdighet,

¹⁵⁴ Svend Grundtvig (red.), Grundtvig, *Poetiske Skrifter*, VII, s. 475-476

¹⁵⁵ SV I 21.3:

*Du vældige Fyrste og prude!
Bind om dit Sværd,
Og kæmp for den bedste af Brude!
Hun er fuld vel det værd.
Saa være nu Drotten vort Skjold
I Ve og i Vaade!*

¹⁵⁶ Se for eksempel følgende strofe fra *Kristenhedens Syøstjærne*, 1860/1883, 6.56:

*Han, som alle Kræfter styrer,
Ser paa Hjærtet kun med Lyst,
Smager ej paa fede Nyser,
Har kun Hjærtets Øjne kyst,
Hvisker til de ægte kvinder:
Dyrebart er mit, Veninder!
Hjærtmennesket i Løn.*

likevel står over kvinnen i verdighet. Han er den selvsagte initiativtager og er også like selvsagt verdig som brudgom (*if God is male, male is God*¹⁵⁷).

Grundtvig forsøker så godt han kan å tolke dette svært vidt, svært komplekst. I tillegg endrer han det hele i retning av at Gud som initiativtager er både kvinne og mann, og at mennesket som aktivt mottagende part er både kvinne og mann. Det prototype mennesket er et *kvinnelig* menneske (*brud*), slik at mannen må ligne henne for å komme i rett posisjon i forhold til Gud. Men *helt* kan han ikke klare i denne retorikk og strategi å utligne assymetrien mellom kjønnene i disse forståelsesformer. Det har han overlatt til ettertiden.

Hva er det så Grundtvig gjør for å imøtekomme de misbruk han ser at det religiøse språk har falt for i sin tale om mennesket som *brud* ?

For det første nedtoner og kritiserer han direkte og indirekte (ved å unngå tematikken) den *urenhet* eller *syndighet* som tidligere var brudens lodd å bære. At brudgommen i det hele tatt ville ha den syndige bruden (for eksempel slik hun kan fremstilles som uren/hore mm.), framsto jo ofte som et rent paradoks. Dette paradoks kunne bare forklares med gudens totale *annerledeshet*. Han elsket ene og alene på grunn av sin egen fortreffelighet, og på tross av brudens manglende kvalifikasjoner. Dette framsto som et gyldig bevis for gudens *uselvviske, uinteresserte* eller favoriserende /skapende kjærlighetsevne. Grundtvig mister ikke dette oppsøkende og paradoksale motiv av syne. Han kan ikke beskyldes for en lettvent omgang med det syndige hos mennesket, en avvisning av skam, og av forskjellen mellom Gud og mennesket. Likevel finner han det nødvendig å poengtere, igjen og igjen, det *attråverdige* hos bruden. Det er rett og slett en grunn til at Gud vil ekte verden, som ligger i mennesket selv, i bruden, menigheten, den enkelte, osv. Han liker henne, som det ypperste, som det skjønneste og sanneste, som det mest attraktive som finnes, *som sin like* osv. Her går utvælgelse ikke på motsetning og paradoks, men på naturlig kjærlighet, lidenskapelighet, gjensidig avhengighet. Gud trenger mennesket for å kunne være seg selv, for å kunne elske, vise sin kjærlighet, være virkelig, så å si.¹⁵⁸ Deretter kommer behovet for å elske på tross av. Det gjelder også til en viss grad begge veier, selv om det mest gjelder Guds overbærenhet med mennesket. Slik kan han uttrykke det, med sitt personlige språk, hvor figurene ikke bare representerer historiske symboler, forestillinger og idealforestillinger, men derigjennom helt alminnelige mennesker:

Saa deilig Man saa ingen Kvinde,

Saa mild og blid,

Thi skal hun og Kiærlighed vinde,

¹⁵⁷ Mary Daly, se 1.2.1.

¹⁵⁸ Det finnes enkelte unntak fra denne tendens hos Grundtvig. Et eksempel er i salmen *O søde Gud! din Kiærlighed* (SV I.108), vel og merke i en gjendiktning fra Kingo, og uten bruderetorikk. Det er venne-metaforen som her uttrykker det relasjonelle og det asymmetriske i relasjonen. Slik jeg ser det, står dette ikke i motsetning til Grundtvigs betoning av det elskverdige i mennesket, men snarere nettopp som en alvorlig betoning av det ikke-elskeverdige hos mennesket, som en selvsagt del av hans antropologi, når bare utgangspunktet er den gode relasjon, den gode begynnelse, som er kjærlighet. Kanskje er det nettopp i slike tekster det bekrefte at Grundtvig på ingen måte overser eller benekter menneskets elendighet, og kan kunsten å uttrykke den i forskjellige varianter; men alltid i lys av kjærlighetens primat. Sammenlign for eksempel den avanserte tenkemåte om kjærlighet i den kristne tradisjon, slik Julia Kristeva fortolker det kristne kjærlighetsbegrep som akkurat på grensen til, men likevel ikke innenfor det sadomasochistiske i boka *Tales of Love*, 1983, s. 140-150 (*God is love*)

Alt indtil evig Tid!
 Saa være nu Drotten vort Skjold
 I Vee og i Vaade!

Du vældige Fyrste og prude!
 Bind om dit Sværd,
 Og kæmp for den Bedste af Brude!
 Hun er fuldvel det værd.
 Saa være nu Drotten vort Skjold
 I Vee og i Vaade!¹⁵⁹

Det representerer noe avgjort annet enn den degraderte og utskjelte horekvinne-bruden som tradisjonen også har klart å gjøre stort nummer av, og som det selv i vår egen tid gjøres forsøk på å gjenopplive. Grundtvig kjenner ikke henne, avsverger henne. Ikke fordi det ikke finnes misforhold i kjærlighet, men fordi dette som religiøs tale ikke lenger bør være menighetens felles stemme i salmesangen. En av måtene han direkte kommenterer tradisjonens tendens til å gi kvinnen skyld for særlige former for syndighet som har med det erotiske å gjøre, er i følgende sitat hvor han sier at menneskets syndighet og uverdighet *ikke* har med kjønn og kjønnsforskjeller å gjøre, men med andre "hjertesvakheter" og felles, kjønnnet skyldighet:

Og at et saadant Hjerte ei
 Kan elske sine Fiender,
 Det er saa klart som Aandens Had,
 Til alt hvad Aanden trodser,
 Saa Hjertets Lyde i vor Barm,
 Som Kvindens i vort Kammer,
Er ikke Hjerteligheds Fejl,
Ei Kvindeligheds Synder,
Men Mands og Kvindes Syndefald,
Som Jorden har besmittet,
 Dens Seerblik, dens Kløgt og Vid
 Ei mindre end dens Æmhed,
 Saa vi ei blot har Lys behov
 Til Sandheds Aabenbaring,
 Men først og sidst det sande Liv
 Med Kiærlighedens Fylde,
 Det Christus-Liv, som viser klart,
 At Kiærligheds og Hadeds Ild
 Hinanden udelukke,
 Da begge Ilde meget meer

¹⁵⁹ SV I 21.2+3 (Nu lader os sjerne en Vise, I Glædens Stund. Omarbejdelse af den gammeldanske "vor Herres Brudevise" efter den 45de Davids-Psalme)

*Hinanden forudsætte,
Saa Ingen Sandhed elske kan,
Som Løgnen ei vil hade...¹⁶⁰*

Brudens verdighet får man øye på overalt i hans bruderetorikk, hva enten hun framstilles som skjønn, alminnelig og seirende, i opprørt sorg eller i dypt og ekstremt selvforsvar overfor brudgommen. Hele tiden representerer hun kollektive størrelser, menigheten; og er et forbilde, menns og kvinners forbilde. Hun er selve *Grundmennesket*, det som står nærmere Gud enn mannen, ut fra mange grunner, sammen med barnet, kanskje. Hennes mange egenskaper og roller kan man se i følgende strofe. Legg også merke til at det ikke er et ubeskrevet/uberørt blad som er brud her, men en erfaren kvinne.¹⁶¹

*Christi Kirke! lydt du kvæde
som en Barne-Moder prud
Sagte nynne du med Glæde
som den unge Brud
Stærk og Gammel, Ung og Viis
Det er du til evig Pris!
Evig Drot, som Engle hylde,
Født i Tidens Fylde¹⁶²*

Den enhet og *sammensmeltning*, sammenvevdhet, som enhver erotisk preget relasjon handler om, er et motiv som Grundtvig utnytter til fulle i sin bruk av brudemetaforene.

Som for eksempel i følgende strofe med eskatologiske motiv:

*Alle, som i Herren døde,
Skal i Herren først opstaa,
Af den gyldne Morgenrøde
Morgendragt som Brudens faa,
Og paa Kjærlighedens Vinge
Yndig sig som Bruden svinge
Til sin Brudgoms aabne Favn.¹⁶³*

Grundtvig tenker kristendommens personale treenighetsbegrep sammen med de erotisk/relasjonelle relasjoner, i mange varianter. Jeg vil her bare trekke fram to sitater som viser hvordan dette kommer til uttrykk.

¹⁶⁰ Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, 10 s. 444-445. (*Dansk Ravne-Galder*) Min uth.

¹⁶¹ Se for eksempel Magnus Stevns, *Fra Grundtvigs Salmværksted*, 1950, s. 81: "Bruden er sjældent som i ovenanførte Latinstrofe "den unge Brud", der med Hjærtet fyldt af Forventning, men iøvrigt som ubeskrevet Blad alene længes mod Brudgommen. Hun er oftere den mere modne Kvinde, hellere framstillet som Hustru end som Brud, oftest som Hustru og Moder."

Som vi skjøner spiller Grundtvig i sin diktning om kvinner, også bruden, på mange roller/posisjoner i kvinnens liv. Det får store konsekvenser for hvordan man tenker seg hans syn på kvinnens seksualitet, hennes livsformer og roller mm.

¹⁶² SV I 350.1 (*Christi Kirke! lydt du kvæde. "Psallat ecclesia, mater illibata" ligeledes*)

¹⁶³ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den sidste Menighed*, strofe 117

Først fra en av Grundtvigs prekener, 2. søndag i faste, 1870:

*Derfor kan endelig Mennesket i mandlig Skikkelse kun som Johannes den Døber blive Frelserens Ven, og kun i kvindelig Skikkelse blive eet med ham, ligesom han er eet med sin Fader.*¹⁶⁴

Dette står ikke i motsetning til menns mulighet til å bli forenet med det hellige selv, men kanskje må de øve seg i å være som kvinner, til en viss grad, om man spør Grundtvig, for å kjenne den enhet som tilsvarer en mer fullkommen enhetsopplevelse? På samme måte som kvinner må kunne vite, øve seg i, leve seg inn i det mannlige, for å vite hva det er å være menneske, og hva det er å være troende, overfor et dominerende mannlige gudsbilde.

I store deler av den kristne kirkes historie, har mottoet vært at kvinner må bli som menn for å bli gode nok (for eksempel Augustin/Thomas). Kanskje henger Grundtvigs overivrige betoning av det kvinnelige som motiv og forbilde sammen med hans vilje til å rette opp denne store skjevhet i tradisjonen, slik at det kan bli mulig å skape en balanse ut av den skjeve derbalansen. Det kan også forklare hans noe overdrevne forrang for det kvinnelige i språk og tenkemåte.

Det neste sitat tar jeg med for å bringe inn i dialog med brudemetaforene det som nettopp ligger der som refleksjoner fra Grundtvigs side over de relasjoner mennesker faktisk lever i og ut fra hele tiden. Det *må* med om man skal kunne tale sant, stort og skjønt om livet. Igen en analogitenkning mellom trinitetsrefleksjoner og i utvidet forstand kjærlighetsrelasjoner, hvor alle typer primære relasjoner er tenkt med, de mellom kjærester, foreldre og barn, og venner. Dette korresponderer med og utvides til et universelt plan, sannsynligvis ut fra Grundtvigs tenkning om kjærlighet som noe av det mest primære og universelle ved det å være mennesket i verden.

*Da nu tillige Sønnens Aand er den samme som Faderens, Sannhedens Aand den samme som Kjærlighedens, saa sammensmelter alle de christelige Hemmeligheder i den Kiærlighedens dybe Hemmelighed, som alle Mennesker maa indrømme.*¹⁶⁵

Slik jeg tolker dette, er det et gigantisk forsøk på, med utgangspunkt i alle menneskers felles erfaring med at kjærlighet er et grunnleggende element i alt levd liv, å tenke og å føle seg fram til en erkjennelse av Gud som kjærlighet. Ordet *sammensmelte* er heller ikke tilfeldig, både fordi det er en del av den terminologi han deler med sin tid, men ikke mindre som den måten han bruker ordene i forhold til det erfaringspotensiale de har, den livskraft de er uttrykk for. Ved god bruk kan de spore an til liv som er i dvale eller ligger skadet, og som trenger å bli berørt for å vekkes til live.

Sammensmelte er et ord han bruker ofte, og det er også en del av de erotiske motiv jeg mener ligger opp i dagen i hans bruk av bruderetorikk. Se for eksempel følgende sitat:

¹⁶⁴ J. C. Brandt, *Grundtvigs Sidste Prædikener*, II, 1870, preken på 2. søndag i Faste, s. 262

¹⁶⁵ Grundtvig, i *Dansk Kirketidende*, 1852, s. 267

*Ja, i Sandhed sig ombælter
 Herrens Aand med Kiærlighed,
 Saa Retfærdigheden smelter
 Sammen i et Kys med Fred,
 Og deraf undfanges Glæde:
 Datter fin til Dronning-Sæde
 I Guds Rige her og hist.¹⁶⁶*

Det er i kraft av bruderetorikken at Grundtvig er i stand til å snu den androsentriske tradisjon han selv strever så mye med i sitt forsøk på å finne balanse mellom kjønnene, i livet som i den religiøse forestillingsverden. -Uttrykt for eksempel slik i Grundtvigs teologiske poesi:

*Og naar Maria glemmes,
 Hvor Jesus nevnes end,
 Da Hjærtet overstemmes
 Af Hjernesvind hos Mænd!*

*Skal hver en Helgeninde
 I Kirken gaaes forbi,
 Fordi med deres Minde
 Man drev Afguderi?*

*Er større Kirke-Faren
 Med Herrens Moder god,
 End med Apostel-Skaren
 Og Stephans Martyr-Blod!*

*Lyksalig var den Kvinde,
 Paa første Paaskedag,
 Hun blev Apostelinde
 For Guds Apostel-Lag!*

*Da høres Engle-Latter
 Ved Sang om Kvinden fin,
 Og om Jairi Datter,
 Som Gud gav Haanden sin!¹⁶⁷*

Grundtvig bruker også bruderetorikken i sitt forsøk på å vende den antropologi som hadde behersket kristendommens historie i lang tid før han. Han påstod som nevnt, i motsening til all offisiell teologi, at kvinnen er *Grundmennesket*, *prototypen på mennesket*. Det er hun fordi hun er

¹⁶⁶ SV I 84.9 (Hvad forklarer Rikets Gaade)

¹⁶⁷ SV III 205. 4+11+12+20+65 (I Herrens Hus er Varmen / Kvinde-Evangeliet)

skapt av brudgommen, som brud, som likeverdig, elskende partner, og som – siden hun er kvinne, - står i en mer direkte relasjon eller kommunikasjon med denne mer mannhaftige (men tross alt androgyne) gudemakt.

At han i denne sammenheng forsvarer helgner, ut fra argumentet om at det er misbruket man kom til livs i protestantisk kritikk av det katolske, og følger opp med en alvorlig kritikk av autoritetsdyrkelse og lidelses-dyrkelse, er frisk og viktig selvkritikk av den protestantiske kulturform.¹⁶⁸

For di kvinnen som brud har en annen tilgang til det kristelige enn mannen, blir det i denne Grundtvigske konstruksjon, like viktig for mannen å ligne kvinnen, som for kvinnen å ligne mannen, for eksempel i etterfølgelse av Jesus. Erik A Nielsen har kanskje rett i at det for alvor, med Grundtvig, ble en grunnleggende alvorlig sak, dette at mannen skulle leve seg inn i kvinnens tenke og følemåte, slik kvinnen skulle overfor mannens.¹⁶⁹

Hvis Stevns har rett i sin konklusjon med hensyn til det kvinnelige og mannlige ved Grundtvigs syn på Gud som helheten av kvinne og mann, vil jeg påstå at Grundtvig ikke hadde klart dette uten ved hjelp av sin måte å spille på tradisjonens bruderetorikk og vende det i en annen retning enn tidligere, slik at det tjente hans egen teologi.¹⁷⁰

Den gamle brud er en særlig virkelighetsnært skildret figur i Grundtvigs salmer. Hennes kjennetegn er kanskje aller mest den lengtende, den modne og insisterende makt som preger hennes tålmodig, prøvede kjærlighet. Samtidig betyr alderen at hennes utsatthet og sorg får en dypere klang og en utvidet dimensjon, slik vi ser i følgende strofer fra *Christi Kirkes Alderdom*. Det eskatologiske perspektiv i siste strofe får et dobbelt hjemlig preg i kraft av den erotiske fullbyrdelse (*Til evig Fryd og Ære*), og befrielsesmotivet (*Hjemfør din Brud*):

*Du dog loved, Herre from!
At støtte og at bære
Kirken i sin Alderdom,
Hvor graa hun saa mon være,
Og holde saa for hende Vagt,
At Helveds-Porten ei faaer Magt;
Det giælder og din Ære!*

*Jesus, Christ, som Mand som Gud,
Af Hjertet vi Dig bede:
See dog til din gamle Brud,
Har hun end Rynker lede!
Den megen Graad tilgode hold,*

¹⁶⁸ Se forrige tekstsitat.

¹⁶⁹ Erik A. Nielsen, "Pietismen og kønsrollerne", *Hymnologiske Meddelelser*, 1980 (3), s. 204

¹⁷⁰ Magnus Stevns, *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 84

Og over Brøst din Kaabe bold
Miskundelig Du brede!

Varm Du hende med din Mund,
Saa godt dit Ord hun giemmer,
From i Sind, i Troen sund,
Ei kiærlighed forglemmer,
Men takker kiønt, og med godt Taal
Giør Skiel i Lægens bitre Skaal,
Til Sødmen hun fornemmer!

Brudgom, Herre! Gud forvist!
O hør, hvad vi begiære!
Udfri din Brud, trods Fiendens List
Og Vold og Kiætter-Lære!
Lad Trøsten groe i Graadens Dal!
Hjemfør din Brud til Himlens Sal
Til evig Fryd og Ære!¹⁷¹

Stort sterkere, allment, personlig og inderlig kan ikke en instans i verden appellere til en annen i kraft av de kjærlighetens krefter som er i bevegelse mellom to elskende som har lovet hverandre troskap, står ved det, og ikke enda har fullført sine løfter. Her belyser erfart liv og kirkens liv, livets status og kirkens status hverandre på en dypt, alvorlig og særlig menneskelig måte. Det sier noe om de erotiske relasjoners hellighetsdimensjon, og det helliges erotisk/relasjonelle dimensjon.

Det er ikke lang vei fra kirkens lange øvelse i å *spille*, øve seg i å være brud (enten den syngende er mann eller kvinne) overfor *brudgommen*, i å øve seg i å være *den andre* i en kjærlighetsrelasjon (enten den andre er det ene eller det andre kjønn),¹⁷² til vårt tids alvorlige forkusing på temaene hetero og homoseksualitet.

Kanskje er Grundtvigs viktigste bidrag i denne sammenheng det å tematisere kjønnede relasjoner i sin kompleksitet og hellighetspotensiale, hvor kjønn er en primær kategori for fenomenet menneske, samtidig som det som går forut og følger etter og skaffer enhet i denne forskjell er fenomenet *kjærlighet*. Det gjelder som ontologi, som erfaring, og som eskatologisk visjon om enhet.

Sterke røster, særlig innenfor feministisk forskning, advarer mot denne typen retorikk, fordi den lett viser seg å fungere sexistisk, asymmetrisk og dualistisk. Mange vil si at det burde vært forbudt å bruke denne type billedtale og retorikk i de religiøse rom i kulturen, og at et helt nytt språk må vokse fram.

Spørsmålene omkring denne type metaforer har svært vidtfaavnende antropologiske og teologiske implikasjoner. Måten de teologiske diskurser, både i det akademiske og i andre rom i kulturen

¹⁷¹ SV I 105.4-7 (*Christi Kirkes Alderdom*)

¹⁷² Se for eksempel Erik A Nielsen, "Pietismen og kønsrollerne", *Hymnologiske Meddelelser*, 1980 (3)

omgås disse språkbilder på, avspeiler og avslører hva en tid kan makte å bære som sitt eget språk. Her møtes dybdeperspektivene i mennesket som erotisk og religiøst vesen på sitt ypperste, og alle former for mangel på gjensidighet mellom kjønnene utfordres av slike språkformer. Motspørsmålet blir da: er det mulig å tenke gjensidig og likeverdig, antropologisk og teologisk, innenfor slike bilder? Hvis ikke, hvilke bilder skal da bære de primære erfaringer mennesker har som berører de aller dypeste lag i livet?¹⁷³

Man kan si det slik at Grundtvig avmytologiserer/dekonstruerer de stereotype former som disse bilder kan representere, i sin egen oppdaterte mytologi og konstruerte kristendomsforståelse. Det gjør han med en bevisst teologi, antropologi og syn på mennesket, som kjønnede vesener. Og han gjør det i sin visjon om fremtiden, slik at han endrer bruderetorikken i en retning som jeg mener få har gitt et seriøst svar på etter han innenfor salmeforskningen. Revisjoner av salmer har ført til en averotisering, av gode og mindre gode grunner. De problemer dette reiser og de løsninger den antyder, blir dermed usynliggjort og indirekte avvist.¹⁷⁴

Et av de aller viktigste spørsmål i vår tid med hensyn til religiøst språk og dets erfaringspotensiale, er slik jeg ser det, om noen klarer å overta Grundtvigs måte å gjøre dette på, og å videreføre denne språkbruk, denne dialogiske holdning til tradisjonens billedspråk. Det bør skje på en slik måte at ny livsforståelse og gudsbevissthet kan uttrykkes på en måte som gir mening og gyldighet som uttrykk for menn og kvinners og barns erfaringer, fantasi og gudslengsel.

Bryst

*til evigt Liv en sølsom Lyst, fra Vuggen bølged os i Bryst*¹⁷⁵

Grundtvig

Som den billed-kunstner (m/ ord-bilder!) Grundtvig er, maler han videre på de motiv billedkunsten alltid har yndet, for eksempel bryst; både kvinnebryst og mannebryst, men helst kvinnebryst. Vår oppfattelse og opplevelse av kroppen (for eksempel brystet) har på godt og vondt svært mye med de fortolkninger kvinner og menn til ulike tider har gjort av kroppen, og dermed tradert som fortolkningshorisonter. Som oftest er det mennenes fortolkningsblikk som har blitt tradert i den offentlige diskurs.¹⁷⁶

Grundtvig gjør i denne sammenheng, som i så mange andre, han spiller på det store repertoar av betydninger kroppen har. Han spiller på skjønnheten, han spiller på næring, han spiller på mor/barn-relasjonen, han spiller på trygghet, lyst og erotikk, på alminnelige og ekstreme former for ømhet og overganger mellom smerte, lindring og trygghet i sin bruk av kroppsmetaforer.

¹⁷³ Avmytologisering og dekonstruksjon har ennå sitt å gjøre, ser det ut til, før nye, enkle kjærlighetsbilder kan vokse frem; enten som en fornyet forståelse av de gamle bilder, hvor noe aksepteres og noe annet avvises og overvinnes, eller i en ren avvising av de gamle. Selv tror jeg det haster med svarene, for religionens skyld og for erotikkens skyld.

¹⁷⁴ Jfr. egen artikkel, "Salmetradisjon og bruderetorikk", som undersøker forholdet mellom Landstads Salmebok, Landstads Reviderte og Norsk Salme Bok med hensyn til brudebilder og erotisk metaforikk, hvor jeg kommenterer en tydelig averotisering av billedbruken. Solberg/Baklid/Fjågesund (red.), *Tekst og tradisjon, M.B.Landstad 1802-2002*, HiT(Høgskolen i Telemark) skrift 4/2003, Porsgrunn 2003, s. 47-77.

¹⁷⁵ SV I 390.14 (*Klar op, du Sky paa Øien-Bryn*)

¹⁷⁶ Se for eksempel Marilyn Yalom, *Kvinnebryst, En kulturhistorie*, 1999

Grundtvig spiller på en kroppsmetaforikk hvor vekselvirkning mellom erotikk og religion er sublim. Det kan tolkes som et forsøk på å gjenopplive, eventuelt nyskape en spiritualisert form for erotikk, og en erotisk betonet spiritualitet.

Hva sier han om brystet? Hva har det med det hellige å gjøre?

I følgende strofe fra hans gjendiktning av *Stabat Mater* kan man se litt av hans retorikk, og dermed ane hans fortolkning av det man godt kan kalle det religiøse brystet:

Vær velsignet, Moder-Hjærte!

Vær velsignet, Moder-Smerte!

Vær velsignet, Kvinde-Bryst!

I for Gud har fundet Naade,

Vandt, ved Christi Korsens Gaade,

*Hvad I savned: evig Trøst!*¹⁷⁷

Hvordan vil Grundtvig forvare seg overfor for eksempel Simone de Beauvairs blikk på *Stabat Mater*, slik det kommer fram i *Det annet kjønn*?¹⁷⁸ Og i Kristevas fortolkning av det europeiske dybdeperspektiv på kjønn, slik det kommer fram i et så klassisk motiv som *Stabat Mater*?¹⁷⁹

Hvordan vil han være i dialog med deler av den kritikk som igjen er reist mot Beauvoir, for eksempel i Siri Langholm's *Av Smertens Lyst*,¹⁸⁰ hvor hun forsøker å avsløre de grunnleggende kulturelt/religiøst betingede myter som reproduseres også i feministiske klassikere? Jeg er usikker, men vil mene generelt at Beauvairs kritikk rammer Grundtvig til en viss grad i påpekningen av det problematiske i forholdet mellom Gud og Maria. Samtidig som kritikken mot de klassiske feministteoriens avhengighet av kulturelle røtter, tilsier at det er verdien av gjenerobring/nyskaper av tradisjonens myter eller verdien av å avsverge de samme, som utgjør en hovedforskjell i måten å møte fromhetsretorikken på, også Grundtvigs.

Grundtvigs nyvinninger i det relasjonelle konglomerat rundt de hellige figurer og representasjoner korresponderer godt med de problemstillinger som berøres, og går samtidig ut over de blikk både Beauvoir, Kristeva og Langholm representerer. Dette er blant annet fordi hans tilknytning til en protestantisk diskurs har nyanser og moment som disse ikke fanger godt nok opp. Det handler

¹⁷⁷ SV I 231.9, (*Under Korset stod med Smerte*)

¹⁷⁸ Simone de Beauvoir, *Det annet kjønn*, 1949/1970, bok I, s. 117-155 (*Myter*), særlig s. 137-138, hvor hun er inne på Marias rolle og hvorfor hun behøves som aseksuell og som mor, men ikke som hustru mm.

¹⁷⁹ Se Julia Kristeva, *Stabat Mater, och andra texter* (i urval av Ebba Witt-Brattström), 1990. Brattström sier i forordet at Kristeva i sitt essay *Stabat Mater* går inn i "denna moderskåpets klassiska diskurs och undersöker i vad mån den kan ha kommit kvinnorna till goda[...]hon spårar Mariamytens progressiva men på samma gång djupt repressiva sidor. Genom sin utformning framhäver den moderskåpets smärta mer än dess lust, den förnekar sexualiteten mellan mann och kvinna (genom Marias jungfrudom) likesom döden (genom sonens uppståndelse och Marias himlafärd)[...]Kristeva efterlyser i *Stabat Mater* inget mindre än en ny etik, en kärlekens kätterska etik." Grundtvig er, blant annet med sitt syn på Frøya og med sterkt fokus på kjønnet erfaring, opptatt av kvinnen som seksuelt aktiv, og dødelig. Kvinnens *lyst* er derfor konstruktiv, og dette preger hans bilder av Maria, som får et annet preg enn den katolske Maria.

Brattström sier videre i forordet at Kristeva hevder at Freud er det første moderne menneske i og med hans betoning av kjærlighet som legende kraft (s. 23). Det er hevet over tvil at hele *Sang-Værket* representerer en slik tanke om kjærlighetens helende makt. Derfor også min antydning av det som kan tenkes felles for Freud og Grundtvig; nemlig den sterke konsentrasjon om kjærlighet som fenomen, om erfaring og vekstpotensiale, det *sted* framfor alle hvor heling og vekst kan skje.

¹⁸⁰ Siri Langholm, *Av smertens lyst*, 2001, s. 19-38: *Simone de Beauvoir: Demystifisering – eller nye mystifikasjoner rundt Madame?*

blant annet om det historiske moment at protestantismen har vært en pådriver i forhold til at kvinner nå forvalter det hellige offentlig, på linje med menn, kan være prester, og biskoper. Dette argumenterer Grundtvig ekspilistt for. Slik jeg ser det har dette sammenheng med at han har et konstruktivt syn på lyst, kvinners lyst, på seksualitet (som erfaring, som mytologi, for eksempel Frøya, som inkludert i kristen retorikk). Han avviser dødsmystikk, gjør Maria dødelig (ingen himmelfart) og mindre jomfruelig, slik Stevns påpeker, i det han sier om hennes kvinnelighet som aktiv brud, at det avviker fra den tidligere ofte *uskyldige* og *rene* brudeemne.¹⁸¹

En annen måte å bruke bryst-metajoren på, er en mer kollektiv variant, fremdeles med konnotasjoner i mange mulige retninger, her i en gjendiktning fra et latinske vers: *Veni Sancte Spiritus*

*Gud Hellig-Aand! opfyld med Lyst
Din troende Forsamlings Bryst!
Med Himmelsk Ild du os antænde,
Af Christi Kjærlighed at brænde!
For Hjerterne Dig aabenbar!
Oplys dem med din Lampe klar!
Saa alle Tunger trindt paa Jord
Eenstemmig prise Troens Ord,
Og sjunge som i Engle-Chor:
Halleluja, Halleluja,
Halleluja!*¹⁸²

Slik jeg tolker Grundtvig, makter han å dempe overdrevent erotiske tendenser fra mystikk og pietisme, idet han er mer tilbakeholden i sine bilder. Samtidig er han på en annen side åpen for fornyede måter å etablere sammenhengen mellom det erotiske og det religiøse, slik at bildene føyer seg etter denne tenkemåte. De mer organisk/kroppslige bilder dominerer, men er hele tiden i en slags berøring med det vi i dag vil kalle det erotiske. Dermed blir det et mer "virkelig" menneske han tegner i sin salmeretorikk, ikke en stilisert fromhetstype (latinsk salmeretorikk), eller en hyperforelsket figur (den forelskede i Brorsons salmediktning). Kvinnen blir et mer alminnelig, erotisk skapt menneskevesen hvor det erotiske er et grunnfenomen i mange varianter og dimensjoner.¹⁸³

Hva kan kvinnebrystet symbolisere for Grundtvig? hva er det kvinnen har som mannen mangler, eller trenger, slik Grundtvig ser det?

Blant annet kan hun die, og dermed åpenbare de sider ved Gud som handler om å die:

¹⁸¹ Magnus Stevns, *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 81: "Bruden er sjældent som i ovenanførte Latinstrofe *den unge Brud*, der med Hjertet er fyldt af Forventning, men iøvrigt som ubeskrevet Blad alene længes mod Brudgommen. Hun er oftere den mere modne Kvinde, hellere fremstillet som Hustru end som Brud, oftest som Hustru og Moder" (*Kvinden i Grundtvigs salmer*)

¹⁸² SV I 112

¹⁸³ Se også Magnus Stevns, *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 75: "Grundtvig, derimod, indfører i salmen en *virkelig* Kvinde – ofte som direkte Efterkommer af Oplysningstidens Kvindeideal, hvor det bedste menneskelige i højere Grad end hos Manden skulde være at finde i Kvindens følsomme, ømme Hjerte." (*Kvinden i Grundtvigs salmer*)

*Men at Livet hos vor Fader
 Er, som i vor Moders Hjem:
 Sine smaa, som hun, han bader,
 Og, som hun, han svøber dem,
 Giver dem, som hun, at die,
 Elsker op dem, som Marie
 Elsked op hans egen Søn.¹⁸⁴*

Det er noen forskjeller mellom hun og han, som *bolig, redskap og speil*.¹⁸⁵ Gud kan selvsagt hvile i mannens hjerte, ikke minst hvis man ser på kroppen på samme måte som Grundtvig, og har både at utvidet androgynt ideal og ellers lar det meste speile seg på fruktbar vis i sin komplementaritet. Men hvordan hviler Gud seg i kvinnen, som forskjellig fra mannen? Jo, fordi den første kirke var Marias skjød og hjerte, har hun med alle kvinner den særegenhet at hun kan romme en annen kropp konkret inni sin egen, er et hus, er ly og næring på en noe annen måte enn mannen for *den andre*. Slik kan Grundtvig si det i sitt *Kvinde-Evangeliet*:¹⁸⁶

*Den Alterglød, som flammer
 Med Virak dyrebar,
 I skjulte Hjerte-Kammer,
 Hvor Gud sig hvilet har!*

Hva lærte så Gud av å hvile seg i en *kvinne* (Maria), og deretter av å die hennes bryst? Jo, det aller viktigste i verden; å forstå både seg selv og den andre, også som kjønns-ulike, og som ulike i form av hellighetsgrad. På den måten kan han/hun forstå det som er forskjellig fra seg selv, for eksempel det salmesyngende jeg (både som mann, kvinne, og barn):

*Laa Du under Moder-Hjerte,
 Har du diet Moder-Bryst,
 Kiender du og Kvindens Smerte,
 Kvinde-Hjertets Liv og Lyst!
 O, Marias Søn, du Bolde!
 Døm mig ei med Læber kolde!
 Skjul mig i din Kiærlighed!¹⁸⁷*

Grundtvig spiller på de fleste muligheter i sin beskrivelse av bryst; det hellige brystet, det erotiske, det hjemlige, det politiske, det psykologiske, slik man kan lese om kvinnebrystets kulturhistorie i bøker som for eksempel Marilyn Yalom's *Kvinnebryst, En kulturhistorie*.¹⁸⁸ Det kan han fordi han har et billedspråk og en metaforikk og et engasjement på mange forskjellige arenaer (religiøs diskurs,

¹⁸⁴ Grundtvig, *Kristenhedens Syrstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 46

¹⁸⁵ Se kap 1.4., *Fenomenet menneske; et elskende og elsket mikrokosmos, i verden*

¹⁸⁶ SV III 205.6

¹⁸⁷ SV I 211.8 (*Med sin Alabaster-Krukke*)

¹⁸⁸ Marilyn Yalom, *Kvinnebryst, En kulturhistorie*, 1999, s. 15-149

politisk diskurs, psykologisk diskurs mm.), uten at jeg her kan utdype hver av de enkelte diskursers tilsynekomst i hans mangfoldige salmeretorikk.

Bøn

*It is very difficult to know what to pray for,
since it is difficult to know what to desire*
St Thomas (Aquinas)¹⁸⁹

*Å skrive er en form for bønn.*¹⁹⁰
Finn Skårderud

Kanskje er bønnen selve *myten* i den åpne tale og all henvendthet; deres *chora*. Salmer er tekster som til overmål viser hvordan denne tale og henvendthet kan varieres i det uendelige for å uttrykke menneskets *henvendte* forhold til det hellige, slik salmen også bekrefter at mennesket er gjenstand for en dyp henvendthet fra det hellige (*coram Deo*). Salmenes bønnespråk er uendelige varianter av talehandlinger mellom det guddommelige og det menneskelige. Stedene for disse talehandlinger er i menneskets indre, mellom mennesker, mellom mennesket og verden, og de er tegn på livets hellighet.

Bønn forutsetter *begjær*. lengsel (*attraa*) etter noe som potensielt er både innenfor og utenfor rekkevidde: kunnskap, ære, makt, skjønnhet, erkjennelse, medlidenhet osv. Det kan forstås både som innvendig begjær eller som begjær etter noe som er utenfor en selv. Og fordi det ikke alltid er like lett å vite hva man søker etter, er det ikke lett å vite hva man skal be om, som Thomas Aquinas påpeker i ingressen overfor.

Salmer er tekster som forsøker å gi ord til, skape uttrykk for dette mer eller mindre definerte begjær, slik at bønnen får form og retning. Av og til kan slike uttrykk være felles uttrykk for mange mennesker. Det tar salmetekster høyde for å ville være; i tråd med kirkens lange tradisjon for felles bønn på hellige steder, til hellige tider.

Ofte viser salmens bønneform seg i et uttrykk for følgende tankegang: Hvis *du* (Gud) ikke svarer på *min* henvendelse, kastes *jeg* tilbake på en umulig situasjon: egen mangel på makt til å gi meg selv gaver helt alene, alltid osv. Bønn symboliserer det umulige i å skulle gi seg selv liv - helt uten et du, en annen. *Den andre* er i fundamental forstand *allerede der*, på en eller annen måte. Salmen iscenesetter relasjonen, tydeliggjør den, i et ønske om at det gode potensiale skal vinne over det mindre gode. I hver eneste salme står relasjonen på spill fordi det alltid finnes motkrefter som forstyrrer den gode relasjon og den livsnødvendige gaveutveksling. I hver eneste salme gjenopprettes det gode, som i et lite, stilisert drama.

På hvilke måter kan vi se at Grundtvigs salmetekster er bønner som del av en kjærlighetsdiskurs? I salmen *Talsmand som paa Jorderige*,¹⁹¹ konstituerer jeg'et eller vi'et seg ved å henvende seg til *Talsmanden*, hva enten dette du'et oppfattes som et alter ego, et du mellom eller et du utenfor en

¹⁸⁹ Mary T. Clark, *An Aquinas Reader*, 1974, s. 529

¹⁹⁰ Finn Skårderud, *Uro*, København, 1999

¹⁹¹ SV I 393 (*Talsmand! som paa Jorderige*)

selv. I alle strofene regner vi' et opp de egenskaper *Talsmanden* har, og som vi' et kan nyttiggjøre seg, som det sårt trenger osv. Det er en svært dyptgripende og vakker kjærlighetstale, som bønn, om hva vi' et forventer seg av den andre, denne gang Den Hellige Ånd, ofte kalt *talsmann* i tradisjonen.

Leseren etterlates ingen tvil om hvor nødvendig, hvor dyp denne relasjonen mellom vi' et og det hellige er. Implisitt er det påtagelig hvor sårbart dette vi framstilles i sin *åpne tale* om sitt *begjær*; hva det trenger for å være og for å vokse. Det er heller ikke lett å tvile på at *Talsmanden* med de egenskaper den gis, kan klare å oppfylle vi' ets behov for at relasjonen lykkes, at begjæret innfris. For *Talsmanden* kan *alt, hvad du (den) vil* (strofe 1) , kan uttrykke sin makt og godhet til det gode gjennom *et Kys* (1), kan *skænke, hvad du nævner* (2), gjøre vi' et *visere end Salomon: Visere til Dyd at øve, Visere til Aandeprove, Visere til Salighed* (2), kan passe på og vokte, som en sann *Sjælesørger* (3), kan komme igjen og igjen: *Gjør os daglig Huus-Besøg* (3), bevege mennesket til å uttrykke seg fra hjertet på en musisk måte: *Dan vort Hjærte, løs vor Tunge, Saa vi bede, saa vi sjunge Yndelig i Jesu Navn!* (3), kan trøste på en fundamental måte (4): *over alle Tab!*, kan lede på en måte som ikke tar feil verken av hvem vi' et er eller hva målet er (5).

Stort mer tillit er det umulig å vise en annen instans i verden enn det Grundtvig her klarer å vise i forholdet mellom vi' et og *Talsmanden*. Det representerer en åpenhet, en sårbarhet og et begjær, en hengivenhet som er maksimal som tillitstale. Hvis noe her går galt, hvis ikke *Talsmanden* er til å stole på likevel, hvis ikke begjæret om det gode liv og den gode utgang gir mening på en eller annen måte, er hele denne relasjonstalen gjort til skamme, og vil kunne framstå som det minst vakre av alt: usann tale om det hellige, om mennesket, om relasjonen dem imellom, som løgn. Vi' et begjærer her alt fra det hellige (som instans inni, mellom eller utenfor), og alt står og faller med om det lar seg gjøre å oppfatte relasjonen som fullbyrdet på en eller annen måte.

Når mennesket er et relasjonelt, talende vesen, overfor seg selv, andre og verden, er det fordi det har noe medfødt, guddommelig ved seg.¹⁹² Det er det guddommelige i mennesket som gjør at det er så grunnleggende relasjonelt bestemt og i stand til å kommunisere. Bare fordi det er slik, sier Grundtvig, kan mennesket overhode få øye på at det finnes brudd, skader og problemer i relasjoner. Selve det å kunne oppleve, oppfatte og erkjenne brudd, skader og krenkelse, avhenger i Grundtvigs tankegang av at man først har kjent godhet, vet hva det er, som erfaring. Uten en rest av en slik bevissthet mener Grundtvig det er umulig å erkjenne ondskaper, for da vil man ta den som det normale, så å si, eller også gi den en feilaktig fortolkning. På folkelig dansk, og i poetisk form kan han si det slik:

*Føler ej vi i vort Hjærte,
Vi oprandt af Gudeæt,
Ej vi føle kan med Smerte,
At vi arted os fuld slet,*

¹⁹² Kanskje burde man like mye ha en lære om *arvegodheten* som *arvesynden* i den kristne troslære! Slik man i kirken like mye burde bekjenne sin *lyst til det gode* som til det onde. I motsatt fall havner mennesket fort i en ansvarsfraskrivelse som elskende og elsket vesen.

*Kun med Spot det Ord vi møde,
At genløse og gjenføde
Gud os vil som sine Børn.*¹⁹³

På denne bakgrunn kan Grundtvig markere forskjellen mellom det hellige og det profane, som kjærlighetsdiskurs, hvor framheving av det *ufortjente* i menneskets stilling overfor det hellige har sin plass. Alt det som står relasjonen til det hellige imot, kan på denne bakgrunn skildres og tas alvorlig, fordi det ses på som hinder, brudd og trussel mot det som i sin tid var godt, men ikke er helt brutt. Det skal igjen vokse og bli bedre, for til slutt å kulminere i en tilstand hvor kjærligheten har all makt. Denne kjærlighetens avmakt, utsatt som den er for ulike hindringer og trusler i relasjonen, skildres for eksempel i salmen *Søde Gud, din Kærlighed*.¹⁹⁴ Her gjør bønneformens begjær og åpne holdning at det er mulig å benevne det som gjør skade og representerer brudd, det som representerer det dypt ikke-elskelige ved mennesket som synder, det assymetriske ved gudsrelasjonen, og det ved kjærligheten som *skaper* verdi hos den andre.

Kanskje er dette også Grundtvigs bidrag til den erfaring svært mange mennesker har, om at det skal mye godhet til for i det hele tatt å få øye på egen og andres ugjerning, klare å erkjenne skyld og skam. Det kan virke som en livslov at det først er mulig å oppfatte krenkelse i lys av det gode, og at det derfor er mange som bærer på uendelige mye uopplyst og uerkjent skyld fordi de ikke opplever tilstrekkelig godhet for å finne styrke til å se andres og egne svakheter og krenkelser på en måte som kan hele relasjoner.

I lyset av en fullkommen godhet, som vi' et så frimodig tillegger det hellige i denne salmen, blir det syngende subjekt maktesløs i sitt forsøk på å finne den elskverdighet det så gjerne ville ha, men ikke kan påberope seg i lys av alt det som står det gode imot (5). Når relasjonen så likevel er til å berge, skyldes det - slik den kristne tro lærer - den type kjærlighet som Jesus viser med sitt liv, og som de troende har del i, i kraft av sin skapthet og sin likedannethet med Kristus (12). En slik total hengiven og selvutslettende kjærlighet, bringer relasjonen til verdighet igjen, og det blir mulig å elske det hellige tilbake (13). Dette bringer mennesket inn i en livssammenheng som handler om det bånd mellom død og oppstandelse som Jesus er tegn og symbol på, og som gjør han til en ekte venn (13). Selv om Grundtvig her oversetter og modifierer en Kingo-salme, og er bundet av sitt forelegg, er det kanskje ikke tilfeldig at det er vennemetaforen og ikke bruderetorikken som er i fokus (13). I bruderetorikken er verdighetstanken langt mer framhevet enn tilfellet er i denne salmen. Når ellers Grundtvig gir uttrykk til det plagede jeg, er det ofte nettopp i en påberopelse av den plagedes rett og inderlige bønn om å bli hørt og akseptert som den han/hun er, for å bli sett og befridd fra sin tilstand.¹⁹⁵

I en mer (post?)moderne bevissthet og teologi tror jeg det er viktig i forhold til slike salmer å betone sterkere enn ellers hvor viktig det er å tenke at forholdet mellom det hellige og det profane ikke går mellom mennesket som helhet og en instans utenfor, men går gjennom mennesket selv,

¹⁹³ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/83, s. 106 (70)

¹⁹⁴ SV I.108

¹⁹⁵ For eksempel *Som Hjorten med Tørst befangen*, SV I.130 / *Christi Kirkes Alderdom*, SV I.105.

som en blanding av hellig og profan, mellom en selv og de andre, hvor det er åpent hva som representerer hva, som hellig og profant, og mellom en selv og verden, på samme måte. Det er også viktig å betone bønneformen en slik salme har. Bare i bønnens åpne tale og henvendthet til det hellige, i en , utenfor en, er det mulig å tale om det som er galt med mennesket, ellers vil det fort kunne fungere som selvdestruksjon og ufruktbar måte å kanalisere forakt på, eventuelt overdreven forakt (selvdestruksjon) for selv og for andre.¹⁹⁶

Bønn som begjær og fortvilet lengsel etter lettelse eller forløsning, er kanskje aller tydeligst uttrykt hos Grundtvig i salmen *Som Hjorten, med Tørst befangen*.¹⁹⁷ Som klage-sang knytter Grundtvig seg her til den klageretorikk som har fulgt den jødisk-kristne tradisjon alltid. Slik også enhver gammel tradisjon av denne art har strukturelle paralleller til klage-tradisjoner i andre kulturer.

Grundtvig benytter seg av bilder og brokker av bilder som bekrefter og traderer en allerede eksisterende klage-form. Samtidig gir han det sitt eget særpreg, slik han gjør med alt han dikter eller gjendikter. Dermed lykkes han i å representere mange stemmer på en gang, noe som er salmegenrens aller største pre, og som gjør den så kollektivt tilgjengelig og så spennende som uttrykk.

Salmen bygger på Salme 41 og 42 i Salmenes bok, og enhver leser vil umiddelbart se sammenhenger.

Jeg'et uttrykker sin dypeste fortvilelse og angst, og sitt sviktende, men ikke døde håp om forløsning. Det er som om jeg'et snakker med seg selv, inntar ulike måter å tolke tilværelsen som håpløs på, i en kretsing rundt mulige måter å oppfatte og å agere på. Det gjør jeg'et henvendthet til det hellige, som her benevnes blant annet som venn, som frelser, som elsker, som hjelper. På den måten gis det hellige ulike egenskaper som skulle gjøre det mulig å håpe på at jeg'ets henvendelse ikke skulle være forgyeves. Samtidig legges det vekt på jeg'ets anfektelse, slik at hjelperen skal se den lidende og derigjennom innstille seg på den trengendes behov.

Som et andakts-bilde, eller et *meditasjonsmedium*, er en slik salme et mulig hjelpemiddel til å foreta en sjelens reise fra den dypeste fortvilelse til gjenopprettet tillit og makt til å bære sin skjebne, sitt liv. Lykkes det, vil det kunne oppleves som en renselse, en form for fornyelse.

Det ville være utenkelig at en slik salme ikke skulle ha bønnens åpenhet og bønnens begjær som to hovedsøyler i det syngende jeg'ets holdning til seg selv. Tilstanden er en så definert uønsket tilstand som overhode mulig for mennesket, hva enten den er uttrykk for et indre, et mellommenneskelig eller en annen form for fangenskap eller forfølgelse. Den roper på endring.

I denne salmen var jeg'et uttalt kvinnelig jeg, i og med bruderetorikken.¹⁹⁸ Det er Grundtvigs overbevisning at mennesket som gudskapt, er best representert ved den kvinnelige utgave av mennesket. Hun er et slags religiøst subjekt, og enhver mann som søker det hellige, må i

¹⁹⁶ Det er også noe av grunnen til at jeg hevder at enhver tale har et bønne-element i seg. All tale er underlagt en prøving på om det er åpen tale eller ikke, har en håpsdimensjon eller ikke. Bønneelementer i enhver tale er det adelsmerke som gjør mennesket menneskelig, fordi det er et vesen med en åpen og *henvendt* dimensjon. Denne åpne, henvendte dimensjon kan ikke skilles fra mennesket som fenomen (kropp), dets fysiske bevegelighet og possessualitet. Mennesket i sin kroppslighet er alltid *mer enn*.

¹⁹⁷ SV I 130 (*Som Hjorten, med Tørst befangen. Af den 41de og 42de Davids-Psalme*)

¹⁹⁸ Se samme kap., *Brudgom, bryllup*

Grundtvigs religiøse retorikk måtte øve seg i å identifisere seg med det kvinnelige for å ha med det hellige å gjøre; slik kvinner omvendt gjennom tidene har hatt stor trening i det motsatte.

Mange steder er det tydelig hvordan Grundtvig ikke bare mener det er fint å gjøre dette, men framstiller det som helt nødvendig å øve seg i det motsatte kjønns opplevelse og erfaring for å finne ordentlig ut hva det betyr å være menneske, som tegn på hellighet. Det kan vi for eksempel se i salmen *Med sin Alabasterkrukke*,¹⁹⁹ hvor en viss type anger lettere kan fremstilles i en viss type bilder, ihvertfall på Grundtvigs tid, enn andre, og hvor kanskje også inspirasjonen fra Østskirkens retorikk er med på å gjøre det mulig. Her er bønnens henvendthet, dype begjær etter enhet og forståelse, uttrykt gjennom kjønnsrelaterte bilder som er så sterke i sin kroppslighet og kjønnslighet, at det kaller på stor oppmerksomhet som kunstuttrykk. Særlig ser vi det i kulminasjonen i denne inderlige kjærlighetsdiskurs, i siste strofe. Hvordan kan det hellige snu seg vekk, si nei til den forståelse det syngende subjekt her ber inntrengende om?

*Laa du under Moder-Hjerte,
Har du diet Moder-Bryst,
Kjender du og Kvindens Smerte,
Kvinde-Hjertets Liv og Lyst;
O, Marias Søn, du Bolde!
Døm mig ej med Læber kolde!
Skjul mig i din Kiærlighed!*

Stort mer maktpåliggende kan knapt en bønn være, slik jeg ser det.

Det er ikke mindre inntrengende kraft og bønn i salmen *Hil dig, Frelser og Forsoner!*,²⁰⁰ som er en gjendiktning av Bernhard av Clairvauxs salme *Salve mundi salutare*. Jørgen Pedersen har på forbillidlig måte tolket denne salmen på kirkehistoriske premisser, og satt den inn i en sammenheng som også innebærer en av kirkens aller mest utviklede og komplekse kjærlighetsdiskurser, den mystiske tradisjon.²⁰¹ Noe av det han verdsetter Grundtvigs gjendiktning for, er hvordan han makter å videreføre tradisjonens tekster og kjærlighetsforståelse på sin egen samtids premisser, og i sin egen særegne versjon, uten å gå på akkord verken med tradisjonen eller seg selv eller sin samtid. Slik inkluderer og fornyer Grundtvig også mystikkens former.

Som uttrykk for en kjærlighetsdiskurs blir denne salme stående som et mektig symbol på hva den åpne tale og det menneskelige begjær i bønnen kan klare å uttrykke. Den har funnet sitt uttrykk og sin plass i tradisjonstunge rom som rommer alt fra den enkeltes måte å møte det hellige på, den korsfestede kjærlighets lidelse, egen lidelse, og samhørighet mellom all lidelse i verden. Dette er alt sammen representert ved jeg'ets relasjon til den lidende Kristus, og til det håp som ligger i jeg'ets identifikasjon med det hellige som et enormt skjebnefellesskap (*den dybe sammenheng*) i

¹⁹⁹ SV I 211 (*Med sin Alabasterkrukke. Efter den Græske Sang i Dimmel-Ugen*)

²⁰⁰ SV I.232

²⁰¹ Jørgen Pedersen, "Den dybe sammenheng. Om Grundtvigs salme *Hil dig Frelser og Forsoner*", *Fra Augustin til Johannes V. Jensen*, 1991, s. 165-204

form av et håp om at det gode aldri kan ta slutt. Bønnen er så å si "dømt" til å bli oppfylt på en fullkommen måte (*se vi gaa til Paradis*).

I salmen *Christi Kirkes Alderdom*²⁰² kastes det særlig lys over forholdet mellom erotikk og religion, idet det er nærliggende å tolke brudens bønnfallelser om utfrielse og forening, som uttrykk for den erotiske erfarings hellighetspotensiale. Og motsatt, den religiøse erfaring i bønn og salme som uttrykk for et erotisk potensiale. Igjen er det bønnens åpne tale og begjær-form som muliggjør en slik tenkemåte og slike tekster. Erotikk og religion er dypt avhengig av de to bønnens kvaliteter: åpen tale og begjær. Her som andre steder spiller Grundtvig sterkt på en eventuell forskjell mellom det mannlige og det kvinnelige begjær, hvordan det strukturerer seg og får betydning som religiøs retorikk, og dermed også som kjønnnet språk og relasjonsforståelse.

Ganske annerledes lyder det når jeg'et i salmen henvender seg til barnekongen Jesus, som ligger i krybben i salmen *Min Soel, min Lyst, min Glæde*.²⁰³ Det å henvende seg til Gud som barn, med alt det innebærer, er en av de aller sterkeste metaforer og forståelseformer som den kristne religion har gitt vestlig kultur. Det har hatt betydning på svært mange måter i kulturell selvforståelse, menneskebilde og i oppfattelse av hellighet.

Det som er målet for jeg'et i salmen, og som tydeliggjøres til slutt, er å forenes med dette barnet i krybben, ved å blande blod! (8). Men før en kommer så langt, er det mye som skal sies og bringes fram for å vise hvilke aktører og hvilken type relasjon det handler om. Som alltid, er det i bønnens form dette fortelles, og med den inderlighet som dermed ligger innenfor synsfeltet. Jeg tar det her fram som en av så mange varianter av relasjoner som gudsrelasjonen i Grundtvigs salmer fremstilles i. Slik jeg ser det, er mangfoldet i gudsrelasjonens virkelighet det Grundtvig med dette synliggjør, slik at mennesker kan få et så stort reperoar som mulig for å finne mulig gjenkjennelse av eget ønske om å knytte seg til, og revitalisere relasjonen til det hellige.

Bære

Å bære er en viktig, om enn litt beskjeden brukt term hos Grundtvig. Samtidig er det et svært viktig begrep og tema. I kraft av dette tema betegner Grundtvig i sine tekster menneskelivets grenser, på en dypt human og eksistensiell måte. Menneskets *bæreevne*, personlig og i ulike sammenhenger og grupper, for eksempel i forhold til en nasjonal enhet, handler om ømtåelige grenser. De må ikke overskrides eller presses for langt. Det mennesket kan bære er et tegn på dets styrke, men også dets grense, ikke minst dets tålegrense, som skal respekteres. Ellers kan mye gå galt. Det handler også mye om den kontekstualisering av mennesket som Grundtvig plederer for. Man skal og bør ikke trekke seg ut av sin kontekst, men finne seg selv, og finne seg til rette i den, slik at ikke bæreevnen brister eller forstrekkes. Samtidig gjør vekst og utviklingsaspektet seg sterkt gjeldende i tekstene, slik at ikke bæreevnen blir en statisk, begrensende eller selvgod sak. Slik kan det se ut på rim og med rytme:

²⁰² SV I.305

²⁰³ SV I.180

Hold i Hævd, hold højt i Ære,
 Da vort gamle Modersmaal,
 Skabt til alt, hvad vi kan bære,
 Døbt i Graad ved Balders Baal,
 Tidlig snublet paa Glatisen,
 Men oprejst i Kæmpevisen
 Og gjenfødt i Julesang!²⁰⁴

Her ligger det mye språkfilosofi kodifisert, slik hele Grundtvigs forståelse av et folks språk fortonte seg, hvordan dets grenser og muligheter er oppfattet og tenkt. Det gjelder ikke minst i forhold til salmesang som fenomen og som genre.

Begrepet brukes også om det å bære *den andre*, slik det hellige ofte framstilles som en god neste for mennesket. Følgende strofe viser ved hjelp av uttrykket å bære, stor ømhet overfor den nødvendige omsorg som kommer den svakeste part til unnsetning. Med bønnens appellering til bærerens egen selvpoppfattelse, blir ikke relasjonen mellom den svake og den sterke part forrykket som gjensidig relasjon:

Du dog loved, Herre from!
 At støtte og at bære
 Kirken i sin Alderdom,
 Hvor graa hun saa mon være,
 Og holde saa for hende Vagt,
 At Helveds-Porten ei faaer Magt;
 Det giælder og din Ære!²⁰⁵

Bære brukes også i tradisjonell vekstmetaforikk, i følgende strofe ikke minst i et intenst spill på væskemetaforikk. Grundtvigs tanker om vekst og vokse-prosesser finner her en av mange varianter, i en gjendiktning av Kingo:

Ved Himlens Dugg og Væde,
 Og Naade-Solens Kraft,
 Da voxer op til Glæde
 Guds Sæd med Hjerte-Saft,
 Da bære Kirkens Vange
 Selv midt paa Hede gold,
 Ei immer lige mange
 Men altid mange Fold!²⁰⁶

²⁰⁴ Grundtvig, *Kristenhedens Syrstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 83

²⁰⁵ SV I 105.4 (*Christi Kirkes Alderdom*). Når denne strofe, sammen med enkelte andre, siteres relativt ofte, er det ikke fordi det ikke finnes mange forskjellige eksempler på enkeltord, men fordi jeg også ønsker å vise hvor uendelig mange aspekter det finnes ved hver eneste strofe i Grundtvigs salmer og salmestrofer (som nevnt i innledningsvis, 1.1.).

²⁰⁶ SV I 142. 6 (*Ved Sæden, som den falder*)

Å bli båret til det hellige av andre, er i all tradisjonell kristen retorikk en sentral forestilling. I følgende strofe, hvor Grundtvig gjendikter en engelsk dåpssalme, finner vi dette bære-motivet blant annet sammen med en hjerteutvekslings-tanke,²⁰⁷ som særlig sterk tale om gudsrelasjonen:

*O lad din Aand nu med os være,
Vor Jesus Christus, Herre sød,
Saa Børnene, vil til Dig bære,
Maae døbes til din Seier-Død!*

*O skriv dit Navn i deres Hjerte,
Og deres i din høire Haand,
Saa de med Dig har Fryd og Smerte
Tilfælles i den Hellig-Aand!*²⁰⁸

Kjærlighetsaspektet i Grundtvigs sjelesørgeriske omgang med begrepet bære, skulle være overfødig å nevne. Mennesket tåler mye, strekker seg stadig, og vokser hele livet; men det kan også forstrekke seg, bli forstrukket, gå over sine grenser til skade for seg selv og andre. Dette vil Grundtvig gjøre oppmerksom på blant annet ved det enkle ordet *bære*. Hjertefellesskapet med det hellige kommer til uttrykt i den siterte dåpssalme, hvor den ene skriver den andres navn i henholdsvis hånd og hjerte, blant annet som uttrykk for et fellesskap som skal sikre en *Seier-Død*(1), altså en som til slutt lar livet få det aller siste ord. Sammen med det å bære hverandre på forskjellige måter, framstår dette så konkrete og betagende i sin enkelhet, at språket nettopp *bærer* sitt innhold til fullkommenhet.

Daab

*Kjærlighed er Hjærte-Grunden
Til vor Tro og til vort Haab,
Til vort Liv i Fødselstunden
Af Guds Aand ved Herrens Daab,
Til vor Fred ved Naades-Ordet,
Til vor Fryd ved Naade-Bordet,
Et er himmelsk Moderskjød
Til vor Trøst i Liv og Død.*²⁰⁹
Grundtvig

Grundtvigs teologi om dåpen som fenomen er omfattende og fundamental. Jeg gjennomgår ikke den her, men gjør med begrepet og fenomenet *dåp*, det samme som med andre begrep, gir eksempel på noen utvalgte måter å bruke det i salmeretorikken på.

Grundtvig var sakramentalist på sin egen måte. Hans respekt for og kjærlighet til sakramentene og en sakramental fortolkning av livet – er dyp og uovertruffen. Ved siden av ordet, som jo ikke er et sakrament, men likevel oppfattes slik i mye av den protestantiske diskurs, er det dåp og nattverd som på en særlig måte *iscenesetter* den kristne tro, også i Grundtvigs salmer. Slik dikter han for

²⁰⁷ Se samme kap., *Hjerte*

²⁰⁸ SV I 369.1+4 (*O lad din Aand nu med os være*)

²⁰⁹ SV IV 264.3 (*Kjærlighed er Hjærte-Grunden*)

eksempel om dåpen, fullt av konnotasjoner til ulike forestillinger og til bibelfortelling (Jesu dåp av Johannes, stemmen fra himmelen) i salmepoesiens form:

*Fadder-Gaven i vor Daab,
Aflad sand og saligt Haab,
Bringer, fra Gud-Faders Favn,
Aanden Hans i Sønnens Navn,
Synger under Kirke-Tag:
Søn og Datter, født i Dag!
Jeg i dig har Velbehag!*²¹⁰

På en mer naivistisk måte, og med like mange perspektiv og lag av bilder og forestillingsmåter, kan det tekstlige uttrykk se slik ut. Denne gang fra en salme skrevet i anledning den fest i kirken som kalles pinsefest:

*Du os gjenfødte i vor Daab,
Til Børne-Ret og Helgen-Haab,
Og voxte skal ved dig de Smaa,
Til Engels Hoved de oppnaa!*

*Du Mælk os gav i Moder-Skjød,
Du mætter os med Livets Brød,
Og, som en Foster-Fader fiin,
Du skiænker os med Glædens Viin!*

*Du tender Lyset i Guds Ord
Paa Christi Kirkes Alter-Bord,
Og for Dets Klarhed vi faae Syn,
Kun naar du rører os som Lyn!*²¹¹

Dåpen inngår i så mange forskjellige sammenhenger og sammenstillinger i Grundtvigs salmer, at det er umulig å gi en oversikt over dens betydning på få linjer. I følgende sitat kan vi blant annet se den knyttet til enhet/forskjells-problematikk, til begrepene tro, håp og kjærlighet, som Grundtvig gjør svært mye ut av i sin tenkemåte og diktning :

*I Verden tales vidt og bredt
Om Grund-Forskielligheden,
I Kirken immer de gjør Eet,
Fra Oven og fra Neden:
Thi vi gienfødes i vor Daab*

²¹⁰ SV I 88.9 (Børne-Lærdoms Parter Fem)

²¹¹ SV I 18.3-5 (Oprundet et vor Jubel-Fest)

*Med Peders tro til Pauli Haab,
Johannes-Kiærligheden!²¹²*

Til slutt et eksempel på tydelig henvisning til dåpen, uten at det sies direkte, her i en kjønns poetisk (og kjønns politisk!) diskurs, fra en salme som ikke minst tematiserer kirken som fenomen:

*Hvor nu hos en Moder fiin,
Snart som hos Marie,
Meer til Gud end Manden sin
Hjertet sig lod vie,
Der med sødt og saligt Haab
Sønner, christenfødt i Daab,
Hun som Jesus favner!*

*Derfor Kvinde-Hjertet ømt,
Som paa Gud mon bie,
Vorde skal paa Jord berømt,
Hartad som Marie,
Og med hendes Dronning-Navn
Tage skal de Smaa i Favn
Kirken alle Dage!²¹³*

Grundtvig spiller ustanselig - i sin diktning om gudsrelasjonen - på vekselvirkningen mellom det hellige og det profane, mellom det erfaringsnære og det kirkelig konstruerte språkunivers, mellom det sakramentale og det som ennå ikke har funnet sin benevnelse i verden, det udefinerte, som potensielt hellig.

Drot/Dronning

*Kiærligheds-Livet, det aldrig slaaer fejl,
Finder i Kiærligheds-Loven sit Speil,
Kiærligheds-Loven, det føler vi godt,
Finder i Kiærligheds-Livet sin Drot!*

*Gjør det, saa lever du, Loven har sagt,
Og i al Evighed staar det ved Magt;
Lev kun, saa gjør du det! siger vor Drot,
Og i al Evighed Livet er godt!²¹⁴
Grundtvig*

Drot og dronning ble tatt opp igjen i det romantiske vokabular på 1800-tallet som en del av en fornyet interesse for folkeeventyr, folkeviser og andre beslektede fenomener. Grundtvig er et godt

²¹² SV I 93.2 (Til klart Guds Ansigt vi skal see)

²¹³ SV I 204.13-14 (Alle Christne Fødsels-Dag)

²¹⁴ SV IV 60.8+9 (Kiærligheds Lov er det Tvillinge-Bud)

eksempel på det, og ordene drot/dronning forekommer over alt i salmeretorikken hans.²¹⁵ Sammen med andre lignende benevnelse på ulike roller mennesker har i samfunn som i mytologi og fantasi, fromhetstale mm., danner *drot* og *dronning* helt naturlige roller som mennesker tenkes å speile seg i, sette seg selv i forhold til, som lik og ulik i ulike varianter. Det er aldri den truende overmakt som symboliseres i Grundtvig bruk av drot/dronning og lignende begreper som kan gå på hersker, herre osv., men mer den harmoniserende forståelse av forholdet mellom mennesker og maktene. Selv om dette tekstlig kan virke overdrevent harmoniserende, er nok noe av hans dype anliggende at mennesker slik *setter seg selv i karakter* og respekt, og på en apellerende måte ber om å bli respektert som svakere part, ikke minst fordi alle har del i samme maktprinsipp. Derfor er det nærliggende, som tidligere nevnt, å antyde en sammenheng mellom Grundtvigs bruk av denne type terminologi med for eksempel Sallie McFagues forsøk på, ved hjelp av bevisst metaforbruk, å gjenerobre gammelt makt-språk som ellers vil virke undertrykkende og krenkende, både i forholdet mellom ulike grupper i samfunnet, og mellom kjønnene (bruken av begreper som *herre*, *konge* m.fl.).

I det første eksempel er drottens gode egenskaper knyttet til de egenskaper han har felles med Kristus. Den mildhet han hadde, og likevel med makt over de verst tenkelige motstandskrefter, er den sanne drots egenskaper:

*Her er det ny Jerusalem,
Stol –Kongens Stad hernedent,
Her er de Lykkeliges Hjem,
Som Naaden gav Guds-Freden!*

*Lad flokkes Fiender trindtomkring!
Her Hvide staae mod Sorte,
Om Kirken slaae Guds Engle Ring
Og sprænge Helveds Porte!*

*Fortviol da, Helved! Jord, vend om!
Ei Almagt du bekrige!
Vor Drot saugtmodig er og from,
Lyksaligt er Hans Rige!*

*Guds Værelse er Stadens Navn,
Hvor Christne boe og bygge,
Med Udsigt skion til Fredens Havn,
Med Løfte paa Guds Lykke.²¹⁶*

²¹⁵ Se for eksempel til *dronning*, Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 127, 221. Til *dronningstolen* s. 99, 164 f., 169, 206 m.fl.

²¹⁶ SV I 366.4-7 (*Vor Gud, som Moder-Fugl i Lund*)

Igjen en Kristusbenevnelse, her i et nydelig uttrykk for den gamle forestilling om en barne-konge, og med tydelig uttrykk for den mest prototype form for hyllest, tilbedelse og skjønnhet som Grundtvig vet om: det syngende menneske. Salmen er en gjendiktning av Kingo:

*Min Soel, min Lyst og Glæde!
 Min Drot i Barne-Dragt!
 Lad mig til Krybben træde,
 Hvor Du i Svøb er lagt!
 Jeg har en Jule-Sang
 I Hjertet til din Ære,
 Lad Tungen den frembære
 Med liflig Harpe-Klang!²¹⁷*

Enda en gang Kristus-benevnelser, men i en litt annen motivkrets, hvor blant annet herskerens fremmedhet er betont, hvor gjesterollen og gjestetatusen er framhevet, og det salmesyngende jeg framstår som fremmed for seg selv, i den optimistiske form i Grundtvigs retorikk, som *Gaade*:

*Bryd ud, min Sjæl! o Rigdoms Dyb
 Paa Viisdom, Magt og Naade!
 I Aanders Kreds er jeg et Kryb,
 Mig selv er jeg en Gaade!*

*Og tak saa Ham, som du kan bedst,
 Den Drot i Himmel-Sale,
 Der vilde som en fremmed Giæst
 Til Jorderig neddale!*

*O kald dig stolt, trods Verdens Spot,
 En Borger i Guds Rige!
 Lovsyng med Fryd Dets milde Drot
 Som Gud sin Faders Lige!²¹⁸*

Til slutt det aller tydeligste eksempel på den del av det romantiske prosjekt som handlet om å gjenopplive folketradisjonen. Her i folketonenes karakteristiske visetradisjon med refreng. Legg merke til den sterkt positive benevnelse av, og sterkt kjønnsbevisste retorikk, hvor man spiller fullt ut på kjønnsforskjeller og roller. Bruderetorikken er også innenfor blikkfeltet, og brudens overveldende verdighet er her mer enn tydelig.²¹⁹

*Nu lader os sjunge en Vise,
 I Glædens Stund,*

²¹⁷ SV I 180.1 (*Min Soel, min Lyst og Glæde*)

²¹⁸ SV I 17.8-9, 12 (*For al den Deel, som Gud har gjort*)

²¹⁹ Se også samme kap., *Brud / gom, bryllup*

*Vor Drot og vor Dronning at prise
Ret udaf Hjertens Grund!
Saa være nu Drotten vort Skjold
I Vee og i Vaade!*

*Saa deilig Man saae ingen Kvinde,
Saa mild og blid,
Thi skal hun og Kiærlighed vinde,
Alt indtil evig Tid!
Saa være nu Drotten vort Skjold
I Vee og i Vaade!*

*Du vældige Fyrste og prude!
Bind om dit Sværd,
Og kæmp for den Bedste af Brude!
Hun er fuldvel det værd.
Saa være nu Drotten vort Skjold
I Vee og i Vaade!²²⁰*

Eksempler på dronningmetaforen er utallige. Jeg tar med ett for å vise hvordan Grundtvig kan bruke det i sin salmeretorikk:

*Hjerte ømt, som troer Gud,
Er fra Skaber-Dage
Konge-Moder, Keiser-Brud,
Dronning uden Mage,
Jomfru skær i Betlehem,
Zion og Jerusalem,
Alles vores Moder!²²¹*

Her er det menneskehjertets rang og verdighet som skal få sitt rette navn. Det er en kvinne, og det skulle ikke være tvil om at ingen kan true dets makt og verdighet; blant annet ved sin dronning-status. Igjen et eksempel på hvordan Grundtvig bruker rojale og andre benevenelser for å erklære det alminnelige menneskets verdighet, storhet og likeverdighet i asymmetriske relasjoner.²²²

²²⁰ SV I 21.1-3 (*Nu lader os sjunge en Vise*)

²²¹ SV I 204.10 (*Alle Christne Fødsels-Dag*)

²²² Andre eksempler på bruk av dronningmetaforen er for eksempel SV I 21.1-3 (*Nu lader os sjunge en Vise*[...]Vor Drot og Dronning at prise...), 36.6+8 (*Mig rinder i Hu et lystigt Ord*), 82.1-2 (*Fryd dig, du Christi Brud*), 181.7 (*Op, thi Dagen nu frembryder*), 334.4 (*Herre! vi elske dit Straale-Palads*), 351.3 (*Eenlighed er et det Bedste!*), 344.2 (*Dag med Ære, Dag med Ynde!*)

Drømme

Romantikerne drømte. De svermet for det å drømme. Ikke bare som reaksjon på rasjonalisme, moralisme og dyrking av fornuften som autoritet og "guddom", men like mye som en våknende bevissthet om å oppdage, utforske og erobre nytt land, blant annet indre verdner. Dette siste kulminerte i, og kan aller best symboliseres ved Sigmund Freuds (1856-1939) kartlegging av det indre liv. Verden fikk med han en vitenskapelig avdekning av det indre som tidligere tilhørte en eller annen profesjon, med tilsvarende konfesjonell makt i samfunnet (f.eks. presteskapet). Det ble mer og mer opplevd og oppfattet som noe som ble holdt i fangenskap, språklig og saklig, og derfor måtte frigjøres fra sine religiøse kontekster.

Grundtvig kan regnes som en del av den romantiske drift til lidenskapelig avdekning av det indre landskap i menneskene, som brøt, ikke bare kirkens monopol på sjelene, og viten om sjelene, men som også for alvor anfektet den allmenne tillit til fornuften som norm og autoritet. *Middelalder og mystikk* ble for eksempel gjenstand for ny interesse, fordi man fant en respekt for ukjente dimensjoner, ukjente forbindelseslinjer mellom ting, på en måte som igjen ble nødvendig for å skape sammenheng og systemer. Grundtvig står likevel som et alternativ til den løsrivelse fra kirkens hegemoni, idet han til de grader ville reformere *innenfr* og *nedefra*, fra det allmene.

Når Grundtvig sier *drøm*, er han innenfor en slik mentalitet, hvor lag på lag av betydninger ligger kodifisert, betydninger som lett kan knyttes til allmene strømninger i de romantiske diskurser på hans tid. Samtidig er han som alltid ikke bare på kollisjonskurs med viktige ting i egen tid, men også rett og slett annerledes, særegen. Blant annet i det å velge salmegenren framfor andre dramatisk/kunstneriske former som sitt hovedområde for å uttrykke seg.

Slik kan det se ut når han bruker ordet *drøm*, her om drømmen om det gode opphavssted:

*I Sommer-Nattens korte Svale
Slaaer høit, fredskovens Nattegale!
Saa Alt hvad Herren kalder Sit
Maa slumre sødt og vaagne blidt,
Maa drømme sødt om Paradis
Og vaagne til Vorherres Priis!*²²³

Når ordet *drøm* inngår i mer direkte erotisk/religiøs retorikk, kan det se slik ut:

*Det drømde saa tit en Nonne-Sjæl,
At Bruden var hun reenlivet
Og havde i Kiødet kun sin Pæl,
Til Anger og Bod hengivet,
Som havde Vorherre og hans Aand
Et Harem i løn, lig Salomon,
Af Nonner med Slør og Bælte!*²²⁴

²²³ SV V 70 (Kjærligheds Gaade)

Den type drøm som har med barndomserindring å gjøre, og som er i slekt med psykoanalysens myte og visdom, hvor det er en vedtatt sannhet at mennesker er engstelige for å huske store barndomsdrømmer fordi de har måttet forsegle de i angstfulte rom; kan vi for eksempel tydelig se i følgende Grundtvigsalme. Fra andre strofer ser vi at mennesket trenger mye trygghet og godhet for å få mot til å orke å finne tilbake til de tapte drømmer:

*Tør end Nogen ihukomme
Hjertets søde Morgen-Drøm,
Mindes, trods al Verdens Domme,
Zion med en Taare-Strøm!
Mægter Nogen end at stemme
Harpen dybd til Orgel-Klang,
Vover Nogen end at nemme,
End at kvæde Zions Sang?*²²⁵

Grundtvig vet, av egen smertefull erfaring, av historiske studier, teologisk tenkning og sterk vilje til å være i kommunikasjon med egen tid og mentalitet, at det å berøre smertefulle punkter i egen historie, egen fortid, og i den kollektive historie, fortid og samtid, handler om krevende og møysommelige prosesser. Det er derfor han kan gi sine tekster et så tydelig preg av å være i berøring med det liminale. Vi kan for eksempel se hans evne og vilje til refleksjon omkring slike tema i hans egen forståelse av sitt indre. Se for eksempel i følgende sitat:

*Ja, kiære Ven! jeg mærker det idetmindste hver Dag og sagtens hver Time, at naar man gjennem en hel MenneskeAlder har fusket paa en Hoved-Forandring og en Hjertedannelse derefter, og Vorherre saa engang tager Haand i med og begynder paa Hjertet, da synes alt i Ullave, og der maa Tid til, inden baade Hovedet og Huset kan blive efter vort Hjerte, men Mesteren ved selv, hvad han vil gjøre, og begynder aldrig, som Daaren, paa en Bygning, han ikke har Raad til at fuldføre; det er en hemmelig Trøst, som trodser alle de Knuder, der kan slaaes under Solen.*²²⁶

Grundtvigs felles anliggender med den romantiske kunstforståelse, samtidig med et like sterkt oppgjør med det samme, kan man skimte også i salmeretorikken. For eksempel i følgende to strofer:

*O, skuffende Drøm
Du skinnende Boble paa Tidernes Strøm,
Forgiæves dig Skjalden, med Mund og med Pen
Af glimrende Skygger vil skabe igien,
Naar Skyggen er ligest, da hulke de Smaa
Som stirre derpaa!*

²²⁴ Grundtvig, *Dansk Ravn-Galder*, sitert i Holger Begtrup, *Grundtvigs Uvalgte Skrifter*, X s. 401

²²⁵ SV I 13.1 (*Tør end Nogen ihukomme*)

²²⁶ Grundtvig, i brev til Gunni Busck, 28.mai 1844. Sitert i Ulrich Vogel, *Bankede paa ved Paradis*, 1993, s. 88

Fortryllende Drøm
 Om Evigheds-Perlen i Tidernes Strøm,
 Du giækker de Arme, der søge omsonst
 Hvad Hjertet begjærer, i Billed og Konst,
 Saa varigst de kalde hvad sikkert forgaar
 Som Timer og Aar!²²⁷

At ordet drøm også kan brukes om noe som er usikkert og i negativ forstand utydelig, som man ikke kan eller bør stole på, er følgende sitat et tegn på:

Vort Haab er ej paa Drømme bygt,
 I Luften ei det svæver,
 Men hviler paa Guds-Ordet trygt,
 Og paa hvad Hjertet kræver;
 Om evigt Liv for Sjæl og Krop
 Det reiser til vort Hoved op:
 Det os til Himlen hæver!²²⁸

For Grundtvig er drøm, som så mye annet, kjennetegn ved det å være mennesket i verden. Med sin urokkelige og stadig tilkjempede tro på det hellige som tegn på at drømmen om evig liv er en sann, skjønn og god drøm, finner Grundtvig et trygt rom for drøm, som for andre grunnleggende menneskelige væremåter. Grundtvig vil lære seg selv og verden at det er et element av evighet i alt, ikke minst i drømmer. Det er ment som trøst overfor knuste drømmer og skuffelsen overfor kunsten og livet som ikke alltid oppfyller drømmene som de selv er med på å skape.

Engel

Denne Engel er lige saa kosmisk, som "Lysets Engel" er det i Ingemanns Morgensang og "Solengelen" er det i Aftensangen "Der staar et Slot i Vesterled". Kosmisk og personligt gaar her ud i eet. Men i Regelen opfatter Grundtvig Englene mere personligt end kosmisk. De har kosmisk Virke, ligesom Kristus selv har det; men hverken Kristus eller Englene er personificerede Naturfænomener, de er levende Personligheder, og derfor kan de ogsaa handle og føle som Mennesker.

Det lille Guds-Ord

I Himmerigs Chor

Omfavn Guds Engle med Glæde

Det er mythiske Væsener af personlig Art, som befolker denne Himmel hos Grundtvig.²²⁹

Søren Holm

I Grundtvigs salmeunivers må *alt* være representert, i samtid og fortid, slik at salmesangen kan være *fullstendig* eller *fulltonende*. Ingen ting må mangle.

Noen av de viktigste aktører i kirken historie er *englene*. De har en mangslungen historie, noe vi blant annet kan lese ut fra billedkunsten. I protestantisk tradisjon har de, særlig på akademiske premisser, spilt en underordnet, en relativt forvist rolle. Annerledes i den katolske tradisjon som har tatt dem mer på alvor også i sin *lærediskurs*.

²²⁷ SV III 86. 4+5 (Jeg kiender et Land)

²²⁸ SV I 93.4 (Til klart Guds Ansigt vi skal se)

²²⁹ Søren Holm, *Mythe og Kult i Grundtvigs Salmedigtning*, 1955, s. 53

Monoteistiske religioner har hatt mer bruk for engler enn de som er mindre monoteistiske.

For Grundtvig var engler en selvsagt del av et folkelig, religiøst og et mytologisk verdensbilde på førmoderne eller moderne premisser. Noen ville kanskje heller si: på postmoderne premisser. Moderniteten hadde store problemer med å fatte hva mannen ville og mente. Han var u-tidsmessig på flere måter. Han kjente seg ett med mange tider samtidig. Kanskje var hans spesielle erfaringsbakgrunn på denne måten så ekstrem at han derfor ikke riktig hørte hjemme i noen tid, annet enn som et symbol på en sjelden utgave av fenomenet *samtidighet*. I denne, også kristelig forståtte samtidighet, hører svært mange aktører med, ikke minst *englene*.

I salmesangen har engler alltid hatt sin berettigelse. Men fordi salmesangen har vært underbelyst i vår egen tradisjon, har bevisstheten om dette ikke fått så mange synlige trekk. I folkefromheten har likevel englene alltid spilt sin selvsagte rolle, som medier for det som er mellom det hellige, og det som ikke er så hellig. Englene har hatt mange roller, blant annet som budbringere, tilstede ved viktige begivenheter, som formidlere. Engler har blant annet den egenskap at de på samme tid er nær Gud og nær verden.

Engler flourer i Grundtvigs salmer, og har sine grundtvigske særtrekk. Det er mer som forener enn det som skiller de såkalt religiøst/kristelige engler og de mytologiske skikkelser: vætter, troll og underjordiske vesener. De skal likevel være *kristeliggjort*, slik Grundtvig ser det. Mennesket trenger like mye sin egen skystengel som det trenger mat, hvile, lys og luft i Grundtvigs retorikk.²³⁰

Engler inntar en egen posisjon også med hensyn til det *musiske*. Og de er *forbilledlige*. Mennesket hos Grundtvig vokser på bestemte premisser, og har som mål å bli mer og mer lik det hellige, også representert ved engler. Gjennom tunge og vanskelige fødselsprosesser, og med barnets rett og makt til å bli respektert, vikler mennesker seg inn og ut av farefulle tilstander og situasjoner, og fødes møysommelig og gjentatte ganger til det de er tenkt å være som gudelige menneskevesener, inntil de en gang blir lik det de kommer fra: deres hellige opprinnelse i Gud og den gude-like verden, hvor englene også har sitt opphav:

*Du os gjenfødte i vor Daab,
Til Børne-Ret og Helgen-Haab,
Og voxte skal ved dig de Smaa,
Til Engels Hoved de opnaae!*²³¹

Englene og barna har flere likhetstrekk enn englene og de voksne i Grundtvigs verden. Han syns nok også at kvinner, som skjønne, muntlig svært språkmektige, og som bedre sangere og pedagoger enn menn, *ligner* noe mer på engler og andre gudelige vesener enn menn. Det er på en måte *kortere vei* fra barnets verden og kvinnenens verden til Gud, enn det er fra de voksne menns verden. Derfor legger Grundtvig ganske mye opp til at man – ikke bare som Jesus sa – skal

²³⁰ Se for eksempel Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 42-47, 66, 75, 81, 104, 107, 121, 126-127, 133 f., m.fl.

²³¹ SV I 18.3 (*Oprundet er vor Jubel-Fest*)

etterstrebe å *imitere* barna, men også kvinnene. Hovedsaken i dette er likevel selve fenomenet å *etterligne*. Men det er samtidig alltid en kjønnert virkelighet Grundtvig tar høyde for, fordi han er forpliktet på erfaring, det anskuelige i billedtale, og de likheter, forskjeller og endringer enhver tid er prisgitt i disse forhold.

Etterlignelse og etterfølgelse er noe av det aller viktigste i den kristne tradisjon.

Kjærlighetsgjerningen fremfor alt i det kristne livet, dreier seg om å ligne og å etterligne og å følge etter den kristne tros kjernefenomen: Jesus Kristus. Ingen ting kan overgå dette i betydning for det religiøse liv, slik vi møter det i tradisjonens mangfoldige varianter av forståelse og mer eller mindre heldige forsøk på å gjøre det.²³²

All erfaring med det å være menneske tilsier at vi bruker hverandre som speil og forbilde. Det må være noe som er dypt ansporende ved det som er likt, og som tiltrekker og setter i gang et forsøk på å klare det samme, si det samme som, herme, imitere. Slik små barn av fars eller mors ansiktsbevegelser og prat etter lang og daglig øvelse til slutt sier nøyaktig det samme som - og blir delaktige i språkets hemmeligheter og makt. For Grundtvig var denne innsikt i overtagelse av handlingsmønstre og forbilder så stor at han innså at det ikke nyttet bare med regler, meninger og lover, men at man alltid måtte ha forståelse for hvilke krefter som *mest* tilskyndet den gode eller den mindre gode handling, forbildets makt (og avmakt). Det er blant annet derfor han heller skriver salmer som forbilder fra et rikt billedgalleri, enn en etikk med tanke på rett handling eller for å framsette handle og dømmekraft. Eller kanskje retttere sagt: han forventer og plederer indirekte og direkte for at regler, meninger og lover bør påvirkes av de daglige livskrefter som styrer mennesker, og ikke omvendt.²³³

²³² Om Grundtvigs forhold til *etterfølgelse*, i tillegg til det som ligger implisitt og eksplisitt i hele hans salmediktning, se for eksempel Grundtvig, *Om Foroningen og Efterfølgelsen, - hidtil utrykte fastepredikener fra tiden 1840-1860* - i utvalg ved N.Clausen-Bagge, 1927. (Det er altså Clausen-Bagge som har gitt tittelen til denne samling preker, ikke Grundtvig selv.) Slik jeg ser det, er Grundtvigs etterfølgelsesmotiv ett av de aller sterkeste grunnmotiv i hele hans forståelse av kristendommen og dermed hans antropologi. Det ligger som struktur i hele *Sang-Værket* og kan illustreres ved en enkelt strofe fra julesangen:

*Da vorde Engle vi som de
vi som de
Gud Faders Ansigt vi skal see,
Halleluja, Halleluja!*
SV I 163.10

Etterfølgelsesmotivet henger dypt sammen med vekst og forvandlingsmotivet, slik samme strofe viser. *Imaginasjon* og *imitasjon* er grunnleggende fenomener i Grundtvigs forståelse av det å være menneske sammen med andre mennesker, i *etterfølgelse*.

²³³ Når kristne til alle tider har trodd at livet dreier seg om å følge og å etterligne Jesus, har det alltid med primære erfaringer å gjøre, og med overbevisningen om at det ikke er lurt å *imitere* hvem som helst. Bare det beste og mest tillitvekkende er tiltrekkende og godt nok. Etterfølgelse fordrer at man vet noe om hvem man skal ligne og følge, og helst litt om hvordan og hvor (*imaginasjon*). Også teologien, læren om Gud, kommer før eller siden til det punkt hvor den må *fortelle*, framstille i bilder med mening. En av de aller viktigste grunnfortellinger er den om Jesu vei fra krybbe til kors. Men fortellingene fortelles forskjellig. Slik blir de deler av svar på de spørsmål enhver tid har - for å makte å bære sin egen historie. Dette er salmene billed- medier for. I alle fall er dette noe av kjernen i Grundtvigs prosjekt med salmesang. Bare når livsforståelse og livssynet sitter i kroppen som egen makt og vilje, eiendom og lyst, på kroppslige, på estetiske og på relasjonelle premisser, som en helhetlig akt, bygger religionen opp, og kan bidra til å bære livet med indre styrke og styrket livsmot. Det må i samme grad gjelde for barn som for voksne og gamle, og begge kjønn. I dyp samtidighet sier salmediktere hva tillit, tilhørighet og etterfølgelse er, og knytter til naturbilder og bilder fra den bibelske billedverden, slik at alle skal vite hvor omfattende og viktig denne saken er, og at alt henger sammen. Det må vi tro de har forstått, alle de som har sunget salmen og funnet det bryet verdt å innprente sine barn den som et ordbilde de kunne ha boende i hukommelsen. Ved bruk fylte det lydelige ordbilde kroppen, rommet og naturen omkring med rytmisk liv og klang idet alt kunne forvandles til et beskyttende kirkerom med bilder, lyd og liturgi. Salmesang som fenomen kjenner kunsten å knytte etterfølgelse til allmenn erfaring og teologisk tradisjonstunge rom, - som hverdags-erindring og forvandlingsmiddel av hvilket som helst rom til et kirkerom. *Imaginasjon* og *imitasjon* er nøkkelbegreper i en slik diskurs.

Hvordan kan man se det i salmene til Grundtvig, særlig i forhold til engler og englesang som etterlignelses-verdig?

Et av de kjente eksempler på engler som *syngende*, og som *læremestre*, dyktige til å lære bort sin sangkunst til mennesker (representert ved ordet *oss*) kan vi finne i julesanger som Grundtvig enten diktet selv, eller gjendiktet.

I gjendiktningen av *Et Barn er født i Betlehem*, finner vi følgende strofe om engler og deres sangaktivitet:

*Guds Engle der os lære brat,
at synge som de sang i Nat:
Halleluja!*²³⁴

Flere steder skildrer Grundtvig menneskets utvikling som en vei fra Guds skjød, på det jevne og i det dype og høye og labyrinthiske liv i verden, med ulike faser og forviklinger og grunnleggende god føring, fram mot en tilstand og skikkelse som antar gudelige, og engle-like trekk; idet mennesket tenkes endelig forvandlet til sin opphavelige skikkelse i det hinsidige. Menneskets opphav, vesen og mål kan ikke i Grundtvigs terminologi beskrives uten det religiøse språk, enten man tolker det religiøst eller ikke. Han går bevisst inn og bruker det traderte språk, i sin versjon, og sier det blant annet slik om hvordan det vil gå med mennesket:

*Da vorder Engle vi som de,
Guds milde Ansigt skal vi see!
Halleluja!*²³⁵

Strofen lenger oppe i teksten, fra *Oprundet er vor Jubelfest*, inngår i en pinsesalme. Det er Gud Hellig-Ånd som er hovedaktør, og får sine egenskaper innskrevet fra strofe til strofe i salmen. Den instans som i salmen får os til å vokse, for til slutt å bli lik engler, er den samme som i strofe 12, blir kalt: *Fredens, Kiærlighedens Aand*. Det er ikke minst i den tredje person i guddommen, at kjærlighetens vei, vesen og vilje kommer til uttrykk; så også i Grundtvigs diktning. Den kjærlighetens symfoni som Grundtvig ville gjøre levende ved sin diktekunst, kommer fram på utallige måter; slik kjærligheten jo gjør. Den har mange navn, masker, måter og ansikt.

Fra mytologien, som Grundtvig hadde et svært aktivt forhold til, både som leser og skribent, møter vi de forskjellige figurer som kan knyttes til de kristne myter på ulike måter. Det finner vi ikke bare i de såkalt mytologiske skrifter, men også for eksempel i det kirkehistoriske skjaldekvad *Kristenhedens Syvstjærne*. Når gudeskikkelser av ulike slag regnes opp som forløpere for og medaktører til det menneskelige prosjekt: å finne mening med tilværelsen som tegn på hellighet og helhet; er det ikke langt fra kristne engle og gudeforestillinger til de mytologiske, hva enten det handlet om norrøn eller gresk mytologi. Grundtvig ser særlig disse to grener av den mytologiske

²³⁴ SV II 59.8 (*Et Barn er født i Betlehem*)

²³⁵ SV II 59. 9 (samme)

verden i et slags samsyn og sammenheng, samtidig som han definerer forskjellen tydelig. Slik kan det se ut i tekstlig variant:

*Følg kun dristig det tilbake,
Under Sang og Harpespil,
Til dets Blomst hos Asa-Brage,
Til dets Rod i Ygdrasil!
Lær af Guder, som kan graane,
Som kan græde, som kan daane,
Vor Højkirkes Billedsprog!²³⁶*

Og litt lenger ute i samme sang-syklus:

*Ja, den favre Julegaade,
Som udraabes trindt om Land:
At Guds Sandhed og Guds Naade
Blev til ét, som Gud og Mand,
Gættes skal den her med Gammen,
Hvor sig slog mod Jætter sammen
Tor og Freja, As og Van.²³⁷*

Kjenner man ikke sitt behov for beskyttelse, sin egen *vætte* i en eller annen forstand, kan man ikke forstå hva den kristne tale om engler *betyr*, slik Grundtvig ser det. Får man først øye på sammenhengen, er det ikke grenser for betydningslag innenfor den kristne tradisjonens erfaringstunge retorikk. Den utnyttet og utvidet Grundtvig til fulle, også når det gjaldt fenomenet engler.

Hvorfor? Fordi han var livredd for at livsformer og forståelsesformer skulle gå tapt, slik at menneskets tumleplass ble innsnevret, og uttrykkskraften forringet. Det er hele tiden menneskets plass og posisjon og frihet i verden han vil befordre, og ikke minst menneskets språklige spillerom, med all dets estetikk og evne til å få det forknytte til å frigjøre seg, den / det stumme til å synge, det livs-kuede til å finne utvei og slå ut i blomst.

Til slutt; når Grundtvigs engler ler, kan det se slik ut:

*Da høres Engle-Latter
Ved Sang om Kvinden fin,
Og om Jairi Datter,
Som Gud gav Haanden sin!²³⁸*

²³⁶ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/83, *Den nordiske Menighed*, strofe 84

²³⁷ Samme, *Den nordiske Menighed*, strofe 136

²³⁸ SV III 205.65 (*I Herrens Hus er Varmen / Kvinde-Evangeliet*)

Evig

*Kun hvor Sjæls og Legems Kræfter
Røre sig med Velbehag,
Kun hvor Ord og Daad derefter
Skinne som ved høilys Dag,
Der, som Mennesker, vi hylde
Livets Glands og Livets Fylde
Ønsker Livet Evighed!*

*Aand og Liv Livs-Ordet følger
Dukker op af Tidens Bølger
Som Livs-Evighedens Soel!²³⁹
Grundtvig*

Hva betyr *evig* i Grundtvigs salmetekster? Hva er det som er *evig* i verden? Hvor viktig er det? Jeg tror det *evige* er et av de ord som Grundtvig, sammen med den kristne religions dypeste anliggende, påstår at alt står og faller med.

Hva er det så?

Et godt eksempel er salmestrofen:

*Vort Haab er ej paa Drømme bygt,
I Luften ei det svæver,
Men hviler paa Guds-Ordet trygt,
Og paa hvad Hjertet kræver:
Om evigt Liv for Sjæl og Krop
Det reiser til vort Hoved op,
Det os til Himlen hæver!²⁴⁰*

For Grundtvig er det *evige* intet mindre enn uttrykk for at det gode livet, eller det gode i livet, er *evigvarende*, og vil ha sin eksistens ut over de de grenser som dødskraft og krenkelse setter for liv og livsutfoldelse.

Salmen overfor bygger sterkt på 1.Kor.13, og føyer seg i rekken av de salmer som viser Grundtvigs måte å strukturere sine egne tanker omkring disse tre begreper på: *tro*, *håp* og *kjærlighet*, og hvordan de rangeres og vekselvirker på hverandre. Han har merket seg at også Paulus lar *kjærligheten* være aller størst, og spiller på det i følgende strofe:

*Det klinger sært, at Kjærlighed
Skal ene evig vare,
Vort Hjerte ømmer sig derved
At lade Haabet fare,
Og selv den fromme Barne-Tro
Til Evighedens Fryd og Ro
Vil kiækt sin Ret forsvare!²⁴¹*

²³⁹ SV V 190.4+5b (*Evigt Liv, som Gud kun eier*)

²⁴⁰ SV I 93.4 (*Til klart Guds Ansigt vi skal see*)

²⁴¹ SV I 93.6 (*Til klart Guds Ansigt vi skal see*)

Grundtvig har ingen skrupler med å ta Paulus til inntekt for sitt syn på kjærlighetens allmakt. Og han er aldri i tvil om, som fullt utviklet teolog og tenker, at det er hans egen tros-autoritet som er det avgjørende i dette. Han er også klar over at han er født inn i en tradisjon hvor Paulus' innsikt allerede forelå som tradert virkelighet, og at han likevel "bruker" Paulus slik han selv vil, kan og står for. Derfor kan han heller ikke skyldte på Paulus om dette ikke holder!, selv om han kan kritisere og justere apostelen.²⁴²

Han lar i denne salmen de andre røster, *troens* og *håpets*, komme klart til uttrykk i sin frustrasjon over å framstilles litt underordnet, både hos Paulus og hos ham selv. Han finner en fin løsning, for eksempel i strofe 10, hvor *troen* får sitt, til tross for en viss underordning under *kjærlighetens* primat:

*Paa Jord, som vor Gudmoder blind,
Hun gaar kun efter Røsten,
Og bærer os i Kirken ind,
Til Daaben og til Trøsten,
Men, skjøndt hun selv det ikke veed,
I Grunden Tro er Kiærlighed,
Thi Værket driver Lysten!*²⁴³

Grundtvig personifiserer troen her, som han gjør med så mange andre livsformer, og gir den verdige, fine, menneskelige trekk; gjenkjennelige på godt og ondt. Alltid ser vi at han legger vekt på menneskets verdighet i sorg, i lyst og glede.

Her er for eksempel troen like mye verdt som kjærligheten, uten at hun selv vet det! og forklaringen er altså at *lysten* forener de to dydene (siste linje).

Kjærligheten varer evig, sier Grundtvig, med støtte av Paulus. Og igrunnen er troen som del av lysten til det gode, også evig...når det kommer til stykket.

En annen måte Grundtvig snakker om det evige på, er i følgende strofe, hvor det *sammensmeltende* får et evighetsstempel på seg, i kraft av å bringe Gud og mennesket (*Menneskens Søn* og *Troens Aand*) sammen på en uoppløselig måte. At ordet *sammensmelte* har erotiske over eller undertoner, er hevet over tvil i mitt blikk på Grundtvigs tekster og metaforbruk.

*Menneskens Søn og Troens Aand,
De flette saa hernelen
Kiærligheds Snor og Rosen-Baad,
Indskyde Himmel-Freden,
Og inderlig de frydes ved
At i Gud-Faders Kiærlighed
Med Ham, som Guddoms Helte,
De evig sammensmelte!*²⁴⁴

²⁴² Se ang. Grundtvigs bibelsyn, 1.3.13., og 2.4.11.

²⁴³ SV I 93.10 (*Til klart Guds Ansigt vi skal see*)

²⁴⁴ SV I 78.3 (*Menneskens Søn og Troens Aand*)

Når Kristus og kirken skal få sitt evighetsstempel, får det forskjellige uttrykk, i det følgende knyttet til attributtet *drot*, som er behandlet for seg, overfor. Det vil ikke være unaturlig å tenke at den type forestillingsformer som Grundtvig knytter an til, her kan sies å antyde perspektivet *fra evighet og til evighet*. Altså ikke bare godhetens vei og virksomhet her og nå, og i framtiden, ut over tiden, men også som en del av opphavet, begynnelsen, det såkalt *preeksistente*, som teologien taler om. Det kan vi for eksempel se når den *Evige Drott's* fødsel, i *Tidens Fylde*, er markert slik den er i en av de tekster jeg oftest siterer: *Evig Drot, som Engle hylde, Født i Tidens Fylde!*²⁴⁵

I en gjendiktning av Luthers *Vater Unser im Himmelreich*, med *Guds Rike* som tema for strofe 3, høres det evige slik ut:

*Dit Rige komme til os her,
Og lad os evig blive der!
Din Hellig-Aand, vor Trøster bold,
Med sine Gaver mangefold,
Indprænte os dit Riges Dyd:
Rætfærdighed og Fred og Fryd!*²⁴⁶

I samme salme spiller Grundtvig på det evige på en annen måte. Legg merke til den ømhet og forsiktighet han dveler ved menneskets skyld og dårlighet på. Her finnes sjelsørgerens sinnelag og menneskelighet, som ikke gjør de krenkende krefter uvirkelige eller mindre enn de er, men samtidig unngår den overdrivelse og lyst til å vise refsende følelser overfor egen og andres skyld, som ikke minst det religiøse mennesket så ofte henfaller til.

*Forlad os, Herre, al vor Skyld,
Og tryk ei paa den ømme Byld,
Som våre Skyldnere og vi
Vil lade mildt gaae Ram forbi!
Hver Time lad os frydes ved,
At evig er din Miskundhed!*²⁴⁷

Her er det igjen tydelig at Grundtvig tillegger de gode krefter en annen type gyldighet enn de krenkende og dødelige i verden. Kilden til glede, selv *hver Time*, er at det bare er godheten som har krav på evig gyldighet, mens det onde er av en annen karakter, og både her og hisset ikke har nok makt til å slå seg selv igjennom.

Stedet framfor alle sted for det evige, heter her som ofte ellers i den kristelige retorikk: *himmelen*. I folkevisestil, og med hyllest til Drotten over alle Drotter, kan det uttrykkes slik:

I Himmelen stander din Throne,

²⁴⁵ SV I 350.1 (*Christi Kirke! lydt du kvæde*)

²⁴⁶ SV I 89.3 (*Vor Fader god i Himmerig*)

²⁴⁷ SV I 89.6 (*Vor Fader god i Himmerig*)

Til evig Tid,
 Paa Jorden for Spir og for Krone
 Med Æren gjør din Flid!
 Saa være nu Drotten vort Skjold
 I Vee og i Vaade!²⁴⁸

Til slutt de kanskje mest grundtvigske eksempler av alle i hans omgang med det evige. Ønsker vi oss ikke det gode i livet på en måte som sier *ja* til det gode vi faktisk erfarer, slik at vi tillater oss å begjære dette gode som små guder og barn som sier at slik vil vi ha det for alltid; forstår vi rett og slett ikke hva godhet eller evighet eller det religiøse handler om, sier den gamle! Slik kan det lyde:

Er et evigt Liv med Glæde
 Ej vor Længsel og vor Lyst,
 Kun forgjæves Engle kvæde
 Derom os til Haab og Trøst;
 Har ej forud vi, som Sjæle,
 Sans for Liv og Eftermæle,
 Evigt Liv er os en Løgn.²⁴⁹

Og videre: forstår vi ikke sammenhengen mellom sann tale om oss selv og om *den/det andre*, for eksempel om *sannhets* Gud, blir gud retorikken meningsløs:

Har ej Sandhed, mer og mindre,
 Om vor Mening, Tro og Agt,
 Sandhed om vort eget Indre,
 Over Løgn og Falskhed Magt, -
 Aldrig da til Sandheds Fader,
 Som al Falskhed evig hader,
 Som vor Gud, vi slaar vor Lid.²⁵⁰

Spørsmålet om menneskets dødelighet og eventuelle udødelighet er et gjennomgangstema i de teologiske diskurser. Selv om Grundtvig bekjenner seg til troen på at mennesket først dør, og så gjenoppstår, og ikke på forestillingen om sjelens udødelighet, så er han ikke engstelig for selve ordet *udødelighet*. Han kan si det slik i en gjendiktning av en gresk påskesalme:

Hellighold, Guds Venne-Lag,
 Herrens store Hvile-Dag,
 Hvilen efter Storm og Strid,
 Efter fuldennt Frelser-Id!
 Med Udødelighed kroner

²⁴⁸ SV I 21.6 (Nu lader os sjunge en Vise)

²⁴⁹ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/83, *Den nordiske Menighed*, strofe 66

²⁵⁰ Samme, strofe 67

*Seierrig os vor Forsoner!*²⁵¹

Som eskatologisk visjon, med kosmisk og erotisk retorikk, kan evigheten se slik ut i Grundtvigs poetiske bilder, her fra *Den sidste Menighed* 's aller siste strofe:

*I hans Glans, som Sol og Maane
Rødme maa og blegne ved,
Medens Stjærner alle daane,
Kastede i Støvet ned,-
Støvet, vugget i hans Arme,
Kysset med hans Læber varme,
Straaler i al Evighed.*²⁵²

I spebarnets lyst ser Grundtvig lysten til det evige:

*Til evig Liv en Selsom Lyst fra Vuggen bølged os i Bryst.*²⁵³

Slik er det fordi kjærlighet og det element av evighet som hele livet lever i mennesker, er uadskillelige. Til tross for motmakter, ikke minst når kjærligheten forgiftes,²⁵⁴ er selve forbindelsen mellom kjærlighet og det evige uovervinnelig:

*Kiærlighed i Kiødets Lande
Gaaer med Verden op og ned;
Elske vi det evig Sande,
Evig er vor Kiærlighed,
Deri har med Lykkens Ring
Evig Liv sit Kildespring.*²⁵⁵

Fattig

Fattig er i Grundtvigs vokabular, som i store deler av den kristne retorikk, en hedersbetegnelse (*salige er de fattige*),²⁵⁶ og en posisjon som de rike skal frykte. Både på grunn av den urettferdighet de har medansvar for som rike, og den kraft som ligger i de fattiges savn, opprør, mulige gjenerobring av det tapte. *Den fattige Gud* er ikke for ingen ting blitt en vanlig benevnelse på de kristnes Gud. Det er knyttet til alle de sentrale forestillinger og fortellinger som kristendommen bygger på.

²⁵¹ SV I 1217.4 (*Hør vor Hellig-Aftens Bøn! * Græker-Sangen Paaske-Lørdag*)

²⁵² Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjærne*, 1860/83, *Den sidste Menighed*, strofe 121

²⁵³ SV I 390.14 (*Klar op, du Sky paa Øien-Bryn*)

²⁵⁴ Se samme salme som sitert under, strofe 4:

*Synd hos os har alt besmittet,
Først og værst vor Hjertegrund,
Let derhen har Vej den hittet
Til vor Tunge i vor Mund,
Spruder, som vi alle veed,
Vellyst-Gift paa Kjærlighed.*

²⁵⁵ SV V 58.8 (*Kiærlighed! hvor har du hjemme*)

²⁵⁶ fra *Bergpreknen*, Mt. 5. 3a

Grundtvig spiller på og overtar kirkens hovedtradisjon i syn på det fattige; selv om det ikke er noe som er spesielt framtreddende. Det er mer en selvfølgelig del av hans forståelse av troen, uttrykt slik som de undertrykte uttrykker det, med vekt på den verdighet, den stolthet og den kraft som skal til for at de fattige ikke skal miste selvrespekt og tro på endring, også for å få tilbake det tapte. Slik kan han uttrykke det, om Kristus selv:

*Fattig kom Du til Jorden ned,
Os at Trøste i Usselhed,
Fattig Du gjorde Dig med Flid,
Rige blev vi til evig Tid!
O, Gud skee Lov!²⁵⁷*

Her betones den forestilling i kristendommen som handler om at Kristus handler *stedfortredende* for menneskene. Kristus ble fattig, for at menneskene skulle bli rike.

En like sterk forestilling er *etterfølgelsesmotivet*, at menneskene ligner, bør ligne, og vil ha den dypest mulige glede av å ligne Kristus, selv om det innenbærer et lidelsesfellesskap.

Grundtvigs måte å tenke dette på, kommer tydelig fram i følgende strofe:

*O Jesus! Du, som Manddom tog,
Lær os at see og kiende,
At Du os skrev i Livsens Bog!
Gid og vi vel anvende,
Vort Guld og Gods, vor Fattigdom,
Til Alt hvad bedst Du synes om,
Til vore Dages Ende!²⁵⁸*

Kunsten er å ikke *forakte* fattigdommen, men bruke den rett, og på den måte gi et forbilde for hvordan all mangel kan beherskes og kultiveres. At det er en tung oppgave, visste Grundtvig. Det er nærliggende å betrakte den sang og salmeskatt han ville befordre med sitt *Sang-Værk*, som en gave til den fattige, verdige almue, som takk for kjærlighetsgaven han selv fikk av almuen (Malene, hans *Sprogmasterinde*, se kap 2, *Det relasjonelle*). Den skulle være et mulig *medium* til å overvinne underlegenhet, utrygghet, selvforakt hos alle, men ikke minst blant de "svake" i samfunnet.

Å gjøre seg *fattig med flid*, slik Grundtvig sier overfor, er ikke en masochistisk kjærlighet til det laverestående og ynkelige ved livet. Det handler om en av kristendommens aller mest utfordrende sider, som *solidaritet* på alle nivå med eget liv, andres og verdens i en virkelighet som alltid fordrer denne solidaritet med de / det fattige, det mangelfulle, det lidende. Det har Kristus vært forbilde på i hele kristendommens historie. Å gjøre seg fattig med flid er en kunst, en livskunst av rang. Det minner salmeretorikken om i mange varianter, som gjentatt visdom.

²⁵⁷ SV I 161.6 (*Lovet være Du, Jesu Christ!*)

²⁵⁸ SV I 20.6 (*Vær trøstig, Zion, Jesu Brud!*)

Favn

Grundtvig spiller på alle slags språklige elementer og metaforer, og det vil vel ikke overraske at en så kjærlighetsfokuset forfatter bruker ordet *favn*, med alt det kan symbolisere.

Guds favn kan Grundtvig skildre slik:

*Menneske! hvor dybt du sukker,
Fryd dig i Guds Velbehag!
Kjærlighedens Billedhugger
I dit Ler har fundet Smag,
Har sit Liv i dit afbildet,
Drager det, i Død forvildet,
Atter kærlig til sin Favn.²⁵⁹*

Som Gud har favn, lik mennesket, så har naturligvis Kirken det, hos Grundtvig. Og kirkens favn ligner mest en kvinnes favn i Grundtvigs retorikk. Slik kan han dikte om kirkens favn:

*Kirkens Favn og derfor kaldes
Rettelig et Moder-Skiød,
Naar der sørges, naar der faldes,
Altid der er Hoilen sød!*

*Kastes Vrag paa Kirkens Goder
Af den Sjæl, som dem har smagt,
Da forhaaner Søn sin Moder,
Og hans Dom er forudsagt.*

*Angres det med ærlig Smerte,
Vendes om med ydmyg Bøn,
Kirken dog med Moder-Hjerte
Favner den forlorne Søn!²⁶⁰*

Det er mye som ligner hverandre i Grundtvigs verden. På lignelsesvis; dvs. som metaforisk likhet, hvor det både *er og ikke er* på en og samme tid, samtidig som det nettopp dermed skaffes til veie en likhet, en overraskende likhet, som går begge veier. Som kvinnens favn ligner kirkens, ligner kirken kvinnens, slik også kvinnens og mannens favn ligner hverandre, på lignende vis. Det handler om en uendelig verden av analogier, som spiller på hverandre, spiller på og identifiserer forskjeller, men ikke uoverstigelige. De blir holdt sammen i språket, i språkbildene.

²⁵⁹ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Efterskrift*, strofe 50

²⁶⁰ SV I 19.3-5 (*Kirken er som Himmerige*)

Fest

Festens energikrevende og energiskapende høydepunkt hører til religionens nødvendige rytme og evne til å definere tiden. Slik skapes skille mellom hellig og mindre hellig. Slik aktiveres den fortettede kraft som skal til for at man ser og kjenner det hellige på en bestemt måte. Slik iscenesettes de dramatiseringer av kampen mellom det gode og det onde som bare festen kan vise tydelig nok, som felles rituell handling.

I vestlig kristendom har særlig kirkeåret med dets fest-kalender for helgner og særlige festdager preget religionens utforming. I protestantiske former, hvor helgner og helter spiller en noe underordnet rolle for selve festkalenderen, er det særlig de høytider som er knyttet til faser i Jesu liv, fødsel, død, oppstandelse, himmelfart og åndsutgydelse som har bestemt kalenderen, slik at jul, påske, himmelfart og pinse er blitt stående som hovedfest-tider for kirkens syklus.

Den protestantiske salmetradisjon har i stor grad blitt strukturert som ulike varianter i forhold til kirkeårets festdager, etter at den vokste fram som kirke og kultur-form med Luthers reformasjon, og etterhvert fikk fastere former, større og større virkeområde og utviklingsmuligheter. Ortodoksi (for eksempel Kingo), opplysningstid og pietisme (for eksempel Brorson), og romantikk (for eksempel Grundtvig) har alle gitt rike og omfattende bidrag til enhver anledning, til enhver tenkelig festform i ulike salmebøker.

Innholdsfortegnelser i eldre salmebøker viser alle til svært godt utviklet fest-forståelse og varianter av tekster som kan anvendes til de ulike situasjoner, symbolisert ved ord som *frydefest, glede, jubel-salme, troens Kamp og Seyer* mm.²⁶¹

Derfor er det ikke noe rart at Grundtvig i sine ulike salmeforsøk og sine utgivelser av ulike hefter med salmer, ikke bare som et samlet *Sang-Værk* til slutt, ga sine bidrag til festretorikken. Han fikk bla.a. utgitt en egen salmebok med egne salmer, *Kirke-Salmebog, Fest-Psalmer*, 1850, hvor salmene er strukturert først etter et sakramentalt prinsipp, *Herrens Salighedsmidler*, etter overskrifter som *Daabens Pagt, Konfirmasjon, Herrens Bøn, Nadverden* etc., de tre høytider med sine enkeltdager (jul / påske / pinse) og mellomtider (*Mellem Jul og Paaske*), og etter overskriften *Menigheden* i forlengelse av pinsefesten. Og så til slutt etter ulike tema / elementer i religionen som *Syndernes forladelse, De troendes Kamp og Seier, Kødets Opstandelse og det evige Liv, Nytaaar, Morgen og Aften, Bryllups-Salmer, Fædrelandet og Høstsalme*.

Med sin sterke vekt på oppstandelse, i tillegg til alt det andre som har vekt i Grundtvigs kristendomsforståelse, er det ikke rart at hans salmeuttrykk i særlig grad får preg av fest og feiring, det ekstatiske og det jubelpregede ved det hele. Hans særlige konsentrasjon om pinse intensiverer også deres ild-, kraft- og liv-givende karakter.

²⁶¹ Se for eksempel A. Brorson, *Troens Rare Klenodie*, ca.1740/1915, s. 37-40 (innholdsfortegnelse, anvist med romertall)

Hvordan ser det ut når han bruker selve ordet fest, selv om det ikke alene gir nok forståelse av det festpreg denne diktningen har?

Først fra en høytidssalme, hvor ikke minst festens preg og egenskap allerede i første strofe bemerkes som en evne til å leve med, bøte på livets mange savn, sammen med muligheten til å konsentrere livskraft – kommer fram:

*Oprundet er vor Jubel-Fest,
Gud Hellig-Aand! vær du vor Giæst,
Saa bod vi faae for alle Savn
Og leve høit i Jesu Navn!*²⁶²

De resterende 13 strofer fyller festen med et mangfoldig innhold som gir fortettet mening, energi, spenning og stimulans.

Neste eksempel er tatt med for å vise den stadig gjentatte forestilling som den romantiske diskurs elsket: alt som kunne knyttes til begrepet *folk* og *folkelig*, her i varianten *folke-fest*, fra salmen *Fader, Søn og Hellig-Aand!*:

*Derfor synge vi: hilsæl,
Herrens Aand i Støvet!
Gud med os Immanuel!
Daaden Du har øvet!
Med Gud-Fader og Guds Søn
Du forbinder os i Løn,
Og naar Du gjør Folke-Fester,
I dit Tempel De os giæster!*²⁶³

Med Grundtvigs dype beundring for gresk og norrøn mytologi, kristen tradisjon og gammeltestamentlig kult, er det ikke vanskelig å få øye på det preg av primær gudsyndkelse som her kommer fram, i kristelig variant. Hans avstandstagen til deler av det romantiske prosjekt gjør dette mulig, slik jeg ser det; og går derfor ut over det mer klassisk rene romantiske preg som det ellers ville kunne fått. Dermed blir også hans fest-retorikk mer som en særegen variant av en felles-kirkelig arv og tradisjon, enn en variant av den romantiske diskurs. Grundtvig lyktes langt bedre som salmedikter for almuen enn som dikter blant andre samtidige diktere i romantikken.

Grundtvigs aktive fest-retorikk og dype sans for religionens feirende karakter er en sterk link til nyere former for gjenerobring og tematisering av de rituelle dimensjoner ved livet.

Fiende

*...saa vi seto i Fienden ære mennesket og aldrig over Kampen glemme Kiærligheden.*²⁶⁴

²⁶² SV I 18.1 (*Oprundet er vor Jubel-Fest*)

²⁶³ SV I 85.10 (*Fader, Søn og Hellig-Aand!*)

Grundtvig

Hva står kjærligheten *imot* hos Grundtvig? Hva heter fiendemaktene?

Ordet *død* står i en særstilling blant fiendemaktene. Den er overordnet alle, og symboliserer all makt som står livskraftene imot. Grundtvig overtar kirkens retorikk på fundamentale måter, saklig og språklig, selv om han modifierer den og gir den sitt eget preg. For eksempel slik at *død* som fiendemakt og begrep overgår benevnelsen *synd*, som man ellers ofte finner som hovedord for fiendemakten i kristelig retorikk. Grundtvig bruker selvsagt syndsbegrepet, men det er en tydelig forskjell på hyppighet og innholdsfylde i begrepet *død* enn det *synden* tillegges. Liv / død-tematikken perspektiverer på grunnleggende måter begrepspar som *synd / nåde*, og gir de sånn sett utdypet fortolkning.

Et eksempel på måten dette inngår i hans diskurs på, er følgende; hvor nettopp fiendemaktene settes opp mot de krefter som bekrefter og befordre livet, slik at ord som *synd* er sentrale, samtidig som *døden* står som inkarnasjonen av de livsnedbrytende krefter:

*Moderen til Livets Gaader,
Kilden til dens Mod og Magt:
Kjærlighed, i alle Maader
Er den rette Bryllupsdragt;
Kun med Kjærlighed er givet
Overgang fra Død til Livet,
Indgang i Guds Brudehus.*

*Moderen til Dødens Gaader:
Livets Kaar i Dødens Vold,
Synden er i alle Maader,
Al vor Død er Syndens Sold;
Al vor Magt i Syndens Lænker
Redskap er for Dødens Rænker,
Al vor Daad en Dødningdans.²⁶⁵*

Grundtvig bruker også fiendebetegnelser som er klassiske i de kirkehistoriske diskurser, og som enhver fortrolig leser vil kjenne igjen. I følgende strofer finner vi ord som *kjetter*, den fiendemakt som tradisjonen utpeker til ofte å være vel så farlig som den fiendemakt som tydelig viser seg som utenfra kommende makt. Kjettermakten er de indre fiendemakter, som i hele kirkens historie har fått stor oppmerksomhet som overordnet trussel mot den sanne, sunne og rene lære.

Grundtvig gjør ikke mye ut av dette begrepet, men han er godt kjent med fenomenet *indre fiender*. Som regel får denne indre fiendemakt et sterkt preg av ømhet og forsonlighet, på den måten at

²⁶⁴ Grundtvig, *Haandbog i Verdens-Historien*, 1833-43. Siteret i Borup/Schrøder (red.), *Haandbog i N.F.S. Grundtvigs Skrifter*, II, Folkelige Grundtanker, 1930, s. 51

²⁶⁵ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den sidste Menighed*, strofe 27-28

slike krefter bare kan møtes med kyndig godhet og overbærenhet for at de skal miste sitt lammende grep på troen. Det er svært tydelig i følgende tekst, som med bruderetorikkens grep klarer å iscenesette en situasjon av ytterste nød og fornedrelse, med dype håp om forløsning og forening:

*Christi Kirkes Alderdom
Vi flittig maa betænke,
Alders Brøst og den paakom
Og truer at forkrænke,
I denne Verdens sidste Tid,
Da Fienden bruger al sin Flid,
Med Vold og Magt og Rænke!*

*Voldsmænd, Kætteri og Svig,
Med slemme Synder mange,
Troen gjorde skrøbelig,
Ja, tog hardtad til Fange,
Hun fik en daarlig Støtte-Stav,
Saa daglig meer for Død og Grav
Blev Kirke-Folket bange!*

*Brudgom, Herre! Gud forvist!
O hør, hvad vi begiære!
Udfri din Brud, trods Fiendens List
Og Vold og Kiætter-Lære!
Lad Trøsten groe i Graadens Dal!
Hjemfør din Brud til Himlens Sal
Til evig Fryd og Ære!²⁶⁶*

Med hele Grundtvigs omfattende kretsing rundt mytologi, historie og kristendommens mange sterke fortellinger, hvor kamp-motivet er noe av det han er virkelig svak for, sier det seg selv at det myldrer med motiver som handler om fiendemakt. I salmene er det på en måte mindre direkte, hvis man sammenligner med det mytologiske og en del av historisk framstilling hos Grundtvig. Samtidig kan man si at det noe mindre *krigsterske* i uttrykket ikke avkrefter, men like gjerne kan tenkes å bekrefte det alvor kampene mellom liv og død har i den eksplisitt kristelige diskurs enn i andre.

Når det gjelder det aller største livsalvor, ropes det ikke alltid så høyt, mens inderligheten i bønnen om befrielse og evig liv nettop skjuler en grenseløs frykt for å falle utenfor godhetens rom i verden. Det kan vi for eksempel se av følgende to strofer fra samme salme, hvor bruden ber for sin sjelefred, med en sterk appell til brudgommens ære og troverdighet. Er ikke din sak også min sak?,

²⁶⁶ SV I 105.1, 2 +7 (Christi Kirkes Alderdom)

sier hun blant annet, i frykt for at destruksjonskreftene skal lamme hennes liv og røve hennes kraft og glede:

*Du dog loved, Herre from!
At støtte og at bære
Kirken i sin Alderdom,
Hvor graa hun saa mon være,
Og holde saa for hende Vagt,
At Helveds-Porten ei faaer Magt;
Det giælder og din Ære!*

*Jesus Christ, som Mand saa Gud,
Af Hjertet vi dig bede:
See dog til din gamle Brud,
Har hun end Rynker lede!
Den megen Graad tilgode hold,
Og over Brøst din Kaabe bold
Miskundelig Du brede!²⁶⁷*

Grundtvig behersker det språk som viser hvordan man som ytterst truet og svak, i en relasjon til makter som kan gi alt, men også holde godhet tilbake, og hvor en selv er i en underordnet posisjon eller situasjon, kan be med myndighet, uten å bli ynkelig. Her framstår den trengende som mer enn sterk og stolt, til tross for hennes nød og svakhet og dype avhengighet av den andre for sitt liv.

At Grundtvig fryktet død (i utvidet forstand) mer enn noe, er det få som er i tvil om etter å ha lest hans tekster. Det er ikke overraskende at han hengir seg til den kristne religion med hans fundamentale strategier overfor dødens makt og virkelighet. Her i en strofe hvor han som så ofte knytter sin egen tale til bibelsk retorikk, låner sammenheng og autoritet fra denne, men ikke uten å ta ansvar for sit eget uttrykk. Han tok selv sin tilflukt til kristendommens kjerneforestilling om at Jesus ved sitt liv, sin død og sin oppstandelse var tegnet over alle tegn på hvordan og hvorfor døden mister sin makt:

*Døden er den sidste Fjende,
Vi skal alle drages med,
Sejer vi kan aldrig vinde,
Gaaer ej Jesus i vort Sted:
Han som bar vor Synd og Skam,
Det uskyldige Guds Lam,
Livets Fyrste, som har vundet,
Os gienløst og Fjenden bundet.²⁶⁸*

²⁶⁷ SV I 105.4+5 (samme)

²⁶⁸ SV IV 211.1

Fremmed

*Etrangers a nous-memes*²⁶⁹
Julia Kristeva

*Gråt ikke over meg, men
gråt over dere selv og deres barn.*²⁷⁰
Jesus, ifølge Lukas

Det fremmede som *eksotisk* og *tiltrekkende* er vesentlig trekk ved alle former for fremmedhet. Like vesentlig, og langt mer truende, er det ved det fremmede som virker *frastøtende*, og som ofte frambringer mer eller mindre voldelig adferd som resultat av den dypeste frykt, avmakt og avsky.

I sin salmediktning, som ellers, kretser Grundtvig svært mye rundt tema som *fremmed* kontra *fortrolig*. Som element i alt levd liv, er det fremmede i salmene en del av et grunnvilkår, del av en hverdagsvirkelighet med bruddstykker av fremmedhet som viser sin makt, sin avmakt, og som mennesket er i kamp med hele tiden. Døden er symbolet på den fulkomne fremmedhet i Grundtvigs salmeretorikk.

Fremmedheten i salmene gjelder i forhold til en selv (mikrokosmos) og i forhold til andre og verden (makroplan).

I forhold til seg selv kjente Grundtvig på en splittethet mellom en sterk tendens til indre uforsonlighet og kamp mellom kjente og ukjente krefter som slåss om overtaket. Han ble til de grader konfrontert med egen, indre fremmedhet. Han hadde lite å stille opp mot de krefter som stadig og av og til med overveldende kraft la hans indre kaldt og øde for godhet, trygghet og bevegelse. Samtidig må det sies at han stilte opp som en helt for å skape den indre balanse som skulle til for at ikke indre fremmedhet skulle få all makt og sette han utenfor den livsfylde og livsvarme han trengte for å være til. Han var tvunget til å ta opp kampen mot den indre fremmedkraft som truet med å kaste han utenfor den tillit som bærer verden, slik han opplevde det. Han kan også sies å ha oppsøkt sin egen fremmedhet for å bli fortrolig med den, slik at han kunne leve med den, og overvinne den. Selve det å skape tekster kan ses på som en del av det grep han mestret for å gjøre seg fortrolig med egen fremmedhet.²⁷¹

På makroplan gjelder det i forhold til den fremmedhet som fantes mellom han og andre mennesker. Og så gjelder det ikke minst i forhold til den fremmedhet som fantes mellom de større enheter, deriblant den som fantes mellom det som på hans tid fortonte seg som ulike folkefelleskap. Mye av sin kraft brukte han på dette makroplan; og debatten, både i de vitenskapelige rom, de politiske og andre, er på ingen måte uttømt når det gjelder å få grep om hans forhold til det nasjonale som prosjekt og problem. Han blir fremdeles tatt til inntekt for mange varianter av tenkemåter i dansk debatt.

²⁶⁹ Julia Kristeva, *Etrangers a nous-memes*, 1988, direkte oversatt: "fremmede for oss selv."

²⁷⁰ Luk.23, 28

²⁷¹ Se Ulrich Vogel, *Bankede paa ved Paradis*, 1993

Hans bud på et medium som kunne formidle mellom kjent og ukjent /fremmed kraft i verden, enten det var inni han selv, mellom han og andre, eller mellom større enheter, var hans begrep: vekselvirkning. *Vennlig vekselvirkning* var det høyeste og beste middel til formidling mellom krefter i kaos på alle plan, slik han så det. Han var smertelig klar over at en slik vekselvirkning ikke ble til av seg selv, eller uten høye omkostninger og store konflikter. Det visste han av egen erfaring. Ikke desto mindre argumenterte han nettopp for denne veien å gå i enhver sammenheng, hva enten han lyktes å bidra til det selv eller ikke. Ofte lyktes han nettopp ikke.²⁷²

Grundtvig hadde angst for det fremmede, som fenomen, særlig som fragment i alt levende liv slik det erfares. Derfor gikk han så grundig til verks når han skulle forholde seg til det. Derfor fant han mange gode løsninger og veier å gå. Av og til lyktes han likevel dårlig med sine råd til hvordan man skulle forholde seg til fremmed makt.²⁷³ Angst kan gi en dyp og varig forståelse for grunnleggende fenomener. Men det er ingen garanti for at man finner den innsikt og det trylleformular som kan hjelpe eller analysere riktig i enhver situasjon. Grundtvig er et godt eksempel på begge deler, slik jeg ser det.

Hvordan kommer hans forhold til det fremmede, i dets varierte former til syne i hans salmer? Et eksempel på hvordan det fremmede representerer det potensielt gode eller ønskelige, det tiltrekkende, bare det vinnes, erobres, eller viser seg fram i sin sanne skikkelse, er tredje strofe i salmen *Jeg er saa underfuld en Magt*:

*Vel fremmed paa hver Plet af Jord
Man fundet har min Stemme,
Dog overalt, hvor Sandhed bor,
Jeg har i Grunden hjemme.*²⁷⁴

Det jeg'et først og fremst representerer i denne salmen, er selve hovedgjenstanden i den kristne religion: forestillingen om et rike, kalt *Guds rike*. Dette rikets nærvær, inkarnert i skikkelsen Jesus Kristus, er på en mangetydig måte både fremmed og kjent i Grundtvigs salmeunivers. Han kan også andre steder hentyde til at denne Jesus på flere måter er fremmed i verden. Siden Jesus var jøde og dermed fra en annen folkegruppe, kan Grundtvig reflektere over denne Jesu *fremmedhet*. - Noe som gjør at Jesus på et vis må *oversettes* til dansk, må kontekstualiseres for å gjøres til noe kjent, noe fortrolig, noe man kan identifisere seg med som lik, ikke bare som ulik:

*Hun kalde ham Odd fra Arildstid,
Og Jesus, det faldt da fremmed;
Hun turde knap slaae til Nogen Lid,*

²⁷² Se mer under *Vekselvirkning*, samme kap.

²⁷³ Se for eksempel Ole Vind, *Grundtvigs Historiefilosofi*, 1999, s. 461-474: *Nasjonalisme, rasisme og liberalisme*, hvor han tar til orde for uttrykkene *bibelsk nasjonalisme* og *bibelsk rasisme* i Grundtvigs historiefilosofiske tenkning.

²⁷⁴ SV I 1.3 (*Jeg er saa underfuld en Magt*)

*Som vankede bort fra Hjemmet;
Da ligned det under Isse graa:
For ham tør jeg godt paa Gløder gaae,
Det røde skøn Freias Hjerter!*²⁷⁵

Strofen fra *Jeg er saa underfuld en Magt* (overfor), handler blant annet om den fremmedhet enhver sannhet kan framstå som, inntil den blir avslørt så å si, og gir seg til kjenne som sann. Selv tolker jeg denne strofen i tett forbindelse med hele det prosjekt Grundtvig så i kristendommens forhold til den kultur som ligger til grunn for en kristeliggjøring; enhver kulturs forhold til det som er sant og godt (se strofen rett overfor, om Jesus som fremmed, og om Frøya).

Fordi Grundtvig i sin tolkning av ulike kulturelle ytringer, som for eksempel det mytologiske, andre kulturer osv., stadig ser etter uttrykk for hva han oppfatter som en grunnleggende søken etter sannhet, og fordi han betrakter kristendommen som en foreddet form for sannhet, er det alltid denne pakt mellom eksisterende kulturformer og kristen tro han ønsker å befordre. Det er bare der det allerede søkes etter sannhet i verden, at kristendommen har noe å tilføre. Det er bare der den kan finne et hjem, og bli hjemliggjort, det motsatte av å være fremmedgjort (*Dog over alt hvor Sandhed bor, Jeg har i Grunden hjemme*). Å hjemliggjøre behøver ikke bety at forskjeller og det vanskelige blir borte. Det betyr kanskje snarere at det vanskelige ikke lenger er til å unngå, at forskjeller og kamp og strider må tas – fordi man er forpliktet på det som kjent, og ikke som fremmed (sann ansvarliggjøring). Myten om at det hjemlige bare er kjent og kjært, er en vanskelig myte å bli kvitt. Ofte er det fremmede like påtrengende som del av eget selv og i egne, nære relasjoner enn det er som del av andre kontekster og forståelser av det fremmede i verden.

Et annet eksempel på Grundtvigs bruk av det fremmede som tiltrekkende, er i hans syn på kjærlighet, som hellig fenomen. Han sier så å si aldri at hellig kjærlighet, som fenomen, adskiller seg fra den vi alle kjenner fra levd liv, ved sin annerledeshet, sin diamentrale motsetning. Nesten helt konsekvent sier han at den *ligner*, er av samme art som den vi kjenner; men går ut over den kjente, til en fullkommen art av kjærlighet; og sånn sett utenkelig eller uforståelig. Derfor må den proklameres eller påstås eller oppdages for å komme til syne. Den ligner, men *overgår*. Han kan for eksempel si det slik. Og det er ikke tilfeldig at det er den kvinnelige form for kjærlighet, slik Grundtvig oppfatter det, som her er utgangspunktet for å skulle si noe om den kjærlighet, den fremmede kjærlighet, som tiltrekkende; Jesu kjærlighet:

*Mer vidunderlig end Kvinder,
Mere liflig elsker han;*

*Evig er hans Kjærlighed
Mer end Kvindens øm og varm.*²⁷⁶

²⁷⁵ Grundtvig, *Dansk Ravne-Galder*, 1860. (Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, X, s. 395). Sitert i Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 173, hvor han kommenterer denne strofe, blant annet på følgende måte: "For menigmand er Odd (Ottar) vel langt mere ukendt end Jesus; men Grundtvig vender sagen om. Jesus er et fremmed navn og som saadan langt fra det danske folks *naturlige* tradition. En myte, som maa antages engang at have været fællesnordisk folkeeje, og som Grundtvig personlig finder særlig passende på Danmark, kan paa en egen maade – som det, Prenter kalder sekundær teologi – falde i traad med ægte dansk folkelighed: (her siteres strofen som jeg har sitert i teksten).

Det gjør en stor forskjell når man skal tale om kjærlighet som hellig fenomen, om man tar utgangspunkt i den kjærlighet mennesker kjenner fra egen erfaring, eller om den forklares som først og fremst motsatt og annerledes enn den såkalt menneskelige. Det som skiller den guddommelige fra den menneskelige kjærlighet, i Grundtvigs versjon, er at den ligner, og overgår fullstendig; er en fullkommen utgave av den alle kjenner fra egen erfaring, både som elsket og elskende vesener.

I Grundtvigs verdensbilde gir det mer mening å si at den menneskelige kjærlighet utmerker seg ved å ha guddommelige trekk, (av samme art), slik den guddommelige utmerker seg ved å være menneskelig. Deretter kan man snakke om på hvilken måte de forskjeller som finnes mellom ulike typer kjærlighet skal beskrives.

Det er det gjensidige ved den hellige, og den alminnelige kjærlighet som her er utgangspunktet, deretter forskjellene og motsetningene. Det gjør en fundamental forskjell fra andre typer utgangspunkt for tenkning omkring kjærlighet som tegn på guddommelig versus menneskelig.²⁷⁷

Når fremmedheten er et problem, er det kort og godt fordi mennesker vender seg i mange tilfeller mot det for å bekjempe det eller tilintetgjøre det, i form av krenkelser og vold. Denne vold er, slik jeg ser det, ikke kvalitativ annerledes i fjerne forhold enn i nære. Det er den *samme* vold som rettes mot eget jeg, mot de nærmeste, som den som rettes mot de etnisk eller geografisk eller sosialt *fremmede*. Det viser seg blant annet i at mennesker like lett kan krenke sin egen og de næres verdighet, selv om den kjærlighet som knytter de til hverandre og seg selv, er sterk og gjensidig og har en lang historie. Det er ikke typen kjærlighet som gjør at faren for krenkelse og vold øker eller minsker; men snarere *graden* av fremmedhet og *måten* å møte denne fremmedhet på, leve med den, i seg selv, de andre, i verden.

Derfor er den nestekjærlighet man trenger å rette mot seg selv, mot sine aller nærmeste - som mot de sosialt sett fremmede, av samme type. Hvis den kristne tanke om nestekjærlighet skal gi mening, må den kunne rette seg på samme måte mot selv som mot andre, uavhengig av konkret gjengjeld. Kjærlighet *lønner* seg alltid, også den såkalt uselviske. Det er derfor den kan være uselvisk. Uselvisk kjærlighet inntil døden er også et begjær. Det gjelder å identifisere og å kultivere det, slik at det blir brukt til beste for seg selv og andre. Tanken om uselvisk kjærlighet kan som alle kjærlighetens former, brukes rett og galt. Når den brukes galt, kan den være dypt, religiøst koketteri og falsk, ulykkelig forfengelig. Ofte er den vanskelig å avsløre fordi den *ligner* sterkt på det som er ekte.²⁷⁸

²⁷⁶ Sitert i Stevns, *Fra Grundtvigs salmeværksted*, 1950, s. 83

²⁷⁷ Kanskje er temaet *kjærlighet* et av de hvor følgene av å tenke i analogier mer enn i motsetninger får mest alvorlige konsekvenser. Oppgir man analogtenkning som utgangspunkt, og tenker det hellige som først og fremst annerledes enn/i motsetning til menneskelig kjærlighet, slik at det hellige i *utgangspunktet* er hevet over kjønn og kjønnnet kjærlighet, *deretter* ligner, oppstår - slik som man ser det gjennom hele teologiens historie - svært alvorlige tendenser til å sette seksualitet opp i motsetning til Guds kjærlighet (se 1.2.5., Kari Børresen).

Noe annet er det at kjærligheten må konstituere seg på nytt og på nytt for å være til. I motsetning til en intetthet, eventuelt tenkt som annerledeshet eller trussel.

²⁷⁸ Se for eksempel: Grundtvig, preken på *Anden Søndag efter Trinitatis* 1823, sitert i Christian Thodberg (red.), *Grundtvigs Prædikener*, I, 1822-23, s. 297-303

Å forsone seg med at fremmedhet er noe som aldri helt kan overvinnnes, i en selv, i de andre og mellom mennesker, er en vesentlig innsikt som Grundtvigs kjærlighetskonsept bør fortolkes innenfor.

Det å erkjenne fremmedhet som like aktuell i selverkjennelse som i erkjennelse av de andre og verden, gir et annet perspektiv på kjent/fremmed enn det som ofte impliseres når talen er om det fremmede.

Et særlig godt eksempel på Grundtvigs måte å hjemliggjøre en kvinnefigur som til de grader representerer kjærligheten på mer enn en måte, er hans innføring av Frøya som *Kristi Brud*. Hun opptrer ikke direkte i salmene; men hun er der likevel, som en understrøm av mening, og i kraft av den kvinnelighet som preger hans salmeretorikk. Frøya var for mange en *fremmed* figur for en kristelig tankegang og billedkompleks. Grundtvig gjør henne til en del av den kristne diskurs, uten å ta fra henne hennes særegenheter, men snarere å gi den kristne tale om kjærlighet og kjønn et større repertoar.²⁷⁹ Grundtvigs bruk av mytologien var et viktig middel til å dreie den kristelige diskurs om kvinnen fra entydige idealer om jomfruelighet, moderlighet og udødelighet, til et ideal om den seksuelt aktive kvinne, hennes ulike roller som søster, elskende subjekt, hustru, venninne, datter, dødelig og sørgende, men også seirende. Ved å integrere et fremmed element som Frøya i den religiøst kristelig tradisjon, beriket og korrigerer han denne.

Det vil aldri være nok, i Grundtvigs tenkemåte, å respektere det fremmede i sin fremmedhet som forskjellig og som grense. Når slike grenser må settes, er det alltid i et perspektiv som *kjærligheten* setter, ikke minst kjærlighetens makt og evne til å si nei. Til forskjell fra hatets makt til å si nei. En større forståelse av kjærligheten som makt, og som *en*, har en nødvendig forrang i kampen mot all fremmedmakts voldelige tilbøyeligheter. Kjærlighet må *læres*; noe Grundtvig til de grader argumenterte for ved sitt pedagogiske program.

Fryd

Fryd blir i Grundtvigs kjærlighetsretorikk ofte beskrevet i forhold til de motsetninger og spenninger fryden befinner seg i, oppstår i :

*Menneske! hvor dybt du sukker,
Fryd dig ved Guds Velbehag!
Kjærlighedens Billedhugger
I dit Ler har fundet Smag,
Har sit Liv i dit afbildet,
Drager det, i Død forvildet,
Atter kjærlig til sin Favn.²⁸⁰*

²⁷⁹ Se til Grundtvigs bruk av Frøya; Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, for eksempel s. 45 f., 158-165, 169-173, 177 f., 190 f., 217 f., 292-300

²⁸⁰ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjærne*, 1860/83, *Efterskrift*, strofe 50

Det er ikke minst *fryd* som blir skapt når det Grundtvig kaller *Ordet*, i ulike varianter, finner sin virkekraft:

*Ja, for Kirkens Moder-Hjerte
Fryd i Sorg og Trøst i Smerte
Er det Guddoms-Ord især:
Leve skal, til herlig kommer
Sions Brudgom, Verdens Dommer,
Den Discipel, Han har kjær.²⁸¹*

Når mennesket i sin totalitet står foran den elskende Gud, som elsker det mennesket er og bærer i / med seg, til tross for motmakter og forstyrrelser, inngår menneskets evne til å gi uttrykk for *fryd* (og smerte) som de vesentligste egenskaper ved det å være menneske:

*Menneske! kom med dit Hjærte!
Menneske! kom med din Mund,
Med dit Ord til Fryd og Smerte,
Med dit Suk af Hjærtens grund!
Kom med alt, hvad Skabermænd
Dig har skænket og, trods Fanden,
End har kjær og kalder sit!²⁸²*

I skildring av situasjoner med overveldende smerte, som for eksempel i følgende strofe, hvor det er lengselen som skaper denne, er igjen *Fryd* og *Fred* de ord som betegner det *Frelseren* kan tilveiebringe, og som avløser smerten:

*Trods Længselens Smerte,
Sig ei i dit Hjærte:
Hvo farer i Afgrunden ned,
Min Frelser, den Søde,
Mig op fra de Døde
At hente til Fryd og til Fred!²⁸³*

Fra andre tekstfragmenter finner vi fryden som en del av den sammensmeltningsglede som så ofte finnes skildret; for eksempel i relasjonen mellom *Menneskenes Søn* og *Troens Aand*, (*De flette saa her nedden Kjærligheds Snor og Rosenbaand...*). De har sin kjærlighetsaffære, fletter bånd, er sammen som *Guddomshelte* osv. Her er det mer vekselvirkning og foreningsfryd som skildres, uten disse mørke kontrastene som vi så overfor, under *Evig*.

²⁸¹ SV I 231.5 (*Under Korset stod med Smerte*)

²⁸² Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/83, *Efterskrift*, strofe 52

²⁸³ SV I 60.1 (*Trods Længselens Smerte*)

Det er ikke minst *hjetet* som fryder seg, og er frydens *sted*. Den fryd som det hellige bringer, lover og gir, er særlig en hjertesak og en evighets-sak. Fryden skal aldri opphøre hos Grundtvig, og det blir behørlig betont. Som for eksempel i følgende strofe:

*Sødt det klinger da: gæk ind
Til din Herres Glæde,
Hvor ej falmer Rosen-Kind,
Hvor Serafer kvæde,
Hvor det levende Guds Ord,
Som paa Vejrets Vinger før,
Evig Hjærtet fryder!*²⁸⁴

Den motsetningsfulle situasjon som fryden så ofte eksisterer i, den sammenbindende kraft den har som kjærlighetsrelasjon, og den evighets og hellighetsdimensjon det alt sammen har, kommer særlig godt fram i salmen *Min Mund og mit Hjærte*. -Ikke minst i strofe 4:

*Min Mund og mit Hjærte
De gjorde en Pagt:
I Fryd og i Smerte,
Af al deres Magt,
Hinanden at følge,
Og aldrig fordølge,
Hvad i dem er levende lagt.*

*Thi frydes ved Pagten
Nu Hjerte og Mund,
Og mødes i Takten
Af Sang allen Stund:
Opmuntre hinanden
Til over Forstanden
At prise vor Saligheds Grund.*²⁸⁵

Andre måter som fryden gjør seg gjeldende på midt i truede situasjoner, er når mennesket frykter for og føler skyld ved påpekningen av egen og andres krenkende makt. Det eneste som kan skape balanse i regnskapet da, er tilliten til at den frydefulle makt som hellig godhet har, til tross for tilsynelatende liten innflytelse, i et større perspektiv er den ubetinget suverene makt. Fryd er også et av *Riget's* viktige attributter, slik vi ser i siste strofe av salmen *Vor Fader god i Himmerig*:

Forlad os, Herre, al vor Skyld,

²⁸⁴ SV I 55.10 (*Ordet var fra Arilds-Tid*)

²⁸⁵ SV I 113.1+4 (*Min Mund og mit Hjerte De gjorde en Pagt*)

Og tryk ei paa den ømme Byld!
 Som vore Skyldnere og vi
 Vil lade mildt gaa Ram forbi;
 Hver Time lad os frydes ved,
 At evig er din Miskundhed!

Da, Fader i det Høie! da
 Vi sjunge klart Halleluja!
 Dit Riget er i Evighed,
 Med Magt og Ære, Fryd og Fred!
 Ja, Amen! frelst er, hvad der faldt,
 Og Kjærlighed er Alt i Alt!²⁸⁶

I bruderetorikken blir ikke fryden mindre betydningsfull, og inneslutter alle varianter av menneskelig fryd. I følgende strofe er det uinteressant å forsøke å skjelve mellom erotisk og religiøst språk og erfaringsområde. Jeg mener Grundtvig her lykkes i å skape en syntese av disse ulike former for erfaring, med deres forskjeller og likheter. Det ene kan ikke eksistere eller uttrykkes uten at det andre er innenfor rekkevidde, og her viser seg uadskillelige som bønn om, og visjon av evighetens frydefullhet. Det er et kunststykke å skape bilder som holder så store og dype perspektiv sammen, uten å viske ut forskjeller, og uten å forflate eller virke påklistret:

Brudgom, Herre, Gud for vist!
 O, hør, hvad vi begjære!
 Udfri din Brud, trods Fiendens List
 Og Vold og Kiætter-Lære!
 Lad Trøsten groe i Graadens Dal!
 Hjemfør din Brud til Himlens Sal
 Til evig Fryd og Ære!²⁸⁷

Å synges er også gjerne noe man gjør *med fryd*. Ikke bare fordi man synger om noe godt, synger kjærlighetssanger, som salmer er, men rett og slett fordi sang er knyttet til fryd:

O, kald dig stolt, trods Verdens Spot,
 En Borger i Guds Rige!
 Lovsyng med Fryd Dets milde Drot
 Som Gud sin Faders Lige!²⁸⁸

²⁸⁶ SV I 189.6+9 (Vår Fader god i Himmerig)

²⁸⁷ SV I 105.7 (Christi Kirkes Alderdom)

²⁸⁸ SV I 17.12 (For al den Deel, som Gud har gjort)

Fugl

Du må selv stige på bålet og forbrennes av din egen ild: vil du bli en fugl Fønix, må du først bli til aske!

*Den som ikke kan løse sine egne lenker
er dog ikke sjelden sin venns forløser.²⁸⁹*
Nietzsche

Toldberg forklarer i *Grundtvigs Symbolverden* hvordan Grundtvig bruker fuglemotivet.²⁹⁰ Det komplekse og mangfoldige i tekstene kommer her tydelig fram, og vil kunne bringe de fleste lesere til svimmelhet ganske fort! Det finnes for eksempel forbindelse mellom fugl/blomst-relasjonen og brudgom/brud-relasjonen.²⁹¹ Det finnes sterke konnotasjoner til *Fugl Fønix* – motivet, hvor gjenfødselse, oppstandelse, fornyelse mm. er sterkt betont.²⁹²

Som del av naturbilder kan det også selvsagt sies mye om bruken av fuglemotivet, slik det blant annet dukker opp i diktningen over alt, som for eksempel her:

*Saa vaie Den i Tusind Aar,
Om Verden staaer saa længe,
Mens Nattergal i Lunden slaaer,
Kiærminden groer i Enge!²⁹³*

Her er igjen fuglen og blomsten satt i forbindelse med hverandre.
I pinsesalmen *I al sin Glands* lyder det:

*I Sommernattens korte Svale
Slaaer høit Fredskovens Nattergale,
Saa alt, hvad Herren kalder sit,
Maa slumre sødt og vaagne blidt,
Maa drømme sødt om Paradis,
Og vaagne til vor Herres Pris.²⁹⁴*

Den sterke likhet mellom fuglen og det musiske menneske, kommer kanskje aller best fram i salmen *Alt hvad som Fuglevinger fik*:

*Alt hvad som Fuglevinger fik,
Alt hvad som efter Fugle-Skik
Med Sanglyd drager Aande,
Lovsynge Gud, for Han er god,*

²⁸⁹ Nietzsche, *Slik talte Zarathustra*, 1893 (2.opplag). Sitert i Irvin D. Yalom, *Da Nietzsche gråt*, 1992, s. 3

²⁹⁰ Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950

²⁹¹ Se s. 107-108

²⁹² Se s. 201-208

²⁹³ SV I 17.22 (*For al den Deel, som Gud har gjort*). Den i første strofe peker tilbake på *Dannebrog*.

²⁹⁴ SV III 245 (1873) (*I al sin Glands nu straalr Solen*)

*Han i sin Naade raader Bod
Paa Støvets Vee og Vaande*

*Min Sjæl, du har af alt paa Jord
I Tanken og din Tunges Ord
De allerbedste Vinger,
Og friest er dit Aandefang,
Naar dybt du drøger det i Sang,
Saa høit i Sky det klinger.*

*Hvad er vel og paa Jorderig,
Der sammenlignes kan med dig
I Trangen til Guds Naade?
Og det var dig, den ledte om,
Da med Vor Herre hid den kom
Paa underligste Maade.*

*Saa vaagn da op, min Sjæl, bryd ud
Med Lovsangs Røst og priis din Gud,
Din Skaber og Gienløser,
Som saae til os i Naade ned
Og over os sin Kiærlighed
Med Trøsteren udøser!*

*Og siig det til hver Fugl paa Jord,
Og siig til alle Engle-Kor,
Hvis Sang livsaligst klinger,
At du med dem i Væddestrid
Vil prise Gud til evig Tid
For Aande, Røst og Vinger!²⁹⁵*

Grundtvig har sine symfoniske visjoner (strofe 5). I forhold til hans estetikk, hvor den syngende kvinne/kirke osv. overgår alt annet skjønt i verden,²⁹⁶ er det ikke vanskelig å se at han også med fuglebildet forsøker å uttrykke det aller sanneste, skjønneste og største i verden, slik fuglen som syngende ligner mennesket i dets evne til å prise kjærligheten i alle former og varianter. Grundtvig vil fortolke fuglen som del av en større diskurs enn den naturvitenskapelige. Han vil si noe om hva den betyr som tegn i verden, det spirituelle menneskets verden.

²⁹⁵ SV IV 224.1-5 (*Alt hvad som Fuglevinger fik*)

²⁹⁶ Se kap 2.1., *Det musiske*

Fødsel

*Menneske maa man fødes til,
Om man skal Menneske blive.²⁹⁷*

Naar vi derfor, ligesom Apostelen Paulus, lader os begrave med Herren ved Daaben til hans Død og lader os oprejse med ham ved Daaben til hans Opstandelse; naar vi saa derpaa, efter hans egen Indbydelse, troende æder hans Kjød og drikker hans Blod ved Naade-Bordet, da indtages vi, ligesom Apostelen, af Kristi Kjærlighed til at leve ikke mere vort eget Menneske-Liv, men hans, som er død og opstanden for os, der, lige saa vist som en Moder glemmer sine Veer over den Glæde, at hun har født et Menneske til Verden, skal glemme alle vor Sorger over den Glæde, at Guds-Mennesket, som er født i os, skal leve evindeligt. Amen!²⁹⁸
Grundtvig

Hvordan overføres livet fra et menneske til et annet? Hva har det med det hellige å gjøre? Hva betyr det at Guds-Mennesket fødes i mennesket?

Grundtvig vier fødselsmetaforer svært stor oppmerksomhet, og det kaster lys over hans kjærlighetstenkning. Hvordan ser vi det?

Grundtvig leker språkmessig, og dermed saklig, med den tradisjonstunge retorikken om relasjonen mellom guddommens tre personer, og retorikken som handler om menneskelige relasjoner. Hva vil han med det? For eksempel i følgende jule-strofe:

*Født af en Jomfru skiær
Søn med Guddoms-Vilje,
Til Forundring springer her
Rose ud af Lilje!
Her af en Pigelil
Fødes Begyndelsen,
Han som Alting volder!
Mælken af Kvinde-Bryst
Er nu Hans Liv og Lyst,
Som alt Liv opholder!²⁹⁹*

Med sine mange personifiseringer, makter Grundtvig å utfolde seg sterkt med sin fødselsretorikk. Kirken er født, slik den selv også føder. Den er kvinne, som føderske, den er mann, som Kristus-lik. Det er Aanden som føder, og de Kristne er både dens barn, og nye fødersker.³⁰⁰ De kristnes fødselsdag har med Kristi fødsel å gjøre, som igjen er dypt forbundet med naturen og dens betydning. Alt er forstått ut fra kristendommens hovedsak: at det hellige er blitt kropp og helligsted da Maria fødte Jesus-barnet.³⁰¹

²⁹⁷ SV III, 273.1 (1873)

²⁹⁸ Grundtvig, preken på *Tredje Paaske-Søndag* 1871, sitert i I.C.Brandt, *Grundtvigs sidste Prædikener i Vartov Kirke 1861-72*, 1880, II, s. 401

²⁹⁹ SV I, 164.4 (Glæden, hun er født i Dag)

³⁰⁰ Se for eksempel SV I 350. 1+3 (Christi Kirke! lydt du kvæde[...]født i Tidens Fylde! / Føder Aand du unge Poder, Christne, Kuld paa Kuld...)

³⁰¹ SV I 204 (Alle Christne Fødselsdag) Særlig om Marias kropp som helligsted og forbilde, strofe 7:

*Hun er som den lette Sky,
Skjønt til Dugg udsmeltet.
Hun i Ørken er paamy
Ark med Himmel-Teltet,
Hun er Tempel-Porten skion,
Aaben kun for Davids Søn,
Som er Gud tillige!*

Se som analogi til siste strofe om *Kvinde-Hjertet* og dets link til kirken som hjerte, dronning og helligsted for mennesker som bæres til dåpen, siste strofe, 14: *Derfor Kvinde-Hjertet aml...*

Slike momenter og mange flere i lignende bilder og tilliggende forestillinger, kommer til uttrykk over alt i hans salmer. Noen eksempler:

Det mest klassiske og kjente eksempel er julesangen *Et Barn er født i Betlehem*,³⁰² en gjendiktning fra den latinske hymnetradisjon. Den forteller og gjenforteller i et enkelt og allment språk, om så mange og tunge teologiske forestillinger og "sannheter", at det som uttrykk er uovertruffent. Alle hans julesanger kretser naturlig nok omkring fødsel som fenomen, forestilling og medium for hellighet, i og med Grundtvigs sterke fokusering på inkarnasjonen.

At Gud på lignende vis må fødes i menneskenes hjerter, er en gammel og gjentatt tanke i salmeretorikken som i alle hovedtradisjoner i kirkens historie. Den spiller Grundtvig mye på, ikke minst i sine tanker om gjøfødelse, menneskets voksevilkår i verden. Her i en tradisjonell form, i gjendiktning av Kingo's salme med samme tittel:

*O søde Gud! din Høire-Haand
Mit Hjerte overskygge,
Et Tempel der den Hellig-Aand
I Naade sig opbygge,
Saa aandelig undfanges kan,
Som Gud og Mand,
Min Frelser, mig til Lykke!*³⁰³

Det er ikke bare alles hjerter som er født, og selv føder. Kirken er for Grundtvig aller mest en kollektiv størrelse, som først og fremst får sin status, myndighet og makt ut fra forestillingen om at den består av menneskekropper, som et felles legeme med mange lemmer. Når kirken blir født, og selv føder, kan det uttrykkes som det blir gjort i salmen *Christi Kirke! lydt du kvæde*.³⁰⁴ Dette er en nøkkelsalme til forståelse av Grundtvigs tanker om kirken. -Ikke minst hans tanker om hvordan det kvinnelige fundamenterer den makt og myndighet kirken har, eller bør ha, slik Grundtvig ser det (strofe 4). Det er ikke tilfeldig at fødselsmetaforikken er gjennomgående og sterk i hans tanker om kirkens vesen og væremåte. Den skal være så menneske-lik (ligne mennesket) som mulig, så lik kroppen som mulig. Den skal ligne mannskroppen, kvinnekroppen, barnekroppen og den voksende, den aldrende kropp.

Få salmer kan overgå den følgende i å spille på ulike sider ved fødselsmetaforer, slik de har uendelig mange og sterke konnotasjoner i Grundtvigs tankeverden. Her tenkes makro og mikrokosmos sammen i en intens vekselvirkning mellom ulike nivå og perspektiv og størrelser i verden og i mennesket. Bilde etter bilde får fram denne virkningen. Det er en salme som er diktet *Med hensyn på Esaias 66*, som det står i en fotnote til tittelen. Alle vil ved et raskt blikk kunne se på hvilken måte Grundtvigs tekst har liheter og spiller på teksten fra Esaias, og på hvilken måte den skiller seg fra den samme.

Se også kommenter til salmen nedenunder, i teksten.

³⁰² SV I 163 (*Et Barn er født i Betlehem*)

³⁰³ SV I 175.6 (*Nu kom her Bud fra Engle-Chor*)

³⁰⁴ SV 350

Jeg siterer noen av de 14 strofene, som alle er sterkt preget av fødselsmetaforer av ulike slag. I første strofe ser vi blant annet hvordan fødsel som begrep og fenomen binder Kristus til alle kristnes fødsel og feiring, blant annet jule-feiring:

*Alle Christne Fødsels-Dag
Har med Christus sammen,
Derfor i hans Venne-Lag
Stor er Julens Gammen;
Ja, det hele Folke-Færd,
Nyt og Gammelt, fjern og nær,
Fødtes med sin Konge!*

Båndene til fortiden er tydelig etablert, symbolisert ved selve gjendiktningen fra elementer i Jesaia 66, noe det spilles konkret på som håpsstrategier lagt i munnen på fortiden i følgende strofe:

*Esaias! nu er skeet,
Hvad i gamle Dage
Kun Propheter havde seet:
Under uden Mage!
Zion, fik Man nu at see,
Fødte uden Fødsels-Vee
Børn, som Stjerner mange!*

At Grundtvig her som så ofte spiller på brudemetaforikkens nærhet til unnfangelse og fødsel, kan vel ikke overraske. Her kommer ikke minst de kollektive former ved denne brude og fødselsretorikk fram, i og med at det er hele *Kristenfolket* som fødes:

*Men da, ved sit Engle-Bud,
Fader i det høje
Fæsted sig paa Jord en Brud,
Yndig for Hans Øie,
Da, ved Aandens Kraft i Løn,
Mø undfanged med Guds Søn
Hele Christen-Folket!*

Grundtvig glemmer ikke den enkelte, det mikrokosmiske plan som bekrefter hver kropp og dermed hvert individ – i sin fødselstilstand, sine feiringer og sin vekstprosess (*Kamp og Nederlag*), i sitt mål (*Men til Liv og Fred og Fryd*), som alle har felles: *vor Fødselstime*:

*Hver af os sin Fødsels-Dag
Har til Verdens-Møden,
Har til Kamp og Nederlag,*

*Først og sidst til Døden;
Men til Liv og Fred og Fryd
Jule-Nat med Engle-Lyd
Er vor Fødsels-Time.*

Det som er felles, trenger felles symboler, kjønne, som det symboliserede livet jo er. Her knyttes båndene via fødselsmetaforen til natur og opphav, symbolisert også ved de kvinnelige metaforer og deres representative makt:

*Brat nu klarer sig den Sag
Som var dunkel længe,
At Vor-Herre Fødsels-Dag
Har med Blomst i Enge;
Har med os, som Frelser huld,
Moder sin i Støv og Muld,
Evas Kvinde-Hjerte!*

At hjertet er sentralorgan, også i talen om fødsel, at alles hjerter er kvinnelige av art, tviler visst Grundtvig ikke på, og slik kan han beskrive det i sin hyllest til menneskets hjerte og hva det sier om menneskets uerstattelige verdi:

*Hjertet ømt, som troer Gud,
Er fra Skaber-Dage
Konge-Moder, Keiser-Brud,
Dronning uden Møge,
Jomfru skær i Betlehem,
Zion og Jerusalem,
Alles vores Moder!*

Grundtvig spiller i følgende strofe på fødselens forløsende og forglemmende karakter. Det som gjør så ubeskrivelig vondt i verden, å føde noe himmelsk godt, har også preg av det å glemme den smerte som gikk forut for og var nødvendig for at fødselen av dette gode skulle kunne skje:

*Nu det er paa Jorderig
Kirkens Moder-Hjerte
Som forglemmer hastelig
Al sin Sorg og Smerte,
Naar Guds-Mennesket er fød,
Skøn som Livets Morgen rød,
Født til Himmerige!*

Det er ikke tvil om at *hjertet* i følgende strofer, i Grundtvigs øyne, har noe til felles med det guddommelige – ikke minst som erfaren føderske; i og med hennes favoriserte rolle som Guds elskerinne og som føder av Guds Sønn. Denne fødselsegenskap er dypt forbundet med kirkens vesen og væremåte i verden, og er forbilledlig:

*Hvor nu hos en Moder fin,
Snart som hos Marie,
Mer til Gud end Manden sin
Hjertet sig lod vie,
Der med sødt og saligt Haab
Sønnen, Christenfødt i Daab,
Hun som Jesus favner.*

*Derfor Kvinde-Hjertet ømt,
Som paa Gud mon bie,
Vorde skal paa Jord berømt,
Hartad som Marie,
Og med hendes Dronning-Navn
Tage skal de smaa i Favn
Kirken alle Dage.³⁰⁵*

Dette er ikke minst en salme som spiller på den utpregede mikro/makrostruktur i Grundtvigs salmer, aller mest ut fra Kristus som symbol og som representativt fenomen. Det er nok å henvise til de aller første ord i salmen: *Alle Christne Fødselsdag har med Christus sammen.*

Med Grundtvigs syn på erfaring, på relasjoner, og ikke minst på kirkens historie og dermed all historie i en rekke kroppsmetaforer og de organiske lover som gjelder for kropp, er det ikke rart at fødsel som kroppsfunksjon er framhevet hos han. Ikke minst er det selvfølgelig fordi dette er så tett knyttet til sentrale deler av den kristne tro, i og med inkarnasjonen og relasjonstenkningen mellom personene i guddommen, som nevnt tidligere.³⁰⁶

Det han ikke minst utnytter, er den rikdom, variasjon, bredde og dybde som finnes i fødselserfaringens felt. Det omfatter alt fra den dypeste og uerkjennbare, til den kanskje aller mest åpenbare fryd ved å sette nytt liv til verden. I en slik diskurs er det adekvat å snakke om både kvinners og menns *felles* fødselserfaring og *forskjellige fødselserfaring*, slik det reflekteres sterkt i tekstene, ofte samtidig.

Et par siste eksempler på hans bruk av ordet føde, er fra den måten han kan personifisere forestillinger og trossannheter på. Her i en salme som er, ifølge Grundtvig selv, *sammensatt af græske Paaskevers*. Vi ser et av de moment i Grundtvigs forhold til det kvinnelige i og med påvirkningen fra Østkirkens kvinnefromhet og forståelsesformer, blant annet forestillingen om gudfødersken,

³⁰⁵ SV I 204.1-2, 4-5, 9-10, 12+14 (*Alle Christne Fødsels-Dag*)

³⁰⁶ Fødselsmetaforikken er knyttet tett til gjenfødselsmetaforikken, som jeg kommer tilbake til under *Genfødselse*, samme kap.

Theotokos. Her er det det unike ved kvinnene (historisk) som gjør at han kan konkludere med å knytte kvinnen sterkt til fenomenet oppstandelse:

*Aldrig vi glemme,
Kvindernes Stemme
Laae paa Apostlernes Tunger til Grund,
Første-Grøde
Var den af Liv fra de Døde;
Kvindefødt er da Opstandelsens Mund!*³⁰⁷

Igjen ser vi hvordan Grundtvig lar seg inspirere fra mange kanter og tradisjoner, og dreier det i sin egen retning, her til et argument for kvinnes rolle og funksjon som kristne, i kirken, og som talskvinner og selvstendige bærere av det hellige.

Når Maria Magdalena og Maria, Jesu mor, utgjør hovedpersoner i oppstandelsessalmen *O, saligt dog det Øine-Par*, en gjendiktning av den latinske påskesang: *Mane prima sabbathi*, møter vi igjen denne fødselsmetaforikk knyttet til Maria Magdalena, som oppfattes som den aller første som så den oppstandne. Her spilles på begge Maria'enes roller i lys av hverandre. Maria Magdalena blir for eksempel *Efterfølgersken* som får et lignende attributt, kjent fra Maria, Jesu mor, i og med ordene: *Saa alle Slægter prise maae Dig salig for hvad først du saae!* (strofe 4). I siste strofe kulminerer de to Maria'enes ulike og lignende roller, i en vekselvirkning mellom dem, i og med deres roller som unike for *Livets* tilblivelse, som fysisk føderske av Jesus (barnet), og språklig føderske av den seirende Jesus (den oppstandne):

Først til Maria Magdalena:

*Kun som Hans Efterfølgerske,
af Hjertet angergiven,
Kom nær du i Lyksalighed
Maria, Jomfru-Viven,
Saa alle Slægter prise maae
Dig salig for hvad først du saae!*

Og så til kulminasjonen, hvor fødselsmetaforikken spiller på den doble fødsel, fysisk og språklig, og hvor Maria Magdalena framheves som gjenstand for Maria, Jesu mor sin dype beundring:

*Ja, ydmyk Frelser-Moderens
din Ære efterstræber,
For Ordet om Opstandelsen
blev født paa dine Læber;
Hun fødte Ham, som Liv kom fra,
Du Skabningens Halleluja!*³⁰⁸

³⁰⁷ SV I 223.4 (*Herrens Veninder*)

Følge

Hvis dette er sant, synes det som om det ikke finnes et opprinnelig eller primært kjønn (gender) som "drag" imiterer, men at kjønn (gender) er en slags imitasjon, en imitasjon der det ikke finnes en original, det er faktisk en slags imitasjon som nettopp avstedkommer forestillingen om en original som en virkning og konsekvens av imitasjonen selv.³⁰⁹
Judith Butler

Og nu Ligheden, den veed vi er en tvetydig Sag, thi om den skal være god eller ond, en Lykke eller Ulykke, det beroer aabenbar paa hvem vi ligne og hvori vi ligne hinanden.³¹⁰
Grundtvig

Grundtvig hadde et ekstremt skarpt øye for relasjoners betydning, ikke minst som innsikt i den makt mennesker har over hverandre som forbilder, levende som døde. Hele hans speilingsteori henger sammen med denne innsikt.³¹¹ Mer enn i kraft av regler og prinsipper, tror han menneskers konkrete væren og væremåte smitter over på andre i form av elementære prinsipper som det å herme, ligne, etterligne, slik for eksempel barn lærer ved gjentatte forsøk på å gjøre akkurat det samme som den andre.

Slik tenker Grundtvig også om menneskets forhold til det hellig. Det handler i stor grad om å ligne, etterligne, være i følge med. Det gjelder i alle former for forståelse av disse begreper, ikke minst i ulike grader av likedannethet. Det handler om skjebnefellesskap, om varianter av ulike måter å ligne, i forpliktethet og spenning mellom ulike krefter i mennesket.

Det å ligne Jesus har i den kristne tradisjon vært selve *den* forestilling som mer enn alle andre har ansporet til den kristne religionsform.³¹² Grundtvig overtar denne og viderefører den. Det kan for eksempel se slik ut, i en gjendiktning av en Kingo-salme, *Min Sol, min Lyst, min Glæde*. Legg merke til den dype ambivalens som kommer til uttrykk i jeg'ets følelser:

*Man siger, Kors Dig følger,
Med al Elendighed,
I Modgangs dybe Bølger
Er dine Fode-Fjed;
Saa hvo Dig følge vil,
Sig giver selv i Fare
Mod Verdens Kæmpe-Skare,
Mod Død og Helved til*

*Det tit mig vel forhindrer,
Det isner i mit Blod,*

³⁰⁸ SV I 236.4-5 (*O saligt dog det Øine-Par, som først saae Lys i Graven*)

³⁰⁹ Judith Butler, "Imitasjon og kjønnsulydighet", *Agora* (journal for metafysisk spekulasjon), nr 4/00-1/01, s. 79

³¹⁰ Grundtvig, preken på *Marie Bebudelses-Sag 1835*, Helge Toldberg, *Grundtvigs Prædikener*, 8, s. 167. Grundtvig kretser i denne preken rundt opplysningstidens fyndord: *frihet, likhet og brorskap*, for å vise at de har sitt opphav i den kristne tradisjon, og ikke kan isoleres fra den, i hans øyne, men må fortolkets og forstås nettopp i lys av denne.

³¹¹ Se mange henvisninger til *spejl og spejling* hos Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 334

³¹² Se for eksempel Edvin Larsson, "Jesus – forebild på nytt? Efterfølgdankens betydelse for den europeiska människan", *Mogstad / Østnor* (red.), *Forankring og forandring. Verier for det nye Europa. Festskrift til Ivar Asheim*, 1992, s. 97-111

Dog er der Lidt, som lindrer
 I Hjertets dybe Rod:
 Jeg veed ej, hvad det er,
 Som føder Lyst og Længsel
 Til, trods al Verdens Trængsel,
 Dig ret at komme nær!

Du seer nok, hvad mig skrækker,
 O, raad Du Bod derpaa!
 Min egen Kraft ej strækker
 Til i dit Spor at gaae!
 O, drag mig efter Dig!
 Jeg troer dog, uden Svøbe
 Jeg efter Dig vil løbe,
 Naar Du kun hjælper mig!

Imens Du da er Lille,
 Lad saa os blande Blod,
 At ej os kan adskille
 Selv Helveds Lue-Flod!
 Da skal i Himmerig,
 Med Aands og Hjertes Glæde,
 Jeg Jule-Psalmer kvæde
 For Fader og for Dig.³¹³

Andre måter han bruker ordet og fenomenet *følge* på, er for eksempel i følgende strofe, hvor det handler om den lesemåte av fortiden som han i rikt mon ga sitt bidrag til og plederte for med aller største lidenskapelighet. Hans blikk for det å fortolke fortiden på den måten han gjorde, var ekstremt viktig for han. Han så dype sammenhenger mellom de ulike kulturelle former som fortiden besto av, for eksempel den mellom det mytologiske, det historiske og det kristelige billedsrpåk, slik strofen tydelig viser:

Følg kun dristig det tilbake,
 Under Sang og Harpespil,
 Til dets Blomst hos Asa-Brage,
 Til dets Rod i Ygdrasil!
 Lær af Guder, som kan graane,
 Som kan græde, som kan daane,
 Vor Højkirkes Billedsprog!³¹⁴

³¹³ SV I 180.4-6+8 (Min Soel, min Lyst og Glæde!)

³¹⁴ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 84

Det er som om Grundtvig gjennom alle sine måter å uttrykke seg på, blant annet vil si noe grunnleggende om hva det vil si at mennesker er i følge med hverandre, med fortid og framtid, som hellig følge, hellig væren og hellig tid. Det handler om gudsrelasjonens virkelighet og mulighet, og alle de varianter av livsformer den åpenbarer seg i. For å få dette tydelig nok fram, og på en fyldestgjørende måte, trengte han blant annet å skildre alle kjærlighetens former og uttrykke uendelige nyanser i relasjonsformer i verden. *Å være i følge* kunne godt vært en overskrift over temaet *Relasjoner* i kap. 2, fordi det dypest sett handler om gudsrelasjonen og de elementære kjærlighetsaspekt. Det handler om å iscenesette en virkelighet som hele tiden er til stede i, mellom og utenfor ethvert jeg og den, de, det andre i verden, i kosmos.

Gaade/Gætte

...mig selv er jeg en Gaade.³¹⁵

*At mennesket er sig selv en Gaade, det indrømmede og udraabde alle Oldtidens Vise, og det var egentlig først det attende Aarhundredes Grublere, der indbildte sig at have løst Gaaden*³¹⁶

*Kjærligheds Gaade
Løste sig i Herrens Grav,
Mens han sov, hans Naade
bygte Gud en Kvinde af*³¹⁷
Grundtvig

Det er selve tilværelsen som viser seg for mennesker i form av *gåter*, slik Grundtvig ser det. Gjennom hele livet må mennesket forholde seg til dette, *gjette* på løsningen av disse gåtene. Når man lykkes i å gjette gåtene, gjør det noe med selve gjetteren. Han/hun blir forvandlet eller forløst til ny forståelse eller innsikt. Gåtearbeidet er på et vis esoterisk i Grundtvigs verden.³¹⁸ Siden gåtebegrepet omfatter så mye, møter vi det i ulike former i tekstene. *Guddoms-Ordet* er for eksempel en *gaade*, slik vi ser det i salmen *Jeg er saa underfuld en Magt*:

*Min Gaade er et Guddoms-Ord,
Som skaber hvad det nævner,
Som fylder Dale trindt paa Jord
Og Klipperne udjævner!*³¹⁹

En av tilværelsens *gaader*, er det som er knyttet til korshendelsen i kristendommen. Stadig finner vi uttrykket *Korsets Gaade* i Grundtvigs salmer. I begge de sentrale salmene *Hil Dig, Frelser og Forsoner*, og *Under Korset stod med Smerte* finner vi uttrykket, knyttet til det aller sterkeste smertepunkt i relasjonen mellom mennesket og det hellige. Slik kan det uttrykkes:

*Ja, jeg troer paa Korsets Gaade,
Gjør det, Frelser, af din Naade!*

³¹⁵ SV I 17.8 b (*For al den Deel, som Gud har gjort*)

³¹⁶ Sikkert hos Bosse Bergstedt, *Den livsupplysande texten*, 1998, s. 70

³¹⁷ SV V 70.4 (*Kjærligheds Gaade*)

³¹⁸ Se Helge Toldberg, *Grundtvig Symbolverden*, 1950, s. 64-76, for eksempel s. 69-70: "Al tilegnelse af sandheder sker da under gaadens lov. Vort forhold til Gud er en kærligheds-gaade, som Grundtvig i pagt med ældre kristelig tradition finder uttrykt i Høisangens og Ps. 45.s bryllupsbilledet. Salmen *Guld-Brylluppet* udmunder i brylluppet mellem Kristus og hans kirke, oppfattet som mysterium, som bryllups-gaaden; og samme forestilling om dette bryllup som en gaade fra Gud afslutter *Ordet og Troen*. Indvielsen i gaaden er dog esoterisk. Det er en gaade, at Gud lot seg føde for at frelse menneskene; men kun de, som vil modtage den, har del i den."

³¹⁹ SV I 1.10 (*Jeg er saa underfuld en Magt*)

*Staae mig bi, naar Fienden frister!
Ræk mig Haand, naar Øiet brister!
Siig: vi gaae til Paradis!³²⁰*

*Vær velsignet, Moder-Hjerte!
Vær velsignet, Moder-Smerte!
Vær velsignet, Kvinde-Bryst!
I for Gud har fundet Naade,
Vandt, ved Christi Korses Gaade,
Hvad I savned: evig Trøst!³²¹*

I lignende sammenstillinger kan vi finne uttrykket *Sønnens Gaade*: Her i salmen *Helgen her og Helgen hisset*, en gjendiktning / oversettelse fra Wesley's salme *The saints on earth and those above*:

*Helgen-Samfund af Guds Naade
Er vi i Hans Kiærlighed,
Her og hist er Sønnens Gaade
Steget op og dalet ned!³²²*

Ganske tydelig er gåte / gjetteforholdet i følgende strofe, hvor selve inkarnasjonsmysteriet er kalt for *den favre Julegaade*. Dette er et sentralt punkt i Grundtvigs oppfattelse av forholdet mellom den norrøne mytologi og kristen tro. Han tolker mytologien eksistensielt, som menneskenes jakt på det sanne liv, de sanne gleder, de ekte kamper. Det de gjettet på, og som Grundtvig mener kommer til uttrykk i de tekstlige versjoner av mytologiens kampfulle fortellinger, får sitt svar med den kristne tro, slik han ser det:

*Ja, den favre Julegaade,
Som udraabes trindt om Land:
At Guds Sandhed og Guds Naade
Blev til ét, som Gud og Mand,
Gættes skal den her med Gammen,
Hvor sig slog mod Jætter sammen
Tor og Freja, As og Van.³²³*

At det dreier seg om selve tilværelsenes *tiltale* når det gjelder gåter og gjetting, er tydelig i følgende to strofer. Det er heller ikke tvil om hva som kan *løse* gåten, som kan esoterisk bringe mennesket på plass i livets rike; dette mennesket som stadig trues av dødens krefter:

Moderen til Livets Gaader,

³²⁰ SV I 232.12 (*Hil dig, Frelser og Forsoner!*)

³²¹ SV I 231. 9 (*Under Korset stod med Smerte*)

³²² SV I 364.2 (*Helgen her og Helgen hisset*)

³²³ Grundtvig, *Kristenhedens Syrstjerne*, 1860 / 1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 136

Kilden til dets Mod og Magt:
 Kjærlighed, i alle Maader
 Er den rette Bryllupsdragt;
 Kun med Kjærlighed er givet
 Overgang fra Død til Livet,
 Indgang til Guds Brudehus.

Moderen til Dødens Gaader:
 Livets Kaar i Dødens Vold,
 Synden er i alle Maader,
 Al vor Død er Syndens Sold;
 Al vor Magt i Syndens Lænker
 Redskab er for Dødens Rænker,
 Al vor Daad en Dødningsdans.³²⁴

Genfødelse

Meneske maa man fødes til,
 Om man skal Meneske blive,
 Fødes paany hver dødfødt Sjæl,
 Om den skal komme tillive,
 Meneskens Søn er Manden ny,
 Deler med os sit Liv og Ly,
 Det er Gjenfødselsens Gaade!

Aanden os staaer i Faders Sted,
 Troen har moderlig Evne,
 Guds-Ordet, som er Aand og Liv,
 Vor Fader Adam vi nævne,
 Livet vi nyde, spørger ei,
 Hvordan til os det finder Vei,
 Grubler ei med Nikodemus!

Sønnen af Gud er født som vi,
 At han som vi kunde blive,
 Fødes som han maa atter vi,
 At vi som han kunne blive,
 Han, som er baade Gud og Mand,
 Fødtes jo selv af Aand og Vand,
 Saa fødes vi til Guds Rige!³²⁵
 Grundtvig

At elske med én er som at blive født på ny. Hvis kærlighedsakten virkelig har været fuldendt, er det som at blive bragt til verden igen. Man mister på en vis måde sig selv i den anden, men den anden mister også sig selv i én. Hvis den anden er en mand, giver han dig noget at drikke, han giver dig sin sæd, han giver dig næring med sit begær. Man rynker ofte på næsen af sæden. Enten bliver det brugt til at lave børn med, og så er det *une tache*, en opgave – eller også er det noget beskidt, som man er nødt til at tørre væk, *une tache*, en plet. Men man kan tværtimod opfatte sæd som næring, noget at spise, drikke, begærets gave. Og hvis man elsker med en kvinde, er der også en væske. I kærlighedsakten kan man give hinanden fødselen tilbage. Og også sin død for den sags skyld. Der er ingen sammensmelting, ingen forsvinden, hvis enhver accepterer deres genfødsel og deres død.³²⁶
 Luce Irigaray

Hva er det som blir gjenfødt i Grundtvigs verden? Det er selve kreftene i tilværelsen. Gjenfødselen forhindrer at de blir liggende brakk, blir forsømt, forfulgt eller nedtrykt. Kreftene er selve

³²⁴ Samme, *Den sidste Menighed*, strofe 27-28

³²⁵ SV IV 344

³²⁶ Kiki Amsberg / Aafke Steenhuis, *Kjærlighed og magt*, 1982/1983, s. 173. Det ville vært svært interessant å undersøke Grundtvigs begrep om *Kvindens sæd*, som forekommer flere steder i hans tekster og salmetekster i lys av det perspektiv hos Irigaray som skimtes i dette lille sitatet.

livskraften, som ingen kan klare seg uten, og som stadig truer med å forsvinne, sykne hen, la seg undertrykke.

Som kjærlighetserklæring til *Hellig-Aanden*, kan det i ridderlig retorikk se slik ut når krefter gjenfødes. Vi gjenkjenner den ridderlige kjærlighets vesen og væremåte, også ut fra forestillingen om at lidelse må møtes og tåles når bare den amorøse kjærligheten er i høysetet og styrer relasjonen og situasjonen:

*Giv under Korsets hvide Flag
I Kongens Navn os Ridder-Slag,
Og Rustning god derefter,
Og Himlens Balsam, der formaaer
At læge alle Bane-Saar,
Gienføde alle Kræfter!
Lystig, trøstig, lad os lide!
Lad os stride!
Lad os vinde
Helte-Krands og Helgen-Minde!³²⁷*

Gjenfødselen inngår også som argument i så alvorlige tema som forskjell og likhet mellom kirke og verden. I følgende strofe ser vi hvordan Grundtvig kan argumentere for kirkens sammenhengende og sammenbindende vesen i forhold til *verdens skarpere blikk for forskjeller*:

*I Verden tales vidt og bredt
Om Grund-Forskjelligheden,
I Kirken immer de gjør Eet,
Fra oven og fra Neden;
Thi vi gienfødes i vor Daab
Med Peders Tro til Pauli Haab,
Johannes-Kiærligheden!³²⁸*

I neste strofe er vekten eksplisitt antropologisk, slik vi også har behandlet denne strofe i andre sammenhenger. Er ikke mennesket opprinnelig født av *Gud*, kan vi ikke meningsfullt snakke om noen former for *gjenfødselse*, sier Grundtvig her:

*Føler ej vi i vort Hjærte,
Vi oprandt af Gudexæt,
Ej vi føle kan med Smerte,
At vi arted os fuld slet,*

³²⁷ SV I 379.5 (O Hellig-Aand! som Pindse-Dag)

³²⁸ SV I 93.2 (Til klart Guds Ansigt vi skal see)

*Kun med Spot det Ord vi møde:
At gjenløse og gjenføde
Gud vil os som sine Børn.³²⁹*

Gjenfødselsens betydning kan ikke understrekes nok i Grundtvigs teologiske antropologi. Den er forutsetning for å forstå hans syn på gudsrelasjonen og ikke mindre hans forestillinger om hvordan livet vokser og utvikler seg. Det er bare i en evigvarende prosess mellom ulike former for gjenfødselse av liv, at mennesket kan vokse. Denne fødselsteologi er i dyp overenstemmelse med all den psykologiske og psykoterapeutiske innsikt som har sett lyset i vestlig tankegang de siste århundrer, hvor vekten på menneskets vokseprosesser er enormt sterkt. Her bekreftes ulike former for regresjoner og transformasjoner av livskraft, hvor fokus er veldig sterkt på kjærlighet som fenomen.

Kanskje er den aller skarpeste kontrast mellom Grundtvigs diskurs og den psykologiske diskurs, at Grundtvig betoner det godes evigvarende og metafysiske aspekt, mens den psykologiske ofte har avvist å befatte seg med dette, og henvist det til andre diskurser, eller også avvist en slik tanke mer eller mindre. Grundtvig er ikke tilfreds med godhetens harde betingelser med mindre han kan knytte sitt dypeste håp, sin overbevisning og sin eksistens til forestillingen om en evigvarende glede og transfigurasjon (til slutt blir mennesket til engler), med gjenfødsler underveis:

*Du os gjenfødte i vor Daab,
Til Børne-Ret og Helgen-Haab,
Og voxer skal ved dig de Smaa,
Til Engels Hoved de opnaae!³³⁰*

*Gjenfødt os saa med Livets Ord,
Ved Daabens Bad og Naadens Bord,
At selv sig priser Støvet's Kaar
I Christi Kirkes Gylden-Aar!³³¹*

Samtidig er det viktig å understreke at Grundtvigs metafysikk ikke nødvendigvis er den samme som den som psykologien avviser. Sannsynligvis er den det ikke. Det som er sikkert, er at den psykologiske diskurs har vært mye opptatt med å definere seg som ikke-religiøs eller ikke-metafysisk. Noe som i vår tid igjen er gjenstand for høyst ulike tilnærminger til forholdet mellom psykologi og religion, hvor variasjon, tverrfaglighet og fruktbar dialog langt mer enn tidligere dominerer feltene.

Det er ikke det fenomen Grundtvig ikke kan tenke seg å personifisere og føye inn under sine tanker om livets mangfoldige fornyelsesprosesser. Og ikke minst gjelder det alt som har med språkets væren, vesen og virkemåte å gjøre. Gjenfødselse er også et prinsipp for all historisk

³²⁹ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjærne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 70

³³⁰ SV I 18.3 (*Oprundet er vor Jubel-Fest*)

³³¹ Samme, 18.14

utvikling i Grundtvigs forståelse av det historiske forløp, her som del av språkets vei og måte gjennom tiden:

*Hold i Hævd, hold højt i Ære,
Da vort gamle Modersmaal,
Skabt til alt, hvad vi kan bære,
Døbt i Graad ved Balders Baal,
Tidlig snublet paa Glatisen,
Men oprejst i Kæmpevisen
Og gjenfødt i Julesang!³³²*

Språket er her personifisert. Det er skapt og døpt til edle aktiviteter, og *gjenfødt*, i *julesang*. Derfor kan det tåle, bære, være redskap for, og tjene menneskene til livets vern og vedlikehold i verden. Fortellingene om språket tilhører Grundtvigs hjertefortellinger.

Glæde

*O, give det Gud,
Vi, efter ditt Bud,
Saa voxer med Dig tilsammen,
At oplades kan,
For Kvinde og Mand,
De Levendes Land,
Hvor Glæden er evig, Amen!³³³
Grundtvig*

Gleden er noe av det aller helligste hos Grundtvig. Salmetekstene vibrerer av respekt for gleden; dens verdi, dens virkelighet, dens glans og dens flyktighet. Det er som om Grundtvig med sin tale om gleden vil ha sagt: Som mennesket forholder seg til seg selv, andre og verden som hellig, så bør det forholde seg til gleden: i respekt for det den er og betyr. Det fordrer sann erkjennelse av alle krefter som står gleden imot. Det fordrer tillit til at den er av evig og varig karakter, selv når den synes milevidt borte. Den er av ontologisk rang og virkelighet. Den har Gud som sin garant.

Gleden har verdi fordi man *kjenner den, føler den*. Det gjør man på utallige måter i Grundtvigs tekster, men ikke minst når man som syngende kan kjenne glede over seg selv, de andre, og verden som hellig virkelighet. Slik kan Grundtvig si det:

*Giv mig, Gud, en Psalme-Tunge,
Saa for Dig jeg ret kan sjunge,
Høit og lydelig!
Saa jeg føle kan med Glæde,
Sødt det er om Dig at kvæde
Uden Skrømt og Svig!³³⁴*

³³² Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 83

³³³ SV 1.109.8, (O Helt allerbedst! Den gamle, kære psalme "Herre Jesu Christ, Min Frelser du est" læmpelig omsat.)

Når *Rettferdighet* og *Fred* kysser hverandre, blir det barn av det. Barnet heter *Glede*, og er en datter, som skal bli dronning i *Guds Rike*:

*Ja, i Sandhed sig ombeltes
Herrens Aand med Kiærlighed,
Saa Retfærdigheden smelter
Sammen i et Kys med Fred,
Og deraf undfanges Glæde:
Datter fiin til Dronningsæde
I Guds Riges Herlighed.*³³⁵

Hva slags glede er det det hellige gir mennesket og verden i Grundtvigs versjon av kristendommen? Det er blant annet den type glede en hvilken som helst ung kvinne som har fått den elskede som hun ønsket seg, kjenner på; gjerne syngende. Det handler ikke bare om overstrømmende glede, men den som i dyp fortrolighet og tilfredshet viser seg ved det rolige toneleies modus; nynnende, slik vi blant annet ser det i salmen *Christi Kirke! lydt du kvæde, Som en Barne-Moder prud!*³³⁶

Kirkens aller viktigste virkefelt i den universelle sammenheng, som Grundtvig forholder seg til, kan sammenfattes på følgende måte, hvor gleden har sin selvfølgele plass:

*Under alle Himmel-Egne,
Hvad du beder om, du faaer!
Hvad du lover paa hans Vegne,
Som Hans Throne staaer!
Han ved dig forlader Synd,
Taler Naadens Ord med Fynd,
Lyser Fred og skaber Glæde,
Med sin Aand tilstæde.*³³⁷

For Grundtvig henger glede og vin tett sammen. Vi kan se det her i pinsesalmen, som blant annet markerer den nære sammenheng mellom nærer relasjoner, føde og sakramenter:

*Du Mælk os gav i Moder-Skiød,
Du mætter os med Livets Brød,
Og, som en Foster-Fader fiin,
Du skiænker os med Glædens Viin!*³³⁸

³³⁴ SV I 62.1 (*Giv mig, Gud, en Psalme-Tunge*)

³³⁵ SV I 84.9 (*Hvad forklarer Rigets Gaade*)

³³⁶ SV I 350.1 (*Christi Kirke! lydt du kvæde*)

³³⁷ SV I 350.4 (*Christi Kirke! lydt du kvæde*)

³³⁸ SV I 18.4 (*Oprundet er vor Jubel-Fest*)

Når *Menneskens Søn* og *Troens Aand* samarbeider om å knytte mennesket til Gud med *gyldne Baand*, blant annet ved at Gud kysser mennesket ved kjærlighetsmåltidet, nattverden, *Bordet*; skjer det blant annet ved at de hjelper hverandre med *Glæde*:

*Menneskens Søn og Troens Aand,
De hjelpes ad med Glæde,
Menneskens Kiøn i gyldne Baand
Med Gud at sammenkiæde:
I Fødselen av Vand og Aand
Os rækker Gud sin Fader-Haand,
Indlemmende i Ordet,
Han kysser os ved Bordet!*³³⁹

Menneskets begrensninger gjør at krefter tar slutt, og svakhet seirer over viljen til å holde fast på gleden. Men det fører, tross den tilstand og det fravær som oppstår, ikke til katastrofe, fordi den hellige kjærlighet ikke lar seg fortrenge, men stadig fornyer sitt elskerforhold. Det er et forhold preget av gjensidighet, slik at den svake part, ikke minst ved sine kjærlighetsøvelser (*Stemmen gjennom Sang og Graad*, se under), selv er med på å åpne og gjenetablere forholdet:

*Skjøndt vi brød den gode Pagt,
Stod mod Fienden slet paa Vagt,
Sov fra al vor Glæde,
Han til Enden elsked dog
Dem, han skrev i Livets Bog,
Elskende som Spæde.*

*Vækst vi alle har behov,
Levende dog, Gud skee Lov!
Stamme vi i Aanden:
Kommer Tid, da kommer Raad,
Stemmen giennem Sang og Graad
Styrkes efterhaanden.*

*Da Guds Aand af Hjertens Grund
Lægger Bønnen i vor Mund:
Fader vor vi sige
I Vor Herres Jesu Navn,
Saa os i Hans Faders-Favn
Aabnes Himmerige.*³⁴⁰

³³⁹ SV I 178.2 (*Menneskens Søn og Troens Aand*)

³⁴⁰ SV I 92.22, 25-26 (*Fader-Vor er Herrens Bøn*)

Nyanser og grader i følelser er ofte vel så interessante som hvorvidt det er snakk om den ene eller den andre følelse. Grundtvig bruker mye dikterisk kraft på å uttrykke slike nyanser. Han overrasker også! Det er ikke ofte man treffer på ordet *rus* i salmer. Her bruker Grundtvig nettopp dette ordet, for å beskrive en forsterket og svimlende glede. Det er en kvinnes glede han forsøker å beskrive, og det er den trøst og kjærlighet mennesker kan oppleve i møte med det hellige, som beskrives; her som deltagelse i en nattverds-situasjon:

*Det var Moders gode Ord,
Som os bar med Smerte,
Naar hun gikk fra Herrens Bord,
Trøstet i sit Hjerte:
Naar hun gik fra Herrens Hus
I en salig Glædes-Ruus,
For hun kunde mærke:
Naadig er den Stærke.³⁴¹*

Glede er ofte og tydelig forbundet med den følelse som Grundtvig knytter til det musiske, til det syngende menneskets aktivitet i sine kjærlighetserklæringer til det hellige. Alle former for uttrykk for de følelser mennesket har som levende og dødelig vesen, er innenfor blikkfeltet, merket av det gode og det onde på mange forskjellige måter og tilstander. Her som medium for den vanskelige overgang fra alvorlig nedtrykthet til lysere tilstander, preget av håpet om at gleden skal overta etter gråten:

*Derfor smiler, Zions Døttre smaa!
Smiler sødt igjennem Taare-Duggen!
Snart med Glæde I skal Harpen slaa,
Zions Sang skal klinge over Vuggen,
Tone skal det under klaren Sky:
Guddoms-Barnet er os født paany!³⁴²*

Juleglæde og *julesorg* er begreper og fenomener som interesserte Grundtvig sterkt, og som han spiller mye på i sine salmer og sin tenkemåte. Det aller beste eksempel er hele salmen *Velkommen igjen, Guds Engle smaa*. Siste strofe viser med tydelighet flere motiv og moment i hans tanker om (jule)sorg og (jule)glede, uten at jeg kan gå inn på en analyse av hele salmen:

*O, maatte vi kun den Glæde see,
Før vore Øine lukkes!
Da skal, som en Barne-Moders Vee,
Vor Smerte sødt bortvugges!
Vor Fader i Himlen! lad det skee!*

³⁴¹ SV I 97. 5 (*Smuler under Herrens Bord*)

³⁴² SV I 12.9 (*Stille, stille, Zions Døttre smaa!*)

*Lad Jule-Sorgen slukkes!*³⁴³

Troen på gledens udødelighet er ikke mulig å overse i Grundtvigs tanker om det evige, om kjærlighet som ontologi. Gleden er essensiell, derfor vil den vare evig. Gud er garanten og tegnet, derav for eksempel følgende beskrivelse av den tilstand som uten motmakt vil være preget av gledens makt:

*Sødt det klinger da: gak ind
Til din Herres Glæde;
Hvor ei falmer Rosen-Kind,
Hvor Serafer kvæde,
Hvor det levende Guds Ord,
Som paa Veirets Vinger foer,
Evig Hjerttet fryder!*³⁴⁴

Glede er naturligvis ett av de faste ord og vendinger i hele salmeretorikkens historie, og derfor i sin grunnleggende bruk og betydning vanskelig å gripe i sin helhet. For eksempel *Et Barn er født i Betlehem, thi glæde sig Jerusalem*.³⁴⁵ Eller i Grundtvigs gjendiktning av Kingos, *Min Soel, min Lyst og Glæde!*,³⁴⁶ eller i gjendiktning av tyskeren Schirmers *O heilger Geist, kehre bei uns ein*:

*Udlok af Herrens Kirke-Fjeld
Til os det homningsøde Væld,
De sande Glæders Kilde...*³⁴⁷

Når Grundtvig i folkevisestil omarbeider den gammeldanske *vor Herres Brude-Vise*, etter den 45. Davidsalme, heter det ikke overraskende i den første strofe:

*Nu lader os sjunge en Vise,
I Glædens Stund,
Vor Drot og vor Dronning at prise
Ret udaf Hjertens grund!
Saa være nu Drotten vort Skjold
I Vee og i Vaade!*³⁴⁸

Min påstand om at gleden er noe av det aller helligste hos Grundtvig, vil jeg til slutt underbygge med hans mer enn kjente tankegang i en strofe fra *Kristenhedens Syvstjerne*, hvor han så presist som det er mulig forsøker å si noe om forholdet mellom den glede mennesker kjenner over livets tildragelse, og de ønsker og dype begjær etter en evighet med glede. -De hellige gleder som

³⁴³ SV I 197.8 (*Velkommen igjen, Guds Engle smaa*)

³⁴⁴ SV I 55.10 (*Ordet var fra Arilds-Tid*)

³⁴⁵ SV I 163.1 (*Et Barn er født i Betlehem*)

³⁴⁶ SV I 180 (*Min Soel, min Lyst og Glæde*)

³⁴⁷ SV I 379.6a (*O Hellig-Aand, som Pindse-Dag*)

³⁴⁸ SV I 21.1 (*Nu lader os sjunge en Vise*)

religionen velsigner, fornyer, foredler og gir sitt evighetsstempel. Er det ikke slik, sier Grundtvig her ganske så krasst, at dersom vi ikke ønsker oss de små gleder *forevige*, er det noe galt med vårt fromme snakk om evighet eller englenes sang om det samme. *Menneske først* med den godhet det bringer med seg, og den gudelige lengsel etter evigvarende lykke og liv, *deretter* den kristeliggjorte glede, selve garantien for at den er gyldig, bekreftet og velsignet, og varer evig:

*Er et evigt Liv med Glæde
Ej vor Længsel og vor Lyst,
Kun forgjæves Engle kvæde
Derom os til Haab og trøst;
Har ej forud vi, som Sjæle,
Sans for Liv og Eftermæle,
Evigt Liv er os en Løgn.*³⁴⁹

Godhet

*Mennesket i Herrens Mund
Er sin Skabers Næste,
Som han ret af Hjærtens Grund
Under alt det Bedste!*

*I sit eget Billed Gud
Skable Mand af Mulde;
Elske ømt sit Hjærteskud
Mon ei Roden skulde!*³⁵⁰
Grundtvig

I en av sine preknere utlegger Grundtvig *fallet* i Paradisets hage som menneskets fristelse til å betrakte Gud som en som ikke unner menneskene deres lykke, godhet og glede.³⁵¹ Når mennesket faller i fristelse, gjør det Gud om til en sjalu og gretten Gud; en som ikke tåler menneskets lykke og glede, slik Grundtvig ser det (*som en hjerteløs Hersker, der misunder Mennesket Lykke og Glæde...*). I ingressen over så vi: den sanne Gud unner sin skapning *det bedste*, og er altså ikke sjalu på menneskets lykke, men *elsker ømt sit Hjærteskud*.

Godhet er som glede et hellig ord for Grundtvig. Guds godhet kan bare forstås om mennesket vet hva godhet er og betyr. Jeg vil gi tre eksempler på hvordan Grundtvig kan bruke et ord som godhet i sin kjærlighetsdiskurs.

Det første i en gjendiktning av Luthers *Vater Unser im Himmelreich*. Her spiller Grundtvig både på bønnen *Fader Vår*, på Luthers retorikk, på ulike motiv som ligger i begge deler – i sin egen variant og betoning. Han knytter dermed godhet til så dagligdagse og grunnleggende behov og store

³⁴⁹ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 66

³⁵⁰ SV V 79.4+5 (*Det er Satans Ydmyghed: Engle-Kaar at laste*)

³⁵¹ Grundtvig, preken på *3die Trinitatis-Søndag* 1839, sitert i Christian Thodberg, *Grundtvigs Prædikener*, 1986, bind 12 (1838-1839), s. 255

tradisjoner at man må være dikter for å gjøre noe lignende. Godhetens store rom og dype betydning kommer svært tydelig fram:

*Giv du os daglig Brød i Dag
Og paa din Godhed rigtig Smag!
Fri os fra Nærighed og Nid,
Fra Hunger og den dyre Tid,
Fra Gierrighed: al Ondskabs Rod!
Ja, gjør vor Time fredegod!*³⁵²

Det andre eksempel er fra en av Grundtvigs kvinnesalmer, og som ikke mindre spiller på tradisjonenes og ikke minst den katolske kirkes rike Mariatradisjoner: *Stabat Mater Dolorosa*. Når ordet *godt* opptrer i en slik tekst og en slik sammenheng, hvor Jesu og Marias betydning i ulike, men svært nære roller beskrives som bærere av de aller dypeste sannheter i den kristne religion; kan ingen sider ved godhetens store rom være oversett eller uteglemt.

Det er nettopp de dype sammenhenger mellom de aller største smerter, erfaringsrom, religiøse sannheter og menneskers hverdagserfaringer av det gode som er Grundtvigs bud på en mer integrert livsforståelse. Her ligger også latent svært viktige oppfatninger av smerteerfaring ut fra kjønnsforskjeller. Slik Grundtvig reflekterer at kvinners lyst kan være annerledes enn menns og omvendt, betoner han også at det er særegne forskjeller mellom smerteerfaring hos menn og kvinner.

Grundtvig tror at kvinner kan forstå menns smerter i verden, men kanskje at menn har vanskeligere med å forstå kvinners, særlig kvinners ulike typer av fødselssmerter. Han spekulerer på om det ikke må en Gud til for å forstå kvinnens smerte...³⁵³ Hvis han har noe som helst rett i det, har han kanskje likevel forstått deler av kvinners smerte. Kan han ha lært av et *trede*, av *Gud* i sin erfaring med kvinner, som *den andre* i forhold til kvinnen (som foster i mors mage, sønn, bror, elsker, venn, far)? Eller: er det det sammenbindende og altomfattende ledd *Gud* i han som forstår kvinnens smerte? Eller tiltar han seg en viten om kvinnens liv og smerte han ikke har kompetanse til å uttale seg om når han sier:

Kirken, med sit Moder-Hjerte,

³⁵² SV I 89.5 (*Vor Fader god i Himmerig*)

³⁵³ SV I 231. 2: (*Under Korset stod med Smerte*)

*Rumme kan en Moders Smerte
Kun det ømme Moder-Hjerte,
Som begribes kun af Gud,
Dog er det kun Djævel-Øie,
Den kan ei til Taarer bøie,
Før endnu den bryder ud!*

Se også Grundtvig, *Kristenhedens Syostjærne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 50:

*Det er Kjærlighedens Gaade
I dens Levnedsløb paa Jord,
Som kun Sandheds Aand kan raade
Og forklares ved Guds Bord:
Først var Kvinden skjult hos Manden,
Sidst de enes med hinanden
Om, at Kvinden skjuler bedst*

*Kiender bedst Marias Smerte,
Under Kors og Verdens Spot,
Men Eens Død for Alles Brøde
Galden nu dog kan forsøde,
Alting gjorde Jesus godt!*³⁵⁴

Det tredje eksempel er fra inngangsporten til hele *Sang-Værket*, om *Gudsriket*. Det er et bitte lite fragment som i sin alludering til gammeltestamentlige tekstfragment feirer ethvert kjærlighetsmøte mellom ord og situasjon, som et tegn på den kjærlighetens allmakt som det hellige berører verden med. Å skildre det befruktende møte mellom ord og handling i en så formfullendt enkelhet og knytte det til religionens grunnsannheter er en sublim kunst:

*Men overalt, hvor gode Ord
Kan gode Steder finde,
Jeg skaber Mark i Syd og Nord,
Hvor Mælk og Honning rinde,*³⁵⁵

Graad

*Graad er Læbens første Lyd,
Græde maae vi før vi tale...*³⁵⁶
Grundtvig

*Hvor tar den forelskede seg retten til å gråte fra, om ikke fra en omvøling av verdiene, som i første omgang retter seg mot kroppen? Den forelskede aksepterer å gjenfinne sin barnekropp. Dessuten har den elskende kroppen i dette tilfelle en dobbeltgjenger: en historisk kropp. Hvem vil skrive tårenes historie? I hvilke samfunn, hvilke tidsepoker har man grått? Når sluttet mennene (og ikke kvinnene) å gråte? Hvorfor ble følsomhet på et visst tidspunkt til "føleri"?[...] (Likeledes bega en ung munk seg i 1199 på vei til et cistercienserkloster i Brabant for å gjennom klosterbrødrenes bønn å oppnå tårenes nådegave).*³⁵⁷
Roland Barthes

*Saa græd da Taarer, Danediis,
Som Guldet og som Ravet!
Den varme Graad, som brænder ei,
Gjør kiærligt Savn af Tabet,
Og i de Taarer spiller sig
Længt mere yndig Himmerig
End Himmellys i Havet.*³⁵⁸
Grundtvig

Når Grundtvig eksegerer bibeltekster, kan det se ut som i det følgende, hvor Grundtvigs fortolkning av fortellingen om Jesus, Martha, Maria og Lasarus, makter å kaste lys over gråtens mange ansikt og funksjoner. Ikke minst betoner han den kvalitet ved gråten som handler om å gjenfinne kraften til å si nei til død og tilintetgjørelse, slik strofe to minner om på en direkte måte (*Sorte Død, nu tør jeg hade...*):

³⁵⁴ SV I 231.3 (*Under Korset stod med Smerte*)

³⁵⁵ SV I 1.5 (*Jeg er saa underfuld en Magt*)

³⁵⁶ SV IV 199.3 (*Verdens Børn har mangt et Sted*)

³⁵⁷ Roland Barthes, *Fragmenter av kjærlighetens språk*, 1977/2000, s. 113-114 (*Lovtale til tårene*)

³⁵⁸ Grundtvig, *Danskerne og Romer-Troløden*, *Danskeren*, III, 1848 ff. Sitert i Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 199

Græd kun Martha, græd Marie!
 Græder Alle trindt om Grav!
 Taarer ei hinanden bie,
 Blandes til et Taare-Hav,
 Thi, o see, et stort Guds Under,
 Her, hvor Støvets Frænde blunder
 Her, hvor Død er Syndens Løn,
 Græder Guds eenbarne Søn!

Sorte Død, nu tør jeg hade,
 Bände dig af Hjertens Grund,
 Du som kun gjør Djævole glade,
 Er kun sød i Rov-Dyrs Mund,
 Thi Guds Søn i Sørge-Klæder
 Jesus selv ved Graven græder,
 Saa, skjøndt Død er Syndens Sold,
 Han forbander Dødens Vold!

Derfor Christne, lad os sjunge
 Glade, om vi græde end,
 Prise høit med Fryd paa Tunge
 Lazari og vores Ven,
 Ham der fældte som en Mand
 Taarer med paa Gravens Rand,
 Ham der raabte som en Gud
 Til den Døde kom herud!³⁵⁹

I visdomstradisjoner verden over, har gråt som fenomen og uttrykk, blitt tolket på sinnrike måter. I protestantisk, akademisk teologi, er det ikke mye å finne om fenomenet gråt. Men i fromhetshistorie, også innenfor protestantismen, inngår gråt som selvfølgelig fenomen og avansert retorikk. I filosofisk tradisjon er kroppsvæskemetamorfi kanskje rikere enn i de teologisk akademiske. Et eksempel i nyere tid er den spanske filosofen Corian, som blant annet har skrevet et lite skrift, kalt *Tårer og hellighet*.³⁶⁰

Innenfor den katolske tradisjon er tårer særlig betagende anvendt som symbol på hellighet, knyttet til Marias lidelser og sentrale rolle i trosdiskursens aller viktigste punkter. *Mater dolorosa* er en type i kunsthistorien, og uttrykkes på mangfoldige måter, ofte med konkrete tårer, eller også med syv sår som igjen knyttes til syv stasjoner på hennes lidelsesvei.

³⁵⁹ Grundtvig, SV III 218.1-2+9 (*Græd kun Martha, græd Marie!*)

³⁶⁰ E.M. Corian, *Tårer og hellighet*, 1987/1996. Eks. på hans tekst: "Det er ikke kunnskap som bringer helgnene nærmere, men oppvekkingen av tårene som sover i det dypeste av oss. Bare gjennom tårene får vi adgang til kunnskapen, og vi forstår hvordan man kan bli helgen etter å ha vært menneske." (s. 5), og: "Musikk gjør meg for dristig overfor Gud. Dette er det som fjerner meg fra Østens mystikere." (s. 6), og: "Man tror på gud bare for å unngå ensomhetens martrende monolog. Hvem andre kan man hevende seg til? Han godtar gjerne dialogen, ser det ut til, og bærer ikke nag til oss for å ha valgt ham som teatralisk påskudd for vår nedslåtthet." (s. 13)

Innenfor preken, salme og andaktslitteratur i vestlig, protestantisk sammenheng, er gråt og tårer vanlig. Ikke minst i barokken (for eksempel Thomas Kingo og Dorthe Engelsbrettdatter³⁶¹), men også i andre diskurser, for eksempel den pietistiske (Brorson). Det er en dyp forbindelse mellom protestantisk og katolsk fromhet i og med det fenomen som kalles mystikk. Salmesang og mystikk har felles referansepunkter, blant annet i en sterk konsentrasjon omkring erfaring, relasjoner og et billedsspråk hentet fra primære kroppslig/menneskelige funksjoner. Grundtvig viderefører dette i sin salmeretorikk, selv om han begrenser noe av den overdrevne form for tåre-metaforikk som man kan finne i enkelte tekster.

Det er særlig den norrøne gudinnen Frøya som er forbilde i Grundtvigs tekster når det handler om tårer og deres funksjon. Fra mytologien vet Grundtvig at kjærlighetsgudinnen Frøya savnet sin make, Ottar, så sterkt, at hun gråter gull-tårer. Helge Toldberg påpeker at det er tårene som gir Frøya den betydning hun får som kristent symbol, som *Kristi Brud*.³⁶²

Gull og tårer går igjen, ganske tett forbundet og ganske ofte i Grundtvigs tekster, og symboliserer blant annet alt ekte savn og lengsel som mennesker bærer på. To eksempler fra *Kristenhedens Syvstjerne*, først om Frøya og hennes tårer, så om tårer generelt:

*Her, hvor som en Enkevinde,
Hjertesvennen tro og huld,
Freja, Taarerne lot rinde
Som en Strøm af røden Guld,
Her, imens Brudgommen tøver,
I Taalmodighed sig øver
Bruden med et yndigt Smil*³⁶³

*Ingen har Guldtaarer fældet,
Som ej Glimt af Guldet saa`;
Saa Gudsbilledet, forældet,
Maa i Glands dog for os staa,
Om hos os det skal fornyes;
Thi fornyes kan, som flyes,
Kun, hvad gammelt end er til.*³⁶⁴

³⁶¹ For eksempel Dorothe Engelbretsdatter, *Samlede Skrifter (Sjælens Sang-Offre)*, 1681/1999

³⁶² Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 172-73: "Det er næppe urimeligt at betragte modtagelighed for Kristus som en fast tilknytning ved Freia siden 1815. Herpaa tyder ogsaa digtet *Barnligheden* (1848), hvor Freia græder, som kun den, der har mistet, kan græde, men hvor der sluttelig stilles hende trøst i udsigt. Freias betydning som kristent symbol ligger da i taarerne; hun er et levende eksempel paa opfyldelsen af den bøn, hvormed Grundtvig havde sluttet *Velkommen igjen, Guds Engle smaa*: Lad Jule-Sorgen slukkes ([...]Med samme naivitets selvfølgelighed, som vi kender fra middelalderværker om beslægtede emner, er frelsen til det sidste fast konnotation til Freia. Hun er simpelthen blevet "Christi Brud", og dermed delagtig i "Alt hvad hun skal råde", som Grundtvig havde sagt det i *Nyaars-Aften* (). Det havde været nonnernes fejl, at de selv havde troet hver især at være Kristi Brud, mens sandheden var, at bruden er menigheden, saadan som Freia som Danmarkspersonifikation havde forstaaet og realiseret det [...]hendes graad udtrykte savnet af den tabte himmelske kærlighed." Se mer om *guldtaarer*, s. 35, 45, 56, 134, 161-163, 191, 199, 225, 259, 295, 297 f. Se også andre beslektede ord i Helge Toldbergs saksregister: *guldalder, guldbryllup, guld, guldhhaar, guldtaand, guldtørst, gulddæple*.

³⁶³ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den sidste Menighed*, strofe 138

I Grundtvigs verden er det bare tårer som kan gjøre hjertebunnen myk, slik at det som ligger bundet som knuter av hardhet og forknytthet, kan ha mulighet til å løse seg opp og sette fri den energi som ligger fastfrosset i smertens ofte forventede måte å holde fast på. Bare slik, mener Grundtvig, kan smerten forvandles, miste sin makt, frigjøre den positive energi som er bundet i sjelens knuter.

Dette er symbolspråk og erfaringspråk som ligger nær mystikernes visdomstale; og på det tetteste henger sammen med allmenn erfaring. Jørgen Pedersen har påvist den sterke undertone av mystikk i Grundtvigs tekster, slik vi for eksempel kan se det i hans analyse av *Hil dig, Frelser og Forsoner*.³⁶⁵ Ser vi salmediktningen som helhet i lys av mer oppdaterte fortolkninger av mystikken, bekrefter det på et enda mer generelt grunnlag det å vurdere å betrakte Grundtvig som en variant av kristen mystikk. Ursula King skriver i sin innledning til boka *Christian Mystics, Their Lives and Legacies throughout the Ages*: "The story of the Christian mystics vividly communicates the inspiring heritage of a great mystery: the experience of an all-consuming love for both God and the world. It is an experience of a profound spiritual integration that holds the promise of joy and passion, ecstasy, and suffering overcome, a spiritual wholeness and completion that reaches its goal in God".³⁶⁶ Kan man skape avansert relasjonell, religiøs kjærlighetssymfonisk diktning som *Sang-Værk til den Danske Kirke*, uten å være kristen mystiker?

Gråten knyttes til mye hos Grundtvig. Sammen med tårer som uttrykk for kroppens oppsamlede og bundne energi som må forløses for at man skal komme videre, kan han for eksempel knytte gråt og sang sammen med det organ som er stedet for begge deler: *stemmen*. Når stemmen brister, i gråt, og løses opp, er mennesket i sin vekstprosess i den ene ytterlighet. Den andre ytterlighet heter for eksempel sang; det er når stemmen behersker og beherskes av den musiske, lekende og energiutladende aktivitet som Grundtvig mener er noe av det mest dannende for menneskets vekst: det musiske. Det er i bevegelsen og vekselvirkningen mellom disse ytterligheter at mennesket blir til, igjen og igjen, i den helt nødvendige vei for å finne sin plass og seg selv i verden.³⁶⁷ Slik kan han enkelt si det i salmepoesiens form:

*Vext vi alle har behov,
Levende dog, Gud skeep Lov,
Stamme vi i Aanden!
Kommer Tid, da kommer Raad,*

³⁶⁴ Samme, strofe 71

³⁶⁵ Jørgen Pedersen, "Den dybe sammenheng. Om Grundtvigs salme *Hil dig Frelser og Forsoner*", *Fra Augustin til Johs. V. Jensen*, 1991, s. 165-204

³⁶⁶ Ursula King, *Christian Mystics. Their Lives and Legacies throughout the Ages*, 2001, s. 7

³⁶⁷ Se en mer moderne fortolkning av forholdet mellom gråt og det musiske hos for eksempel Theodor W Adorno, Kjell Eyvind Johansen m fl. (red.), *Essays i utvalg*, 1976, s. 165: "Musikkens ende og dens opprinnelse overskrider intensjonenes rike, nemlig mening og subjektivitet. Musikkens opprinnelse er av gestisk art og nært beslektet med gråtens opprinnelse. Gråten er forløsningens gestus. Spenningen i ansiktsmuskulaturen løses opp, en spenning som retter ansiktet målbevisst mot dets omverden og samtidig sperrer det av fra den. Musikk og gråt åpner leppene, og åpner for det stengte menneske. Den lavere musikkens sentimentalitet minner i forvrenget skikkelse om det den høyere musikken makter å fremkaste på randen av galskap, men i sann skikkelse: forsoning. Det menneske som lar seg strømme ut i gråt og i en musikk som på ingen måte ligner det, tar igjen opp i seg den strøm som er lagret bak tingverdenens demning. Som gråtende og syngende går dette mennesket inn i en fremmedgjort virkelighet. "Tårene strømmer, jorden har meg igjen" – slik forholder musikken seg. Dermed har jorden atter Eurydike. Til og med i en verden som bare er døden verdig, er det den tilbakevendende gestus, og ikke den ventendes følelse som beskriver all musikkens uttrykk." (*Schönberg og fremskritt*)

Stemmen gjennom Sang og Graad
*Styrkes efterhaanden*³⁶⁸

Erik A. Nielsen har sagt at det er en sublim nærhet mellom gråt og frydesang i Grundtvigs salmer. Og at det ikke er tilfeldig. Det er en av salmepoesiens dypeste hemmeligheter at den blir til i en spenning mellom gråt og frydesang, og Grundtvig er en perfekt eksponent for den type tekster som blir til av den dialog han stadig selv var gjenstand for og aktør i - mellom disse ytterpunkter.³⁶⁹

Jeg tror kanskje det er derfor det aldri er noe som gir seg selv i Grundtvigs salmer når han tematiserer det å synge. Det dirrer alltid en sterk bevissthet under, som handler om at det aldri er selvsagt å synge, men en akt som på det dypeste er forbundet med ulike tilstander mellom ytterligheter fra den største jubel til den mest hjelpeløse og/eller forklarende gråt og oppløsthet.

Tårer og gråt går igjen i svært mange av Grundtvigs salmer. Han har også særegne uttrykk som knytter tårer som kroppsvæske til andre livgivende væsker, for eksempel vin, også tenkt som hellig væte i uttrykket: *Christitaare-Viin*.³⁷⁰

Hans speilingsteori er også tett knyttet til væsker: hav og vann og tårer. For at noe skal speile seg, må det et speil til, enten vann eller andre blanke flater, og dette utnytter han til fulle i sin bruk av tårer som metafor for savn og renselse og speiling som hellig virksomhet i verden, på mange plan. Det er ofte væskemetaphorer knyttet til renselse, til det å bringe det fastfrosne til å smelte og å bevege seg, enten det er *floder, tårer, hav, kilder* eller andre uttrykk for væsker som har kraft i seg til å endre noe. Tydelig kommer det til uttrykk i *Hil dig, Frelser og Forsoner*:

Dog jeg troer; af dine Vunder
Væld udsprang til stort Vidunder,
Mægtig til, hver Steen at vælte,
Til Is-Bjerge selv at smelte,
Til at tvætte Hjertet rent.

Derfor beder jeg med Taarer:
Leed den ind i mine Aarer,
Floden, som kan Klipper vælte,
Floden, som kan Is-Bjerg smelte,
*Som kan Blod-Skyld tvætte af!*³⁷¹

Ved sitt naivistiske forhold til primære livsprosesser, sitt alvor og sin modenhet i forhold til erfaringer av smerte og sjelens angsttilstander, makter Grundtvig å ha et gjennomført fortrolig

³⁶⁸ SV I 92.25 (*Fader-Vor er Herrens Bøn*)

³⁶⁹ Erik A. Nielsen, "Sangværk til den danske kirke. Fortællingen om en titel", *Teologi og tradition. Festskrift til Leif Grane*, 1988, (s. 194-212) s. 206

³⁷⁰ SV I 371.3 (*I Dag med Haand og Mund til Gæst*)

³⁷¹ SV I 232 (8-9) (*Hil dig, Frelser og Forsoner*)

forhold til tårer og gråt, som virker inkluderende og dypt aksepterende i forhold til menneskers livsvilkår som utsatt og sårbart.

I salmepoesiens form får han sagt at all kompetanse i menneskelighet på det dypeste er knyttet til evnen til og øvelsen i *regresjoner* av ulike slag. Bare slik kan man vokse, sier Grundtvig. Og det sier han av bitter erfaring. Hans erfaring tilsier også at det er en svært, svært ømtåelig og nær sammenheng mellom muligheten til å kunne gråte, og mellommenneskelig kontakt og kommunikasjon. Det er bare når godheten får plass og kraft, i større eller mindre mengder, mellom et jeg og et du, at man forløses til gråt, slik Grundtvig erfarer det. Det må ha fortalt ham noe fundamentalt om godhet, om mellommenneskelig makt og avmakt, og om det hellige som personlig makt. I og gjennom alt er det bare kjærlighet som kan forløse tårer, fordi den fortvilelse som renner ut i tårer av alle slag, ikke kan bo annet sted enn i en eller annen form for eller grad av *godhet*.³⁷²

Forholdet mellom *Guds* godhet og menneskets gråt, skildres på det aller vakreste som et speilingsforhold, hvor de to parter gjensidig trenger hverandre for å komme til syne, selv om det er ulike behov de får tilfredsstilt:

*Som min Gud jeg Dig vil dyrke,
Som en Soel for mig oprind!
I min Sjæl er Mulm og Mørke,
Midnat uden Maane-Skin,
See dog til mig fra det Høie!
Speile sig dit Sole-Øie
I min stille Taare-Flod!*³⁷³

Selv om gråten får en verdighet uten sidestykke hos Grundtvig, er det ikke tvil om at gråten også kan bli for voldsom og symbolisere det som gjør livet til et farlig og altfor vanskelig sted. I følgende strofer kommer gråtens overmakt som truende sinnstilstand og truende *sted*, svært tydelig fram. *Gud som brudgom* kan hindre gråtens overmakt og kan befri *den lengtende brud*, om han er i stand til å oppfylle sitt løfte, ta vare på sin ære:

*Jesus Christ, som Mand saa Gud,
Af Hjertet vi Dig bede:
See dog til din gamle Brud,
Har hun end Rynker lede!
Den megen Graad tilgode hold,
og over Brøst din Kaabe bold
Miskundelig Du brede!*

³⁷² Se særlig Ulrich Vogel, *Bankede på ved Paradis*, 1993. Se også Hjalmar Helweg, *N.F.S.Grundtvigs Sindsydom*, 1932

³⁷³ SV I 211.1+4 (*Med sin Alabaster-Krukke*)

Brudgom, Herre! Gud forvíst!
O hør, hvad vi begiære!
Udfri din Brud, trods Fiendens List
Og Vold og Kiætter-Lære!
Lad Trøsten groe i Graadens Dal!
Hjemfør din Brud til Himlens Sal
Til evig Fryd og Ære!³⁷⁴

Den trøstende instans i salmeretorikken har mange stemmer og måter å trøste på. I det følgende sitat forsøker et trøstende element å dempe gråten ved å minne om de gråtendes status og situasjon: Husk hvem dere er, husk hvilken hjelpende makt dere har innen rekkevidde:

Stille, stille, Zions Døttre smaa!
Græder ei saa stride, bittre Taarer!
Vrider dog Smaa-Hænderne ei saa!
Ligner dog ei Verdens usle Daarer!
Mindes dog, til Trøst i bange Kaar:
Lægedom har Gud for alle Saar!³⁷⁵

Mange aktører i verden er bestemt som trøstere, ikke minst englene. Når gråt skal dempes og stilnes, trenges trøstemakt som kan snakke med autoritet om den sannhet mennesket selv ikke alltid ser eller kjenner til. Englene som trøstet de første kvinner ved Jesu grav, blir i følgende strofe bedt om å trøste enhver (*til os*) som sørger og trenger å høre noen som kan argumentere og overbevise om at tårer også er overflødige og kan *argumenteres* vekk innimellom:

Med Salve fiin, med Suk og Graad,
Ukiendte med Guds skjulte Raad,
Kom Kvinderne til Graven,
Der raabte Englen, klædt i Hvidt:
Nu græder ei! jeg siger frit,
Han nys gik ud af Haven!
O, lad til os, som Kvinderne,
saa mildt din Engel tale!³⁷⁶

At vin kan være medium til å glemme verdens fortredelighet, vet de fleste. Når Grundtvig bruker slike erfaringer for å skildre sider av gudsnærværet i verden, i sublimе former for metaforbruk, er det ganske befriende at han ikke angsfylt forsvarer sin billedbruk, men snarere aksepterer vinens plass i menneskets behov for å glemme. Her i en sjelden variant, hvor alludering til nattverden er opplagt:

³⁷⁴ SV I 105.5+7 (*Christi Kirkes Alderdom*)

³⁷⁵ SV I 12.1 (*Stille, stille, Zions Døttre smaa!*)

³⁷⁶ SV I 123.5 (*Ved Kundskabs-Træet, uretviis*)

*Ved Kongens Bord, til Lykke din,
Du drager Himmel-Aande,
Og ved Hans Christitaare-Viin
Du glemmer al din Vaande!*³⁷⁷

Grundtvig har bruk for en kvinnelige anger når han skal skildre en viss type kjærlighetshandling. Samtidig finner vi en økonomisering med følelser som anger. Det kvinnelige ved angeren kommer gjerne sterkt fram; men selve angeren er sjelden skildret på overdreven måte, noe den protestantiske salmediktning ellers har vært raus med. Det er alltid en tydelig form for verdighet og gjensidighet i hans måte å skildre et angrende menneske på. Slik som for eksempel i skildringen av kvinnen som lot tårene sine være en del av kommunikasjonen med Jesus, noe også hennes hår og hennes salve var:

*Synderinden kom med Rødme,
Krukken brat hun sønderbrød,
Salven dyrebar med Sødme
Over Herren hun udgiød,
Lod og sine Taare-Strømme
Herrens Fødder oversvømme,
Tørred med sit Hoved-Haar!*³⁷⁸

I Grundtvigs gjendiktning av Brorsons *Op, al den Ting som Gud har gjort*, finner vi en av de mange karakteristiske svært så frie måter å oversette / gjendikte på. Grundtvig kan ikke la være å nevne noen av de mest maktpåliggnede saker han vil hylle når rosekatalogen skal skrives på nytt om Guds storhet, godhet og makt i verden; kvinner som gråter, barn som ler, og ordenes maktfullhet, for eksempel når mennesker viser sitt sinne gjennom ord, må også omtales:

*Hvad skal vi sige, naar vi see
Guds Mester-Værk paa Jorden:
See Kvinden græde, barnet lee,
Og høre Tungens Torden!*³⁷⁹

Hva mer er tårer og gråt tegn på, i Grundtvigs verden?

Noe av det mest gjennomgående motiv i Grundtvigs tanker om mennesket og dets relasjon til det hellige, til det gode, til det som handler om godhetens evighetspotensiale, er at når mennesket kan sørge, gråte, klage, så henger det ene og alene sammen med at det *først* har del i noe som er godt. Grundtvig polemiserer konsekvent mot forståelsesformer som antyder at mennesket skulle ha mistet sin gud-likhet på en total eller absolutt måte. Det er alltid et *noe* igjen, som en rest av paradistilstanden, rest av gudsforholdet, rest av en ren godhet som er i mennesket. Dette *noe*, er det som en gjenfødelse, en oppstandelse, en opplysning knytter an til. Slik er det til og med med Jesu

³⁷⁷ SV I 371.3 (*I Dag med Haand og Mund til Giæst*)

³⁷⁸ SV I 211.2 (*Med sin Alabasterkrukke*)

³⁷⁹ SV I 17.5 (*For al den Deel, som Gud har gjort*)

oppstandelse. Eller rettere sagt, fordi det er en kontinuitet mellom det som døde og det som oppstod med Jesu oppstandelse, er det også slik i alle andre forhold mellom det som er dødt, og det som får nytt liv igjen. Slik sier han det med sin egen retorikk:

*Ingen har Gulddaarer fældet,
Som ei glimt af Guldet saa`;
Saa Guds billedet, forældet,
Maa i Glans dog for os staa,
Om hos os det skal fornyes;
Thi fornyes kan, som flyes,
Kun, hvad gammelt end er til.³⁸⁰*

For at noe skal være levedyktig, må det gjennom ulike prosesser og ritualer i livet. Grundtvig kan gjerne kalle det *dåp*, som i følgende strofe om språkets levedyktighet og medium for mennesker. Å dukke ned i gråtens verden er en av disse nødvendige ritualer og prosesser som dyktiggjør og innvier:

*Hold i Hævd, hold højt i Ære,
Da vort gamle Modersmaal,
Skabt til alt, hvad vi kan bære,
Døbt i Graad ved Balders Baal,
Tidlig snublet paa Glatisen,
Men oprejst i Kæmpevisen
Og gjenfødt i Julesang!*

Balder er her bare en av et mylder av figurer i Grundtvigs poetiske univers, med viktige symbolfunksjoner. Han representerer på en særlig måte Jesus selv.³⁸¹

I neste strofe ser vi igjen, som så mange ganger, noe fundamentalt om hvordan Grundtvig tenker forholdet mellom de gamle og de nye guder. De gamle *altfor menneskelige*, som kunne gråte, som kunne eldes, som kunne segne om, var noe man skulle lære av og fortolke som forbilledlig, ikke vende seg mot, men betrakte som stadier på vei til fornyede former. Kristendommen trengte disse guder for å knytte an til, fornye og forløse nye former for religion, trengte de for forståelse av mennesket i verden; som hellig sted, tid, rom og relasjoner:

*Følg kun dristig det tilbage,
Under Sang og Harpespil,*

³⁸⁰ Grundtvig, *Kristenhedens Syrstjerne*, 1860/1883. *Den nordiske Menighed*, strofe 71

³⁸¹ Se Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 85: "Ved denne forkyndelse er Balder og Loke kommet til at vise ud over sig selv som billeder paa Jesus og Antikrist (). Men mens Loke til fuldkommenhed dækker Antikrist, er der et punkt, hvor Balder ikke giver fyldestgørende udtryk for Kristus: opstandelsen; her træder *Vale* til, den søn, Odin avlede efter Balders død, saaledes at Balder i forening med *Vale* afspejler Kristus. Dette har værdi, fordi det udelukker identifisering af Balder og Kristus, men samtidig lader den enkelte, som har hjerte til at græde over Balder, opleve underet, at han har den nye Odinnson *Vale* hos sig. Efter den store verdensundergang kommer Balder selv tilbage, samtidig med at alle de døde kommer op af gravene. Men genfødselen sker igennem tilintetgørelsen, og i den er Loke en afgørende faktor." Se ellers til *Balder*, for eksempel s. 35, 77, 139, 157, 290-292 mm.

Til dets Blomst hos Asa-Brage,
 Til dets Rod i ygdrasil!
 Lær af Guder, som kan graane,
 Som kan græde, som kan daane,
 Vor Højkirkes Billedsprog!³⁸²

Grund

Grundtvigs bruk av ordet *grund* har sammenheng med det som er fundamentalt eller primært. Ordet opptrer ofte sammen med et annet ord, med bindestrek mellom: *Grund-Mennesket*, *Grund-Forskjelligheden*, m fl. Ved et slikt grep leker og spekulerer Grundtvig seg fram til ord som framstår som små nyskapninger med særskilt betydning.

Når han for eksempel vil si noe om kjærlighetens væremåte og vesen, kan han ty til dette ordet for å få fram forskjellen på en overfladisk og en dypt fundert kjærlighet. En slik måte å skjelne på er noe han benytter seg langt mer av enn å velge ulike etablerte ord for kjærlighet (eros, agape, caritas el.l.). Slik får han fram dybder og forskjeller som ellers ville kunne bli abstrakt og utilgjengelig for å komme til sin rett:

*Elsker det vi kun i Grunden,
 Hvoraf vi har Øjenslyst,
 Elsker ej engang i Munden
 Vi vor Moders Navn og Røst,-
 Aldrig huse eller hæle
 Vi Guds kjærlighed til Sjæle,
 Hjærtenskjærlighed til Gud.*³⁸³

Her sier han først og fremst at det ikke er en artsforskjell mellom det som er ekte i kjærlighet til mennesker og kjærlighet til det hellige. Det er derimot en så dyp og tett forbindelse, at om den menneskelige ikke er å få øye på, mister den andre sin troverdighet, rett og slett.

Det aller mest grunn-leggende i mennesket, er menneskets hjerte. Derfor er det svært alvorlig ment når Grundtvig påstår at Gud elsker mennesket på grunn av, og ikke på tross av, det selv. Gud elsker ikke minst menneskets anlegg for savn og sårbarhet, som i følgende strofe kommer fram som *Med dit Suk af Hjærtens Grund*:

*Menneske! kom med dit Hjærte!
 Menneske! kom med din Mund,
 Med dit Ord til Fryd og Smerte,*

³⁸² Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883. *Den nordiske Menighed*, strofe 83+84

³⁸³ Samme, strofe 68

*Med dit Suk af Hjærtens Grund!
Kom med alt, hvad Skapermanden
Dig har skænket og, trods Fanden,
End har kjær og kalder sit!*³⁸⁴

At *Grund-Mennesket* hos Grundtvig er kvinnen, er vel ikke så overraskende i hans univers, i hans antropologi. Men har vi forstått rekkevidden av en slik antropologi, dens styrke og dens svakhet? Hvordan forstår vi en slik påstand, og hvordan lar den seg kommunisere med våre egne måter å tenke kjønn på? Hva har det å si for forståelsen av dette, at det i sammenhengen legges i munnen på *Brahmaputra* i *Dansk Ravn-Galder*? Denne indiske representant, som i Grundtvigs verden bl. a representerte framtiden (*den syvende Menighed*), hvor kvinnen kanskje ville spille en annen rolle enn hun gjorde på Grundtvig egen tid:

*Det maatte aldrig glemmes,
At lige siden Adams Død
Grund-Mennesket er Kvinden,
Livs-Moderen er Livets Væld
Og Levned-Løbets Kilde.*³⁸⁵

Det primære og fundamentale i begrepet *Grund*, kan vi også se i salmen om *Guds Rike*, hvor dette rike på en jordnær måte forsøkes knyttet tett til det mennesker opplever som *sannhetens bosted*:

*Vel fremmed paa hver Plet af Jord
Man fundet har min Stemme,
Dog overalt hvor Sandhed boer,
Jeg har i Grunden hjemme.*³⁸⁶

Grundtvig bestreber seg på å bruke ord som betegner og billedliggjør alminnelig erfaring, det en kan forstå ut fra daglig erfaring. Også ordet *grund* skal forstås så enkelt og primært som mulig, og alltid i sine mangfoldige muligheter for nyanser og variabler for hva det kan uttrykke. Slik kan det som betegnes virkeliggjøres idet det blir språkliggjort (*skape hva det nevner*). En slik språkliggjøring gir liv til det enkle og komplekse ved fenomenene i ett og samme uttrykk, samtidig.

Haab

Grundtvig blander sin stemme med bibelens mange stemmer og de kirkehistoriske stemmer på en måte som gjør det usedvanlig vanskelig å holde dem sammen og fra hverandre på en presis måte. Ikke minst gjør han dette når det handler om grunnleggende begreper som *Haab*. Et slående og

³⁸⁴ Samme, *Efterskrift*, strofe 52

³⁸⁵ Grundtvig, *Dansk Ravn-Galder*. Siteret i Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, X s. 481

³⁸⁶ SV I 1.3 (*Jeg er saa underfuld en Magt*)

skjønt eksempel på det er hans måte å gjendikte 1.Kor.13 på, ofte kalt *Kjærlighetens lovsang* i sin salme *Til klart Guds Ansigt vi skal see*.³⁸⁷ De tre kategorier *Tro*, *Haab*, *Kjærlighet* er gjennomgående kategorier i hele hans salmeretorikk (og over alt i hans teologiske refleksjoner i mange genre og varianter), ikke ulikt former for middelalderdiktning.³⁸⁸ Hver av disse kategorier, ofte framstilt som *stemmer* eller personifikasjoner, om man vil; har sitt liv, sin vilje og sin relasjon til mennesket. De gis posisjoner og egenskaper og rangeres i forhold til hverandre som i et skuespill, eller en fortelling, samtidig som de har et dogmatisk og reflekterende, et dyptfølt kultisk preg i salmene.

I den omtalte salmen gis håpet mange karakteristikker, og dette er igjen bare noen av de roller Grundtvig gir *håpet* i sin salmeretorikk. *Håpet* er her en del av de tre *Guds Gierninger* (strofe 1), og det er *navngitt* (1). Det benevnes som *Pauli Haab* med alt det måtte innebære (2). Det står i motsetning til luftige drømmer, og i dyp allianse med det helliges virkelighet og kroppen og sjelens *Krav*: ikke mindre enn: *Evig Liv!* (4). Det frykter å bli rangert for lavt (6). Det lar seg trøste av *Aanden* (7). Selv om det står under *Kjærligheten*, er det hennes *Tvilling-Broder* (12), mens *Troen* er deres felles *Moder* (12). Det bestemmes som selve *den lille Christ, vor store Kirke-Broder!* (12), og får sin egen høytid, ikke overraskende, i *Paasken* (13).

Lignende måter å framstille *håp* som fenomen, finnes overalt. Med mindre utdypning enn i det foregående eksempel, ser vi i følgende strofe, hvor ikke minst relasjonen mellom det hellige som et visdoms-du, og det hengivne salme-vi' et har et sterkt fokus:

*Kun Du paa hele Jordens Ring
Er Viisdoms rette Kilde-Spring;
O, gjør Du os retvise,
Saa vi den samme Tro og Daab,
Og samme Herlighedens Haab,
Bevare og lovprise,
Brede, sprede, trindt om Lande,
Tro den sande,
Til dens Ære,
Elske ømt og overbære!*³⁸⁹

At håpet henger tett sammen med den guddommelige kjærlighets overbevisende styrke, gåte og kraft, er ikke vanskelig å se i følgende to strofer, hvor ikke minst håpets makt som kjærlighetsfrukt eller kjærlig aktør kommer fram. Slik makter det å tilintetgjøre *frykten*, en hard motmakt i Grundtvigs univers:

*Hvordan nu Gud det mager
Med sin eenbaarne Søn,
Saa Han i Favn os tager*

³⁸⁷ SV 1 93 (*Til klart Guds Ansigt vi skal see*)

³⁸⁸ Se for eksempel Guillaume de Lorris, *Roseromanen* (1200-tallet)

³⁸⁹ SV 1 379.3 (*O Hellig-Aand, som Pindse-Dag*)

*Til Deel i Arven skøn,
Det er jo vist en Gaade,
Langt større dog Guds Naade
Og Christi Kiærlighed!*

*Paa dem vort Haab vi grunde,
Og Haabet skuffer ei:
Naar vi kun nogenlunde
Vil følge Faders Vei,
Vi finde alt hernelund
Saa himmelsk Kiærligheden,
At Haab slaaer Frygt ihjel!³⁹⁰*

I følgende strofe ligger det lag på lag med bibelbilder / forestillinger. *Haabets Hjel*m spiller på en paulinsk vending, gjenkjennelig for enhver fortrolig bibelleser (*frelsens hjelm*³⁹¹). Det beskyttende i håpet kommer tydelig frem. Bønnen *Fadervår* er også overtredelig i første del av strofen:

*I Fristelse, o Fader mild!
Os ikke leed, os ikke hild!
Paa høire og paa venstre Haand
Beskiærme os din Hellig-Aand!
Med Troens Skjold og Haabets Hjel*m
*Tilskamme gjør den gamle Skiel*m!³⁹²

At håp og trøst også er tvillinger eller varianter av ofte sammensatte tankemoment, er ikke overraskende tale. Men at det settes sammen slik Grundtvig gjør i følgende strofe i salmen jeg introduserte innleddningsvis (*Til klart Guds Ansigt vi skal see*) som et argument for det såkalt *naturlige menneskets* lyst og lengsel, er ikke like selvfølgelig i den kristne fromhetsretorikk, snarere tvert imot. Her føres et sterkt forsvar for det menneskelige ved mennesket, nemlig dets naturlige lyster, behov og tilbøyeligheter. Ikke som et forsvar for tilfeldige påfunn eller perversiteter, men som en dyp aksept av mennesket og dets primære vesen og væremåte. Håpet om det evige liv er ikke et overraskende og motsatt håp av det menneskelige, men det bekrefter nettopp det håpefulle ved mennesket, slik det er i seg selv (*skabt*). Det onde og det perverterte ved lysten eller den misforståtte lykke avvises indirekte. Det er for Grundtvig kjærlighet på avveie, rettet mot feil objekt så å si.

*Vort Haab er ei paa Drømme bygt,
I Luften ei det svæver,
Men hviler paa Guds-Ordet trygt,*

³⁹⁰ SV I 106.11-12 (*Kan gamle Folk gienfødes*)

³⁹¹ Efeserbrevet 6.17

³⁹² SV I 89.7 (*Vor Fader god i Himmerig*)

Og paa hvad Hjertet kræver:
Om evigt Liv for Sjæl og Krop
Det reiser til vort Hoved op,
Det os til Himlen hæver!³⁹³

At håpet er hellig, som så mange andre følelser, tilstander, elementer i livet, er ikke vanskelig å få øye på i Grundtvigs salmetekster. Heller ikke at det inngår som en sentral og selvfølgelig del av hans kjærlighetsdiskurs.

Haand-Mund-Tunge-Øre-Arme...

Det øye som jeg ser Gud gjennom,
er det samme øye
som han ser meg gjennom.³⁹⁴
Angelus Silesius 1624-1677

Grundtvig går med hele sitt diktergeni inn i den lange tradisjon for kroppsmetaforer og sansemetaforikk som blant annet salmeretorikken alltid har benyttet som et selvølgelig og sansenært språk.

Hvordan bruker han disse kroppsmetaforer?

Han gjør for eksempel felles sak med symbolet *Guds hånd* i den kristne ikonografi, og beskriver det helliges ulike egenskaper og væremåter ut fra denne sansenære symbolbruk:

I Tusind-Tal vor Skabers Haand
Dog skienker alle Dage
Hver Blomst saa favert Klædebon,
*At Konger fik ei Mage!*³⁹⁵

Man ved din Haand vist glemmer
Som Smaating Blok og Baal,
Ja, Satan og hans Lemmer,
Med Bulder, Skrig og Skraal!
Det siger jo ei stort
Med Sorg som føder Glæde!
Hvo vil til Liv ei træde
*Igiennem Dødens Port!*³⁹⁶

Gak mandelig frem med din Lykke,
I Sandheds Aand!
Da øver et mesterlig Stykke

³⁹³ SV I 93.4 (Til klart Guds Ansigt vi skal see)

³⁹⁴ Sitert i Roland Barthes, *Lysten til teksten*, 1973/1990, s. 20

³⁹⁵ SV I 17.3 (For al den Deel, som Gud har gjort)

³⁹⁶ SV I 180.7 (Min Soel, min Lyst og Glæde)

*Din høire Kæmpe-Haand!
Saa være nu Drotten vort Skjold
I Vee og i Vaade!*³⁹⁷

Menneskets *språklig*het, og ordene som kommunikasjonsmidler, er en av Grundtvigs aller mest maktpåliggende saker å få fram. Derfor er det ikke rart at *tungen* spiller en viktig rolle. Tungens forhold til hjertet, eller munnens til hjertet, er også stadig innenfor perspektivet når Grundtvig her gjendikter, og dikter selv, om tunge eller munn:

*For al den Deel, som Gud har gjort,
Op Sjæl, Ham at lovsjunge!
Thi Alt hvad Han har skabt er stort,
Og mindst er ei din Tunge!*

*Hvad skal vi sige, naar vi see
Guds Mester-Værk paa Jorden:
See Kvinden græde, barnet lee,
Og høre Tungens Torden!*³⁹⁸

Legg merke til den fylde som forsøkes beskrevet også gjennom denne kroppsmetaforikk, for å fange inn ulike følelser, slik vi ser antydnet i andre linje av følgende strofe:

*Giv Ordet Liv og Kraft og Fynd,
I Tungens Raab og Hjertets Nyn,
Saa glade vi tilbede
Gud-Fader og Hans kiære Søn,
Og Dig, vort Pant, vor store Løn,
Alvirkeren hernede!
Troen, Roen, Himmel-Freden,
Kiærligheden,
Du grundfæste,
Sjæle-Sørger allerbedste!*

I følgende tradisjonelle religiøse retorikk omkring pinsefenomenet, er det forventet at et begrep som *Ild-Tunge* forekommer. Samtidig ser vi hvordan denne retorikk er noe Grundtvig helt naturlig føyer til sin egen, slik at nettopp hans egen vektlegging av det musiske mm. får sin styrke, verdi og store tumleplass:

*Staae Du os bi med gode Raad!
Kom os til Hjelp med Helte-Daad,*

³⁹⁷ SV I 21.4 (Nu lader os sjunge en Vise)

³⁹⁸ SV I 17.1+3+5 (For al den Deel, som Gud har gjort)

Saa, hvad vi end skal lide,
 Med Ordet, Troens faste Grund,
 Guds Ord i Hjerte og i Mund,
 For Kronen kiækt vi stride!
 Templet, stemplet med Ild-Tunge,
 Som kan sjunge
 Mellem Luer,
 Reis igjien med Himmel-Buer!³⁹⁹

Det er fascinerende å se hvordan denne kroppsmetaforikk helt organisk settes sammen med forestillinger om for eksempel *Jesu Kronings-Fest*, slik at begge deler, den konkrete *mund* og *hånd* som fenomener, og religiøse forestillinger – får utvidede fortolkningsrom, om man fortolker det hele fenomenologisk:

I Dag med Haand og Mund til Giæst
 Os Himlens Konge byder,
 Det er ved Jesu Kronings-Fest
 Den Ære Støvet nyder!⁴⁰⁰

En litt tradisjonell variant av forholdet mellom *mund* og *hjerte* i den kristne fromhetsretorikk, hvor det handler om at noe alltid må *stemme* i forholdet og interaksjonen mellom kroppsdelene, ser vi i følgende eksempel:

Vor Fader god i Himmerig,
Som bød os leve broderlig,
Og Dig med Flid at kalde paa,
Du loved os at høre saa,
Naar ei allene bad vor Mund,
*Men og vor Sjæl af Hjertens Grund!*⁴⁰¹

Den mer typisk grundtvigske måte å si noe om relasjoner på, hvor den *vennlige vekselvirkning* dominerer som en konstruktiv og mer positiv måte å framstille det hele på, blottet for moralisering, ser vi ikke minst i salmen som jeg har tidligere har sitert; *Min Mund og Mit Hjerte*.⁴⁰²

Når Grundtvig skilder det helliges beskyttende egenskaper med kroppsmetaforer, får det et jordnært (kroppsnaert!) og konkret preg. På den ene siden sanseliggjør dette den tilstand og bønn som det handler om når mennesket ber om beskyttelse. På den andre siden knyttes dette tett til bibelsk/historisk metaforikk med store billedrom og tradisjoner, som i beste fall gjør beskyttelsen av den enkelte og i den enkelte situasjon til en svært viktig og stor sak, og i verste fall blir til

³⁹⁹ SV I 379. 2+4 (O Hellig-Aand, som Pindse-Dag)

⁴⁰⁰ SV I 371.1 (I Dag med Haand og Mund til Giæst)

⁴⁰¹ SV I 89.1

⁴⁰² SV I 113 (Min Mund og mit Hjerte)

uforstående tale for de som ikke kjenner metaforikken. Se salmeeksemplet under *Haab: I Fristelse, o Fader mild!*⁴⁰³

Jeg nevnte *tungen* som symbol på menneskets språklighet. *Tungen* er ikke minst symbol på det musiske menneske, slik det tydelig kommer til uttrykk i følgende strofer. Her brukes også ordet *øre*, som jo i den protestantiske kultur henger dypt sammen med ordets forrang foran bildet, dvs. bildet som malekunst og billedkunst. *Hørsel, lyd, ord* og *øre* settes ofte opp som det karakteristiske for protestantismen, mens *syn, bilde*, og *øye* skal karakterisere det katolske. Kanskje har man viet for lite oppmerksomhet til den protestantiske forkjærlighet for *lyd-bilder* og *billed-ord*, slik Grundtvig gjør, og egentlig fortegnet det såkalt protestantiske i retning uestetisk eller billedløs.

Et annet aspekt ved dette er kjønnsaspektet. Har det interesse å spørre hvorvidt kvinnen i større grad enn mannen lytter og ser gjennom øret, mens menn i større forstand enn kvinner ser gjennom øyet; slik det for eksempel er en kjent sak at det er langt flere menn som bruker pornografiske bilder enn kvinner, som på sin side heller foretrekker romanen, boka osv. ?
Lyd bildet eller billedordet i det følgende sitat, situerer sangen som billedskapende medium med *tungen* som symbol. *Øre* og *lyd* i andre strofe er også avansert, kropps-metaforisk tale, typisk for protestantisk og felles-kristelig fromhetsdiskurs. Her igjen i en grundtvigsk tilslutning til salmeretorikken ved å gjendikte Kingo:

Min Soel, min Lyst og Glæde!
Min Drot i Barne-Dragt!
Lad mig til Krybben træde,
Hvor Du i Svøb er lagt!
Jeg har en Jule-Sang
I Hjertet til din Ære,
Lad Tungen den frembære
Med liflig Harpe-Klang!

Man siger, Du som ligger
Saa lavt paa Hø og Straa,
Er Barnet af en Tigger,
Som skal med Staven gaae,
En Lyd fra Livets Land
Mig tykkes dog at høre,
Det ringer for mit Øre,
*Du er af bedre Stand!*⁴⁰⁴

⁴⁰³ SV I 89.7 (Vor Fader god i Himmerig)

⁴⁰⁴ SV I 180.1+2 (Min Soel, min Lyst og Glæde)

Den mer tydelig bevisste bruk av erotiske konnotasjoner til bruken av kroppsmetaforer kan vi se i en annen salmestrofe:

*Varm du hende med din Mund!
Saa godt dit Ord hun giemmer:
From i Sind, i Troen sund,
Ej Kiærlighed forglemmer,
Men takker kiønt, og med godt Taal
Gjør Skiel i Lægens bittre Skaal,
Til Sødmen hun fornemmer!⁴⁰⁵*

Grundtvig kan være helt åpenbart polemisk i sin salmediktning. Det er følgende to strofer gode eksempler på. Her handler det om kjønns-sak. Han advarer mot å stoppe munnen på kvinnene, og han vet nøyaktig hva det handler om; nemlig at det kvinnelige i mange forståelser av ordet har vært vingskutt i protestantismen, og bør rehabiliteres. At det ikke bare er en motesak eller tilfeldig grille, gjør han uttrykkelig oppmerksom på. Det handler rett og slett om hvorvidt troen skal kunne bevares i verden, eller om den vil miste *Mund og Mæle*. Slik kvinnene hadde en fundamental rolle som oppstandelsesvitner (*Herrens Veninder! Apostelinder! Kvindefødt er da Opstandelsens Mund* ⁴⁰⁶), og slik man igjen bør gi dem større forbilledlig rang, slik må de oppfordres til å si hva de føler og tenker, privat og offentlig, også som ordets ledere i embetsgjerningen:⁴⁰⁷

*Han Marie Magdalene
Sendte ud med Livets Ord;
Hvem tør Kvindene formene
Vandringen i hendes Spor!
Kristne Møer, kristne Enker,
Hvem tør lægge dem i Lænker!
Hvem tør binde deres Mund!*

*Først naar atter fromme Kvinder,
Som i Ordets Heltetid,
Herren tjene som "Bispinder",
Bruge Tungerne med Flid,
Saa faar Hjærtet Mund og Mæle,
At sig glæde Barnesjæle
I Guds Himmerig paa Jord.⁴⁰⁸*

Når man overveier forholdet mellom *tunge* og *hjerter* og *Aanden* i Grundtvigs univers, blir hans syn på det fundamentalt kjønne, sammen med det sentralt religiøse i strofen overfor, ikke mindre

⁴⁰⁵ SV I 105.6 (*Christi Kirkes Alderdom*)

⁴⁰⁶ SV I 223.1 (fragment)+4 (fragment) (*Herrens Veninder!*)

⁴⁰⁷ Jfr. Grundtvig, preken på *Anden Faste-Søndag* 1870, J.C.Brandt (red.), *Grundtvigs sidste Prædikener i Vartov Kirke 1861-1872*, II, s. 261-263

⁴⁰⁸ Grundtvig, *Kristenhedens Syrstjerne, Den nordiske Menighed*, strofe 59-60

alvorlig og viktig å forholde seg til som tolkning av hans syn på kjønn, kjærlighet og de generelle vilkår for det gode livs fortsatte mulighet i verden. Forholdet mellom *tunge*, *hjerte* og *Aanden* ser vi eksplisitt i følgende strofe:

*Tungen ligger Hjertet nær,
Talen i Dets Tone,
Den er Aandens Liv og Sværd,
Den er Støvets Krone,
Ordet, som et Harpe-Slag,
Ordet, som et Vaaben-Brag,
Ordet, som det lyder!⁴⁰⁹*

Et eksempel på Grundtvigs bruk av kroppsmetaforikk i de kollektive størrelser han hele tiden forholdt seg til, finner vi her i forhold til språket som arv, som bakgrunn, som nødvendig alliert makt for det å kunne uttrykke seg som et befolket jeg, et konkret og kontekstuellet vi:

*Folketungen, Modersmaalet,
Aandens Spejl og Hjærtets Sprog,
Hverken laant, ej heller stjaalet,
Elsk det! favn det! kys det dog!
Kun i det, som Moderslivet,
Ordet er af Gud os givet,
Bliver Kjød for os og Aand.⁴¹⁰*

Et svært konsentrert uttrykk for den enhetstenkning og kjærlighetstenkning som Grundtvig stadig uttrykker, er følgende strofe hvor også begrepet *Haand* er en del av midlene til å få fram nærheten og likheten mellom det *guddommelige* og det *menneskelige*, for å bruke den mest vanlige terminologien omkring Grundtvigs syn på livet:

*Mennesket, Guds Mesterstykke,
Gjort af Leret i hans Haand,
Lod og Del faar i hans Lykke
Sent med "Legem, Sjæl og Aand";
Altid ligner dog her neden
Vi med dem Tre-Enigheden,
Thi de tre skal vorde ét.⁴¹¹*

Igjen denne dypt bevegede kjærlighetstale mellom Gud og mennesket, her med fokus på det *håndgripelige*, som Uffe Jonas påpeker og utdyper i sin artikkel om Grundtvigs bruk av sansemetaforer.⁴¹²

⁴⁰⁹ SV I 55.2 (*Ordet var fra Arilds-Tid*)

⁴¹⁰ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, *Den nordiske Menighed*, strofe 78

⁴¹¹ Samme, *Den sidste Menighed*, strofe 97

*Menneske! kom med dit Hjærte!
 Menneske! kom med din Mund,
 Med dit Ord til Fryd og Smerte,
 Med dit Suk af Hjærtens Grund!
 Kom med alt, hvad Skabermænd
 Dig har skjænket og, trods Fanden,
 End har kjært og kalder sit!⁴¹³*

Grundtvig kan også bruke *haand* i sin skildring av dødens makt og trussel. Sjelden gjør han døden mer overbevisende farlig og trist enn i salmen *At sige Verden ret Farvel*, hvor døden skildres i kraft av denne metaforikk. Samtidig er det ikke langt mellom dødens jerngrep og den virkelighet som vil seire, selv i dødsøyeblikket, og som her beskrives med *Moders bryst*, og *dine Frelser-Arme*:

*Før Døden, med sin listap-Haand
 Gjør Skiel imellem Støv og Aand,
 Bortvifter Hjertets Varme,
 Indslumre skal jeg da med Lyst,
 Som Barnet ved sin Moders Bryst,
 I dine Frelser-Arme.⁴¹⁴*

At *Den sidste Menighed* 's aller siste strofe er full av erotisk retorikk. Disse *Arme*, som har makt til å vugge til den gode søvn, er ikke overraskende, men ikke mindre sterk tale. Her blandes det kosmiske helt naturlig med de kroppslige og de erotiske metaforer: Alt er blitt samlet til ett:

*I hans Glans, som Sol og Maane
 Rødme maa og blegne ved,
 Medens Stjærner alle daane,
 Kastede i Støvet ned,-
 Støvet, vugget i hans Arme,
 Kysset med hans Læber varme,
 Straaler i al Eviighed.⁴¹⁵*

Helgner og helter

Med sin sans for forbilder, helter og storverk,⁴¹⁶ er det ikke overraskende at vi ofte finner en utpreget sans for hellige menn og kvinner i Grundtvig salmeretorikk. Det er helt andre farer

⁴¹² Uffe Jonas, "Det håndgriplige selv – Grundtvigs lære om sanserne", 2001. Privat kopi av upubliseret artikkel. Har sirkulert som arbeidspapir v/ Grundtvig-Akademiet, Vartov, København.

⁴¹³ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, *Efterskrift*, strofe 52

⁴¹⁴ SV IV 95. 9 (*At sige Verden ret Farvel*)

⁴¹⁵ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den sidste Menighed*, strofe 121

⁴¹⁶ Et gjennomgående trekk ved Grundtvigs historiske og mytologiske tekster.

Grundtvig advarer mot enn sans for slike ting, her i avansert sammenlignende konfesjonell retorikk:

*Skal hver en Helgeninde
i Kirken gaas forbi,
Fordi med deres Minde
man drev Afguderi?*

*Er større Kirke-Faren
med Herrens Moder god
End med Apostel-Skaren
og Stefans Martyrblod?⁴¹⁷*

For Grundtvig er bruken av helgenbegrepet mer allment enn i katolisismen. Helgenrollen blir en dimensjon hos alle, slik man har del i troens mange mysterier og konkrete lengsler og håp:

*Du os gjenfødte i vor Daab,
Til Børne-Ret og Helgen-Haab,
Og voxte skal ved dig de Smaa,
Til Engels Hoved de opnaae!⁴¹⁸*

Når kirken skal prises for sin unike karakter, som helt alminnelig, som opphøyd, som evig og som underlagt tidens krav i solidarisk holdning, er *helgner* selvsagte aktører og element i lovsangens diskurs. Grundtvig var bevisst at han ville ha med hele kristenheten i sin fornyelse av religionen, ikke minst den katolske mentalitet fra Øst og Vest-kirken. Derfor denne mangel på frykt for de elementer som protestantismen hadde gjort til fiendesymboler, slik det også kommer fram i den ofte siterte salme *Christi Kirke! lydt du kvæde*, andre strofe.⁴¹⁹

I sin frie oversettelse / gjendiktning av Wesleys salme *The saints on earth and those above*, finner vi både helgner og helter. Det er *kjærlighetens* element som begrunner helgentanken (2). Det er videre ikke minst i salmesangen at denne oppmerksomhet omkring helgen og helte-tanken ivaretas. Mennesker bindes sammen med hele historien, her med *Moses* som symbol,:

*Helgen her og Helgen hisset
Er i samme Menighed,
Derom haver os forvisset*

⁴¹⁷ SV III 205.11+12 (*Kvinde-Evangeliet / I Herrens Huus er Varmen*)

⁴¹⁸ SV I 18.3 (*Oprundet er vor Jubel-Fest*)

⁴¹⁹ *Dig berømme vi i Støvet,*

Helgene i Hvilen sød,

Som med Glands fuldendte Løbet,

Prise end dit Skiød;

Saa du med vor Herre boer

Høit i Himmel, lavt paa Jord,

Knæler som den mindstes Lige,

Krones i Guds Rige!

SV I 350.2 (*Christi Kirke! lydt du kvæde*)

Han, som alle Dybder veed!

*Helgen-Samfund af Guds naade
Er vi i Hans Kiærlighed,
Her og hist er Sønnens Gaade
Steget op og dalet ned!*

*Sammen boe vi i Guds-Haven,
Skildt kun ved det lille Belt,
Til at flyve over Graven
Vinge laaner os vor Helt!*

*Hæren, som vor Høvding danner,
Talrig af det samme Blod,
Stammeviis med Korsets banner
Sætter over Jordans Flod!*

*Til vi samles efter Haanden,
Ret i Livets Kilde-Vang,
Mødes her og hist i Aanden
Daglig vi med Moses Sang!⁴²⁰*

Grundtvigs sans for historie, mytologi, og ikke minst middelaldersk, høvisk kjærlighetsretorikk, kommer fram på mange måter. Uansett hva man måtte si om ulike sider ved hans forkjærlighet for alt dette stoffet, er de presise og varierte uttrykk for kjærlighetstale. Slike elementer finner vi også sterke spor av i salmediktningen. Den høviske kjærlighets mot, stolthet, ydmykhet og villighet til å lide for sin sak og sin kjærlighet, kommer tydelig fram i følgende strofe:

*Giv under Korsets hvide Flag
I Kongens Navn os Ridder-Slag,
Og Rustning god derefter,
Og Himlens Balsam, der formaaer
At læge alle Bane-Saar,
Gienføde alle Krræfter!
Lystig, trøstig, lad os lide!
Lad os stride!
Lad os vinde!
Helte-Krands og Helgen-Minde!⁴²¹*

⁴²⁰ SV I 364.1-4, 7 (*Helgen her og Helgen hisset*)

⁴²¹ SV I 379.5 (*O Hellig-Aand! som Pindse-Dag*)

Det er ikke det element Grundtvig ikke har bruk for og som han forsøker å integrere og gi aktørstatus for at salmesangen skal bli så fullttonende, så kontekstuell og global som mulig.

Himmel

*Himmel skapte Gud og Jord
ei med Pen i Haanden
men med sine Læbers Ord
Som er Eet med Aanden!
Som det Gamle, saa det Ny
Skaber Gud da under Sky
Kun som Ordet lyder!*⁴²²

Her betoner Grundtvig *måten* alt er blitt til på. Ingen ting blir til av skriftlige tegn, sier Grundtvig, men av livskraft, som her tillegges både Gud og det muntlige ord. Når han understreker *det Ny*, tolker jeg det som Grundtvigs måte å forstå hvordan Gud i samtiden skaper – fremdeles gjennom virkelighetens konkrete liv, ikke bare som fortidig størrelse, eller gjennom skriftlige tegn (bibeltekster mm.). Skriften alene duger ikke til noen ting om man tenker på skrift som bokstavtegn og overleverte tekster, og ikke forstår at mennesket som tegn, slik Kristus som tegn, tilsammen er tegnene framfor alt annet på det hellige i verden. Det muntlige, lydelige, og kraftfulle ord viser dette, i overenstemmelse med Grundtvigs syn på forholdet mellom bekjennelse, forkynnelse, lovsang, og bibelskriftene som tekstlige overleveringer og autoritet.⁴²³

I mange kontekster betyr *himmel* rett og slett den konkrete verden slik alle sanser den, selv om det naturligvis har konnotasjoner til Grundtvigs syn på verden som skapt, og det *gode sted* som evigvarende.

Himmerig går ofte igjen i salmeretorikken. For eksempel i kvinnesalmen *Kirken er som Himmerige*,⁴²⁴ og i gjendiktning av Luthers *Vater Unser im Himmelreich*, *Vor Fader god i Himmerig*,⁴²⁵ som i god forstand parafraserer *Fader Vår*, med forelegg i NT. Grundtvig spiller i salmen på likheten mellom *Himmerig* og *Dit Rige* (strofe 1, 3, 4). Det vil være en naturlig fortolkning å tenke forestillingen om Guds Rike, slik det også er tradert i den kristne kirkes historier enda tettere til *himmelen* enn det fortøner seg i *Fader Vår*. Grundtvig spiller i ekstrem grad på språkets bevegelse, betydningsnyanser og grader av likhet og ulikhet, slik som her. Ordet *himmel* ligger fleksibelt og tett på andre ord som *Guds Rike*, eller bare *Riket*, *Evighet*, *evig*, *Gyldenaar*, m.fl. At han i tillegg føyer sine spesialiteter så naturlig til, at det nesten ikke merkes for en litt uerfaren leser, viser hans særlige evne til å gjendikte svært selvstendig. I denne salmen ser vi i siste strofe hvordan han føyer til avslutningen av bønnen følgende: Det eskatologiske aspekt er tydelig, det musiske betones, *fryden* legges til, og det hele kulminerer - ikke uventet, i en konkret kjærlighetstale:

⁴²² SV I 42.5 (*Hvø kan troe, som har ei hørt!*)

⁴²³ Se mer 1.3.13., og 2.4.11.

⁴²⁴ SV I 1.19

⁴²⁵ SV I 89

Da, Fader i det Høie! da
 Vi sjunge klart Halleluja!
 Dit Riget er i Evighed,
 Med Magt og Ære, Fryd og Fred!
 Ja, Amen! frelst er hvad der faldt,
 Og Kiærlighed er Alt i Alt!⁴²⁶

Grundtvig har ikke mange skildringer av det *sted* den kristne tro kaller *himmelen*. Hans mangfoldige og ustoppelige billedtale handler om å navngi det livet som leves her og nå, med den glans, verdighet, skjønnhet og sannhet som det himmelske er i det dennesidige. Fokus er på forbindelsen mellom himmel og jord i alle betydninger av hvordan dette oppleves, oppfattes og fortolkes. At denne virkelighet skal *ware evig*, er en helt primær oppfattelse hos Grundtvig, men den skildres ikke mye som tale om det spesifikt eskatologiske. Grensene mellom ulike teologiske tema er vage. Det er den poetiske ritualskaperen og den eksistensielle sjesørger som har regien.

Samtidig er det viktig å påpeke at hele Grundtvigs historieforståelse knytter seg dypt til den kristne tros hovedmyte for forståelse av tiden. Den vil til slutt vil stå overfor en forvandling av fundamental karakter, hvor noe ennå uerfart vil skje; at det gode får all makt alene, og det onde er fortid i total forstand. Det viser både *Syvstjærnen*, andre tekster og hans historiefilosofiske måte å uttrykke det hele på.⁴²⁷

Skildringen av den ennå ukjente tilstand, preges av en ømhet, lengsel og enkelhet i uttrykket som vanskelig kan overgås. Han håper å finne en *stol* satt fram til han i det hinsidige.⁴²⁸ Han ønsker å møte Gud i skikkelse av en av de han har kjent i det dennesidige, og som gjorde han uvurderlig godt: *i en af mine kæres dragt...*⁴²⁹ Han ønsker å snakke med sine venner, også da: *med Venner i Lys vi tale...*⁴³⁰ Han kan også skildre den eskatologiske himmel som en total sammensmeltning, av erotisk art, i den totale og uadskillelige enhet som han forestiller seg blir mellom menneskheten og det hellige selv, når menneskene er blitt som *soler*: *som Sole vi gaa op og ned i din Eenbarnes Herlighed...*⁴³¹ og bruden og brudgommen har fått hverandre for alltid: *Alle som i Herren døde...Og paa Kjærlighedens Vinge Yndig sig som Bruden svinge Til sin Brudgoms aabne Favn.*⁴³²

I forhold til ulike tiders oppfattelse av himmelen, slik det forbilledlig skildres i bøker som *Heaven: a History*, og *A History of Heaven*, er det ikke vanskelig å gjenkjenne mange ulike sider ved Grundtvigs forestillinger om himmelen og andre lignende uttrykk for det samme. Det gjøres i likhet med, og til forskjell fra samtidens og andre tiders oppfattelse. Grundtvigs overveldende idehistorisk bevissthet, knytter han på en fleksibel måte til ulike aspekt ved synet på himmelen, ikke minst i helt nye framstillinger av forestillinger om hva det `går om` når det gjelder for eksempel

⁴²⁶ SV 1. 89.9 (*Vor Fader god i Himmerig*)

⁴²⁷ C.I.Scharling, "Kristi Genkomst og Kødets Opstandelse. Det eskatologiske hos Grundtvig", *Grundtvig-Studier*, 1950, s. 7-57

⁴²⁸ SV IV 276.8 (*At sigte Verden ret farvel*)

⁴²⁹ Samme, strofe 6

⁴³⁰ SV III.262.7 (*Den signede Dag*)

⁴³¹ SV III.245.7 (*I al sin Glands nu straalere Solen*)

⁴³² Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjærne*, 1860/83, *Den sidste Menighed*, strofe 117

himmel.⁴³³ Det er ikke tilfeldig at hans kjærlighetstenkning og historiske forkjærlighet for middelalderens måte å framstille livsmysteriene på, viser seg i en påfallende likhet til for eksempel Jeffrey Burton Russells kapittel, "The Fire of Love",⁴³⁴ hvor han behandler det som først på 1800-tallet får benevnelsen *mystikk*, og som kanskje best hører hjemme under benevnelsen *spiritualitet* i dag. Her tar forfatteren opp den måten denne tradisjonens tenkere lever i en *metaforisk ontologi*,⁴³⁵ hvordan all jordisk aktivitet får sin glans fra relasjonen til det hellige på en helt annen måte og etter en annen modell enn mange andre modeller for forståelsen av forholdet mellom det hellige og det profane. Her gjennomgår han Hildegard av Bingen, Hadewijch, Palamas, Meister Eckhart, Ruysbroeck, Julian av Norwich, og overgangen til Dante (kapitlet etter). Karakteristisk for likheten til Grundtvig, er den form for spiritualitet som omtales, hvor erotiske som uerotiske bånd spiller en stor rolle; relasjoner og hverdagsliv er i fokus. Se for eksempel sitat fra Russell: "Eros and agape become one. The idea of the mystical marriage between Christ and the soul, an image permeating theology, literature, and art, expressed the eternal union of two in one."⁴³⁶

Grundtvigs forhold til *sted* som kategori, reduserer verken det fysisk/geografiske eller det symbolske og fleksible ved enhver stedsbenevnelse, men lar de spille på lag, og på mange forskjellige nivåer. Dette samsvarer med mer moderne teorier om sted, som beriker stedsbegrepet etter en tid med kanskje den mest entydige og transsynte forståelse som er mulig av ordet (positivistisk, naturvitenskapelig).⁴³⁷

For Grundtvig etableres sted ved hjelp av *nærværskategorier*,⁴³⁸ steder for godhet. Det kan vi blant annet se i *Jeg er saa underfuld en Magt*:

*Men overalt, hvor gode Ord
Kan gode Steder finde,
Jeg skaber Mark i Syd og Nord,
Hvor Mælk og Honning rinde.*⁴³⁹

Vi kan også se det når han diskuterer stedet for den kristne kirke, i diskusjon om det geografisk/nasjonale prosjekt som det alltid også handler om. Han er nemlig ikke i tvil om at kristenheten først og fremst er et universelt og symbolsk sted, samtidig som ethvert sted er et konkret, fysisk og potensielt helligsted for den kristne tro, slik også salmestrofen i sin kontekst overfor viser.⁴⁴⁰

⁴³³ Colleen Mc Danell, Bernhard Lang, *Heaven: a History*, 1988, Jeffrey Burton Russell, *A History of Heaven, the Singing Silence*, 1997

⁴³⁴ s. 141-151

⁴³⁵ s. 142

⁴³⁶ s. 144

⁴³⁷ Se for eksempel Jonathan Z. Smith, *Å finne sted. Rommets dimensjon i religiøse ritualer*, 1998

⁴³⁸ Til elementet *nærvær* i Grundtvigs salmeretorikk, se Ebbe Elm, *Nærværsmotiver i Grundtvigs Sang-værk. Grundtvigs salmer læst som poetisk teologi. Om sammenhængen mellem billedsprog og liturgi som forudsætning for forståelsen af 'Ordet der skaber, hvad det nævner'*. Praktisk Teologisk Speciale v/institut for Kirkekundskab ved Det Teologiske Fakultet, Aarhus, 2002

⁴³⁹ SV I 1.5 (*Jeg er saa underfuld en Magt*)

⁴⁴⁰ Se Grundtvig, *Kirkespeil*, 1871, s. 34-35, hvor det også kommer tydelig fram at denne måten å konstituere sted på er en del av den kjønnede diskurs Grundtvig viderefører og fornyer: *...som gjorde de ægte Christne til et eget Folkefærd, som man vel kunde sige var kun en af de mange Jødiske Sæcter og spotvis kalde Nazaræer, men kunde dog ikke nægte havde en egen Aand og, som et aandeligt Folk, inderligere Sammenhold og mere opofrende Kiærlighed til deres Fædreland, det usynlige Guds-Rige midt iblant dem, end man enten havde opdaget hos Israel eller hos noget Folk i Rigerne af denne Verden. For at kunne betragte denne Ebraiske Menighed i sit rette Lys, maa vi imidlertid ikke blot skille den fra alt andet, men også fra noget af hvad den kaldte sit eget, nemlig fra den egentlige Moder-Kirke, der, som sagt, maa indskænkes til det lille Apostel-Selskab*

En av de salmer som aller tydeligst viser hva det handler om når Grundtvig på sin måte etablerer et sted for det hellige i verden, er salmen *Jeg kender et Land*. På mange plan og nivå bringer denne tekst informasjon og inspirasjon til tenkning omkring hellig sted. Den knytter an til det innerste i mennesket som mikrokosmos, og til det mest universelle og fleksible (geografisk, kulturelt, estetisk) i forhold til fysisk/materielt sted i verden.

Grundtvigs hovedtanke med hensyn til den himmel som tenkes eksklusivt eskatologisk, er at den totale annerledeshet som definerer himmelen, er konkret, og på det dypeste og mest organisk/fysiske er bundet til den verden som erfares her. Like virkelig er den forbundet med det Paradis som en gang var begynnelsen på verden, dens tilblivelsessted. Alt dette karakteriseres først og fremst og sist i kraft av ordet kjærlighet: *Mit Land, siger Herren, er Himmel og Jord, hvor Kiærlighed boer*,⁴⁴¹ hvor tilstanden gjerne betegnes: *Til evig Fryd og Ære!*⁴⁴²

At denne salme kulminerer i strofen hvor kjærligheten sted-festes som inkarnasjonen av det gode sted, underbygger min påstand omkring kjærlighetens primat i Grundtvigs univers. Kjærlighet er kjennetegnet framfor alle.

Hjem

Hjemlighet er et svært viktig tema i Grundtvigs verden. Det som gir han gode, hjemlige følelser, får betydning for hans måte å dikte på, hans måte å trekke forbindelseslinjer på. Grundtvig lar den gode hjemlighet styre sin egen diktning på fundamental måte, som Toldberg sier: "Hvad der har givet ham hjemfølelse, finder udtryk, uanset om det objektivt svækker eller bryder sammenhængen."⁴⁴³

Når Grundtvig spiller på hjemlighet, handler det blant annet om å identifisere de forskjellige *chora* som livet henter livskraft fra. Det kan han blant annet kalle *hjem*. Når han for eksempel i salmepoesiens form tar opp spørsmålet om kjærlighetens hjem, er det helt tydelig at han snakker om dens rot, dens innerste eller viktigste egenskap, eller kanskje aller best, dens *chora*. I salmen *Kiærlighed! hvor har du hjemme*,⁴⁴⁴ tar han ikke minst opp den innvending som han tillegger *verden*; at kjærlighet har sitt opphav i *kjød*, altså i urene motiv og virkemåter. Han er ikke blind for den uhyre vanskelige skjelning mellom vellyst og kjærlighet.⁴⁴⁵ Likevel er hele salmen et sterkt

eller Herrens personlige Vennelag, der ene kan svare til Navn af Moder-Kirken, da kun dette Apostel-Selskab staaer i et moderligt Forhold til de Troende og Døbte blandt alle Folk og under alle Himmel-Egne, medens den Menighed, som var Pindsedagens Skabning, maa kaldes den Førstefødte, den Helligaands og det troende Hjertes, den aandelige Marie-Møes Førstefødte, der ingenlunde maa forveksles med sin Moder, den anden Eva og Livs-Moder, den eneste sande Guds-Datter, i det dybeste Billedsprog, "Bruden", den anden Adams Brud, der vel synes forladt i Enkestand, men føder dog nu langt flere Børn, end da hun aabenbar havde Manden hos sig.

⁴⁴¹ SV IV 267.1b (*Jeg kender et Land*)

⁴⁴² SV 1.105.7 (*Christi Kirke! lydt du kvæde*)

⁴⁴³ Se for eksempel Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 39-40: "Ofte gør en kærhedsikonnotator sig gældende. Dette moment virker særdeles fremtrædende i Kirke-Klokke, hvor mindet om kirkeklokkens kimen ved jul og paaske (psykologisk rigtigt er pinsen holdt udenfor, da det er barndomsminde, der skal gøres nærværende) fremkaldes, da han hensættes, hvor saadanne minder kan komme frem. Det er ikke blot en grundtanke i Grundtvigs pædagogiske syn (højskoletanken), men en strukturel faktor. Hvad der har givet ham hjemfølelse, finder udtryk, uanset om det objektivt svækker eller bryder sammenhængen."

⁴⁴⁴ SV V 58

⁴⁴⁵ Strofe 4 i neste fotnote.

argument for kjærlighetens ubetvilelige godhet, dens kilde til liv, dens gyldighet og hellighet, dens varighet. Denne salme viser også til overmål at Grundtvig ikke er ensidig i sin sterke påpekning av det kvinnelige og kjærligheten. Her er fars-metaforen framtrepende, som så mange andre steder, tett og fundamentalt knyttet til kjærlighetstalen.⁴⁴⁶

I salmen *Vor Gud, som Moder-Fugl i Lund*, knyttes ulike stedsbenevnelser også til *hjem* som sted. Det er et eksempel på Grundtvigs måte å bruke varierte metaforer for ulike typer *nærhet* på: hjem, venner, barn, søsken, foreldre, kjærester, natur og kultur, til andre og mer vidtfavnende symboler. Det karakteristiske forhold mellom mikro og makrokosmos etableres, igjen og igjen:

*Vor Gud, som Moder-Fugl i Lund,
Om Unger smaa i Rede,*

⁴⁴⁶ *Kjærlighed! hvor har du hjemme,
Og hvad var din Faders Navn?
Sandhed aldrig det kan glemme,
Som er Himlens Faderfavn;
Paa hans Ord, som Alting veed:
Af sig selv er Kjærlighed!*

*Ja, som kun det evig Sande,
Det staaer fast, og Gud det veed,
At i alle Fædrelande
Af sig selv er Kjærlighed;
Den er Sandheds Faderfavn,
Sandheds Faders Egetnavn!*

*Gaade-Lys til alle Gaader
Straaler ud af Kjærlighed,
Og kun den i alle Maader
Svarer til Guds Øiemed;
Os for klar, som Soles Sol,
Er dog Himlens Kongestol!*

*Synd hos os har alt besmittet,
Først og værst vor Hjertegrund,
Let derfra har Vei den hittet
Til vor Tunge i vor Mund,
Spruder, som vi alle veed,
Vellyst-Gift paa Kjærlighed!*

*Derfor Verden dristig sværger,
At af Kiød er Kjærlighed,
Med Guds Lov sig denne værger
Og med Naadens Øiemed
Kjærlighed er Lovens Bud,
Kjærlighed er Naadens Gud!*

*Ei vi kan det giennemskue,
Gaade-Lyset, os for klart,
Men som Sol paa Himmelbue
Det os dog er aabenbart:
Liv, som af sig selv det veed,
Springer ud af Kjærlighed.*

*Har ej Lys i Mørket hjemme,
Sandt i Løgn og Liv i Død,
Da vi godt det kan fornemme,
Kjærlighed er ej af Kiød;
Efter Tid, saa lidt som før,
Livets Kilde lægges tør!*

*Kjærlighed i Kiødets Lande
Gaar med Verden op og ned;
Elske vi det evig Sande,
Evig er vor Kjærlighed,
Deri har med Lykkens Ring
Evig Liv sit Kildespring!*

*Med Vinge-Slag i allen Stund
Om Zions By vil frede!*

*Og hvor er nu vel Zions By,
Som har saa god en Værge,
Hvor er Jerusalem det ny,
Guds Stad paa Juda-Bjerge?*

*Hvor Herrens Huus staaer ret i Fod,
Paa Hoved-Hjørnestenen,
Med Stolen rød af Lammets Blod,
Derover Palme-Grenen;*

*Her er det ny Jerusalem,
Stol-Kongens Stad hernelen,
Her er de Lykkeliges Hjem,
Som Naaden gav Guds-Freden!*

*Lad flokkes Fiender trindtomkring!
Her Hvide staae mod Sorte,
Om Kirken slaae Guds Engle Ring
Og sprænge Helveds Porte!*

*Fortviøl da, Helved! Jord, vend om!
Ei Almagt du bekrige!
Vor Drot sagtmodig er og from,
Lyksaligt er Hans Rige!*

*Guds Værelse er Stadens Navn,
Hvor Christne boe og bygge,
Med Udsigt skjøen til Fredens Havn,
Med Løfte paa Guds Lykke!⁴⁴⁷*

At *Himmelen*, som den evige godhets aller sikreste plass, i livet og ut over livet, er et hjemlig sted, vil kanskje ikke overraske noen. Slik kan Grundtvig dikte om brudgommens *hjem-førelse* av bruden, til det sted der fryden og æren er uangripelig og sikret for alltid:

*Brudgom, Herre! Gud forvist!
O hør, hvad vi begiære!
Udfri din Brud, trods Fiendens List*

⁴⁴⁷ SV I 366 (Vor Gud, som Moder-Fugl i Lund)

Og Vold og Kiætter-Lære!
 Lad Trøsten groe i Graadens Dal!
 Hjemfør din Brud til Himlens Sal
 Til evig Fryd og Ære!⁴⁴⁸

Sammensetninger med *hjem* er like vanlig som andre sammensetninger i Grundtvigs tekster. Her sammen med *lys* :

Guds egen Søn, o glem det ei!
 Sank til de dødes Rige,
 Kun for at du paa Livets Vei
 Til Lysets Hjem kan stige!⁴⁴⁹

Likheten mellom det hjem enhver kjenner fra sitt eget hjem (konkret eller i overført betydning), og det hjem som er uttrykk for den usynlige godhetens hjem Grundtvig dikter ustoppelig om, er nært og har utallige likhetspunkter. Det er de gode sidene ved hjemmet som ligner:

Men at Livet hos vor Fader
 Er, som i vor Moders Hjem:
 Sine smaa, som hun, han bader,
 Og som hun, han svøber dem,
 Giver dem, som hun, at die,
 Elsker op dem, som Marie
 Elsked op hans egen Søn.⁴⁵⁰

Grundtvig er ikke et øyeblikk i tvil om at Gud er mor og kvinne og kan die. Og omvendt, at kvinner ligner Gud mer enn menn. Det er likevel et kompleks forhold mellom talen om Gud som mann og Gud som kvinne i hans retorikk.

Grundtvig vet godt at hjem kan være et farlig sted, kanskje det aller farligste, slik han er klar over at hjertet føder både godhet og onsdskap. Han er smertelig klar over at de nære bånd det handler om innenfor kategorien *hjem*, er de potensielt og reelt mest problematiske av alle, og kan romme de største former for krenkelse og fornedrelse. Å *vende hjem* hadde han selv opplevd som utløsende for indre krise.⁴⁵¹ Det hindrer han likevel ikke i å gi hjemmet, gi de nære relasjoner (venner, kjærester, foreldre/barn osv.) en ekstrem symbolmakt som uttrykk for det gode i livet.

For Grundtvig handlet det, når alt kommer til alt, minst like mye om å finne et hjem i sin egen eksistens, sin egen kropp, sitt eget språk, som i et konkret hus. Det handlet like mye om å finne og å stadig søke de relasjoner som gir best og mest hjemlige følelser. Aller mest handlet det om på

⁴⁴⁸ SV I 105.7 (*Christi Kirkes Alderdom*)

⁴⁴⁹ SV I 17.10 (*For al den Deel, som Gud har gjort*)

⁴⁵⁰ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 46

⁴⁵¹ Se Ulrich Vogel, *Bankede paa ved Paradis*, 1993, s. 28 f. (*Jeg takker Gud, og ham i dig, min ven – Grundtvigs krise i året 1810/11*)

ulike måter å forløse det fellesskap i verden som mer enn andre kunne gi hjemfølelse: den kristne tro på det hellige som hjem. Og omvendt å befordre kunsten å betrakte enhver god hjem-likhet som et tegn på hellighet. Han ville i salmeretorikken iscenesette en virkelig vekselvirkning mellom de indre og de ytre hjem, mellom hjem som hus og katedral, mellom de indre og de ytre Krybberum.

Hjerte

*Til Hjertet, til det forunderlige Dyb i os, hvorfra Alt udgaaer, og hvortil det vender tilbage, til Hjertet maa vi vende os for at faae beskeed om Konsten...*⁴⁵²

*Med Hjertet forsaae vi nødvendig det Føende i os, eller os selv, forsaavidt vi føle dvs. modtage Indtryk, og da vi nu ikke ere af os selv, saa er nødvendig Føelse Livets Begyndelse, og vor sande Personlighed det Indtryk Forestillingen om vor afmaalte Tilværelse gjør paa vort Legeme.*⁴⁵³

*Hjerte ømt, som troer Gud,
Er fra Skaber-Dage
Konge-Moder, Keiser-Brud,
Dronning uden Mage,
Jomfru skiaer i Betlehem,
Zion og Jerusalem,
Alles vores Moder*⁴⁵⁴
Grundtvig

Hjerte er kronsymbolet for kjærlighet. Også hos Grundtvig.

Han utnytter og utvider hjerte-metaforen med stor styrke og frimodighet, polemisk, inderlig og konsekvent. Slik fortsetter han en ikke selvfølgelig, og mye omstridt retorikk i historien, hjerte-retorikken. Den kommer til uttrykk i såkalt verdslig sammenheng og såkalt religiøse kontekster, hvor den stort sett opptre i fromhets / visdoms-litteraturen, og spiller en langt mindre plass i de vitenskapelige diskurser.

Hvis det er noe sted mikro og makrokosmos har sitt hovedsted framfor alle i Grundtvigs verden, er det i hjerterommet. Få steder er som hjerterommet et uttrykk for *det hele*. Få steder speiler det gode og det onde og det altomfattende, det dype og det høye, det lille og det store – som hjerterommet. I Grundtvigs salmer er hjertet uttrykk for hele mennesket, et bilde på det innerste i mennesket, og på mennesket selv. Ordet *hjerte* forekommer 1723 ganger i de 1626 salmer som *Sang-Værket* består av, og er sammen med *Ordet* og *Ånden* av de hyppigst brukte ordene.⁴⁵⁵

Hjerte forekommer i mange slags kombinasjoner med andre ord, noe som i seg selv viser den overveldende mengde av betydninger, nyanser og modifikasjoner som ligger innenfor Grundtvigs hjertepsråk, for eksempel: *Hjerte-Skud*,⁴⁵⁶ *Hjerte-Frihed*,⁴⁵⁷ *Mødrene-Hjertet*,⁴⁵⁸ osv. Og det brukes i uendelige variasjoner med andre ord og meningssammenhenger: *Og ret hans Hjerte kjende, Alt efter Hjertets Evne, hva Hjertet kræver, vort Hjerte ømmer sig derved, vort Hjerte er dog Svaret kiært, vort*

⁴⁵² Min uthevning.

⁴⁵³ Grundtvig, *Danne-Virke* III, 1817, s. 254 (*Om Aabenbaring, Konst og Vidskab*)

⁴⁵⁴ SV I 204. 10 (*Alle Christne Fødsels-Dag*)

⁴⁵⁵ Erik Krebs Jensen, "Hjertets Gudbilledlighed", Thodberg (red.), *For Sammenhængens Skyld*", 1977, s. 68

⁴⁵⁶ SV I 62. 8 (*Giv mig, Gud, en Psalm-Tunge*)

⁴⁵⁷ SV I 62. 8 (samme)

⁴⁵⁸ SV I 107.11 (*Vor Alderdoms Trøst og Støtte-Stav*)

Hjertes Øjne,⁴⁵⁹ Med Himlen i sit Hjerte, Med Hjerte varmt og Hoved lyst,⁴⁶⁰ Paa Jorden vel det røde Guld
 Kan Hjerter saa besnære,⁴⁶¹ Trods Længselens Smerte, sig ei i dit Hjerte, Paa den lad os sjunge, Med Hjerte
 og Tunge, Som Ordet, der høres, Saa Hjerterne røres Af Jesus, vor Herre saa kjær, Han Øret tiltaler, han
 Hjertet tiltaler,⁴⁶² Men indprent dem i dit Bryst! Stav dem der med Hjertens Lyst!, Hjertet kan med Stemme
 fiin Efternymne Herre sin: Skee din Vilje, ikke min!⁴⁶³ mm.

Hjertemetajoren gjennomvever Sang-Værket og Kristenhedens Syvstjerne.⁴⁶⁴

Det er ikke den ting hjertet ikke kan, vet eller har erfart.

En av årsakene til hjertets styrke, er dets styrke som sted eller sete for gudsrelasjonen. Slik kan Grundtvig si om hjertet, både mannshjertet og kvinnehjertet:

*Hvad mægter nu vel Synd og Død,
 Naar Hjertet er Guds Moder-Skjød!
 Lad storme nu al Helveds Magt!
 Guds Søn med eder staaer i Pagt!*⁴⁶⁵

De aller fleste av salmene i avhandlingens tekstutvalg har ordet hjerte i seg, en eller flere ganger. I *Grundtvigs Symbolverden* behandler Toldberg hjertemetajoren ut fra stikkord og tema som *hjerter i Riksvaabenet, hjerteblod, Hjertekammer-Gang, hjertekulde, hjertelige tungemaal, hjerteskaidd, hjertespeil, hjertevarme*.⁴⁶⁶ Hjerte er et av mange sentrale symbol som har den egenskap at det kan bære en uendelig rekke av sammenhenger (konnotasjoner) mellom ulike nivå, kroppslige, relasjonelle, geografiske. Det kan hjertet på private, offentlige, politiske, mytologiske, kristelige og universelle plan, ikke minst i kraft av Grundtvigs mytebegrep, som Toldberg blant annet framhever med et sitat av Grundtvig: "Jeg kalder det mythisk, fordi Meget speiler sig der i Lidt"⁴⁶⁷

I en artikkel om "Hjertets Gudbilledlighet", viser forfatteren ulike og karakteristiske sider ved Grundtvigs hjerte-begrep. Han understreker blant annet gjensidighetsaspektet som ligger i hjertebegrepet,⁴⁶⁸ videre det særegne ved Grundtvigs følelsesbegrep, hvor det dynamiske er kodeord for forståelse,⁴⁶⁹ og ikke minst hvordan hjertet er menneskets viktigste fortolkningsorgan for det helliges væren og virksomhet i verden.⁴⁷⁰ Han viser også hva det betyr at hjertet er en

⁴⁵⁹ SV I 93 (*Til Klart Guds Ansigt vi skal see*)

⁴⁶⁰ SV I 107 (*Vor Alderdoms Trøst og Støtte-Stav*)

⁴⁶¹ SV I 108. 6 (*O søde Gud, din Kiærlighed*)

⁴⁶² SV I 60 (*Trods Længselens Smerte*)

⁴⁶³ SV I 88 (*Børnelærdoms Parter fem: Aandens Sanser se I dem!*)

⁴⁶⁴ SV I 93.1 – 93.6 – 60.5-6 – 88.13 – 96.2 – 97.8 – 13.1-2 – 31.8 – 55.2 – 55.10 – SV (4) 267.1 – samme, 7 – 204.10! (se ingress) – SV (3) 279.2 – 279.6 (samme) – SV 3, 35.3, 7 – 211.1 – 211.5 – 211.8 – 232.6,7,8,10 – 231.1 – 350.3 – 112 – 189.1 – 379.1 – 379.2 – 379.4,8 – 105.5 – 180.1,5,8 – 21.1 – *Kristenhedens Syvstjerne, Den nordiske Menighed*, strofe 18, 56, 57, 60, 68, 70, 78, 79, 138, og *Efterskrift*, strofe 52, og SV I 204..10

⁴⁶⁵ SV I 162..4 (*Fra Himlen kom en Engel klar*)

⁴⁶⁶ Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 324

⁴⁶⁷ Grundtvig, i et utkast til *Nordens Mythologi* (1832). Sitert i Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 72

⁴⁶⁸ Erik Krebs Jensen, "Hjertets gudbilledlighet", Chr. Thodberg(red.), *For sammenhængens skyld*, 1977, s. 81: "I kampen mod rationalismen og i mødet mellem romantik og kristendom dannes der i samspil med Grundtvigs personlige erfaringer et følelsesbegreb, hvis grundtyrning er den gjensidige kærlighed, som modtages og gives igen. Dette bestemmer Grundtvigs opfattelse af Gud og mennesket og forholdet dem imellem."

⁴⁶⁹ samme, s. 95: "Grundtvigs følelsesbegreb er dynamisk: følelsen gjennomstrømmer det enkelte menneske og bygger bro til ligedannende følelser (ikke statisk)."

⁴⁷⁰ samme, s. 95: "Når hjertet modtager indtryk, føler og prøver det, om disse indtryk kan genkendes som ligedannede med gudbilledet i hjertedybet. Hvor det følte og genkente får et kødeligt uttrykk i det ømme hjerte, der forenes kød og ånd, hvilket føles som trøst, glæde, fred eller fryd."

kvinne hos Grundtvig, både i kvinners og menns hjarter. Selve gudskrelasjonen er grunnnet i hjerteligheten, og har mange betydningslag.⁴⁷¹ I hjertet forenes også mest adekvat forholdet mellom følelse og forstand, som del av troens særegne salmediskurs.⁴⁷²

Hjertet er tegnet og symbolet fremfor noe, på menneskets divinitet, dets relasjonelle identitet og dets ukrenkelighet. Det er blant annet det som ligger i Grundtvigs fokusering på mennesket som *skapt* av en guddommelig kraft. Slik kan han hylle hjertets styrke som livskraftig i sin skapende evne, og dermed sted og sete for det hellige selv:

*Hvad mægter nu vel Synd og Død,
Naar Hjertet er Guds Moder-Skjød!*⁴⁷³

Eksempler på hjerteterorikken i Grundtvigs salmer kan vise noe av hjerteterorikkens preg. Først fra en av mangfoldige tekster som spiller aktivt på *Kjærlighetens lovsang* i 1. Kor. 13, i en dynamisk dialog mellom de tre aktørene *tro, håp og kjærlighet*. Her ser vi blant annet hvordan hjertet har problemer med å innrømme kjærligheten den rang som tilfaller den hos Paulus:

*Til klart Guds Ansikt vi skal see,
Og ret Hans Hjerte kiende,
Paa Jorden, som i Himlen, Tre
Guds Gierninger fuldende,
I Naade kom de ovenned,
Og Tro og Haab og Kiærlighed
Er Navnet paa de Trende!*

*Det klinger sært at Kiærlighed
Skal ene evig vare,
Vort Hjerte ømmer sig derved
At lade Haabet fare,
Og selv den fromme Barne-Tro
Til Evighedens Fryd og Ro
Vil kiækt sin Ret forsvare!*⁴⁷⁴

⁴⁷¹ samme, s. 91-93: "Hjertet er en kvinne.", og s. 90-91: "Hjertet er det skjult kvinnelige hos alle mennesker." [...] "Forholdet mellom mennesket og Gud er grundet i hjerteligheten. Guds hjerte beskrives som menneskets. Guds hjerte har sorg, længes og røres af et ord ligesom menneskehjertet. Det kvindelige menneskehjerte bliver for Grundtvig et billed på den Gudsmoder, reformationen havde fjernet fra kristendommen. Denne Gudsmoder er ikke en ny Gud, men er det kvindelige, den forbarmende egenskab hos Gud.

I sin forbarmende egenskab er menneskehjertet i det små et uttrykk for, hva Guds hjerte er i det store. Opfattelsen af Gud som den personlige Gud og Fader får med det kvindelige en ny dimensjon og bliver til den personlige Gudmoder og Fader. Moder, når Gud forbarmer sig over mennesket og lader det føle nåden, og Fader, når Guds kjærlige vilje sætter sig igennem. Derfor uttrykker hjerteligheten hos Grundtvig hele gudbilledet på jorden, for kun i den kan det skjulte gudbillede hos mennesket komme til uttrykk ved ord og handling i barmhjertighet og hengivelse."

⁴⁷² samme, s. 96: "Det er i samspillet mellom at føle og forstå at mennesket forklares og vokser som et lem på Kristi legeme.... I salmerne har Grundtvig forenet sin teori og praksis således, at den samtidig er det klareste uttrykk for hans teologi, ikke som et forsvar for troen eller som en forklaring af troen, men som en tale om, til og fra hjertets gudbilledlighet."

⁴⁷³ SV I 162.4a (*Fra Himlen kom en Engel klar*)

⁴⁷⁴ SV I 93.1+6 (*Til klart Guds Ansigt vi skal see*)

Videre i en salmeretorikk hvor momenter som det indre og det ytre (hjerter og tunge) forutsettes bragt til samklang i troens ytring i verden:

*Ja, troe og bekiende,
Til dagenes Ende,
Det er Saliggjørelsens Vei,
Paa den lad os sjunge,
Med Hjerter og Tunge:
Vi har Ham, vi slippe Ham ei!*

*Ja, saa lad os sjunge!
Thi Hjerter og Tunge
Er Herren som ordet saa nær,
Som ordet, der høres,
Saa Hjerterne røres
Af Jesus, vor Herre saa kiær!⁴⁷⁵*

Neste strofe er et usedvanlig godt eksempel på den nødvendige nyansertethet salmespråket må ha for å kunne uttrykke adekvat menneskelig erfaring. Det Grundtvig her helt presist uttrykker, er at viljens tilslutning (jag'et, her: hjertets) til en annens vilje (Guds) er fundamentalt avhengig av en trygghetsfølelse som har sin grunn i at *den andre* virkelig gir jeg'et grunn til å føle seg trygg, slik at det kan si ja til den andres vilje. Forskjellen på religiøs og andre typer *blind* lydighet mot *seende* lydighet kommer her godt fram, i et ikke overraskende hjerte-språk:

*Først naar Fader-Aanden god
Sætter os paa Barne-Fod,
Med den Guders Gud og Drot,
Som gjør Alting saare godt,
Hjertet kan med Stemme fiin
Efternygne Herre sin:
Skee din Vilje, ikke min!⁴⁷⁶*

En ikke mindre betagende metaforikk finner vi i den følgende strofe. Det som virkelig skal slukke ekte, alvorlig og dyp sorg (hertesorg), må ha himmelske kvaliteter: vin, her framstilt i en sublim veskemetaforikk:

*Skjænkes Viin der nu i Bæger,
Som gjør Jordens Møie let,
Viin, som himmelsk vederkvæger,
Slukker Hjerter-Sorgen ret?*

⁴⁷⁵ SV I 60.5-6 (*Trods Længselens Smerte*)

⁴⁷⁶ SV I 88.13 (*Børne-Lærdoms Parter Fem*)

*Ja, thi her er Drue-Saften,
Hvoraaf Livets Træ fik Kraften,
Det er Skaber-Ordets Blod!⁴⁷⁷*

I disse strofer fra *Smuler under Herrens Bord*, ser vi hvordan hjerteretorikken knyttes til Grundtvigs ofte gjentatte fokusering på fortellingen om kvinnen som fikk sin vilje overfor Jesus. Det lager Grundtvig kjønnnet teologi av, slik vi sammenfattende kan se det i preken fremst i avhandlingen, om denne kvinnens symbolverdi; og som vi her ser noen momenter fra, ikke minst i setningen: *Gid det gaae dig, som du vil! Det er Hjerte-Fryden*. Her ligger, i kodifisert form, noe av grunnlaget for Grundtvigs innstendige påpekning av kvinners rolle i fortid, samtid og framtid, som likeverdige (gjensidighet og representative), enestående (forskjellige, og dermed ikke lyttet nok til), og nødvendige (hvis de ikke sier hva de føler, ut fra sitt eget hjerte, vet heller ikke resten av kirken hva som er viktig for kirken som helhet) for kirkens fortsatte eksistens.:

*Stor er troen, Kvindelil!
Det er Hjerte-Dyden,
Gid det gaae dig, som du vil!
Det er Hjertens-Fryden.
Samme Herrens gode ord
Aldrig faldt i bedre Jord,
End i hendes Hjerte,
Som os bar med Smerte!*

*Da os vinke rundt om Bord
Davids-Borgens Stole,
Da i Glandsen af Guds ord
Skal sig Støvet sole,
Hjertet, med Forundring stor,
Lære alt paa denne Jord,
Naar Han er hos Sine,
Glemmes Død og Pine!⁴⁷⁸*

Når hjertet i salmetradisjonen godt kan tenkes som skrift på kropp eller en tekst,⁴⁷⁹ er det ikke overraskende eller merkverdig. Samtidig trenger man gjerne å minnes om at begreper og bilder kan oppfattes annerledes enn de betydninger de har i dagligtale i vår verden. For Grundtvig kan

⁴⁷⁷ SV I 96.2 (Dækker Gud nu Bord i Ørken)

⁴⁷⁸ SV I 97.2+8 (*Smuler under Herrens Bord*)

⁴⁷⁹ For eksempel Thomas Kingo:

*Skriv dig Jesu paa mit hjerte,
O min Konge og min Gud!
At ey vellyst eller smerte
Dig formaaer at slette ud;
Denne Opskrift paa mig sæt:
Jesus udaff Nazareth
Denå Korsfæste, er min Ære,
Og min Saligheed skal være.*

Fra *Vinter-Parten* 1689, strofe 15 av 29. Sitert i Anders Malling, *Dansk SALME Historie*, IV, 1964, s. 358

for eksempel hjerte, på linje med bibelen, forestilles som tekst eller bok. Ved å tenke det slik, forsøker han også å bringe på banen elementer i forståelsen av forskjell og likhet mellom tekst og kropp som ellers ikke er like lett å få øye på eller begripe. Som for eksempel i følgende sitat, hvor det handler om å lese med stor oppmeksomhet, eller flittig, både *Skriften* og *sit eget Hjerte*:

*Naar man nemlig for Alvor troer paa en levende Gud, som ser paa Hjertet, og troer paa en virkelig Frelser "fra Synd, fra Død og fra Satans Rige", da kan man hverken, som de Vantro, rive Moralen fra Dogmatiken, eller nøies med den Oplysning, at "Kiærliheed er Lovens Fylde", uden at bryde sig om, enten man har eller fattes den, og ved at læse flittig baade i Skriften og i sit eget Hjærte, lærer man da snart, at disse to Bøger stemme godt overens deri, at det er ...*⁴⁸⁰

I en preken på Marias bebudelsesdag i 1837, kan vi se hvordan det ser ut, som hjerteretorikk, når Grundtvig skildrer Marias roller. Med hans sterke vekt på hjertespråket, kan det ikke overraske at *hjerte* betegner en viktig egenskap ved henne: *hvad der gjorde Jomfru Marie behagelig for Gud og gjorde det mueligt at hun kunde blive Moder til den Høiestes Søn, var ene og alene det skjulte Hjerte-Menneske, som den Hellige-Aand vidner, findes hos alle fromme, troende Kvinder og er saare dyrebart for Gud!...]**Hvor der findes virkelig christen Tro, der har Miskiendelsen baade af Jomfru Marie og af det ældgamle Kirke-Sprog ene sin Grund i Miskiendelse af det menneskelige Hjerte, en Miskiendelse, dette Hjertes store Vildfarelser og hovmodige Tilbøielighed især hos Mænd giver noksom Anledning til, men som dog er lige uforsvarlig og lige skadelig, thi ved at foragte Menneske-Hjertet faae vi ingenlunde Guds Hjerte, som ærede det høilig i Jomfru Marie, men blive mere og mere hjerteløse, og tilgavns Hovmodige af vor Forstand og Viðskab...*⁴⁸¹

At Grundtvig i talen om hjertet som mottagende organ, ikke faller for fristelsen til å lage en passiv variant av det å *motta*, som så ofte i historien; er noe mange har reflektert over i kommentarer over hans tekster, blant andre Villiam Grønabæk: "Det er værd at lægge mærke til, at skønt Grundtvig oprindeligt bestemte følelse og hjerte som modtagelse af indtryk, synes han oftere at bruge ordet hjerte om det aktive end om det receptive."⁴⁸² Samtidig gjør Grundtvig det mottagende til et forbilledlig menneskelig fenomen, ofte gjengitt som *reseptiv mottagelighet* i kommentarliteraturen.⁴⁸³

Den som kanskje aller best har tatt tak i utfordringene ved å forholde seg til hjerte-språk i dag, er Troels Nørager i boka *Hjerte og Psyke*. Det som ikke minst utfordrer, og er hans fortjeneste, er at han bidrar til den kompliserte dialog eller mangel på dialog mellom vår egen tids vitenskapelige, psykologiske diskurs om det som har med hjertet å gjøre, og den ennå eksisterende fromhetsretorikk om hjertet. Selv mener jeg han med dette språkproblem peker på et av de aller ømmeste punkt i det som har med teologi og religion å gjøre i dag. Nørager gir noen viktige byggesteiner som legger grunnen for en fornyet måte å omgås det religiøse hjertespråk på, og kanskje også å framelske en *hjerterets teologi*.⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ Grundtvig, *Christelige Oplysninger især for Lutherske Christne*, 1870, s. 87

⁴⁸¹ Grundtvig, preken på *Marie Bebudelses Dag 1837*, Christian Thodberg, *Grundtvoigs Predikener*, 10, s. 151-156

⁴⁸² Villiam Grønabæk, *Psykologiske Tanker og Teorier*, 1951, s. 96

⁴⁸³ Se for eksempel Peder Balslev Clausens artikler, litteraturlista.

⁴⁸⁴ Troels Nørager, *Hjerte og Psyke*, 1996, særlig s. 322-328: *Hjerterets teologi*. Se også min egen konklusjon.

Hverdag,

eller *Hverdagsspråkets kosmologi.*

Salmegenren er i seg selv en språkform som bygger på primær erfaring i det daglige. Det kan en se av selve språket i salmene, selv om salmer for mange i vår tid fortoner seg som tekster blottet for hverdagslig mening. Det hverdagslige som fenomen har igjen fått ny oppmerksomhet i forskning.⁴⁸⁵ Temaet kunne med stort utbytte vært gjenstand for en større undersøkelse av Grundtvigs tekster fordi han har en bevisst strategi med å tenke og dikte i forpliktelse på hverdags erfaringer.

I salmene bringes enhver tid i relasjon til det som kalles høy-tid, ethvert sted med det som kalles hellig sted, enhver handling med det som kalles hellig handling. Som en begivenhet, som en kjærlig begivenhet (et slags bryllup), som en mulighet for å gi mening, glans og verdighet til hverdags erfaringer. Salmer er i sitt vesen en uforbeholden attest til det Kierkegaard kaller *det høiestes Fellesskab: kiærligheden.*⁴⁸⁶

Hvordan kommer dette til uttrykk i Grundtvigs salmer? Hvordan er gudsrelasjonen, som kjærlighetsrelasjon, satt i forhold til hver dags betingelser og skiftninger?

Det kan for eksempel komme til uttrykk i selve tematikken dag/natt, morgen/kveld og tidsspennet i mellom.

Som et uttrykk for det syngende jeg' ets møte med det du som representerer det hellige i kraft av sangen som forbinder de to, fra morgen til kveld, kan en betrakte andre strofe i *Giv mig, Gud, en Psalme-Tunge*:

*Himlene din Glands forkynde,
Lad hver Morgen mig begynde
Dagen med din Priis!
Og naar Aften-Klokken ringer,
Lad min Sang paa Lærke-Vinger
Stige ligerviis!*⁴⁸⁷

Grundtvig er sterkt bevisst på at salmer skal ta høyde for de store avgrunner og de lyseste og sterkeste drømmer og høydepunkt. Like sterkt skal alle grader og de tusen nyanser i det alminnelige liv være representert i salmetekster. Ofte kommer det hos Grundtvig fram med begrepet *det Jevne*, slik som i følgende strofe, som blant annet handler om hvilke tegn troen er knyttet til i levd liv:

Vor Tro er ei paa hvadsomhelst,

⁴⁸⁵ Se for eksempel Stanley Cavell, *Erfaring og det hverdagslige*, 1988

⁴⁸⁶ Se samme kapittel, aller første sides ingress.

⁴⁸⁷ SV I 62. 2 (*Giv mig Gud, en Psalme-Tunge*)

Man Christendom vil nævne,
 Men kun Hvad os har skabt og frelst
 Og fører paa det Jævne,
 Og saa paa Alt hvad Troens Aand
 Os leder til med kiærlig Haand,
 Alt efter Hjertets Evne!⁴⁸⁸

For Grundtvig var det en vesentlig bestemmelse av den gode salme at den nettopp klarte å uttrykke det hverdagslige på en liketil, sann og sakssvarende måte. Det kommer på flere måter også til uttrykk i de refleksjoner han gjør seg over salmen som tekststart, for eksempel i *Anmeldelse av Kingos salmer*.⁴⁸⁹ Her viser han på en særlig tydelig måte hvordan Kingo i sin salmekunst lyktes med å skape hveredagspoesi, *små hoerdagsbilder over de mest dagligdagse temaer osv.*, til forskjell fra det Grundtvig oppfattet som rasjonalimens problem med hensyn til salmesyn; at de ville gjøre salmer om til en viss type kunstpoesi mer enn hverdagspoesi.

Hvile

Hvis det var noe Grundtvig søkte, så var det hvile. I ekstrem grad og forstand, men sjelden i det hverdagslige liv.⁴⁹⁰ Hvile var for han så viktig som fenomen, at han ikke kunne leve uten håpet om en evigvarende hvile. Det som var karakteristisk for hans forhold til hvile, var at han til tross for denne ekstreme lengsel etter hvile, aldri falt for fristelsen til noen former for dødslengsel som man finner så ofte i kristendommens historie, og som ikke minst salmeretorikken er rik på, og inviterer til.

At Grundtvig, som heterofil mann, fant større hvile hos kvinner enn hos menn, og at hans lignelser om kirken ofte ble gitt kvinnelige metaforer, er kanskje ikke så rart. Særlig ikke når han er ute etter en hvile som ingen kan ta fra han, en evig hvile. Slik kan han si det:

Kirkens Favn og derfor kaldes
 Rettelig et Moder-Skiød,
 Naar der sørges, naar der faldes,
 Altid der er Hoilen sød!⁴⁹¹

Samtidig er det viktig å påpeke at det er fleksible bånd, relasjoner og identifikasjoner det er tale om i denne hvilemetaforikk knyttet til det relasjonelle. Grundtvig lengter (også som delaktig i *Sang-Værket's* befolkede jeg og vi) som mann etter det kvinnelige, han lengter også som kvinne etter det

⁴⁸⁸ SV I 93.3 (Til klart Guds Ansigt vi skal see)

⁴⁸⁹ Grundtvig, "Psalmer og aandelige Sange udgivne af P.A. Fenger, Præst", *Theologisk Maanedskrift*, 1827. Se kap 1.3., *Sang-Værket og Kristenhedens Syostjerne*

⁴⁹⁰ Det sies at han sov svært lite, ofte i en stol, med bena i vann. Samtidig går det an å betrakte hans depresjonsperioder som ekstreme behov for nettopp: hvile.

⁴⁹¹ SV I 19.3 (Kirken er som Himmerige)

mannlige når han identifiserer seg med kvinnen, for eksempel i *Med sin Alabasterkrukke*.⁴⁹² Han lengter i andre roller enn som elskeren, han lengter som venn, som far, som barn, etter hvile. Han lengter etter en Gud som er både kvinne og mann (androgyn trekk), han lengter etter seg selv – som kvinne og mann, som helheten av kvinne og mann, hvor han selv altså er mest mann.

Grundtvig spiller på hvileelementet på forskjellige måter, og ikke minst på måter som inngår i den kristne tradisjons retorikk. Her er hviledag og forholdet mellom hvile, liv og død knyttet til faste forestillingsmønstre og forståelsesrammer. Det kan vi for eksempel se i følgende strofe, hvor dødens dystre, men nødvendige hvile omtales som et dramatisk spenn og oppgjør med dødens krefter. Her påpekes Jesu hvile i graven som ikke bare utenfra kommende skjebne og kraft, men hans egen villighet til å gå inn i denne dødens dramatik. Det greske preg er tydelig:

*Korsfæstet blev du uden Sag
Og holdt i Graven Hvile-Dag,
Men kun for selv Du vilde,
Og da paany Du klar opstod,
For Døden Du gav Adam Bod,
Med Drik af Livets Kilde!
O, tænk paa os, Korsfæstede!
nu er Du i dit Rige!*⁴⁹³

Grundtvig kan kalle de dødes tilværelse for *Hvilen sød*.⁴⁹⁴ Døden er bare sød i den grad den kan karakteriseres som et sted for gudsnærvær, for kjærlighetens endelige seier, når den er *Alt i Alt*. Ellers er den først og fremst *den sidste Fiende* hos Grundtvig.⁴⁹⁵

⁴⁹² SV I 211

⁴⁹³ SV I 123. 3 (*Ved Kundskabs-Træet, urteviis, fordansket versjon av Gammel-Græsk Søndags-Psalme*)

⁴⁹⁴ Dig berømme vi i Støvet,
Helgene i Hvilen sød,
Som med Glands fuldendte Løbet,
Prise end dit Skjød;
Saa du med vor Herre boer
Høit i Himmel, lavt paa Jord,
Knæler som den Mindstes Lige,
Krones i Guds Rige!
SV I 350.2 (*Christi Kirke! lydt du kvæde*)

Fri os fra Ondt i allen Stund,
Og kom ihu, vor Tid er ond!
Opreis os Fader, naar vi faldt!
Og fra det Værste, fremfor Alt,
Os fri og frels i Liv og Død;
Til Himlens Fred, til Hvilen sød!

Da, Fader i det Høie da
Vi sjunge klart Halleluja!
Dit Rige er i Evighed,
Med Magt og Ære, Fryd og Fred!
Ja, Amen! frelst er hvad der faldt,
Og Kiærlighed er Alt i Alt!
SV I 89.8-9 (*Vor Fader god i Himmerig*)
⁴⁹⁵ Se *Fiende*, samme kapittel.

Ild - is/vann

Grundtvig var naturligvis fortrolig med den kirkelige og filosofiske retorikk omkring elementene (jord, luft, vann, ild) i ulike varianter.⁴⁹⁶ I tillegg var hans dikteriske oppfinnsomhet og språkmektighet av et format og en virilitet som gjorde at han turnerte disse grunnord og bilder på en suveren og særegen måte. I det ene øyeblikk gir de allusjoner til den ene diskurs, i det andre til en annen, ofte til mange på en gang, og nesten alltid til en svært egenartet forpliktethet på levd liv, på erfaring, på det dagligdagse ved disse språklige fenomener.

Hva gjør han for eksempel med elementet *ild*, og med den nordiske vintervariant av vann: *is*? Allerede her merkes den stedbundethet, den kontekstualitet som han så gjennomført sverger til. Det er ikke overraskende at han, som kirkens ikonografi alltid har gjort, i særlig grad knytter *ild* til pinsen, og utnytter ildens egenskaper for det den er god for. Han får alltid med det musiske, sangen, som del av de tegn som følger med når noe fylles med liv, kjærlighet, kraft, indre og ytre glede, utholdenhet, skjønnhet og prakt:

*O Hellig-Aand! som Pindse-Dag,
Gak naadig under lave tag
Ind i vort Hjerte-Kammer,
Og tænd der med din Straale mild
Et Alter-Lys, en Offer-Ild,
Som himmelsk os opflammer!
Herlig, kjærlig, uden Ende,
Luen brænde,
Mens du træder
Frem for os i Præste-Klæder!*

*Staae Du os bi med gode raad!
Kom os til hjælp med Helte-Daad,
Saa, hvad vi end skal lide,*

⁴⁹⁶ Selve salmegenren i sine klassiske former er bærer av en slik filosofisk/kristelig retorikk, hvor elementær tale om verden, mennesket og det hellige finner sted. Allmenn erfaring knyttes til grunnleggende begrep og gudrelasjon. Det skulle være nok å ta et eksempel, som viser hvordan deler av den filosofiske elementære er selvfølgelig for en rimsmed som Thomas Kingo. Her i en salme for den situasjon som kalles *måltid*, altså det helt elementære: å spise. Salmen er medium for ritualisering av måltid, her i en variant som Kingo har kalt *Smaa Børns Hierte-suk eller Boord-Læsning for Maaltid.*

*Vor Disk og Dug er alt bered,
O GUID, for din Barmhiertighed,
Velsigne disse Gaver saa
At vi kand Legems Styrke faae,
GUID mætte hver som hungrig er,
Og Suk for brød til Himlen bær,
Giv Fred og Frugt i vore Land,
Velsigne Jorden, Luft og Vand,
Bevar vor Christen Øfrighed,
Giv os vor Næring af vor Sved,
Spiis og vor Siæl med Livsens Brød,
Det Jesus tiende med sin Død. Amen*

Thomas Kingo, *Aandelige Stunge-Koors Anden Part*, 1681. Sitert i Hans Brix/Paul Diderichsen/F.J.Billeskov Jansen (udg), *Thomas Kingo. Samlede Skrifter*, III, 1975, s. 249

Se også en lignende variant av denne teksten i Norsk Salme Bok, 1985, nr 791

Med Ordet, Troens faste Grund,
 Guds ord i Hjerte og i Mund,
 For Kronen kiækt vi stride!
 Templet, stemplet med Ild-Tunge,
 Som kan sjunge
 Mellem Luer,
 Reis igien med Himmel-Buer!

Udlok af Herrens Kirke-Fjeld
 Til os det honningsøde Væld,
 De sande Glæders Kilde,
 Saa for al Verdens Gods og Magt,
 Dens Ære, Viisdom, Lyst og Pragt,
 Vi Dig ei miste vilde!
 Tone, throne, lad i Barmen
 Guddoms-Varmen,
 Fast omfavnet
 Med din Ild i Jesus-Nævnet!⁴⁹⁷

At ild og kjærlighet henger nært sammen, og at den gjenkjærlighet mennesket bærer til sitt opphav, Gud selv, hører hjemme i nestekjærlighetens rom, er tydelig i følgende strofe:

Gavmildhed din i al sin Fylde
 Skærpe os ind, hvad dig vi skyldte!
 Broder-Kjærlighedens Ild
 Blusse favrt og brænde mild!
 Kjærligheds Vidunder!⁴⁹⁸

Ilden har, ikke minst i den middelalderlige retorikk, vært knyttet til forestillinger om helvete. Som uttrykk for de tilsynelatende allmektige adskillelseskreftene i verden, som Grundtvig fryktet over alt, bruker han mer enn frimodig dette språk, selv om han vokter seg svært alvorlig for å misbruke denne type tale. Slik jeg tolker det, lar han (i moden alder) begrepet helvete først og fremst representere de helveter mennesker opplever gjennom sine sårbare og dyrebare liv, og knapt som en henvisning til tilstander og steder som går ut over dette livet, eller har et eget sted i verden, ut over det at alle steder som savner gudsnærvær er som et helvete, over alt. Slik sett har nettopp all virkelighet en helvetesdimensjon ved seg som må håndteres med visdom, kunnskap og kløkt.⁴⁹⁹ Slik kan han bruke *ild* (*Lue-Flod*) om helvetet:

Imens Du da er Lille,

⁴⁹⁷ SV I 379.1+4+6 (O Hellig-Aand! som Pindse-Dag)

⁴⁹⁸ SV IV 80.4 (Vær du høiløvet og velsignet)

⁴⁹⁹ Se f.eks. Grundtvig, *Taler paa Marielyst Højskole*, s. 10, sitert i Bosse Bergstedt, *Den livsupplysande teksten*, 1998, s. 210: Det fuglevingede Ord paa Tungen, bærer Lyset usynlig i sig, kan bære et heelt Himmerige eller Helvede i sig og bærer sædvanlig lidt af begge Dele.

*Lad saa os blande Blod,
 At ei os kan adskille
 Selv Helveds Lue-Flod!
 Da skal i Himmerig,
 Med Aands og Hjertes Glæde,
 Jeg Jule-Psalmer kvæde
 For Fader og for Dig!⁵⁰⁰*

Bruken av *is* er ikke minst viet Grundtvigs uavvendelige behov for å si noe om de tilstander i livet som ikke var til å leve med, særlig indre innestengthet og mangel på kontakt og kommunikasjon; med selvet, med andre, med det hellige. Kulde er kanskje det som tydeligst uttrykker Grundtvigs følelse av avstand og angst.⁵⁰¹

I følgende gjendiktning av Kingo er det frykten for den etterfølgelse av Jesus som naturlig nok, men ikke uten frykt og beven, medfører også det å ligne Gud gjennom lidelse og død. Det skaper angst for denne forpliktethet hos jeg'et. En ærlig frykt framstilles, og en like, eller kanskje desto større overbevisning når jeg'et bare enda tettere vil knytte bånd til det som etablerer denne forpliktethet: forholdet til Jesus-barnet, på godt og vondt. I erkjennelse av denne dobbelthet sier det elskende *jeg* at det ikke riktig vet hvorfor det ønsker denne forbundethet, siden det koster så mye, og heller ikke kan forklare hvorfor lengselen er så enormt sterk. Resultatet er at relasjonen virker mer enn uoppløselig, og uttrykker en svært dyp kjærlighet. Jeg'et elsker det hellige slik:

*Det tit mig vel forhindrer,
 Det isner i mit Blod,
 Dog er der Lidt, som lindrer
 I Hjertets dybe Rod,
 Jeg veed ei, hvad det er,
 Som føder Lyst og Længsel
 Til, trods al Verdens Trængsel,
 Dig ret at komme nær!⁵⁰²*

Grundtvigs forhold til mystikken fortjener stor oppmerksomhet. Ikke minst med hensyn til billedbruk, men også til andre momenter, som tidligere nevnt. I sitt opprør mot pietisme, ortodoksi og rasjonalisme, kaster han aldri barnet ut med badevannet, men tar det beste fra hver av disse retninger, samtidig som han åpner opp for det vell av visdom som kirken og verden alltid har hatt, og som blant annet kommer til uttrykk i dens fromhetsretorikk som salmepoesi.

Ild er et svært gjennomgående bilde i store deler av den kristne mystikk, i sine mange varianter fra den katolske *hjerter* –retorikk og ikonografi, til pietismens varianter av lignende språkformer. Det er mange spor av dette i salmeretorikken, og begge tradisjoner bygger naturligvis på bibelsk språk og metaforikk. Det aller mest kjente og kanskje et av de mest representative uttrykk for hvordan

⁵⁰⁰ SV I 180.8 (*Min Soel, min Lyst og Glæde*)

⁵⁰¹ Se neste sitat.

⁵⁰² SV I 180.5 (*Min Soel, min Lyst og Glæde*)

Grundtvig håndterer mystikken, finner vi i hans gjendiktning av *Hil dig Frelser og Forsoner*. Her spiller han sterkt på elementer som vann og is, vann i mange betydninger (frelserens kroppsveske, kilde, flod som smelter osv.), og is som uttrykk for den motstand og avmakt i mennesket som gjør hele lidelsen nødvendig og dramatisk. Sår-metaforikken er sterk, og kjærlighetstalen på sitt aller ypperste innenfor kristen kjærlighetstale. Både fordi den saklig er på bristepunktet og grensen til masochisme på dette punkt, uten å ta overhånd, og fordi den i Grundtvigs retorikk virkelig får den menneskelighet, verdighet og avvísning av lidelsesideologi som den nettopp trenger for ikke å bli pervertert i sin tale om mennesket og det hellige. Fristelsen er på den ene side å tegne bildet i manglende respekt for menneskers lidelse, på den andre å forherlige den samme lidelse.

*Ak, nu føler jeg tilfulde
Hjertets Haardhed, Hjertets Kulde!
Hvad udsprang af disse Fjelde,
Navnet værdt, til at giengælde
Frelser-Mand, din Kiærlighed?*

*Dog jeg troer, af dine Vunder
Væld udsprang til stort Vidunder,
Mægtig til hver Steen at vælte,
Til Iis-Bjerge selv at smelte,
Til at tvætte Hjertet reent!*

*Derfor beder jeg med Taarer:
Led den ind i mine Aarer,
Floden, som kan Klipper vælte,
Floden, som kan Iis-Bjerg smelte,
Som kan Blod-Skyld tvætte af!*

*Skjøndt jeg maa som Blomsten visne,
Skjøndt min Haand og Barm maa isne,
Du, jeg troer, kan det saa mage,
At jeg Døden ei skal smage,
Du betalde Syndens Sold!⁵⁰³*

Den andre velkjente versjon av Grundtvigs åpne tale om menneskets frykt for døden, er i salmen *At sige Verden ret farvel*. Her er kjærlighetstalen, med all sin ærlige frykt, sterkere knyttet til de feminine bilder, og overgangen fra dødsfrykt til tillit skildret som forskjellen på dødens *Istap-Haand*, til barnets aller tryggeste sted, fylt av lyst og mulighet for å sove: *ved sin Moders Bryst* :

*Før Døden med sin Istap-Haand
Gjør Skiel imellem Støv og Aand,*

⁵⁰³ SV I 232.7-9+11 (*Hil dig, Frelser og Forsoner*)

*Bortvifter Hjertets varme,
 Indslumre skal jeg da med Lyst,
 Som Barnet ved sin Moders Bryst,
 I dine Frelser-Arme*⁵⁰⁴

Grundtvig bruker også is-bildet når han mer er innenfor den mytologiske retorikk, i nordisk variant, som i følgende strofe:

*Hold i Hævd, hold højt i Ære,
 Da vort gamle Modersmaal,
 Skabt til alt, hvad vi kan bære,
 Døbt i graad ved Balders Baal,
 Tidlig snublet paa Glatisen,
 Men oprejst i Kæmpevisen
 Og gjenfødt i Julesang!*⁵⁰⁵

Det blir unektelige noe annet å identifisere *Ånden* i treenigheten med ild, når et grundtvigsk spekter er tatt med i betraktningen av hva *Ånd* er i sitt mangfold. Ikke minst når man tenker på hele Grundtvigs helligåndsteologi. *Ånden* kan sies å være hele *Sang-Værkets* hovedaktør, idet den gudskjærlighet mennesket er objekter for og subjekter i, representerer den myndighet mennesket er gitt i og med sin eksistens, som delaktige i *Aandens* virkelighet. Denne virkelighet kjennetegnes ikke minst av ild, kjærlighetens ild, som brenner, lyser og gir kroppen dyp sanglyst. I den følgende strofe, en gjendiktning av en latinsk hymne, ser vi også hvordan dette er tradisjonsstoff, som Grundtvig knytter dypt an til i sine salmer:

*Gud Hellig-Aand! opfyld med Lyst
 Din troende Forsamlings Bryst!
 Med Himlens Ild du os antænde,
 Af Christi Kiærlighed at brænde!
 For Hjerterne Dig aabenbar!
 Oplys dem med din Lampe klar!
 Saa alle Tunger trindt paa Jord
 Eenstemmig prise Troens Ord,
 Og sjunge som i Engle-Chor:
 Halleluja, Halleluja,
 Halleluja!*⁵⁰⁶

⁵⁰⁴ SV IV 95.9 (*At sige Verden ret Farvel*)

⁵⁰⁵ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 83

⁵⁰⁶ SV 1. 112 (med samme tittel; og "Efter det berømte *Latinske Vers Veni Sancte Spiritus*")

Ja/nei

*Af den Dram i Dødens Dvale
Mennesket er vaagnet nu,
Har sig rejst, begyndt at tale,
Kommer "Ja og Nej" i Hu,
Finder i sit eget Indre,
Lydefuldt kun mer og mindre,
Et livsbilled af sin Gud.⁵⁰⁷
Grundtvig*

All teologi som bruker et personalt språk om gud og gudsrelasjonen, slik at det som sies om det hellige henter sitt språk og sin mening fra de primære relasjonenes verden, vil på det aller dypeste hente sin autoritet og sin skjebnesvangre tale fra gudens *menneskelige* egenskaper, det helliges personlig opplevde former for avvising og aksept av mennesket. Når Gud sier: du er god nok, for meg, eller: du holder ikke mål, du er bra, men ikke bra nok el.l., vil dette være dypt avgjørende for menneskets opplevelse og oppfattelse av egenverdi og verdighet. Derfor blir også menneskets avhengighet av *den andres dom* (her: gud) en skjebnesvanger avhengighet.

Dette forhold er i protestantisk preget religiøsitet, særlig blitt en del av *språkets makt* mellom mennesker, på nesten alle nivå i samfunnet. Salmeretorikken, som del av , og ofte nøkkel til å forstå denne religionsformen, viser i hver eneste salme, direkte eller indirekte at det går om menneskets verdighet, grader av aksept eller avvising, slik det hele tiden står *coram deo* med sitt liv og sin historie. Alt står og faller med gudsrelasjonen, og det gjør det naturligvis fordi det er denne relasjonen som konstituerer alle andre relasjoner, og derfor er fundamental for selvforståelsen og verdensforståelsen.

Hva sier salmeretorikken om menneskets *makt* til å si ja og nei til hverandre? Hvordan kan man skildre det som teologisk tale?

All tale har en eller annen form for åpne og lukke-makt. Det er derfor all tale kan betraktes som en del av en større kjærlighetsdiskurs. For hvis det er noe kjærligheten har makt til, og daglig gjør, så er det å gi gyldighet til menneskers ja og nei, vet ikke, og kanskje.

Noe av menneskets likhet med Gud, kommer aller tydeligst til uttrykk i denne alminnelige og ofte mer enn voldsomme åpne og lukke-makt vi har overfor hverandre. På mer eller mindre fundamentale måter betyr talens ja og nei at mennesker hver dag åpner og lukker egne og andres liv og muligheter. *Med vår åpne og lukke-makt er vi hverandres guder, eller kommer det gude-like fram som konkret makt.*

Derfor er religionens oppfordring til å ligne og å følge en *god* gud ikke noe som primært rettes til spesielt interesserte, men mer noe som framstår som forventning og nødvendig krav til mennesker, for at maktene ikke skal overstyre levd liv. Noe av religionens aller viktigste oppgave er å få mennesker til å erkjenne sin makt, sin gudemakt over hverandre. Slik at det skal bli mulig å gjøre det beste ut av situasjoner, at vår gudemakt skal kunne bygge opp mer enn å bryte ned, og begrense skader.

⁵⁰⁷ Grundtvig, *Kristhedens Syvstjærne*, 1860/1883, s. 149, strofe 18

En slik primær erkjennelse av religionens vesen vil på den ene side kunne hindre at religion blir from luksus, noe for spesielt interesserte, og som man ellers kan klare seg uten, og på den andre siden forbygge menneskers tilbøyelighet til å unnskylde sin makt og sin avmakt med henvisning til at man jo er *bare menneske og ikke gud*. Det nytter ikke å unndra seg andres blikk. Vi er alle av gudeætt, og må stå til modent ansvar for våre ja og nei, sier religionen (og særlig Grundtvig) på et vis. Den gir mennesker et gudelig ansvar for livsutfoldelse, og for skapende løsninger på vanskeligheter.

Salmeretorikken som alltid har oppmerksomhet knyttet til en grunnrelasjon (med multiiple perspektiver), til et jeg eller et vi, og et du eller en gud eller også flere aktører på en gang, vil alltid eksplisitt eller implisitt uttrykke en fortettet stemning som tilsvarer en spenning mellom aksept og avvisning i relasjonen, en regulering av relasjoner.⁵⁰⁸

Det er alltid slik i salmer at *et eller annet står på spill* i relasjonen som er beskrevet. Det er alltid noe som er eller kan bli eller har vært problematisk i relasjonen, og som er i bevegelse. I denne type tekster, er relasjonsbeskrivelsen styrt av det overordnede mål at noe skal lykkes før teksten er ført til ende, fortellingen fullført, bildet er avsluttet, meditasjonen er gjennomført. Det som er krenket, brutt, såret, skal på forskjellige måter bringes til oppreisning, bli leget, finne sin løsning. Bare slik kan grunnrelasjonen gjenopprettes som god, slik at Gud skal kunne være og fortjene navnet Gud, for at mennesket skal få igjen sin verdighet som elskverdig, som elskende, som akseptert til tross for mangler, brudd og svakheter.⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ Dette gjelder salmen som genre, og er derfor litt meningsløst å belegge. Men for å ta et eksempel fra vår egen eksplisitt norske kontekst, så er salmen *Med Jesus vil eg fara* et godt eksempel. Salmen handler om grunnrelasjonen menneske-Gud. Videre at dette som livsforløp mellom vugge og grav er grunnrelasjonen som ekspliseres og foregår på menneskets mange (livs)arenaer, i relasjoner. Ikke minst ser vi at noe står på spill (står det gode liv imot), og at det hele bringes på plass, i løpet av og ikke minst til slutt i salmen, hvor døden på en og samme tid betyr en fundamental slutt, samtidig som den er tegnet på at livet ikke tar slutt, men er overgang/inngang til et liv som betyr en evig forening med den livgivende makt du'et i salmen representerer. Her, som ofte ellers i salmer, er bibelske forestillinger, naturbilder, menneskets væren og skjebne forent i symboler for hellighet, fortalt som en enkel kjærlighetsfortelling om det å være i følge med noen:

*Med Jesus vil eg fara på livsens ferd i lag,
Gud, lat den samferd vara alt til min døydag!
Det er mi høgste æra, det er mi største ros,
hans fylgjesvein å vera og vandra i hans ljøs.*

*Min Jesus, sannings stjerna, lys upp min mørke veg!
Mitt hjarta vil so gjerna få fylgja etter deg.
Du lyser enn i verdi som før frå Betlehem.
Ver du mitt ljøs på ferdi, til heim med deg eg kjem!*

*Min Jesus, gjævast givnad, min eignatut og skatt!
I all min gang og livnad meg støtt for auga statt!
Som vesle blomen trugen ser opp mot sol og dag,
til deg så vender hugen, til deg kvart andedrag.*

*Min Jesus, Sarons lilja, bløm fagert opp i meg!
Lat ingen ting meg skilja og rivra bort frå deg!
Du vintre i Guds hage, min kjære Herre Krist,
unn også meg den lage å veksa som din kvist!*

*Du til di grein meg sette alt i min fyrste vår,
med livsens dogg meg vætte, gav sol og signa år.
Du vil og vokster gjæva alt til min siste lutt:
Lat meg i deg få leva, i deg få anda ut!*

Elias Blix, 1875, *Norsk Salme Bok*, 1985, nr.418

⁵⁰⁹ Eks. :

Skriv deg, Jesus, på mitt hjerte,

Med et så programfestet mål, skal det mye til å skape tekster som gir troverdighet som uttrykk, i dialog med levd liv, med reelle konflikter. Derfor er salmekunsten kanskje framfor alle andre genre svært krevende. Når salmer har blitt så mye brukt, og kunnet fungere så godt, henger det blant annet sammen med at de nettopp har klart å være speil for menneskelig erfaring med ulike typer konflikter og problemer.

Grundtvigs erfaring med spennet mellom aksept og avvisning var så intens gjennom hele livet, at man skal lete lenge etter mennesker som tåler å leve i et slikt spenn uten å gå til grunne i det, eller også å overspille sin rolle i verden. Mange mente nok at Grundtvig overspilte sine roller, og han gikk bokstavelig talt til grunne flere ganger. Ser man på hans bidrag til salmediktningen, er det likevel ikke mulig å gjøre noe annet enn å bøye seg for den skaperkraft, den innsikt, visdom og nyskaping han bragte ved disse salmer. Det betalte han en høy pris for, ikke minst i form av en konsekvent ærlighet overfor de vulkanske krefter som slåss om overtaket i hans indre. Enkelt kan dette kalles kampen mellom *aksept* og *avvisning*, og som Grundtvig blant annet lyktes med å *kultivere*; av nødvendighet. Slik utkrystalliserte hans kamper seg til *gaver* han ville gi sine medlevende og sine etterkommere.

Det å opprette et språklig rom som tar høyde for ulike grader av *aksept* og *avvisning*, forstått ut fra erfaring og som uttrykk for relasjonen til det hellige, er salmens kunst fremfor noe. Når salmer lykkes med å speile, og dermed så å si gjøre virkelig for mennesker at de har verdi, både på grunn av seg selv og til tross for seg selv, i kraft av forestillingen om en kjærlighet som skaper denne virkelighet, skapes på det beste en virkelighetsforståelse som nettopp handler om dette at det syngende jeg er akseptert, fullt ut. Slik tilsvarende alle mennesker er til i kraft av hverandres aksepterende kraft. For Grundtvig er denne forestilling hans viktigste definisjon av hva mennesket er: det har sin eksistens i kraft av et aksepterende blikk utenfra, innenfra, mellom; slik det selv aksepterer andre, seg selv, verden. Enhver eksistensform er betinget av en slik positiv energi, som Grundtvig kaller *kjærlighet*, og som er hellig. Det helligste av alt.

Hvordan kommer dette spenn og denne spenning og denne forløsning, som kjærlighetstale, fram i Grundtvigs salmer? Hvordan kan vi se at hans tekster er skapt ut fra følelseskampen mellom aksept og avvisning?

Det har blant annet Ulrich Vogel svart på i sin bok *Bankede på ved Paradis*.⁵¹⁰ Der viser han blant annet at det gir langt mer mening å tone ned Grundtvigs mentale forstyrrelser som sykdomsdiagnose, slik det har blitt gjort til nå, og heller velge andre former for språk og tilnærming når man vil finne svar på og uttrykk for hva det var som plaget mannen. Han viser også på en forbilledlig måte hvordan det gir mening å tolke selve det å skape salmetekster som

*du min konge og min Gud,
at ei lyst, ei heller smerte,
deg formår å slette ut!
Denne innskrift på meg sett:
Jesus i fra Nasaret,
den korsfestede, min ære
og min salighet skal være.*

Thomas Kingo, 1689, *Norsk Salme Bok*, 1985, 597

⁵¹⁰ Ulrich Vogel, *Bankede paa ved Paradis, N.F.S.Grundtvigs kriseoplevelser*, Frederiksberg 1993

uttrykk for en nødvendig *måte* for Grundtvig å forholde seg nettopp til spenningene mellom aksept og avvísning i hans eget indre på.

Mennesket er i salmeretorikken totalt sjangseløst om ikke aksepten av det gode i *selvet*, i *andre* og i *verden*, overgår avvísningen som kraft, fenomen, erfaring. Det at et du (Gud) i mennesket selv, i den andre, i verden, naturen, kulturen, tiltaler en selv som mer akseptert enn avvíst, slik også jeg/et er aktør i aksept av den/de/det andre, er selve salmeretorikkens nerve og makt; som kjærlighetens makt til å akseptere, først og fremst på grunn av, men ikke mindre på tross av.

Salmen forsøker å *initiere* denne indre og ytre dialog i menneskets kamp for å akseptere seg selv og andre mer enn å avvise, samtidig som mennesket gjennom salmen som medium skal finne hjelp til å identifisere det det må si ja til og nei til for å makte denne livslange oppgave. Denne eksistensielle balansekunst kan illustreres med Kingos salme *Aldri er jeg uten våde*.⁵¹¹ Det at det gode veier tyngre enn det onde i en stadig kamp om overtaket, er også noe av salmens kunst, og dens feiring av det godes overmakt, om enn bare såvidt – hvis man spør ut fra erfaring. Salmens *jeg* kjenner ambivalensens *anatomi*, og makter å uttrykke den uten å jukse med erfaringens mange spill med mennesket i verden.

Det er ikke urimelig å si at Grundtvig trengte og derigjennom representerte menneskets begjær etter og behov for å kjenne seg akseptert av en hel hær av aksepterende krefter i tilværelsen; tradisjonen, religionen, hverandre, naturen, kosmos. Det er på den måten det kan gi mening å si at han "brukte" bibelen og den bibelske virkelighet for å sette seg selv representativt på plass i tilværelsen. I salmediktningen hans skjer det blant annet med innskriving i den kristne billedverden, som han lommekjent og ekstremt bevandret øser av som inspirasjon, i form av bilder, fragmenter, visdom, forestillinger.

Alle salmer har på en eller annen måte bibelske forelegg. Et av de aller mest kjente forelegg og fortellinger fra det nye testamente, er beretningen om den fortapte sønn. Den inngår også som ett av de mest brukte symbol på forestillingen om en Gud som elsker mennesket, uansett menneskets valg og tilskikkelser i verden. Slik bruker også Grundtvig denne kristne grunnfortelling, og komponerer den inn som en viktig salme i sitt eget salmeprosjekt, med de nyfortolkninger det også gir bud på. Salmen *Kirken er som Himmerige*,⁵¹² er mellom annet også en slags gjenfortelling eller gjendiktning av den bibelske fortelling. Det står åpent hvilke figurer i fortellingen man identifiserer seg med: faren, den hjemmевærende broren, den fortapte broren osv.

For Grundtvigs del er det en hel rekke momenter i hans gjenfortellinger som adskiller seg fra tidligere fortolkninger, samtidig som de knytter an til disse. Særlig karakteristisk i denne salmen er hans måte å framstille kirken som kvinne og mor (siste strofe), slik at han så å si sjonglerer med sitt forelegg i retning av å skildre den fortapte sønns hjemkomst som var det moren som forbarmet seg over han og ikke faren.

⁵¹¹ Norsk Salme Bok, 1985, nr.432

⁵¹² SV I 19 (*Kirken er som Himmerige*)

Det et stort tema innefor kirketradisjonen som fortolkningsfellesskap, at kirken så ofte framstilles som kvinne og mor. Det impliserer en kompleks kjønnsforståelse både med hensyn til mennesksyn og syn på det hellige, som kjønnen virkelighet. Kirken er Kristi fortsatte væremåte i verden ifølge kirkens selvforståelse. At kirken som fenomen så tydelig er gitt kvinnelige attributter, er ikke noe som sier seg selv, men trenger forklaring/fortolkning.

Ved en slik tradisjonsbundethet og samtidig opprør mot noen faste deler av overleveringen, som her for eksempel mellom bibelfortellingen og Grundtvigs gjendiktning, finner vi en måte å endre og å variere de bibelske forelegg på, som utvider fortolkningsmulighetene til tekstene. Det du som i salmens begrep om Gud (som far) aksepterer (og/eller avviser) jeg 'et, blir sterkt endret og utvidet når dette du utvides til også å representere et kvinnelig du.

Overfor temaet avvisning og aksept får det store konsekvenser for oppfattelsen av denne aksepterende kraft som kirken kaller Gud, at Grundtvig på en ganske konsekvent måte kjønner sitt salmespråk, og dermed får fram erfaringspotensiale som ellers ikke ville kommet fram. Når han for eksempel i denne salmen sier at det så å si ikke er mulig for en sønn å gå fundamentalt imot sin mor, som opphavskraft, representerer det en tenkning som Grundtvig deler med mange; at forholdet mellom mor og barn har kvaliteter som er forskjellige fra forholdet mellom far og barn. Konsekvensen i manges bevissthet er blant annet at oppgjøret med morsarven tar seg annerledes ut enn det med farsarven. Det kan man være dypt uenig om, men selve hans retorikk framprovoserer ved sin aktualiserende fortolkning hva fortolkeren skulle måtte mene om det samme, for ikke å si hva kirken skulle måtte mene om slike ting. At det også på en grunnleggende måte berører menneskets forestillinger om det hellige som kjønnen virkelighet, vil enhver forstå. Er den Gud som sier ja og/eller nei til mennesket et mannlig du? et kvinnelig du? et upersonlig du? eller alle deler samtidig? Hvis Magnus Stevns har rett, tar Grundtvig et langt skritt i retning å framheve nødvendigheten av å tale minst to-kjønnen om det hellige, og ikke favorisere det ene kjønn i den religiøse retorikk.⁵¹³

Det er også av svært stor betydning i menneskets tale om hellig aksept og hellig avvisning, at denne tale får preg av de erfaringer som både gjøres overfor det feminine og det maskuline aspekt ved menneskelivet. Ellers vil denne tale lett miste sin troverdighet og overbevisningskraft, og sitt grunnlag i den menneskelige erfaring, som er det man har å forholde seg til i kirkens liv som i livet ellers. Mennesket trenger like mye et grunnleggende ja fra et faderlig som et moderlig opphav for å kunne akseptere seg selv og andre fullt ut.

Grundtvig er konsekvent i sin fremstilling av mennesket som akseptert av det hellige, både på grunn av (først og fremst) og (deretter) på tross av seg selv.⁵¹⁴ Langt sterkere fokus legges i det å styrke bevisstheten om det helliges forsvar av mennesket, enn det å mistenkeliggjøre menneskets

⁵¹³ Magnus Stevns, *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 72-85: *Kvinden i Grundtvigs salmer*. Se også Grundtvig, preken på *Anden Faste-Søndag 1865*, J.C.Brandt, *Grundtvigs sidste Prædikener*, I, 1880 " s. 427-430, for eksempel s. 427: "Gud skabte Mennesket efter sit Billede. Han skabte Mandkjøn og Kvindekjøn." Dette er efter Skabelses-Bogen det gamle Ord om Menneskets Oprindelse paa Jorden, og det vil altid ligge til Grund for den kristelige Betragtning af det levende Menneskebegreb, der oprindelig hæver sammen og er kun til en Tid adskille, for frit og fuldelig og klart at forenes i inbyrdes Kjærlighed, saa Hjærteløshed hos Manden er lige saa lidt menneskelig som Aandløshed hos Kvinden, hvorfor der ogsaa staa skrevet om det fuldkomne Menneske, Vorherre Jesus Kristus: at der er lige saa lidt Mand uden Kvinde, som Kvinde uden Mand i ham.

⁵¹⁴ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 70: *Føler ej vi i vort Hjærte, Vi oprandt af Gudeæet...*

verdighet som elskende og elsket vesen overfor det hellige. I salmene er det uansett et jeg som med like stor sikkerhet konstituerer seg, enten som verdig, uverdig eller noe tredje, og dermed har *inntatt en posisjon* overfor det hellige i selve denne akt.

I salmen *Som Foraarsolen mild og blid*,⁵¹⁵ ser vi hvordan solen som tegn og symbol på gudemakt begynner en av mange fortellinger om hvordan mennesket er akseptert av det hellige. Solen er synonymt med *Trøstermanden*, som i uminnelige tider har beskyttet, varmet og tiltalt mennesket som ren vennlighet og gitt det tilbake friheten når fangenskapet handlet om en eller annen form for fiendemakt (1). Denne gudemakt måtte - ifølge tradisjonen, og Grundtvig - overvinne sin egen voldsomme energi og avvissningskraft: *din Vredes Ild* (2), for å kunne være den makt den ville være som godhet, varme og beskyttelse for mennesket (2). Denne hellige vrede som mennesket kjenner seg truet av (innenfra, mellom og utenfra!), er ikke overvunnet en gang for alle sett ut fra menneskets erfaring, men må apelleres til som overvunnet av det hellige selv, slik at mennesket kan hvile i overbevisningen om at det hellige som vrede er noe det hellige selv har overvunnet, slik at det gode alltid får overmakt (3). Når det hellige kjennes som aksepterende kraft i mennesket, ligner det den følelse man har når en venn man har hatt lenge, bærer over med ens svakheter (4), og omvendt: Når en gammel venn tilgir, er det samtidig et tegn på at helligkraften er i virksomhet, fordi det er slik den viser seg fram i verden...

I alle relasjoner er det minst to parter, og det er aldri nok med hva den ene gjør eller avstår fra å gjøre. Viser den ene tillit, vil den enten bli til skamme av å bli møtt med mistillit eller den vil nå fram og smelte sammen med den andres gjensidige tillit til et møte, en hendelse, et *noe*, kanskje en skatt eller en skade (eller begge deler) dem imellom.⁵¹⁶

Det har aldri vært slik at det hellige ikke har noen bevisbyrde når det gjelder troverdighet, grunn til tro og tillit. Men det er ikke alltid dette kommer direkte til syne i den religiøse retorikk. Man er ofte redd for å tiltale det hellige med anklager. Samtidig er kanskje det å avstå fra anklager mot det hellige det aller største tegn på grunnleggende, uutalt mistillit. Derfor er det i den kristne religion en lang og rik tradisjon for å utfordre det hellige ut fra menneskets erfaring om at det er prisgitt krefter det ikke rår med. Mennesket føler seg stadig sviktet av det hellige.

Det er også en vanlig tanke i religionenes verden at det hellige selv nettopp må *bevise/vis* sin troverdighet, slik at mennesket skal kunne ha tillit. Et av kjernepunktene i den kristne religion (korshendelsen og oppstandelsen) kan bl.a. oppfattes nettopp som en nødvendig hendelse som handler om gudens troverdighet, og det som skal til for at det hellige har bevist sin gyldighet som en troverdig instans. Grundtvig kan si det slik, innimellom mange andre moment i den nevnte gjendiktning av den 85. Davidsalme: *Bevis, du er vor Tillid værd!* (5). I enhver tillitsfull henvendelse til Gud i salmen, ligger det som et skjult moment at det foreligger tvil på om grunnlaget holder, en liten eller stor tvil som må overvinnnes, igjen og igjen.

Ofte er salmens klage over seg selv som liten, uverdig eller syndig ikke bare uttrykk for en selverkjennelse, men like mye en skjult klage og anklage overfor *den andre* (Gud) som svikter, ikke svarer eller ikke ser jeg'et slik det vil bli sett, vil bli svart, vil bli behandlet. Når Grundtvig var langt

⁵¹⁵ SV I 31

⁵¹⁶ Se en liten spennende, og dypt melankolsk tekst om dette: Luce Irigaray, *Og den ene bevæger sig ikke uden den anden*, 1979/1985. Det er en filosofisk betraktning over forholdet mellom datter og mor, sett fra datterens side.

mer forsiktig med denne form for klage enn sine forgjengere i salmetradisjonen, var det fordi han anså det som en uverdigg form for tale om selvet, særlig når den forekom i utrengsmål. Det selvbevisste, myndige menneske er sterkere i hans salmeretorikk.

Selve den salmediktendes konstituering av seg selv som symbol og uttrykk for et kollektivt jeg som gjør seg gjeldende overfor et du, det hellige selv, er i seg selv en svært aktiv og voldsom understrekning av menneskets selvforståelse som verdig part overfor det absolutte i egen person. Det bør betraktes som en utfordrende handling på vegne av mennesker/menneskeheten. Mennesket selv arrangerer jo i salmetekster alle aktører, og må tale på vegne av alle, ikke minst på vegne av det hellige selv, si ordet Gud, uten å ta feil av sin posisjon og sine ord, sin projisering og sin mulige misbruk av ordet.

Når kyss fører til at hjertene smelter, eller når hjertene er smeltet nok til at det fører til et kyss, er det ikke uvanlig å føle *segdypt akseptert*. Det er som om menneskets mulighet til å kjenne seg akseptert kan *nås* på en helt spesiell måte gjennom erotisk handling. Det bruker Grundtvig gjennomgående og sterkt, på mange forskjellige steder i sin salmediktning. Det henger sammen med hans syn på at det hellige, som erfaring, er en tydning og en utdypning av den allmenne erfaring. Vi kan blant annet se det her i strofe 8, hvor de religiøse god-ordene opptrer som aktører i en dans, en fest og en feiring av erotisk karakter idet han sier, som tegn på det helliges aksepterende virkning:

*O Sandhed! hvor det klinger sødt!
Til Naaden siger du: velmødt!
Retfærdighed da kysser Fred,
Saa Hjerter smelte maae derved,
Naar brat sig Bladet vender.(8)*

Et slikt oppbud av vitale ord og vendinger for de krefter i tilværelsen som sier ja til mennesket, ville aldri være nødvendig om det ikke stod sterke krefter imot en slik aksept. Det handler om mangfoldige typer av avvisningskrefter, fra menneskets indre, fra det mellommenneskelige, fra verden og kosmos. I Grundtvigs verden er det særlig ordet *død* som betegner denne avvisningskraft; ulike grader av tilintetgjørende krefter som mennesket er gjenstand for og bærer av.

Samtidig er han dypt fortrolig med tanken på at all avvisningskraft henger sammen med de krenkende fenomener i verden som kalles synd, skyld og skam. Det onde er en levende realitet for Grundtvig, på alle plan og nivå, og som del av hans egen erfaring, i begrenset og utvidet forstand. Men det er liv / død-aspektet som perspektiverer og integrerer synd / nåde-aspektet, ikke omvendt.

Grundtvigs salmer er ment som medier til å iscenesette maktfulle *ja* til gode livskrefter og til kyndige *nei* overfor nedbrytende krefter.

Klage

En kjærlighetstale som ikke har funnet sin klagetone, sitt rasende uttrykk, sitt selvmedlidende, selvforaktende og verdensanklagende repertoar, kan vanskelig klare seg. På det beste har salmer fungert som livsnødvendige *klagerom*, uttrykksformer som man kunne låne sitt plagede sinn til, når man ikke fant sine egne. Eller man trengte ordene for å kultivere mentalt avfall, så det ikke tok overhånd eller skadet, en selv eller andre. Klagekultur som ikke er meningstom syting eller overdreven aggresjon, er et kunststykke av rang, et primært behov i enhver relasjon i verden. Bare når klagen får et passende sted å bo, så å si, kan kjærligheten overta som sterkere og sterkeste makt, slik den inkluderer eller overvinner motmakter, ikke bare støter det uønskede fra seg. Å klage er også en kunst, en personlig kunst og en kollektiv kunst. Det finnes et speilende og stedfortredende moment i ethvert klageuttrykk som kan brukes til å gi rom, slik at smerte kan oppfattes og om mulig, deles. Det å være en konkret klagemur har vært en av salmens viktige funksjoner i den protestantiske kultur.

Når salmens jeg i salmetradisjonen generelt så ofte rakker ned på seg selv i form av elendighetsbeskrivelse av mangfoldig slag, er det kanskje først og fremst fordi jeg'et lider under *den andres fravær*. Jeg'et anklager *den andre* indirekte ved å spørre om det kan være noe galt med en selv siden *den andre/Gud*, til tross for sine mange gode egenskaper (som jeg'et i salmen ramser opp på rekke og rad!), ikke velsigner med den nærhet, varme og bekreftelse som jeg'et trenger for å kjenne seg som elskende subjekt og objekt. Salmeretorikkens mangfoldige selvbebreidelsesdiskurs kan tolkes som en fundamental anklage mot en fraværende Gud. At dette jeg i salmen, som i historien, oftere tenkes som et kvinnelig enn et mannlig jeg, gjør det som kjønnets diskurs særlig interessant,⁵¹⁷ men også kontroversielt og problematisk.

Få kan overgå Kingo,⁵¹⁸ og delvis Brorson⁵¹⁹ i det danske klagekor, og de har alle sine forelegg og forbilder i blant annet Davidsalmene, Jobs bok, Profetbøkene og Klagesangene. Det finnes et stort repertoar av klageformer i den kristne fromhetstradisjon som dikterne spiller videre på i sine egne,

⁵¹⁷ En liten, pregnant tekst om fraværets diskurs, også som kjønnets diskurs, se for eksempel Roland Barthes, *Fragmenter av kjærlighetens språk*, 1977/2000, s. 95-100: *Den fraværende*.

⁵¹⁸ Se for eksempel Thomas Kingo, *Aandelige Sjunge-Kor I*, 1686/1893, *Hjertesuk* (s. 136-137):

*Ak! hvi kan jeg aldrig lukke
Hjertets Dør for Sorg og Sukke
Og en rolig Time faa?
Hvorfor ere mine Dage
Mer end andres fuld' af Klage?
Hvorfor skal jeg arme gaa
Daglig spændt i Korsels Hilde
Og i Øjnes Taare trille
Sindets Smerter i mit Skød?
Hvorfor skal jeg ene vælte
Sorgens Sten, som ej vil smelte,
Om min Graad som Elven flød?
Hvorfor er min Angest mere,
End som ellers ti og flere
Skulde dø og daane ved?
Hvorfor skal min stakked' Aande
Drages gennem Ve og Vaande
I min Suk-Trangbrystigghed?...*

⁵¹⁹ Se for eksempel Hans Adolf Brorson, *Troens Rare Klenodie*, 1739/ 1915, nr. 239 *Min Brudgom, den liflige, skionne og søde...*

*Hand raabte saa kierlig, jeg elskte min Dvale,
Nu døer jeg for idel Hiert-knusende Qvale,
Jeg kurrer og klager, og ængstes saa saare,
Mit hierte det svømmer i blodige Taare.(strofe 2)*

fornyede klageuttrykk. Det gjør også Grundtvig. Ikke minst er han glad i bildet av den tørstende hjort, som i følgende salme føyer seg til en rekke lignende gjen/diktninger med forelegg i Salme 42.

Som klage til de høyere makter i seg selv og i verden, kan man knapt skildre den lidendes bønn og behov og rett til å bli bønnhørt på mer innstendig og dyptfølt måte enn det klageren makter i den følgende salme. Det musiske menneske er her igjen sterkt framhevet som bilde på den aller lykkeligste tilstand mennesket kan befinne seg i. Vi ser det i den sørgende, som er plassert definitivt *utenfor* det musiske; men som må *synge* sin smerte – uten ord eller sang eller samvær, også som tegn på mulighet i det tause. Dette får altså den lidende uttrykt - gjennom nettopp salmen - som er det medium som igjen og igjen medierer mellom fravær og nærvær, sorg og glede, på det aller ypperste i Grundtvigs verden. Dermed er klagesangen fullkommen. Den finner på en måte selv sin plass, sitt medium; noe som gir det nødvendige rom for å kunne finne igjen gledes-tonen:

*Som tørstige Hjort monne skrige,
Alt efter det rindende Væld,
Saa monne og efter dig hige,
O Herre, min tørstige Sjæl;
Thi du er den levende Kilde,
Og drikke saa gerne jeg vilde
For aldrig at tørste igen.*

*De Dage og Nætter henskride,
Og Sjælen kun lædskes med Graad,
Med Sorrig jeg Hænder maa vride,
Jeg veed ikke Frelse, ei Raad.
Ak! naar vil dog Gud sig forbarne!
Ak, naar maa jeg Usle og Arme
Indgange for Herren at staa?*

*Jeg er udi Hjertet saa bange,
De Afgrunde ligge saa nær,
Og paa deres Rand maa jeg gange,
Det er kun en jammerlig Færd;
Jeg svimler, mig Rædsel nedknuger,
Mig Afgrunden visselig sluger,
O Herre! o, hør mine Skrig!*

*Du er jo min Saligheds Klippe,
Paa dig har jeg bygget mit Hus,
Ak, vil du mig glemme og glippe,*

Da synker det flux udi Grus;
 Alt bryde de Bølger og Vover,
 Og medens du tøver og sover
 De lukke sig over min Sjæl.

Naar Andre til Kirke mon gange,
 Da sidder jeg her udi Vraa,
 De kvæde saa liflige Sange,
 Men jeg maa ei høre derpaa;
 Min Sang er at sukke og klage,
 Saa skride de hellige Dage
 For mig, som de søgne, i Kval.

Dog, hvi vil, min Sjæl, du forsage?
 Hvi bøies, hvi bruser du saa?
 Lad skride de Nætter og Dage,
 Og bi paa din Gud, som du maa!
 Engang skal den Morgen oprinde,
 Da frelst du saa glad udi Sinde
 Skal takke og love din Gud.

Hans Lys og hans Sandhed skal føre
 Mig op til hans Tempel i Fred,
 Der Ordet mit Hjerte skal røre
 Og glemme jeg skal, hvad jeg leed;
 Ja, selv skal jeg røre min Tunge
 Til Psalmer for Herren at sjunge
 Til Lov og til Pris for min Gud.⁵²⁰

Kunsten å klage handler om at det destruktive forvandles gjennom prosesser. Salmer har vært medier til slike prosesser. Klage og forakt finner rom i mediet, og kan ved å gjennomgå sangakten fungere som en katharsis. Salmen er som et lite ritual for renselse og forvandling. Noe av klagen forsvinner eller avvises, mens noe av den tas inn i varmen av det gode, i salmen representert ved Guds godhet i mennesket, mellom mennesker, i verden, som musisk virkelighet.

Kors

*Selv du valgte Korsets Skam!*⁵²¹
 Grundtvig

⁵²⁰ SV III 35.1-7 (Som tørstige Hjort monne skrike)

⁵²¹ SV I 232.4b (Hil dig, Frelser og Forsoner!)

Korset er et av den kristne religions aller mest fortettede symbol. Det inngår i kristendommens ulike forestillinger og diskurser som et kronsymbol, og spiller ikke minst rolle i kjærlighetsdiskursen. Innenfor denne har den maktet å bære de paradoksale motsetninger som livet inviterer til, inntil grenser som ellers vanskelig kan navngis. Den setter ord på erfaringer som kanskje ellers ville ligge i det ukjente eller uttrykksløse. Korset representerer en kjærlighetstale som ligger så nær opp til det masochistiske og det voldelige at det stadig er vanskelig å trekke de helt nødvendige grenser. Korset har blitt misbrukt som symbol på de verste måter i hele historien, og er derfor ikke uproblematisk i kjærlighetsdiskursen (som i andre diskurser). Blir det ikke oppfattet som del av, og underordnet oppstandelsen, slik Grundtvig gjør, blir det lett misbrukt.

Grundtvig er som salmedikter, og som del av et stort kor av diktere, en som viser en viss tilbakeholdenhet og beskjedenhet i sin bruk av korset som symbol. Samtidig tar han helt høyde for de forestillinger og momenter som hører til korset som symbol, og blir derfor en fornyer av talen om lidelse i salmeretorikken. Hans dybdepsykologiske språkmektighet representerer på en unik måte et bud på talen om mennesket som gudelikt, selv utsatt for *kors* og *trenghet*, og dets mulighet til vekst og liv.

Hele salmene *Hil dig, Frelser og Forsoner*⁵²² og *Under Korset stod med Smerte*,⁵²³ står som søyler av tradisjonelle uttrykk for mangfoldige sider ved korset, uttrykt på en grundtvigsk måte. En undersøkelse av den teologi som ligger i salmenes poetisk/kultisk uttrykk, brukt jevnlig i gudstjenesteliv, ville, slik jeg ser det, være like interessant å undersøke som tradisjonelle dogmatiske måter å tolke og forstå korshendelsen på. Salmene er den protestantiske folkelighets uttryksform framfor noen, og har preget folks tenke og væremåte mer enn foreløpig registrert blant forskere, og utgjør en utforsket mentalitet i nordiske former for kristen spiritualitet.⁵²⁴ I salmens diskurs, også om korset, blir de relasjonelle, de kjønne, de erfaringsmessige sider ved korset som fenomen helt eksplisitt og naturlig tematisert. Dermed isoleres ikke korsretorikken til en eller annen isolert dogmatikk eller filosofi, men er med i en helhetlig og konkret, hverdagslig fortolkning av korset.

I det følgende gis noen få eksempler på hvordan Grundtvig bruker *korset* i salmene. Først i en gjendiktning av en strofe av Kingo hvor menneskets kjærlighet til det hellige Jesus-barnet dypt vegrer seg for de konsekvenser denne kjærligheten får, slik man kjenner det fra forestillingen om etterfølgelse; at kors følger i den troendes vei. Dette fyller dikterjaget med frykt; det *isner* i hjertet ved tanken. Det kan likevel ikke forhindre den dype lengsel og kjærlighet mennesker har til denne gudsrelasjon og dette skjebnefellesskap:

*Man siger, Kors Dig følger,
Med al Elendighed,
I Modgangs dybe Bølger
Er dine Fode-Fjed,*

⁵²² SV 1. 232

⁵²³ SV 1. 231

⁵²⁴ Se også N.Clausen-Bagge (red.), *N.F.S.Grundtvig Kors-Prædikener fra tiden 1839-1860, 1925*

*Saa hvo Dig følge vil,
Sig giver selv i Fare
Mod Verdens Kæmpe-Skare,
Mod Død og Helved til:*

*Det tit mig vel forhindrer,
Det isner i mit Blod,
Dog er der Lidt, som lindrer
I Hjertets dybe Rod,
Jeg veed ei, hvad det er,
Som fæder Lyst og Længsel
Til, trods al Verdens Trængsel,
Dig ret at komme nær!⁵²⁵*

Aller mest polemisk og tydelig med hensyn til korset som symbol, er Grundtvig i salmen *Tag det sorte Kors fra Graven*. Her våger han den rangering som skal til for at det ikke skal være tvil om hva som kommer først og sist i hans tenkemåte omkring menneskets gudsrelasjon i verden, omkring de hellige ting og forestillinger. Hans oppgjør med det som kunne kalles et misbruk av korssymbolikken i den protestantiske kultur, krever nettopp en slik overtydelighet som Grundtvig klarer å gi – uten å gi slipp på alt det i denne tradisjon og i dette symbol som han ikke kan eller vil miste. Dette siste bekrefter han på mange måter, slik vi blant annet ser det i salmen *Hil dig Frelser og Forsoner*. Slik lyder det likevel når han tar et oppgjør, i salmeretorikkens estetiske argumenterende kampspråk :

*Tag det sorte Kors fra Graven!
Plant en Lilje, hvor det stod!
Ved hvert Skridt i Dødning-Haven
Blomster spire for vor Fod!
Engle-Vinger paa vor grav
For den brudte Vandrings-Stav!
Palme-Fugl for Aske-krukke!
Fryde-Sang for hule Sukke!⁵²⁶*

Det er verdt å merke seg at uttrykket *Det sorte Kors* ligner Grundtvigs tale om *Den sorte Skole*. Det finnes altså et kors og en skole i Grundtvigs verden som *ikke* er sort, et kors og en skole som makter å fornye korset og skolen på en god måte. En slik fornyet tale om korset er det Grundtvig vil være med å skape.

Det er mange salmer og salmefragmenter som bekrefter Grundtvigs forståelse av korset, med de fleste av de sider ved symbolet som har blitt tradert i kristendommens historie. Det er tydelig at han er innenfor en protestantisk diskurs, men han er ikke fremmed for nyanser og momenter som

⁵²⁵ SV I 180.4 (*Min Soel, min Lyst og Glæde*)

⁵²⁶ SV I 302.1 (*Tag det sorte Kors fra Graven*)

også kunne vært uttrykt på omtrent samme måte i andre konfesjoner. Ikke minst er han påvirket av forholdet mellom kors og oppstandelse slik Østkirken oppfatter og uttrykker det, i og med den sterke vekt den legger på nettopp oppstandelsen.⁵²⁷ I et ekumenisk perspektiv er Grundtvig alltid stimulerende, enten han markerer sitt ståsted eller ikke, fordi hans salmetekster alltid inviterer til dialog, sammenligning, en åpnende tale om religion.

Kraft

Kraft er et grunnord hos Grundtvig.⁵²⁸ Det fortjener stor oppmerksomhet, men i denne sammenheng vil jeg som med de andre begrepene bare si litt om bruken, innenfor mitt eget fokus på kjærlighetsdiskursen.

Ingen ord er tilfeldige hos Grundtvig. Samtidig er det vanskelig å definere ordenes betydninger, bla.a fordi han spiller uendelig på ordenes konnotasjoner og deres evne til å kommunisere stemninger. Kanskje er det riktig å si at det nettopp er *den følelsesmessige presisjon* som er overordnet i Grundtvig språk.

I følgende strofe inngår kraftbegrepet i en salme med sterke bibelske allusjoner, med særlig vekt på det beskyttende element. Når kirken skal kunne passe på sine, må den som en hønemor ha nok, både av *Kraft* og *Flid* for å kunne klare det. Fiendene er alltid der (*Høg* og *Rev*), og det er ikke gitt at beskytterne makter sin oppgave. Derav alltid denne tvil som ligger implisitt i Grundtvigs salmer: holder det? bærer grunnen? er det trygt nok? *Kraft* skal til, og i følgende eksempel ser vi det i et enkelt og megetsigende uttrykk for den beskyttelse enhver er avhengig av for å være til:

*Som Hønen klukker mindelig,
Saa Kirkeklokken ringer:
O, kommer, Smaa, nu brat til mig!
Se, hvor jeg breder Vinger,
At vogte jer, med Kraft og Flid,
For Høg og Ræv til evig Tid,
Som Hønen sine spæde!⁵²⁹*

Kraft er ofte uttrykk for livskraft, slik den ofte i Grundtvigs tekster er fremstilt som truet, av ulike typer fiendemakter, deriblant alder, som i følgende strofe:

*Dine Fjender gaa til grunde,
Ja, som Avner skal de Onde
Hviroles, veires hen,
Mens i Alderdommens Dage*

⁵²⁷ Om Grundtvigs forhold til den gresk/ortodokse tradisjon, se for eksempel Jørgen Elbæk, *Grundtvig og de Græske Salmer*, 1960, og Poul Engberg, *Grundtvig mellem Øst og Vest, Mellem Sofia og Ratio*, 1993

⁵²⁸ Se for eksempel Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 25 f., 30 f., 115-117, m.fl. (se emneregister s. 326)

⁵²⁹ SV I 58.1 (*Som Hønen klukker mindelig*)

*Herlig Kræfterne tiltage
Hos din gode Ven*⁵³⁰

Uten *kraft* kan vanskelig det bli sagt som skal til for at Gud i mennesket – også som prosess, kan få uttrykk. Den energi, makt, godhet og kjærlighet som det hellige i mennesket er uttrykk for, kan og må også få sitt uttrykk som kraft; her som henvisning til Ånden:

*Med-Vider i Guds Fader-Raad!
Du har begyndt den store Daad;
Fuldend du den med Velbehag,
Med Kraft i os til Christi Dag!*⁵³¹

Mer mangfoldig blir det med tilliggende uttrykk som *Liv* og *Løn*, når den tredje person i guddommen skal beskrives i sin relasjon til mennesket. Ånden er *del av, innenfor, kilde* til livskraft, og så alikevel annerledes, selvstendig, slik *den andre* alltid har sin selvstendighet overfor *jeg'et*; til begges ære, relasjonelt forstått:

*Guddommelig Ære,
Med Fader i Løn,
Af Hjertet da være
Guds enbaarne Søn,
Og saa Hellig-Aanden,
Vor Trøster i Vaanden,
Vor Kraft og vort Liv og vor Løn!*⁵³²

Kraft er det som skal til for at noe skal bli til, barn for eksempel. I Grundtvigs verden skapes det ikke av *intet*, men av et *noe*. Derfor er ikke underet med at Maria fødte Jesusbarnet, en skapelse av *intet*, eller bare av Gud og ikke av mennesket; men et samarbeid mellom Gud og Maria. Det var et kjærlighetsmøte som førte til et barn, - på en eller annen måte, - på en kristelig forstått måte. Maria var verdig Guds kjærlighet, som brud, og *kristenfolket* ble født. At det skal en viss type *kraft* til det, vil vel ikke undre:

*Men da, ved sit Englebud,
Fader i det Høie
Fæsted sig paa Jord en Brud,
Yndig for hans Øie:
Da, ved Aandens Kraft i Løn,
Mø undfanged med Guds Søn
Hele Christen-Folket!*⁵³³

⁵³⁰ SV I 62.6 (*Giv mig, Gud, en Psalme-Tunge*)

⁵³¹ SV I 118.13 (*Oprundet er vor Jubel-Fest*)

⁵³² SV I 113.4 (*Min Mund og mit Hjerte*)

⁵³³ SV I 204.4 (*Alle Christne Fødsels-Dag*)

Kraft brukes i Grundtvigs terminologi oftere i forbindelse med menns egenskaper enn kvinners, uten at det ligger noe annet i det enn en komplimentær fordeling av egenskaper. I den følgende strofe er denne manne-kraft, også uttrykt som del av brudgommens vei og vilje i verden, tydelig:

*Verden var gammel og raved i Kveld,
Du kom med Lyset, med Kraft og med Held,
Kom som en Brudgom, saa hvid og saa rød,
Herlig udsprungen af Jomfruens Skiød.⁵³⁴*

Når *kraften* skal uttrykke Guds universelle makt til å sette noe bundet fri, ikke minst ved hjelp av mediet framfor alle hos Grundtvig, *ordet*, kan det se ut som i følgende sitat. Det som manglet talerom, taleevne eller talefrihet kan få sin tapte evne tilbake:

*Hvad Herrens store Vidner saae,
Al Verden skal fornemme:
Guds Ord skal Verdens Grændser naae
Med tusind Tungers Stemme:
Velkommen, Krafts og Friheds Aand!
Du løser alle Tungers Baand
Og alle Sjæles Lænker!⁵³⁵*

De krefter som hele tiden er primære i forhold til menneskets liv og eksistens, blir særlig uttrykt ved fødselsmetaforer hos Grundtvig. Det som ligger tilsynelatende livløst i verden, har særlig en *måte* til gjenoppvekking tilgjengelig som handler om å bli født en gang til, *gjenfødselen*. Det er den samme Gud som leger det sårede og som har makt til å gjenføde de krefter som ligger brakk eller undertrykt av fiendemakter:

*Giv under Korsets hvide Flag
I Kongens Navn os Ridderslag,
Og Rustning god derefter!
Og Himlens Balsam, der formaaer
At læge alle Bane-Saar,
Gienføde alle Kræfter!
Lystig, trøstig lad os lide!
Lad os stride!
Lad os vinde
Heltekrans og Helgen-Minde!⁵³⁶*

⁵³⁴ SV I 156.3 (Stjernernes Skaber og Himmels Drot)

⁵³⁵ SV I 389.3 (Fra Himlen Herrens Aand nedfoer)

⁵³⁶ SV I 379.5 (O Hellig-Aand, som Pindse-Dag)

Når noe er fraværende, som uerstattelig kraft eller nærvær, skildres det hos Grundtvig nesten alltid som noe som er *mistet*, noe som var der før, og som har gått tapt av ulike grunner. Det er det ofte ikke noe galt i, og hvertfall ikke noe klanderverdig i, men ikke desto mindre *trist* eller *truende*:

*Alvor glemde over Tant
Som Herrer saa og Svende,
Gammel Kraft og Styrke svandt,
Og svag er Verdens Ende;
Ja, svag er Strid, og svag er Fred,
Og svag er Tro og Kiærlighed,
Det kan man klarlig kiende.⁵³⁷*

Kraft brukes eksplisitt som uttrykk for livskreftene i sin totalitet, slik de forestilles underlagt den kraft som Grundtvig med den kristne tradisjon kaller Gud. Her igjen i bilde av Gud som elsker:

*Han, som alle Kræfter styrer,
Ser paa Hjærtet kun med Lyst,
Smager ej paa fede Nyrrer,
har kun Hjærtets Øjne kyst,
Hvisker til de ægte Kvinder:
Dyrebart er mig, Veninder!
Hjært mennesket i Løn.⁵³⁸*

At ordet og ordene hos Grundtvig ikke betyr det aller minste uten at ting merkes, at ting har *virkekraft*, er gjennomgående tema for salmetekstene. Og det er alltid kroppens lyd, stemme, eget liv som uttrykker seg i smerte, glede, makt og avmakt det henvises til med for eksempel ordet *Røst*. Ikke minst spiller *kvinnens tale* en overordnet tematikk i Grundtvigs tanker om det muntlige, faktisk talte ord, dets *anatomi* og historie gjennom tidene.⁵³⁹ Når den menneskelige tale ikke faller død til jorden, men kjennes igjen som fylt av *Liv og Kraft og Vinger*, er det ikke tvil hos Grundtvig om at det er Gud selv som er på ferde i språket, i kroppene, i det som er mellom mennesker, og mellom instanser inni hvert menneske. Gud er makten i menneskers makt, og det gjelder å gjenkjenne den i det alminnelige liv, navngi den, kultivere den, slik at ikke gudemakten blir misbrukt, men brukt rett. Slik skriver han om *Kraftens* rolle i det som så ofte kalles *det levende ord* hos Grundtvigfortolkerne. Det er det elskende hjerte (*Hjærte varmt*) som registrerer og måler ordenes virkekraft eller mangel på det samme:

⁵³⁷ SV I 105. 3 (*Christi Kirkes Alderdom*)

⁵³⁸ Grundtvig, *Kristenhedens Syostjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 56

⁵³⁹ Se for eksempel Grundtvig, *Kristenhedens Syostjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 60:
*Først naar alter fromme Kvinder,
Som i Ordets Hættetid,
Herren tjene som "Bispinder",
Bruge Tungerne med Flid,
Saa faar Hjærtet Mund og Mæle,
At sig glæde Barnesjæle
I Guds Himmerig paa Jord.*

Mærker det, I Børn og Kvinder!
 Mærke det, hvert Hjærte varmt!
 Magtesløst Guds Ord I finder,
 Koldt og dødt og mørkt og armt,
 Naar ej med den Røst det klinger,
 Som fik Liv og Kraft og Vinger
 Hos os ved Guds Aandepust.⁵⁴⁰

Kulminasjonen av enhver tanke eller tale hos Grundtvig, slik de alle er del av en overordentlig stor kjærlighetsdiskurs, sies av og til mer direkte og avklart enn ellers, slik den følgende strofe viser. Her er kjærligheten synonym med kilden til livet, framstilt som strømmende vann og livgivende drikke, næring underveis, og evighetstegn. Det fortattede, poetiske uttrykk med dets pregnans tar høyde for flere lag av virkeligheten enn det noe mer begrensede filosofisk / rasjonelle uttrykk som ellers preger og dominerer tradisjonen:

O, Kiærlighed selv!
 Du rolige Kilde for Kræfternes Elv!
 Du fylder med Frelserens gavmilde Ord
 Velsignelsens Kalk paa det christne Gudsbord;
 O, vær du vor Livdrik paa Jorden og bliv
 Vort evige Liv!⁵⁴¹

Kys

I et Kys kan Alt udtrykke,
 Hvad for evig gjør vor Lykke,
 Du som kan Alt hvad Du vil!⁵⁴²

Og alle de Mennesker, vi har elsket, har vi jo elsket i og med Legemet, og havde vi en fuldtro Ven og Veninde, da læste vi jo bedre og dybere Ting i deres Øje og Aasyn end de lærde i alle Sijærnerne, og vi fandt paa deres Læber ikke blot Legemets men ogsaa Sjælens Kys i det paa Kjærlighed rige Ord af Hjærtets Overflødighed; saa et evig Livs Haab, hvoraf Legemet er udelukt, det trøster intet menneskeligt Hjærte, som har Trøst behov, over Døden.⁵⁴³
 Grundtvig

Kysset er en gjenganger i kristen fromhetsretorikk som i mange andre diskurser.⁵⁴⁴ Ofte, kanskje som oftest, og av mange viktige grunner, har kysset blitt tolket både dypere og høyere, videre og bredere enn det ved første øyekast for mange inviterer til. Det har mange aspekter, og fortjener stor oppmerksomhet som metafor. Samtidig har det i religiøse sammenhenger blitt forsømt som uttrykk for og fortolkning av den *erfaring* det faktisk henter sitt begrep fra: det å kysse. Grundtvig makter med dette begrep og symbol, som med så mange andre: han gir det tilbake den kroppslige og erfaringsmessige bakgrunn som det har: det erfarte kys!

⁵⁴⁰ Samme, strofe 79

⁵⁴¹ SV IV 267.6 (O, Christelighed)

⁵⁴² SV I 393 (Talsmand, som paa Jorderige)

⁵⁴³ Grundtvig, minneord Ved min Lises kiste, sitert i J.C.Brandt (red.), *Kirkelige Leilighedstaler af N.F.S.Grundtvig, 1877*, s. 89

⁵⁴⁴ Se for eksempel Gjøa Kristine Aanderaa, *Osculum. Kysset som teologisk symbol hos Bernhard av Clairvaux*, innlevert som spesialoppgave i kirkehistorie til teologisk embetseksamen, Teologisk Fakultet, Universitetet i Oslo, våren 2002

Dermed menneskeligjør han et symbol og et begrep som stadig frister forskere og andre til å løsgjøre det fra dets mest opplagte og allmenne *Sitz im Leben*.

Grundtvig inviterer til en tenkning og en tale om de primære menneskelige væremåter som mulige tegn på fysiske og metafysiske språkrom. Han spør, helt primært: hva er det som skjer når noen kysser? og han svarer: det er langt mer enn man ofte tenker på eller erkjenner, for her er det mange og spennende, farlige og eksotiske krefter på gang. Kort sagt: kjærligheten er på ferde, og dermed Gud selv; som elsker. Gud som han eller hun eller det? Det blir viktige spørsmål om man vil være innenfor en relasjonell diskurs når man snakker om det hellige.⁵⁴⁵

Det jeg her påstår, er hans salmetekster tekstlige tegn på. La meg vise ved noen eksempler. Det første er kanskje ikke så tydelig i denne henseende, selv om det ikke er fraværende. Til gjengjeld er dette et sterkt eksempel på det ord Grundtvig kan bruke for å si noe sammenfattende om selve *Aanden, Talsmandens* være og handlemåte i verden, nemlig *kysset*, sammen med *sukket*:

*Talsmand! som paa Jorderige
Med et Suk kan Alt udsige,
Hvad vi evig trænge til,
I et Kys kan Alt udtrykke,
Hvad for evig gjør vor Lykke,
Du som kan Alt hvad Du vil!
Værdiges til os at dale,
Om Guds Størværk med os tale
Paa vort jævne Moders-Maal!*⁵⁴⁶

I påpekningen av språket, *Moders-Maalet*, som del av det *rom* som denne nærhet mellom det hellige og det alminnelige foregår i, antydes også denne konkrete nærhet til levd liv, til erfaringen, som jeg innledet med.

I det neste eksempel er det umulig å fornekte den nærhet til erfaringen som ligger helt opp i dagen. Her kysser *Retfærdigheden* og *Fred* hverandre, slik at det blir barn av det! og det er *Glæde* som blir født. En datter, får vi vite, som er født til å bli dronning, i det rike som heter *Guds Rike*: Det gir perspektiver over metaforbruk, Grundtvigs bruk av tradisjonens språk, og hans forsøk på en intens dialog mellom religion og erotikk i sine salmer. Det er ikke tilstrekkelig kommentert, og fortjener stadig flere fortolkninger:

*Ja, i Sandhed sig ombeltes
Herrens Aand med Kiærlighed,
Saa Retfærdigheden smelter
Sammen i et Kys med Fred,
Og deraf undfanges Glæde:*

⁵⁴⁵ Se Sallie McFague, *Modeller af Gud*, 1987

⁵⁴⁶ SV I 393.1 (*Talsmand, som paa Jorderige*)

*Daatter fiin til Dronning-Sæde
I Guds Rige her og hist!*⁵⁴⁷

Selv om det er forskjell på Grundtvigs salmer og annen poesi, er det også likheter. I følgende strofer fra hans sang til sin store kjærlighet, Marie Toft, er likheten direkte tematisert idet religiøs retorikk og kjærlighetserklæringer går hånd i hånd:

*Hvad er det, min Marie!
Som gør det, at vi to,
Vi tale eller tie,
På Færde og i Ro,
Os føle viet sammen,
Som Kirken og dens Amen,
Som Præst og Menighed!*

*Det er, at vi vil være
Hinanden, som vi er,
Det er, at vi kan bære
Hinanden, som vi er,
Det er, at vore Munde,
Vi vaage eller blunde,
Dog mødes i et Kys!*⁵⁴⁸

At Grundtvig forsøker å skaffe til veie et språk som spiritualiserer erfaringen, ikke minst den erotiske, slik han andre veien forsøker å fortolke det hellige innenfor et hverdagspråk og et kroppsspråk, er det ikke vanskelig å se i følgende strofe. Med det jeg har sagt om kyss til nå, skulle det være tydelig at siste ord ikke er sagt om hva det betyr at Gud som elsker kysser menneskene i nattverden (*Han kysser os ved Bordet*), og bekrefter på en dristig måte nattverden som uttrykk for kjærlighetsfellesskap:

*Menneskens Søn og Troens Aand,
De hjælpes ad med Glæde,
Menneskens Kiøn i gyldne Baand
Med Gud at sammenkiæde:
I Fødselen af Vand og Aand
Os rækker Gud sin Fader-Haand,
Indlemmede i Ordet,
Han kysser os ved Bordet!*⁵⁴⁹

⁵⁴⁷ SV I 184.9 (*Hvad forklarer Rigets Gaade*)

⁵⁴⁸ Grundtvig, *Poetiske Skrifter*, VII, s. 475-476

⁵⁴⁹ SV I 178.2 (*Menneskens Søn og Troens Aand*)

I Grundtvigs verden elsker Gud menneskene, som far, som mor, som kvinne, som mann, som barn; på mange ulike måter. Det er viktig for han å fortelle historien om Guds kjærlighet på en så variert måte at det gir mening, kan kalles sant, er til å kjenne igjen, i bilder som kan mottas med *Liv og Lyst*.⁵⁵⁰ Hele tiden er nødvendigheten av å tale sant, skjønt og godt om livet et overordnet mål, og manifesterer seg på utallige måter.

Når mennesket som gudelikt, elskende subjekt skal kunne elske sitt eget, seg selv, sine egne og de andre, må det besinne seg på sin kontekst, dvs. ikke minst sitt eget språk, det som det er fortrolig med. Kjærligheten kan bare begynne der, fordi den kommer fra hjertet, uansett om det handler om nære eller mer fjerne relasjoner. Her er det det språklige ved menneskets væremåte som er gjenstand for den erotiske metaforikk:

*Folketungen, Modersmaalet,
Aandens Spejl og Hjærtets Sprog,
Hverken laant, ej heller stjaalet,
Elsk det! favn det! kys det dog!
Kun i det, som Moderslivet,
Ordet er af Gud os givet,
Bliver Kjød for os og Aand!*⁵⁵¹

Om det ikke er klart nok at kjærligheten er overordnet, er det alfa og omega som Grundtvig knytter aller tettest til gudsbenevnelsen, skulle en strofe fra *Kristenhedens Syvstjerne* kunne minne om den eskatologiske (kosmiske/mytiske) sammenheng som Grundtvig ikke vegrer seg for å tale om i et erotisk språk. Det kunne han vanskelig ha gjort om ikke hans kjønnstenkning, hans teologi og hans verdensbilde var overordentlig gjennomtenkt og mangfoldig i sine uttrykk. Fra dette får det sine mange fortolkningsmuligheter og sin mulighet for å kunne uttrykkes så enkelt som han gjør det her, uten at det forveksles med sexismen eller noen former for forflatet panteisme. Istedet blir det sublim kirkekunst, uerstattelig i sitt uttrykk, og delvis ubesvart som utfordring til ettertidens salmediktning:

*I hans Glans, som Sol og Maane
Rødme maa og blegne ved,
Medens Stjærner alle daane,
Kastede i Støvet ned,-
Støvet, vugget i hans Arme,
Kysset med hans Læber varme,
Straaler i al Evighed.*⁵⁵²

⁵⁵⁰ Se kap 2.2., *Det poetiske*

⁵⁵¹ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den sidste Menighed*, strofe 78

⁵⁵² Samme, *Den sidste Menighed*, strofe 121

Legeme

*Lyd er Legem,
Skrift er Skygge
Ei i Bøger Aanden boer.*⁵⁵³
Grundtvig

*Men ser man nøjere til, viser bogens landskaber sig at være dele af en anatomi, og dens grundbegreber at være menneskelegemet: hovedet, hjertet, knoglerne og blodet er stedet, hvor jord og sjæl mødes som det, der er fælles og ubevidst for de fleste mennesker. Og dog foregår Grundtvigs selvbiografi ikke i en verden, hvor man kan sulte, men nok hvor man kan dø.*⁵⁵⁴
Poul Behrendt

Kroppstenkningen hos Grundtvig er så sinnrik og gjennomført at det er vanskelig å si noe sammenfattende om den. På mange måter tror jeg Grundtvig forsøkte å *ta kroppen på ordet*, å fortolke kroppen slik den utsier seg selv på mangfoldige måter. For han var det ikke mulig å ta kroppen på ordet uten å bruke religiøs retorikk. Kanskje ligger noe av hans lidenskapelighet i det språklige gjemt i denne uavvendelige trang til å fortolke mennesket som kropp i en bredes mulig diskurs.

Hvis man leser Grundtvigs salmer ut fra forestillingen om at *legeme* i religiøs retorikk er en såkalt religiøs metafor for det hellige, for Gud, evt. som kropp, men uten i kommunikasjon med det konkret kroppslige ved selve menneskets tilværelse, kan man lett miste av syne denne tales hovedpoeng. Ser man nøye etter, er det mange tegn i hans tekster som inviterer til en avgjort *kroppsnær* lesning av *legeme*-metaforen. Sitatet som utgjør ingressen under *kys*, skulle med all tydelighet vise at *Legemet* hos Grundtvig selvsagt også betyr den konkrete kropp, og dermed kommuniserer med vårt begrep om kroppen. Sitatet viser også på hvilken måte Grundtvig tolker den konkrete kroppen *metafysisk*, som Merleau Ponty sier det.⁵⁵⁵ Hele tiden er han innenfor en erfaringshorisont med vekselvis frykt og håp overfor skjebnen, ikke minst døden. Her ser vi også på hvilke premisser det er viktig for Grundtvig å snakke om et evig liv. Det er og blir på kroppens betingelser, på dens fortsatte/forvandlede eksistens, på den bekreftelse, glede og samvær med andre som relasjoner gir.⁵⁵⁶

Denne legems-retorikk er, som vi tidligere har sett, et av de dypeste fundament for hans oppfatning av det historiske rom, og måten han framstiller historisk stoff på.⁵⁵⁷ Grundtvigs utvidede erfaringsbegrep henger sammen med dette, og gir en hel mengde forståelsesformer, billedlig framstilt, som ellers er vanskelig å forstå. Et eksempel på denne kroppstenkningen finner vi i *Kristenhedens Syøstjerne*, fra *Den sidste Menighed*, hvor visjonen om den eskatologiske virkelighet beskrives, og er helt tydelig:

⁵⁵³ SV I 35.10 (Jesus! hvor er Du dog henne?)

⁵⁵⁴ Poul Behrendt, *Viljens former. Augustin-Goethe-Grundtvig*, 1974, s. 122 (*Historiens krop*, "bogen" i ingressen referer til *Nyaars-Morgen* fra 1824)

⁵⁵⁵ Merleau Ponty, *Kroppens fenomenologi*, 1945/1994

⁵⁵⁶ Se for eksempel siste strofe av *Den signende Dag med Fryd vi seer* (SV I 16.10):

*Saa reise vi til vort Fædreland,
Der ligger ei Dag i Dvale,
Der stander en Borg saa prud og grand,
Med Gammen i gylde Sale,
Saa frydelig der til evig Tid
Med Venner i Lys vi tale!*

⁵⁵⁷ Se kap 2.4., Tid og sted

Blev vi her hans Legems Lemmer,
 Blev av ham vi blot et Haar,
 Vi med mer end Englestemmer
 Prise skal hans Gyldenaar,
 Med hans Røst, som over Vandet
 Hørt vi har, i Fædrelandet
 Synge vi Halleluja.⁵⁵⁸

Det er hele tiden en primær tenkning om kropp og kroppens funksjoner, men enda mer, kroppens *betydning*, slik den framstår i levd liv, kjønn, og i ulike relasjoner, som styrer tenkemåten om kropp i Grundtvigs salmeretorikk. Som kroppen ses og fortolkes i lys av de religiøse forestillinger, ses disse konsekvent i lys av kroppens *grammatikk* og *anatomi*, filosofisk forstått.

Kroppen er det viktigste helligsted i Grundtvigs tenkning, slik vi blant annet kan se det i salmen *Kirken den er et gammelt hus*, strofe 3: *Vi er Guds Huus og Kirke nu, bygget af levende Stene..*⁵⁵⁹ og står i en intertekstuell sammenheng med kirkebygg, den usynlige kirke, Marias morsliv (den første kirke), kvinnekropp og mannskropp som *bolig* (med likhet og forskjell), som hvilested for Gud selv, knyttet aller sterkest til hjerte-begrepet som det ypperste symbol på kroppen som sted og rom.⁵⁶⁰

Grundtvig er klar over kroppslystens mange avsporinger og overdrivelser, som vellyst og misbruk. Han var naturligvis fortrolig med den religiøse retorikkens tradisjonelle bruk av *kjød* som negativ betegnelse på menneskelig lyst. Likevel, eller kanskje nettopp derfor, er han svært aktiv i å motarbeide de fristelser som ligger i denne negative retorikk omkring kjødets lyst. Han sier at det er *verdens* eller *fristerens* stemme som lyder når kjærligheten anklages for å stamme fra en uren eller dobbel kilde: *Derfor Verden dristig sværger, At af Kjød er Kjærlighed*. Han visste godt at en slik tale ofte blir tillagt kirkens røster; og han opponerer konsekvent. Hans erkjennelse av vellystens farer og like fullt kjærlighetens rene kilde som moment i menneskets kroppslige erfaringer kommer til uttrykk i følgende strofer:

*Synd hos os har alt besmittet,
 Først og værst vor Hjertegrund,
 Let derhen har Vej den hittet
 Til vor Tunge i vor Mund,
 Spruder, som vi alle veed,
 Vellyst-Gift paa Kjærlighed.*

*Derfor Verden dristig sværger,
 At af Kiød er Kiærlighed,
 Med Guds Lov sig denne værger*

⁵⁵⁸ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den sidste Menighed*, strofe 120

⁵⁵⁹ SV I 77

⁵⁶⁰ Se også under *Hjerte*, samme kap.

Og med Naadens Øiemed,
 Kiærlighed er Lovens Bud
 Kiærlighed er Naadens Gud!⁵⁶¹

Den typer kroppsfortolkning som best kommuniserer med Grundtvigs i vår egen tid, er de hvor man forsøker å ta høyde for sterke symbolske fortolkningsrammer for fortolkning av kroppen. Et godt eksempel på det blant norske tekster, er etter min mening Jorun Solheims bok *Den åpne kroppen*.⁵⁶² Kanskje er likheten jeg finner, betinget av at både Grundtvig og Solheim bevisst skriver sine tekster *ut fra erfaring*, også egen, smertefull erfaring.⁵⁶³

Lek

I den protestantiske salmekultur har noen salmer sterkere element av lek enn andre. Det henger både sammen med tekst, tema og melodi. Luther ville for eksempel ikke kunnet gi et så sterkt bidrag til salmetradisjonen om han ikke hadde benyttet seg av folkelige, kjente melodier som spiller på kropp, bevegelse, sang og rytme. Om dans ikke har vært vanlig å bruke i protetantiske kirker, vil enhver som synger salmer kunne *kjenne* hva det handler om, og hvor kort veien er mellom sang og ulike former for bevegelse.

Det er altså ikke bare fordi det er tekstlige element som kan minne om lek (og dans), at det finnes et utpreget lekeelement i salmer. Tekstlige element som minner konkret om dette, finnes også. I salmen *Guds menighet syng for vor Skaber i løn*,⁵⁶⁴ er både tekst og melodi basert på det element av lek og dans som finnes i salmen som genre. Hver strofe slutter med refrenget *så liflig lege vi for vor Herre*.

Det sterkeste lekemoment i Grundtvigs salmer, som i alle salmer, er likevel at det dreier seg om det lekeelement som finnes i salmer fordi de rett og slett er poesi, og fordi de er en del av den liturgiske kulten og dermed er innefor et større rom, en estetisk, rituell diskurs.

En av de som har undersøkt lekeelementet i vestlig kultur, er J. Huizinga. I boka *Homo Ludens*,⁵⁶⁵ viser han lekens betydning som kulturelt fenomen, i språket, i rettsstenkningen, krig, erkjennelse, filosofi og kunst mm. I gjennomgangen av lekeelementet i det poetiske sier han blant annet: *..for while in the more highly organized forms of society religion, science, law, war and politics gradually lose touch with play, so prominent in the earlier phases, the function of the poet still remains fixed in the play-sphere where it was born. Poieisis, in fact, is a play-function*.⁵⁶⁶

Med Grundtvigs pedagogiske og religiøse prosjekt er det ikke vanskelig å få øye på hans sans for det lekende, lystelige element på utallige steder i hans tekster og hans virksomhet. Et ytterligere

⁵⁶¹ SV V 58.4+5 (*Kjærlighed! hvor har du hjemme*)

⁵⁶² Jorun Solheim, *Den åpne kroppen. Om kjønnsymbolikk i moderne kultur*, 1998

⁵⁶³ Samme, se s. 11 f. Til Grundtvigs tekster, se Ulrich Vogel, *Bankede paa ved Paradis*, 1993

⁵⁶⁴ SV IV 171

⁵⁶⁵ J. Huizinga, *Homo Ludens, a Study of the Play Element in Culture* 1944/55

⁵⁶⁶ Samme, s. 119

sitat fra *Homo Ludens* kan ikke ligge stort tettere opp til Grundtvigs sans for det barnlige, for det profetiske, det drømmende, for ekstasen, for det fortryllende, livgivende i sitt syn på livet: *It lies beyond seriousness, on that more primitive and original level where the child, the animal, the savage and the seer belong, in the region of dream, enchantment, ecstacy, laughter. To understand poetry we must be capable of donning the child's soul like a magic cloak and of forsaking man's wisdom for the child's.*⁵⁶⁷ Huizinga føyer til at den som best representerer innsikt i poesiens natur, er Vico.⁵⁶⁸ Han påpeker viktigheten av å betrakte tidlige sivilisasjoner i lys av en fundamental enhet av poesi, esoterisk doktrine, visdom og ritual. All antikk poesi, sier han, er på en og samme tid: *ritual, entertainment, artistry, riddle-making, doctrine, persuasion, sorcery, soothsaying, prophecy, and competition.*⁵⁶⁹ Selv om dette kan betraktes på forskjellige måter, er det ikke tvil om at det korresponderer direkte med det salmeprosjekt og den pedagogisk-religiøse visjon som Grundtvig plederer for med sitt salmeprosjekt. En slik perspektivering er den perfekte for å forstå omfanget av og dybdeintensjonen i *Sang-Værket*.

Grundtvig knytter forholdet til Gud som kjærlighetsforhold tett til det poetiske og dermed til leken, på flere forskjellige måter, og er med på å understreke lekens fundamentale betydning for menneskets forhold til det hellige. Det er ikke bare hans poesidefinisjon som gjør at man kan knytte fra *skabelse af Billed-Legemer...framstilt med Liv og Lyst ...*,⁵⁷⁰ til det å ha det *moromt* mer en *kjedelig* i forholdet til det hellige; det er mange moment som underbygger hans gigantiske salmeprosjekt som del av den religiøse stimulans og dannelse, som lek. Det gjelder genre og temtatikk, det gjelder gudsbilder og menneskebilder.

At det musiske ligger tett opp til leken er noe de fleste er fortrolige med. I Grundtvigs salmeuttrykk kan det som en selvfølgelig og likevel konstruert ordsammensetning se slik ut. Julen er ikke minst den av høytidene som har et lekent preg, av mange grunner:

*Aandens Røst kun raader Gud,
Hjertets, halv vor egen,
Lyder med i Jule-Bud,
Ligner Strænge-Legen,
Svarer, som en Efter-Klang
Til Guds Engles Jule-Sang,
Alt som Ordet lyder!*⁵⁷¹

Kombinasjonen jul/lek kommer enda tydeligere fram i neste strofe, hvor leken som evighetsaktivitet også får sin bestemmelse:

*Guds kiære Børn vi blev paany,
blev paany,*

⁵⁶⁷ Samme, s. 119

⁵⁶⁸ Samme, s. 119, med henvisning i fotnote til Erik Auerbach, *Giambattista Vico und die Idee der Philologie* 1936

⁵⁶⁹ Samme, s. 120

⁵⁷⁰ Se kap. 2.2., *Det poetiske*

⁵⁷¹ SV I 55.9 (*Ordet var fra Arilds-Tid*)

*Skal lege Jul i Himmel-By!
Halleluja, Halleluja!*⁵⁷²

Lek i andre betydninger, som det motsatte av uskyldig lek eller kulturdannende lek, kan Grundtvig bruke blant annet om den onde lyst som han antar var bødlene ved Jesu kors sine beveggrunner. Lek kan som alle andre fenomener være både av det gode og det onde slaget, her som ondskap:

*Under Korset stod med Smerte,
Stod med giennemboret Hjerte,
Jesu Moder, dødningsbleg!
Solen sortned, da Han daaned,
Sorte Hjerter Ham forhaaned,
Pine Hans var dem en Leg.*⁵⁷³

På samme måte som Grundtvig leker med ord i utpreget grad, spiller han på ordet og fenomenet lek som den virtuous han er, språklig, idet han som pedagog og teolog fundamentalt gir sitt bidrag til *det lekende menneske*. Han vet godt, som vi har sett, at det lekende menneske ikke er et uskyldig vesen, men et menneske som skaper og tilintetgjør.

Lykke

Ordet lykke sier av og til ingen ting om kjærligheten. Av og til sier dette lille ordet alt. Så vanskelig, så enkelt.

Som liten, men viktig perle i kjærlighetens diskurs lar jeg det, nesten symbolsk, få en liten plass. Grundtvig bruker ikke ordet lykke i utrengsmål; men det er like fullt et selvsagt ord i hans folkelige diskurs om kjærlighet.

Når lykken sier alt, kan det se ut som i følgende strofe hos Grundtvig. Forestillingen om Guds steder (her: *Guds Værelse*) i salmeretorikken er et *chora*, det er selve livets kilde og sentrum. Det etablerer verden som sted. At *Gud* og *lykke* hører naturlig sammen, er det ikke tvil om hos den gamle:

*Vor Gud, som Moder-Fugl i Lund,
Om Unger smaa i Rede,
Med Vinge-Slag i allen Stund
Om Zions By vil frede!*

*Guds Værelse er Stadens Navn,
Hvor Kristne bo og bygge,*

⁵⁷² SV I 163.7 (*Et Barn er født i Betlehem*)

⁵⁷³ SV I 231.1 (*Under Korset stod med Smerte*)

*Med Udsigt skjøen til Fredens Havn,
Med Løfte paa Guds Lykke.⁵⁷⁴*

Længsel

Kanskje noe av det overordentlige kunstgrep Grundtvig makter i sin kjærlighetsdiskurs, er den samtidige oppmerksomhet mot den fullendte glede,⁵⁷⁵ og den lengtende og lidende og ventende sjels kvaler.⁵⁷⁶ Det er grep som er vanskelig å klare uten et utsøkt billedgalleri og sterk oppmerksomhet omkring følelsenes mangfoldige vesen og virkelighet. Grundtvig hadde begge deler, i og med sin bevandrethet i den kristne religions billedbok og repertoar, i sitt eget liv, og ikke minst i sine imaginatoriske evner.

Det er fristende å hevde at det er de fundamentalt skuffede forventninger som skaper de aller største visjoner. Samtidig er det viktig å tilføye at det i tilfelle handler om den virkelighet hvor nettopp oppfyllelsen *har* skjedd, og man venter på nye eller endelige oppfyllelser. At det gode var i begynnelsen, før tapet og tilintetgjørelsen, er Grundtvigs viktigste bud på den sanne rekkefølge mellom vinning og tap, oppfyllelse og lengsel.

Hvordan skildrer Grundtvig de dype lengsler mennesker lever i og av? Han gjør det på mange måter, ikke minst som en skildring av den lengsel som blir vekt til live i menneskets lyst til kunstens verden.

At Grundtvig kjenner lengselens hemmelighet og kraft, er det ikke tvil om. Han vet at gjentakelse, repetisjon og stadig oppmerksomhet på tilsynelatende kjedsommelige mål eller handlinger, til slutt gir resultat og krones med ny innsikt. Selve salmegenren er et eksempel på en gjentakelsens kunst, hvor mye av hemmeligheten ligger i fordykning som oppnås ved gjentatt oppmerksom overfor eksistensens betingelser, over tid.

At kjærlighetsforholdet mellom jeg'et og du'et i salmene styres av lyst og lengsel, ofte så uforklarlig når en tenker på kjærlighetens vei og pris, skulle være unødvendig å minne om. Stadig skildres denne lyst og lengsel på forskjellige måter; her i den om forholdet mellom jeg'et og det hellige i barneskikkelse, i den salmen hvor de til sist blander blod for å vise sin forbundethet. Grundtvigs dype forbundethet med salmetradisjonen før han, ikke minst Kingo, kommer også her, til tross for ulikheter, til syne i selve gjendiktningen av Kingosalmen som fenomen:

*Det tit mig vel forhindrer,
Det isner i mit Blod,
Dog er der Lidt, som lindrer
I Hjertets dybe Rod,
Jeg veed ei, hvad det er,*

⁵⁷⁴ SV I 366.1+7 (*Vor Gud, som Moder-Fugl i Lund, Cowper's "As birds their infant brood protect"fordansket og forlænget*)

⁵⁷⁵ Oppstandelsesmomentet i all virkelighet

⁵⁷⁶ Korskomentet i all virkelighet

*Som føder Lyst og Længsel
Til, trods al Verdens Trængsel,
Dig ret at komme nær!⁵⁷⁷*

Hvorfor holder jeg'et ut i sin kjærlighet til det hellige? Jo, fordi det som et ekte menneske lengter etter en godhet som varer evig. Jeg'ets viten og tillit er at Gud kan gi mennesket dette. Derfor kan mennesket tåle nesten hva slags smerte det måtte være. Er det ikke en slik lengsel det handler om, handler det heller ikke om den kristne tro og den kristne tanke om et evig liv, slik Grundtvig ser det. Menneskets lengsel er den mest primære følelse av og tegn på kjærligheten, og slik sier han det så tydelig som han kan:

*Er et evigt Liv med Glæde
Ej vor Længsel og vor Lyst,
Kun forgjæves Engle kvæde
Derom os til Haab og trøst;
Har ej forud vi, som Sjæle,
Sans for Liv og Eftermæle,
Evigt Liv er os en Løgn.⁵⁷⁸*

Lengsel kan drive mennesket i alle mulige retninger, ikke minst i farlige, og det kan oppstå livsfarlige situasjoner. Enhver menneskelig krenkelse har et element av pervertert og sterk lengsel i seg, som ideelt kunne vært gjort om til en annen type handling om det fantes motmakt og veiledning og transformerende krefter der og da. Når lengselen lykkes, slik at den når sitt mål, istedetfor det motsatte, er det derfor ikke en selvsagt sak, men en kjærlighet som lykkes. Det gjør det også i følgende salme, en av de som tydelig viser lengselens vei i kampen om å lykkes i sin kjærlighetsakt:

*Trods Længselens Smerte,
Siig ei i dit Hjerte:
Hvo farer i Afgrunden ned,
Min Frelser, den Søde,
Mig op fra de Døde
At hente til Fryd og til Fred?*

*Det kiønnere klinger:
Hvo vil dog paa Vinger
Opfare til Himmerigs Slot,
For os at nedhente
Den Herre, vi vente!
Det klæder dog Christne ei godt.*

⁵⁷⁷ SV I 180.5 (Min Soel, min Lyst og Glæde)

⁵⁷⁸ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 66

*Vi ere, vi bleve,
 Vi røres, vi leve
 I Sønnen, Guds Ord og Guds Lam;
 Tag Ordet i Munden,
 Og elsk det fra Grunden!
 Saa har og saa finder du Ham!*

*Ja, naar du med Munden,
 Som Saligheds-Grunden,
 Bekiender vor hellige Tro.
 Og har den i Hjerte,
 Da Længselens Smerte
 Dig leder til Himmelens Ro!*

*Ja, troe og bekiende,
 Til Dagens Ende,
 Det er Saliggjørelsens Vei,
 Paa den lad os sjunge,
 Med Hjerte og Tunge:
 Vi har Ham, vi slippe Ham ei!*

*Ja, saa lad os sjunge!
 Thi Hjerte og Tunge
 Er Herren som Ordet saa nær,
 Som Ordet, der høres,
 Saa Hjerterne røres
 Af Jesus, vor Herre saa kiær*

*Han ligger paa Tunge,
 Hvor tale og sjunge
 Vi troende Hjerter om Ham,
 Som stærk, i Dag-Røde,
 Opstod fra de Døde,
 Guds Søn og Guds Ord og Guds Lam!*

*Han Hjertet husvaler,
 Som Tungen tiltaler,
 Der priser med Varme Hans navn,
 Og slynge med Arme
 Om ordet med Varme,*

Vor Herre vi tage i Favn! ⁵⁷⁹

Når mennesket hos Grundtvig lengter etter seg selv, etter hverandre, etter noe overhodet, er det fordi det lengter etter Gud i alt som er til. Det er også derfor Grundtvig kaller mennesket for *gudbilledlig*, som han på utallige måter uttrykker og forklarer betydningen av.

Grundtvig føyer seg med slike og lignede salmetekster til det laug av diktere som har gitt stemme til *det lengtende mennesket* – i salmens kollektive form.

Magt - almagt

*Jeg er saa underfuld en Magt*⁵⁸⁰
Grundtvig

Grundtvigs refleksjoner omkring det hellige, navngitt som Gud, og ikke minst navngitt som *Kjærlighed*, er nært forbundet med hans forståelse av fenomenet *makt*. Han vet inderlig godt hva det betyr når man taler om grunnkreftene i verden. Er man ikke på parti med disse, er livet så å si umulig å få styr på. Derfor gjelder det å navngi kreftene, kultivere dem, etterstrebe dialog med de. Det er som med naturkreftene, for eksempel sola. Den gir alt, er forutsetning for livet, samtidig som den nettopp ved sin energi og makt kan tilintetgjøre, om man kommer den for nær, ikke vet hvordan man skal omgås kraften.

Når Grundtvig gir kjærligheten så stor plass og posisjon, kommer det av at den for han betegner de makter som både gir liv, styrer, tar fra og legger til, og som det handler om å være fortrolig med, kunne kultivere, dyrke, til menneskets beste. Ikke minst må man tenke over kjærligheten som maktfullt fenomen, og *reflektere* over dens vesen og væremåte. Det gjør Grundtvig gjennomgående, ikke minst i *Sang-Værket*.

Grundtvigs makt-begrep er krevende å forstå for enkelte i dag, fordi tendensen til å skille mellom kjærlighet på den ene siden og makt og politikk på den andre, har vært sterk. Videre har makt i dagligtale gjerne blitt forbundet med makt-overgrep eller makt til det onde. Makt og kjærlighet blir gjerne da forbundet med motsatte fenomener.

Dette er en svært smal definisjon av makt. Det representerer et romantiserende syn på kjærlighet, og på makt. Talen om kjærlighet blir en begrenset og gjerne bløtaktig tale. Det tar ikke minst fra kjærlighetstalen den skremmende store og gjennomtrengende makt kjærligheten har, i små som i større forhold. Ett enkelt eksempel på et adekvat bilde på kjærlighet kan vise hvor viktig det er å tale om kjærlighet ut fra et utvidet maktbegrep. Kjærlighet som sol viser til noen av maktens ansikter: livgivende og tilbedt, fortærende og ødeleggende; en makt som må kultiveres med kyndighet. Mangfoldige bilder vil supplere talen om kjærlighet som makt.

⁵⁷⁹ SV I 60 (*Trods Længselsens Smerte. Efter Romer-Brevets 10de*)

⁵⁸⁰ SV I 1.1

Et forsøk fra teologisk hold på å anfekte et altfor selvfølgelig skille mellom talen om makt og talen om kjærlighet, er Paul Tillichs teologi, særlig slik det kort og konsist kommer til uttrykk i den lille boka *Love, Power and Justice*. Her forklares kjærlighet som makt, og knyttes til en langt mer adekvat måte å betrakte begge element på, også i kraft av den ontologiske status Tillich gir kjærligheten som makt, ut fra et eksistensielt perspektiv.⁵⁸¹ Et annet, litt mer indirekte argument i denne sammenheng for å tenke kjærlighet (ikke minst som et av religionens sterkeste maktgrep) som maktfaktor man må ta på alvor, er å hente lærdom og nye måter å tenke makt-begrepet fra i for eksempel Pierre Bourdieu's idéer, slik det blant annet kommer til uttrykk i hans bok *Symbolisk Makt*.⁵⁸²

Dette emnet kan ikke utdypes kort, men det er viktig å påpeke at salmeretorikken aldri har vært fremmed for å betrakte kjærlighet som makt. Med hele sitt vesen fokuserer den på dette som sentralt, i og med sin kretsing rundt gudsrelasjonen som kjærlighetsrelasjon og hovedtema. Dette kommer til syne på mange måter, ikke minst i Grundtvigs retorikk, som en form for dagligtale og med sterke konnotasjoner til det meste i levd liv. Det er også derfor han bruker begreper på en så spennende måte, begreper som ellers gjerne bare blir brukt i systematisk teologiske diskusjoner på mer eller mindre høyt nivå, eller blant helt unge mennesker som ennå tør å spørre åpent om store ting i verden, for eksempel Guds allmakt. Det salmen makter, er å gjøre det til en litt mer alminnelig eller allmen form for tale. Dermed gir den makt-begrepet, ikke minst allmakt-begrepet en helt ny dimensjon, slik denne fortolker ser det. Særlig gjelder det Grundtvigs retorikk.

Det første eksempel på bruk av ordet *almagt*, er fra *Danne-Virke*, hvor det nettopp er kjærlighetens allmakt det er snakk om. I denne sammenheng i forbindelse med filosofiske refleksjoner om *Skjønhed*:

*Skjønhed er udentoiøl hvad man holder mest af, og forstaaer sig mindst paa, taler bedst om, og behandler slettest i Verden. For dens Fødder, siger man, maa Storhed lægge sin Krone, og for dens Glands maa Sandhed bøie sit Spir, thi den er Fuldkommenheden selv i sin Glands, og i dens Smiil er Kiærlighedens Almagt.*⁵⁸³

Når Grundtvig hele livet kretser så konsentrert og lidenskapelig omkring det religiøse, er det av samme grunn som overfor det estetiske, og omkring relasjonene, omkring livskraftene og dødskraftene. Det er ikke overraskende at nettopp ordet *magt* og *allmakt* er med på å konstituere hans bilde av selve kjernen i den kristne tro, forestillingen om Guds Rike. I den aller første salme i *Sang-Værket* er det nettopp denne erklæring av dette rikets makt som er porten inn til hele hans folkelige salmesymfoni. Og hele salmen er en utfoldelse av hva denne makt er i stand til, hva den er og hva den kan, selv om han åpner med et mer eller mindre retorisk forbehold, at det nesten er umulig å finne språklig uttrykk for det:

⁵⁸¹ Paul Tillich, *Love, Power and Justice*, 1960, særlig s. 24-34

⁵⁸² Pierre Bourdieu, *Symbolisk makt*, 1994/1996

⁵⁸³ Grundtvig, *Danne-Virke* 3, s. 44-45: *Om Sandhed, Storhed og Skjønhed*

*Jeg er så underfuld en Magt,
Hvor ret jeg kom til Live,
At Penmen, selv med Aand i Pagt,
Ej klart det kan beskrive.⁵⁸⁴*

At det er en god *Almagt* Grundtvig stadig referer til, og må referere til for ikke å ende i hvilken som helst form for maktforherligelse, er helt tydelig, blant annet i følgende strofe:

*Frihed Sjælen er i Daad,
Støv begriber kun dens Skygge,
Aanden i Guds skjulte Raad
Fatter kun Dens fulde Lykke:
Han er fri, men from og god,
Vil ej gjøre Gud imod,
Men **almægtig** sammenkiæde
Alting til Gud-Faders Glæde.⁵⁸⁵*

At Gud i den kristne tro har ord på seg for å være allmektig, er i en viss forstand en selvsagt forutsetning i Grundtvigs tankeverden. Han dikter videre på disse forestillinger, som han overtar, og fortolker på sin egen måte. Derfor er strofer som for eksempel den følgende, ikke særlig oppsiktsvekkende med hensyn til Guds-atributt, og så allikevel verd å merke seg, fordi Grundtvig tenker gjennom hver eneste bit av troens vesen og væremåte:

*Løvsyng det Navn, Guds Almagts-Haand
Har straalende forklaret,
Hvis Dyder Kjærlighedens Aand
I Daad har aabenbaret!⁵⁸⁶*

Man kan ta feil av makten, som av det meste. Hvilken er ekte? Hvilken er til å stole på? Hvilken skal man dyrke? Grundtvig tegner i følgende strofe et nokså tradisjonelt bilde av kirkens syn på likhet og forskjell mellom verdens makt og Guds makt, og hvordan de lett kan forbyttes. Det handler stadig om å ikke la seg lure eller forføre av den falske makt, som ikke gir sann glede, men nettopp: falsk. Slik sier han det, her i en gjendikting av Schirmers salme *O heilger Geist, kehre bey uns ein*:

*Udlok af Herrens Kirke-Fjeld
Til os det honningsøde Væld,
De sande Glæders Kilde:
Saa for al Verdens Gods og Magt,
Dens Ære, Visdom, Lyst og Pragt,*

⁵⁸⁴ SV I 1.1.1 (*Jeg er saa underfuld en Magt*)

⁵⁸⁵ SV I 85.3 (*Fader, Søn og Hellig-Aand!*) (Min uth.)

⁵⁸⁶ SV I 17.15 (*For al den Deel, som Gud har gjort*)

*Vi Dig ej miste vilde!
Tone, throne, lad i Barmen
Guddoms-Varmen,
Fast omfavnet
Med din Ild i Jesus-Navnet!*⁵⁸⁷

Makt er også et kjerneord i bilder av den evighet som alltid har fulgt kristendommen: håpet om at Gudsriket en gang ikke skal være truet eller foreløbig i all sin fullkommenhet, men hel, absolutt, uten grenser og fiender. At det skildres som kjærlighetens rike er ikke overraskende, heller ikke at makt inngår som ett av fire elementer som må være til stede for at bildet skal forklare det hele:

*Da, Fader i det Høie! da
Vi sjunge klart: Halleluja!
Dit Rige er i Evighed,
Med Magt og Ære, Fryd og Fred!
Ja, Amen! frelst er hvad der faldt,
Og Kiærlighed er Alt i Alt!*⁵⁸⁸

Ordet er det middel Grundtvig fremfor alle gjenkjenner som makt-middel, og dermed noe som ligner Gud mer enn mye annet. At ordet *skaper hva det nevner* betyr ikke for han bare at Gud selv bruker ord fordi han /hun/ det ikke finner andre midler som er bedre, men minst like mye noe som erklæres ut fra Grundtvigs erfaring av at språket faktisk har makt over virkeligheten. Makt til å definere, gi mening, gi autoritet, forbinde og skille mellom mennesker osv. Det har altså elementer av all-mektighet, slik strofen viser:

*Om sig selv Oplysning skion
Har Guds Ord os givet:
Det er Guds enbaarne Søn,
Sandheden og Livet:
Ordet, som Guds Ja med Liv,
Ordet, som et Almagts-Bliv,
Ordet, som det lyder!*⁵⁸⁹

I kamp og krig mot de krefter som står det gode liv imot, står mange fiendemakter, blant annet det som kalles *Helvede* hos Grundtvig. I slike kampscener blir også ordet *Almagt* brukt som tegn på den gode Guds makt som beseirer mørket og avgrunnsmaktene:

*Fortviol da, Helved! Jord, vend om!
Ej Almagt du bekrige!
Vor Drot saugtmodig er og from,*

⁵⁸⁷ SV I 379.6 (O Hellig-Aand! som Pindse-Dag)

⁵⁸⁸ SV I 89.9 (Vor Fader god i Himmerig)

⁵⁸⁹ SV I 55.8. (Ordet var fra Arilds-Tid) Se også resten av salmen i forhold til min kommentar.

*Lyksaligt er Hans Rige.*⁵⁹⁰

Det nytter ikke å jukse med maktene, sier Grundtvig. Søker vi ikke sannhet om det som er i og mellom mennesker, og de ulike makter som verden består av, hjelper det lite om vi søker Gud, fordi Gud nettopp hater alt som handler om falsk makt:

*Har ej Sandhed, mer og mindre,
Om vor Mening, Tro og Agt,
Sandhed om vort eget Indre,
Over Løgn og Falskheds Magt,-
Aldrig da til Sandheds Fader,
Som al Falskhed evig hader,
Som vor Gud, vi slaar vor Lid.*⁵⁹¹

Gud som Aand har også allmakt, og kan derfor binde sammen til en enhet det som ikke nødvendigvis er det, men som sårt trenger en slik tilhørighet:

*Kom, Fredens, Kiærlighedens Aand,
Almægtig, som Guds Høire-Haand,
Og gjør til Eet os fjern og nær,
Som have Liv og Sandhed kiær!*⁵⁹²

At kjærlighet, liv og makt er tre ord som henger tett sammen, kan det ikke være tvil om i Grundtvigs salmeretorikk. Og med disse korte klipp om Grundtvigs måte å uttrykke makt på, er kjærligheten gitt en særstilling som makt-faktor i verden:

*Moderen til Livets Gaader,
Kilden til dets Mod og Magt:
Kjærlighed, i alle Maader
Er den rette Bryllupsdragt;
Kun med Kjærlighed er givet
Overgang fra Død til Livet,
Indgang i Guds Brudehus.*⁵⁹³

Salmeretorikken forsøker dypest sett å gi mennesket en stadig dypere erkjennelse av egen makt, til befordring av det gode i makten, og støtte til avvisning av makten til det onde. Den vil myndiggjøre mennesket til et vesen som innser sin makt, et vesen som skjønner at det *skaper hva det nevner*, og derfor må kultivere og beherske makten. Kjærlighetens allmakt, inkarnert i Kristus, er et maktfullt forbilde for en god måte å bruke makt på, ifølge Grundtvigsalmen.

⁵⁹⁰ SV I 366.6 (*Vor Gud, som Moder-Fugl i Lund*)

⁵⁹¹ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjærne*, 1860/83, *Den nordiske Menighed*, strofe 67

⁵⁹² SV I 18. 12 (*Oprundet er vor Jubel-Fest*)

⁵⁹³ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjærne*, 1860/1883, *Den sidste Menighed*, strofe 27

Maria/Marie

*Ja, Velsignede blant Kvinder!
Du som Naade fandt for Gud,
Af hvis Moder-Skiød oprinder
Livets Træ med Himmel-Skud!
Dig velsigne, som du sjunger,
Alle Slægter, alle Tunger,
For indpøde det sig lod
I din dybe Hjerterod,
Træet over alle Træer,
Som er evig Ære værd,
Salighedens Frugter bær!⁵⁹⁴
Grundtvig*

Hva er det eksistensielle, alminnelige utgangspunkt for å framheve noe framfor noe annet? Som alltid forsøker Grundtvig å snakke ut fra og inn mot erfaringen, for å unngå det umenneskelige, som ikke minst rammer religiøs retorikk. Slik kan han reflektere omkring det allmenne i sitt ønske om å beundre, dyrke eller rendyrke en type, et fenomen, for eksempel foreldre; her Maria. Legg merke til hans anerkjennelse av det katolske opp mot protestantisk forglemmelse, knyttet til forglemmelse av det helt alminnelige i foreldrekjærligheten:

Under disse Omstendigheder kan det da virkelig synes meget undskyldeligere, at vore Fædre forgudede Jomfru Marie, end at vi saa godt som aldeles glemde at prise hende salig, ligesom det unægtelig falder alle Menneske-Børn, som har en kiærlig Moder, naturligt, snarere at have for store end for ringe Tanker om hende –⁵⁹⁵

Grundtvig påpeker i teksten det mer enn naturlige i å beundre, idealisere og dyrke foreldre (det gode ved dem/når de er gode) og andre opphavsfenomener. Han sier også implisitt at det er en nødvendig sammenheng mellom denne idealisering og det som handler om religiøs tilbedelse. Han vet godt at ambivalens er en primær følelse overfor foreldre (som overfor det hellige), og han vet at overdrivelser av alle slag er skadelige, både i forhold til foreldre og i forhold til Gud. Det han likevel ikke kan akseptere, slik teksten viser, er at dette element av beundring, dyrkelse e.l. er helt fraværende. Noe det altså var på hans tid i den protestantiske diskurs omkring det feminine i kirkens symbolspråk, symbolisert ved Maria.

En enda grundigere refleksjon over forholdet mellom en kjønned beundring basert på erfaring, religiøse forestillinger, og hvordan man kan unngå nye religiøse, kjønnede overgrep, og skape nye betingelser for en kjønned tale i den kristne retorikk og forestillingsverden, finner vi blant annet i en preken av Grundtvig på andre søndag i faste, 1837. Den gir i kodifisert form innblikk i mange av hans sentrale holdninger til kvinnen som fenomen i ulike diskurser, hvordan og hvorfor disse diskurser må føres videre om livet skal være godt å leve.⁵⁹⁶

⁵⁹⁴ SV I 153.8 (*Betlehem i Juda-Egne!* Sammensatt efter *Græske Julevers*). Legg for eksempel merke til at Grundtvig her bruker treet som symbol for denne kristelig sett gjenskapelse, eller gjenopprettelse av skapelsen. Treet som skapelsessymbol representerer en annen form for skapelsesmyte enn andre bilder gjør.

⁵⁹⁵ Grundtvig, preken på *Marie-Bebudelses Dag* 1837, Christian Thodberg, *Grundtvigs Prædikener*, 10, s. 152

⁵⁹⁶ Grundtvig, preken på *2den Faste-Søndag* 1837, Christian Thodberg, *Grundtvigs Prædikener*, 10, s. 136-140

Grundtvigs forestilling om kirken som et *Kæmpelegeme*, og som et befolket kirkehistorisk jeg gjennom tidene, er et jeg hvor de feminine sider dominerer. Det er på noen måter en naturlig fortsettelse av det første kirkerom, Marias kropp, hennes morsliv. Det var i denne kvinnens kropp at Gud fant et første og grunnleggende *hvilested* som kropp (inkarnasjon):

*Marias Kvinde-Vise,
Med Englesang i Chor,
Bød alle Slægter prise,
Den Salige paa Jord!*

*Og naar Maria glemmes,
Hvor Jesus nævnes end,
Da Hjertet overstemmes,
Af Hjernesvind hos Mænd*

*Lad Verden sig fornøie
Med Støvets Rosenkind!
Med Aanden vi ophøie
Det dybe, stille Sind*

*Den Alterglød, som flammer
Med Virak dyrebar,
I skjulte Hjerte-Kammer,
Hvor Gud sig hviled har!⁵⁹⁷*

Etter dette er ethvert hjerte et potensielt hvilested for det hellige selv, i kvinne som i manns og barnehjarter.

Det er troen, ikke bare Marias kvinnekjønn, som gjør henne til den *dronning* hun blant annet er.⁵⁹⁸ Hun er en historisk skikkelse på den ene side, og på den andre symbol på den fremste bærer av tro og hjertelighet. Samtidig som hun definitivt symboliserer det *kvinnelige*, fordi bare en kvinne-kropp kunne føde Gud.

Grundtvig ble inspirert av den latinske hymnetradisjon, og deriblant av dens diktning om Maria, slik vi bl.a ser det i gjendiktning fra latin i *Christi Kirke, lydt du kvæde*,⁵⁹⁹ og i *Stabat Mater dolorosa*.⁶⁰⁰ Grundtvig lot seg også sterkt inspirere av Østkirkens liturgi og forestillinger om *Theotokos, guðfødersken*. Dette preger hans framstilling av Maria. Her er det igjen det kvinnelig ved Maria han legger vekt på, mer enn på hennes religiøse roller.

Hennes kroppslige, universelle og rotfestende egenskaper kommer ikke minst godt fram i hans gjendiktninger fra den greske kulturkrets, slik blant andre eksemplet i ingressen over, viser.

⁵⁹⁷ SV III 205.3-6 (*Kvinde-Evangeliet/ I Herrens Huus er varmen*)

⁵⁹⁸ Se Magnus Stevns, *Fra Grundtvigs Salmeværksted*, 1950, s. 72-85 (*Kvinden i Grundtvigs salmer*), særlig s. 75 f.

⁵⁹⁹ SV I 350

⁶⁰⁰ SV I 231

I salmen *Alle Christne Fødsels-Dag*, er det ikke minst Maria, Jesu mor, det spilles på og dvels ved. En kjønnert tale om livet, det hellige ved livet i verden, står i fokus. Grundtvigs protestantiske tanker om Marias ulike roller kommer godt fram her, selv om han har enda mer på hjertet om denne kvinnen som han har savnet sterkt i den protestantiske kultur, og som han vil rehabilitere på sin egen måte:

*Men da, ved sit Engle-Bud,
Fader i det Høie
Fæsted sig paa Jord en Brud,
Yndig for Hans Øie,
Da, ved Aandens Kraft i Løn,
Mø undfanged med Guds Søn
Hele Christen-Folket!*

*Hver af os sin Fødsels-Dag
Har til Verdens-Møden,
Har til Kamp og Nederlag,
Først og sidst til Døden,
Men til Liv og Fred og Fryd
Jule-Nat med Engle-Lyd
Er vor Fødsels-Time!*

*Derfor, efter Herrens Ord,
Som vor Tvilling-Broder,
Fader ei vi har paa Jord,
Men, som Han, kun Moder,
Kun Hans Moder, Jomfru skiær,
Underlig Gud-Fader kiær,
Frugtbar af Hans Naade!*

*Hun er som den lett Sky,
Skjønt til Dugg udsmettet,
Hun i Ørken er paany
Ark med Himmel-Teltet,
Hun er Tempel-Porten skjøn,
Aaben kun for Davids Søn,
Som er Guds tillige!*

*Haanlige er Vantroes Ord
Om den faure Kvinde,
Overtro deraf paa Jord*

*Skaber en Gudinde,
Troen bær taalmodig Spot,
Trøster sig ved Naadens Drot,
Er den store Moder!*

*Brat nu klarer sig den Sag,
Som var dunkel længe,
At vor Herre Fødsels-Dag
Har med Blomst i Enge,
Har med os, som Frelser huld,
Moder sin i Støv og Muld,
Evas Kvinde-Hjerte!*

*Hjerte ømt, som troer Gud,
Er fra Skaber-Dage
Konge-Moder, Keiser-Brud,
Dronning uden Mage,
Jomfru skiaer i Betlehem,
Zion og Jerusalem,
Alles vores Moder!⁶⁰¹*

Grundtvig skrev med hensikt ofte Marie når han mente Maria, og omvendt. Det er ikke bare hans egen, store kjærlighet, Marie Toft, som er forbilde for en slik måte å spille på likhet mellom ulike kvinneskikkelser, men et bevisst ønske fra hans side om å helliggjøre en hvilken som helst dansk nabokone eller jente. Slik, motsatt, den hellige Marias alminnelighet som jødepике, på den måte framheves og understrekes i sin egen kontekst. Det er glidende overganger mellom de ulike kvinneskikkelser og de roller de har. Det tilsvarer et generelt trekk ved hans måte å la bilder gli nesten umerkelig og naturlig over i hverandre i hans musisk, poetiske billedgalleri. Derfor er det av og til nesten umulig å få helt tak på hvor den ene rollen slutter og den andre begynner. Er Maria forbildet for *Guds datter*? Er hun både datter og brud? Er hun både jomfru, føderske og seksuelt aktivt i alle sine roller som uttrykk for kvinnen, og også for mannen, idet hun som andre kvinner er helt nødvendig som speil og identifikasjonsfigur for mannen? Det er nærliggende å svare ja på slike sentrale spørsmål. Samtidig finnes det nyanser og detaljer i disse konnotasjoner som er verd oppmerksomhet.

Hva er for eksempel sammenhengen mellom den alminnelige danske kvinne, Maria og kjærlighetsgudinnen Frøya? Grundtvig makter å skape et stort, utvidende og glidende repertoar av kvinneskikkelser, tett forbundet med *menns roller* og identiteter. Han framstiller kvinner i så mange roller som mulig mellom kvinnen som *jomfru* og beskyttet for menns medvirkning eller innblanding, over rollene som *elskerinne* og/eller *hustru*, i ulike posisjoner, og som *datter* og *søster*,

⁶⁰¹ SV I 204.4-7 (*Alle Christne Fødsels-Dag*)

til hennes rolle som *mor* i mange varianter. Det ene utelukker ikke det andre, men spiller på hverandres betydningsmuligheter, variabler og possessualitet.

For Grundtvig er også Maria, sammen med den andre Maria, *oppstandelsevitne*.⁶⁰² Kanskje er hun også en av de han ynder å kalle *Apostelinder*.⁶⁰³ Det er heller ikke lang vei fra hans syn på Maria til det han forbinder med sammenhengen mellom enhver kvinne og de hellige kvinner, til hans tanker om kvinnens rolle i framtiden, hvor hun må bli *Bispinde* om ikke livet skal undertrykkes.⁶⁰⁴

En fornyet interesse for kjønn, religiøse symboler, ritualer og tverrkulturell/konfesjonell dialog har ført til en svært spennende og kompleks situasjon i vår tid med hensyn til Maria. Asiatiske kvinner bruker for eksempel Mariaskikkelsen til sine frigjøringsbestrebelse på en mer udogmatisk og uanfektet måte enn det vestlige kvinner, katolske som protestantiske er i stand til. Samtidig bidrar katolske forskere, protestantiske kvinner og andre til en stor og viktig oppmerksomhet omkring fenomenet Maria. Slik jeg ser det, finnes det her sterke tilknytningspunkt i en dialog med Grundtvigs fleksible modeller for forståelse av kjønn, religiøse identifikasjonsfigurer. Dialogen mellom Grundtvig og vår tids Maria-oppmerksomhet kan vise seg å være en viktig måte å finne kommunikasjonspunkter på, særlig i vårt eget strev med å finne religiøse røtter, og formulere vår egen spiritualitet.⁶⁰⁵

Et eksempel på hvordan Grundtvig kan reflektere over mennesket i verden, analogt med Marias rolle som føderse av Jesus-barnet, kan vi se i det følgende sitat. Her er Maria det kroppslige, kvinnelige tegnet på at det er sammenheng mellom det såkalt naturlige mennesket,⁶⁰⁶ og det såkalt frigjorte/frelste mennesket. Dette forsto ikke "de gamle" godt nok, slik Grundtvig så det:

*Vore Fædre betragtede Menneske-Naturen som saa fordærvet, at alt godt maatte være en ny Skabelse, et nyt Menneske i Kristo Jesu, og deri havde de saa fuldkommen Ret, at det i Grunden er den væsentlige Forskjel mellem Kristne og Hedninger; thi Herren har sagt os, at uden at fødes paa ny af Vand og Aand, kommer ingen i Guds Rige, saa hvem der ikke vil tro, at Daaben er et virkeligt Gjenfødsels og Fornyelsens Bad i den Hellig-Aand, han bliver aldrig Kristen; men hvad Fædrene for det meste oversaa, det var, hvad Dagens Evangelium saa lærerig minder os om, at det ny Menneske dog skal fødes af det gamle, og det overnaturlige gaa frem i samme Orden som det naturlige, eller med andre Ord, at vel havde Guds Søn ingen Fader paa Jorden, men han havde dog sin Moder der, blev baaret under hendes Hjærte og født som et andet Barn, og voxte og forfremmedes i Alder og Visdom og Guds Naade, som en virkelig Menneske-Søn.*⁶⁰⁷

⁶⁰² SV I 223 (Herrens Veninder)

⁶⁰³ Se SV I 223: Herrens Veninder! Apostelinder! Salige prise vi eder i Dag...(1), og Kvindefødt er da Opstandelsens Mund! (4)

⁶⁰⁴ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 60

⁶⁰⁵ Se for eksempel Marina Waarner, *Alone of all her sex. The myth and cult of the virgin Mary*, 1976/1990, Jaroslav Pelikan, *Mary Through the Centuries, Her Place in the History of Culture*, 1996, H.K.Chung, *Struggle to Be the Sun Again: Introducing Asian Women's Theology*, 1990, Russel/Clarkson (red.), *Dictionary of Feminist Theologies*, 1996, *Mariology*

⁶⁰⁶ Et eksempel på hvordan Grundtvig bruker et kjønnert språk som kritikk og ansats til nye og mer bevegelige måter å bruke språket på, slik at begrepene ikke mister sin fleksibilitet, er hva han sier under stikkordet "natur" i *Kronike-Riim til Børnelærdom*, 1829, s. 263-264. Dette viser noe av hans dynamiske språkpolitikk. Sitat: *Naturen er det latinske Udtryk for medfødt Art, men i det attende Aarhundrede blev det, fra Frankerige af, i hele den protestantiske Kristenhed, Navnet paa noget bælgmørkt, man vilde sætte i Steden for Vorherre og yde en vel flyktig, men dog afgudisk Tilbedelse. En saadan selvjørt Gudsmoder var i Oldtiden Grækernes gamle "Nat", og i Middelalderen til Dels Vorfrue.*

⁶⁰⁷ Grundtvig, preken på *Marie Bebudelse 1832*, C.J.Brandt (red.), *Prædikener af Grundtvig i Frederiks-Kirken 1832-39, 1883*, s. 21

Grundtvig skrev en rekke prekenes til Maria-bebudelsesdag. En av dem spiller på den franske revolusjons fynd-ord *frihet, likhet og brorskap*. Grundtvig beklager her blant annet mangelen på forståelse for den kulturelle sammenhengen mellom religionen og revolusjonen,⁶⁰⁸ og spinner videre blant annet på forestillingen om et "lille Himmerig paa Jorden",⁶⁰⁹ som også går igjen i en av hans salmer, hvor siste strofe av i alt 23 henter opp igjen Maria i en av mange måter å spille på tekst, situasjon, forestillinger, bibelforelegg mm:

*Dermed og Haabet voxer bedst,
Men det er Søndags Klage,
Den tit er en Marie-Fest
Kun efter Marthe-Dage!*⁶¹⁰

Mor-far-sønn-datter-m fl.

*Derfor Himmeriges Rige
Lignes kan ved Alt paa Jord,
Derfor og kan Støv og Aske
Med sin Skaber skifte Ord.*

*Ligned Legemet ei Aanden,
Og ej Mennesket sin Gud,
Spildt var da al Aabenbaring,
Naadens Røst og Lovens Bud.*

*Da var vi for Gud Barbarer,
Han Barbar for os igjen,
Aldrig da vi fandt i Himlen
Fader, Moder, Søn og Ven.*⁶¹¹
Grundtvig

*Du er min Ven i Nød og Død
Den bedste, som jeg eier,
Min Broder meer end Honning sød,
Min Moder, som mig pleier,
Min Læge, naar jeg findes svag,
Min Skat og Glæde Nat og Dag,
Som over al Ting veier!*⁶¹²
J.K.Lange, 1669-1756

Det persongalleri og de personifiseringer som Grundtvig maner fram, spiller på og spiller ut i sitt salme-billed-galleri, er enormt både i mengde og i betydning. Hovedtanken i et slikt oppbud av særlig bibelske personer og identifikasjonsfigurer, er den tanke og visjon at alle stemmer skal klinge med i dialogen og kjærlighetsrelasjonen mellom Gud og mennesket i verden. Intet mer, intet mindre. Hver enkelt, som nølende, motvillig, helt alminnelig, eller med sterkt tilslutning, syngende eller lesende, gir sin stemme til dette store koret; er en del av den felles virkelighet mennesker lever i, slik Grundtvig opplever og oppfatter det. Til fremme av det gode liv.

⁶⁰⁸ For eksempel Grundtvig, preken på *Marie Bebudelses-Dag* 1835, Chr. Thodberg (red.), *N.F.S. Grundtvigs Prædikener*, 1822-26 og 1832-39, (8), 1984, s. 164: *ligesom en grundig Undersøgelse viser os, at Alt hvad der skinner klart og klinger skjønt i den ny Verden, er enten laant af Christendommen eller stjaalet fra den, saaledes er det soleklart, at Forestillingen om et Rige paa Jorden hvor Frihed, Lighed og Broderskab herskede, den vilde Verden aldrig faaet, dersom ikke Herrens Propheter havde spaaet og Han selv i Tidens Fylde oprettet et saadant mageløst Rige, hvori Miskundhed og Sandhed mødtes, Rætfærdighed og Fred kysseades, Sandhed opvoxede af Jorden og Rætfærdighed saae ned af Himmelen.*

⁶⁰⁹ Samme, s. 166

⁶¹⁰ SV I 137.23 (*Jeg veed et lille Himmerig*). Se mer om *Maria* i 2.4.8.

⁶¹¹ SV IV 285.13-15 (*Ser jeg op til Sol og Maane*)

⁶¹² Johann Christian Lange, *Kirkesalmebog, v/Landstad*, 1871, nr.538.11: *Min hjertens Jesu, søde Lyst*

Har man ikke slike hovedtanker klart for seg, kan hele *Sang-Verkets* bibel og kirkehistorisk tilsynelatende parafaserende prosjekt synes meningsløst og intetsigende. Med denne tanke, er det ikke grenser for hva man kan få ut av å undersøke den teologi og de modeller for tenkemåte om Gud, verden, mennesket og det hellige som her gjentas i uendelige varianter som brukstekster og *Herremaaltid*.⁶¹³

Hvordan bruker han dette persongalleri og disse personifiseringer i salmebildene sine? Hvor det hellig begynner og slutter, hvor egen erfaring begynner og slutter, hvor benevnelser av personer handler om konkrete personer og fiktive, hypostaserte figurer og hvor de ikke gjør det, skal ikke være enkelt å finne ut av i følgende salmestrofer. Kanskje er det nettopp derfor de makter det som salmer skal klare: å rokke ved vante forestillinger om konkret og abstrakt, virkelighet og fiksjon, det fysiske og det metafysiske osv. – uten at det blir meningsløs eller absurd tale. Det salmer skal klare er å speile *alt* i symbolfortattede uttrykk, som et mikrokosmos, samtidig som de er medier til speiling av relasjonell erfaring av ethvert slag i en åpen og prosessuell iscenesettelse.

Den enkelhet Grundtvig maner fram i sitt salmeuttrykk, er sublim i sin konkrethet. Denne konkrethet er til å ta og føle på. I de følgende eksempler taler Grundtvig om Gud mor, Gud far, og Gud barn, om engler og helgner i et dialogisk språk. Du' et i det første eksempel henviser her til *Gud Hellig-Aand*:

*Du os gjenfødte i vor Daab,
Til Børne-Ret og Helgen-Haab,
Og voxte skal ved dig de Smaa,
Til Engels Hoved de opnaae!*

*Du Mælk os gav i Moder-Skiød,
Du mætter os med Livets Brød,
Og, som en Foster-Fader fiin,
Du skiænker os med Glædens Viin!*⁶¹⁴

I en av salmene med særlig utbredt mors-retorikk, sier han tingene så særegent, at det kan oppfattes som om han gjendikter og endrer/varierer bibelens forestilling om en far som ventet den bortkomne sønn, til en mor som venter:

*Kirken er som Himmerige,
Meget kan den lignes ved,
Skiøndt paa Jord den har ei Lige,
Som Guds Naade og Guds Fred!*

⁶¹³ Se 1.3.1

⁶¹⁴ SV I 18.3-4 (*Oprundet er vor Jubel-Fest*)

*Mest dog lig en Barne-Moder,
Herren kalder den sin Brud,
Ved dens mælk opvoxe Poder,
Som ved Bække Pile-Skud!*

*Kirkens Favn og derfor kaldes
Rettelig et Moder-Skiød,
Naar der sørges, naar der faldes,
Altid der er Hvilen sød!*

*Kastes Vrag paa Kirkens Goder
Af den Sjæl, som dem har smagt,
Da forhaaner Søn sin Moder,
Og hans Dom er forudsagt.*

*Angres det med ærlig Smerte,
Vendes om med ydmyg Bøn,
Kirken dog med Moder-Hjerte
Favner den forlorne Søn!⁶¹⁵*

Stadig møter vi på personifiseringer i salmeretorikken, ofte på en måte som minner om folkediktningens eller middelalderens ridderdiktning. Fenomener som tro, kjærlighet, håp osv. fremstilles i personifiserte former med sine relasjonsmønstre og egenskaper. Grundtvig spiller her på ulike former for forståelser av kjønn: stereotypier, mytiske element, religiøse og historiske og erfaringsmessige blandinger av arketyper, strategier, politiske føringer og psykologiske bilder. Det gjør han på en vakker og ofte ugjennomtrengelig måte, som oftest i form av syngende aktører i bevegelse mellom dramatiske og romantisk, forsonende situasjoner:

*Paa Jord, som vor Gudmoder blind
Hun⁶¹⁶ gaaer kun efter Røsten,
Og bærer os til Kirken ind,
Til Daaben og til Trøsten,
men, skjøndt hun selv det ikke veed,
I Grunden Tro er Kiærlighed,
Thi Værket driver Lysten!*

*Vor Kiærlighed, den Blomme fiin,
Gud-Faders yngste Daatter,
Som kaldes alt i Vugge sin
En Dronnig over Drotter,*

⁶¹⁵ SV I 19 (Kirken er som Himmerige)

⁶¹⁶ Hun henviser her til troen.

*Med himmelsk Ild i Jomfru-Bryst
Hun følger blindt sin Brudgoms Røst,
Skjøndt Vantro leer og spotter!*

*Hun favner ømt det lyse Haab,
Kun som sin Tvilling-Broder,
For Begge Tro holdt under Daab,
De Troen kalde Moder,
Forklaret dog hun seer det hist,
At Haabet var den lille Christ,
Vor store Kirke-Broder!*

*Om Julen synger Troen bedst
Med Engle-Toner søde,
Mens Haabet har sin høie Fest
I Paaskemorgenrøde,
Og Kiærlighed i Bølge-Gang
Sig fryder høit med Pindse-Sang,
Naar vore Tunger gløde!⁶¹⁷*

Det er glidende og religiøst betingede overganger med hensyn til det kjønnsbestemte i salmeretorikken. Det salmesyngende jeg som kvinne, forutsetter at både menn og kvinner kan identifisere seg med dette jeg. Det representerer jo mennesket overfor Gud, og rommer begge kjønn som likeverdige aktører overfor det hellige, personlig og dermed kjønnnet forstått. Det er kirken, personifisert som kvinne, som er subjekt i salmen:

*I Døttrene sine, from og bold,
Sig speiled tit vor Dronning,
Hvis brodd er, som Biens, Spyd for Skjold,
Hvis Værk er Vox og Honning,
Som Bølgen dyb, som Perlen klar,
Som Blomsten fiin, som Fuglen snar,
Som Kiærlighed elskværdig!*

*Hun spejled sig tit paa Jorden saa
I alderstegne Kvinder,
Med Øinene klare, himmelblaa,
Med store Ungdoms-Minder,
Med Hjerte varmt og Hoved lyst,
Med prøvet Tro, med væsen tyst,
Med Mildheds-Majestæten!*

⁶¹⁷ SV I 93.10-13 (Til klart Guds Ansigt vi skal see)

*Lyslevende skal hun vandre saa
 I Tusind-Tal herefter,
 Med Øinene sorte, blaa og graa,
 Ja selv med Kæmpe-Kræfter,
 I Ungt og Gammelt, Stort og Smaat,
 I Stærkt og Svagt men Eiegodt,
 I Mænd såvelsom Kvinder!*

*Saa hjælpes de ad, den stærke Aand,
 Som Børnene velsigner,
 Og Mødrene-Hjertet i Hans Haand,
 Som hver en Kæmpe ligner,
 Af Løve-Sæd at skabe Lam,
 Hvis stolthed er at ligne Ham,
 Som bar al Verdens Synder ⁶¹⁸*

Her foregår det en speiling mellom ulike størrelser: kirken i kvinnene, som igjen mennene speiler seg i, mens alle speiler seg i / ligner *Ham, som bar al Verdens Synder* osv. Det bekrefter den mikro / makro-struktur som konstituerer den tekstlige verden hos Grundtvig. Det ene mikrokosmos speiler seg i det andre, og alt speiler det hellige, som representerer alt fra de minste elementer til kosmos, til det altomfattende. Alt foregår i et speilingskabinett hvor det er umulig å holde fra hverandre hver enkelt del, samtidig som forskjeller ikke blir borte, men kommer fram som en bevegelig mosaikk i et helhetsbilde.

Når Grundtvig spiller på det mest intense rundt analogien mellom bibelsitat og bibelske forestillinger, treenighetslære, dåpsliturgi, kultisk / liturgisk sammenheng, hverdagsspråk, personifisert tale om konkrete mennesker og det hellige, er han i nærheten av å si at mennesket er guder, født av guder, eller kreert til guder. Det skal mye til for å nekte at dette er en form for divinisering av mennesket. Hva skulle det forresten ellers *bety* at mennesket er *Guds barn*? Kanskje er han med sin retorikk sterkt forbundet med et av Østkirken kristelige hovedkonsept: *Gud ble menneske for at mennesket skal bli gudommelig*, når han for eksempel dikter:

*Fadder-Gaven i vor Daab,
 Aflad sand og saligt Haab,
 Bringer, fra Gud-Faders Favn,
 Aanden Hans i Sønnens Navn,
 Synger under Kirke-Tag:
 Søn og Daatter, født i Dag!
 Jeg i dig har Velbehag!⁶¹⁹*

⁶¹⁸ SV I 107.5-7+11 (Vor Alderdoms Trøst og Støtte-Stav)

⁶¹⁹ SV I 88.9 (Børne-Lærdoms Parter Fem)

At det er en spesiell form for divinisering som er i opposisjon til særlige former for panteisme, er en annen sak.

De personifiserte figurer kan ha ulike roller og egenskaper. Når Gud eller det hellige (som Jesus) er *venn*, en gjenganger hos Grundtvig, kan det for eksempel se slik ut:

*Tilgiv os som en gammel Ven,
Og gjøre os levende igjen!
Lad Folket dit med Fryd paany
Lovsynge dig i høien Sky,
For brat sig Bladet vendte!*

Vennskap er en gjensidig kategori, og det trenger stadig å bekreftes. Uteblir tegnene på vennskap, går det på tilliten løs. Slik det da gjør i Grundtvigs tale om Gud som venn. Vennskapet holder ikke om ikke tegnene er der, da trues tilliten med å bli borte, noe jeg'et i salmen ber innstendig om at ikke må skje:

*Ja, fri og frels os, Herre kiær!
Beviis, Du er vor Tillid værd!
Lad høres det i allen Stad,
Hvor du dit Folk gjør sjæleglad,
Naar brat sig Bladet vender!⁶²⁰*

At Jesus hadde søsken, er noe bibeltekstene forteller om, selv om vi ikke hører at de var der da han ble født. Grundtvig forteller en annen versjon, hvor søsknene *Tro* og *Haab* og *Kjærlighed* var akkurat der, og vokste opp sammen med Jesusbarnet. Dermed er de også de kristnes søsken:

*Tro og Haab og Kiærlighed
De blev lagt i Krybberummet,
Over dem dog sang "Guds Fred!"
Aanderne i Himmelrummet,
Og til Himlene i Løn
Voxde op de med Guds Søn.*

*Hver, som Hjerte har i Bryst,
Hvert et Hjerte, som har Øre
For Guds-Ordets Himmel-Røst,
Vil af Jesu Mund den høre,
Favner i Guds-Røstens Fred
Tro og Haab og Kiærlighed.⁶²¹*

⁶²⁰ SV I 31.4-5 (Som Foraars-Solen mild og blid)

⁶²¹ SV V 253 (Tro og Haab og Kiærlighed)

Her ser vi hans middelalderlige måte å personifisere følelser på, i en naivistisk iscenesettelse av bibelske grunnfortellinger.

At Grundtvig trengte kvinnen og det kvinnelige på fundamentale måter for å være den han var, tenke det han tenkte, og holde seg fast til det hellige på sin helt bestemte måte, er hevet over tvil. Det at mannen trenger kvinnelige identifikasjonsfigurer kommer særlig fram i følgende strofer. At Jesus, som Guds og Marias sønn ikke ville hatt kapasitet til å *forstå* menneskene godt nok, uten erfaring med det kvinnelige (som Marias sønn) er like tydelig. Dette er kjærlighetstale på det dypeste, og beskyttelsesretorikk som savner sidestykke.

*I min Barm , som denne Kvinde,
Hjertet føler Banghed stor,
Sniger, som den Synderinde,
Sig til Dig ved Naadens Bord,
Rødmer, blegner, føler Vaanden,
Eftergør det Alt i Aanden,
Sukker: Herre, ynkes, spar!*

*Laae Du under Moder-Hjerte,
Har du diet Moder-Bryst,
Kiender Du og Kvindens Smerte,
Kvinde-Hjertets Liv og Lyst!
O, Marias Søn, du Bolde,
Døm mig ei med Læber kolde!
Skjul mig i din Kiærlighed!⁶²²*

Grundtvig viser her en tydelig oppmerksomhet og attest til den kvinnelige smerte som annerledes og særegen. Den framstilles som nødvendig å reflektere over og henviser til når talen er om de aller viktigste ting i verden: Guds mulighet for å kunne forstå det lidende menneske og ta hensyn til denne lidelse. Det handler om at han/hun/ kjenner denne smerte ut fra erfaringen av å ha vært den nær, blant annet i en diendes fornemmelse av den kilde barnet henter livskraft fra. Denne kilde innebærer et helt liv av smerte, liv og lyst. Det representerer en sterk attest til den måten kvinnelivet er satt sammen på i dets ulike roller som kvinne i verden.

Det som i samspillet mellom det feminine og det maskuline i Grundtvigs diktning kommer til sin rett, er ikke minst den *komplementaritet* som han skildrer på utallige varierte måter i kraft av sine ulike bilder av figurer og funksjoner, hentet fra hverdagsliv og historisk, mytologisk og kristelig stoff. At kirken som kvinne har denne egenartede erfaring med og kompetanse på en type smerte som den ellers ikke ville hatt, kommer fram i følgende strofe fra salmen *Under Korset stod med Smerte*. I sin helhet gir den stoff til en hel avhandling om forholdet mellom kjønnene i Grundtvigs tankegang:

⁶²² SV I 211.3+8 (*Med sin Alabaster-Krukke*)

*Kirken, med sitt Moder-Hjerte,
Kiender bedst Marias Smerte,
Under Kors og Verdens Spot,
Men Eens Død for Alles Brøde
Galden nu dog kan forsøde
Alting gjorde Jesus godt!*⁶²³

At Gud må være mor for å være en troverdig og sannsynlig beskytter, faller det ikke Grundtvig inn å gjøre kontroversielt. Det er ikke bare det tradisjonelle høne-bildet som brukes, men også bildet av fugle-mor:

*Vor Gud, som Moder-Fugl i Lund,
Om Unger smaa i Rede,
Med Vinge-Slag i allen Stund
Om Zions By vil frede!*⁶²⁴

Troen er ikke bare kvinne, hun kan også være en tydelig gammel kvinne, slik som i følgende strofe:

*Voldsmænd, Kætteri og Svig,
Med slemme Synder mange,
Troen gjorde skrøbelig,
Ja, tog hartad til Fange,
Hun fik en daarlig Støtte-Stav,
Saa daglig meer for Død og grav
Blev Kirke-Folket bange!*⁶²⁵

Grundtvig lar det aldrende ved mennesket i verden få stor plass. Det bidrar til hans gjennomførte prosessuelle beksrivelse av mennesket som fenomen, og har bragt mange virkelighetsnære bilder til hans salmeretorikk. Det gjør ikke minst kjærlighetsdiskursen rik, fyldig, sann og god. Det bringer også en ømhet inn i tekstene, slik vi ser det i den siterte strofe.

Gud som foreldre, som mor og far, skildres hos Grundtvig i en våkenhet for den sårbarhet barn/foreldreforhold alltid består av. Det er ikke selvsagt at barnet kan ha tillit til foreldre. Det er først når det kjenner seg trygg at tilliten nærer. Dette skildres ofte på romantisk vis, men ikke desto mindre primært og radikalt, i forhold til kjønnsdiskursen:

*Vi kan føle, vi skal lære,
Dag fra Dag, den Visdom sund,
At vi lever til Guds Ære
Højt af Ordet i Guds Mund,*

⁶²³ SV I 231.3 (*Under Korset stod med Smerte*)

⁶²⁴ SV I 366.1 (*Vor Gud, som Moder-Fugl i Lund*)

⁶²⁵ SV I 105.2 (*Christi Kirkes Alderdom*)

*Mens paa Moders Skjød vi krybe,
Naar til Faders Favn vi flyve,
I Vor-Herres Jesu Navn;*

*Men at Livet hos vor Fader
Er, som i vor Moders Hjem:
Sine smaa, som hun, han bader,
Og, som hun, han svøber dem,
Giver dem, som hun, at die,
Elsker op dem, som Marie
Elsked op hans egen Søn.⁶²⁶*

Når Gud Fader taler til menneskene, som venn og som elsker, for å vise at han ikke elsker kvinnene mindre enn mennene, samtidig som han elsker kvinner og menn med en forenet kjærlighet til et felles kvinnelig objekt/ subjekt (slik det androgyne menneske som prototyp representerer), kan det se slik ut i Grundtvigs poesi:

*Kjønnen ej er ham til Hinder:
Bedre end de store mænd
Huer ham de søde Kvinder,
Som vil have ham til Ven;
Begge kjønn vil han forbinde,
Saa vi, som en Ægtekvinde,
Kan forenes med hans Søn.⁶²⁷*

Få steder er han mer markert og åpenbart polemisk og profetisk i sin tale om kjønnsroller i kirken og forvaltningen av ord og sakrament enn i følgende strofer. Argumentene er flere, fra at kvinnene er de første oppstandelsesvitner, til at de bør lyttes til, at de bør være religiøse subjekter i forvaltningen av det hellige, og at dette er nødvendig for kirken om den skal være kirke og glede menneskene med sin tale og tiltale:

*Han, som alle Krefter styrer,
Ser paa Hjærtet kun med Lyst,
Smager ej paa fede Nyrrer,
Har kun Hjærtets Øjne kyst,
hvisker til de ægte Kvinder:
Dyrebart er mig, Veninder!
Hjærtemennesket i Løn.*

Det til Gavns paa Hjærte lægge

⁶²⁶ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 45-46

⁶²⁷ Samme, strofe 49

Skal den sjette Menighed,
 Ej af Skin sig lader gjække,
 Som om Kvinden Gud var led,
 Som om hun kun skulde høre,
 Aldrig fatte, aldrig føre
 Herrens Ord i Herrens Aand.

Spejlet for den kristne Kvinde,
 Det er Herrens Moder sød,
 Med saa mangen kjær Veninde,
 Herren tro i Liv og Død,
 og, da han stod op af Døde,
 Han, som Paaske-Morgenrøde,
 Først for Kvinderne oprandt.

Han Marie Magdalene
 Sendte ud med Livets Ord;
 Hvem tør Kvinderne formene
 Vandringen i hendes Spor!
 Kristne Møer, Kristne Enker,
 Hvem tør lægge dem i Lænker!
 Hvem tør binde deres Mund!

Først naar atter fromme Kvinder,
 Som i Ordets Heltetid,
 Herren tjene som "Bispinder",
 Bruge Tungerne med Flid,
 Saa faar Hjærtet Mund og Mæle,
 At sig glæde Barnesjæle
 I Guds Himmerig paa Jord.⁶²⁸

Det er ikke minst mors-bildene som florerer i salmeretorikken, tett knyttet til Grundtvigs språkfilosofi. Det er en nærhet mellom kvinnen og språket, språkets forvaltning og uttrykk, en hjertesak for Grundtvig. Det gjør han til en ambassadør for kvinnen som språkmektig og autoritet med hensyn til det å vie andre inn i språkets hemmeligheter, logikk, rasjonalitet og irrasjonalitet, religiøse virkelighet og fiksjonsverden. Termen *Modersmaal* inneholder svært mange aspekt som ikke kan uttømmes fort, men ikke desto mindre er bærer av disse. I Grundtvigs retorikk har *Modersmaalet* sin egen fortelling med sine særegne forviklinger gjennom tidens forløp:

Hold i Hævd, hold højt i Ære,
 Da vort gamle Modersmaal,

⁶²⁸ Samme, strofe 56-60

*Skabt til alt, hvad vi kan bære,
Døbt til Graad ved Balders Baal,
Tidlig snublet paa Glatisen,
Men oprejst i kæmpevisen
Og gjenfødt i Julesang!⁶²⁹*

Noen steder får morsbildet svært fundamental, så å si ontologisk betydning, som når Grundtvig snakker om *Moderen til Livets og Dødens Gaader*. Dette er alltid knyttet til en eller annen form for kjærlighetsforståelse og tale, slik vi ser i følgende strofer:

*Moderen til Livets Gaader,
Kilden til dets Mod og Magt;
Kjærlighed, i alle Maader
Er den rette bryllupsdragt;
Kun med Kjærlighed er givet
Overgang fra Død til Livet,
Indgang i Guds Brudehus.*

*Moderen til Dødens Gaader:
Livets Kaar i Dødens Vold,
Synden er i alle Maader,
Al vor Død er Syndens Sold;
Al vor Magt i Syndens Lænker
Redskab er for Dødens Rænker,
Al vor Daad en Dødningdans.⁶³⁰*

Denne nærhet mellom religiøs retorikk, kjønnsbestemt kjærlighetstale og levende fremstilling av kampen mellom godt og ondt, død og liv, gir hele Grundtvigs kjærlighetstale et sterkt preg av realisme og en sterk dynamikk som salmespråk og uttrykk for menneskets vilkår i verden.

Noen steder i Grundtvigs tekster er det mer enn tydelig at mors-termen særlig brukes for å bekrefte kollektive størrelser som betegner kulturell bakgrunn, et religiøst chora for det felles liv, som i de to følgende:

*Siig mig, hvem er vores Moder?
Heder hun ei Kristendom!*

*Kirken er Moder, hun har os opammet
Ømt i sit Bur.⁶³¹*

⁶²⁹ Samme, strofe 83

⁶³⁰ Samme, *Den sidste Menighed*, strofe 27-28

⁶³¹ Grundtvig, *Roskilde-Riim*, 1814, og *Roskilde-Saga til Oplysning af Roskilde-Riim*, 1814. Sitert i Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 38

Selv ikke i overgang fra det konkrete liv til den fryktede konkrete død, svikter Grundtvig sine personifiserte skildringer av hva det er som gir hvilke, trøst, trygghet. Her skildres aldri den religiøse hvile som motsetning eller erstatning for den menneskelige, men det skapes bilde på bilde av hvordan disse kategorier supplerer og vekselvirker og går om hverandre i betydning og fortolkning. Gud er der aldri i stedet for mennesket, slik heller ikke mennesket erstatter eller kan stå alene uten det hellige. Mennesket fortolkes og uttrykkes med religiøse kategorier, slik de religiøse alltid fortolkes og uttrykkes med de menneskelige, bare at de overgår og går ut over denne virkelighet, som uendelige og helt oppfylt godhet og trygghet. Her er det igjen Jesus som helt fortrolig venn, eventuelt familemedlem, som dominerer bildet av det hellige:

*O, kom du, som en gang, jeg veed,
Du i din Faders Herlighed
Skal klart dig aabenbare:
Var det i Sky, var det i Kvæld,
Jeg skyndte mig, med kort Farvel,
I Sky til dig at fare.*

*Men kommer Døden førend du,
Kom da i Løn, og kom i hu,
Hvor mørkt der er i Graven!
Omstraal mig, saa jeg glemmer den!
Salv Øiet paa din syge Ven,
Saa jeg kan se Guds-Haven!*

*Kom i den sidste Nattevagt,
I en af mine Kjæres Dragt,
Og sæt dig ved min Side!
Og tal til mig, som Ven med Ven,
Om hvor vi snart skal sees igjen
Og glemme al vor Kvide!⁶³²*

At Grundtvig datter Meta, som blant annet spilte en uerstattelig rolle i en av hans mentale kamper, er forbilde for *en av mine kjære* i siste siterte strofe, er få uenige i. Kirkehistorikeren Jakob Balling er i tillegg sikker på at *Dantes* forhold til *Beatrice* har mye til felles med den rolle Meta har som *en av mine kjære* har i Grundtvigs diktning.⁶³³

⁶³² SV IV 95.4-6 (*At sige Verden ret farvel*)

⁶³³ Jakob Balling, "Nedfarten til dødsriget", *Grundtvig-Studier*, 2001, s. 74

Navngi

*Det seksuelle "drama"
kan ikke reduseres
til et metafysisk "drama",
men er metafysisk og uoverskridelig.⁶³⁴*

Hvorfor er vor krop for os vor værens spejl, om ikke netop fordi den er et naturlig jeg, en given eksistensstrøm, således at vi aldrig ved, om de kræfter, der bærer os, tilhører den eller os- eller om de hverken tilhører den eller os helt igennem. Der findes ikke nogen overkridelse af seksualiteten, ligesom der ikke findes nogen seksualitet, der er lukket i sig selv. Ingen er frelst, og ingen er fuldstændig fortabt.⁶³⁵

Maurice Merleau-Ponty

Når kjærlighet mellom mann og kvinne, mellom mor og barn, mellom venner og mellom alle andre varianter av relasjoner har blitt brukt så tydelig som det har for å framstille religionens vesen og egenskaper, henger det sammen med det allmenne aspekt ved kjærlighet som ved religionen, og med den nære sammenheng mellom det religiøse og det relasjonelle, slik jeg ser det.

På mange måter handler salmesangen om det å finne ut av forholdet mellom mennesket og Gud, som aktører i kjærlighetsdrama; og å *navngi* de krefter som binder, løser og regulerer forholdet til det hellige for mennesker. Til det trenger det salmesyngende jeg en hel verden av symboler, slik at det skal bli tydelig hvor omfattende prosjektet Gud/Menneske er, og hvor mange nyanser som må med for at det hele skal kunne uttrykkes adekvat.⁶³⁶

Siden kjærlighetsrelasjonen aldri er et statisk forhold, vil enhver salme måtte leses ut fra et nytt forsøk på å etablere seg i verden i relasjon til det hellige, i forhold til situasjonen, i forhold til seg selv og til andre. I salmetradisjonen må stadig nye metaforer om kjærlighetens mange varianter skapes, for at salmer skal kunne ha en reell funksjon.

Hvordan kommer dette fram i Grundtvigs tekster?

Det å *identifisere kreftene* og det å se etter *kjærlighet* som fenomen, forklaringsmodell og myte i Grundtvigs salmediktning, er så grunnleggende at alle hans salmer kan brukes som eksempel på dette. Uten slike innfallsvinkler, vil ikke salmetekstene gi tilstrekkelig mening, heller ikke i akademiske analyser.

Grundtvigs tanker om å *navngi* virkeligheten er framhevet over alt i hans tekster og hans mentalitet (*ordet, som skaber hva det nævner*). Han tenker seg at det nylig skapte mennesket's viktigste oppgave var å sette navn på verden rundt seg og i seg, i kraft av sin status som skapt av Gud, med skapermakt.⁶³⁷ Denne stadig gjentatte nyskaping av verden, er menneskets adelsmerke og ekstremt vanskelige oppgave, idet det ikke er gitt på forhånd hva man skal kalle tingene rundt seg og i seg. Man kan heller ikke støtte seg til døde bokstaver eller fortidens makt alene, men må stole på sin egen, i ekte dialog med fortid, samtid, seg selv og håpet om en god framtid. Det er det som ligger i

⁶³⁴ Maurice Merleau-Ponty, *Kroppens fenomenologi*, 1945/1994, s. 129

⁶³⁵ Samme, s. 136

⁶³⁶ Dette bekreftes av at salmediskursens grunnleggende metafor er *kjærlighetsforholdet til Gud*, slik Troels Nørager viser det i *Hjerte og Psyke*, s. 66-102 (*Det kristne hjertesprog*), særlig s. 71

⁶³⁷ Dette kan vi for eksempel se i hans tanker om hva det betydde for de første mennesker å gi navn til ting / tilværelse. Videre hvordan hans tanker om et *kyriologisk* språk knytter seg til all språklig søken etter tingenes rette navn. Se Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 216 f.

Grundtvigs enkle uttrykk om at ordet skaper hva det nevner. Det er en sterk affinitet mellom denne språklige innsikt hos Grundtvig og moderne språkteori, hvor det å konstruere virkeligheten gjennom språk har stor oppmerksomhet. Samtidig har Grundtvig den styrke at han hviler seg tungt på fortid og tradisjon i sin forståelse av språk, og derfor ikke har samme problem med å forholde seg til fortiden som nyere kritisk teori har, for eksempel i teorier om det historiske sammenbrudd.⁶³⁸ Grundtvig visste også at fortiden ikke bare *forelå* som fakta, men at den stadig skaptes om i de mennesker som forsker på den og forøker å fange dens mønstre, rytmer, linjer, hellheter og detaljer. Han var stadig på jakt etter de fortellinger om fortiden som var *gode*, mer interessante enn andre, ut fra sitt helhetsblikk på tilværelsen.⁶³⁹

Hvis vi for eksempel tar for oss salmen *Stjernenes Skaber og Himmelens Drot*,⁶⁴⁰ kan vi se hvordan elementene tilsammen ikke ville gitt mening uten et perspektiv på skapelse som det jeg refererer til overfor:

*Stjernernes Skaber og Himmelens Drot!
Evide Lys-Hav trods Vantroens Spot!
Christus! som haver os alle gienløst,
Hør dine Troendes bønlike Røst!*

*Inderlig rørdes af Medynk du ved
Menneske-Livets Forfængelighed;
Spilled os Døden paa Læberne end,
Levendegjorde din konst os igjen!*

*Verden var gammel og raved i Kvæld,
Du kom med Lyset, med Kraft og med Held,
Kom som en Brudgom, saa hvid og saa rød,
Herlig udsprunget af Jomfruens Skiød!*

*Ære Dig times, som vel Du er værd,
Bøie sig maae i dit Navn alle knæ'r,
Himmel og Jord har nu selvsamme Skik,
Vogte med Flid paa dit vink og dit Nik!*

*Bleg vorder Maane og rød vorder Soel,
Naar de Dig skue paa Herligheds Stoel,
Aldrig Planeter omvanke saa vidt,
At med din vilje de holde jo Skridt!*

⁶³⁸ Se for eksempel Trond Berg Eriksen, *Briste eller bære, Posthistoriske anføttelser*, 1990. I forordet står det, s. 11: "Det posthistoriske ligger i at det blir stadig vanskeligere å rekonstruere historien som en meningsfull fortelling. Hva skulle historien eventuelt være en fortelling om når nå Europas seiersgang, klassekampen, det tekniske fremskrittet, den vitenskapelige opplysning, retorikken om menneskeverdet og forestillingen om de edle villmenn i den tredje verden alt sammen er avslørt som luftspeilinger?"

⁶³⁹ Se kap 1.3., *Sang-Værket og Kristenhedens Syvstjerne*

⁶⁴⁰ SV I 156 (*Stjernenes Skaber og Himmelens Drot*)

*Hellige Konge og Herre saa from,
Du som af Faderen haver al Dom!
Glæd Du vor Sjæl med dit salige Smil!
Vogt os for Djævelens gloende Pail!*

*Hæder og Ære og Lovsang med Fryd
Være, vor Herre! dit Navn og din Dyd;
For, med Gud-Faders og din Hellig-Aand,
Os saliggjør din almægtige Haand!*

I først strofe møter vi *Jesus og de troende* som hovedaktører. Jesus har ulike roller eller titler: *Stjernenes Skaber, Himmelens Drot, Evige Lyshav*. Disse roller knytter han til det skapende prinsipp, kongeverdighet, lyset som fenomen og tid osv. , altså et omfattende virkeområde og en omfattende makt. Det er noe eller noen som står denne makt imot, og som kalles *Vantroens Spot*. Vi får ikke vite hva eller hvem det er, hva spotten går ut på, bare at denne makt og disse roller har han på tross av noe.

Slik følger den ene skildring etter den andre, antydninger, utvidelse av bilder gjennom hele salmen, mer eller mindre tro mot det ambrosianske forelegg *Conditor alme siderum*. Det hele kulminerer med en konstatering av det bånd som binder *os til dig; Fuldkommenheds Bånd*.⁶⁴¹ Det er et uttrykk Grundtvig bruker mange steder om kjærligheten som kraft og fenomen, de bånd som binder mennesker og krefter til hverandre. Her er det altså tydelig at det handler om kjærlighetens kraft og vesen, mellom mennesket og Gud. I denne variant ser vi det i et språk og en form som er lånt fra den latinske salmetradisjon.

Vi får ikke vite hvem jeg'et er, hva du'et er, bortsett fra at det framstilles i samme retorikk som den kristne kirke har alltid har gjort. Vi får ikke vite hvor vi er i verden. Alt er abstrakt og generelt, utenfor tid og sted på et vis. Og samtidig er det sterke tegn som antyder at det nettopp er knyttet til konkret virkelighet. En skjønnhet males som skildring av en kjærlighetsrelasjon, virkeligere enn alt annet, og bygd på den type estetikk som det religiøse alltid har kjent til, en slag hyper-estetikk.⁶⁴² Den sier med Sigmund Mowinckels ord at *den høieste virkelighet er for fromheden skjøn*.

Grundtvigs oppfatning av språkets navngivende funksjon er et av de mest omfattende tema overhodet. Når jeg trekker det fram som del av tekstarbeidet, og bruker Merleau-Ponty som ingress-sitat, er det for å vise hvor utfordrende momentet i min lese måte (se 1.1.) er, det om å si noe *i kraft av en situert kjærlighetsdiskurs*. Grundtvig gjorde det på vegne av sin tid. Skal det følges opp, må nye salmediktere finne de uttrykk som i en kroppslig, kjønnnet metaforikk skaper bilder som del av denne navngivende aktivitet.

⁶⁴¹ Jfr. også Kolosserne 3.14

⁶⁴² Jeg låner begrepet *hyper-estetikk* fra en muntlig forelesning på et seminar om "Gud og musene" på en høyskole i Danmark (Hillerød), sommeren 2000, holdt av kirkehistorikeren Jørgen I. Jensen. Samtidig knytter jeg an til et nøkkelstiat av S. Mowinckel som jeg tidligere har referert til, se 1.2.5.

Ord

Ja, Kristne Venner, det er et sandt og gammelt Ord, at kun hvad der kommer fra Hjærtet gaar til Hjærte, og er da ogsaa klart, at kun Hjærtet kjender Hjærte-Vejen og kan vejlede Ordet derfra og dertil, medens det følger af sig selv, at Hjærtet, som det dybeste hos Mennesket, bliver senest oplyst og klog paa sig selv, hvad det dog maa være, før end man kan tale højt paa Tagene om, hvad der er tillivsket det af Sandheds Aand i Hjærtekamret. Derfor maa vi troende Mænd, langt fra at kyse de troende Kvinder, opmuntre dem til at tage Del i Embetsgjerningen.⁶⁴³
Grundtvig

Når Grundtvig skatter ord så høyt, og i overveldende oppmerksomhet og hengivenhet skatter ordenes vesen og virksomhet i verden, henger det som alt annet i hans tenkemåte sammen med hans forståelse av forholdet mellom *språk* og *erfaring*. Grundtvig *merket* ord på mange nivå. Denne følsomhet for ord forutsetter en enorm avstand til ord, abstraksjonens kunst. Det å kunne trekke seg tilbake, ha viten om det som isolerer mellom ord og virkelighet; frivillig og ufrivillig, og deretter sette ordene i system, var Grundtvigs kunst, ikke minst i form av poesi.

Det er ikke tvil om at det er det *poetiske ord* han setter høyest. Det er ordet som mikrokosmos for det *menneskelige* liv og som mikrokosmos for det *aandelige* liv, og vekselvirkningen disse imellom, som danner hans konsept med hensyn til ord og språkforståelse. Det poetiske ord for Grundtvig er først og fremst en modus, en dimensjon som finnes i alle slags litterære genre, i dagligtale såvel som i byråkratisk tale og i kunstatte. Det poetiske er like mye en *væremåte* som en stilart, en kunstform.⁶⁴⁴

På hvilken måte kommer *kjærligheten som ordkunst*, og som *kjønnet ordkunst* til syne i Grundtvigs salmer? Kjærlighetens viktigste egenskaper, som gave, er at den kan brukes rett og galt, og gjerne blir brukt *både* rett og galt. Når Grundtvig skildrer poesien som fenomen og gave, er han opptatt av nettopp dette, og altså klar over den tvetydighet, ambivalens og fare som henger ved ethvert begrep og enhver erfaring av kjærlighet. Slik kan han for eksempel si det om ordet som fenomen:

...det fuglevingede Ord paa Tungen,
bærer Lyset usynlig i sig,
kan bære et heelt Himmerige eller Helvede i sig,
og bærer sædvanlig lidt av begge Dele.⁶⁴⁵

Det er med en slik forståelseshorisont man bør gå til salmer som mer enn andre handler om ordet som fenomen og medium. For eksempel *Ordet var fra Arilds Tid*,⁶⁴⁶ som er en oppregning av ordenes egenskaper, som kjærlighetstale, medium til bruk og misbruk.:

Hvad vor Sjæl gjør vred og blid,
Knuser og opliver:
Ordet, som et Torden-Slag,

⁶⁴³ Grundtvig, *preken 2.faste-søndag 1870*, se helt fremst i avhandlingen; gjengitt i sin helhet.

⁶⁴⁴ Se kap.2.2., *Det poetiske*

⁶⁴⁵ Grundtvig, *Taler på Marielyst Højskole*, s. 10. Sitert i Bosse Bergstedt, *Den livsupplysande teksten. En läsning av NFS Grundtvigs pedagogiska skrifter*, 1998, s. 210

⁶⁴⁶ SV I 55 (*Ordet var fra Arilds-Tid*)

*Ordet, som et Favne-Tag,
Ordet, som det lyder!*

Det er fordi det er en helt uunngåelig sammenheng mellom personlighetens kjerne, symbolisert ved hjertet, og menneskenes ord, at det ikke er til å komme forbi at ordene speiler den indre virkelighet som knyttes til *hertet* som sentralorgan og kilde til godt og ondt:

*Tungen ligger Hjertet nær,
Talen i Dets Tone
Det er Aandens Liv og Sverd
Det er Støvets Krone,
Ordet, som et Harpe-Slag,
Ordet, som et Vaaben-Brag,
Ordet, som det lyder.*

Etter at Grundtvig har skildret ordet som fenomen ut fra erfaringen av hva det *kan* i verden, og allerede er gitt en dyp funksjon som hellig ord, et ord som *setter* verden, gir mening, er uunngåelig og ikke nøytralt, går han over til å skildre det tradisjonen kaller *Guds ord*. Det er en så glidende og umerkelig overgang, at det virker som om det er to sider av samme sak. Grundtvig holder det hellige så tett til det alminnelige som overhode mulig, i et intenst forsøk på å holde sammen de største motsetninger som finnes, uten å viske ut forskjeller, representert ved ordene *død og liv, sannhet og løgn* m.fl.

Som skapende ord gir han gudsordet her blant annet egenskapene: å gjøre jorden grønn (6), havet blått (6), himmelen skjønn (6), gi sol og måne lyskraft (6), gjøre fenomenene ord og sang til tegn på hellig gjenklang, idet de forener naturens og menneskenes synge og taleevne som uttrykk for en felles sakral handling (7).

Hvis ordene ikke kan bære, uttrykke og formidle menneskers erfaring og tilhørighet, er det umulig å bruke de samme ordene om det hellige, sier Grundtvig. Det er bare når vi taler sant og i erkjennelse av hvem vi er og tilhører, på godt og ondt, i konflikt og i fred, at det gir mening å tale om ordene som tegn på hellighet. Det sier Grundtvig over alt, og ikke minst i enkelte nesten forslitte strofer som mange i dansk sammenheng kanskje ikke tenker over fordi det er blitt en del av en dansk identitet og kulturelt repertoar av "tomme ord". I norsk sammenheng er ordene for mange nye, og må tenkes gjennom for å gi mening, fattes, evt. brukes til noe.

Et eksempel på et slikt klassisk uttrykk for ordenes potensiale som medium til selverkjennelse og dermed gudserkjennelse, er to strofer fra *Kristenhedens Syostjerne* :

*Er os tomme Ord og Lyde
Eget Folk og Fædres Land,
Véd vi ej, hvad de betyde
Mer end Mængde, Muld og Strand,
Tant er og hvert Ord, vi tale*

*Om Guds Riges Bjærg og Dale,
Om Guds Folk og Menighed.*

*Føler ej vi i vort Hjærte,
Vi oprandt af Gudææt,
Ej vi føle kan med Smerte,
At vi arted os fuld slet,
Kun med Spot det Ord vi møde:
At gjenløse og gjenføde
Gud os vil som sine Børn.⁶⁴⁷*

Som tidligere nevnt er det en sterk sammenheng mellom Grundtvigs syn på det muntlige, skapende ord, som Gud selv en gang skapte livet med, og stadig gjenskaper med; til all muntlig tale i verden, både som poetisk tale, på kunstferdig måte og som daglig tale. Det gjelder ikke minst troens tale i form av liturgisk tale i trosbekjennelsen, som særlig belyses ved Grundtvigs metaforer om kvinners tale, som det muntlige ords primære forvaltere som mødre, venninner, kjærester og hellige kvinner. Dette viser seg i mangfoldige varianter i Grundtvigs tekster, og konsentrert kan det sies som i det følgende, ut fra Grundtvigs håp om at kvinner, som språkmaktens sanne mødre, må ta mer ledelse i kraft av sitt kjønn, sine erfaringer, sin autoritet, i den konkrete samtid og framtid:

*Det til Gavns paa Hjærte lægge
Skal den sjette Menighed,
Ej af Skin sig lader gjække,
Som om Kvinden Gud var led,
Som om hun kun skulde høre,
Aldrig fatte, aldrig føre
Herrens Ord i herrens Aand.*

*Spejlet for den kristne Kvinde,
Det er Herrens Moder sød,
Med saa mangen kjær Veninde,
Herren tro i Liv og Død,
Og, da han stod op af Døde,
Han, som Paaske-Morgenrøde,
Først for Kvinderne oprandt.*

*Han Marie Magdalene
Sendte ud med Livets Ord;
Hvem tør Kvinderne formene*

⁶⁴⁷ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 69-70

Vandringen i hendes Spor!
 Kristne Møer, kristne Enker,
 Hvem tør lægge dem i Lænker!
 Hvem tør binde deres Mund!

Først naar atter fromme Kvinder,
 Som i Ordets Heltetid,
 Herren tjene som "Bispinder",
 Bruge Tungerne med Flid,
 Saa faar Hjærtet Mund og Mæle,
 At sig glæde Barnesjæle
 I Guds Himmerig paa Jord.⁶⁴⁸

Når Grundtvig skatter kvinners ord så høyt, er det fordi han erfarte den livgivende kraft og varme de har, som skapende ord, enten han taler med barnets stemme, sønnens stemme, elskerens stemme eller farens stemme. Det må han som mann, i erkjennelse av at det er en eller annen forskjell mellom mann og kvinne, som blant annet oppdages i de utallige relasjoner han hadde til kvinner og menn som hans *andre*, og som han selv var *den andre* for.⁶⁴⁹

At han falt for fristelsen til å mene at kvinners tale var *mer* livgivende og beskyttende enn menns, og dermed hadde en større nærhet til det helliges livgivende egenskaper (kvinnen som mer lik gud enn menn), bør både ses i lys av en underkjennelse av kvinnen i samtiden (i kirken som i kulturen). Videre at han rett og slett snakker for seg selv! som mann, med en sterk kvinnelig identitet, og med en sterk beundring av, og behov for det feminine, generelt. Viktigere er det likevel, at han i egenskap av en som analyserer samtidens kulturelt / religiøse mentalitet mener at det kvinnelige på hans tid trenger å restitueres i kirken på grunn av de skjvheter mht kjønn som har utviklet seg historisk, og må endres for at kirken og folket skal komme i bedre balanse.⁶⁵⁰ Kvinner som metafor for det levende, muntlige ord, blir et kjennemerke i Grundtvigs retorikk, og kan ikke overses i talen om ordet hos Grundtvig. Det er en kjønn metaforikk som preger også hans forhold til ordet som fenomen.

Det er viktig å legge merke til at det ikke først og fremst er kvinnen som annerledes og bedre han dyrker som metaforer (det også!), men like mye kvinnen som uttrykk for det allmenne, som likeverdig *representant* for mennesket, generelt. Det gjelder hennes rolle som hverdagslig, i ulike roller og posisjoner, og med sterke antydninger om framtidige roller, som nevnt overfor. Han *demoniserer* ikke kvinnen, og han *diviniserer* henne heller ikke, men korrigerer slike tilløp, noe vi blant annet så under *Maria/Marie* overfor.

For Grundtvig er både kvinner og barn sanne forbilder, og han trenger selv det kvinnelige (i seg selv og utenfor seg selv) for å kunne vokse, erkjenne, tro. Det oppfatter jeg som en respekt for

⁶⁴⁸ Samme, strofe 57-60

⁶⁴⁹ Se for eksempel Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 41: "Det er altså *livet*, uttrykket for legemsvarmen, der i Grundtvigs øjne alene berettiger til at bruke rosen som kvindesymbol."

⁶⁵⁰ Se til det kontekstuelle i Grundtvigs forståelse av det historiske blikk, også sitt eget, kap 2.5., *Tid og sted*

kvinner som kvinner, uavhengig av hvilke attributter (som alltid vil variere med tid og sted) som tillegges kvinner.

Grundtvig divinerer mennesket, som mann og kvinne, mor og far, elsker og venn, sønn og datter, venninne og elskerinne, fordi det bare slik får sin verdighet, og kan erkjenne sin overveldende makt, og avmakt – som kjærlighetsvesen. Å *kultivere* denne divinitet blir oppgaven; ikke å avsakralisere mennesket.⁶⁵¹

Ut fra slike holdninger er det Grundtvig bruker sine egne ord-bilder til å skape kollektive bilder å speile seg i.

Når ord er tegn på liv og levende virkelighet, ikke på død eller tom eller krenkende virkelighet, er det for Grundtvig best forklarlig med at selve livsprinsippet (det element som gjør at ord er virksomme i motsetning til tomme eller uvirksomme) mest presist navngis ved en eller flere varianter av ordet Gud. Motsatt er det da slik at når ord er uten kraft eller betydning, er det fordi de er bundet av dødens makt. Slik kan han si det, her i en dialog mellom jeg' et og Den Hellige Aand:

*Du lægger Ordet i vor Mund,
Som uden dig er Bogstav kun;
Kun du kan løse Dødens Baand,
Thi evig ét er Liv og Aand.*⁶⁵²

På ulike måter får han fram forskjellen på levende og døde ord; her i en kjønnsrelatert variant:

*Mærker det, I Børn og Kvinder!
Mærke det, hvert Hjærte varmt!
Magtesløst Guds Ord I finder,
Koldt og dødt og mørkt og Armt,
Naar ej med den Røst det klinger,
Som fik Liv og Kraft og Vinger
Hos os ved Guds Aandepust.*⁶⁵³

Om Jesus, som inkarnert, som *sted* for Guds ord, kan for eksempel følgende strofe vise Grundtvigs måte å veve denne forestilling inn i sin diktning:

*Slaae Harpen, du fromme Psalmist paa Jord,
- Strængen er af Guld -
For Jesus vor Konge, Guds levende Ord.
Saa liflig lege vi for vor Herre!*⁶⁵⁴

⁶⁵¹ Han vil opphøye mennesket og ansvarliggjøre det, slik at de guddommelige egenskaper og de motsatte får sine rette navn og uttrykk og ikke blir borgerliggjort til moralisme som dyd (deler av rasjonalismens mentalitet) og falsk eller forvrengt syndserkjennelse (deler av pietismens mentalitet). Mennesket er guddommelig, en ære og ansvarlighet det ikke kan løpe fra. Ikke minst gjelder dette som *makt* over seg selv, andre, verden, og til å navngi den hellige dimensjon ved livet (f.eks. i å være kirke, representere gudemakt på jorden).

⁶⁵² SV I 18.6 (*Oprundet er vor Jubel-Fest*)

⁶⁵³ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 79.

Det er mange tekstlige eksempler på den nærhet mellom en erotisk retorikk og ord-retorikken som finnes mer utbredt. Følgende hyppig gjentatte strofe er et sterkt eksempel på den beskyttende erotiske væremåte som del av denne diskurs. Den er på en gang erotisk og religiøs:

*Varm Du hende med din Mund!
Saa godt dit Ord hun giemmer:
From i Sind, i Troen sund,
Ej Kiærlighed forglemmer,
Men takker kiønt, og med godt Taal
Gjør Skiel i Lægens bittere Skaal,
Til Sødmen hun fornemmer!⁶⁵⁵*

Noen av ordenes aller viktigste funksjoner hos Grundtvig handler om deres *navngivende* egenskaper.⁶⁵⁶ Det å uttrykke sine følelser for mennesker er et så møysommelig, viktig og vanskelig selvfortolkningsarbeid, at man trenger mye for å lykkes. Det er noe av det som ligger i den strofen som følger, i den kjærlighetstale mellom Gud og mennesket som det uttrykker. Gud lengter etter og fryder seg over mennesket i dets makt til å uttrykke seg selv gjennom språket, si hva det føler av *Fryd og Smerte* osv. Gud kjenner seg selv igjen i menneskets uttrykksmåte, og kjenner på dyp tiltrekning, mest på grunn av likheten:

*Menneske! kom med dit Hjærte!
Menneske! kom med din Mund,
Med dit Ord til Fryd og Smerte,
Med dit Suk af Hjærtens Grund!
Kom med alt, hvad Skabermanden
Dig har skjænket og, trods Fanden,
End har kjærte og kalder sit!⁶⁵⁷*

Salmer som på særlig betagende og monumentale måter skildrer ordet som fenomen i verden, er ikke minst *Ordet var fra Arilds Tid*,⁶⁵⁸ og *I Begyndelsen var Ordet*.⁶⁵⁹

⁶⁵⁴ SV IV 171.2 (*Guds Menighed, syng for vor Skaber i Løn*)

⁶⁵⁵ SV I 105.6 (*Christi Kirkes Alderdom*)

⁶⁵⁶ Se også under *Navngi*, samme kapittel.

⁶⁵⁷ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Efterskrift*, strofe 52

⁶⁵⁸ SV I 55

⁶⁵⁹ SV I 56

Pakt - love

I en mindre juridisk metaforikk enn gudsforholdet ble fremstilt på i middelalderteologi og hos Luther, blir gudsforholdet hos Grundtvig likevel fremdeles beskrevet ut fra pakts-tenkning. Paktstenkningen styres av de ulike primære relasjoners måte å regulere gjensidighet på. Det handler primært om pakten mellom foreldre og barn, mellom venner og mellom kjærester.

Grundtvig kunne ikke ha klart å gjennomføre sin *vekselvirknings-modell* uten en form for paktsretorikk. Forholdet mellom Gud og mennesket er regulert av en gjensidig pakt, som muliggjør spenninger, brudd, forsoninger og bønneaspektet i salmepoesien. Det gjelder også på mikrokosmos-nivå, innenfor språkets struktur og i hvert enkelt menneske. Det enkelte menneskets forhold til seg selv reguleres av de ulike stemmer og identiteter selvet har, og hvordan det lykkes med å synkronisere disse.

Når Grundtvig dikter *Min Mund og mit Hjerte de gjorde en Pagt* (se nedenfor), er det fordi han tenker i slike mikro og makrostrukturer, bestemt ut fra analoge prinsipper og strukturer for forståelse og fortolkning. Han er fortrolig med, og benytter seg av den paktsretorikk som bibelfortellinger og fragmenter inviterer til og repeterer som stereotyper og strukturer, slik vi for eksempel kan se i følgende strofe:

*Luk øine op, giv nøie Agt,
See, flokkeviis de komme
Til Herrens store Naade-Pagt,
At dele med de Fromme,
Som Sønner og som Døttre de
Skal Adgang faae til Gud at see,
O dybe Herrens Domme!*⁶⁶⁰

I sitt tradisjonelle fromhetsspråk bruker han disse stereotyper som henviser til ulike type diskurser, politiske, personlige, fiktive, juridiske mm., i sin egen ritualskapende salmeretorikk. Han holder ved sin måte å fornye denne tale på, liv i troens tradisjonelle uttrykk, og med sine egne kampsaker innvevd i det språklige uttrykk:

*Kun hvad du i Grunden veed,
Ængster hver Samvittighed,
Og hvad vi forsage maae,
Naar med Gud i Pagt vi gaae,
I Jehovas Konge-Bud,*

⁶⁶⁰ SV I 20.4 (Vær trøstig, Zion, Jesu Brud)

*Unde Skyens Ære-Skud,
Raabes for Hans Throne ud!*

*Derfor Tro er Hjertets Sag,
Lysten blev dog alt for svag,
Om ei Gud med Fader-Magt
Drog os til den dyre Pagt,
Vidned for vor Sjæl i Løn:
Jesus Christus er min Søn,
Og min Aand er Troens Løn!*

*Daaben er den næste Part,
Der det bliver aabenbart,
Sprængt er Dødens Torden-Sky,
Livets Soel brudt frem paany,
Fødselen af Vand og Aand,
Pagtens Seigl med Mund og Haand,
Løser Synds og Dødens Baand!⁶⁶¹*

At dåpen er særlig viktig sted for paktsmotivet hos Grundtvig, kommer blant annet fram i denne sist siterte strofe fra salmen *Børne-Lærdoms Parter Fem*. Det viser sammen med den utpregede paktsretorikken hos Grundtvig, hvor sentral dåpen som hellig handling er for han, og ikke mindre hva den knytter an til ved menneskelig erfaring.

Når denne paktstale som del av fromhetsretorikkens store rom også brukes om talen mellom to elskende, som mellom brud og brudgom, bekrefter det nettopp alle de dimensjoner ved kjærlighetens diskurs som den enkelte relasjon fortjener. Andre veien kommer den dirrende nødvendighet fram som er på ferde i enhver diskurs i samfunnet med hensyn til løftenes og paktens ufrakommelige vilkår i verden. Hvis ingen ting ble lovet, ut fra et løfte, en pakt, en overenskomst, ville ingen bønn være mulig, verken i nære relasjoner, i større enheter (gruppe, land, nasjon etc.) eller i global sammenheng. Slik lyder det i salmens minimalistiske og representative fortellerform (hver strofe er et mikrokosmos), i en av mine utvalgte gjennomgangsstrofer:

*Du dog loved, Herre, from!
At støtte og at bære
Kirken i sin Alderdom,
Hvor graa hun saa mon være,
Og holde saa for hende Vagt,
At Helveds-Porten ei faaer Magt;
Det giælder og din Ære!⁶⁶²*

⁶⁶¹ SV I 88.3,6,8 (*Børne-Lærdoms Parter fem!*)

Røst - lyd - kor - sang - klang

*Lyd er Legem,
Skrift er Skygge
Ei i Bøger Aanden boer,
Det var Børns og Kvinders Lykke
Naar de tog Dig paa dit Ord,
Det var vores Skam og Skade
For din Mund vi trykte Blade,
Hørde ei din Guddoms-Røst,
Sævned derfor Liv og Trøst!⁶⁶³
Grundtvig*

Grundtvig skattet *lyd* i alle former og variasjoner overmåte høyt. Hele hans antropologi og teologi er gjennomsyret av denne kjærlighet til lyd, røst, klang, sang, stemme.⁶⁶⁴ Hans overveldende billedspråk og sans for det anskuelige fikk uttrykk som tekster, særlig salmetekster, ikke i billedkunst. Samtidig som disse salmetekster jo nettopp er billedkunst, eller i alle fall multimedia-tekster. Det imaginære blikk iscenesetter salmebildene ved hjelp av øye (på tekst), øre, lyd, klang, egen og andres stemmer.

Når jeg'et i salmen henvender seg til du' et som *Aanden*, og dens egenskap som talende og sammenknyttende kraft framheves, kan det se slik ut:

*Du er hans Røst, som raaber: kom
Til Fristed mit for Død og Dom!
Du sammenknytter, som Guds Haand,
Hans Menighed med Hjerte-Baand.⁶⁶⁵*

I salmen *Til klart Guds Ansigt vi skal see*, som særlig spiller på personifiseringer av *Tro*, *Haab* og *Kjærlighed*, skildres troen for eksempel i strofe 10, hvor hun som en blind gudmor bærer barnet til det sted hvor trøsten bor (*Daaben* osv.), og vet hvor hun skal gå fordi hun går etter *Røsten*. Den lyst som får henne til å finne det rette sted, er tegnet på at hun, selv om hun ikke er klar over det selv, er identisk med *Kjærligheden*:

*Paa Jord, som vor Gudmoder blind,
Hun gaar kun efter Røsten,
Og bærer os i Kirken ind,
Til Daaben og til Trøsten;
Men, skjønt hun selv det ikke veed:
I Grunden Tro er Kjærlighed,*

⁶⁶² SV I 105.4 (*Christi Kirkes Alderdom*)

⁶⁶³ SV I 35.10 (*Jesus! hvor er du dog henne?*)

⁶⁶⁴ Se særlig Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, om *røst*, s. 124 f., men også s. 18, 21, 26, 128, 131, 242, 280, 282, 301. Se om *sang*, s. 202 og se s. 16 angående Grundtvigs tanker om det hebraiske språks struktur, blant annet hvor han mener å finne samme tegn for syn og sang.

⁶⁶⁵ SV I 18.7 (*Oprundet er vor Jubel-Fest*)

*Thi Værket driver Lysten.*⁶⁶⁶

Grundtvig spiller på alle mulige varianter av det som har med lyd å gjøre, fra det å stave bokstaver, til forestillingen om at den lyd som er Guds egen røst i verden, gjenlyder i alt og alle i universet. Slike sprang mellom hverdagserfaring og kosmologisk visdom er vanlig i Grundtvigs salmer. Et eksempel er følgende:

Barne-Lærdoms Parter fem:

Aandens Sanser se i dem!

Kom dem ikke blot i Hu,

Som vel og de huskes nu,

Men indprænt dem i dit Bryst!

Stav dem dér med Hjertens Lyst!

Læg dem sammen til Guds Røst!

Ørkens Røst med Torden-Brag

Ruller frem til Dommedag,

Den forskrækker Christne ei,

Men bereder Herrens Vej:

Giennomborer Øret godt,

Giennomryster Fiendens Slot,

*Giennemlyner Stort og Smaat.*⁶⁶⁷

Muntlige ord, lyd som *næring* og *medium* for å erklære elementer til sakramenter, ordet som *engleføde* og som hele tiden spiller på vekselvirkningen med konkrete næringsmidler, brød og vin, er ustoppelige tema i salmene:

Ja, vor Drot, som Skaber-Ordet,

Selv velsigner Brød og Vin,

Herrens Røst er Sjæle-Bordet,

Selv for Engle Spise fin;

Ordet dog, som os har vundet,

Til vort Legems Tarv forbundet

*Har sin Kraft med Brød og Viin.*⁶⁶⁸

I salmen *Ordet var fra Arilds-Tid*,⁶⁶⁹ som mer enn mange salmer - i oppregnings-form -skildrer alle de egenskaper og aspekter ved ordet som Grundtvig fokuserer på, slutter ni av ti strofer med ordene: *Ordet, som det lyder!* Den siste slutter slik: *Evig Hjertet fryder!* Grundtvigs framheving av det muntlige ord har mange, rike og kjønnsbestemte bestemmelser.

⁶⁶⁶ SV I 93.10 (*Til klart Guds Ansigt vi skal see*)

⁶⁶⁷ SV I 88.1-2 (*Børne-Lærdoms Parter fem*)

⁶⁶⁸ SV I 96.3 (*Dækker Gud nu Bord i Ørken*)

⁶⁶⁹ SV I 55 (*Ordet var fra Arilds-Tid*)

Grundtvig ville få det tilsynelatende stumme eller døde til å finne sin stemme, sin klang, sin tone, sitt uttrykk, som individuell og som kollektiv sak. Derfor betyr *opvaagne* i følgende strofe mer enn en teknisk term for å våkne, slik også ordet *Chor* og ordet *Kiærlighed* er vesentlige for hans forståelse av hva det er som skjer når noe lydløst og noe maktesløst får stemme, lyd, kraft og uttrykk igjen:

*Opvaagner, alle dybe Toner,
Til Pris for Menneskets Forsoner!
Forsamles, alle Tungemaal,
I Takkesangens Offerskaal!
Istemmer over Herrens Bord
Nu Kiærlighedens fulde Chor!*⁶⁷⁰

Som tidligere omtalt under *klage*, er ordet *Sang* også brukt om den tilstand av uutholdelig utelukkethet som Grundtvig fryktet mer enn noe, og som knyttes til ordene *er at sukke og klage*. Det er altså en form for klage-sang i Grundtvigs variant av fenomenet. Det er ikke tvil om at lykken, lyset og den gode glemsel bare kan vinnes ved at den utestengte igjen finner sitt sted hvor det finnes samsvar og samklang mellom hjerte og ord og munn. Tegnet er at sangen kan fylle kroppen med glede og velklang, som tegn på menneskets glede over relasjonen til det hellige, til de andre:

*Naar Andre til Kirke mon gange,
Da sidder jeg her udi Vraa,
De kvæde saa liflige Sange,
Men jeg maa ei høre derpaa;
Min Sang er at sukke og klage,
Saa skride de hellige Dage
For mig, som de søgne, i Kval.*

*Hans Lys og hans Sandhed skal føre
Mig op til hans Tempel i Fred,
Der Ordet mit Hjerte skal røre
Og glemme jeg skal, hvad jeg leed;
Ja, selv skal jeg røre min Tunge
Til Psalmer for Herren at sjunge
Til Lov og til Pris for min Gud.*⁶⁷¹

Det er den menneskelige røst som apellerer til det hellige selv, og som kan bære menneskets begjær og budskap til den andre part i relasjonen menneske – Gud:

⁶⁷⁰ SV III 266.5 (Oplomstrer nu, Guds Kirkevange!)

⁶⁷¹ SV III 35.5+7 (Som tørstige Hjort monne skrige)

*Stjernernes Skaber og Himmelens Drot!
Evide Lys-Hav trods Vantroens Spot!
Chritus! som haver os alle gienløst,
Hør dine Troendes bønlig Røst!*⁶⁷²

Grundtvig vet også å beskrive kjærlighetens makt som en ofte *besunget* makt, altså en lydelig makt:

*Kjærligheds Magt, saa tit besunget,
Kjærligheds Magt har dig betvunget;
Os den tvinge nu, sød og stærk,
Krone saa dit Underværk:
Kjærligheds Vidunder!*⁶⁷³

I avskjedssalmen *At sige Verden ret Farvel*, hvor avskjeden og avstanden er full av frykt og motvilje, er det heller ikke tilfeldig at håpet om den gode nærhet, også etter dødens absolutte grense, skildres i kraft av den gjenkjennelse som *Røsten* avslører og bringer:

*Kom, som du vill! jeg veed det vist,
Du selv har sagt, at her og hist
Du kiendes vil paa Røsten:
Den Røst, hvorved, trods Verdens Larm,
Os Hjertet brænde kan i Barm
Og smelte hen i Trøsten.*⁶⁷⁴

Lyden som skildres kan også være helt skjult, eller så lite som et sukk, eventuelt som et *hjertesukk*, enten det forstås som lydelig, eller ikke:

*Ej forgjæves Hjertesukket
Lyder dog fra Jordens Skjød
Over, at i Laas er lukket
Udvejsdøren sær fra Død;
Thi det ømme Faderhjærte
Røres dybt ved Barnets Smerte,
Skjønt vor Død er Syndens Sold.*⁶⁷⁵

Ordet *røst* kan også symbolisere selve den eksistens og kroppslighet som språket, morsmålet, har som mulig og nødvendig betydning for mennesker, i en eller annen variant:

Elsker det vi kun i Grunden,

⁶⁷² Sv I 156.1 (*Stjernernes Skaber og Himmelens Drot!*)

⁶⁷³ SV IV 171.3

⁶⁷⁴ SV IV 95.7 (*At sige Verden ret Farvel*)

⁶⁷⁵ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe18

Hvora*f* vi har Øjenslyst,
 Elsker ej engang i Munden
 Vi vor Moders Navn og Røst,-
 Aldrig huse eller hæle
 Vi Guds Kjærlighed til Sjæle,
 Hjærtenskjærlighed til Gud.⁶⁷⁶

Det er også *røsten* som er den inkarnasjon, den kroppsliggjøring av det hellige som er helt nødvendig for at ikke gudsordet skal forbli dødt, mørkt, fattigt og maktesløst:

Mærker det, I Børn og Kvinder!
 Mærke det, hvert Hjærte varmt!
 magtesløst Guds Ord I finder,
 Koldt og dødt og mørkt og armt,
 Naar ej med den Røst det klinger,
 Som fik Liv og Kraft og Vinger
 Hos os ved Guds Aandepust.⁶⁷⁷

I eskjatologiske bilder smelter alle de forskjellige røster sammen i et samstemt høydepunkt, hvor engelenes, menneskenes, og Guds egen røst ikke kan skilles lenger:

Blev vi her hans Legems Lemmer,
 Blev av ham vi blot et Haar,
 Vi med mer end Englestemmer
 Prise skal hans Gyldenaar,
 Med hans Røst, som over Vandet
 Hørt vi har, i Fædrelandet
 Synge vi Halleluja.⁶⁷⁸

Overfor dødskraft og stillstand skal det sterke krefter til for å få mennesket til å våkne. Her spilles det på skapelse, gjenskapelse, og eskjatologi på en gang. Det må en Guds røst til:

Menneske! hvor dybt du sukker,
 fryd dig ved Guds velbehag!
 Kjærlighedens Billedhugger
 I dit Ler har fundet Smag,
 har sit Liv i dit afbildet,
 Drager det, i Død forvildet,
 Atter kjærlig til sin Favn.

⁶⁷⁶ Samme, strofe 68

⁶⁷⁷ Samme, strofe 79

⁶⁷⁸ Samme, Den sidste Menighed, strofe 120

Menneſke! hvor hart du ſover,
 Vaagne maa du ved hans Røſt,
 Som en Soleglans dig lover,
 Der fordunkler Sol i Øſt;
 Menneſke! om end du døde,
 Staa dog op! Guds Morgenrøde
 Skaber Liv og Lys paa ny.⁶⁷⁹

I følgende ſtrofe er mange av lyd-ordene ſamlet: *røſt, lyde, ſtreng-lek, efter-klang, englenes julesang, det lydelig ord, klinge* :

Aandens Røſt kun raader Gud,
 Hjertets, halv vor egen,
 Lyder med i Jule-Bud,
 Ligner Streng-Leegen,
 Sværer, ſom en Efter-Klang
 Til Guds Engles Jule-Sang,
 Alt ſom Ordet lyder!

Sødt det klinger da: gak ind
 Til din Herres Glæde;
 Hvor ei falmer Rosen-Kind,
 Hvor Serafer kvæde,
 Hvor det levende Guds Ord,
 Som paa Veirets Vinger foer,
 Evig Hjertet fryder!⁶⁸⁰

Måten følgende ſtrofer ſamler ſeg om den tiljublende jule-ſang for Jesusbarnet, og gjennomgående spiller på klanglige ord, er også uovertruffet i ſin muſiske mentalitet. Her igjen i den ofte ſiterte gjendiktning av Kingo:

Min Soel, min Lyst og Glæde!
 Min Drot i Barne-Dragt!
 Lad mig til Krybben træde,
 Hvor Du i Svøb er lagt!
 Jeg har en Jule-Sang
 I Hjertet til din Ære,
 Lad Tungen den frembære
 Med liflig Harpe-Klang!

⁶⁷⁹ Samme, Efterskrift, ſtrofe 50-51

⁶⁸⁰ SV I 55.9-10 (Ordet var fra Arilds-Tid)

Man siger, Du som ligger
 Saa lavt paa Hø og Straa,
 Er barnet af en Tigger,
 Som skal med Staven gaae,
 En Lyd fra Livets Land
 Mig tykkes dog at høre,
 Det ringer for mit Øre,
 Du er af bedre Stand!

Saa underlig det klinger,
 Hvor end jeg gaaer og staaer,
 Som Lyd af Engle-Vinger,
 Om dine Konge-Kaar,
 Da hvisker det i Løn:
 Lad Krybben dig ei støde!
 Den stakkels lille Jøde
 Er Guds eenbaarne Søn!

Imens du da er Lille,
 Lad saa os blande Blod,
 At ei os kan adskille
 Selv Helveds Lue-Flod!
 Da skal i Himmerig,
 Med Aands og Hjertes Glæde,
 Jeg Jule-Psalmer kvæde
 For Fader og for Dig!⁶⁸¹

Ingenting uttrykker mer perfekt og presist den tilstand og den erfaring Grundtvig visjonært ser for seg som en tilstand i det evige, hvor kjærligheten er blitt enerådende, som *sangen*, her i en Luther-gjendiktning:

Da, Fader i det Høie! da
 Vi sjunge klart Halleluja!
 Dit Riket er i Evighet,
 Med Magt og Ære, Fryd og Fred!
 Ja, Amen! frelst er hvad der faldt,
 Og Kiærlighed er Alt i Alt!⁶⁸²

Salmesangens program og poeng, som relasjonell aktivitet og salmepoesiens myte, finnes ikke minst tydelig i følgende salme, slik vi også kjenner den fra den Norske Salme Bok (371):

⁶⁸¹ SV I 180.1-3+ 8 (Min Soel, min Lyst og Glæde)

⁶⁸² SV I 89.9 (Vor Fader god i Himmerig)

Guds Menighed, syng for vor Skaber i Løn,
 - Engle synge med –
 Som gav os til Frelser sin enbaarne Søn,
 Saa liflig lege vi for vor Herre!

Slaae Harpen, du fromme Psalmist paa Jord,
 - Strængen er af Guld –
 For Jesus, vor Konge, Guds levende Ord,
 Saa liflig lege vi for vor Herre!

Da høres de glødende Tungers Røst,
 - Aanden er os nær –
 Som bringer os altid den evige Trøst,
 Saa liflig lege vi for vor Herre!⁶⁸³

I følgende knippe fra en annen salme, er disse sanglige element også tydelige innefor den kirkehistoriske diskurs. Den kirke Grundtvig ville skrive historien til, var den troende kirke, i vid og bred forstand. Ikke som de få utvalgte, men som i svært vid forstand tilhørende det folkelige fellesskap, blant annet i *forkynnelse*, *bekjennelse* og altså, ikke minst: *lovsang*. Salmene hos Grundtvig har elementer av alle disse tre hovedkjennetegn ifølge Grundtvig, på den kristne tro:

O hør, hvor Folk og Tunge-Maal
 Det Frelser-Navn lovsjunge!
 Ja, hør Dets Priis fra Blok og Baal,
 Fra piinte Vidners Tunge!

Ja, hør den Lov-Sang, der alt naaer
 Fra Hav til Hav paa Jorden,
 Og toned over tusind Aar
 Paa Daners Mark i Norden!

Læg i dit Kvad et nyt Beviis
 Til Fædres Høitids-Sange,
 Som vidne høit, at Jesu Priis
 Slog Rod i Dane-Vange!

Ja, i vor gamle Psalme-Bog,
 Som paa hver Baad og Snekke,
 Med Korset vaied Dannebrog,
 Trods Fiendens Odd og Egge!⁶⁸⁴

⁶⁸³ SV IV 171.1-3 (Guds Menighed, syng for vor Skaber i Løn)

Kanskje er følgende salme om det syngende mennesket i verden, et av de sterkeste monument over Grundtvigs sans for det poetisk/musiske mennesket. Det er en grunnleggende bestemmelse av hva det vil si å være til. For det er ikke kunstneren som annerledes enn de andre som her skildres, men det helt alminnelige menneske, som poetisk og musisk vesen. Det som for Grundtvig er så ugjendrivelig estetisk og kunstner/kunstverkpreget ved mennesket, som kropp og ånd, åpenbarer det frie og virkelige menneske. Jeg siterer en av strofene i salmen *Alt hvad som Fuglevinger fik* :

*Min Sjæl, du har af alt paa Jord
I Tanken og din Tunges Ord
De allerbedste Vinger,
Og friest er dit Aandefang,
Naar dybt du drager det i Sang,
Saa høit i Sky det klunger.*⁶⁸⁵

En særegen salme som spiller på og spinner rundt lyd og røst og ord, bør også nevnes, salmen: *Herrens Røst er over Vandet*.⁶⁸⁶ Den spiller sterkt på fragmentet fra den gammeltestamentlige skapelsesfortelling : *Guds ånd svevde over vandene...*⁶⁸⁷

Jeg fortolker Grundtvigs vektlegging av det skapende prinsipp aller mest som en fortolkning av det skapende i mennesket og verden. Slik erfarer han det selv, og slik appellerer han til andres fortolkning av det skapende. Det skapende er av en slik karakter at bare ordet og fenomenet og fortellingene om Gud strekker til som fortolkning av livets makt, kraft og vilje. Det er som han sier at *ordet* må være guddommelig siden det *kan* det det kan, har den *makt* det har, har mulighet til å erkjenne og forvalte denne makt så den ikke skader etc. Slik kan han uttrykke det i salmepoetisk variant:

*Himmel, skapte Gud og Jord
Ei med Pen i Haanden
Men med sine Læbers Ord,
Som er Eet med Aanden!
Som det Gamle, saa det Ny
Skaber Gud da under Sky
Kun som Ordet lyder!*⁶⁸⁸

Guds ord er aldri noe man i og for seg kan få øye på, objektivere og dermed manipulere. Det viser seg bare i og gjennom menneskenes ord, det er inkarnert i kjøtt og blod, det vil si i de ord som faktisk er menneskenes egne. Menneskenes ord har, slik Grundtvig oppfatter det, alltid et

⁶⁸⁴ SV I 17.16-17, 20-21 (*For al den Deel, som Gud har gjort*)

⁶⁸⁵ SV IV 224.2 (*Alt hvad som Fuglevinger fik*)

⁶⁸⁶ SV I 53 (*Herrens Røst er over Vandet*)

⁶⁸⁷ 1.Mos. 1.1

⁶⁸⁸ SV I 42.5 (*Hvø kan troe, som har ei hørt!*)

guddommelige element i seg. Utfordringen er å skjelne mellom ekte og falsk guddommelighet, bruk og misbruk av det hellige i menneskenes ord.

Sandhed

Grundtvig var en lidenskapelig sannhetssøker. Han hadde liten sans for spekulasjoner over sannheten når tanken ikke tenkte i og gjennom kroppen og situasjonen. Det er snarere fenomenet sannhet enn begrepet sannhet han tiltrekkes av. Sagt på en annen måte: de døds og livs-alvorlige, eksistensielle sannheter må beskyttes av begrepet om sannhet. Det er sånn sett sannhetsbegrepet berettigelse som beskytter av livs og dødsprosessene som styrer hans forståelse av sannhet.⁶⁸⁹ Eksempler på hans tidlige sans for og refleksjoner rundt sannhet, finner vi blant annet i *Danne-Virke* –tidsskriftet fra 1817 og utover. I en liten, men innholdsrik artikkel, kalt "Om Sandhed, Storhed og Skionhed,"⁶⁹⁰ gir han uttrykk for noe av det han forbinder med *sannhet*. At spørsmålet etter sannhet er nødvendig og utenkelig å avvise, ser vi tydelig allerede i innledningen av artikkelen:

Hvem føler det ikke, at vi i disse tre Ord have nævnet Alt hvad Menneskets Hu heneden kan staae til, Alt hvad der nogensinde er attraaet, lovsjunget og forgudet, Alt hvad der af noget Væsen kan eies og begribes! Hvem kiender noget til Historien, og veed ikke, at hvor ulige end de Forestillinger vare, man gjorde sig ved hine Ord, saa udtrykte de dog hvad man attraaede, saa skattede man sig dog lykkelig ved at eie, ja føde sig endog oplivet og ophøiet ved at skue og tilbede hvad man agtede for stort og skiont; og elskede man ellers ikke Sandhed, saa maatte man dog ønske at Besiddelsen var sand: usvigelig og varig! Naar vi da spørge, hvad dog Storhed og Skionhed og Sandhed monne være, hvor de findes, og hvorledes de kan faaes og beholdes? da gjøre vi Spørgsmaal som giennemgribe og giennemtone den hele Menneske-Slægt, Spørgsmaalet hvorpaa alle Tidens Viismænd havde grublet, ja Spørgsmaal, som selv de, i hvis Tanker de aldrig kom, stræbte giennem deres hele Liv at løse.⁶⁹¹

Når Grundtvig hyppig benytter seg av ordet *sannhet* i sine salmer, henger det sammen med flere ting. Blant annet at ordet sannhet innenfor den religiøse retorikk har sin egen fortolkningsramme og resepsjonshistorie, sin valør og dynamikk, dypt knyttet til den bibelske forestillingsverden hvor ord som *Jeg er veien, sannheten og livet* har sin berettigelse, sin utfoldelse, sine mange varianter av fornyede og stereotype former. Grundtvig vil alltid *fornye* når han dikter, derfor er det sjelden han bare repeterer blindt selv inngrodde klisjeer når han bruker dem. Hans magisk, realistiske omgang med språk gjør at han nettopp ved å bruke og å gjenta de vante/sterotype formuleringer, samtidig gir dem nyanserte endringer som åpner for undring over hva det nå kan bety i akkurat denne og hin variant.

⁶⁸⁹ Se kap 2.2.1., *Ord og erfaring*

⁶⁹⁰ Grundtvig, *Danne-Virke*, III, 1817

⁶⁹¹ Samme, s. 17

I første versjon av den kjente salmen *Jeg er saa underfuld en Magt*, som ikke uten grunn er den aller første salmen; porten inn til det salmerike, den gedigne symbolverden: *Sang-Værk til den danske Kirke fra 1837*, står det:⁶⁹²

*Jeg er saa underfuld en Magt
Hvor ret jeg kom til Live,
At Pennen, selv med Aand i Pagt,
Ei klart det kan beskrive!*

*Usynlig er jeg fremfor Alt,
Og dog saa nem at kiende,
Som om i himmelhøi Gestalt
Jeg saaes til Verdens Ende!*

*Vel fremmed paa hver Plet af Jord,
Man fundet har min Stemme,
Dog overalt, hvor Sandhed boer,
Jeg har i Grunden hjemme!*

Selv om sannhet er et av de ord Grundtvig ikke lar seg friste til å relativisere, slik vi blant annet kan se av hans absolutte grensesetting mellom sannhet og løgn,⁶⁹³ så vet han inderlig vel at dette er langt lettere i språket enn det er når vi skal tolke og forstå erfaringene vi gjør oss som mennesker (se sitat nedenfor). For en mann som Grundtvig blir det nærmest en livsoppgave å finne fram til kunsten å tale sant om livet, ut fra erfaringene. Han sier jo også med all tydelighet hva det er språket holder på med, i det det jo har makt til å *skape hva det nevner*. Det å skulle identifisere livskreftene og dødskreftene, blir et uoppgivelig og ustoppelig språklig arbeid, og dermed et følelsemessig og intellektuelt arbeid. Hele hans salmediktning kan ses under synsvinkelen det å skulle makte, med lek og liturgi, med virkekraftige ord å navngi det som skjer, skape mening, snakke sant om livet. Det gir seg ikke selv, nemlig, i Grundtvigs verden, selv om han bygger sitt språk på mytologi, historisk tradisjon, bibel og bekjennelse. Kanskje nettopp fordi han gikk så dypt i refleksjon over alle disse ting, maktet han å få øye på hvilken vanvittig vanskelig og viktig oppgave det er å tale sant. Å snakke sant for Grundtvig handlet ikke minst om å si det som også kan holde livsmotet oppe i framtiden. Det kan man ikke alltid vite!, derfor handler det ofte om den dømmekraft som tar sjangser og setter ord ut i livet på en modig måte.

Grundtvig så, som vi tidligere har påpekt, for eksempel på den norrøne mytologi som de gamles søking etter sann tale om livsforholdene, kampen mellom liv og død, rett og galt, sannhet og løgn. Derfor avviser han aldri menneskelig virksomhet, men tolker den som nettopp dette: en

⁶⁹² Jeg' et representerer blant annet forestillingen om *Guds Rike*, denne salmen ble siden endret til *Vidunderligst af alt paa Jord*

⁶⁹³ Grundtvig, *Danne-Virke III*, 1817, s. 23 (*Om Sandhed, Storhed og Skionhed*): *...at det ikke blot er i Tiden Sandhed og Løgn ere uforlignelige, men at netop i Evigheden er der et svælgende Dyb befestet imellem dem.*

uavvendelig søken etter sannhet; det som gir mening, sammenheng, dybde, visdom og vei videre i verden.

Noen spredte sitater fra artikkelen i Danne-Virke viser litt av hans tanker om sannhet:

Først om det uforenlige mellom sannhet og løgn:

...thi den evige Sandhed er en unægtelig Bejaelse, som igien unægtelig forudsætter hvad den udtrykker: en evig Værelse, der bejaer sig selv, udtrykker sin Selv-Bevidsthed, det er: en levende, selvbevidst, treenig Gud. Der kan da intet Spørgsmaal være om, at der er en evig Sandhed, eller om hva den er, thi den er unægtelig Indbegrebet af det evige Liv, men...(s. 21)

Det vil man da blive nødt til at indrømme, at Hadet mellem Sandhed og Løgn er evigt, og at Løgnens Uendelighed eller evige Død er ligesaa unægtelig, som Sandheds evige Liv...(s. 25)

Om det vanskelige ved overgangen fra begrepslig klarhet til erfaringen, skriver han:

I Begrebet see vi altsaa, det er ingen Sag at adskille løgn fra Sandhed, men i Erfaringen er det derimod ofte heel vanskeligt, hvilket maa falde os underligt, dersom vi ikke finde noget i os der elsker Løgnen... (s. 25-26)

Om det dypt nødvendige med kjærlighet til sannhet, skriver han:

Hvor der nu findes Selvbevidsthed, kun der i alle Henseender er et Samfund med Sandhed mueligt, og det aabenbar i sammve grad, som Mennesket elsker Sandhed, thi kun Kiærligheds Aand kan forene hva der er for sig, hvad der har Selv-Bevidsthed, og kun det...(s. 28-29)

At sannhet er en *sol*, en god *hersker*, en *ydmyk tjener*, en *sønn* som søker opphavets ære osv, er bortimot selvsagt for Grundtvig, men det forutsetter en forståelse av disse titler og metaforer som ikke må misbrukes. Det vokter Grundtvig vel over. Han vet godt at all makt kan brukes rett og galt. Det kommer fram mange steder, også indirekte og som skjult forutsetning i følgende strofe. Den hersker, konge, gudesønn det tales om, er ikke en herre-knekt-relasjon, men en relasjon som bygger på likeverd og sann ydmykhet.⁶⁹⁴

*Sandhed er den gyldne Soel,
Over-Drot i Aandens Rige,
Vilde fra sin Konge-Stol
Ydmyg dog til os nedstige,
Bær sin Herlighed i Løn,
Vidner vel, Han er Guds Søn,
Men, som Navnet os skal lære,
Søger kun Gud-Faders Ære!⁶⁹⁵*

I erotisk metaforikk ser det middelaldersk og ridderlig ut, i bildet av et åpent, vennlig og kjærlig samspill:

⁶⁹⁴ Se til dette tema, Sallie McFague, *Modeller af Gud*, 1987, s. 91-98 (*Den monarkiske model*). Se også 1.2., *Om å lese salmer*

⁶⁹⁵ SV I 85.4 (*Fader, Søn og Hellig-Aand!*)

*O Sandhed! hvor det klinger sødt!
 Til Naaden siger du: velmødt!
 Rætfærdighed da kysser Fred,
 Saa Hjerter smelte maae derved,
 Mens brat sig Bladet vender!⁶⁹⁶*

Når klagens tungsinn, innelukkethet og tvang, tar all makt fra det salmsyngende jeg, er det blant annet tilliten til at *Sandhed* skal makte å overvinne den motstand som hindrer den lengtende og lidende å finne sitt mål, som skaper vei gjennom uføret:

*Hans Lys og hans Sandhed skal føre
 Mig op til hans Tempel i Fred,
 Der Ordet mit Hjerte skal røre
 Og glemme jeg skal, hvad jeg leed;
 Ja, selv skal jeg røre min Tunge
 Til Psalmer for Herren at sjunge
 Til Lov og til Pris for min Gud.⁶⁹⁷*

Sannhet skildres også som det øyet begjærer, ønsker å følge, vil strekke seg etter. På samme måte som barnehjertet i store og små mennesker lengter og strekker seg etter *noe mer*, noe fullkomment, noe godt i sine aktiviteter. Det fremstilles gjerne i en beskjeden og yndig form, men ikke desto midre rettet mot begjæret, målet:

*Lad Sandhed os for Øine staae,
 Og Barne-Hjertet kiærlig slaae
 Ved Alt hvad vi begynde!
 Giv kiendelig hvert Christen-Værk,
 Som vidner om, vor Aand er stærk,
 Beskedenhedens Ynde!
 Rør os, før os, lad os stævne
 Efter Evne!
 Lad os stige
 Sagte op til Himmerige!⁶⁹⁸*

Ofte står *sannhet* tett knyttet til andre fenomener og begreper, ikke minst i forhold til gudsbenevnelsene, som i følgende strofe:

*Gak mandelig frem med din Lykke,
 I Sandheds Aand!*

⁶⁹⁶ SV I 31.8 (Som Foraars-Solen mild og blid)

⁶⁹⁷ SV III 35.7 (Som tørstige Hjort monne skriige)

⁶⁹⁸ SV I 379.8 (O Hellig-Aand! som Pindse-Dag)

*Da øver et mesterlig Stykke
Din høire Kæmpe-Haand!
Saa være nu Drotten vort Skjold
I Vee og i Vaade!*⁶⁹⁹

Alt snakk om *sannhet* i religiøs retorikk som ikke vokser ut fra menneskets eksistens, dets spørsmål etter sannhet i sitt indre univers, i meninger og holdninger, i tillit og handling, har Grundtvig ingen respekt for. Det har ingen ting med tillit til det hellige å gjøre, slik han ser det:

*Har ej Sandhed, mer og mindre,
Om vor Mening, Tro og Agt,
Sandhed om vort eget Indre,
Over Løgn og Falskheds Magt,-
Aldrig da til Sandheds Fader,
Som al Falskhed evig hader,
Som vor Gud, vi slaar vor Lid.*⁷⁰⁰

At *sannhet*, og *Guds Sandhed* i og med inkarnasjonen, er det ethvert menneske og menneskelig samfunn i samtid og fortid egentlig leter etter i sine refleksjoner over livsforholdene, er Grundtvigs faste overbevisning. Slik ser vi det i følgende strofe, hvor kristendommens forhold til den norrøne mytologi uttrykkes i kodifisert form:

*Ja, den favre Julegaade,
Som udraabes trindt om Land:
At Guds Sandhed og Guds Naade
Blev til ét, som Gud og Mand,
Gættes skal den her med Gammen,
Hvor sig slog mod Jætter sammen,
Tor og Freja, As og Van.*⁷⁰¹

Grundtvigs tanker om mennesket som et mikrokosmos; et vesen med mange identiteter, i skjæringspunktet mellom *aand* og *støv*, som speilbildet av et stort univers med utallige aktører, fanget i formelen det *gudsrelaterte menneske*, finner vi i følgende strofe fra *Kristenhedens Syvstjærne*. Bare i kraft av en sann kjærlighet til seg selv, slik *Gud elsker sitt eget*, kan mennesket også elske andre. Det gjør mennesker, i større eller mindre grad, mener Grundtvig. Mennesket kan ikke annet enn elske seg selv, også på en god måte, siden det er skapt av kjærlighet, er kjærlig (mer eller mindre!). Forholdet mellom sannhet og kjærlighet er eksistensielt og fenomenologisk presist uttrykt i følgende strofe. Nærmere grensen til den usanne kjærlighet til seg selv, og lenger vekk fra nettopp den samme kan man knapt komme:

⁶⁹⁹ SV I 21.4 (*Nu lader os sjunge en Vise*)

⁷⁰⁰ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjærne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 67

⁷⁰¹ Samme, strofe 136

*Kjærlighed er selv sin Næste,
 Elsker Sandhed som sin Sjæl,
 Gjør i Sandhed da sit bedste
 Ved at elske kun sig selv;
 Kun forgæves efterhige
 Alle andre da Guds Rige,
 Kun for Kjærligheden skabt.⁷⁰²*

Det er ikke langt fra Grundtvigs mystisk pregede innsikt i mennesket, til sannheten i det følgende Mester Eckhart-sitat: "Hvis du elsker deg selv, elsker du alle andre som deg selv. Så lenge du elsker en annen mindre enn deg selv, kan det ikke virkelig lykkes deg å elske deg selv. Men hvis du elsker alle like høyt, inklusive deg selv, vil du elske dem som en person, og denne person er både Gud og menneskene. Derfor er den stor og rettferdig som elsker seg selv og elsker alle andre like høyt."⁷⁰³

Når alt kommer til alt hos Grundtvig, handler *sandhed* om det stadig anfektete, men likeså ubevegelige anliggende i den kristne tro: at smilet (og gleden) er det sanneste, har Guds ja på sin side, og dermed mer makt enn det motsatte, og vil vare evig; så enkelt, så vanskelig, så provoserende!? Slik kan han si det:

*Hvi er da min Sjæl saa bange?
 Hvi bruser mit Hjerte saa?
 Hvad kan jeg dog meer forlange,
 End Sandhed at stole paa?
 Naar Han paa Almægtigheds Stol,
 Naar Gud er mit Ansigttes Soel,
 Hvor kan nogen Time jeg tvivle
 Derpaa, at jeg evig skal smile?⁷⁰⁴*

At Jesus Kristus som kroppsliggjort guddom *er* selve sannheten, er så gjennomvevd i Grundtvigs retorikk og tankegang, at det finnes knapt den tekst som ikke på en eller annen måte er relatert til denne forestilling. Det så vi blant annet i et fragment fra en av de ovenfor siterte strofer, i og med ordene:

*At Guds Sandhed og Guds Naade
 Blev til ét, som Gud og Mand...*

⁷⁰² Samme, *Den sidste Menighed*, strofe 61

⁷⁰³ Den oversettelsen jeg har benyttet, finner jeg ikke igjen, men vil likevel beholde, siden jeg finner den mer anvendelig enn andre. Til andre oversettelser, se f.eks. Jon Wetlesen (red.), *Mester Eckhart, Å bli den du er, Perspektiver på menneskets frihet*, 2000, s. 105 og 258 (samme sitat).

⁷⁰⁴ SV I 130.4 (Som Hjorten, med Tørst befangen)

Sannheten i at Gud ble kropp i Jesus Kristus (*inkarnasjonen*) er det Grundtvig fordypet seg aller mest i gjennom hele livet, på mangfoldige og nyskapende måter, særlig i forhold til de relasjonelle kjønnsdimensjoner i dette.

Sammenheng

Sammenheng kan i Grundtvigs symbol og billedverden knyttes til så mangt, ikke minst i kraft av romantikkens ideer om *organisk* sammenheng mellom det meste. Grundtvig søkte og så sammenheng i ulike relasjoner og relasjonsmodeller, sammenheng mellom fenomener og ikke minst, sammenheng konstituert av ordet kjærlighet og ordet Gud. Som Ficino i renessansen så en forbindelse mellom alle ting i kraft av en teori om kjærlighet, mener jeg å vise ved mitt arbeid at Grundtvig gjør noe lignende.⁷⁰⁵ Dette kan også symboliseres ved det enkle ordet *sammenheng*, et yndet ord i Grundtvigs retorikk.

De troens hemmeligheter som jeg antydte i det forrige tema (sannhet), kan i Grundtvigs kortversjon sies slik han gjør det i salmen *Hil dig, Frelser og Forsoner*, i den troendes kjærlighetstale til frelseren selv. Her blir det tydelig *hva slags kjærlighet* det er tale om, når det handler om kjærlighet til verden, til Gud selv, og for den saks skyld, som nevnt i forrige tema, til seg selv. Det er i kraft av relasjonen til Kristus at mennesket settes i stand til å hengi seg totalt, uten forbehold eller uten å gå i stykker av motsetninger eller tvil eller andre motmakter mot den totale hengivelse. Motsatt vil jeg påstå at Grundtvig nettopp mener å finne elementer av denne gudskjærlighet i enhver kjærlighetsakt eller kjærlighetsfenomen, i større eller mindre grad. Det ser vi for eksempel i hans tolkning av Frøyas lengsel etter Ottar som en lengsel mellom *menigheten* og dens *brudgom*. Tilsvarende tillater han seg å tolke kjærligheten som fenomen i enhver situasjon. Det er et *element av hellighet* i den, kristelig hellighet, slik den for eksempel kan skildres på sublim måte i forholdet mellom den troende og Kristus i følgende strofe. I denne sammenheng er det også et tegn på de sammenbinde krefter i verden, representert ved begrepet *sammenheng*:

*Du, som har Dig selv mig givet,
Lad i Dig mig elske Livet,
Saa for Dig kun Hjertet banker,
Saa kun Du i mine Tanker
Er den dybe Sammenhæng!*⁷⁰⁶

Den dybe Sammenhæng står som et monument over Grundtvigs tale om mennesket i verden, en bevisst projisert *hel* verden, bundet sammen med guddommelige bånd av godhet, på mikro- og makrokosmisk plan.

⁷⁰⁵ Se kap 1.2., *Om å lese salmer*

⁷⁰⁶ SV I 232.10 (*Hil dig, Frelser og Forsoner*). Se også til temaet *sammenheng* under *Baad* i dette kapittel.

Sjælesørger

Sjælesørger er ikke et særlig hyppig brukt ord hos Grundtvig, men den *sjælesørgeriske mentalitet* er påtagelig så å si over alt i hans salmer. På mange måter kunne man si at hele hans salmeopus er gjennomsyret av sjælesørgerens flerdoble blikk for menneskets storhet, svakhet, skjønnhet, avmakt, og mulige vei videre for ikke å falle og snuble unødig, men stadig makte å holde fast på troen og viljen til å akseptere den evige godhet som det er en del av, men som alltid er truet av motmakter av ulike slag.

Sjælesorg er kanskje en form for hellig omsorg, eller også, på grundtvigsk, det hellige element i enhver omsorg. Selv om det særlig er tillagt presterollen i våre språkvaner, er det i salmen grunnleggende knyttet til menneskets gudbilledlighet og dets etterfølgelse etter prototypen på sjælesørgere, Kristus selv. Ethvert skapt menneske er en potensiell sjælesørger og en som selv trenger sjælesorg. I organisert religiøst liv har noen denne rollen mer enn andre (for eksempel prester), men slik det kommer til syne i for eksempel *Talsmand, som paa Jorderige*,⁷⁰⁷ er dette en funksjon ved den primære tro på sjælesørgerrollen framfor alle, *Aanden*, som forbilde, støtte og sak. Naturligvis er *Jesus* og *Gud* også sjælesørgere, både fordi sjælesorg primært er en dimensjon ved livet, og fordi treenigheten til tross for forskjeller, alltid også har element av de andres egenskaper i seg.

Det er altså særlig *Aanden* som har trøste- og omsorgsoppgaver i tradisjonens forståelse av de forskjellige personifiseringer av guddommen. Slik kan Grundtvig dikte om *Aanden* som den aller beste sjælesørger, og hva det er *Aanden* kan i kraft av denne rolle:

*Giv Ordet Liv og Kraft og Fynd,
I Tungens Raab og Hjertets Nyn,
Saa glade vi tilbede
Gud-Fader og Hans kiære Søn,
Og Dig, vort Pant, vor store Løn,
Alvirkeren hernede!
Troen, Roen, Himmel-Freden.
Kiærligheden,
Du grundfæste,
Sjæle-Sørger allerbedste!*⁷⁰⁸

Grundtvig har utallige salmer om *Aanden*, og en som utmerker seg i sin kretsing om *Aandens* egenskaper som trøster, sjælesørger, en kunstner i visdom, tategaver, veileder og beskytter, er salmen *Talsmand! som paa Jorderige*. Se særlig tredje strofe, som skildrer sjælesørgerens fleksible, erfarne, kloke og oppmuntrende blikk:

⁷⁰⁷ SV I 393

⁷⁰⁸ SV I 379.2 (O Hellig-Aand! som Pindse-Dag)

*Sjæle-Sørger fra det Høie!
 Hold med os et vaagent Øie,
 Vogt de Smaa for Falk og Høg!
 Væk de Dorske, styrk de Svage,
 Tugt de Trygge, fryd de Spage,
 Gjør os daglig Huus-Besøg!
 Dan vort Hjerter, løs vor Tunge,
 Saa vi bede, saa vi sjunge
 Yndelig i Jesu Navn!⁷⁰⁹*

Skjule

Grundtvig bruker ordet *skjule* først og fremst i en beskyttende mening, hvor behovet for dette er påtrengende og nødvendig, og ellers ville virke fortærende på mennesket.⁷¹⁰ Gud har en slik funksjon overfor mennesket, slik også mennesker har det overfor hverandre. Guds gode egenskaper henger på det dypeste sammen med denne evnen til å *skjule* :

*Ja, Herre! Du var from og god,
 Du skjulde Brøst og Synd forlod,
 Du dæmped selv din Vredes Ild,
 Din Varme blev som Solens mild,
 Saa brat sig Bladet vendte!⁷¹¹*

Når Gud er i stand til dette, er det ikke bare fordi han/hun har overvunnet sin egen vrede, men også fordi Gud vet på kroppen hvor vanskelig det er å være menneske, både som kvinne, som mann og som barn. Når han/hun også kjenner det kvinnelige, er det ikke bare fordi Gud ifølge Grundtvig må ha hatt både det mannlige og det kvinnelige i seg selv, men også fordi han i rollen som hankjønn, kjenner det ut fra nærhet og avhengighet/begjær til kvinnen, slik han som barn ble kjent med hennes hjertes *Liv og Lyst*. Denne innviddhet og denne kunnskap gir det salmesyngende jeg tiltrekkelig tillit til å påkalle den forståelse det selv trenger for å tro seg *skjult* av Herrens kjærlighet:

*Laae Du under Moder-Hjerte,
 Har du diet Moder-Bryst,
 Kiender Du og Kvindens Smerte,
 Kvinde-Hjertets Liv og Lyst!
 O, Marias Søn, du Bolde,
 Dom mig ei med Læber kolde!
 Skjul mig i din Kiærlighed!⁷¹²*

⁷⁰⁹ SV I 393.3 (*Talsmand! som paa Jorderige*)

⁷¹⁰ I betydningen det skjulte (dunkle), se Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Efterskrift*, strofe 59

⁷¹¹ SV I 31.2 (*Som Foraars-Solen mild og blid*)

Dette henger igjen sammen med Grundtvigs erfaring av at når alt kommer til alt, så må både kvinnen og mannen kunne forenes om at det er kvinnen som går av med seieren når det gjelder evne til å *skjule den andre* i verden. Grundtvig spekulerer fantasifullt og mytologisk skarpt på om det ikke er en *skjult* sammenheng mellom skapelsesmytens fortelling om mannen som *skjuler* kvinnen, til kvinnen som skjuler mannen *siden*. Legg også merke til at Grundtvig karakteriserer denne spekulasjon, eller kanskje vi skulle kalle det en grundtvigs *gjetning*, siden det er snakk om en *Gaade* :

*Det er Kjærlighedens Gaade
I dens Levnedsløb paa Jord,
Som kun Sandheds Aand kan raade
Og forklares ved Guds Bord:
Først var Kvinden skjult hos Manden,
Sidst de enes med hinanden
Om, at Kvinden skjuler bedst.⁷¹³*

Skjul brukes også som ulike typer av skjulthet, kanskje i nærheten av det oftere brukte ord *dunkel* i den romantiske diskurs. Ett eksempel på denne form for skjulthet, i religiøs retorikk, kan være følgende strofe fra *Kristenhedens Syvstjerne*:

*Han, som danned os i Skjulet,
Han, som elsked os i Løn,
Han, som styred Lykkehjulet
Faderlig for Adams Kjøen,
Sagde: vov, saa du kan vinde!
Sagde: led, saa du kan finde!
Sagde: bed, saa du kan faa!⁷¹⁴*

Skjød

Innenfor denne sirkelen, i det aller innerste rommet, befinner Kristi kirke seg – ikke utenfor, ikke i opposisjon. Den er hjerte, puls og marg, samtidig som dens eneste synlige kjennetegn i verden er ordet, bekjennelsen, forkynnelsen, lovsangen. I denne visjonen av folkekirken som mektig trestamme og skjød har veien lenge vært åpen for nytt symbolspråk og nye ritualer.⁷¹⁵
Jone Salmonsens

*Kierlighed er Hjerte-Grunden
Til vor Tro og til vort Haab,
Til vort Liv i Fødselsstunden
Af Guds Aand ved Herrens Daab,
Til vor Fred ved Naades-Ordet,
Til vor Fryd ved Naade-Bordet,
Er et himmelsk Moderskiød
Til vor Trøst i Liv og Død.⁷¹⁶*

⁷¹² SV I 211.8 (Med sin Alabaster-Krukke)

⁷¹³ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 50

⁷¹⁴ Samme, strofe 19

⁷¹⁵ Jone Salmonsens, *Riter. Religiøse overgangsritualer i vår tid*, 1999, s. 75

Grundtvig

I salmen *Vor Alderdoms Trøst og Støtte-Stav*, er kirken skildret som den *gamle Brud*, preget av sterk utmattelse og samtidig dypt håp om livskraft til å gå videre. Her skildres motmakten som forhåning av de kristne, samtidig som denne hån forklares med dyp misunnelse (8). At menn kan frykte for å bli utskjelt for å være kvinner er også sannsynlig i en slik understrekning av kirken som kvinne (10). Men denne frykt kan overvinnnes, uttrykker teksten, ved besinnelse på *Jordens Skiød* ...:

*For Svendene faa af Kæmpe-Art
Det er vel lidt til Hinder,
Kun nødig de taale aabenbart
At skiældes ud for Kvinder,
Men nærme vi os Jordens Skiød,
Vi tænke paa vor Moder sød,
Og kysse Kiærling-Navnet!*⁷¹⁷

Sammenhengen mellom kroppens fenomenologi, erfaringene, inkarnasjonens mysterium, frelserens egenskaper i kraft av å ha vært nær sin mor, er svært fortettet og ømt skildret i følgende strofe. Sammenhengen mellom det aller innerste og første i ethvert menneske som et mikrokosmos, som henger sammen med de største sannheter (*den Største*) og den største visdom (for eksempel nattverden: *Bryde vil i Hytten Brød*), som *verden* gjerne avviser, er her tydelig. Det er ikke tilfeldig at denne ekstreme form for nærhet og godhet, skildret i metaforen mor og barn, er lagt til *Moder-Skiød*'et:

*Verdens Vise, Jordens Bolde,
Vil vor Hytte vel forsmaa,
Men den Største vil dog holde
Nadverd i den ringe Vraa;
Tidlig Han sig myg har krummet
Barneglad i Moder-Skiød,
Han som laae i Krybbe-Rummet,
Bryde vil i Hytten Brød!*⁷¹⁸

At Grundtvig med sin sterke bevissthet omkring kjønn, identitet og personifikasjoner av tradisjonens ulike figurer og forestillinger, ikke viker tilbake for å fornye gamle former, kan vi se i hans forhold til kvinnelige identifikasjonsfigurer som for eksempel *Jomfru Maria*. Det jomfruelige er nedtonet, og synes å være en selvfølgelig del av det kvinnelige og det menneskelige muligheter, dets roller og måter å eksistere på. At jomfruen føder en *Brudgom* i følgende gjendiktning av den Ambrosianske *Conditor alme siderum*, i gammel dansk versjon: *O Stjerners Skaber i himmelske Huus*,

⁷¹⁶ SV IV 264.3 (*Kiærlighed er Hjerte-Grunden*)

⁷¹⁷ SV I 107.10 (*Vor Alderdoms Trøst og Støtte-Stav*)

⁷¹⁸ SV I 13.10 (*Tør end Nogen ihukomme*)

synes ikke å bekymre Grundtvig, selv om dette forholdet mellom Maria og Jesusbarnet i bildet av *Brudgom* har anfektet tenkere siden.⁷¹⁹

Et eksempel på en slik retorikk kan vi se i *Stjernernes Skaber og Himmelens Drot!* :

*Verden var gammel og raved i Kvæld,
Du kom med Lyset, med Kraft og med Held,
Kom som en Brudgom, saa hvid og saa rød,
Herlig udsprunget af Jomfruens Skiød!*⁷²⁰

Når kirkens *skiød* skildres, kan det se slik ut:

*Dig berømme vi i Støvet,
Helgene i Hvilen sød,
Som med Glands fuldendte Løbet,
Prise end dit Skiød;
Saa du med vor Herre boer
Høit i Himmel, lavt paa Jord,
Knæler som den Mindstes Lige,
Krones i Guds Rige!*⁷²¹

Det er noe som kan minne om det mye brukte ordet *chora* i moderne diskurser (blant annet Kristeva) i bruken av *skiød* hos Grundtvig. Det kan vi se for eksempel i følgende strofe fra *Syvestjernen*, hvor det sukkes fra *Jordens Skjød*, og trygles om å bli befridd fra smerte. Barnets bønnlige makt ved å utsi sin smerte overfor opphavhet, som kan hjelpe fordi det berøres av denne smerte, er tydelig i følgende strofe:

*Ej forgjæves Hjertesukket
Lyder dog fra Jordens Skjød
Over, at i Laas er lukket
Udvejsdøren sær fra Død;
Thi det ømme Faderhjærte
Røres dybt ved Barnets Smerte,
Skjønt vor Død er Syndens Sold.*⁷²²

Skønhed

Grundtvig åpner sine få, pregnante sider om *skjønnhet* i Danne-Virke-artikkelen *Om Sandhed, Storhed og Skjønhed* på følgende måte:

⁷¹⁹ Se for eksempel Simone de Beauvoir, *Det annet kjønn*, 1949 / 1970, s. 137-138

⁷²⁰ SV I 156.3 (*Stjernernes Skaber og Himmelens Drot*)

⁷²¹ SV I 350.2 (*Christi Kirke! lydt du kvæde*)

⁷²² Grundtvig, *Kristenhedens Syvestjerne*, 1860 / 1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 18

Skønhed er udentvøl hvad man holder mest af, og forstaar sig mindst paa, taler bedst om, og behandler slettest i Verden. For dens Fødder, siger man, maa Storhed lægge sin Krone, og for dens Glands maa Sandhed bøie sit Spir, thi den er Fuldkommenheden selv i sin Glands, og i dens Smil er Kiærlighedens Almagt (s. 44-45)

Grundtvig har overalt i sitt forfatterskap fortattede uttrykk, som krystalliseringspunkter for sine ideer, visjoner og rike tankeverden. Dette er bare ett av dem, men det er et svært viktig moment i min jakt etter den rikdom, dybde, høyde og bredde jeg fornemmer i hans tanker om kjærlighet.

Det er ikke sjelden man hører selv ellers kloke mennesker si at kjærlighet og makt er to motsatte begrep, fordi makt knyttes til politikk og krig, mens kjærligheten hører til den private sfære, og til det som ingen lov kan tvinge igjennom osv. Grundtvig hever også fanen høyt når det gjelder motsetningen mellom kjærlighet og tvang. De har ingen ting med hverandre å gjøre, like lite som tvang til tro. Men kjærlighet og makt har alt med hverandre å gjøre, og mer enn de fleste kanskje til daglig reflekterer over (og i *dens Smil er Kiærlighedens Almagt*). Grundtvig reflekterte nøye over denne makten, både i potlitikk, i krig og fred, i privat og andre mikrokosmiske sammenhenger. En av maktens mange aspekt, er makt forstått som allmakt. Det er ikke tilfeldig at ordene allmakt og kjærlighet knyttes til hverandre i sitatet overfor, til fenomenet *skjønnhet...og fullkommenhet*. I hele min avhandling forsøker jeg å kaste lys over, og å konkretisere hva det er Grundtvig mener med at kjærligheten har så stor makt, fortøner seg mer eller mindre som *allmektig*. Og nettopp derfor må behandles, kultiveres, dyrkes og tenkes over med all den kyndighet, tålmodighet, dristighet og visdom mennesker kan make å fremelske i løpet av sine liv. På alle livets arenaer. Heldigvis er det flere og flere som tar til orde for en annerledes måte å tale om forholdet mellom kjærlighet, skjønnhet og makt på.⁷²³

Grundtvig vever, nesten umerkelig, sine tanker om skjønnhet sammen med sine tanker om kjærlighet, fulkommenhet, glans, varme, evighet, enhet osv., uten at det blir for mye av det gode. Med en språklig, metaforisk enkelhet og forpliktethet på erfaring, makter han å bruke disse ordene i deres grunnbetydninger, ikke først og fremst som idealforestillinger :

Livs Varme og Glands i fuldkommen Eenhed, det er udentvøl Idealet for Skønhed, og i saa Fald kan der intet Spørgsmaal være om, at det maa søges i den evige Kiærlighed, thi der boer det evige Livs almægtige varme med al Fuldkommenhed i ulignelig Glands. (s. 45)

Når Grundtvig sier *Livs Varme*, så mener han livs varme, kroppens varme, i alle varianter av framtreddelser og erfaringer med fenomenet. Når han sier *det evige Livs almægtige Varme*, mener han rett og slett at livskraft og livsvarme i verden, med kristendommens påstand om en evigvarende

⁷²³ For eksempel Paul Tillich, *Love, Power and Justice*, 1954, og G. Duby / m. Perrot, *Power and Beauty, Images of Women in Art*, 1992. I den sistnevnte belyses både det skjønnes makt, og det skjønne som kjønnsrelatert størrelse, blant annet med den konklusjon at kunstens framstilling av kvinner preges av mannens blikk; at kvinnens eget blikk har vært underbelyst, og derfor ventet på sine uttrykk.

godhet, er konkret virkelighet, i Jesu navn.⁷²⁴ Grundtvig bruker mesteparten av sitt liv til, under alltid tilbakevendende tvil, angst og motstand, å gi sin totale hengivenhet til håpet om og troen på at oppstandelseskraften i verden har overmakt. Han argumenterer for at den er til å stole på, selv ut over den ytterste grense - som i levd liv og i en for de levende ukjente dimensjon - heter død, i absolutt og overført betydning.

I Grundtvigs tekster fletter momenter seg sammen til ulike former for sammenstillinger, og ofte gjenkjennelige sammenstillinger for det øye som har vent seg til hans skrivemåte. Like under de to sitater jeg har stanset ved overfor, kommer et sterkt antropologisk utsagn. Vi er fremdelse under overskriften om *Skjønhed*:

I Lyset skimte vi Ordet baade som Magt, Viisdom og Godhed, de synes at dele sig paa Veien til Mennesket, men kun som for i ham at sammenstraale, thi ligesom han er det sandeste og største, saaledes er han unægtelig det Skjønneste Billede af Skaber-Ordet.

Med Varmen i sit Inderste og Glandsen i sit Aasyn er det naturlige Menneske i Sandheds Øine et Billede af Kiærligheden, men her komme vi atter til det store Spørgsmaal, om Mennesket har lært at betragte sig saaledes, og om han har fordybet sig i denne Betragtning! (s. 47)

Det er så typisk Grundtvig! at han tenker over mulige innvendinger – og svarer på dem umiddelbart. Det er som om han her sier, at om mennesker nok kan lære seg å mene at mennesket er skapt i Guds bilde, etterlyser han noe mer, og noe svært alvorlig og viktig mer: Har mennesket lært å fordype seg i en slik betraktning av sin gude-likhet...? Hvor og når får mennesker støtte og kraft og stimulans nok til å makte å fordype seg i å betrakte mennesket som godt? Som Grundtvig her sier det: *Med Varmen i sit Inderste og Glandsen i sit Aasyn er det naturlige Menneske i Sandheds Øine et Billede af Kiærligheden..* Han snakker ikke om det troende menneske, han snakker om det naturlige menneske, altså ethvert menneske, slik det er, som rett og slett eksisterende.

Videre sier Grundtvig:

...thi hvor vi ingen Eenhed synes at finde, der finde vi heller ingen Skjønhed, og hvad vi finde skjønt, ønske vi naturlig at forene, eller hvor det ei gaaer an, dog at forbinde med os.(s. 48)

Her berører Grundtvig forholdet mellom det skjønnne og de som er adskilt og søker forening. Legg merke til hvor tett han forbinder forestillingen om skjønnhet og begjæret etter å forene. La meg peke på et annet moment om forholdet mellom kjærlighet og skjønnhet, deres basale betingelser og innbyrdes relasjon. For Grundtvig er det slik at all tale om kjærlighet på det dypeste er knyttet til erkjennelsen av at vi uten den, ikke kunne trukket pusten. Videre at fraværet av kjærlighet, som skjønnhet, bare er mulig å forestille seg som en gedigen og mer eller mindre helbredelig ulykke og savn. Noe blant annet *sangen* og *gråten* i en vokseprosess kan bøte på, slik han kan si i en salme:

Væxt vi alle har behov,

⁷²⁴ Se for eksempel Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, om *varme*, s. 23, 184, 191, 235.

Levende dog, Gud ske Lov!

Stammer vi i Aanden:

Kommer Tid, da kommer Raad

Stemmen giennem Sang og Graad,

Styrkes efterhaanden.⁷²⁵

Men altså, til sitatet:

Kun lidet nytter det os, om vi, som Munke, Zwinglianer og Pietister, vilde nægte Skjønheden, eller forsværge at hylde den, thi al foragtet Skjønhed hevner sig grusomt, og at forsvoren Ting gaaer snarest for sig, er noget Krøniken lærer i det Store, som den daglige Erfaring i det Smaa. Er det virkelig saa, at vi Intet i Verden finde skjønt, da er det Beviis paa et grueligt Savn: Kiærligheds Savn, eller, da det dog er umueligt uden al Kiærlighed at drage Aande, Beevis paa, at vi elske noget som end ikke har Skin af Skjønhed, at vi beherskes af en unaturlig Kiærlighed til os selv, den yttre sig nu paa hvad maade den vil; paa sin laveste Punkt bemærke vi den med Afskye som Fraadserie, Drukkenskab og Uteerlighed, paa sin Høieste som Gierrighed og Hovmod. (s. 51)

Her ser vi blant annet hvordan Grundtvig definerer det som står kjærligheten imot, også i kraft av en positiv forståelse av fenomenet kjærlighet, idet han f.eks. kaller det for *unaturlig* kjærlighet istedetfor f.eks. selvkjærlighet (se over). Fenomenet (kjærlighet) og måten det framtrer på (her: unaturlig) holdes sammen, ikke ved et nytt ord (f.eks. selvkjærlighet), men ved en sammensetning som får fram nyanser uten å frata grunnfenomenet sin positive verdi.

Den erfaringsnære fortolkning av skjønnhet som fenomen i teksten over, kan vanskelig overgåas som klar tale om hva skjønnhet er, forstått innenfor en kjærlighetsdiskurs. Grundtvig bruker en hverdagslig diskurs med øye for menneskets laster og lyster uten å moralisere, og forsvarer her menneskets begjær på en sjelesørgerisk måte ved å fortolke begjær på avveier under synsvinkelen kjærlighet på avveier. Det er den samme kjærlighet som er på ferde i et helt nødvendig begjær etter skjønnhet, men når denne kjærlighet er fordreid, går det galt.

I et siste sitat fra *Danne-Virke om skjønnhet*, finner vi på få linjer det min lese måte (se 1.1.) handler om; nødvendigheten av å synge/ tale sant, skjønt og godt om livet – som hellig - i kraft av en situert, kjønnnet kjærlighetsdiskurs. Fordi disse avsnitt i *Danne-Virke* er så karakteristiske, tar jeg her med følgende ekstra store tekstavsnitt fra temaet *Skjønhed*:

At der er Skjønhed i naturen, som i Mennesket, og fornemmelig i Kvinden har naaet sin Høide, hvad nytter det at nægte Sligt, eller hvem vil indbilde os, at han har Øie og Sind for høiere Skjønhed, naar han intet har for denne, hvorigiennem al timelig Skjønhed udvikler sig!

Naar vi see en faver Koinde med Moder-Ømhed stirre paa et deiligt DrengBarn, som udsprang af hendes Skiød, og i hvem hun kiender Faderens Træk, da see vi, ingenlunde den høieste Skjønhed, men Overgangen fra den naturlige til den historiske, og dermed det reneste sandselige Billede af den evige Skjønhed. Her er den høieste naturlige Storhed (Manden) smeltet i den høieste naturlige Skjønhed (Kvinden) og en historisk Skjønhed (Barnet) som forener begge; er derved udviklet. Lad os nu i dette Dreng-Barn tænke os en Prophet,

⁷²⁵ SV I 92.25 ("Fader Vor" er Herrens Bøn)

der henrykket i Sandheds Aand, saae overalt under timelige Billeder den evige Sandhed, lad os høre ham udtale sit Syn for en Kvindes Øren, lad os tænke, at hendes Hjerte oplues af inderlig Kiærlighed til Aandens Ord, saa det smelter i hendes Hjerte, og udbryder til Giensvar i Sangens mest smeltende Toner! da have vi det sandeste Billede af den evige Storhed og Skjønhed som i det Timelige er at finde. Kiærligheds Sang som udtrykker Ordets Kraft, er da det Skjønneste paa Jorden: den aandelige Skjønhed,⁷²⁶ og vil vi see den i sin Fuldkommenhed, da forestille vi os, at Kvindens Sang gestalter sig i Glands til en mandlig Skikkelse, hvis tonende Straaler forklare Kvinden og Jorden, thi i denne Forestilling sammensmeltes Tid og Evighed historisk, og Alt er forenet i Kiærlighed, som udstraaler sit evige Liv i Sandhed og Skjønhed. Her see vi klart, at Skjønhed er det store Konstværk Historien arbejder paa, hvorvidt den dermed er kommet, og om den rimeligvis kan fuldende det selv, det maae vi lære af den, ogsaa vi staae i dens Tjeneste; Løgner, som aldrig kan indlemmes i det evige Liv, maa nødvendig stræbe at forhindre det store Ægteskab mellem Sandhed og Skjønhed, maa nødvendig stræbe at lokke os til sig, ei blot med glimrende Blændværk, men selv med ægte Glands og Klang, som den i Mennesket har stjaalet ud af Ordets Smælteovn. Tyste skal vi Løgner, og kiække ægte Sandheds Eiendom tilbage, den ægte Skjønhed strider selv for Sandhed, thi naar den krænkes, døer den som Lucretia, og paa den døde Glands, som vellyst kun forgiæves stræber at oplive, er Rovet kiendeligt; saasart vi kiærlig løfte Sandheds Banner da flyver Glandsen paa os, og straalende levende, uefterlignelig til Løgnens Harm og Lastens Skam. (s. 52-54)

Dette er en programmerklæring også for det prototype, salmesyngende menneske, for ikke å si den salmesyngende *kvinne*, samtidig som det er en tale om *det aller skjønneste* for den gamle.⁷²⁷

At *ordet* og *skjønnhet* hører sammen, er innlysende for Grundtvig. Slik det poetiske først og fremst er et element, deretter en genre hos Grundtvig, ligger det nær å tenke *skjønnheten* på samme måte som et element; annalogt med *ordet*:

*Af Guds Ord blev Jorden grøn,
Af Det Bølger blaane,
Af Guds Ord blev Himlen skion,
Skinner Soel og Maane,
Ordet, som er Lys og Liv,
Ordet, som et Guddoms-Bliv,
Ordet, som det lyder!⁷²⁸*

Det Grundtvig har på hjerte for å uttrykke *skjønnhetens* plass, makt og virksomhet, kommer naturligvis ikke fram bare ved å undersøke hvor dette ordet forekommer i salmene, men må søkes også på andre måter. I følgende strofe fra *Kristenhendens Syvstjerne*, er *skjønnheten* i det eskatologiske, med sterkt erotisk språk, overveldende og overbevisende i jakten etter Grundtvigs forhold til *skjønnhet*, særlig representert ved betegnelsene *Glans* og *Straaalere*. *Skjønnheten* er for han primær, elementær og nødvendig når talen er om gudsrelasjonen, i fortid, samtid og framtid:

I hans Glans, som Sol og Maane

⁷²⁶ Min utheving.

⁷²⁷ Se også kap 2.1.4., *Det aller skjønneste – for Grundtvig*

⁷²⁸ SV I 55.6 (*Ordet var fra Arilds-Tid*)

Rødme maa og blegne ved,
 Medens Stjærner alle daane,
 Kastede i Støvet ned,-
 Støvet, vugget i hans Arme,
 Kysset med hans Læber varme,
 Straaler i al Eviighed.⁷²⁹

Smerte - Sorg - Skam - Skyld - Savn

Grundtvig må ha vært en av historiens mange, store, såkalte *melankolikere*, med alt det innebærer; en ekstremt kreativ som sådan.⁷³⁰ En slik benevnelse av hans egenskaper synes for meg som den beste forklaring på den usedvanlige skaperkraft han i løpet av sitt liv viste seg selv, verden og sine mange etterkommere.

Hans evne til å uttrykke følelser og tilstander som dreier seg om ubehag av ulike slag, grader og måter, er så preget av vilje til presisjon, at det med fordel burde vært forsket mer i denne presisjonsevne. *Følelsenes anatomi* er en av mange hjertesaker for Grundtvig. Siden salmeretorikken skal make å speile menneskers tanker og følelser i et størst mulig felt, slik at ingenting faller utenom eller sensureres, blir kravet om spennvidde og presisjonsevne svært sterkt. Det er ikke tvil om at Grundtvig ønsket å skape bilder som andre skulle kunne kjenne seg igjen i, og som var like fryktløst sanne som den konkrete følelse og fornemmelse man fornemmer. Samtidig ville han speile disse følelser fordi han ønsket at hans tekster skulle være *medium* til å bekrefte og om mulig transformere de til mer behagelige og kreative følelser. Det visste han var en usedvanlig krevende oppgave. Samtidig visste han at bilder kan initiere og ha makt til både *identifisere* og *endre* følelser (sublimere) som enten var uerkjent eller for vanskelige, voldsomme eller vonde til å kunne hentes frem.⁷³¹

Mye av den makt salmer har hatt og ennå kan ha over mennesker, tror jeg ligger i nettopp denne evnen til å speile og mediere selv det aller, aller farligste som truer mennesker innenfra, mellom mennesker og i forhold til det hellige.

For at tekster skal make å være medium for endrende prosesser i mennesker, må de kunne uttrykke både aksepterte, tabuiserte og forbudte som stadig hjemsøker menneskesinnet. Hvordan uttrykker Grundtvig ulike smerteerfaringer i salmepoetiske bilder, slik at de har kunnet og muligens kan være medier til transformering av følelser? Hvilke krefter i tilværelsen er det han navngir med sine ord, uttrykk og bilder?

Følelser *kan* lyve, sier Grundtvig indirekte i følgende strofe. Man kan manipulere både seg selv og andre med dem. Men når de er ærlige, og finner sitt uttrykk, kan de påvirke selv de største krefter

⁷²⁹ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den sidste Menighed*, strofe 121

⁷³⁰ Se for eksempel Kjersti Bale, *Om melankoli*, 1997, s. 26-39: *Unntaksmennesket og melankolien*, særlig s. 31-36: *Mimesis, metafor og melankoli*

⁷³¹ Se kap 1.3., *Sang-Værket*, og *Kristenhedens Syvstjerne*

med sin styrke og sin sannhet. Enhver ærlig smerte er noe kirken aldri kan se med avvisning på, men bør akte på, i kjærlig imøtekommenhet, slik den fortapte sønn i bibelfortellingen blir overraskende tatt imot av sin far, som han hadde vendt seg fra:

*Angres det med ærlig Smerte,
Vendes om med ydmyk Bøn,
Kirken dog med Moder-Hjerte
Favner den forlorne Søn!⁷³²*

Grundtvig vet at *smerte* har en enorm makt og kraft, og kan få mennesket, på det verste, til å gå fra sans og samling. Han vet også at det kan nytte å argumentere overfor følelser, for eksempel overfor *Længselens Smerte*, som han gjør i følgende salmestrofe. Det nytter selvsagt bare om det handler om sterke og listige motstrategier, fordi det handler om de aller sterkste krefter i verden. Mye av den visdomstale han framviser i salmeretorikken sin, kan tolkes som en svært kompetent lesning av de krefter som regjerer menneskesinnet, og hvordan man med kyndighet kan gå inn og forsøke å få i gang en indre dialog. Slik kan det destruktive i mennesket miste overtaket, fordi dialogen skaper tiltrengte åpninger hvor den gode livskraft får slippe til og flyte så fritt som mulig:

*Trods Længselens Smerte,
Siig ei i dit Hjerte:
Hvo farer i Afgrunden ned,
Min Frelser, den Søde,
Mig op fra de Døde
At hente til Fryd og til Fred?⁷³³*

Stadig beveger Grundtvigs litterære figurer seg mellom å representere den ene og den andre, og alltid fungerer de som speil for den syngende og den verden som måtte ønskes speilet i teksten. Det ser vi for eksempel tydelig i følgende salmestrofer, hvor utgangspunktet er den *kananeiske kvinne* fra bibelfortellingen, her kalt *Hedning-Kvinde*. I første strofe framstilles hun som en av de identifikasjonsfigurer som *Fædrene* har speilet seg i, og som enhver mor potensielt speiler seg i, i kraft av å være mor, dvs. den del av morsrollen som består i ha født, med smerte:

*Smuler under Herrens Bord
Hunde smaa opsanke,
Det er, efter Herrens Ord,
Bedste Hedning-Tanke,
Og den Hedning-Kvinde from,
Som med den til Herren kom,
Kiendte vore Fædre,
Ligned Ingen bedre!*

⁷³² SV I 19.5 (Kirken er som Himmerige)

⁷³³ SV I 60.1 (Trods Længselens Smerte)

Stor er Troen, Kvindelil!
 Det er Hjerte-Dyden,
 Gid det gaae dig, som du vil!
 Det er Hjerte-Fryden.
 Samme Herrens gode Ord
 Aldrig faldt i bedre Jord,
 End i hendes Hjerte,
 Som os bar med Smerte!

Det var Moders gode Ord,
 Som os bar med Smerte,
 Naar hun gik fra Herrens Bord,
 Trøstet i sin Hjerte,
 Naar hun gik fra Herrens Huus
 I en salig Glædes-Ruus,
 For hun kunde mærke,
 Naadig er den Stærke!⁷³⁴

I siste siterte strofe, er det berusende ved gleden som oppstår når trøst overtar etter uro, og begges hellighetspotensiale, til å ta og føle på, i og med at det skildres som en nattverdsakt. En lignende skildring av overgang fra smertefull tilstand til overvunnet smerte, er siste strofe i *Som tørstige Hjort monne skrige* :

Hans Lys og hans Sandhed skal føre
 Mig op til hans Tempel i Fred,
 Der Ordet mit Hjerte skal røre
 Og glemme jeg skal, hvad jeg leed;
 Ja, selv skal jeg røre min Tunge
 Til Psalmer for Herren at sjunge
 Til Lov og til Pris for min Gud.⁷³⁵

At Grundtvig knytter enhver mors smerte til det bilde i vår vestlige historie som overgår alle andre som uttrykk for mors-smerte, Maria ved Jesu grav, ser vi særlig tydelig i hans gjendiktning av *Stabat mater dolorosa* i *Under Korset stod med Smerte*.⁷³⁶ Det ser ut som om Grundtvig mener at det er en kjønnets grunn til at *Gud* forstår *kvinnen* bedre enn *mannen* forstår henne, og at noe av hemmeligheten ligger i at det finnes en *kommunikasjon* mellom kvinners smerte og korshendelsen. Se for eksempel strofe 7:

Saa har i sin Moders Hjerte,

⁷³⁴ SV I 97.1+3+5 (*Smuler under Herrens Bord*)

⁷³⁵ SV III 35.7 (*Som tørstige Hjort monne skrige*)

⁷³⁶ SV I 231

*Jesus dulmet Dødens Smerte,
Med sin dybe Kærlighed,
Derfor kun Han vilde bløde,
Derfor stod Han op af Døde,
Efterlod paa Jord sin Fred!*

Mener han at mannens smerte som gudesønn og lidende har noe å gjøre med kvinners fødselssmerte, slik at han for å føde kirken, går gjennom den smerte som skal til for nettopp, å føde? Har Grundtvig forestilt seg Gud som føder og som gjen-fødende makt som en del av hans guddomms og manndomsprøve som gud? Må Gud føde for å vite hvordan det er å være kvinne? Grundtvig har i alle fall en utpreget sans for å tenke likhet og forskjell mellom kjønnene med hensyn til lidelse, noe som tydeligvis preger hans refleksjoner omkring de kjønnede gudsbilder vi finner hos han.

Noe av den samme kommunikasjon, her i foreldrebildet igjen, er det mellom barnets smerte og farens medlidenhet i følgende strofe fra *Syvestjærnen*. De forstår hverandre, og kan hjelpe hverandre fordi de har del i samme liv, som er såret, og derfor smerter. På den måten og av den grunn taler smerten hos den ene til erfaringen og medlidenheten hos den andre:

*Ej forgjæves Hjertesukket
Lyder dog fra Jordens Skjød
Over, at i Laas er lukket
Udvejsdøren sær fra Død;
Thi det ømme Faderhjærte
Røres dybd ved Barnets Smerte,
Skjønt vor Død er Syndens Sold.⁷³⁷*

Her understrekes det også at denne kommunikasjon mellom de to som trenger hverandre, ikke ødelegges eller hindres helt av det som måtte være av avstand mellom de to, i kraft av krenkelser og tillitsbrudd (siste linje). I utvidet forstand er de bånd som binder det universelle sammen, av samme art som disse bånd, og kan derfor begrunne enhver medlidenhet med *den andre* i Grundtvigs retorikk, slik jeg har forsøkt å vise flere steder gjennom hans bruk av modellene foreldre/barn, venner og kjærester/ektefeller.

Grundtvig påstår i all sin visdom noe av det mest maktpåliggende teologiske budskap han har å si: livet var godt før det ble ondt! Som en følge av det, og like viktig, er erkjennelsen av at denne rekkefølge mellom godt og ondt er det som muliggjør følelsen og erkjennelsen av smerte, også smerte over krenkelser:

*Føler ej vi i vort Hjærte,
Vi oprandt af Gudeæet,*

⁷³⁷ Grundtvig, *Kristenhedens Syvestjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 18

*Ej vi føle kan med Smerte,
 At vi arted os fuld slet,
 Kun med Spot det Ord vi møde:
 At gjenløse og gjenføde
 Gud os vil som sine Børn.⁷³⁸*

I en av versjonene hvor alt skal med, i et komprimert uttrykk for gudsrelasjonen og kjærlighetens at og hvordan, sier han det slik:

*Menneske! kom med dit Hjærte!
 Menneske! kom med din Mund,
 Med dit Ord til Fryd og Smerte,
 Med dit Suk af Hjærtens Grund!
 Kom med alt, hvad Skabermænd
 Dig har skjænket og, trods Fanden,
 End har kjært og klader sit!⁷³⁹*

At det i Grundtvigs retorikk og tankeformer alltid handler om et jeg/du-forhold, som har sine nære og uendelig store utvidelsesområder, mener jeg å ha vist på forskjellige måter. Av og til bruker han også begrepet *neste*, men det er ikke ofte. Kanskje fordi det er innebefattet i hans konsekvente jeg/du, vi/dere –tenkning. Grundtvig tenker ikke bare i relasjoner når han tematiserer relasjoner, slik det ofte er i teologiske samtaler om f.eks. *nesten*. Grundtvig tenker konsekvent i relasjonelle modeller, hvor den/de andre i større eller mindre grad er en *neste*. Etterfølgelsesmotivet er som nevnt også en innvevd forestilling i enhver antropologisk tanke hos han, og innebærer nettopp Jesu syn på menneskene, på de nære relasjoner, de mindre nære og de mer eller mindre fjerne, vennskapelige, også som eventuelt fiendlige og fjerne.

Når *nestens smerte* skildres helt konkret, ser det slik ut:

*Men ved Jesu Død vi leve!
 Knust er Slangens Hoved nu!
 Alle vore Pante-Breve,
 Frelser-Mand, indløste Du!
 Vor Forsoner er vor Gud,
 Kiærlighed er kun Hans Bud,
 Saligt er hvert Christen-Hjerte,
 Som slaæer ømt ved Næstens Smerte!⁷⁴⁰*

Sorgen er et av de steder, de tilstander og stemninger Grundtvig kan kunsten å *tale ut fra*. Han taler i salmene egentlig ikke *om* sorg, men *som* sorgende. Det er ikke det objektiverende blikk han fanger og analyserer sorgen med, men det medopplevende blikk, som likevel har en avstand til

⁷³⁸ Samme, strofe 70

⁷³⁹ Samme, *Efterskrift*, 52

⁷⁴⁰ SV I 278.4 (*Ømme Taarer, Hjerte-Toner*)

sorgen i kraft av å beherske den språklig, og fanger den i bilder som gjør at den i det hele tatt er til å uttrykke. Når Grundtvig virkelig satt fast i sorgen selv (depresjonsperiodene), kunne han ikke skrive eller uttrykke seg. Han kan likevel ha opplevd noe som lot seg uttrykke, og som preger hans tale, og kanskje hindrer den objektiverende tale om sorgen. Og selv om han tilsynelatende taler om sorgen, er det slik at salmegenrens tiltale og poetiske elementer, de kristelige forestillingers flerfoldighet og innhold, i beste fall kan hindre en *objektiverende* tale om sorg. Derfor kan tekstene være medium til identifisering, akseptering og mulig sublimering av sorg. En av disse litt dogmatisk korrekte versjoner av tale om sorg, men som likevel er visdomstale, kan vi se i følgende strofe:

*Christus! Ære være Dig!
Takke-Sang evindelig!
Ved Korsfæstelsen i Gaar
Lægde Du vort Bane-Saar!
Ved Opstandelsen i Morgen
Slukker Du al Dødning-Sorgen!*⁷⁴¹

Det aller sterkeste bilde på sorg, smerte og litenhet Grundtvig kjenner til, er nettopp bilder av det gudsforlatte menneske. Det kjenner seg anklaget av verden som ber det gjøre rede for sin ulykke, siden det stadig påberoper seg det hellige. Mer ulykksalig kan man ikke være, slik Grundtvig ser det, henvendt i dyp klage til sitt ennå ikke helt oppgitte håp om ny forståelse, nytt liv, ny ære:

*O, saae Du, min Gud, da ikke,
Hvad Sjælen saa dybt nedslog:
Den Haanhed, jeg maatte drikke,
Hvergang kun et Suk jeg drog,
At Fienden basuned det ud,
Og raabde: hvor er nu din Gud?
Lod Dage det raabe til Dage,
Saa Lemmerne maatte vel knage!*⁷⁴²

Det salmesyngende jeg har, ved å knytte sin egen klage og sorg til andres, til tidligere tiders klageformer og klageord, mulighet til å gi klagen en myndighet, en makt og en verdighet som den ikke alltid får når den enten ikke finner uttrykk, rom eller makt andre steder i verden. På den måten kan kirkens klagesanger være med på å styrke den klagendes rett, selvfølelse og kraft til å henvende seg med sin sorg i verden.⁷⁴³

Grundtvig bruker ikke den terminologi som vi i dag behersker til å få tak på for eksempel *skammens* og *skyldens anatomi*, eller *grammatikk*. Men han behersker til fulle dens uttrykk i sin

⁷⁴¹ SV I 217.5 (1868), (*Hør vor Hellig-Aftens Bøn*)

⁷⁴² SV I 130.7 (*Som Hjorten, med Tørst befangen*)

⁷⁴³ Se også samme kap., *Klage*

salmeretorikk, og er en utfordring til våre egne diskurser i jakten på de gode måter å bruke språket på når det handler om menneskers komplekse og kompliserte følelser.

Skam forbindes i kristendommens billedrepertoar ikke minst med korset. Denne døds måten er beheftet med *skam*. Det er en del av Kristi vanære at han må føle og bære denne skjending av det hellige i og med krenkelsen av hans kropp. At denne døden ikke bare var pålagt og kom utenfra, men også var et valg Jesus tillegges, gjør ikke skammen mindre nødvendig å oppholde seg ved i den kristne diskurs om kjærlighet:

*Ak, hvor fattig! ak, hvor nøgen!
Gruelig er med Dig Spøgen!
Men jeg veed, for det at lide,
Født Du blev ved Midnats-Tide,
Selv du valgte Korsets Skam!*⁷⁴⁴

Som med smertefellesskapet som nødvendig for å dele smerte og fjerne smerte (se overfor), så er det med skammen og skylden hele tiden snakk om fellesskap, hellige fellesskap som gjensidig behøves for å begrense og om mulig fjerne skam og skyld. Det er Gud selv som bærer mest (også Gud i mennesket, som inkarnert). Denne sublime form for deling og stedfortredende lindring bygger på en intersubjektiv aktivitet, en stedfortredende aktivitet mennesker imellom, mellom det hellige og det profane i mennesket, mellom mennesket og verden. Slik kan Grundtvig si noe av dette i samme salme:

*Derfor beder jeg med Taarer:
Leed den ind i mine Aarer,
Floden, som kan Klipper vælte,
Floden, som kan Iis-Bjerg smelte,
Som kan Blod-Skyld tvætte af!*⁷⁴⁵

Å møte andres skam og skyld med lyst eller skadefro er ikke innefor salmeretorikkens mulighet. Snarere er det salmesyngende jeg smertelig klar over hvor vanvittig vondt det er å innse skyld, og hvor vanskelig det er å tilgi andre som er ens skyldnere. I denne dobbelte rolle av skyldig og krenket i ulike roller og situasjoner, er det bare den evige godhet som fortjener fundamental hengivelse og oppmerksomhet, slik at mennesket kan lære å betrakte sin egen og andres skyld i lyset av en evig godhet. Derfor må mennesker trå varsomt, ikke trykke unødig på den *Ømme Byld*! Den som i et slikt perspektiv er den eneste som virkelig fortjener å bli gjort til skamme, er *den gamle Skielm*. Her igjen i en gjendiktning fra Luthers salme *Vater Unser im Himmelreich*:

*Forlad os, Herre, al vor Skyld,
Og tryk ei paa den ømme Byld,*

⁷⁴⁴ SV I 232.4 (*Hil dig, Frelser og Forsoner*)

⁷⁴⁵ SV I 232.9 (*samme*)

Som vore Skyldnere og vi
 Vil lade mildt gaae Ram forbi!
 Hver Time lad os frydes ved,
 At evig er din Miskundhed!

I Fristelse, o Fader mild!
 Os ikke leed, os ikke hild!
 Paa høire og paa venstre Haand
 Beskiærme os din Hellig-Aand!
 Med Troens Skjold og Haabets Hjelm
 Tilskamme gjør den gamle Skielm!⁷⁴⁶

Savn, sorg og smerte er ikke ting som bare blir borte av seg selv. De må identifiseres, avvises og erstattes eller fylles av *noe*. Grundtvig akter nøye på dette, og tenker seg det nesten som noe som blir *bøtt* på, i en eller flere betydninger av ordet, slik vi ser i følgende første strofe fra pinsesalmen *Oprundet er vor Jubel-Fest*:

Oprundet er vor Jubel-Fest,
 Gud Hellig-Aand! vær du vor Giæst,
 Saa Bod vi faae for alle Savn
 Og leve høit i Jesu Navn!⁷⁴⁷

Smil

Det er mulig at Kingo i sin poesi spiller enda mer raffinert på *smilet* enn Grundtvig gjør,⁷⁴⁸ men det betyr ikke at ikke smilet brukes raffinert også hos Grundtvig. For eksempel i følgende strofe fra klagesalmen *Som Hjorten, med Tørst befangen*; hvor den salmesyngende er inne i sin mest alvorlige sjelekamp. Hun prøver å overbevise seg om hvorfor det er slik at *smilet* igjen vil kunne bryte frem og overta etter klagens tunge tak. Smilet skal tross alt vare evig; det burde kunne overbevise enhver om dets makt, rang og mulighet, også her og nå:

Hvi er da min Sjæl saa bange?
 Hvi bruser mit Hjerte saa?
 Hvad kan jeg dog meer forlange,
 End Sandhed at stole paa?
 Naar Han paa Almægtigheds Stol,
 Naar Gud er mit Ansigttes Soel,
 Hvor kan nogen Time jeg tvivle

⁷⁴⁶ SV I 89.6-7 (Vor Fader god i Himmerig)

⁷⁴⁷ SV I 18.1 (Oprundet er vor Jubel-Fest)

⁷⁴⁸ For eksempel i følgende fragment fra *Aandelige Sange, Thomas Kingos aandelige Sjunge-Kor*, I, 1893, s. 136-137: *Hjertesuk: Du vel vedst, jeg suremuler, Naar du dig bag Væggen skjuler, Lader, som du ikke ser, [...]Dog kan du i al min Smerte Kvæge mit halvødde Hjerte; Naar du viser mig et Smil Af dit Ansigtts blide Straaler, Da jeg mer end gerne taaler Hver dødkærpet Korse-Pil!...*

*Derpaa, at jeg evig skal smile*⁷⁴⁹

Når *Aanden* vennlig vil undervise det troende barnehjerte, som *kiækt sin Ret forsvare, smiler* han også, og ber om nitid oppmerksomhet overfor sin forklaring:

*Men Aanden smiler ad de Smaa,
Og siger: hør mig nøie!
Mon Nogen troer og haaber paa
Hvad klart ham staaer for Øie?
Og tykkes end det Hjernen sært,
Vort Hjerte er dog Svaret kiært,
Saa det sig lader nøie!*⁷⁵⁰

Den gamle Kirke går stadig igjen hos Grundtvig. Hun er preget av alderdommens svakhet og av fiendenes mange angrep, men beholder likevel den brudelige stolthet, lengsel, fred og kjærlige sinn, og hun smiler, tross alt:

*Trods Fiendernes Ynk og bittre Spot,
Han veed det saa at mage,
Den hellige Kirke har det godt
Paa sine gamle Dage:
Et himmelsk-kiærligt Brude-Sind,
I Hjertet Fred, og Smil paa Kind,
Med Paradis for Øine!*⁷⁵¹

Den prosess, og den av og til så ekstremt vanskelige vei fra tårer til smil, er hjertepunkt i Grundtvigs salmer. Det har han respekt for i all sin kompleksitet. Samtidig som få mer seiersikker plederer for smilets forrang framfor gråten. Han trengte da også en hær av aktører i hele sitt *Sang-Værk*, og en allmechtig Gud i mange roller for å gjøre nettopp denne overgangen og denne seiersikkerhet troverdig i sitt salmeuttrykk. I salmen *Stille, stille, Zions Døttre smaa! Græder ei saa stride, bittre Taarer!*, beskriver han mot slutten nettopp denne konkrete, uttrykksfulle og gjenkjennelige overgang:

*Derfor smiler, Zions Døttre smaa!
Smiler sødt igjennem Taare-Duggen!
Snart med Glæde I skal Harpen slaae,
Zions Sang skal klinge over Vuggen,
...*⁷⁵²

⁷⁴⁹ SV I 130.4 (Som Hjorten, med Tørst befangen)

⁷⁵⁰ SV I 193.7 (Til klart Guds Ansigt vi skal see)

⁷⁵¹ SV I 107.3 (Vor Alderdoms Trøst og Støtte-Stav)

⁷⁵² SV I 12.9 (Stille, stille, Zions Døttre smaa!)

At det også med alt godt i livet handler om å øve seg, gjøre ting om og om igjen helt til det sitter, eller er blitt ens egen eller en egenskap, er også noe pedagogen Grundtvig har sans og respekt for. Det handler ikke bare om motet til å kaste seg ut på de 70000 *favners dyp* som gjelder, det går like mye om den gjentatte øvelse som på en annen måte respekterer menneskets møysommelige og sakte utvikling når det gjelder de aller viktigste ting. Det gjelder ikke minst følelsenes utvikling og foredling, slik vi ser i følgende strofe, hvor det er det prøvede brude-sinn som øver seg i å vente på det beste hun vet:

*Her, hvor som en Enkekvinde,
Hjærtensvennen tro og huld,
Freja, Taarerne lot rinde
Som en Strøm af røden Guld,
Her, imens Brudgommen tøver,
I Taalmodighed sig øver
Bruden med et yndigt Smil.⁷⁵³*

At identifikasjonsmodellen her er Frøya som savner sin tapte Ottar, er ikke tilfeldig, slik jeg ellers har kommentert Grundtvigs bruk av dette kjente motiv flere steder. Hun er blant annet symbol på alt ekte, menneskelig savn.⁷⁵⁴

At mennesket lever av den godhet som kalles *Gud* hos Grundtvig, som i store deler av den kristne tradisjon, er det ikke tvil om. I følgende strofe settes Kristus som *Herre, Konge* og dommer, opp mot *Djævelens gloende Pil*. Han er beskytter og gledesspreder, og tegnet er blant annet hans *salige Smil*:

*Hellige Konge og Herre saa from,
Du som af Faderen haver al Dom!
Glæd du vor Sjæl med dit salige Smil!
Vogt os for Djævelens gloende Piil!⁷⁵⁵*

Det er ikke så langt fra smil til latter. I en dogmatikk for kristne vil man ikke finne noe nevneverdig verken om smil eller latter eller om livets morsomme sider. I en folkelig form for dogmatikk, som salmer blant annet har fungert som, er det annerledes. Ikke minst i Grundtvigs salmeretorikk. Selv i forestillingen om Jesus som barn får vi vite at han etterhvert ble en vittig fyr, som for eksempel i følgende strofe:

*Og han, som fødtes i en Stald,
Blev tidlig stærk i Aanden,
Tog til med Vext i Dage-Tal,
Blev vittig efterhaanden!⁷⁵⁶*

⁷⁵³ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 138

⁷⁵⁴ Se for eksempel samme kap., *Graad*

⁷⁵⁵ SV I 156.6 (*Stjernernes Skaber og Himmelens Drot*)

⁷⁵⁶ SV I 137.10 (*Jeg veed et lite Himmerig*)

Sol

Da lærer jeg tillige,
 Hvad daarlig kun jeg veed,
 Hvad Gud i Himmerige
 Forstaaer ved Kiærlighed,
 Hvor dyb, hvor høi og vid,
 Langt over Himmel-Buen,
 Sig hvælver Hjerte-Luen,
 Grund-Solen, evig blid!⁷⁵⁷
 Grundtvig

Sol-symbolet står i en særklasse som uttrykk for det hellige ved selve livskraften hos Grundtvig,⁷⁵⁸ slik sola i de fleste religioner spiller en overordentlig stor rolle som tegnet framfor alle tegn på det hellige.⁷⁵⁹ Grundtvig spiller på solas varme, kraft, stråler og lys på en måte som overgår det tidligere salmediktere har maktet, samtidig som det nettopp bekrefter solbilder i salmeretorikken gjennom tidene. Dette ser vi ikke minst hos Grundtvigs forgjenger Kingo, som blant annet er kjent for sin gedigne påskesalme:

Som den gyldne sol frembryder
 gennem den kulsorte sky,
 og sin stråleglans udskyder,
 så at mørk` og mulm må fly..⁷⁶⁰

Det er naturligvis den *danske* sol Grundtvig hyller. Han vet godt at den er universell! Det er bare det at han ser den fra sitt danske *sted*. Det har han vett til å innrømme, selv om han nok drømte ofte og mye om å være allesteds-nærværende. Kanskje er det også derfor han ble god på å definere en slags kontekstualitet på flere måter; stedfeste tingene i en universell ramme og retorikk. I den følgende salme er Gud som Frelser, Trøster-Mand, Ven, og Herre, *som Solen*. Grundtvig gikk ikke så langt som mange av sine samtidige i å identifisere Gud med naturen, i ulike former for naturmystikk eller det noen vil kalle panteisme, men han leser også naturen som Guds billedbok, og kan ofte ligne de andre i uttrykket. Det er vår-sola Gud lignes med i følgende to strofer:

Som Foraars-Solen mild og blid,
 Vor Trøster-Mand fra Arilds-Tid,
 Naar tit vi faldt i Fiende-Haand,
 Du løfted Aag, Du løste Baand,
 Saa brat sig Bladet vendte!

Ja, Herre! Du var from og god,
 Du skjulde Brøst og Synd forlod,

⁷⁵⁷ SV 380.7, (*Drag ind ad disse Porte*, P. Gerhard's "Zeuch ein zu meinen Thoren" forkortet og frit fordansket)

⁷⁵⁸ Se om sol og sol-lignende ord (*Sólarljód, solens skjold, solformørkelse, solfugl, solskin, solstraalerov*) i Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950. Om sol, s. 22 f, 29, 88, 104, 118 f., 131, 164, 233, 235, 268, 272, 278.

⁷⁵⁹ Se for eksempel C.G.Jung, *Människan och hennes Symboler*, 1964, s. 22, 246, 296.

⁷⁶⁰ *Den Danske Salme Bog*, 1978, nr.198.1a

*Du dæmped selv din Vredes Ild,
Din Varme blev som Solens mild,
Saa brat sig Bladet vendte !⁷⁶¹*

I den siste strofe ser vi hvordan det spilles på solens likhet med ilden, som kan fortære og derfor true livet. Det blir helt nødvendig at sol og ild / vredes-kraften kultiveres, slik at den kan fruktbargjøres.⁷⁶²

Når gudsforholdet skildres i sol-bilder, og tema er det asymmetriske ved at Gud kan gi mennesket det som det savner og mangler, uten at det går på bekostning av det gjensidige i relasjonen, kan det bli så betagende vakkert som i den følgende strofe:

*Som min Gud jeg Dig vil dyrke,
Som en Soel for mig oprind!
I min Sjæl er Mulm og Mørke,
Midnat uten Maane-Skin,
See dog til mig fra det Høie!
Speile sig dit Sole-Øie
I min stille Taare-Flod!⁷⁶³*

Gud er *herre* over naturen og naturelementer og krefter. Det har kirken alltid lært, og det kommer ikke minst fram i Grundtvigs karakteristiske uttrykk og gjendiktningskraft; som for eksempel i følgende gjendiktning fra den Ambrosianske *Conditio alme siderum*. Overfor Kristus som brudgom, *saa hvid og saa rød, Herlig udsprunget af Jomfruens Skjød* (3), blekner selv naturkreftene, slik vi ser i følgende strofe:

*Bleg vorder Maane og rød vorder Soel,
Naar de Dig skuer paa Herligheds Stoel,
Aldrig Planeter omvanke saa vidt,
At med din Vilje de holde jo Skridt!⁷⁶⁴*

Noe lignende ser vi også i siste strofe av syklusen *Den sidste Menighed* i *Syøstjærnen*, hvor den erotiske metaforikken også er tydelig:

*I hans Glans, som Sol og Maane
Rødme maa og blegne ved,
Medens Stjærner alle daane,
Kastede i Støvet ned,-
Støvet, vugget i hans Arme,
Kysset med hans Læber varme,*

⁷⁶¹ SV I 131.1-2 (*Som Foraars-Solen mild og blid*)

⁷⁶² Til sammenligning, se bildene fremst i avhandlingen, om Maria i den brennende tornebusken.

⁷⁶³ SV I 211.4 (*Med sin Alabaster-Krukke*)

⁷⁶⁴ SV I 156.5 (*Stjernernes Skaber og Himmelens Drot!*)

*Straaler i al Evighed.*⁷⁶⁵

Selv om Grundtvig ikke var panteist eller naturmystiker,⁷⁶⁶ er det ikke lett å vite hvor det guddommelige begynner og slutter, og hva som er tegn på hva i hans ypperlige skildringer av det hellige i solbilder. På "grundtvigsk" vis knytter han sammen ord som med hver sine grunnbetydninger til sammen får en ny mening:

*Alt hvad i Jesu Navn vi saae,
Lad Naade-Solen skinne paa
Og Himmel-Duggen væde,
Saa det, skiondt Jorden før var gold,
Maa groe og give mange Fold
Af Frihed, Lys og Glæde!
Lydig, dydig, kiær ad Freden,
Menigheden,
Med din Styrke,
Skinne som et Lys i Mørke!*⁷⁶⁷

En slik tale er etter mitt syn en sterk utfordring til et splittet og dualistisk forhold mellom et religiøst og et sekulært språk. Ikke minst gjelder det for hverdagspråket, at en slik dualisme er gjeldende. Det er bare i fundamentalistisk pregede miljøer at det religiøse språk har hevd som hverdagspråk i vår tradisjon i dag, men da representerer det til gjengjeld ofte helt andre konnotasjoner enn det som har gjort seg gjeldende i salmeretorikken, i alle fall slik vi finner den hos Grundtvig.

Når Grundtvig gjendikter Kingos *Min Soel, min Lyst, min glæde*,⁷⁶⁸ endrer han blant annet siste linje i første strofe i retning flere musiske elementer (*Lad Tungen den frembære Med liflig Harpe-Klang*), og overser Kingos fromhetsretorikk (*Hielp selv min Troes gang*). Han endrer også Kingos Jesusbarn i andre linje fra *Min Jesu, hiertens Ven*, til: *Min Drot i Barne-Dragt!* Altså er den sol og lyst og glede som Grundtvig tiltaler, mer lik den forestilling om Jesus som en liten barnekonge enn den mer indre usynlige venn som Kingo foretrakk å skildre det nyfødte gudsbarnet i.

Uansett gjør her solmetaforikken det potensielle møte mellom det salmesyngende jeg og den lille barnekongen til et praktfullt og inderlig møte, med middelaldersk preg, uten at det av den grunn blir uvirkelig eller foreldet som uttrykk for gudsrelasjonen i en annen tid:

*Min Soel, min Lyst og Glæde!
Min Drot i Barne-Dragt!
Lad mig til Krybben træde,*

⁷⁶⁵ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den sidste Menighed*, strofe 121

⁷⁶⁶ Se for eksempel Scharling, *Grundtvig og Romantiken*, 1947, s. 94: *Natur og historie*

⁷⁶⁷ SV 1379.7 (*O Hellig-Aand! som Pindse-Dag*)

⁷⁶⁸ Thomas Kingo, *Samlede Skrifter*, bind 4, s. 116

*Hvor Du i Svøb er lagt!
Jeg har en Jule-Sang
I Hjertet til din Ære,
Lad Tungen den frembære
Med liflig Harpe-Klang!⁷⁶⁹*

Tradisjonens uttrykk og hvilke attributter som settes sammen, varierer. I følgende strofe, som også er en gjendiktning fra Kingo, møter vi Jesus som *Verdens rette Soel*:

*Vanvittighetens Mulm og Mørk`
Er stort paa Jorderige,
Folk gaae som i en taaget Ørk,
Veed lidt af Gud at sige;
Men Jesus, Verdens rette Soel,
Opstod, da Morgen-Hanen goel,
Nu maa al Mørkhed vige!⁷⁷⁰*

Guds sols makt prises i følgende strofe fra *Syvstjærnen*, hvor den aller tyngste av alle motmakter også er tatt med i regnskapet overfor solens styrke og makt til å skape liv, lys og oppvåkning:

*Menneske! hvor hart du sover,
Vaagne maa du ved hans Røst,
Som en Soleglans dig lover,
Der fordunkler Sol i Øst;
Menneske! om end du døde,
Staa dog op! Guds Morgenrøde
Skaber Liv og Lys paa ny.⁷⁷¹*

Sol-salmen framfor alle, i hvertfall målt med popularitetens målestokk, er pinsesalmen *I al sin glans nu straaler Solen*. Igjen er det den danske sol som skildres, men ikke fordi den primært er annerledes enn solen andre steder og i andre symbolunivers, men tvert imot fordi den er *representativ* i sin kontekstualitet.

Sjelden når den relasjonelle retorikk slike høyder som den gjør i denne salmen. I siste strofe kulminerer spillet av solbilder i en nærmest kosmisk bevegelse, og vi møter en sublim bevegelse i skildringen av gudsrelasjonen. Både mennesker og Gud er soler, som kretser rundt utveksling av gaver som tegn på det eskatologiske klimaks. Dette er kjærlighetspoesi på sitt aller beste:

*Vor Gud og Fader uden lige
Da blomstrer Rosen i dit Rige
Som Sole vi gaa op og ned*

⁷⁶⁹ SV I 180.1 (*Min Soel, min Lyst og Glæde*)

⁷⁷⁰ SV I 20.2 (*Vær trøstig, Zion, Jesu Brud*)

⁷⁷¹ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Efterskrift*, strofe 51

I din eenbarnes Herlighed
 Thi du for Hiertet vi gav dig
 Gav os med Ham
 Dit Himmerig!⁷⁷²

Spejl

*For nu ser vi i et speil, i en gåte; men da skal vi se åsyn til åsyn; nu kjenner jeg stykkevis, men da skal jeg kjenne fullt ut, likesom jeg også fullt ut er kjent.*⁷⁷³
 Paulus

Sammen med *gaade*-begrepet er *speil* og *speiling* nøkkelbegrep inn til hans tekster og hans filosofi.⁷⁷⁴ Hans speil-teori gjør ting mulig som ellers ville regnes som de reneste spekulasjoner og historieforfalskninger. Sammen med hans metaforbruk og hans lignelseskonsept utgjør speilteorien hans metode, så å si.⁷⁷⁵

Hvordan kan vi se noe av dette i selve salmeuttrykket?

Det man ser i speilet, er ikke usant, tvert imot, men det har en annen karakter enn en såkalt direkte erkjennelse. Vi lever under speilets lov, ville Grundtvig ha sagt; og i salmen kan han si det slik:

*Ja, naar Han kommer i det Blaa,
 Da er mit Værk tilende:
 Hvad Troende i Speilet saae,
 Skal Salige erkiende!*⁷⁷⁶

Det er snakk om temaet *Jesu gjenkomst* her, og forestillingen om den tilstand som den kristne tro kaller det eskatologiske. Grundtvig er sikker på at noe er likt her og hisset, samtidig som noe er absolutt annerledes. Noe av det som er annerledes, skildres altså på den måten han gjør det i denne strofen.

Når Grundtvig spiller så omfattende på at kvinner kan speile seg i menn, og omvendt, slik for eksempel menigheten som kvinne speiler seg i Kristus som mann, og slik menn speiler seg i de bibelske kvinner, og begge kjønn ser det som en oppgave å både speile seg i og øve seg i det andre kjønnens være og tenkemåte, er det blant annet på grunn av denne sterke vekt på speiling som fenomen. Identifikasjonsfigurer opptrer i salmene, og tenkes som speil mennesker trenger å spille sine liv ut mot for å finne den best mulige utvikling av sine relasjonelle selv i verden, i kontinuerlige speilingsprosesser. I følgende strofer er det kirken som *den gamle brud* som speiler seg i gamle mennesker, og ellers i alt mulig; og selvsagt både i menn og kvinner:

⁷⁷² SV III 245.7 (1873). I Norsk Salme Bok nr 222 er denne siste strofe av *I all sin glans* beklageligvis ikke tatt med.

⁷⁷³ 1.Kor.13.12

⁷⁷⁴ Se særlig Helge Toldberg, *Grundtviigs Symbolverden*, 1950, under *speil* og *speiling*, *spejltale* (svært mange henvisninger tilsammen), og *gaade* (også mange!).

⁷⁷⁵ Se for eksempel hans egen forklaring av historiesynet i *Kristenhedens Syøstjærne*, 1860/1883, *Indledning*.

⁷⁷⁶ SV I 1.26 (*Jeg er saa underfuld en Magt*)

I Døttrene sine, from og bold,
 Sig speiled tit vor Dronning,
 Hvis Brodd er, som Biens, Spyd for Skjold,
 Hvis Værk er Vox og Honning,
 Som Bølgen dyb, som Perlen klar,
 Som Blomsten fin, som Fuglen snar,
 Som Kiærlighed elskværdig!

Hun speiled sig tit paa Jorden saa
 I alderstegne Kvinder,
 Med Øinene klare, himmelblaa,
 Med store Ungdoms-Minder,
 Med Hjerte varmt og Hoved lyst,
 Med prøvet Tro, med Væsen tyst,
 Med Mildheds-Majestæten!

Lyslevende skal Hun vandre saa
 I Tusind-Tal herefter,
 Med Øinene sorte, blaa og graa,
 Ja, selv med Kæmpe-Kræfter,
 I Ungt og Gammelt, Stort og Smaat,
 I Stærkt og Svakt men Eiegodt,
 I Mænd saavelsom Kvinder!⁷⁷⁷

I *Kristenhedens Syvstjerne* sier han noe om speilingen helt direkte, blant annet om de kristne kvinners forhold til tradisjonens figurer; i det følgende eksempel i Maria, Jesu mor. Han hentyder også til kvinnene som de første oppstandelsesvitner, noe han i flere sammenhenger gjør mye ut av:

Spejlet for den kristne Kvinde,
 Det er Herrens Moder sød,
 Med saa mangen kjær Veninde,
 Herren tro i Liv og Død,
 Og, da Han stod op af Døde,
 Han, som Paaske-Morgenrøde,
 Først for Kvinderne oprandt!⁷⁷⁸

Forholdet mellom den virkelighet vi ikke kan se, den Grundtvig kalte den *aandelige*, og den materielle, ofte kalt *støv*, er rett og slett mulig på grunn av speilingens lov. Når språket, forstått som *Modersmaalet* og *Hjertets Sprog*, det naturlige uttrykksmiddel for ethvert folk, er så viktig, ja så er det nettopp fordi det både er det medium mennesket har til å uttrykke seg selv i, slik at dets

⁷⁷⁷ SV I 107.5-7 (Vor Alderdoms Trøst og Støtte-Stav)

⁷⁷⁸ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 58

aandelighet finner sitt uttrykk; og det som det hellige i verden, uttrykt blant annet ved gudspersonifikasjonen *Aanden*, kan speile seg i. Bare slik kan en kommunikasjon mellom det mer eller mindre hellige finne sted. Her spilles det også hele tiden på kristendommens kjerneforestilling om inkarnasjonen, at Gud ble kropp eller *Kjød*. Grundtvig tenker at ord som er levende, er som inkarnerte ord, har blitt legemlige, og dermed levende og hellige, ikke døde og tomme:

*Folketungen, Modersmaalet,
Aandens Spejl og Hjærtets Sprog,
Hverken laant, ej heller stjaalet,
Elsk det! favn det! kys det dog!
Kun i det, som Moderslivet,
Ordet er af Gud os givet,
Bliver Kjød for os og Aand.*⁷⁷⁹

Et av de mest betagende av speilingbildene er det som også ble brukt som eksempel under *sol*. Her beskrives igjen forholdet mellom menneske og Gud i sin gjensidighet, om enn asymmetrisk:

*See dog til mig fra det Høie!
Speile sig dit Sole-Øie
I min stille Taare-Flod!*⁷⁸⁰

Når Toldberg avslutter sin gjennomgang av Grundtvigs symbolverden med blant annet følgende oppsummering, bekrefter han hvor viktig det er å forstå fenomenet *speiling* for å forstå Grundtvigs univers. Slik kan han uttrykke det, først i en prinsipiell versjon:

”Da han som moden mand fandt sig selv, genvandt han – i digtningen i *Et Blad af Jyllands Rimkrønike* – denne mytiske livsform, følelsen af at være sat ind i en handlende verden, hvis liv og begivenheder angik ham eksistensielt. Det var ikke som i de fleste skønlitterære forfatterskaber en fantasi, der var omstillet fra eller kunde omstilles til virkelighed, men en virkelighedstotalitet, som spejlede en højere virkelighed udenfor Grundtvig. Han havde genvundet den folkelige kosmos; men igennem sine religiøse oplevelser havde han lært at give dem en dybere *interpretation* og anlægge samme relative betragtning paa fantasi og virkelighed.”⁷⁸¹

Litt lenger ut i teksten sier han, med Frøya som eksempel:

”Derudover er det spejlingen, der er det naturlige meddelelsesmiddel for et aandsindhold. Det store eksempel, som er behandlet flere steder i nærværende værk, er Frøya i sin længsel efter Ottar, som spejler Danmark i dets forventning om sin frelser, altså Frøya ført ind i rollen som `Kristi Brud`. Her sætter det *universalhistoriske perspektiv* i den enkelte nation – og for Grundtvig med enestaaende hovedvægt den danske – i relation til frelseskendsgerningernes syntese.”⁷⁸²

⁷⁷⁹ Samme, strofe 78

⁷⁸⁰ SV I 211.4 (*Med sin Alabaster-Krukke*)

⁷⁸¹ Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 215

⁷⁸² Samme, s. 217

Nåtidige undersøkelser av *speilets* betydning, bekrefter det mangefasetterte og fundamentale ved speilingens betydning, ut fra ulike diskurser.⁷⁸³ Speiling i en slik vid betydning bekrefter identitetsspørsmålenes overveldende aktualitet i nyere kultur. Grundtvigs bruk av speilingsmetaforen kommuniserer påfallende godt med en slik utvidet og grunnleggende forståelse av speilets betydning, slik jeg har overfor har vist noen eksempler på, og som ikke minst Toldberg bekrefter.

Takk

Selv om Grundtvigs salmer viser et stort repertoar av følelser, legger vinn på den presise identifisering av dem, og synliggjør nødvendigheten av et mangfold identifikasjonsfigurer, er det ikke slik at det alltid er viktig å skjelve mellom de ulike tilstander og følelser som beskrives. Om det er takknemlighet, glede, seiersikkerhet, stille glede el.l. som beskrives, kan fortone seg uklart, eller så å si flyte over i hverandre. Det er grunn til å tro at teksten så å si vil ligne det virkelige liv, hvor det samtidig med det nevnte, handler om å identifisere de følelser som bygger opp (enten de er gode eller vonde å kjenne på) og de som bryter ned eller krenker (selv og andre; enten de er gode eller vonde å kjenne på!). Følelsene som er skildret i salmen er ment som medium til identifisering og speiling av egne følelser, ikke som objektive beskrivelser.⁷⁸⁴

Takk og *takknemlighet* er faste tema i den kristne salmetradisjon. Slik *jubel* kan sies å være grunntonen i all salmesang, som uttrykk for hyllest til det hellige, kan *takk* og takknemlighet sies å være en variant av denne grunntone. Det er en usagt, men selvskreven forutsenning for salmegenren at mennesket har behov for et beskyttet rom å takke i. Salmer bekrefter og stimulerer et menneskebilde som går ut fra at mennesket har dyp drift eller *lyst* til å takke, som del av dets vesen og væremåte.

Hvordan bruker Grundtvig det takknemlige aspekt i sine salmer?

Det skulle være overflødig å si at det sentrale i den kristne takke-sang har Kristus som et naturlig midtpunkt, hva enten man tenker denne figur som del av ulike instanser i et indre univers, del av det som er mellom mennesker, og mellom mennesket og verden.⁷⁸⁵ Slik kan det sies i Grundtvigs retorikk, i en gjendiktning av en gresk påskehymne, *Hør vor Hellig-Aftens Bøn!*:

Christus! Ære være Dig!

Takke-Sang evindeligh!

Ved Korsfæstelsen i Gaar

Lægde Du vort Bane-Saar!

Ved Opstandelsen i Morgen

⁷⁸³ Se for eksempel Melchior-Bonnet, Sabine, *The Mirror. A History*, 1994/2002

⁷⁸⁴ Se sitatet av Sigmund Mowinckel, 1.2.5.

⁷⁸⁵ Se til dette tema, for eksempel Ursula King, *Christ in all things : exploring spirituality with Teilhard de Chardin*, 1997; hvor hun skriver om Teilhard de Chardins særlig sterke betoning av forestillingen om at Kristus er i alt og alle, ikke minst i naturen.

*Slukker Du al Dødning-Sorgen!*⁷⁸⁶

At takken kan inngå i en prosess og i en ambivalent og presset tilstand, hvor mennesket hele tiden fanges av ulike følelser, frykt for undergang, og håp om snarlig befrielse, er følgende strofe et tegn på. Takk er ikke bare en spontan reaksjon på gode tildragelser, men også mulig gjenstand for øvelse, og det til tross for at takken heller ikke skal være falsk eller tilgjort. Grundtvig kjenner alle disse grenser og forutsetninger for takkens eksistensberettigelse, slik vi kan lese det i hans salmer. Her skriver han om takk som øvelse, den *gamle bruds* øvelse:

*Varm Du hende med din Mund,
Saa godt dit Ord hun giemmer,
From i Sind, i Troen sund,
Ei Kiærlighed forglemmer,
Men takker kiønt, og med godt Taal
Giør Skiel i Lægens bittere Skaal,
Til Sødmen hun fornemmer!*⁷⁸⁷

Grundtvig er alltid våken for menneskets begrensning. En møter ofte i hans tekster uttrykk som viser en sjelesørgerisk respekt for denne del av menneskets situertethet. Han lar stadig mennesket strekke seg etter store mål, drømme de sterkeste drømmer, men har dyp respekt for den *forstrekkel* som ofte inntreffer når man tar for hardt i, eller også ikke kjenner sin begrensning. I motsetning til mange andre salmediktere unngår han en kristelig betont sentimental forakt for egen utilstrekkelighet. Slik kan han for eksempel si det, i en gjendiktning av Brorson, selv om det i andre sammenhenger kan være enda tydeligere. Ved hjelp av ordet *Gaade* bringer han jeg`ets begrensning sin rettmessige verdi også som *Kryb*, og tiltar seg retten til å *takke*, å beundre Gud som den andre:

*Bryd ud, min Sjæll o Rigdoms Dyb
Paa Viisdom, Makt og Naade!
I Aanders Kreds er jeg et Kryb,
Mig selv er jeg en Gaade!*

*Og tak saa Ham, som du kan bedst,
Den Drot i Himmel-Sale...*⁷⁸⁸

Takk er og blir en overstrømmende sak, noe Grundtvig med mange ser på som menneskets dypeste behov, identisk med behovet for å elske, og å bli elsket. Å prise det hellige skildres ikke sjelden som det enkelte menneskets og menneskehetens ypperste og ytterste mål, slik vi kan se det i nest siste strofe i *Den sidste Menighed* :

⁷⁸⁶ SV 1. 217.5 (*Hør vor Hellig-Aftens Bøn!*)

⁷⁸⁷ SV 1. 105.6 (*Christi Kirkes Alderdom*)

⁷⁸⁸ SV 1 117.7-8a (*For al den Deel, som Gud har gjort*)

Blev vi her hans Legems Lemmer,
 Blev af ham vi blot et Haar,
 Vi med mer end Englestemmer
 Prise skal hans Gyldenaar,
 Med hans Røst, som over Vandet
 Hørt vi har, i Fædrelandet
 Synge vi Halleluja.⁷⁸⁹

Tanke

Det er ikke tanke i våre følelser. Det er ikke sjel i vår tvil
 Stein Mehren

Det er ikke å ta munnen for full å si at noe av Grundtvigs viktigste innsats i og med hans salmediktning, er å være en intens pådriver for å identifisere følelser, gi dem navn og *tankeinnhold*. Samtidig vil han gi tvilen i verden et rom å bo og bevege seg i, slik at den får *sjel*. Det hører kanskje til salmekulturens viktigste oppgave, nettopp å kunne speile menneskers liv i spennet mellom livs- og døds kraft, slik det oppleves som utfordrende for tanke og følelse, samtidig, og hvor det ikke nytter å skille eller å oppheve disse fundamentale krav til sameksistens mellom hode og hjerte.

Hva sier så Grundtvig om tanken? Mye vil falle inn under begrepet og fenomenet *vite/viten* som omtales lenger ut i kapitlet, og delvis ble omtalt i innledningen,⁷⁹⁰ men enkelte moment og eksempler skal være nevnt også her. Grundtvig var en kompetent debattant av filosofiske problemstillinger i sin egen samtid, selv om han ikke ofret seg ene og alene for den akademiske, filosofiske diskurs.

I kirkens fromhetsretorikk, slik det kommer fram i salmegenren, eksisterer på en måte ikke skillet mellom tro og tanke, følelse og fornuft. Gudsrelasjonen, kultspråket og situasjonen inkluderer og representerer de ulike livsformer og forståelseformer for å kunne være gyldig som språk. Derfor betyr ikke *tanke* en spesifikk definisjon av ordet, men inkluderer de forskjellige muligheter for fortolkning, idet det handler om et språk for speiling, et representativt og åpent språk. Et av de sterkeste eksempler på dette er følgende strofe fra *Hil dig, Frelser og Forsoner!*:

*Du, som har Dig selv mig givet,
 Lad i Dig mig elske Livet,
 Saa for Dig kun Hjertet banker,
 Saa kun Du i mine Tanker
 Er den dybe Sammenhæng!*⁷⁹¹

⁷⁸⁹ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den sidste Menighed*, strofe 120

⁷⁹⁰ Se kap 1.4., *Fenomenet menneske; et elskende og elsket mikrokosmos, i verden*

⁷⁹¹ SV 1. 232.10 (*Hil dig, Frelser og Forsoner*)

Samtidig er det slik at Grundtvig benytter seg av de forståelsesformer som foreligger, slik vi ser i følgende strofe, hvor også ordet *opplyse* forekommer, og minner om hele det opplysningsprosjekt Grundtvig var en del av, om enn på sin særegne måte. *Tanker* har noe felles med *sinn*, men de har også noe hver for seg som skiller og gjør forskjell:

*Han vil for dem, som nu i Slum
Og Sjæle-Blindhed vanke,
Med Livets Evangelium
Oplyse Sind og Tanke,
Saa Hedninger paany attrae
I Skin af Herrens Lys at gaae,
Og salige Trøst opsanke.⁷⁹²*

Grundtvig var en av de mest produktive tenkere verden har sett, samtidig som han ikke utmerket seg som tenker i samtiden, og var skeptisk til tenkemåter han oppfattet som spekulasjoner og tomt tankespinn. Han var, til tross for sin skepsis til tankespinn, ikke antiintellektualist, men hadde dyp mistro til tanker som gikk for egen motor, uten å være seg bevisst at enhver tanke har sin kroppslighet, sin inkarnerte, kjønnede virkelighet, sin situasjonsbestemthet. Dette skildrer han også i salmens religiøse retorikk og virkelighetsforståelse, som når han for eksempel dikter:

*Og naar Maria glemmes,
hvor Jesus nevnes end,
da Hjertet overstemmes
Af Tankespinn hos mænd.⁷⁹³*

Grundtvig opponerer mot forestillingen om at det for alltid er slik at menn er best til å tenke og kvinner best til å føle, selv om han gir kvinner en forrang i kompetanse på *hjerte-* saker.⁷⁹⁴ Det kan variere, sier han, og handler i lys av forskjeller, om den dypeste nødvendighet av vekselvirkning, ellers blir alt galt.

Hans tanker korresponderer med sitatet i innledningen, hvor den balanse tematiseres som handler om nødvendigheten av å gi følelser tankeinnhold og vanskelige tanker (for eksempel tvil) livsrom, energi og språklig uttrykk.

Tro - tillit - tvil

*Mode blev det, trindt paa Jord,
Herren at fornægte,
Og af alle Jesu Ord
Eet kun syndes ægte,
Eet kun lagt i Sandheds Mund,
Ordet: om en liden Stund*

⁷⁹² SV 1. 20.3 (Vær trøstig, Zion, Jesu Brud)

⁷⁹³ SV III 205.4 (Kvinde-Evangeliet / I Herrens Huus er Varmen)

⁷⁹⁴ Se samme kap., Hjerte

*Seer Man mig ei længer!*⁷⁹⁵
Grundtvig

*there is faith in the intellect, hope in the memory
and love in the will*⁷⁹⁶
W. Johnston

Salmer har kanskje framfor noe vært betraktet som tros-utsagn, små fragmenter og fortellinger om tro, sagt inn i og ut fra en rituell kontekst: gudstjenesten.

Blant de teologiske disipliner er det særlig den systematiske som har tatt seg av *troen*.

Dogmatikken har til nå, i vår teologiske tradisjon likevel vært mer opptatt av å tenke systematisk gjennom de på kirkeinstitusjonen og tradisjonens dogmatiske sider ved troen, enn ved de som knytter seg til erfaringer eller de språklige uttrykk for erfaringer. Av ulike grunner har den dogmatiske teologi ikke sagt så mye sammenfattende om salmer som del av den dogmatiske diskurs, men overlatt det til den praktiske teologi.

Hvis ordene *Gud* og *Jesus* m.fl. i salmer representerte et hvilket som helst jeg eller du eller vi eller dere, ville det vært nærliggende å oppfatte salmene som inderlige kjærlighetstekster. Men fordi disse betegnelser er gudenavn, er det vanlig å tenke at den kjærlighetsrelasjon som består mellom aktørene, er såkalt religiøst beheftede forhold, som ofte kalles tros-relasjoner.

Det er ikke opplagt eller selvsagt hva som ligger i betegnelsene *Gud* og *Jesus* i salmer. Det gjelder enten man tenker ut fra det mennesket som skapte teksten, ut fra de mennesker som i ettertid har tatt salmen i sin munn, eller ut fra de tekster som er mest naturlig å tenkes som intertekstuelle varianter over temaene *Gud* og *Jesus*. Det gjelder ikke mindre overfor alle de variabler som finnes i den mer enn to tusenårige tradisjon som disse gudenavnene har, og som salmesangen er knyttet til, uttrykk for, og gjenklanger av.

Hvis man ønsker å rokke ved forestillingen om at det er en grunnleggende forskjell mellom menneskers forhold til det hellige og til hverandre, blir det straks mer komplisert. Kanskje blir det også langt mer å hente ut av salmetekstene. For det går an å påstå at kjærligheten i prinsippet er en ting, men at det finnes forskjellige framtoninger og former, som er variasjoner over et grunntema. For Grundtvigs salmer betyr en slik kompliserende faktor at vi kan lese salmene som hvilke som helst kjærlighetsfortellinger, samtidig som de er trosfortellinger. *Forutsetningen for å gjøre det, er at enhver kjærlighetsrelasjon kan betraktes som en trosrelasjon, og at enhver trosrelasjon kan betraktes som en kjærlighetsrelasjon.*

Ut fra en slik grunnbesetning av salmer som kjærlighetsretorikk, kunne man så tolke de forskjellige salmer som en psykologisk studie over posisjoner, relasjoner og ulike identiteter. Salmer forteller om troen og kjærligheten idet de i større eller mindre grad bekjenner denne tro og kjærlighet – som rituell henvendelse – til det hellige og dermed til seg selv, andre og verden, til og på vegne av leserne. Det kan de idet de inviterer leseren til å knytte sine egen tros- og

⁷⁹⁵ SV I 132.11 (*Blomstre som en Rosen-Gaard*)

⁷⁹⁶ William Johnston, *Mystical Theology. The Science of Love*, 1995, s. 7

kjærlighetsfortellinger til salmestrofene; som forbilledlige, som felles ytringer i et kultisk rom eller i et hvilket som helst annet rom. På den måten blir rommet ved ordene forløst eller forvandlet til hellige rom.

Salmer kan betraktes som mobile medier til hellig tilsynekomst, blant annet fordi de inneholder en trosytring eller trosberøring i forhold til det hellige. Det gjør de i kraft av forestillingen om at det ikke finnes trosnøytrale rom i verden, like lite som det finnes rom som er uberørt av kjærligheten som fenomen og tilsynekomst i en eller annen forstand og grad.

Slik kan Grundtvig la troen, her som Åndens egenskap (du'et), tiltales eller omtales:

*Du er Troens Liv og Lyst,
Haab dit Liv i Sønnen,
Livet dit i Fader-Bryst,
Kiærlighed, er Lønnen!
Saa vi, til din Guddoms Priis,
Himlen kiende stykkeviis,
Maae med Dig dog efterhige
Heel den i Gud Faders Rige!*⁷⁹⁷

I Grundtvigs vitale bruk av treklangen tro, håp og kjærlighet, kan troen få mange ulike egenskaper, oppgaver og representasjoner. Her i en strofe fra en salme som særlig åpenlyst er en gjendiktning av 1.Kor.13:

*Til klart Guds Ansigt vi skal see,
Og ret Hans Hjerte kiende,
Paa Jorden, som i Himlen, Tre
Guds Gierninger fuldende,
I Naade kom de ovenned,
Og tro og Haab og Kiærlighed
Er Navnet paa de Trende!*⁷⁹⁸

I en av de andre strofene i samme salme sier han om troen at den igrunnen er det samme som kjærlighet:

*I Grunden Tro er Kiærlighed,
Thi Værket driver Lysten!*⁷⁹⁹

Troen har ulike erfaringer. En prøvet tro er en fast forestilling i kirkens fromhetsdiskurs. Slik kan Grundtvig bruke en slik forestilling i sin tros-retorikk:

*Hun speiled sig tit paa Jorden saa
I alderstegne Kvinder,*

⁷⁹⁷ SV I 85.12 (*Fader, Søn og Hellig-Aand*)

⁷⁹⁸ SV I 93.1 (*Til klart Guds Ansigt vi skal see*)

⁷⁹⁹ Samme, strofe 10. Se også alle de andre strofer i samme salme.

Med Øinene klare, himmelblaa,
 Med store Ungdoms-Minder,
 Med Hjerte varmt og Hoved lyst,
 Med prøvet Tro, med Væsen tyst,
 Med Mildheds-Majestæten!⁸⁰⁰

Flere ganger har jeg markert Grundtvigs vektlegging av det ved troen som *ytrer seg*, og er kirkens kjennetegn i verden, fordi menneskekroppene er kirken. Troens ord er erfaringenes ord, og i Grundtvigs retorikk samler han kirkens tros-kjennetegn under begrepene *forkynnelse, bekjennelse* og *lovsang*. I følgende strofer er tros-ytringen *bekjennelse* i fokus. Legg også merke til at forkynnelse og lovsang ikke er fraværende i samme strofer, i og med at lovsangen også forbindes med salmesang generelt, og forkynnelse er et element ved det samme:

Ja, naar du med Munden,
 Som Saligheds-Grunden,
 Bekiender vor hellige Tro,
 Og har den i Hjerte,
 Da Længselens Smerte
 Dig leder til Himmelens Ro

Ja, troe og bekiende,
 Til Dagenens Ende,
 Det er Saliggjørelsens Vei,
 Paa den lad os sjunge,
 Med Hjerte og Tunge:
 Vi har Ham, vi slippe Ham ei!⁸⁰¹

Tro er et allmennmenneskelig fenomen hos Grundtvig, deretter kan det være eller bli en variant av en kristen tro, slik jeg også var inne på i innledningen av avhandlingen.⁸⁰²

⁸⁰⁰ SV 1. 107.6 (*Vor Alderdoms Trøst og Støtte-Stav*)

⁸⁰¹ SV I 60.4-5 (*Trods Længselens Smerte*) Andre salmeeksempler om tro: SV I 31.5 – 232.12 – 112 – 371. 4 – 89.7 – 105.2,3,6 – og *Kristenhedens Syøstjerne*, *Den nordiske Menighed*, strofe 20:

*Gud og Mand er ét i Grunden,
 Som for Hjærtet Ord og Tro,
 Og, af Højheden oprunden,
 Aand vil i det lave bo;
 Det kun gjælder om at finde
 Barnet hos sin Moder inde,
 Som til Fader har kun Gud.
 Se også f.eks. strofe 67.*

⁸⁰² Se 2.4.5, Tro

Trøst

Hvem vil ikke prise,
Med Psalme og Vise,
Din Kiærligheds-Røst!
Hvor er dog det Øre,
Som ikke vil høre
Den evige Trøst!⁸⁰³
Grundtvig

For him (Wolbero) every preacher and exegete is a cantor who sings to calm the impassioned (like Saul) or to arouse the sluggish (like Elisha).⁸⁰⁴
Barbara Newman

At salmespråket er dypt alliert med den trøstende kraft verden, er blant annet Augustin et tidlig vitne om i sitt kjente sitat om salmesangens funksjon:

"tunc hymni et psalmi ut canerentur secundum morem orientalium partium, ne populus maeroris taedio contabesceret, institutum est, ex illo in hodiernum retentum multis iam ac paene omnibus gregibus tuis et per cetera orbis imitantibus." ("Da var det, man indførte hymner og salmesang efter østlig skik, for at folket ikke skulle blive træt og udmattet af sin sorg. Siden har skikken holdt sig indtil denne dag og er blevet efterlignet af mange, ja næsten alle dine menigheder i verden.")⁸⁰⁵

Kanskje er det trøstende element i salmer en av de aller største grunner til at denne genre ikke har dødd ut eller endret seg så veldig, men forblitt sterke medier til menneskers konstante behov for ord som kan lindre, gi mening og struktur. Salmer tar høyde for at enhver situasjon har elementer i seg til å kunne forrykke balanse og ro, inni mennesket, mellom mennesker, og i verden generelt. Salmer vil gjenopprette trygghet gjennom trøst.

Enhver salme, og derfor også Grundtvigs salmer, er tekster som forutsetter menneskets usikre, mangelfulle og utsatte situasjon i verden; slik at det på mangfoldige måter i tekstene gis mulighet til vern, beskyttelse, oppreisning og trøst for det som er krenket, såret, støtt ut, lagt øde. Salmer har som genre villet være trøstespråk, på sine premisser.

Det er på en genuin måte *mangel* og *tvil* som holder liv i og er en fundamental forutsetning for salmetekster som genre.

Noe annet er at det finnes salmer som mer enn andre fortjener å kunne kalles *trøstesalmer*. Faren ved en slik betegnelse er likevel det at man kan fristes til å overse at andre salmer, som klassifiseres som jubelsalmer, klagesalmer, kasualiasalmer mm. skulle mangle dette trøstende element. Slik er det ikke. Selve fundamentet for salmesangen er det *sårbare kjærlighetsforholdet* mellom ulike instanser og relasjoner. Det er *alltid* en liten tvil som skal fjernes for at troen skal finne seg selv, som fri, trygg, glad, igjen og igjen. Den største jubel - har i tillegg til så mange kvaliteter - også den å

⁸⁰³ SV I 157.5 (*Dig rumme ei Himle*)

⁸⁰⁴ Barbara Newman (red.), "Introduction", Saint Hildegard of Bingen, *Symfonia. A Critical Edition of the Symphonia armonie celestium revelationum*, 1988, s. 23. (brukt som ingress også i kap 1, andre del)

⁸⁰⁵ James J.O'Donnell, *Augustine, Confessions. Introduction and Text*, 1992, s. 109 Torben Damsholt (overs.), *Augustin, Bekendelser*, bok 9, 1998, s. 165

fjerne og å stemple tvilen som overvunnet og bortvist, for en tid; slik at gleden og godheten kan få bedre flyt og spillerom.

På hvilken måte kommer dette trøstende element til syne som del av *gudsrelasjonen som en kjærlighetsrelasjon* i Grundtvigs salmer?

Ulrich Vogel har vist i sin lille, viktige bok *Bankede på ved Paradis* fra 1993, hvordan selve den akt å skape salmer for Grundtvig på det dypeste kan knyttes til hans stadige kamp mellom trygghet og utrygghet, både i og utenfor hans eksplisitte mentale forstyrrelser. Disse er forsterkninger av den allmenne tilstand ethvert menneske befinner seg i, bevisst og ubevisst, overfor de krefter som gir ro og de som gir uro. Grundtvig må på en helt spesiell måte ha vært berørt av de impulser som både dytter mennesker ut av den harmoniske tilstand av tilfredshet og fred, til større og mindre grader av utrygghet og avgrunnsfølelse. Han skrev seg stadig, og gjennom et helt liv, gjennom slike vekslende tilstander. Sang-Værket er uforståelig uten denne innsikt om et svært følsomt sinn for smerte og ubalanse som stadig truende fenomener og tilstand, hvor tryggheten identifiseres konkret og mangfoldig til de ulike kjærlighetens krefter og relasjoner. Trøstens grunn og rom tar i bruk alle foreliggende element: den konkrete omgivelse, tilgjengelige tankestrukturer og bilder, og ikke minst, språkets rom som et sted for Grundtvigs skapende poesi; til selvtrøst og til representativt uttrykk for et mulig kirkelig *jeg* eller *vi* i salmens form.

Noe av *kunsten* i det Grundtvig gjør idet han skaper trøstetekster som både skal trøste han selv og helst flere, er kanskje å makte å kultivere trøstebehovet i form av tekster om begjær etter trøst. Det er som om det fortvilte begjær initierer billedskapende krefter, skaffer til veie ord-rom å bo i når utryggheten presser sinnet utenfor de trygge rom.

Grundtvig makter kanskje å regulere sitt umettelige behov for grenseløs trøst i kraft av å omskape sitt behov for trøst og sitt velbegrunnede håp om at den finnes, i form av ord som makter å uttrykke begge deler, i en allmenn form.

Den dimensjon i det hellige som tradisjonen kaller *Ånden*, har i kirkens historie fått den kanskje aller største rolle å spille som trøsteinstans. Det kommer også til syne i Grundtvigs mange *Helligåndsalmer*, og i alle hans varianter av framstillinger av *Ånden* som fenomen. På det aller mest eksplisitte kan vi finne det i enkeltstrofer som den i den følgende fra salmen *Talsmand! som paa Jorderige*, hvor trøsteren får sin identitet påskrevet med de oppgaver og egenskaper *trøsteren selv* må besitte for å kunne være sann trøster. Hadde Grundtvig vært *skråsikker* på at det hellige, som trøster, var til å stole på, hadde han aldri kunnet skrive slike salmer. Det er fordi han fortæres inn til margen av seg selv at han appellerer til og på ett vis utfordrer det han kaller Gud, Den Hellige Ånd og Jesus ved å navngi det hellige på den måten han gjør. Han vil på et vis appellere, igjen og igjen, til kreftenes virksomhet. For å kjenne etter om han kan ha tillit til denne trøst, og holde den fast:

*Trøster over Alt, som truer,
Alt, hvorfor vort Hjerte gruer,
Trøster over alle Tab!*

*Skjænk os, skjøndt vi boe paa Sletten,
I det Høie Indføds-Retten,
I Guds Rige Borgerskab,
Saa, naar Man os vil forjage,
Glade vi herfra kan drage
Did, hvor vi har evig Fred!*⁸⁰⁶

Vitnene og aktørene i dette uavsluttende trøsteprosjekt er mangfoldige og flerdimensjonale. Opprettelsen av et trøstende rom for en truet verden, er så gjennomgående i salmer at det er lett å overse mangfoldet i uttrykket. Det kan i sin alminnelighet se slik ut:

*Om end giennem Dage harde,
Blomstre skal i dine Gaarde
Hvert et Hjerte-Skud,
Bære Frugt paa gamle Dage,
Medens Bjerg og Skov gientage:
Eiegod er Gud!*⁸⁰⁷

Her er skog og fjell aktører som forkynner det helliges gode overmakt overfor menneskene som sliter seg gjennom harde dager. Det gjør de mens ethvert tilløp til liv hegnes om, slik at det kan vokse og bli til blomst og frukt.

Det er kanskje ikke lenger vanlig å trøste mennesker med et så stort oppbud av aktører og elementer som salmeretorikken er bærer av; selv om det anliggende salmene har som trøstere, gjerne finnes i de trøsterom og trøsteformer enhver kultur klarer å etablere, i og utenfor de religiøse institusjoner. Det er som om salmene vil si ut fra og inn i all mangel og nød at det meste av det som finnes, på en eller annen måte er på parti med de helbredende krefter som er klar til å tre til for å trøste. Samtidig som de er klar over at det stadig ikke går som en sårt trenger, og at salmer derfor må tale *ut fra* en slik såret erkjennelse av livets brutale motsetninger for ikke å ende i blind optimisme istedetfor troende håp om det gode liv med alle dets maskerte framtredelesformer.

Når salmeretorikken kan gå så langt inn i tilintetgjørende kraft og avmakt, er det fordi den på en fundamental måte har knyttet erfaringen av godhet til en gyldighetstenkning som støtter seg til den ultimate jubel /orgastisk, grensesprengende glede i kraft av ordet Gud. Det handler ikke om noe annet eller mer enn en religiøs påstand om at det gode i verden er av evig karakter og gyldighet, og vil komme til å vise seg som evigvarende, ut over døden som grense. Den kristne påstand er at dette er sant, og at det finnes mange tegn på at det er sant. Det mest sentrale tegn er kjærligheten som fenomen, i og med Kristus som inkarnert, død og oppstanden.

⁸⁰⁶ SV I 393.4 (*Talsmand! som paa Jorderige*)

⁸⁰⁷ Sv I 62. 8 (*Giv mig, Gud, en Psalme-Tunge*)

Skildring av det eskatologiske hos Grundtvig antar stadig form av det sted, den tilstand og den tid hvor den evige trøst er fullstendig enerådende, oppfylt. Ved siden av *kjærligheten* som tegn på den fullkommenhet som råder, er ofte ord som handler om overvunnet *sorg, nød, synd og død*, det som gir identitet til denne tilstand. Slik det for eksempel kan sies slik:

*Saa er Tidens Dage talt
Til Gud-Faders Rige,
Da er Kiærligheden Alt,
Alt i Alt tillige,
Da er død al Sorg og Nød,
Udelukt al Synd og Død,
Og hvor Ingen meer kan græde,
Der er evig Lyst og Glæde!*⁸⁰⁸

At selve salmesangen som genre handler om en kjærlighetstale hvor trøstedimensjonen er dyp og av evigvarende kvalitet, kan Grundtvig også dikte helt eksplisitt, som i følgende strofe. Det kan ikke være mye tvil om hva han prøver å si:

*Hvem vil ikke prise,
Med Psalme og Vise,
Din Kiærligheds-Røst!
Hvor er dog det Øre,
Som ikke vil høre
Den evige Trøst!*⁸⁰⁹

At trøsten må være evig for å være sant uttrykk for menneskets dypeste lengsel, skulle følgende tekst vise:

*Vær velsignet, Moder-Hjerte!
Vær velsignet, Moder-Smerte!
Vær velsignet, Kvinde-Bryst!
I for Gud har fundet Naade,
Vandt, ved Christi Korses Gaade,
Hvad i savned: evig Trøst!*⁸¹⁰

Trøstespråk er en kunst, en livskunst av store dimensjoner, ikke minst fordi ingen dypest sett lar seg trøste av substitutter og falske trøstemedier. Sann trøst finnes, slik Grundtvig ser det, i alt levd liv, alle steder. Men å lokke den fram, virkeliggjøre den, kan ofte være forbundet med anstrengelser, kyndighet og visdom som for den utrøstelige tilstand kan synes fjernere enn noe.

⁸⁰⁸ SV I 85. 8 (*Fader, Søn og Hellig-Aand*)

⁸⁰⁹ SV I 57. 5 (*Dig rumme ei Himle*)

⁸¹⁰ SV I 231.9 (*Ulnder Korset stod med Smerte*)

Derav den lidelsesfulle spenning mellom mulighet og virkelighet, og det derav umistelige begjær etter det som gir trøst, helst evig trøst, som siste strofe uttrykker.⁸¹¹

Varme

Ordet varme er sentralt i Grundtvig kjærlighetsdiskurs, blant annet fordi det knyttes så nært til kropp og kroppsvarme som uttrykk for en uerstattelig erfaring og element, med stor makt. Samtidig er varme og lys forbundet med solen som symbol, som igjen er nært knyttet til Kristus som tegn på oppstandelse.⁸¹²

Legg merke til hvordan *varme* er et viktig element i deler av Toldbergs fortolkning av følgende strofer. Det viser også hvor omfattende og detaljrik Grundtvigs bruk av Frøya er:

”Kærmindebuketten er umistelig for ham; det synes, som der i dette tilfælde er navnekonnotation ved første led:det, at den er *kær*, faar den til at udstraale varme, og forhindrer den i at visne om vinteren. Det, der *gør* den *kær*, synes at være Jesu blod, der virker som en undergørende dugg, livgivende for mennesker ud over døden. Da Grundtvig tidligere har ladet Frøya græde guldtaarer for sin savnede ægtefælle, Ottar, dvs. Kristus, er hun fuldt identificeret med den kvinde, som ud fra sin hjemhørlighed i danskernes naturlige element, havet, er det værdige nationssymbol, og den, som i det enkelte inspirerende sagn er hendes inkarnation:

*Det er Hedenskabets Gaade,
Det er Kristendommens med,
Lidt os nytter al Guds Naade
Rigt udøst til Tid og Sted,
Naar ej Ordet, som det lyder,
Hjærtet Tro og Haab indskyder.*

*Derfor fra al Verdens Skjalde
Ej saa dyb en Tone lød
Som fra hende, vi tør kalde
Dronningfødt og Moder sød.
Kvinden, som i Vinterbarmen
Næred Grand af Sommevarmen.*

*Det er hende, som ved Gruen
Skød sig op for Haddings Blik,
Og som vi endnu Hav-Fruen*

⁸¹¹ Andre eksempler på salmer som eksplisitt inneholder trøst som tema: SV I 78: *Menneskens Søn og troens Aand Er al vor Trøst her nedé...*(1) Videre SV 57.7 – 393.4 – 93.10 – 107.1 – 92.8 !, 9 – 92.21 – 31.1 – 31.10 – 123.7 – 231.5 – 231.9 – SV IV 168.2 – 89.3 – 105.7 – SV IV 171.3 – 20.3 – *Kristenhedens Syvstjerne, Den nordiske Menighed*, strofe 66, SV IV 276.7

⁸¹² Se for eksempel Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, om *varme*, s. 23, 184, 191, 235.

Nævner efter gammel Skik,
Ser i Vinter-Gyldenaaret
End med Roserne i Haaret.

Ikke hun som andre Kvinder
I Midvinter visne lod
Urtekosten af Kærminder,
Dugget med det Hjærteblod,
Der fra Aandens varme Lande
Stadig løb som Vand til Strande.

Hun holdt Blomsterne i Live,
Lod ej heller Fuglen dø,
Derom Rygtet fo'r paa Skibe
Fra Udødeligheds Ø;
Der, det lod, henfarne Sjæle
End har Liv med Mund og Mæle!

Tone klar fra Gladhjemsvangen
Høres over Grav og Val,
Gjennem Nattergalesangen
Lød det som et Hanegal,
Lød det som et: "Sol er oppe"
Bag de høje Bjærgetoppe."⁸¹³

Videre skriver Toldberg: "Med dette som indfaldsport og med opmærksomheden henledt paa den universalhistoriske spejling, som ligger bag al mytedannelse om havfruen og kvinden i Hadingsagnet, vil vejene være aabnet for en forsvarlig tolkning af symbolet i de to hoveddigte *Nyaars-Morgen* og *Skjaldelivet i Danmark*."⁸¹⁴

Selv om *varme* i denne sammenheng utgjør ett av mange ulike moment, er det likevel nettopp betegnende hvordan slike elementer inngår som vesentlige for helheten, og får uerstattelig verdi som fenomener. Samtidig er den siterte passasjen hos Toldberg, med de siterte Grundtvig-strofer, interessante for mitt hovedfokus på kjærlighet, på kjønn og på Frøya som figur og symbol.

For Grundtvig bygger enhver tale om det hellige på de erfaringer mennesker har fra sine ulike og vekslende roller og situasjoner, som barn, som foreldre, som kjærester, som venner. Alle er på en eller annen måte også knyttet til *kroppsvarme* som noe mennesker gir, tar, deler, lever i og av, og legger ulike betydninger i. Derfor er det sterke bilder han fremelsker i sin tale om gudsrelasjonen når temaet er *varme*. Slik kan det lyde:

⁸¹³ Svend Grundtvig (red.), Grundtvig, *N.F.S. Grundtvigs Poetiske Skrifter*, bind IX, s. 432 f., sitert i Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 191.

⁸¹⁴ Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 191

Udlok af Herrens Kirke-Fjeld
 Til os det honningsøde Væld,
 De sande Glæders Kilde,
 Saa for al Verdens Gods og Magt,
 Dens Ære, Viisdom, Lyst og Pragt,
 Vi Dig ei miste vilde!
 Tone, throne, lad i Barmen
 Guddoms-Varmen,
 Fast omfavnet
 Med din Ild i Jesus-Navnet!⁸¹⁵

Eller i en av salmene om den gamle brud, som bare kan klare å beholde sin aller mest dyrebare kjærlighet, om brudgommen fremdeles er i stand til å varme henne. Her klinger også Frøyas lengsel etter den savnede brudgom dypt med, som tegn på *hvor* sterkt etterlengtet den helende nærhet, den varmen som bruden her gis, er:

Varm Du hende med din Mund,
 Saa godt dit Ord hun giemmer,
 From i Sind, i Troen sund,
 Ei Kiærlighed forglemmer,
 Men takker kiønt, og med godt Taal
 Giør Skiel i Lægens bittre Skaal,
 Til Sødmen hun fornemmer!⁸¹⁶

Eller, som så ofte sitert i mitt arbeid, en av hans visjoner om den evig sikrede godhet. Den kan ikke tenkes for han uten ordet *varme*, også i betydningen erotisk varme. Her altså i en eskatologisk visjon med kosmiske dimensjoner:

I hans Glans, som Sol og Maane
 Rødme maa og blegne ved,
 Medens Stjærner alle daane,
 Kastede i Støvet ned,-
 Støvet, vugget i hans Arme,
 Kysset med hans Læber varme,
 Straaler i al Eviighed.⁸¹⁷

⁸¹⁵ SV I 379.6 (O Hellig-Aand! som Pindse-Dag)

⁸¹⁶ SV I 105.6 (Christi Kirkes Alderdom)

⁸¹⁷ Grundtvig, *Kristenhedens Syrstjærne*, 1860/1883, *Den sidste Menighed*, strofe 121

Vekselvirkning

...saa at Meneske-Livet i sin allerdunkleste, sin allerfattigste og sin allerureneste Skikkelse, dog igrunden er af samme Art, som Meneske-Livet i sin allerrigeste, allerreneste og allerklarest Skikkelse, saa at, for at sige alt med eet Ord, Røveren paa Korset havde samme Meneske-Liv tilfællæs med Guds eenbaarne Søn, Vorherre Jesus Christus, til hvem han raabde: Herre, tænk paa mig, naar Du kommer i dit Rige! og av hvem han fik det sanddru, mageløs kraftige og kærilige Svar: sandelig, sandelig, siger jeg dig, idag skal du være med mig i Paradis.

Dersom det ikke var saaledes, da kunde Guds eenbarne Søn ligesaalidt villet være og være blevet et virkeligt Meneske-Barn, født af en Kvinde, som noget kvindefødt Meneske-Barn enten vilde eller kunde blive et virkeligt Guds-Barn, født af Vand og Aand, thi da udelukkede Guddommeligheden Meneskeligheden og Meneskeligheden igjen Guddommeligheden af sig, og der kunde ikke længer være Tale om nogen aandelig og hjertelig Giensidighed, Tilbøielighed og Vexel-Virkning.⁸¹⁸

...thi du for Hjertet,
vi gav dig,
gav os
med ham
dit Himmerig.⁸¹⁹
Grundtvig

Vekselvirkning er et av de aller helligste ord og prinsipp i Grundtvigs univers. Det merker man om man leser hans tekster, og det viser for eksempel den første ingressen overfor.

Kjærlighetens mange aspekt har vært gjenstand for ulike tradisjoners oppmerksomhet innenfor den kristne religion. Derfor har det vært mulig å se mønstre for ulike modeller for kjærlighet. En måte å si det på er den Vincent Brümmer gjør i sin bok *The models of Love* fra 1993, hvor han redegjør for disse ulike kjærlighetsmodellene ut fra en sterk fokusering på det overordnet viktige i å se mest etter *relasjonsmodeller* i kjærlighetsforståelsen. Han snakker om at de mest tradisjonelle måter å gjøre det på, har vært dominert av det han kaller en *holdning*, mer enn en *relasjon*. Mens det han ønsker å finne fram til, er en *modell for kjærlighet som relasjonell*, hvor de andre forestillinger om kjærlighet inngår på forskjellige måter.

I boka *Hjerte og Psyke* sier Troels Nørager at den danske salmeboks mest grunnleggende og strukturerende metafor er at: "FORHOLDET TIL GUD ER ET KÆRLIGHEDSFORHOLD. Et forhold preget av bestemte regler for gensidighet og udveksling, men også - [...]et asymmetrisk forhold, hvor Gud (Treenigheden) som den overordnede faktor i relationen er den, der giver mest."⁸²⁰

Overfor Grundtvigs salmer, som for salmer generelt, ligger det her et potensiale og et problem som er uoverskuelig, slik jeg ser det. Både i forhold til gudsrelasjonen, i forhold til det kjønnsrelaterte, og i forhold til likeverdsproblematikk. Forestillingen om at *Gud elsket oss først*,⁸²¹ har vært fundamentalt for vestlig måte å tenke kjærlighet som fenomen på. Jeg tror det har vært en av hovedbjelkene eller nesten som en arketypisk modell av fenomenet kjærlighet. Den menneskelige kjærlighet oppfattes først og fremst som *avledet*. Videre at den er avledet i et kjønns spesifikt språk: det er *mannen* Gud som elsket mennesket, *kvinne*, først. Deretter og derfor elsker *kvinne*, i et slikt konsept. Dette bidrar til en teologi og en antropologi som få vil skrive under på, men som ikke desto mindre har preget vestlig tankegang i forhold til kjønn og likeverd og likestilling, slik jeg ser det.

⁸¹⁸ Grundtvig, *Den Christelige Børne-Lærdom*, 1868. Siteret i Holger Begtrup, *Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, IX, s. 101

⁸¹⁹ SV III 245.7 (1873), (*I al sin Glans nu straalr Solen*)

⁸²⁰ Troels Nørager, *Hjerte og Psyke*, Frederiksberg 1996, s. 71

⁸²¹ 1.Joh. 4:19: *Nos diligimus, quoniam ipse prior dilexit nos*, (Nestle-Aland, *Novum Testamentum Graece et Latine*, 1979), ("Vi elsker fordi han elsket oss først")

Et teologisk grunnproblem i forhold til temaet gjensidighet eller vekselvirkning, kan sammenfattes i det enkle spørsmålet: *Trenger Gud verden (for å kunne elske) ? I tilfelle: På hvilken måte og av hvilken grunn trenger Gud verden?*

I sin dialogisk pregede kjærlighetsdiskurs i salmene er Grundtvig eksplisitt og implisitt inne på alle disse grunnspørsmål. Selv ser jeg det særlig tydelig i salmen *Christi Kirkes Alderdom*,⁸²² hvor brudens sterke argument og markering som verdifull, utvalgt og uunnværlig apellerer til brudgommens eget navn og rykte, og kjærlighetsmulighet, i og med de små, viktige ordene: *Det giælder og din Ære*.⁸²³

Har Grundtvigs salmer noe å bidra med til gjensidighetstenkningen (vekselvirkningen) i kjærlighetsdiskursen?

Grundtvig gjør i sine tekster og i sin tenkning en utstrakt og fundamental bruk av pakts-konseptet, gjerne uttrykt ved ordet *pakt* og svært gjerne ved ordet: *ekte-pakt*, hvor ordet ekte er like viktig som ordet pakt, og hvor betydningspotensialet som så ofte ellers er svært stort.⁸²⁴

Vi kan for eksempel se det på mikroplan i en av salmene: *Min Mund og mit Hjerte De gjorde en Pakt*.⁸²⁵ Fra første til andre strofe utvides mikroplanet til makroplanet ved en nesten umerkelig glidning i begrepene fra entall til flertall. Siden salmer samtidig er en genre hvor jeg'et representerer mange, og jeg'et gjerne kan speile seg i vi'et, er noe av hele mentaliteten at identiteten er i stadig bevegelse som uttrykk og representativitet. Med strofe 3 er det hellige innført direkte ved å si at Gud er representert ved *kjærlighet* i og med menneskets skapthet og ord-likhet. Det føres videre og tilbake til paktsbegrepet i strofe fire, hvor det hele iscenesettes ved at rytme, lyd og kropp forenes i *sang*. Dermed er den *situasjon* etablert hvor alle aktører er brakt til et samvirke, som virker *oppmuntrende*, og som skaper jubel. Det når sitt klimaks når alt samvirker i en vekselvirkende gjensidighet, i kraft av paktstanken, og hvor mikro- og makrokosmosperspektivene befrukter hverandre. Det er som om *mund* og *hjerte* får det til å svinge, skaper en dans som bekrefter og beveger jeg'et i god retning.

Når det hellige selv, knyttet til Gud som Fader, Sønn og Ånd, er både *elsker, venn, mor og far*; er det veldig vanskelig å ikke tillegge det hellige reell gjensidighet. For eksempel i et direkte spørsmål etter hvorvidt det hellige fortjener sine egenskaper og atributter. Grundtvig er ikke mer dristig enn andre i å så direkte prøve ut Guds egenskaper. I direkte form kan det i tillegg til det første eksempel på brudens utprøving av brudkommens egenskaper som brudgom (*det giælder og din Ære*...), også sies i en relasjonsbeskrivelse som den mellom folket og dets leder eller herre:

Ja, fri og frels os, Herre kiær!

Beviis, Du er vor Tillid værd!

Lad høres det i allen Stad,

⁸²² SV I 105 (*Christi Kirkes Alderdom*)

⁸²³ Samme, strofe 4

⁸²⁴ Se samme kap., *Pakt*

⁸²⁵ SV I 113 (*Min Mund og mit Hjerte*)

*Hvor Du dit Folk gjør sjæleglad,
Naar brat sig Bladet vender!*⁸²⁶

Her fremheves det gjensidige, det stadig utprøvende som skjer i vekselvirkningen, slik det må komme fram i enhver form for paktstroskap. Det kommer alltid an på begge parter. Samtidig er det ikke tvil om, i salmens retorikk og relasjontenkning, at det er en definert hierarkisk *forskjell* på de to parter, Gud og mennesket, i egenskaper og vesensbestemmelse. Forskjellen er likevel mindre betont og annerledes forstått i Grundtvigs teologi og salmespråk enn i mange andre salmedikteres forståelse av gudsrelasjonen, slik jeg ser det. En stor grad av dristig gjensidighetstenkning gjennomlyser Grundtvigs gudsrelasjonsretorikk.

Vern

Kan det hellige i mennesker, mellom og utenfor, passe på, være vern for mennesket i verden? På hvilken måte er dette en del av kjærlighetsdiskursen i Grundtvig salmer?

Igen er det slik at selve genren salmer på samme måte som for eksempel i forhold til lekeelementet og det poetiske, er en strukturerende del av salmens vesen. Å *beskytte* har alltid vært en av gudsrelasjonens viktigste kvaliteter, og en av salmens viktigste funksjoner har vært å hegne om, som et *beskyttelsesmantra*.

Enhver situasjon hviler på en eller annen form for beskyttelse. Enhver situasjon består til tross for en eller flere trusler eller motkrefter. Et vanlig eksempel på beskyttelse, er hva man trenger i møte med uro og konflikter, i møte med kamper og kriger av ulike slag. Grundtvig kan uttrykke det slik i salmen *Jeg er saa underfuld en Magt*:

*Med Det jeg skaber gode Kaar
For mine Kæmper lave,
Saa de kan le ad Banesaar
Og springe over Grave!*⁸²⁷

Det er viktig å holde fast på salmers allmenne, åpne og fleksible form når man vurderer metaforene.⁸²⁸ Krig, for eksempel, kan bety alle mulige situasjoner preget av kamp, fra de indre til de ytre, de mellom få og de mellom mange, og kanskje ikke minst de ulike krigers forhold til hverandre, nærmest intertekstuell forstått. Da vil de ulike roller som fiender, venner, allierte, sårede, seirende, skifte fra krig til krig, alt ettersom hvilken krigs-situasjon det er snakk om, og hvilke roller man spiller i de ulike krigene.

⁸²⁶ SV I 31. 5 (Som Foraars-Solen mild og blid)

⁸²⁷ SV I 1. 12 (Jeg er saa underfuld en Magt)

⁸²⁸ Se for eksempel reotrikken rundt fiendebegrepet i salmen *Giv mig Gud, en Salmetunge* (SV I 62), strofe 6 og 7, som i konteksten ikke kan lett konkretiseres eller identifiseres:

*Dine Fjender gaa til Grunde,
Ja, som Avner skal de onde
Hviroles, vejres hen,
mens i Alderdommens Dage
Herlig Kræfterne tillage
Hos din gode Ven.*

Salmens bud på en generell tale om venner, fiender osv. kan nettopp indikere at nesten enhver person og gruppe kan inneha både offer-, vitne- og bøddelrollen, om enn i svært varierende grad og måte. Religionens fundamentale spørsmål er ikke minst knyttet til hvorvidt ikke bare mennesket, men også *Gud* kan være både offer, vitne, bøddel, ansvarlig og uansvarlig, ond og god mm., eller om *Gud* bare er god aktør. Var *Guds Sønn* kriminell eller hellig eller begge deler? spør nyere NT-forskning.⁸²⁹ Trenger *Gud* beskyttelse? Slik spør oppriktige mennesker i den evige jakt på den gode beskyttelse og den sanne tale om kjærlighet i krig og fred.

At *korset* i vestlig historie både representerer *vern* og *krigsmerke*, og dermed både har beskyttet og vært krigshissende, er bare ett av mange alvorlige *tankekors* i vår egen religions historie, hvor religionen også har fungert som alt annet enn vern for mennesker.

Hele salmen *Som Hønen klukker mindelig*,⁸³⁰ kan betraktes som en beskyttelsessalme.

Bibelforeleggene er som vanlig flere, og Grundtvig lar *kirkeklokken* være et bærende symbol i egen tid for denne beskyttelsesfunksjon. Innenfor andre kunstformer enn salmepoesien er det nærliggende å tenke på den funksjon Maria har som beskytter i vestlige billedframstillinger (*Schützmantelmadonna*) i utallige framstillinger av henne med kappe som omgir apostler og andre. Siden protestantismen ikke har Mariafromhet, har andre medier og metaforer måttet uttrykke det primære behov for beskyttelse.

Kanskje er det *Ånden* i treenigheten som mest har måttet fylle den beskyttende funksjon i salmediktningen. Et sterkt uttrykk for det er, som vi så under temaet *trøst*, salmen *Talsmand, som paa Jorderige*.⁸³¹ Kjærlighetsdiskursen i salmen består av et så fortrolig og fortettet beskyttelsesspråk at det er vanskelig å si hva som er mest eller mindre uttrykk for beskyttelse. Det er vanskelig å si hvor *trøst*, glede og forløsning slutter og begynner. Alt er vevd inni hverandre i form av denne ømhetstale på vegne av den omsorg og beskyttelse *Ledsageren* (5), *Trøsteren* (4), *Sjælesørgeren* (3), *kunstneren* (2), *kjærligheds* og *Sandheds Aand* (2) stadig virkeliggjør.

Hvis man tenker ut fra den sterke forestilling om *etterfølgelse* og *etterligning* som den kristne religion har sin kanskje aller sterkeste makt fra, er det ikke lang vei til å betrakte salmen som et ideal, ikke bare for hellige kvinner og menn, men for enhver troende og potensielt troende. Et ideal som ikke først og fremst er fjernt eller uopnåelig, men mer slik man tenker mennesker etterligner en mor eller far, venn eller kjæreste, en som er tett knyttet til subjektet, hvor identitet formes på fundamentalt vis, som dyp berøring eller beslektethet på et eller annet nivå. Eller, om man vil, en tekst som er i stand til å *identifisere det som skjer* når noen gir og mottar vern, over alt og på mangfoldige måter i hver dags virkelighet.

Det er som om salmen vil si at når det hellige, som *Ånden*, er slik som beskrevet her, vil menneskene kunne bli mer og mer lik *Gud*, alt ettersom denne kjærlighetens kraft i tilværelsen finner vei og vilje. Her er det fullt av motiver og momenter til forståelse av livets mening og mål,

⁸²⁹ Dette ble sagt på en gjesteforelesning på Teologisk Fakultet (Oslo) i NT for en tid tilbake. Foredragsholderen var John Dominic Crossan, som blant annet har skrevet boka *Who killed Jesus*, 1995

⁸³⁰ SV I 58 (*Som Hønen klukker mindelig*)

⁸³¹ SV I 393 (*Talsmand! som paa Jorderige*)

for det daglige og for det som går ut over det daglige, og i en mer eller mindre ukjent dimensjon (*Forjættelsernes Land*, strofe 5). Det kan beskrives som et land som kanskje aller best kommer til uttrykk i kjærlighetsdiskursens direktet i salmen *Jeg kender et Land*.⁸³²

Mediet fremfor noe, til menneskers vern, er *Ordet*, som gis uendelig mange attributter og beskrives ved hjelp av mange metaforer :

*Fjender styrte, før de rave;
Glade over deres Grave,
Høre vi dit Ord;
Som en Palme, som en Ceder,
Rank opgror og sig udbreder
Retviished paa Jord.*⁸³³

Framfor det meste handler den vernende og beskyttende makt om det Grundtvig kaller *Sandhed*. Det er et av det hellige nærværs aller viktigste kjennetegn, slik vi kan se det i gudsrikesalmen som innleder hele *Sang-Værket*:

*Vel fremmed paa hver Plet af Jord
Man fundet har min Stemme,
Dog overalt, hvor Sandhed bor,
Jeg har i Grunden hjemme.*⁸³⁴

Når *sannheten* skildres som beskyttelsesmakt fremfor noe, alltid i større eller mindre grad av allusjoner til Kristus, kan det se slik ut; her i en tydelig henvisning til Kristus:

*Vaabenløs mod Verdens-Magten,
Sandhed, skjønt en Konge stor,
Vandrer her i Tjener-Dragten,
Hersker kun med Naadens Ord,
Lader taalig sig bekrige,
Værner kun om Naadens Rige
Med "Guds Fred" i allen Stund!*⁸³⁵

Selv om trøst og beskyttelse er forskjellige følelser, kan de ligne hverandre sterkt, og ha mye til felles. I trøstesalmen *Vor Alderdoms Trøst og Støttstav*, kan det se slik ut:

*Trods Fiendernes Ynk og bittre Spot,
Han ved det saa at mæge,*

⁸³² SV IV 211 (*Døden er den sidste Fiende*)

⁸³³ SV I 62. 7 (*samme*)

⁸³⁴ SV I 1. 3 (*Jeg er saa underfuld en Magt*)

⁸³⁵ SV I 84. 6 (*Hvad forklarer Rigets Gaade*)

*Den hellige Kirke har det godt
Paa sine gamle Dage;
Et himmelsk-kjærligt Brude-Sind,
i Hjertet Fred, og Smil paa Kind,
Med Paradis for Øine!*⁸³⁶

Når den ultimate angst skal kunne forme seg som bønn om beskyttelse, og det helliges troverdighet som beskyttelseskraft skal finne uttrykk, bruker Grundtvig bilder fra de aller sterkeste bånd mellom mennesker: de erotiske. Det han klarer, er å fortolke det erotiske, det religiøse, og den erfaringsnærhet som skal til for å gi begge deler mening, også som vern. Det ser vi for eksempel i den ofte siterte salme, *Christi Kirkes Alderdom*.⁸³⁷

Mennesker lever høyt på synlig og usynlig vern, i enhver situasjon. Grundtvig gjør med sin salmeretorikk dette aspekt ved livet synlig i mange varianter, slik at mennesket kan øve seg i å bli bevisst dette basale kjennetegn ved eksistensen på en måte som ikke skaper mer frykt og angst, men som kan dempe den.

Viin

De fleste forbindelseslinjer er grunnleggende i Grundtvigs verden, de vil *si* noe; slik også med forholdet mellom vin og kjærlighet, vin og tro.⁸³⁸

Han bruker flittig Bibelen, her som ellers, i sin gjenerobring av det gode livs fortrinn, ut fra dets hellighetspotensiale. I følgende strofe ser vi det i en visjon av evighetens preg av grenseløs glede, ut fra Jesu vinunder i Kana. Ved å gjøre vann til vin i bryllupet i Kana, sier Grundtvig her, viser Jesus at han aksepterer og forvandler den alminnelige glede i livet til et enda edlere slag, som ikke skal bli borte, men feires, krones og dermed sikres *Paa den store Bryllups-Fest*:

*Klart Hans Herlighed skal kiendes,
Naar alt Vand til Viin omvendes
Paa den store Bryllups-Fest,
Grændseløs er Brudens Glæde,
Thi som Brudgom tager Sæde
Han, der var i Cana Giæst!*⁸³⁹

Vin inngår naturlig nok i Grundtvigs ulike metaforer og salmeretoriske utlegninger av nattverden. Her er to eksempler som stråler av livskraftig tale om det hellige måltid. Først en indirekte attest til vinen som del av de væsker som kan gi mot og trøst, og er forbundet med selve det skapende prinsipp som et stadig forvandlerende prinsipp. Grundtvig spiller også her på de innebygde

⁸³⁶ SV I 107. 3 (*Vor Alderdoms Trøst og Støtte-Stav*)

⁸³⁷ SV I 105.særlig 4-7

⁸³⁸ Se for eksempel Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, om *konnotasjon*, s. 4, 7f., 24, 34-35, 47-57, 64, 126, 220-222, 252-259 m.fl.

⁸³⁹ SV I 352.10 (*Virkeligt det nu er blevet*)

dialektiske forhold mellom ørken (tørste, eksil mm) og de tilfredsstilte behov og begjær, slik det også krever sine ofre (*Blod*). Kanskje spiller han også implisitt på de ulike virkninger vinen kan ha i spenningen mellom stimulerende og skadende væske:

*Skjænkes Viin der nu i Bæger,
Som gjør Jordens Møie let,
Viin, som himmelsk vederkvæger,
Slukker Hjerte-Sorgen ret?
Ja, thi her er Drue-Saften,
hvoraf Livets Træ fik Kraften,
Det er Skaber-Ordets Blod!*⁸⁴⁰

Det kan også være trangt om plassen, frimodigheten og nærings/nådemidlene. Men det betyr ikke at de ikke er tilgjengelige eller virker, eller er verdige nok. Med *Hedning-Kvinden* som forbilde og speil, kan den troende ta til seg *smuler under Herrens Bord*, idet hun ber om nåde:

*Ja, med Hedning-Kvindens Ord,
Vore fromme Fædre
Knæled under Herrens Bord,
Loved sig at bedre,
Takket for hver Smule fiin,
Og hver Draabe Kirke-Viin,
Sukked, saa det mindes:
Hvo kan værdig findes!*⁸⁴¹

Selv når den troende får tungt tiltrengte smuler og dråper, uteblir ikke den gode virkning av vinen; her i en ofte sitert strofe:

*Det var Moders gode Ord,
Som os bar med Smerte,
Naar hun gik fra Herrens Bord,
Trøstet i sit Hjerte,
Naar hun gik fra Herrens Huus
I en salig Glædes-Ruus,
For hun kunde mærke,
Naadig er den Stærke!*⁸⁴²

Når lidelse, både hellig og mindre hellig, blir til næring og glede, kommer det av en forvandling, også av livsvæskene. Det skildres tydelig og sublimt i de hellige tårers forvandlende kraft, både hos Frøya, og hos Kristus, og tilsvarende i ethvert menneskes erfaring. Det kan være ekstreme

⁸⁴⁰ SV I 96.2 (*Dækker Gud nu Bord i Ørken*)

⁸⁴¹ SV I 97.2 (*Smuler under Herrens Bord*)

⁸⁴² SV I 97.5 (samme)

former for avstand mellom tårer og vin, og like ekstreme former for nærhet mellom de samme. At det også er *sammenheng*, er noe av den visdom Grundtvig igjen og igjen viser fram. Til det trengte han de kristne forestillingsformer, aller mest de om Kristi egen kropp, i dets mangfoldige betydninger, som blant annet uttrykkes slik:

*Christitaare-Viin*⁸⁴³

Stort mer fortettet kan knapt mening skapes enn i slike mikrokosmiske formler for symbolspråk, som samtidig er konkret, kroppslig tale.

At Grundtvigs tale og omgang med vin-bildet, også er tett knyttet til de rojale, folkevisepregede og mytologiske forestillinger han er påvirket av, er tydelig, slik vi for eksempel kan se det i følgende strofe:

*Den ypperste Konge dig fæster
Til Dronning sin,
Thi skiænker Han for sine Giæster
I Kalk den klare Viin!
Saa være nu Drotten vort Skjold
I Vee og i Vaade!*⁸⁴⁴

Og så handler det alltid om primære erfaringer, hverdagsspråk og de under som er skjulte og åpenbare på en gang:

*Du Mælk os gav i Moder-Skiød,
Du mætter os med Livets Brød,
og, som en Foster-Fader fiin,
Du skiænker os med Glædens Viin!*⁸⁴⁵

Ikke overraskende er Gudsrikets kjennetegn også en del av vinmetaforene hos Grundtvig, som del av hans kjærlighetstale. Det er *Guddoms-Ordet (Det)* som er mediet i denne sammenheng:

*Med Det jeg skaber Viin af Vand
Og Paradis av Ørke!
Med Det jeg skaber Lys om Land,
Mens Verden raaber: Mørke!*⁸⁴⁶

⁸⁴³SV I 371.3 (*I Døg med Haand og Mund til Giæst*)

⁸⁴⁴SV I 21.10 (*Nu låder os sjunge en Vise*)

⁸⁴⁵SV I 18.4 (*Oprundet er vor Jubel-Fest*)

⁸⁴⁶SV I 1.13 (*Jeg er saa underfuld en Magt*)

Vide - Visdom

Flere tegn tyder på at visdom igjen vil få tilbake sine steder, også i de akademiske diskurser. Feministiske miljøer fokuserer ofte på visdomsaspekter, særlig representert ved det kvinnelige symbol *Sofia*.⁸⁴⁷

Det danske grundtvigmiljø markerer seg også sterkt omkring det å gi økt oppmerksomhet til visdomstradisjoner, deriblant all den visdomstale som Grundtvigs tekster representerer.⁸⁴⁸

Grundtvigs syn på viten og visdom inngår som en av de *arenaer* mennesket lever sitt liv på, og som blir beskrevet i 1.4. om *Fenomenet menneske; et elskende og elsket mikrokosmos, i verden*, under 1.4.8., *Viten og visdom*.

Jeg vil likevel her presentere noen eksempler på hvordan *vitene* og *visdom* kommer frem i enkelte salmetekster.

At visdom og det hellige hører sammen, vil vel ikke overraske noen når det gjelder Grundtvig. Det er viktig å være klar over hans måte å tenke det hellige på, ikke minst i denne sammenheng. For det gjelder både for viten og visdom hos Grundtvig, at det alltid må være basert på erfaring, på det sansene og det fortolkende blikk tilsammen blir enige om å kalle det som mennesker erfarer. Slik er det også med for eksempel *Aanden*. Den forespeiler ikke mennesker hva som helst, men *kun hvad Du har seet*. Slik sies det i følgende strofe om den visdom som Gud tegner for mennesker, slik at de kan ha noe å ligne, noe å speile seg i, for å kunne øve seg i visdom. Det er *Ånden* som tiltales som du her:

*Kun hvad Du har seet, Du maler,
O vær Du vor store Taler,
Kjærligheds og Sandheds Aand!
Du, som skiaenker hvad Du nævner,
Giør os, trods de svage Evner,
Visere end Salomon:
Visere til Daad at øve,
Visere til Aande-Prøve,
Visere til Salighed!*⁸⁴⁹

At denne visdom henger sammen med *kjærlighet* og *sannhet*, er heller ikke vanskelig å se av samme strofe.

⁸⁴⁷ Se for eksempel Serinity Young, *Encyclopedia of Women and World Religion*, 1999, bind 2, under *Sophia*. Se også Claudia V. Camp, *Wisdom and the Feminine in the Book of Proverbs*, 1985, og Deirdre J Good, *Reconstruction the Tradition of Sophia in Gnostic literature*, 1987. Til *Sofia*-tradisjonen generelt, se også Gottfried Arnold, *Das Geheimnis der göttlichen Sophia*, 1700.

⁸⁴⁸ En av dem som tidlig markerte visdomsaspektene ved Grundtvig, er Ejvind Larsen. Han bruker også symbolet *Sofia* for å markere dette.

Erik A Nielsen representerer også dette aspekt, blant annet ved å markere sterkt det han kaller *poetisk teologi*. Uffe Jonas har også gitt dette aspekt mye oppmerksomhet i kretsen omkring *Grundtvig-Akademiet* på Vartov i København. Jeg har selv holdt et foredrag i denne sammenheng, som jeg kalte "Grundtvigs kvinnebilder som visdomsmetaforer", høsten 2001. Salmetradisjonen som fenomen er i seg selv et uttrykk for en protestantisk visdomstradisjon. Noe jeg med mitt arbeid ønsker å vise gjennom å rette fokus på kjærlighet som fenomen.

⁸⁴⁹ SV I 393.2 (*Talsmand, som paa Jorderige*)

Hva er det som gjør Gud vis i Grundtvigs øyne? Jo, det er enkelt, men alt annet enn selvsagt i verden, at det som er av Gud er ekte, og ikke falskt. Har man først fått øye på hva det betyr, og erfart forskjellen på det falske og det ekte, må man ifølge Grundtvig, være mer en *Daare* for å nekte på det:

*Hvert dit Værk er stort Vidunder,
I din Viisdom Ingen bunder,
Som af den har øst,
Kun en Daare tør det nægte,
At hos Dig er Alting ægte,
Alting mageløst!⁸⁵⁰*

At kirken, som ung brud, syngende mor, gammel og sterk, også er vis, slik den i sin dronninglike skikkelse, hyllet av engler, til brudgommens ære, fremstår i verden, er nesten selvsagt. Er den så ikke vis i sin fremtoning og i sin konkrete form, er den heller ikke sann kirke, ville Grundtvig ha sagt (*dog over alt hvor Sandhed boer, Jeg har i Grunden hjemme*,⁸⁵¹):

*Christi Kirke! lydt du kvæde,
Som en Barne-Moder prud!
Sagte nynne du med Glæde,
Som den unge Brud!
Stærk og gammel, ung og viis,
Det er du til Herrens Priis:
Evig Drot, som Engle hylde,
Født i Tidens Fylde!⁸⁵²*

At Gud, for eksempel som *Aand*, er selve kilden til visdom, slik at all tale om visdom må ta hensyn til de kvaliteter og egenskaper som tillegges guddommen, sies helt direkte i følgende strofe, en gjendiktning av en Schirmer-salme:

*Kun Du paa hele Jordens Ring
Er Viisdoms rette Kilde-Spring;
O, gjør Du os retvise,
Saa vi den samme Tro og Daab,
Og samme Herlighedens Haab,
Bevare og Lovprise,
Brede, sprede, trindt om Lande,
Tro den sande,
Til dens Ære,
Elske ømt og overbære!⁸⁵³*

⁸⁵⁰ SV I 62.4 (*Giv mig, Gud, en Psalme-Tunge*)

⁸⁵¹ SV I 1.3 (*Jeg er saa underfuld en Magt*)

⁸⁵² SV I 350.1 (*Christi Kirke! lydt du kvæde*)

Selv om den hellige visdom har sitt fundament i menneskers erfaringer og allmenne visdom, finnes det også for Grundtvig en alternativ visdom som ikke er ekte, og som gir seg ut for det. Det gjelder å se og skjønne forskjellen, og holde fast på den sanne visdom:

*Udlok af Herrens Kirke-Fjeld
Til os det honningsøde Væld,
De sande Glæders Kilde,
Saa for al Verdens Gods og Magt,
Dens Ære, Viisdom, Lyst og Pragt,
Vi Dig ei miste vilde!
Tone, throne, lad i Barmen
Guddoms-Varmen,
Fast omfavnet
Med din Ild i Jesus-Navnet!⁸⁵⁴*

Hva handler det så om, i denne visdomstale? Jo, kanskje aller mest om å tolke det mest dagligdagse, det alminnelige, det tilsynelatende innlysende, men så likevel ikke innlysende i det hele tatt. Det handler om å fortolke det mennesker ser og hører hele tiden, og som Grundtvig blant annet i sin gjendiktning av Brorsonsalmen *Op al den Ting*, repeterer og fornyer på sin egen måte:

*Al Verden ei den Viisdom har
Fuldklart ikkun at tale,
Om mindste Kryb, som Jorden bar
Paa Bjerge og i Dale;*

*Hvad skal vi sige, naar vi see
Guds Mester-Værk paa Jorden:
See Kvinden græde, Barnet lee,
Og høre Tungens Torden!*

*Hvad skal vi sige om den Jord,
Som Himlens Herre ligner,
Som fører stolt det store Ord,
Forbander og velsigner!*

*Hvad skal vi sige om de Smaa,
Som bygge Babels-Taarne,
Som, skjøndt de til Hans Knæ ei naae,
Tør trodse den Eenbaarne!*

⁸⁵³ SV I 379.3 (O Hellig-Aand! som Pindse-Dag)

⁸⁵⁴ SV I 379.6 (samme)

*Bryd ud, min Sjæl! o Rigdoms Dyb
 Paa Viisdom, Magt og Naade!
 I Aanders kreds er jeg et Kryb,
 Mig selv er jeg en Gaade!*⁸⁵⁵

Å betrakte seg selv, slik jeg'et i salmen gjør i den siste siterte strofe, som en *Gaade*, er ikke minst den visdom Grundtvig ønsker å formidle. Mennesket må ikke tro at det forstår seg selv fullt ut, men betrakte seg selv, andre, verden, og det hellige, som gåtefullt. Det er en kontinuerlig oppgave å lære seg selv bedre å kjenne, på samme måte som andre fremmede fenomener i verden som er underlagt gåtens lov.

At visdomstale alltid er tett forbundet med erfaring, med relasjoner, med primære livssannheter, er det ikke tvil om hos Grundtvig, selv om det er det *imaginære* som kanskje er det sanneste av alt i evnen til å fortolke disse primære forhold. Livet blir fortolket som hellig glans, gyldighet, sannhet og skjønnhet, noe som også gjør dette fortolkningsarbeid mulig og lykkelig:

*Vi kan føle, vi skal lære,
 Dag for Dag, den Visdom sund,
 At vi lever til Guds Ære
 Højt af Ordet i Guds Mund,
 Mens paa Moders Skjød vi krybe,
 Naar til Faders Favn vi flyve,
 I Vor-Herres Jesu Navn;*

*Men at Livet hos vor Fader
 Er, som i vor Moders Hjem:
 Sine smaa, som hun, han bader,
 Og, som hun, han svøber dem,
 Giver dem, som hun, at die,
 Elsker op dem, som Marie
 Elsked op hans egen Søn.*⁸⁵⁶

Her ser vi at Gud som mor og kvinne dier og bader sine barn, elsker som en mor. Det er den doble foreldrerolle som er modellen for gudstalen, som en selvølgelig og nødvendig egenskap ved den hellige kjærlighet til menneskene.

Grundtvig har bare respekt for den viten som *vet med seg selv*, et selv som er kjønnnet, som er en kropp som føler, tenker, er relasjonell og i en prosess hele tiden. Ellers er det ikke et virkelig jeg som vet, men et idealisert eller projisert jeg. Den type viten kan være farlig, uvirkelig og skadelig,

⁸⁵⁵ SV I 17.4-8 (For al den Deel, som Gud har gjort)

⁸⁵⁶ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 45-46

slik Grundtvig ser det. Viten må alltid være en eller annen form for *inkarnert* viten (*embodied*). Ellers er den ikke menneskelig (kroppslig), og feiler med sikkerhet, ut fra et falskt utgangspunkt, et ikke *situert* utgangspunkt.

At det for Grundtvig var en hjertesak å se sammenhenger mellom tilsynelatende ulike livsverdner og ulike diskurser, slik romantikerne ofte gjorde; kommer ikke minst til syne i en strofe som den følgende. Den dype sammenheng mellom *kjærlighet* og *viten* er lett synlig:

*Et Lys, som aldrig bliver slukt,
En Blomst, som altid sætter Frugt,
En Videnskab, som Gud kun veed,
Er Livet i din Kiærlighed!*⁸⁵⁷

Ynde

Ynde er kanskje en mye skattet kvalitet og egenskap, men er et kontroversielt element i kjønnsdiskurser i samtiden, og derfor kanskje neglisjert som tema. Film, litteratur og reklameverden flyter over av det å *spille* på ynde. Den er oftest assosiert til barn og kvinner (i eventuelt dagligtale), og blir ofte avvist som sentimental, søtladen, uttrykk for feilslåtte stereotypier, og dermed ofte assosiert med undertrykkende og destruktiv tale.

Det forhindrer ikke at *ynde* som fenomen har reell makt og innflytelse, og sikkert har hatt det, alltid. Ynde fortjener reflektert oppmerksomhet, særlig fordi den er en del av skjønnhetens makt og medium.

Som del av skjønnhetens mangfoldige masker, er den også representert i Grundtvigs retorikk. Først og fremst knyttet til det feminine, men ikke entydig eller stereotyp. At for eksempel *Kristus* som den tilbakevendende kosmiske helt og verdens frelser skulle komme *yndefullt* svevende i skyene, er naturligvis uttrykksformer som Grundtvig ble inspirert til fra det romantiske prosjekt. Ikke desto mindre er *ynde* del av et større repertoar av bilder og forestillinger som han fanger det han har på hjertet i, her i en av strofene fra salmen *Stille, stille, Zions Døttre smaa!*:

*Jo, Han kommer, hist som Morgen-Gry,
Rødmer, lysner det saa blidt i Norden,
Brat vi see Ham i en Rosen-Sky
Yndefuld hensøve over Jorden;
Hvo Ham møder paa Hans Konge-Vei,
Liv og Lægedom forfeiler ei.*⁸⁵⁸

⁸⁵⁷ SV IV 168.3 (Vor Herres Jesu Mindefest)

⁸⁵⁸ SV I 12.7 (Stille, stille, Zions Døttre smaa!)

At inkarnasjon og *ynde* har noe med hverandre å gjøre, virker nesten selvsagt når Grundtvig dikter, og knytter denne *yndighet* til andre symbolsk mettede ord som *gjenfødelse* :

*Født haver Mø en Søn,
Faur og skøn,
Gienfødt blev Yndigheden,
Herneden,
Ved Sang af Engle-Skare
Om Herrens Fødsels-Dag,
Om Verden frelst af Fare,
Guds Fred og Velbehag,
Som vilde Sorgen vende
Til Glæde uden Ende,
Os bær paa Barneviis
Ind i Paradis!⁸⁵⁹*

Ynde kan også brukes for å karakterisere en dyd eller egenskap, som for eksempel i følgende strofe hvor den troendes styrke gis kjennetegnet *Beskedenhedens Ynde*:

*Lad Sandhed os for Øine staae,
Og Barne-Hjertet kiærlig slaae
Ved Alt hvad vi begynde!
Giv kiendelig hvert Christen-Værk,
Som vidner om, vor Aand er stærk,
Beskedenhedens Ynde!
Rør os, før os, lad os stævne
Efter Evne!
Lad os stige
Sagte op til Himmerige!⁸⁶⁰*

Yndighet inngår også i øvelses-aspektet i det vanskelige venteprojekt som *bruden* er utsatt for i verden, og som kan tolkes som noe av den balansekunst og utfordring som mennesket stadig må klare:

*i Taalmodighed sig øver
Bruden med et yndigt Smil⁸⁶¹*

I Grundtvigs salmeretorikk blir *ynde* som så uendelige mange andre fenomener, helt naturlig satt sammen til en mosaikk om *mennesket i verden*. Det er ikke den ting han ikke kan bruke og hente inn i sitt prosjekt: en sann, skjønn og god tale om mennesket, syngende.

⁸⁵⁹ SV I 168.7 (*Ære og Pris og Dyd!*)

⁸⁶⁰ SV I 379.8 (*O Hellig-Aand! som Pindse-Dag*)

⁸⁶¹ Grundtvig, *Kristenhedens Syrstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 138

Ære

Grundtvig var bekymret for Guds ære; både på vegne av seg selv som representant for det troende mennesket i verden, og på vegne av *talen om Gud*, forestillingen om at Gud er den han/hun/det gir seg ut for å være. Han vil representere en *motstemme* til de stemmer i verden som representerer en utenfra kommende anfektelse av tanken og talen om Gud i det hele tatt (*den dannede Verden, fiin og klog, Dem kalder spids de Fromme*,⁸⁶²).

Når Grundtvig sammenfattende skal si noe om den *gjensidighet* som det troende menneske er avhengig av i sin selvforståelse og i sin forståelse av *den andre*, som Gud, er ordet *ære* det han trenger for å få sagt akkurat hva det handler om. Hvis mennesket ikke frelses, befris, hjelpes og støttes i sine menneskelige håp og drømmer, gode lyster og begjær om et godt liv; er det ikke bare menneskets ære som står på spill, det er også Guds. Det sier han ikke minst i bruderetorikkens mangfoldige bilder, slik jeg ofte siterer: *Det gjælder og din Ære!*⁸⁶³

Når jeg sier at det troende mennesket er avhengig av dette i sin selvforståelse, tenker jeg ikke bare på forholdet mellom et jeg og dets Gud som et menneske i forhold til maktene utenfor, men mest på det å betrakte sitt eget indre som et mikrokosmos hvor maktene kjemper om overtaket. I møte med en slik salmestrofe kan mennesket identifisere de makter i seg selv som er av det gode og de som er mindre gode, og dårlige. Dette for å spille dem ut mot hverandre i en fruktbar kamp om det godes overmakt, slik at jeg'et kan bli forent med sitt eget godhetspotensiale. Slik fortolker jeg Grundtvigs salmeretorikk som apellerende til en indre-menneskelig, en mellom-menneskelig og en kosmisk dimensjon i hver eneste salme. Salmens jeg er et befolket og bebodd jeg, som før nevnt, slik verden som bebodd, omvendt kan betraktes som et helt jeg i sin kollektive vi-tilværelse (1.2). Derfor er hver enkelts ære, ikke bare hver enkelts sak, men også fellesskapets sak, slik omvendt fellesskapets ære er del av den enkeltes ære.

Evig Ære er også noe av det som kan beskrive den himmel Grundtvig tror på, og beskrive på forskjellig vis, ofte med erotisk metaforikk; som i siste strofe av salmen *Christi Kirkes Alderdom*. Her uttrykker *ære*, sammen med *fryd*, menneskets drøm om det evig beskyttede gode liv: *til evig Fryd og Ære!*⁸⁶⁴

At det er en lyst og et dypt behov å *ære* det som æres bør, enten det er mennesket eller gud eller det hellige ved begge deler, er påfallende og dominerende i hele Grundtvigs salmediktning. Lysten til å vise beundring og gi ære til *den andre*, er sterkt ivaretatt i salmetradisjonen generelt, som i all religiøs retorikk. Mennesket synger for å ære det hellige; slik det også enkelt og konkret kan tematiseres i salmen. Noe vi for eksempel ser i følgende fragment fra en gjendiktning av Kingo:

⁸⁶² SV I 107.8a

⁸⁶³ SV I 105.4 (*Christi Kirkes Alderdom*)

⁸⁶⁴ Samme, strofe 7

Jeg har en Jule-Sang
 I Hjertet til din Ære,
 Lad Tungen den frembære
 Med liflig Harpe-Klang!⁸⁶⁵

At bygninger og andre monument i verden forteller om makt, ære, berømmelse og prakt, er noe alle vet. At det også ofte fortolkes som en speiling av en imaginær, absolutt og evig virkelighet, en evig trone, kirke, borg el.l., er også vanlig å mene. Slik forstått er den jordiske makt avledet av en usynlig og imaginær, noe som igjen borger for dens lånte og likevel reelle makt. Slike tanker var naturligvis historikeren Grundtvig klar over, og han kunne *spille* på dem, også i sin salmeretorikk:

I Himmelen stander Din Throne,
 Til evig Tid,
 Paa Jorden for Spir og for Krone
 Med Æren giør din Flid!
 Saa være nu Drotten vort Skjold
 I Vee og i Vaade!⁸⁶⁶

Noe av det Grundtvig som språkfilosof og teolog vernet og dyrket aller sterkest, var selve språket. Språket som man var innviet i og vokst opp med og som dermed var i stand til å uttrykke, eller ihvertfall representere *alt* mennesker måtte ha på hjertet. Dette vil han gi ære, og han sier det på tusen forskjellige måter, ofte med nøye begrunnelse og forklaring, slik det kommer i fram i den ofte siterte strofe fra *Syvstjærnen*: *Hold i Hævd, hold højt i Ære...*⁸⁶⁷

Selve salmegenren karakteriseres ofte som *sang til Guders ære*,⁸⁶⁸ derfor er det et gjennomgående trekk ved hele genren, en underliggende innrømmelse av at det er godt, nødvendig og sant å få lov til å uttrykke beundring, takk, ekstase, hyllest. Det samsvarer dypt med menneskets lyst til å elske, ja hvor *nødvendig det er å få lov til å elske*, legge sin elsk på. Uten det kan ikke mennesket være menneske, vil Grundtvig ha sagt gjennom sine bidrag til salmetradisjonen.

Kanskje er det mennesket som relasjonsvesen Grundtvig først og fremst ærer, idet nettopp det hellige ved mennesket betones og belyses fra tusen sider ved å skildre mennesket som gudsrelatert i sine relasjoner til andre og til seg selv. Slik det omvendt hos Grundtvig gjennomgående handler om at gudsrelasjonen må uttrykkes ved menneskets grunnrelasjoner: foreldre-barn, kjæreste og venne-relasjoner; noe som nettopp *ærer* disse relasjoners potensiale og virkelighet.

Grundtvig taler om mennesket for å si noe om Gud. Han taler om Gud for å si noe om mennesket. Noe han ikke kan si på annen måte!, både som antropologi og som teologi. Det gjør han for at verdigheten, det sanne, det gode og det skjønne ved det guddommelige mennesket, skal være

⁸⁶⁵ SV 1. 180.1b (*Min Soel, min Lyst og Glæde*)

⁸⁶⁶ SV 1. 21.6 (*Nu lader os sjunge en Vise*)

⁸⁶⁷ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 83

⁸⁶⁸ Se for eksempel Encyclopedia Britannica, *hymne*

mulig å uttrykke. Han gjør det også, og ikke minst, for at sorg, smerte og krenkelse overhode kan identifiseres, og uten at mennesket helt mister verdighet, håp, og tilgang til gjenopprettende, god makt. Han gjør det for å tale sant om Gud, som menneske. Det er en doksolgisk religionsform han med dette representerer.

Ømt

*I sit eget Billed Gud
Skabte Mand af Mulde;
Elske ømt sit Hjerteskuud
Mon ei Roden skulde!⁸⁶⁹
Grundtvig*

Ømhetsaspektet i Grundtvigs salmer er så dominerende at man ikke kan unngå å få øye på det i tekstene hans. Å skildre ømhet som del av en kjærlighetsdiskurs er naturligvis en vanskelig kunst, men ikke desto mindre viktig, da enhver vil måtte innrømme at ømhet på det aller dypeste og tettteste er en fundamental del av kjærlighet som fenomen. Uten ømhet ingen kjærlighet.

Kanskje er også noe av salmekulturens fortrinn nettopp at den har kunnet berøre menneskers hjerter på en slik måte at det treffer ømhetsen, og får det til å vibrere. Slik man vanligvis tenker at film og litteratur er de medier fremfor noen i vestlig kultur som klarer det samme i vår tid.

Hvordan omgås Grundtvig *ømhets* som begrep og dermed fenomen i sine salmer?

Kanskje er det aller beste eksempel på hans beherskelse av hva ømhet handler om, noe som klart kommer til syne i den følgende strofe. Den tar, med sine sterke allusjoner til bibelfortellingen om kvinnen som salvet Jesu føtter, høyde for alvor og dybden, flertydighet og det meningsfortattede som ligger til grunn når det hele munner ut i uttrykket: *elske ømt...*

*Mine Synder, dine Domme,
Budløst Dyb at tænke paa,
Lad din Naade til dem komme,
Og i Dybde overgaae,
Naar af den jeg er oplivet,
Hun, som Meget er tilgivet,
Elske vil Dig evig ømt!⁸⁷⁰*

Når Grundtvig indirekte sier noe om kjønnsforskjeller knyttet til fenomenet ømhet, er det nettopp dette aspekt som brukes for å antyde en mulig og fundamental forskjell, som har noen alvorlige konsekvenser. Han mener nok, på en eller annen måte at mannen ikke strekker til, ikke makter å forstå kvinnen *godt nok*, og at kvinnen derfor må ty til høyere makter (Gud selv) for å kunne kjenne seg trygg på at hun ihvertfall kan bli forstått *helt av noen*. Denne forskjell er symbolisert blant annet

⁸⁶⁹ SV V 79.5 (Det er Satans Yåmyghed: Engle-Kaar at laste)

⁸⁷⁰ SV I 211.7 (Med sin Alabaster-Krukke)

ved hans skildring av kvinnens form for *ømhøet* som så sterk, maktfull og voldsom, at deler av den faller utenfor menns mulighet for å fatte og forstå den:

*Rumme kan en Moders Smerte
Kun det ømme Moder-Hjerte,
Som begribes kun af Gud,
Dog er det kun Djævole-Øie,
Den kan ei til Taarer bøie,
Før endnu den bryder ud!*⁸⁷¹

Grundtvig spiller på ulike betydninger av ord. Ordet *øm* har flere bruksmåter og betydninger. Et tredje aspekt ved Grundtvig *ømhøetstale* er den enorme respekt han utviser i sin salmeretorikk overfor fristelsen til å benytte seg av menneskets svakhet og syndighet. Det gjør han ikke minst ved å kommentere det, i kraft av blant annet ordet *ømt*. Han gjør det også ved rett og slett å la være å stigmatisere eller pervertere for eksempel brudebildet, slik det så ofte har blitt gjort og fremdeles blir gjort i den kristne fromhetsretorikk. Slik kan han spille på ordet *ømhøet*, idet han gir stemme til den bedende i sin bønn om tilgivelse og forståelse fra *Herren*. Her siterer han så å si *Fader-Vår*, og dernest kommer han med den sterke setningen i andre linje:

*Forlad os, Herre, al vor Skyld,
Og tryk ei paa den ømme Byld,
Som vore Skyldnere og vi
Vil lade mildt gaae Ram forbi!
Hver Time lad os frydes ved,
At evig er din Miskundhed!*⁸⁷²

Legg også merke til at dette gjelder mennesket både i rollen som krenker og krenket. Det etterfølges av det gjennomgående "grundtvigske", som implisitt spør etter, og samtidig gir begrunnelse for sitt håp. Det handler om å la godheten, miskunnheten få den plass den har fortjent. For den er *evig*, noe synden og skylden ikke er, slik Grundtvig ser det.

Når Grundtvig først har etablert en kjærlighetstale i sin religiøse retorikk som innebærer uttrykket *elske ømt*, kan han bruke den som om det er en helt naturlig sak, noe det ikke er i den kristne salmetradisjon. Her i en strofe fra salmen *O Hellig-Aand! som Pindse-Dag*

*Kun Du paa hele Jordens Ring
Er Viisdoms rette Kilde-Spring;
O, gjør Du os retvise,
Saa vi den samme Tro og Daab,
Og samme Herlighedens Haab,*

⁸⁷¹ SV I 231.2 (*Under Korset stod med Smerte*)

⁸⁷² SV I 89.6 (*Vor Fader god i Himmerig*)

Bevare og lovprise,
 Brede, sprede, trindt om Lande,
 Tro den sande,
 Til dens Ære,
 Elske ømt og overbære!⁸⁷³

Ømheten er kanskje en av de aller mest grunnleggende bånd i forholdet og den gode kommunikasjon mellom foreldre og barn. Derfor er nettopp foreldremetaforen også så viktig som modell i den religiøse retorikk. Følgende strofe fra *Kristenhedens Syvstjerne* er et godt eksempel på det. Den til enhver tid sårt trengende part i relasjoner, trenger den andres innlevelse for å kunne appellere via sin smerte uten at det nettopp blir en uverdigg, voldelig henvendelse. Eller man avstår, som svak, fra å henvende seg, fordi relasjonen ikke bærer. Den ømhet som skal til for at det finnes berøringspotensiale mellom partene, mangler. Hvis ikke *far* berøres av *barnets* smerte, går det igrunnen galt med begge parter, er Grundtvigs bud på relasjoners *anatomi*; her formulert på enkelt vis, men med tydelig tale om forholdet mellom mennesket og Gud:

Ej forgjæves Hjertesukket
 Lyder dog fra Jordens Skjød
 Over, at i Laas er lukket
 Udvejsdøren sær fra Død;
 Thi det ømme Faderhjærte
 Røres dybd ved Barnets Smerte,
 Skjønt vor Død er Syndens Sold.⁸⁷⁴

At barnet ikke betror seg til foreldre hvis det ikke er grunnlag for det og tillit nok i relasjonen, er for Grundtvig en overordentlig viktig sak. Det er med på å gjøre hans relasjonstale troverdig, og ikke til en parafrasering over den "korrekte" tale om Gud som menneskets tillit verdig. Slik kan han si det, når han vil ha fram at man må være *trygg* som barn for å ha tillit nok til å overlate sin sak til *den andre*. Ømhet som begrep forekommer ikke her, men den ligger under som *den sentrale sak*:

Fjerde Part af Lærdom skjøn
 Er vor Herres Jesu Bøn,
 Giort af Ham, som kunde spaae,
 Til ufødte Syskne smaa,
 Kort og kjon og sød og rar,
 Himmeldyb og dog saa klar,
 Som knapt Engle Røsten har!

Barne-Troen før sin Daab

⁸⁷³ SV 1379.3 (O Hellig-Aand! som Pindse-Dag)

⁸⁷⁴ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe18

*Stammer vel paa Abba-Raab,
Finder, uden Barne-Kaar,
Dog for dristigt Fader-Vor,
Fattes og den Tillid stor,
Som er Sjælen i det Ord:
Skee din Vilje med vor Jord!*

*Først naar Fader-Aanden god
Sætter os paa Barne-Fod,
Med den Guders Gud og Drot,
Som gjør Alting saare godt,
Hjertet kan med Stemme fiin
Efternynde Herre sin:
Skee din Vilje, ikke min!⁸⁷⁵*

Ømheden kan i salmeretorikken skildre ulike typer relasjoner, for eksempel de mellom søsken, eller tvillingsøsken: *Hun favner ømt det lyse Haab, Kun som sin Tvilling-Broder*. Det kan også brukes for eksempel i betydningen å grue seg for noe: *Vort Hjerte ømmer sig derved At lade Haabet fare...*⁸⁷⁶ Dette viser igjen hvor gjennomgående varierende Grundtvig spiller på ordenes betydninger.

Ømheden inngår naturligvis i en større diskurs, hvor nettopp de aller ømmeste sider ved troen og livet, smerten, sorgen, tillit preger landskapet. Kjærlighetens mange nyanser og fundamentale sider står i fokus og stadig på spill. Uten forståelse for ømheden blir denne tale uten den sannhet, skjønnhet, storhet og dermed *virkelighet* som Grundtvig tilstreber så enormt,⁸⁷⁷ og som nettopp handler om den *nødvendighet* kjærlighetsdiskursen forsvarer når talen er om mennesket i verden.

Øve

*Her, hvor som en Enkevoinde,
Hjærtensvennen tro og huld,
Freja, Taarerne lot rinde
Som en Strøm af røden Guld,
Her, imens Brudgommen tøver,
I Taalmodighed sig øver
Bruden med et yndigt Smil.⁸⁷⁸*
Grundtvig

⁸⁷⁵ SV I 88.11-13 (*Børne-Lærdoms Parter Fem*)

⁸⁷⁶ Begge sitat, SV I 93.12+6 (*Til klart Guds Ansigt vi skal see*)

⁸⁷⁷ Om Grundtvigs forståelse av virkelighet, se for eksempel Helge Toldberg, *Grundtvigs Symbolverden*, 1950, s. 83, 87, 201, 215, 223, 250, 261, 301. Særlig s. 215: "Da han (Grundtvig) som moden mand fandt sig selv, genvandt han – i digtningen i *Et Blad af Jyllands Rimkrønike* – denne mytiske livsform: følelsen af at være sat ind i en handlende verden, hvis liv og begivenheder angik ham eksistensielt. Det var ikke som i de fleste skønlitterære forfatterskaber en fantasi, der var omstillet fra eller kunde omstilles til virkelighed, men en virkelighedstotalitet, som spejlede en højere virkelighed udenfor Gr. Han havde genvundet den folkelige kosmos; men igennem sine religiøse oplevelser havde han lært at give den en dybere *interpretation* og anlegge samme relative betragtning paa fantasi og virkelighed."

⁸⁷⁸ Grundtvig, *Kristenhedens Syvstjerne*, 1860/1883, *Den nordiske Menighed*, strofe 138

Grundtvig framstiller i denne ingressen fenomenet *det yndige smil* som en slags åndelig øvelse i de vanskelige kjærlighetsvilkår mennesket i verden (menn, kvinner, barn – i alle aldre) er utsatt for. På den måten gir han blant annet en verdighet til det tapre i menneskets evne og makt til å smile mot sin og andres skjebne, også som medium til revitalisering av kraften til å holde ut det motsetningsfulle og destruktive virkeligheten byr på.

Det erotiske element i brudens smil, understreker den ømhet, makt, lengsel og rett dette smilet symboliserer.

Øvelse i denne sammenheng handler ikke minst om å opprettholde troen på det godes foreløbige og endelige seier. For i denne strofen, som i hele Grundtvig bruderetorikk, ligger det et implisitt og eksplisitt element av utfordring til Gud selv, som personlig makt, til å innfri løfter til mennesket om å bekrefte dets godhet, skjønnhet, lengsel, verdighet. En utfordring som også næres av tvilen på og anfektelsen av Gudens verdighet. Det er som om Grundtvig sier, i dialog med hele kristenheten og menneskeheten, ut fra kroppslig erfaring: du har skapt oss, forløst oss og er i følge med oss. Går det ikke mot en evig godhet (*Til evig Fryd og Ære*),⁸⁷⁹ er det like mye ditt (Guds) problem som menneskets (*Beviis, Du er vor Tillid verd*⁸⁸⁰ / *Det gjælder og din Ære*⁸⁸¹). Det handler om begge parter ære, kanskje aller mest om Guds, siden det er en assymetrisk relasjon mellom Gud og mennesket.

Det yndig, smilende mennesket; i mannlig, kvinnelig, i barnlig, voksen, og gammel kropp, er et tegn på at mennesket bevarer sin verdighet i lengsel etter det som er lovet. Så er det opp til Gud (Gud i, mellom og utenfor menneskene) å innfri den siste, forventede forvandling: en *evig Fryd og Ære*.⁸⁸²

Eller for å si det i et mindre religiøst språk: det handler om det godes forrang i mennesket framfor det onde, livets forrang framfor døden, i hvert enkelt menneske, som i menneskeheten. Det handler om hvorvidt det *gir mening* å øve seg i å stole på og å framsette det gode i verden, eller om det er nytteløst.

Samtidig bør man kanskje med enda større antropologisk og teologisk tyngde vektlegge det relasjonelle (det hellige i og mellom mennesker) i Grundtvigs retorikk. Også i denne sammenheng i lys av det eskatologiske. Grundtvig framstiller fenomenet menneske som et vesen som til slutt, og etter langvarige *øvelser*, vanskelig kan skilles fra sitt guddommelige opphav. Sammensmeltingen tenkes konsekvent som gjensidig akt, og Gud blir alt i alle (*som Sole vi gaae op og ned i din Eenbaarnes Herlighed, thi du for Hjertet vi gav dig, gav os med Ham dit Himmerig*⁸⁸³); av naturlige og mer enn naturlige grunner.

I et konsekvent gjensidighetsaspekt innenfor rammen av et mikro/makro-aspekt i en assymetrisk relasjon (*som Sole vi gaae op og ned ...*), kan man tenke seg at det gudelige i mennesket gis mer og mer makt av mennesket selv, og derfor seirer, som gjentatte *øvelser i godhet*, overfor seg selv, andre, verden. Til denne godhet, på grunn av gjentatte kjærlighetsøvelser, forvandler og forvandles

⁸⁷⁹ SV I 105.7 (*Christi Kirkes Alderdom*)

⁸⁸⁰ SV I 31.5 (*Som Foraars-Solen mild og blid*)

⁸⁸¹ SV I 105.4 (*Christi Kirkes Alderdom*)

⁸⁸² SV I 105.7 (*Christi Kirkes Alderdom*)

⁸⁸³ SV III 245.7 (1883) (*I al sin Glans*)

verden til en helt trygget, god, skjønn og sann verden; en himmelsk verden, hvor også kampen mellom kjønnene er bragt til seier, og alt er såre *godt*.

Grundtvigs-brudens smil har erfaringsnære og kosmiske dimensjoner i kraft av hans teologiske antropologi med fokus på kropp, kjønn, erfaring, språk, relasjoner og endring (forvandling).

Grundtvigs kjærlighets-retorikk kjenner ikke grenser. Mine kommentarer stopper her i denne omgang.

Hvordan disse ting vektlegges, oppfattes og fortolkes, er fundamentalt for enhver *teologi* og *antropologi*, slik de formes av og selv former virkeligheten. Vi er ved kjernen. Og siste ord er ikke sagt.

Sluttord

Salmer som uttrykk for kjærlighetens makt, maskerade og mosaikk har ingen ende, men alltid et utgangspunkt, et mål og mange bevegelser.

Grundtvigs salmer, særlig slik jeg har vist i mitt tekstarbeid i kap 3, tar høyde for, og må ta høyde for en detaljrikdom, en nyanserthet i kjærlighetsdiskursen som viser kjærlighetens mangfold, sentrale stilling og den kristne religions fokus på kjærlighet som ontisk virkelighet og erfaring. Som i alfabetets orden og kombinasjonsmuligheter, er kjærligheten på detaljnivå og som overordnet motiv, sterkt preget av de endeløse dialogmuligheter mellom mikro og makroplan med hensyn til fenomenet kjærlighet i salmene.

Det har vært et eksplisitt ønske i tekstarbeidet å vise hvordan svært mange ord og begreper i Grundtvigs salmer har denne mikro/makrostruktur. Går man inn i mulige betydninger av ett ord, er det som å berøre et lite punkt med linjer til en stor verden, veloverveide linjer som ringvirkninger eller som i en matematisk kode, eller som i en symfoni; et kor av stemmer.

Med sine salmer inviterer Grundtvig til en *tankeklar* og *følelsemessig presisjon*. Det handler om nitid arbeid med å identifisere følelser, finne nyanseringer, få øye på detaljrikdommen. Det har vært et overordnet mål for meg å få fram dette, særlig tydeliggjort i det omfattende tekstarbeidet i kapittel 3. Jeg oppfatter denne følelsenes tankeklare presisjon som fundamental i salmeretorikken som genre. Det presise kan, som vi har sett, like gjerne ligge i uttrykk for det dunkle, det utydelige, det fluktuelle som det klare, det tydelige og det stabile element. Målet for Grundtvig var at salmen skulle speile og framfor alt *mediere* virkeligheten slik den *oppfattes* og *oppleves*, i sitt mangfold, sin enhet, sine detaljer, som forskjeller og likhet, til *sammenligning* og vennlig vekselvirkning mellom mennesker.

Så lenge salmer er kjærlighetsdiktning av aller høyeste rang, knyttet til hverdagserfaringer, og er fundert på teologiens viktigste aksiom, at *Gud er kjærlighet*, representerer denne

kjærlighetstale i sin enkelhet og i sin kompleksitet en stadig utfordring til *fortolkning* av og *fornyelse* av salmens rom i vår kultur.

Med dette bidrag har jeg også ønsket å vise viktigheten av å holde en *aktiv og åpen kommunikasjon* med fortidens mange flerfoldige og dypsinnidige bidrag til kjærlighetens diskurs. Faren for å se seg blind i en snever oppfattelse av *erfaring* er stor. Erfaringer med fortiden er en basal del av erfaringen. De døde, eller det levde liv som alle kommer fra, må være representert i samtidig virkelighetsoppfattelse for at blikket skal bli så mangefasettert som mulig. Vi leser som hovedaktører fortidens tekster bare bra nok når vi innser at disse spor fra levd liv på sett og vis *leser oss* gjennom våre lese og syng-prosesser. Fortiden ser oss, slik vi ser den, og slik samtiden og framtiden leser oss i vår lesning av disse i salmens rom. Heldigvis skjer det på en måte i denne salmediskurs hvor de gamles, de ufødtes og våre egne gjennom salmens blikk, først og fremst er et aksepterende blikk, deretter et mer kritisk! Bare en teologi som tar sitt utgangspunkt i at Gud elsker mennesket på grunn av dets elskverdighet (godhet), deretter på tross av dets uelskverdighet (ondskap), kan ivareta et slikt aksepterende blikk.

Grundtvigs framheving av kvinnen som religiøst subjekt, henger særlig sammen med hans oppfattelse av at hun var glemt i den protestantiske diskurs, og delvis fortegnet i den katolske. Når han ville rehabilite kvinnen i salmeretorikken, måtte han hente inspirasjon både fra mytologien, fra katolisismen (både østkirke og vestkirke), fra protestantisk og egen teologi, fra egen erfaring, og ikke minst: fra det ennå ikke oppfylte: kvinners egen tale som religiøse subjekter, ikke minst som mulige embetsforvaltere som taler ut fra deres eget kvinnehjerte som likeverdige representanter for det hellige.

Ved å bruke et så stort og variert tilfang av rollemodeller, fikk kvinnen i Grundtvigs salmer et langt mer virkelig preg enn i mye fromhetsretorikk tidligere. Hun ble en dødelig, seksuelt aktiv, flerfoldig og mer gjenkjennelig skikkelse enn det som hadde vært vanlig, blant annet i stereotipe framstillinger av idealiserte "kvinnelige" attributter som jomfruelighet, uskyld, renhet, udødelighet. Grundtvigs brud er en kvinne med mange forskjellige erfaringer og holdninger, og en som ikke minst fører ordet. Hun er en myndig, alminnelig og likevel eksotisk kvinne i alt sitt mangfold. Dette preg får hun ikke minst av sin rolle som elskende og elsket i forhold til guddommen, idet hun er det syngende jeg i salmen. Som subjekt, også i klage over verden, seg selv og de andre, er hun tross alt et subjekt i forhold til en mer eller mindre fraværend allmakt, som hun myndig påberoper seg virkelighetsverdien i, når hun for eksempel sier: *det gielder og din ære*.⁸⁸⁴ Hun fører *fraværets diskurs* som det myndige menneske – selv som sørgende og såret – når hun er det, slik mennesket i verden svært ofte er.

I kraft av en kjønnsbevisst teologi som legger større vekt på oppstandelsen enn på korset, blir denne kvinne og brud prototypen på menneskets verdighet, både som seirende og såret. Uten en slik teologi ville det vært umulig, og ville representert en over/undermenneske-tenkning, hvor kvinnen (og dermed helheten av mennesket: mannen, kvinnen, barnet) blir fanget i stereotyper og dualistiske bilder av det rene, det urene, det udødelige, det dødbringende.

⁸⁸⁴ SV I 105.4 (*Christi Kirkes Alderdom*). Se ingress i innholdsfortegnelsen.

I Grundtvig salmer gjeninnsettes kvinnen i sin sanne myndighet som elskende og elsket, i verden; hvor hennes ansvar som subjekt og objekt (intersubjektivt) uttrykkes i aktørens verdighet og uverdighet, i roller som helgen, synder og moralsk aktverdig, i roller som offer, vitne, og bøddel.

Med min undersøkelse av et historisk case, som Grundtvigs salmer er, har jeg ønsket å vise hvor stor og viktig en kjønnnet kjærlighetsdiskurs salmerommet alltid har representert, også som argument og historisk støtte for fortsatt bevisstgjøring på dette springende punkt i religionen, som sammenfattes av temaet: kjønnsrelatert, teologisk kjærlighetstale.

Grundtvigs salmer er en fortolkning av det elskende og elskede mennesket i verden, i kosmos. Det rommer, og svarer på hvordan og hvorfor menneskets essensielle vesen, tilstand og vei gjennom tilværelsen er å finne i *fenomenet kjærlighet*. Det viser seg i en evne og vilje til å skape godhet, i seg selv, i kommunikasjon med andre og verden, og ut fra en bunnløs mangel, i muligheten for å bli krenket og selv krenke andre. Dette nødvendiggjør en evig dialog mellom mangel, tilfredsstillelse og forsoning i mennesket. Menneskets glede og godhet og menneskets mangler er begge tegn på hellighet, men gleden er mest hellig, fordi den er av en annen type gyldighet enn manglene, slik Grundtvig ser det.

4. Konklusjon: Salmerommet og hjertets teologi

μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη

1.Kor.13.13/kristenheten

Bist du bei mir
geh' ich mit Freuden
zum Sterben und zu meiner Ruh'.¹

Ukjent

I *Preludium* skrev jeg at målet med mitt arbeid var å arbeide fram et teologisk fortolkningsrom rundt Grundtvigs salmer, kalt *salmerommet*. Dette knyttet jeg an til en teologi jeg kalte *hertets teologi* og en mulig doksologisk metode. Etter å ha gjennomført en lesning av Grundtvigs salmer ut fra min fenomenologiske lesemåte, vil jeg konkludere i tre deler:

1. Et svar på hva en salme i denne kontekst kan sies å være.
2. Elementer til et teologisk fortolkningsrom: salmerommet.
3. *Hjertets teologi*. Og en doksologisk metode?

4.1. Hva er en salme?

Som et svar på det fenomenologisk betingede spørsmålet jeg stilte på siste side i 1.1.

(*Preludium, en leseguide*): "Hva er en salme?"; vil jeg ut fra min Grundtviglesning svare:

En salme er et språklig fenomen – med dimensjoner av kroppslig, kjønnnet, estetisk, relasjonell, historisk og hellig art – som tematiserer kjærlighetsforholdet mellom mennesket, verden og Gud på en situert måte, i uendelige varianter.

Denne definisjon svarer i hovedsak til struktur og framgangsmåte i avhandlingen, slik jeg i kortversjon forklarte denne i 1.1., *Preludium: en leseguide*.²

4.2. Elementer til et teologisk fortolkningsrom: Salmerommet

Salmerommet vil i overensstemmelse med mitt svar på hva en salme er, bestå av ulike dimensjoner som tilsammen kan ivareta og videreføre akademiske lesninger av salmer i dag. Som et sammendrag og samtidig et bidrag av prinsipiell karakter, vil jeg karakterisere de viktigste trekk ved salmerommets ulike fortolkningsperspektiver.

Begrepet *salmerom* er valgt av flere grunner: 1. *Rom*-metaforen har likhetstrekk med Grundtvigs mikro/makro-struktur og historiske blikk, og antyder et fortolkningsblikk med syn for salmens særegne egenskap: å romme *alt* på en minimalistisk måte, å spille *altet*, så å

¹ J.S. Bach, fra *Geistliche Lieder und Arien*. Ukjent dikter.

² Se særlig følgende sitat mot slutten av 1.1.: "Det er en bevisst parallellitet mellom fenomenet menneske i kap 1 (1.4.), perspektiver i Grundtvigs salmeunivers i kap 2 (2.1.-2.6.) og de fortolkningshorisonter jeg konkluderer med i kap 4 (4.2.). Det understreker min form for eksistensielt preget fenomenologisk lesning av salmer, idet denne lesning spiller aktivt på forholdet mellom kjønnnet menneske-kropp, historisitet og språk, teologisk fortolket. Det viser også avhandlingens ide, struktur og progresjon."

si. 2. *Salmerom* er tenkt som et stort, tverrfaglig *rom*. Et *sted* hvor flere perspektiver er representert (se under).

3. *Salmerom* antyder en særskilt teologisk måte å tolke salmer på. Noe faller innenfor og noe annet utenfor dette *rommet*. Jeg har med mitt arbeid forsøkt å arbeide fram et teologisk fortolkningsrom som er mer aktuelt enn andre mulige blikk på salmer som fenomen.

4.2.1. Et fortolkningsperspektiv hvor det elskende og elskede mennesket i verden står i sentrum

Salmer som musiske tekster er representative mikrokosmos, samtidig som salmer impliserer en teori om det elskende og elskede menneske. Denne teori spiller på en uendelig variasjon av, undring overfor, og svar på hva det handler om at mennesket bestemmes som et relasjonelt kjærlighetsvesen, i verden.

Grundtvigs salmer er en variant av den kristne religions salmetradisjon med røtter og forbilde i *David's salmer*, og med universelle perspektiver. Kampen for å skape *gode Hverdags-Malerier*[...]der for Gud gjør os Alle lige,³ er en adekvat overskrift over det *Sang-Værk til den Danske Kirke*, som Grundtvig skapte. I dette *Sang-Værk* er det tydelig at Grundtvig vil integrere og overgå pietisme, ortodoksi og rasjonalisme, tre av de religiøst, kulturelle strømninger som preget hans samtid. I hans salmer, slik det viser seg i *Sang-Værket*, gjenfortelles en hel mytologisk, bibelsk, kirkehistorisk verden på vegne av et befolket og berørt jeg – du forhold. Dette siste konstituerer salmen og ikke omvendt, selv om man blir født inn i en stor verden overfylt med betydning, som aldri må overses, men fortolkes.⁴

Med sitt *Sang-Værk* ville Grundtvig lage et *Herremaaltid* for allmennheten, som et kor av stemmer fra fortiden og framtiden som det enkelte jeg sammen med andre i samtiden kunne legge sin egen stemme til. Salmepoesiens egen *grammatikk* eller *hermeneutikk* handler blant annet om at hver eneste salme er et mikrokosmos som speiler makrokosmos, derunder bibelen som en projisert helhet og som fragmentarisk på en gang. Aktørene som fyller *Sang-Værket* er myriadisk av mengde og natur, men framstår likevel som enkle *jeg, du, vi, Gud, helgner* og andre *figurer* i små, stiliserte hverdagsdrama, hvor de enkle og sårbare tap og seire som mennesker lever i, får den aller høyeste rang.

Livs- og døds motivet dominerer over synd og skyld motivet, samtidig som dette siste får sin ubetingede gyldighet i kraft av det første, beskrevet i et erfaringsnært språk, hvor ikke minst bruk / misbruk – motivet er gjennomgående. En utpreget gave- og gjensidighetsretorikk dominerer *Sang-Værket*.

Grundtvigs salmer er preget av hans historiske blikk på verden, noe som vi så i *Kristenhedens Sydstjerne*, som jeg presenterte for å få fram noe av den historiefilosofi som tilsvarer *Sang-Værkets*. Her finner vi det typisk, grundtvigske, kirkehistoriske jeg. Det er et strategisk, kjønnet

³ Se 1.3.2.

⁴ I hver salme, som i *Sang-Værket* som helhet

jeg, i endring. Det rommer hans historiesyns gjenstander, den språkfilosofiske og estetisk pregede historieskriving som gjennomvever hans tenkemåte. Vi finner i denne teksten litt om hvordan han betrakter historiens rytme og nøkkelfigurer, hvilken plass den bibelske virkelighet har i historiesynet mm.

Med *Sang-Værket* og *Syvtjærnen* ønsket Grundtvig å *gi alt* for å ta vare på, og å fornye sitt kulturelle *morsmål*, slik at den alltid truede *vennlige vekselvirkning* mellom forskjeller på alle plan og nivå i hans forestilling om små og store univers i interaksjon, ikke skulle opphøre, men bringes til samklang. Det er særlig det *vennlige* ved denne vekselvirkning som har vært fokus for mitt blikk, og som kommer til uttrykk – aller mest i det jeg spissformulert har kalt *fenomenet menneske, et elskende og elsket mikrokosmos, i verden*.

Mennesket er et ubetinget fokus og hovedsentrum i Grundtvigs univers. Mennesket *er*, som Gud *er*, elskende og elskede vesener. De utspiller og utfolder sine liv innenfor noen hovedmodeller for relasjoner: foreldre/barn, venner og ektefeller/kjærester - på ulike arenaer. Mennesket er et lystvesen, og må fortolkes deretter. Det er alltid situert i forhold til tid og sted, til det estetiske, til det hellige, til viten og visdom, til det kroppslige som *sted* eller arena, til verden som natur og kultur, og til kosmos. Det speiler som *selv* og som *kropp* et stort makrokosmos, og det skjer i fundamental og fleksibel relasjonaltitet til andre mennesker og til verden. De bånd som er vevd mellom små og store enheter, er av kjærlig, *hierofanisk* karakter, stadig truet av indre og ytre fiendemakter.

Enten man leser Grundtvigs salmetekster som religiøse tekster, ikke-religiøse tekster, som potensielt hellige tekster, eller i en kombinasjon av ulike lesestrategier, kan de sies å inneholde en teori om det elskede og elskende mennesket i verden. En såkalt ikke-religiøs lesning vil også kunne fortolke mennesket i salmer som metafysisk hverdagsvirkelighet. Mennesket er alltid et eller annet *mer enn*, i selve sin kroppslige eksistens. Mennesket tilter seg selv, andre og verden, slik det blir tiltalt av seg selv, andre og verden, på flerflodige plan. I livgivende og dødbringende prosesser bekreftes på denne måten det metafysiske ved eksistensen som en kjærlighetsdiskurs.

For di Grundtvigs salmer tar høyde for *det levde livs teologi*, hvor de konkrete aktørers oppfatning og opplevelse av det hellige tas på alvor, bragte han et *alvor* inn i den kjønnede og varierte virkelighets mangfold. Grundtvig spurte seg selv: Er kvinnens lengsel etter seg *selv*, den *andre*, *verden*, det *hellige* lik mannens, lik *barnets*, lik *andre* kvinners lengsel? Er *barnets* lengsel etter det hellige lik de *unges*, de *voksnes*, de *gamles*? Han svarte ut fra sine forutsetninger på slike spørsmål i sine salmer. Det bragte han blant annet til erkjennelsen av at han ikke alene kunne representere et allment blikk i sin salmeretorikk, men at kvinnene både må tale for seg selv, og for mannen, og barnet, slik han selv gjør det, i en mer helhetlig diskurs omkring gudsrelasjonen. Alle representerer til en viss grad alt, selv om denne representative del kan ha et mikroskopisk preg.

Det utfordrer tenkning omkring forskjell og likhet i menn, kvinner og barns *begjær* eller *lengsel*, etter det/den andre, seg selv, som tegn på hellighet, og hvilke bilder som best kan representere en mulig helhet i en kollektiv teksttype som salmer er.

Ut fra dette kan en hevde at salmer bør fortolkes i forhold til ulike livshemmende momenter, som i Grundtvigs retorikk kan sammenfattes under hans avvisning av *den sorte skole*, *det sorte kors*, og *den livløse salme*. Dette er generelle moment som må fylles med det innhold som de mennesker som har med *salmerommet* å gjøre, må ta ansvar for, fordi den situerte kjærlighetsdiskurs måler salmenes livskvalitet. Som Schüssler Fiorenza påpekte i forhold til *rhetorical discourses*,⁵ må også salmefortolkning ha bevissthet om sin egen virkemåte i verden.

4.2.2. Et språklig fortolkningsperspektiv

Språkgeniet Grundtvig leverer – slik jeg har vist gjennom min lesning – viktige bidrag til å opparbeide et språklig pluralt felt for salmefortolkning. Hans tanker om ordene som legemer, som bindeledd, som medier, som små *himler* og *helveter* mennesker lever i, av, til og fra - og som representerer hellig makt framfor det meste - utgjør en av salmens aller viktigste bestanddeler.

Det hellige i verden er både til stede og truet på en gang. Det skal ord til for å forløse hellighet, slik Grundtvig oppfatter det. Det er viktig å påpeke at det er ordet som *fenomen* (hvor det guddommelige er et konstant element) som forløser det hellige, ikke spesielt poetiske, religiøse, kirkelige eller vitenskapelige ord i seg selv. Riktignok lykkes mennesket ofte best i å få øye på det hellige i poetisk (musisk) tale (sang), men bare når det estetiske element er forstått som element i alle slags genre.⁶ Det er menneskets faktiske liv og dets mange språkformer, ikke genre, som skaper gode forhold for det guddommelige ord. Det er også derfor jeg – i forlengelsen av mitt arbeid - argumenterer for en *hjerterets* teologi, ikke en spesielt poetisk, upoetisk, vitenskapelig eller mystisk teologi etc. Menneskehjertet trenger alle genre. *Hjertet* peker som organisk metafor på mennesket som situert kropp som sentrum i fortolkning, også av salmeordene.

Grundtvig fornyer og viderefører de dypeste anliggender i den lutherske og den førreformatoriske diskurs om ordet som levendegjørende virkelighet. Det gjør han i forlengelsen av, men også i sterk opposisjon til det han oppfattet som ortodoksiens, pietismens og rasjonalismens ulike varianter av skjeve fokuseringer på hva ord i kirkens diskurs representerer.⁷

Samtidig representerer Grundtvigs språklige genistreker en sterk forløper for, og en særlig interessant samtalepartner med det forrige og vårt eget århundres språkfilosofiske radikalitet

⁵ Se 1.2.5.

⁶ Se særlig kap 2, *Det poetiske* og *Det musiske*, og kap 3, *Ord, Røst-lyd-osv.*

⁷ Se 1.3.4.

i jakten på hva tekst, språk og ord er. Hans salmer er eksempler på det Roland Barthes etterlyser i sin *Le Plaisir du Texte*.⁸ Salmer er utpreget lyst-tekster. Salmer kan ikke fortolkes adekvat uten en oppmerksomhet omkring det språkfilosofiske aspekt ved den kristne religion. Hos Grundtvig får vi en særlig god hjelp til å få øye på de mange ulike språk og religions-filosofiske oppfattelser dette innebærer, og som kommuniserer ypperlig med nåtidens språklige bevissthet.

Grundtvig anfekter og forsøker i salmeretorikken å overvinne dualismen mellom et religiøst og et såkalt ikke-religiøst språk. Som språkfilosofisk teolog er han en ypperlig dialogpartner i forsøket på å etablere et fortolkningsrom for salmer i dag, og dermed for forståelsen av fenomenet mennesket i verden.

4.2.3. Et kroppslig, kjønnnet, og relasjonelt fortolkningsperspektiv

I mitt arbeid har jeg vist at Grundtvigs salmer som relasjonell diskurs radikalt åpner for å oppfatte variasjonsdybden og bredden i salmers enkle, stereotype jeg – du – vi – Gud – tale. De har en kompleksitet som på forbløffende måte korresponderer - og kommuniserer med moderne, avanserte refleksjoner om relasjoner, slik jeg særlig viste i kap 2.3, om *Det relasjonelle*.

I salmer finner vi uendelig mange aktører, bundet sammen med affektive bånd, i et relasjonelt drama, en *protestantisk maskerade*. Denne maskerade er arrangert til vern mot onde makter, død, krenkelse og tilintetgjørelse. Den har vært arrangert til befordring av det gode liv, til frelse og heling, i kraft av livets kors og oppstandelsespotensialer, hvor det siste styrer det første og ikke omvendt i Grundtvig-salmen.

Salmens *jeg* er et *befolket jeg*. Relasjonen mellom det syngende/lesende jeg og den *situasjon* som etablerer salmeakten, er av fundamental betydning for forståelsen av salmetekstens store rom. Dette er i salmens uttrykk - med den største selvfølgelighet - vevd sammen med det fenomen i vår kulturs historie som har fått aller størst oppmerksomhet i filosofiske og teologiske diskurser: treenigheten. Treenigheten i Grundtvigs salmer er ikke bare et overordnet tema, det er like mye, og ikke minst noe han spiller på og sjonglerer med i alle former for relasjonelle tema med variasjoner.

Jeg'et i salmen er et mikrokosmos, og er et *sted* for speiling. Ethvert pronomen er en mulig identifikasjonsfigur for det/de syngende/lesende jeg. Man kan vekselvis (som når man ser en film, et teaterstykk eller leser en bok) identifisere seg med salmens *jeg, du, vi, de, Gud, Jesus*, enten de representerer det ene eller det annet kjønn, i en speiling med store variabler og grader av kjønnnet identifikasjon. Salmens diskurs inviterer til betraktning over ulike faser og former i menneskelige prosesser, i tradisjonen ofte konsentrert omkring begrepspar som *det gamle* og *det nye menneske, det indre* og *det ytre menneske* m.fl.

⁸ Roland Barthes, *Lysten ved Teksten*, 1973/1990 (overs.) Se 1.2.

Mennesket i verden, som subjekt, er *den andre* i forhold til Gud som *den primære*, hos Grundtvig.⁹ Kvinnen blir prototyp på mennesket i verden, samtidig som Gud som mann er primær, og dermed bekrefter mannens status; selv om altså mannen kommer i andre rekke enn kvinnen som *den andre* i forhold til Gud som *den første*. I tillegg er Guds kjønn i denne diskurs ikke entydig, men forsøkes endret på flere måter, blant annet gjennom forestillingen om *Guds Datter*. En androgyn modelltenkning hos Grundtvig får han til å feminisere gudsbildet i retning av en androgynyt preget, befolket forestilling om Gud (mor, far, bror, venn, barn, datter mm), for å framheve også kvinnen og barnet som prototypt menneske. Begge deler gjør han for å bevege og balansere tradisjonens kvinneundertrykkende diskurs, til beste for både kvinner og menn og barn.

Grundtvigs forhold til kvinner er reflektert i hans poetiske tekster som i hans salmepoesi. Det åpner opp for noen helt innlysende teorier og momenter, selv om de ikke er uttømmende forstått og fremstilt, verken av han selv eller i ettertid. Grundtvig hadde en utpreget symbolsk selvforståelse, noe som gjør dette tema interessant.

Grundtvigs tenkning om kvinnen som *Grundmennesket*, gir henne en sterk status som elskende subjekt og objekt, som prototypen på mennesket, og forbilde for mannen. I salmeretorikken før Grundtvig, taler hun særlig sterkt en *fraværets diskurs*.¹⁰ Grundtvig makter som ett av sine viktigste bidrag å gjøre hennes tale til en mer definitiv *nærværs-diskurs*, idet hun styrkes som elskende og elsket subjekt, og i vektleggingen i forholdet mellom kors og oppstandelse. Han nærmer seg en likeverdig tale om kjønn, også som symbolspråk i en kirkelig diskurs.

I Grundtvigs versjon av salmer ser vi en sterk vilje til å avsløre patriarkalske tenkemåter i det protestantisk/nordiske prosjekt. Han dreier tradisjonen i en mer balansert retning i forholdet mellom kjønnene, i kraft av et bevisst kjønnets syn på mytologi, historie, bruderetorikk, bibelvirkelighet, estetikk, teologi og pedagogikk. Dette hadde blant annet det resultat at han gikk lenger enn mange i samtiden i synet på kvinners forhold til kirkens embete. På en særlig tydelig måte støttet han det prosjekt som er høyst aktuelt i dag, nemlig hvordan *kvinnen skriver seg inn i historien*, som subjekter og i fellesskap med hverandre og mannen, ikke minst som elskende subjekt og objekt, i en intersubjektiv diskurs. I en teologisk sammenheng er denne aktivitet forbundet med mange og dypt problematiske aspekt, ikke minst også i salmens rom.

Grundtvigs relasjonstenkning er ikke minst preget av fenomenene *imitasjon, gjensidighet og prosessualitet*. Dette kan oppfattes som viktige momenter i hans begrep om det *Grundmenneskelige*. Relasjoner er for Grundtvig hellige, noe som kommer fram over alt i hans forståelse av relasjonelle variasjoner og modeller. Den makt som ligger i relasjoners hellighet,

⁹ I Grundtvigs retorikk er Gud, som vi har sett, ikke bare *utenfor og mellom* mennesker, men like mye *i*. Og samtidig er mennesket *analogt* med Gud. Mennesket er subjekt i kraft av å være både *den første* (analogt med Gud), og *den andre* (objekt for Gud). Mennesket er *skapende og skapt, elskende og elsket*.

¹⁰ Noe som blant annet har gitt de mannlige subjekter en mulighet til feminin klage-sang-språk (se kap 3, *Klage, og Sluttord, om fraværets diskurs*.)

kjønn og variabler, er påfallende betont i hans salmeretorikk, og skaper den aller største dynamiske effekt og gjenkjennelsespotensiale.

I Grundtvigs salmerom setter jeg'et seg i forhold til Gud som et du, i en relasjonell dynamikk. Samtidig er det slik at jeg'et, betraktet som et mikrokosmos med mange instanser og identiteter, iscenesetter ulike jeg i forhold til ulike du/Gud i indre dialoger.

Relasjonelle hovedmodeller for jeg/du-forholdet er: *venn-venn, ektefelle/kjæreste – kjæreste, foreldre-barn*. Slik etableres variabler av assymetriske, likeverdige relasjoner mellom mennesket og det hellige.

Å si jeg, om/til selv, og du til Gud, innebærer blant annet å si at jeg'et i dets relasjonalitet innebærer *Gud i mennesket*, slik mennesket fra begynnelsen fornemmer og oppfatter *den andre* i seg selv. I vår egen tids diskurser om *mennesket i verden* kan meningen med denne form for gudserkjennelse varieres i det uendelig mellom en ikke-troende til en tvilende og troende posisjon, på ulike premisser, og med svært mange variabler.

Fordi kroppen og de primære relasjoner er så sentrale i salmens rom, er det mulig å tenke seg at salmer igjen kan være sentralt medium for erfaring av det hellige etter sekulariseringens tømning av kroppens betydning og potensiale. Kanskje er kroppen *stedet* framfor alle for ny erfaring med det hellige i vår tid.

Salmens rom er et kjønn, relasjonelt rom. Her spilles og sjongleres det på kjønnslikhet og kjønnsulikhet i et komplekst mønster for bekreftelse og endring, hvor kjærligheten likevel er mer konstitutivt enn kjønnsforskjell/likhet. Den er derfor det eneste som tidvis opphever og utligner denne forskjell, glimtvis i erfaringen, tolket som tegn på sannheten i forestillingen om en evigvarende tilstand av godhet. Denne distinksjon åpner opp for aksept for erotisk kjærlighet mellom samme kjønn. Kjærlighet er *en*, den er overordnet kjønnsdifferensiering, i kraft av gudsforestillingen.¹¹

På lignende måte som man ikke kan skille personene i guddommen slik at man kan si: Gud først, deretter de tre som utgaver av Gud, men at de er *tre og en fra evighet*, på ett eller annet vis, er det med *mennesket*, i en kjønn diskurs i salmens rom. Det er ikke ett menneske først (mannen), deretter to kjønn. Mennesket er skapt som minst to kjønn, samtidig som de er felles i menneskebegrepet som bilde av Gud, og ikke kan skilles, men er en enhet av fundamental betydning for forståelsen av mennesket som fenomen. Analogitenkning mellom Gud som treenig og mennesket som treenig hos Grundtvig, gir et spillerom for relasjonstenkning og kjønn forståelse av mennesket i verden, som salmer på en særlig fleksibel måte rommer. Grundtvigsalmers antropologi er en stående utfordring til alternative måter å tenke mennesket som kjønn, enhetlig og differensiert, relasjonelt vesen på.

Grundtvigs salmer fokuserer og etablerer altså sitt relasjonsspråk i en gjennomført veksling mellom tre hovedmodeller: venn-relasjonen, foreldre-barn-relasjonen og kjæreste/ektefelle-

¹¹ Fordi Gud er kjønn (har en kjønn dimensjon) og opphever kjønn (har en ukjønn dimensjon) samtidig, slik Gud er personlig og upersonlig samtidig. Analogt er mennesket kjønn og ukjønn, personlig og upersonlig, som analogt til Gud (se fotnote over); *gudbilledlig*.

relasjonen. Det å framstille saksforhold ved hjelp av primære relasjonsmodeller i ulike spelingsstrategier, knytter en naturlig kontakt mellom lokale begivenheter og de aller største verdensbegivenheter, og med religiøse, historiske og mytologiske forestillinger og fortellinger. Slik anfekter salmer historisk bestemte skiller mellom *privat* og *offentlig*, *kvinner* og *menn*, *barn* og *voksne*, slik at folks hverdagsliv får den relevans for tenkmåter i lokal politikk og verdenspolitikk som det kan ha, og omvendt. Som medium knytter dermed salmens rom politikk, hverdagsliv, det fiktive, det abstrakte og det konkrete sammen, til en stilisert, symbolsk enhet som er allment tilgjengelig i et *hverdagsspråk*.

I Grundtvigs salmer finnes en forståelse av *kjønn i endring* som det er vanskelig å kategorisere ut fra posisjoner det er vanlig å regne med i vår egen teoretiske kjønns-diskurs. Kanskje ligner hans posisjon en form for strategisk essensialisme,¹² hvor han spiller på kjønnsulikheter og ulike former for prosessuelle, politiske og variable forståelser av kjønn og relasjoner.

Hans tankemåter ligner også en posisjon som hevder at det *levende liv* er mål for, og hovedsted for imitasjon, slik at det å skulle påvise en *original* (autoritet) som man skal avlede noe annet av kan være en farlig illusjon.¹³ Det forbilledlige i opphavsfigurer som spelingsfigurer, blir nødvendig kontakt med og støtte for det samtidige, men opphavet bestemmer ikke over dem som etterligner. På samme måte som troen står over tradisjonen, selv om tradisjonen er det *chora* som troen fødes i og går ut fra. Samtidig forhindrer det eskatologiske perspektiv statisk tenkning om samtid og framtid. Derfor endrer Grundtvig på sett og vis disse originaler,¹⁴ slik at de ikke skader, men beforder det liv og den utopi de skal befordre. Det så vi for eksempel i hans forsøk på å feminisere gudsbildet i den danske salme, og slik han forsøkte å gjenetablere en fornyet talemåte om Maria, om Frøya, om kvinnen og om mannen og om barnet i sine salmer.

Fordi kjærligheten er en vesensbestemmelse i fenomenet menneske i Grundtvigs salmer, idet det alltid finnes et element av ekte kjærlighet i ethvert individ, og han heller ikke har et dualistisk syn på forholdet mellom guddommelig og menneskelig kjærlighet, kan Grundtvig håndtere forskjeller. Han kan håndtere forskjellen mellom grader av kjærlighet, for eksempel knyttet til kjønn, stereotyper av ulike slag og kjønns-syn, på en fri og fruktbar måte. Disse blir relative størrelser, avhengig av situasjonen, fordi kjærligheten er essensiell og evig. Det visjonære og de *stereotyper* om kjønn som til enhver tid beforder det gode liv, blir da å foretrekke framfor andre. Den samme kjønnsstereotypi kan i en slik modell i *en* situasjon være adekvat, i en *annen* nedbrytende.

I menneskets møte med en fullkommen kjærlighet (Gud), i seg selv, det/den andre, og i mellom-rommet, splittes jeg/et fordi det oppdager egen og andres mangelfullhet og splittethet.

¹² Kanskje kan den på noen punkter sammenlignes med for eksempel Luce Irigarays strategiske essensialisme, uten at jeg kan gå nærmere inn på argumentasjonen for det her.

¹³ Se for eksempel Judith Butler, "Imitasjon og kjønnsulydighet", *Agora* nr. 4/2000-1/2001, s. 68-90

¹⁴ For eksempel bibeltekster og ulike forestillinger om brud og brudgom etc.

Det settes i en livslang og uendelig bevegelse for å finne den tapte helhet igjen. Det fullstendige og gjenforenede mennesket, blir hovedsak, noe enhver salme bekrefter.

4.2.4. Et estetisk fortolkningsperspektiv

Grundtvigs salmer tar den levende, kjønnede menneskekroppen som estetisk virkelighet og mulighet på alvor. Salmer er en estetisk iscenesettelse av rang, noe ikke minst den musiske dimensjon ved salmen tydeliggjør.

Det musiske menneske har i og med salmer hatt et *hovedsted* i tradisjonens mange musiske diskurser, noe den protestantiske religion i særlig grad har gjort til sitt hjertebarne. Dette hjertebarne er en gren av en sterk, europeisk og universell form for musisk/ religiøs diskurs. Grundtvig maktet med sitt *Sang-Værk* å skrive den nordiske salmetradisjon sterkere inn i denne utvidede kontekst for salmesang, med samlende og eksplisitte forbindelseslinjer til ulike kulturelle og konfesjonelle hovedtradisjoner innenfor den kristne religions historiske bidrag (*Sangskolene*).

At for eksempel Martin Luther og Grundtvig betraktet det musiske og det språklige som estetikk så høyt, symboliserer et teomusikologisk aspekt ved protestantisk religionsform som bygger på en estetikk hvor det musiske og språklige menneske settes i sentrum, på en intersubjektiv måte, og som mål for kunsten.

Denne musiske diskurs er hos Grundtvig en variert og eksplisitt kjønnset diskurs, som får betydning for alle de andre elementer som tilsammen utgjør salmens rom.

I Grundtvigs univers er det *poetiske* element noe som gjennomvever alt, og som samtidig anfekter genre-forskjeller. Det så vi i hans syn på forholdet mellom ord og erfaring, i ordets skapende prinsipp, i hans språkfilosofiske teorier om et poetisk/ musisk *Grundsprog*. Videre så vi det i en av hans poesidefinisjoner, hvor det alminnelige menneskets poetiske potensiale knyttes til dets daglige erfaring og selve eksistensen, mer enn til en mer eller mindre akademisk/borgerlig interesse for poesi som kunst-genre. I begrepet *Billed-Legemer* ligger hans poetiske syn kodifisert. Her inngår en lyst-teori, og et begrunnet syn på mennesket som et poetisk vesen.

Poesiens aller viktigste funksjon hos Grundtvig er dens evne til å berøre og forvandle. I salmens rom er dette poesisyn virkeliggjort. Den overveldende bruk av Grundtvigs salmer i Danmark og Norge i tiden mellom Grundtvig og vår samtid, er et tegn på at han lyktes særlig sterkt med å skape poesi for folk flest, at han traff folkets eget hjerte-språk.

I salmen går leseren/ den syngende inn i kunstverket og skaper den kunst som ikke er fullført før det iscenesettes. Det skjer enten i et rituelt rom, eller som riteskapende akt, hvor salmens rom opprettes, idet ett eller flere mennesker gjør kroppene om til instrumenter ved å synge.

I salmen som fenomen gis mennesket en særegen mulighet for å komme i berøring med den religiøse erfaring som tilsier at "den høieste virkelighet er for fromheden skøn".¹⁵

Salmen som fenomen gir mulighet for en kollektivt preget høytlesing, en lese-syng-akt, eller en form for *høytlesing*, som Roland Barthes taler om, som særlig sterkt supplerer individuelle lese måter.¹⁶ Kanskje representerer denne kollektive, estetiske form, protestantisk religionsforms aller sterkeste fellesskapsstiftende og identitetsskapende medium. Salmens estetiske dimensjon framstår som enkel form og ordnet mangfold.¹⁷ Det gir momenter til en teori om salmers allmenne preg, også for en mulig fornyelse av salmetradisjonen. Det individuelle og det allmenne utelukker ikke hverandre, men betinger hverandre. I salmens rom er det individuelle gitt en allmenn form, slik det allmenne har individualitetens kjennetegn som speilingsmulighet.

I Grundtvigsalmens estetiske dimensjon er den helhet sikret som skal til for at salmetekster ikke skal tale bare til en eller flere av menneskets tanker og følelser, men til hele mennesket. Fordi kropp og stemme (pust, lyd, ord, følelse, tanke) er instrument og klangbunn, denne estetiske formens *sted*, er dette et eksempel på en av de mest demokratiske og allmenne former for estetikk. Det er unikt at den enkeltes konkrete, subjektive *stemme*, enten man synger eller leser, her er aktivert som ytring, enten man er alene i sang/lese-akten, eller legger sin stemme inn til de andres i en felles akt.

Et estetisk fortolkningsperspektiv av salmer i dag trenger den kunnskap om salmens estetikk som Grundtvig øser av og bidrar til med sin salmekunst, og er en nødvendig dialogpartner i forsøket på å etablere akademiske øvelser i å lese salmer.

4.2.5. Et fortolkningsperspektiv som ivaretar det hellige

Å tale om de mest ladede ting og fenomener: de hellige figurer, *engler, kirke, Gud, Maria, dåp, nattverd* mm, ga ikke mening for Grundtvig uten en allmen forestilling og begrep om livets guddommelighet; et som vurderes ut fra hva det *betyr* å finne og å miste, gi og få, glede seg og sørge.

Det vrimler av slike ladede ord i hans *salmerom*. Ikke en salme er uten flere av dem. Siden spenningen mellom det som gir mening og det som er tomt for mening har denne bakgrunn, og siden det ikke er ubetinget selvsagt selv for Grundtvig å tale om Gud og de hellige steder, tider, ting og situasjoner, er salmeretorikken et potensielt sted for det *aller helligste*.¹⁸

Skal man klare å fortolke Grundtvigs tale med tradisjonens mest kjente retorikk innenfor kristen tro, fordres en skarp oppmerksomhet omkring betydningen av disse fyndord, om man vil.

¹⁵ Sigmund Mowinckel, "Salmebogen og gudstjenestesalmen", *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 1927 (3.rekke, 8.bind), s. 145-185, s. 146

¹⁶ Roland Barthes, *Lysten ved teksten*, 1973/1990, s. 63

¹⁷ Jfr. Tarald Rasmussen, "Den estetiske dimensjon i et utvidet kristendomsfag", *Schola*, 4/1995 (årg.3), s. 47-50, særlig s. 48 hvor han bekrefter musikkens betydning i europeisk historie, og kjærlighetsmottivet i tradisjonens tekster.

¹⁸ Kanskje er det utilstrekkelig å forestille seg at religiøse forestillinger har vært *sjålvklare førutsetninger*, slik vi liker å tro i det postmoderne, om det førmoderne osv.

Grundtvig blir ikke trøtt av - gjennom hele sitt liv og sitt forfatterskap - å framheve, fortolke, endre syn på, undre seg over, proklamere og konstatere og invitere til stadig fornyet bruk av alle de arvede forestillinger om det hellige. Han gjør det for å forstå det elskende og elskede, det krenkende og krenkede mennesket i verden, som tegn på hellighet. Til det trengte han *alt* han kunne bruke i fortid og samtid. Å for eksempel tale om *kirke* (ekkesiologi) i denne salmediskurs, er utenkelig uten et kroppslig, kjønnnet aspekt. Det viser Grundtvigs bevissthet om at det i bunnen av enhver kirketanke ligger en modell for forholdet mellom mennesket, Gud og verden. Å tale om kirken i et kropp og kjønnsperspektiv handler om det innerste og ytterste i kirkens vesen, væremåte og selvforståelse, sier Grundtvig gjennom sin salmeretorikk. Hans versjon av salmens rom framstiller ikke gudsrelasjonen i språkbilder primært knyttet til *naturkategorier* eller *juridiske* metaforer, slik tradisjonen før la mer vekt på, men til *primære, kjønnede relasjonsmodeller*. Det får sterke konsekvenser for talen om mennesket, dets relasjonalt og dets representasjon i gudsbildene (Gud som venn, mor, far, datter osv.)

I Grundtvigs salmer fortolkes mennesket som et guddommelig vesen. Fenomenet menneske er en metafor for en treenig Gud idet det både er og ikke er guddommelig. Mennesket er derfor både del av og skilt fra det aller helligste, og lever i avhengighet av denne virkelighet i et dialogisk og polylogisk forhold.

Det er mulig å tolke dette på mange forskjellige måter i en undersøkelse av Grundtvigs salmeretorikk. Det *kan* for eksempel leses ikke-religiøst, som tegn på menneskets makt, som en avansert teori om menneskets makt. Det kan også - og bedre - leses som et både-og, i en ny form for erkjennelse av det hellige og det metafysiske i retning av en forståelse av mennesket som både hellig og ikke hellig på en gang. Innenfor en slik forståelse finnes Gud like mye i og mellom som utenfor, og det metafysiske kan ikke skilles fra den konkrete fortolkning av mennesket som kropp i verden. Bare i en situasjonsbestemt erkjennelse av sin makt - i offer og bøddel-rollen, som krenket og krenker i ulike relasjoner og roller - kan det elskende og elskede mennesket læres opp til å skille mellom bruk og misbruk av sin gudelige makt til å si *ja* og *nei* og *kanskje* og *vet ikke* til seg selv, andre og verden.

Denne måte å tenke mennesket som gudelig på, er annerledes enn det å ville være som Gud og rane til seg makt. Det skiller seg på den andre siden like sterkt fra det å si "jeg er bare et menneske og ikke Gud, ha meg unnskyldt". I Grundtvigs univers er talen om mennesket som gudelikt å erkjenne seg selv, de andre, verden og det hellige alvorlig nok til å ta ansvar for livet, lysten, lykken, krenkelse og død i en verden som tross alt er dypst berørt av oppstandelsen som virkelighet og symbol.

Å lære hva det vil si å være et elskende og elsket menneske vil i en slik forståelse av mennesket i verden fortone seg som den aller viktigste lærdom, til beskyttelse av det gode i menneskets kjærlighetsmakt, og til beskyttelse mot all den misbruk av kjærlighetsmakt som mennesker utsetter seg selv og andre for.

I salmens rom er verden – i overenstemmelse med enkelte måter å fortolke kristen tro på, alltid først god, deretter ond. Den godhet som er til, står i en stadig kontinuitet med den opprinnelige godhet, kalt Gud. Denne form for opphavsmyte skaffer en god forbindelse mellom alle former for godhet i verden, slik at likhet og forskjell kan identifiseres, alltid på kontinuitetens betingelser. Først var verden en, og god, og det skal den bli igjen; en ufravikelig kristelig betinget myte hos Grundtvig.

Salmer er et potensielt *hellig sted*. Det finner sted i et møte mellom sanger/leser og tekst i en situasjon hvor det levende livet har større autoritet i lese/sang-akten enn de andre elementer, slik Grundtvig tolker hellig nærvær.¹⁹

Salmer er et særlig velegnet medium for iscenesettelse og feiring av den *foreløbige fullkommenhet* som er representert i det hverdagslige som godhet og hellighet. Salmer har den språkmakt som skal til for å kunne identifisere og gi denne godhet sitt rette navn og dermed sin gyldighet og verdighet. Bare det religiøse språk kan make å fortolke godt nok det levde livs erfaringstygde, de aspekter som må være med i en slik feiring, slik Grundtvig så det. Salmens rom er et særlig velegnet *sted* for det som tradisjonelt kalles *Den Hellige Ånds* virksomhet i verden, som blant annet medfører å gi det levende liv den sterkeste autoritet i en religiøse retorikk.

Jeg tolker Grundtvigs bidrag til den kristne tradisjons retorikk, slik det kommer til syne i min lesning, som en attest til det å konsentrere oppmerksomheten genuint til fenomenet kjærlighet. I et slikt perspektiv er det mulig for Grundtvig å betro seg til den kristelige retorikk uten at den representerer et destruktivt maktspråk.²⁰ Bare i dette lys vil den kristne retorikk kunne fremstå som en stolt, vakker og seirende maktfaktor, idet den igjen og igjen blir brukt som nødvendig støtte og utgangspunkt for det å forstå og fortolke fenomenet kjærlighet i verden, slik den i kristen retorikk får sitt aller helligste navn i og med betegnelsen Gud. Slik tolker Grundtvig *Gud er kjærlighet* som et utsagn om væren, et essensialistisk utsagn.

I Grundtvigs salmer mener jeg å se at han gjennom den kjønnede tale om verden som hellig, beveger den kjønnede retorikk omkring treenigheten i følgende tre retninger: 1) å tenke seg treenigheten hvor den ene person i guddommen har mer utpreget feminine trekk enn de andre (Ånden), 2) at alle personer i guddommen har både kvinnelige og mannlige trekk, et androgynt gudsbilde, og 3) å tenke seg en fjerde guddommelig person, som har entydig kvinnelig trekk: *Guds Datter*.

Dette er løsningsforsøk som ligner feministisk teologi sine måter å forsøke å løse tradisjonens problematiske gudstale på. Denne likhet gir meg grunn til å mene at Grundtvig kommer aktuelle postmoderne filosofer i forkjøpet når talen er om en ennå delvis forsømt side ved gudsbegrepets diskurs i vår tid.²¹ Sett at Gud, som *den andre*, eller som givende kraft i *det gitte*, *også* er en kvinne (som datter, søster, elskerinne, ektemake, mor og bestemor, slik Grundtvig

¹⁹ Se kap.2.4., *Det hellig/det aller helligste*

²⁰ Troen kommer før teksten i Grundtvigs verden.

²¹ Se for eksempel Jayne Svenungsson, *Guds återkomst, en studie av gudsbegreppet inom postmodern filosofi*, 2004; hvor hun påpeker en åpenbar og muligens utilsiktet fortielse av de innsikter feministisk dekonstruksjon av gudsbegrepet har bidratt til, blant postmoderne tenkere, s. 213-217 (*Gud bortom genus*).

sier) og ikke bare en fars-figur (Gud som Fader, Sønn osv.)? Det gjør en stor og virkelighetsutvidende forskjell, med viktig innspill til religionsfilosofien.²²

I salmens rom setter mennesket seg som et jeg i forhold til Gud som et du, som venn, barn, foreldre, og i rollen som det aller sterkeste symbol for en like privat som offisiell, like konstruert som mindre konstruert relasjon: brud og brudgom. Den likeverdighet mellom Gud og mennesket som dette bekrefter, kan knapt ha større kraft og potensiale i noe annet tilhørighetsbilde. Mennesket sier på denne måten ja til seg selv, til du'et og til verden – som tegn på godhetens guddommelighet.

Salmens rom tilsvarer en eksegetisk virksomhet som tar høyde for å tolke tekst i et hermeneutisk grep som favoriserer menneskets verdighet, dets storhet, skjønnhet, godhet og sannhet, uten å forskjønne avmakt, død og krenkelse.

Grundtvigs salmer er, slik vi særlig så i kap. 1, *bibelekselese* av høy kvalitet.

De representerer også et *kirke-historisk sted* som har *linker* til det meste i kirke og kulturhistorie, ikke minst fordi det har vært et folkelig sted, og kan knyttes til det meste som rører seg i kulturen. Som sublim bibel- og kirkehistorisk diskurs, ivaretar hver eneste salme en rekke sentrale *ting* og *tema*,²³ som gir det religiøse innhold en ekstra og ofte ettertraktet fylde.

De er også *systematisk* teologi på sitt ypperste, idet salmene er en tradisjonsbunden form med respekt for kirkens tankeslott og systembygninger, hvor ikke minst talen om det hellige i dets mangfold, dets enhet og de variasjoner som skal til, sammen med det levde livs teologi, har funnet *uttrykk* av rang.

Grundtvigs salmer representerer ikke minst en *praktisk/liturgisk* og *rituell* bevissthet som vanskelig kan erstattes av noe annet som tegn på en rik og variert kultisk tradisjon, og som eksempel framfor noe på ritualisering av den protestantiske religionsform fra Luther og langt inn i forrige århundre. Samtidig tilhører de som musisk diskurs en universell forståelsesform. Spissformulert kunne man si at hans salmer indirekte hevder at det er den *praktiske teologi* som er dronningen blant de teologiske disipliner. Den systematiske, som tradisjonelt har tiltenkt seg selv denne rolle, må i et slikt syn innordnes på linje med de eksegetiske og kirkehistoriske disipliner. Et slikt syn kommuniserer med en av kirkens avgjørende selvforståelser i tradisjonen, *lex orandi, lex credendi*.²⁴

Et fortolkningsperspektiv for å nyllese salmer i dag vil måtte utnytte og fornye de strategier Grundtvig viser oss i et stadig forsøk på å se hva hellighetsperspektivet har å si for akademiske lesninger av salmer i dag.

²² Svenungsson påpeker særlig at Jean-JucMarion (se f.eks. hans viktige bidrag til en filosofisk/teologisk forestilling om det det gitte i verket *Etant donné: Essai à une phénoménologie de la donation*, 1997) tenker ut fra en tradisjonell *faderlig* gave, fordi han ikke reflekterer en kjønnert diskurs omkring gudsbegrepet: "Avståndet består därför ytterst som *faderlig avstånd*, och när vi tar emot den gudomliga nåden är detta en *faderlig gåva*." (s. 215)

²³ *Gud, Maria, helgner, engler, dåp, naturens mange elementer, tro mm*

²⁴ "Legem credendi lex statuat supplicandi", etter Prosper fra Aquitania, 5.årh. Sikkert etter den katolske kirkes hjemmeside, i katekismen: (http://www.katolsk.no/kkk/k2_02.htm)

4.2.6. Et historisk og universelt fortolkningsperspektiv

Det vi særlig så i kap 1, var de ideer og den struktur i *Sang-Værket* og skjaldekvadet *Kristenhedens Syvstjerne* som bekrefter og utdyper på hvilken måte salmen representerer og iscenesetter en historisk, kristelig og mytologisk virkelighet. Vi så det også i kap 2, *Elementer i Grundtvigs salmeunivers*, særlig i den femte del, om *Tid og sted*, hvor ikke minst et utvidet erfaringsbegrep er nøkkel til det historiske rom, til kontakt med levd liv i fortid(de/det døde), samtid (de/det andre) og framtid (de/det som kommer etter, også som eskatologisk virkelighet). Det historiske ved *salmerommet* kom også fram i tekstarbeidet i kap 3, *Kjærlighetens kjønnsbestemte makt, maskerade og mosaikk*, i ulike sammenhenger, nettopp som del av det historiske element ved enhver salme.

Et kirkehistorisk, kollektivt jeg /du, utgjør et grunnleggende element i Grundtvigs salmeunivers.

I Grundtvigs univers er tids og steds-dimensjonen historisk/ universelt preget, derav den *historiske salme*. Her er det ikke minst makrohistorier som speiler seg i det enkelte individs mikrohistorie, og vise versa. Kunsten å innvie barn i denne tankemåte og prosess for tilegnelse av historisk bevissthet, er noe av det aller viktigste i Grundtvigs pedagogiske prosjekt.

Hans forståelse av tid, sted og det situerte, utgjør til sammen et grunnpreg i hans salmeunivers. Dette grunnpreg er særlig sterkt merket av et kristelig forstått samtidighetskonsept, hvor fortid, samtid, framtid er tenkt med. Som en viktig representant for det alminnelige mennesket i verden, ser Grundtvig på seg selv som fortolker av det felles liv, av *tidens tegn*, idet han mener å få øye på det som er i ferd med å skje eller bryte gjennom i samtiden, og som varsler framtidens preg. Hans tanker om det *kvinnelige* kommer særlig godt fram i hans kulturelle tid og steds-analyse, og symboliseres på det mest utfordrende ved hjelp av fenomenet *Guds Datter*.

Grundtvigs salmer bærer preg av den historiske *situasjon* han var en del av, og som bestemmer det bidrag han hadde å gi til salmetradisjonen. En måte å beskrive hvordan denne situasjon preget hans oppfatning av *koinnen, mannen, kjærligheten og kirken* på, kan uttrykkes slik: Grundtvig oppfattet den protestantiske bevegelse som underbalansert i sin tid, ikke minst symbolisert ved en vingestukket kvinnelighet. Skulle denne bevegelse gjenvinne balansen og dermed forløse bundet livskraft; måtte dens nye *pavedømme*: skrifklokskapen, kirkens institusjonalisering og privatisering vike til fordel for *muntlig tale*, det *kroppslige* potensiale og det *kollektive*, folkelige fellesskapet i kirkens tradisjon.

Litt skjematisk framstilt kan man si om Grundtvigs salmeprosjekt at han ønsket at kirken skulle trekke seg litt tilbake fra staten, sin egen *institusjonelle* selvsikkerhet og bygningsprakt, fra *boklig* trygghet og *mannlig* autoritet. Tilbake var da de mer vergeløse, men livskraftige *kroppene*. Det er som om han ville si: *Når kirken er uten statens vern, hus og bok; må den finne ly, autoritet og tiltrekningskraft fra sin kroppslige, kollektive og kosmiske skjønnhet og verdighet, i kjærlighetens navn og bilde*. Fra dette utgangspunkt forsøkte han å gjenerobre det kroppslige som *styrke* og *tempel*, som *kollektiv* kraft og *kosmisk* dimensjon.²⁵ Til det trengte han kjærlighetsbilder av alle kategorier. Til

²⁵ Ett av mangfoldige eksempler: SV I 22.3: *Vi er Hans Huus og Kirke nu, Bygget af levende Stene ...*

rehabilitering av kirkens livsimpuls, dens blodpumpe og hjertelighet, *trengte han det kvinnelige* som fenomen og metafor.²⁶

I sitt historisk pregede salmeprosjekt gjennomførte Grundtvig en bevisst kjønn, relasjonell gjenfortelling og gjendiktning av bibelen, mytologien og kirke/kulturhistorien på sine egne premisser. Et overordnet perspektiv er at det hellige skriver seg selv inn i historien gjennom menneskekroppene som medium, ikke først og fremst eller bare gjennom tekst eller institusjon. Kanskje har Grundtvigs konsentrasjon omkring kroppen som konkret helligsted vært en sterk pådriver til å tenke konsekvent oppmerksomt om kjønn som kategori. For Grundtvig var kjønn likeverd umistelig for samtidens kirke, slik kirkens tradisjoner var umistelig for kjønnenes vennlige vekselvirkning.²⁷ Alt dette hadde historiske premisser som gjorde at Grundtvig ville fortolke, forutse og styrke en ny måte å tenke kjønn og kirke/religion i relasjon til hverandre på.

Jeg leser ut av Grundtvigs salmer en dyp frykt for at de historiske rom skulle lukke seg og bare virke på samtiden som blind makt. Å holde de historiske rom åpne var et av hans store prosjekt, noe salmer som fenomen er tegn og medium for. De mange forskjellige historier er en nødvendighet, men det er også de felles referanserammer og de beste felles-fortellinger.

Salmens rom er et historisk rom framfor mange andre. Her kan egen kunnskap, livserfaring spilles ut mot/med fortidens, i et samspill. Salmer blir å betrakte som medium til felles erindring om fortiden i en samhandlende akt, for søking etter kunnskap og visdom. Fortid, samtid og framtid er perspektivert i salmens myte, som modell.

Fordi salmer åpner for tilknytningspunkter mellom leser/sangers egne, private erfaringer, de felles erfaringer av ulike slag, i forhold til nære relasjoner, gruppen, nasjonen, de universelle, og direkte knytter an til tidligere tiders erfaringer, og kommende (!); er salmetekster ekstremt *fleksible tekster*. De gir rik tilgang til historiske rom, og myndighet til den enkelte person og gruppe. De er særlig sterke som medier for *tilknytning* til andre, i primær og utvidet forstand, hvor graden av tilknytning kan variere, men uansett skape et sted for dialog.

I vår egen tradisjon vil disse egenskaper ved salmetekster kunne bety at prosjektet å fortsette å lære barn å synge sanger som *Et barn er født i Betlehem*, og å lære studenter å lese slike sterkt kodifiserte kulturelle tekster, kan vise seg å være helt nødvendige strategier for å holde åpent de historiske rom, slik at de ikke lukker seg som blind makt, men får sin berettigede plass i en fortsatt historisk erkjennelsesprosess. Salmer kan ikke fortolkes adekvat og godt nok uten i et historisk og universelt perspektiv.

²⁶ Jfr. min egen fordypningsoppgave, *Kirkens Kvinne-like Navn i Grundtvigs Salmebilde*, 1993, s. 59

²⁷ Se særlig kap 2.4., *Det hellige/det aller helligste*, og kap kap 3, om *Brud/gom, bryllup* og om *Mor/far/sønn/datter*

4.2.7. Et fortolkningsperspektiv som ivaretar kjærlighetens diskurs

*Istemmer over Herrens Bord
Nu Kjærlighedens fulde Chor!*²⁸

Grundtvig

Den dimensjon som i mitt arbeid har det største fokus, slik jeg mener det er hovedfokus framfor alle også i Grundtvigs univers, er altså kjærlighet.

Salmer hos Grundtvig er et tegn på kjærlighet, først og sist, på kjærlighetens alminnelige og dermed overveldende *makt*, kjærlighetens maskerte virkelighet, hvor man kan tenke seg at mange *maskerader* hele tiden oppføres i virkelighetens egne iscenesettelser. Kjærligheten hos Grundtvig har sine mange myter og sin sentrale myte i den kristne tros hovedsannheter, slik den kommer fram i hans fortolkning av den kristne tro som historisk fenomen og tradisjon. Kjærligheten har et utpreget *mosaikk*-preg i Grundtvigs salmer, hvor det er uendelige detaljer og linjer i ulike former for detaljerte mønstre. Den har sin utpregede mystikk, og den har mangfoldige forløp på alle slags forutsigbare og utforutsigbare steder i virkeligheten. Fragmenter av ekte kjærlighet utgjør et hellig og mer enn virkelig potensiale for vekst og endring. Kjærlighetens selvforsterkende og reproduserende effekt, slik den bekrefter en utpreget gaveretorikk, komme tydelig til uttrykk. Kjærligheten kommer til syne både som fenomen, symbol, og fortelling i Grundtvigs tekster. Dens ypperste symbol er Gud, lokalisert i, mellom og utenfor ethvert fenomen, mest sentrert i mennesket som fenomen. Det vil si at kjærligheten utfolder seg i dynamisk vekselvirkning i mennesket, mellom mennesker, utenfor mennesker, i verden, som tegn på hellighet; som en symfoni av naturens, kulturens og historiens stemmer.

Det er viktig å få øye på at kjærlighetsdiskursen i Grundtvigs salmer først og sist har sin rot i erfaringen av såkalt alminnelig *godhet*. Denne identifiseres og fortolkes hos Grundtvig som *guddommelig*, og tilsvarer det man i dag vil kunne kalle *kjærlighetserfaringens metafysiske hverdagsvirkelighet*.

At kjærlighet som erfaring er *kjønnet*, er dessverre noe teologisk forskning og kirkens menn ofte har glemt, sier Grundtvig. Når kjærlighet som fenomen har ontologisk rang i salmens rom, er det verdt å merke seg denne grundtvigske forening av kjærlighet i forhold til alle diskurser han er en del av i sin samtid. Hans filosofiske tenkning er gjennomsyret av kjærlighetsaspektet, det er også hans antropologi, hans pedagogiske tanker, hans psykologiske skarpsinn, og hans historiefilosofi. Alltid har denne kjærlighetstenkning et preg som retter seg inn mot og ut fra erfaringen, som *kjønnet* erfaring, hvor det dagligdagse ordet *kjærlighet* er sentralt.

Noen fenomener i Grundtvigs symbolunivers har likevel mer preg av kjærlighetens element enn andre, og *erkjennelse* er knyttet til kjærlighet på en ikke-reverserbar måte.

Grundtvigs salmer impliserer en teori om *forenende makt*, på alle plan. De representerer de innerste og ytterste *forbindelseslinjer* mellom alle fenomener. Det *kontinuerlige* har en sterk

²⁸ SV III 266.5b (Oplommstre nu, Guds Kirkevange! senere: I al sin glands nu straalere Solen)

posisjon i Grundtvigs retorikk, og kommer alltid før det diskontinuerlige, idet det så å si etablerer muligheten for å identifisere dette siste. Dette er teologisk begrunnet, og kommer mest allment til uttrykk i ordene og relasjonen mennesket og Gud, i verden, som kjønnet kjærlighetsdiskurs.

Grundtvigs menneske møter i hans salmebilder kjærligheten *åpenbart* og *skjult* på en og samme tid, noe blant annet en utpreget *metaforisk* preget tekstform muliggjør. Metaforen holder språklig sammen forskjeller, i bilder. Slik kan salmeretorikken representere kjærlighetens mangfold og motsetningsfullhet. Kjærlighet, forstått som selve tilværelsens grunn, virksomhet og mål (Gud som åpenbar virkelighet), gjør at den er åpenbar. Samtidig er den som oftest skjult: forkledd, maskert, i bilder, roller, ritualer, replikker, gester, lignelser og gåter. Det gjelder for *mennesket i verden* å dekode kjærlighetens tegn, identifisere den i et uendelig livsprosjekt for hver enkelts liv, i gruppens liv, i nasjonens og andre enheters liv, og i de universelle rom og kategorier.²⁹ Kjærligheten i Grundtvigs salmer trenger et metaforisk element for å kunne tale sant, skjønt og godt om livet – som hellig.

I Grundtvigs salmer identifiseres den menneskelige kjærlighet som guddommelig av natur. Det betyr at det finnes *elementer* av det guddommelige i enhver kjærlighet, i større eller mindre grad. Skillet mellom *eros* og *agape* gir her bare mening som forskjell om man først har identifisert elementer av *eros* og elementer av *agape* i erfart kjærlighet. *Eros* og *agape* har likheter og forskjeller, men forskjellen bør ikke forstås som *artsforskjellig*. Den guddommelige ligner den menneskelige kjærlighet, men går ut over og forvandler (gjenskaper) den menneskelige. Forskjellen oppstår altså som annerledes først og fremst i kraft av et *ekstra*, et *enda mer*, ikke som totalt annerledes i utgangspunktet. *Eros* og *agape* må forstås som sprunget av samme rot i Grundtvigs retorikk, slik at den kjærlighet som med rette oppfattes og oppleves som *helt forskjellig*, ikke mister av syne at denne forskjellstenkning har sitt fundament i en artslikhet. Hvis ikke, forrådes menneskelig erfaring (ikke minst den erotiske) av kjærlighet, blir sittende fast i et dualistisk konsept, som avviser erfaringen, og taler usant om hellig kjærlighet.³⁰

Språklig makter Grundtvig dette fordi han hovedsaklig går ut fra *kjærlighet* som et kjent, allment begrep og fenomen. Deretter tenker han i kraft av de allmenne begrep knyttet tett opp mot erfaringen av *bruk* og *misbruk*; uten å knytte det opp mot mer eller mindre religionsfilosofiske begrep som står i fare for å fremmedgjøre overfor dagligtale.³¹ Samtidig får han sagt noe av det samme som det mest avanserte i tradisjonen med sin skolerte tanke og tale, slik at det *tradisjonsrom* mennesker er født inn i, ikke blir borte som retorikk. Overfor kjærligheten som fenomen tenker Grundtvig sammen med seg selv, som et personlig, alminnelig og hverdagslig *eksempel* i kommunikasjon med det/ de andre i en universell kontekst, i større eller mindre grad, slik at det hele skal og kan kommunisere godt nok.

²⁹ Se særlig kap 1.4.1., *Mennesket som mikrokosmos*

³⁰ Jfr Kari Børresen: "Samsvar mellom metaseksuelt Gudsbegrep og kjønnsløs Gudlighet medfører motsetningen mellom Gudskjærlighet og seksualitet. Denne dualisme rammer både menn og kvinner, men mannsvidd samspill mellom det guddommelige og det mannlige styrker konflikten for mennesker av underordnet kjønn"; se 1.2.5.

³¹ For eksempel *nomos, eros, agape, caritas, cupiditas*

Grundtvigs salmer impliserer det noen i dag vil kalle en *lyst-* eller *driftsteori*. Menneskets lengsel, dets lyst eller drift i alle varianter – mot hverandre, mot samlende punkter inni seg selv, mot verden, i all dets mangfold, er religiøst betinget. Det religiøse er uttrykk for den enhetslengsel mot det fullkomne som mennesker bærer i seg som sin aller sterkeste og viktigste bestemmelse ved det å være menneske i verden. Det religiøse ved denne tale handler først og sist om at *godheten* har en autoritet, en begynnelse, virksomhet og mål som er overlegen *ondskap*, død og fornedrelse, symbolisert ved det aller helligste ord: Gud.

Ved å knytte kjærlighetserfaring tett til de kristne symboler for død, krenkelse, lidelse, glede og oppstandelse, nattverd og dåp - i poetisk form - korresponderer Grundtvigs kjærlighetstale med noen av de innsikter for eksempel Julia Kristeva gir uttrykk for om *kjærlighet* og *Gud*.³² På den måten ivaretar Grundtvig kristendommens vedvarende fortolkning av kors-retorikken, uten å *forherlige* korset, eller å overse den *nødvendighet* som ligger i talen om kors. Hans måte å relatere kors til oppstandelse på i salmens retorikk, ser jeg på som en særlig forbilledlig tale om erfaring knyttet til den kristelige diskurs.

Grundtvigs kjærlighetstale baserer seg på en teori om erfart, alminnelig kjærlighet. Det som med dette påstås, er at kjærligheten ikke er til å forstå i sin fulle bredde og dybde, uten det religiøse språk. Og vise versa, at det religiøse språk ikke lar seg forklare eller forstå uten de uttrykk som erfart kjærlighet finner – i ulike former. Svikter disse språk hverandre, blir både den religiøse tale om kjærlighet meningsløs og amputert, og den alminnelige tale om kjærlighet det samme. Kirken vil uten denne forståelse nødvendigvis måtte misbruke sin makt hvis og når den ikke forstår seg selv som representanter for det å fortolke kjærlighetserfaring ut fra en situasjon i lys av den kristne hovedaksiom om *Gud som kjærlighet*. De vanlige lover og script for relasjonell atferd vil svikte mennesket om de ikke tar høyde for det metafysiske ved enhver relasjon, det hellighetsaspekt som både beskytter og beforder individet overfor de andre, og omvendt.

Det kjærlige element i Grundtvigs salmer kommer til syne i selve syngende - og leseakten, og det likeverdige forhold mellom leser/ sanger og tekst, idet den blir iscenesatt. Man nærmer seg salmen, går inn i et ufullført kunstverk, og skaper den kunst som ikke er fullstendig før det synges, leses, pustes, danses, elskes. Det kan være et møte av svært varierende grad, måte og forløp; hvor det ikke er en måte som er bedre eller riktigere enn en annen, men hvor mangfoldet i de ulike møter utgjør mange variabler i salmens store rom. Man kan lese/synges en salme med alle slags holdninger, religiøse som ikke-religiøse. Det er ikke teksten selv alene eller leseren/den syngende som bestemmer graden av hengivenhet, tro, religiøsitet. Den *situasjon* som oppstår når det leses, synges, hvordan den oppleves og oppfattes av den enkelte, er avgjørende.

³² Jeg tenker her særlig på den avgjørende grenseoppgang til det *sadomasochistiske*, uten å være fanget av det, slik dette blant annet kommer til uttrykk mot slutten av kapittelet *God is Love (Tales of Love)*, hvor hun sier, s. 150: "Loving idealization is a symbolic oralization beyond sadomasochism."

Grundtvigs salmer er en fortolkning av det elskende og elskede mennesket i verden. Denne fortolkning rommer, og svarer på hvordan og hvorfor menneskets essensielle vesen, tilstand og vei gjennom tilværelsen er å finne i fenomenet kjærlighet. Det viser seg i en evne og vilje til å skape godhet, i seg selv, i kommunikasjon med andre og verden. Det gjør det mulig å få øye på bunnløs mangel, krenkende og krenket adferd. Dette livsvilkår nødvendiggjør en kontinuerlig dialog mellom mangel, tilfredstilte og forsoning i mennesket. Også forsoningen med at mennesket må leve med det som ikke lar seg forsones, i , mellom, utenfor mennesket i verden. Det handler om kunsten å akseptere deler av det fremmed i den / det andre, og i seg selv, uten å intervensjonere eller forsøke å integrere på uheldige måter.

I de, det og der man elsker, rommes former for avmakt, nederlag og sorg. Den *spenning* som oppstår, og som Grundtvigs salmer bekrefter ved stadig å gjenta at noe står på spill i gudsrelasjonen, betegner og bekrefter kanskje den mest grunnleggende *situasjon* for mennesket i verden. Det er den det handler om å erkjenne og forholde seg til i alle relasjoner, og dermed i gudsrelasjonen – som kjærlighetsrelasjon. Det tilsier at mennesket bare i kraft av kjærlighet blir klar over sine tap, sine mangler, sin tilkorkommenhet, sine splittede følelser, sin makt til å krenke seg selv, andre og verden, og sin sårbarhet for å bli krenket av seg selv, andre og verden. Denne spenning og situasjon gjør mennesket utsatt, og føder alltid komplekse følelser som gjerne oppleves som ulike grader av *ambivalens*.

Grundtvigs salmer representerer et mangfold og en nyanserikdom av dimensjoner i den kristne fromhetsdiskurs. Sterke stemmer argumenterer i vår tid for at denne retorikk allerede er død og må erstattes av et helt nytt språk. Det å skulle erstatte denne tale med helt andre metaforer for kjærlighetserfaring vil, slik jeg ser det, fortone seg som en overdreven utopi. En slik holdning overser blant annet det dypt problematiske med å sette definitive skiller i tiden mellom før og nå, særlig med hensyn til språklig kontinuitet og diskontinuitet. Det er en språklig og skadelig illusjon å tro at mennesker kan finne opp et totalt nytt språk. Noe annet er å fornye språket (avvise og akseptere språkformer), og ta inn over seg at *ordet skaper hva det nevner*.³³ Derfor blir oppgaven med å forvalte (kritisere, endre, overby) salmeretorikkens erfaringstunge tale, særlig avgjørende i vår tid. Ikke minst ved å skape nye salmetekster, som blant annet perspektiverer de gamle i kraft av nye erkjennelser av kjærlighet.

³³ Historisk sett kan ideer om å si totalt nei til en tradisjon, og å skape noe helt nytt i opposisjon til det gamle, for eksempel religiøse ideer og vaner, betraktes som forutsigbare og mer eller mindre sekulært oppfattet varianter av en kristelig milleniarisme. Jeg tenker på det som av og til betegnes som postkristne alternativ, hvor for eksempel det kvinneundertrykkende i religionen tas så alvorlig at det ikke lenger er mulig å stå inne for noe i det historiske rom man er født inn i, og derfor må endre så *totalt* som mulig. I salmetradisjonen er det slik at den i all sin tradisjonsbundethet også er åpen for og avhengig av at det skapes nye salmer, nye uttrykk for den situasjon mennesket i verden befinner seg i i dag. I slike uttrykk vil dobbeltheten synes, *noe* er helt nytt, *noe* kommuniserer med det gamle. Salmer endrer og kritiserer langsomt og forsiktig, men dypt og alvorlig. I Grundtvigs terminologi kalles det blant annet *gjenfødelse*; altså en *rennansse*.

4.3. Hjertets teologi. Og en doksologisk metode?

*Menneskehjertet er det vidunderligste, Gud har skabt; thi det er saa lidet, at det kan rummes i et Menneskebryst og dog saa stort, at det kan rumme hele Himlen, hele Helvede og sædvanlig noget af bægge!*³⁴
Grundtvig

Siden jeg mener å ha pledert for en lesning av salmer som tar inn over seg nødvendigheten av å synge skjønt, sant og godt om livet – som hellig – i kraft av en situert, kjønnnet kjærlighetsdiskurs, er det naturlig å utvide avhandlingens konklusjon med min egen spissformulerte påstand om behovet for en *hjertets teologi*.

En slik teologi vil av gode grunner føre videre mange av Grundtvigs innsikter og fortjenester,³⁵ idet den underlegger også hans salmer et dekonstruktivt og et rekonstruktivt blikk i kraft av en situert kjærlighetsdiskurs i dag.

Denne diskurs føres på kjente og ukjente arenaer, og er et felles produkt av samtiden. Jeg kan bare antyde – som representant for egen tid, noe av det en *hjertets teologi* må kjenne seg forpliktet på, som sak.

Hjertets teologi må forholde seg til mennesket som et relasjonelt, kjønnnet kjærlighetsvesen i ulike relasjonelle modeller, hvor talen om Gud og mennesket/livet har et innhold som fyller kategoriene *sant, stort, skjønt, godt* med innhold.³⁶ Den må altså forholde seg til hva som er sann tale om mennesket, til en estetikk, og en etikk. Det må den gjøre på historisk bevisste premisser, på en situert og kroppsliggjort tenkemåte.

Den må finne, skape og gjenskape det språk som kan bære dette innhold i overenstemmelse med en situert kjærlighetsdiskurs. Dette språk kan ikke skille skarpt mellom genre, fordi det hellige ikke lar seg fange av språklige spille-regler. Dette språk må ta inn over seg både kvinner og menns og barns syn på seg selv, verden og hverandre – i ulike etnisk/ religiøse kontekster - som bilder av det hellige.

For di Grundtvig ikke hadde et sentimentalt syn på følelser, men tok dem på ramme alvor, slik romantikerne gjorde! krever han et presisjonsnivå og en fleksibilitet i talen om følelser som er utpreget, og ikke minst tydelig i hele Sang-Værket. Denne *følelsenes teologi* er en underkjent del av den teologiske tradisjon. Selv om den blir ivaretatt i de religionspsykologiske diskurser, fortjener den enda mer oppmerksomhet i de alminnelige teologiske fagdisipliner. Å tale unyansert og forenklet om følelser og kjærlighet, er uvitenskapelig og reduksjonistisk. Det kan man for eksempel se når et borgerlig kirke- og vitenskapsideal altfor lenge har sensurert det Roland Barthes kaller *lysten ved teksten*, og dermed underkjent *kjærlighetens diskurs*; dens makt og virkelighet også i fagtradisjonene.

³⁴ Sitert i Steen Johansen/ Henning Høirup, *Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig*, 1948, s. 229 (Grundtvigs tale, skrevet ned av Morten Eskesen)

³⁵ I min artikkel om Grundtvig i Eliade (red.), *Encyclopedia of Religion*, som blir utgitt i en revidert utgave av dette oppslagsverket mot slutten av 2004 i USA; bruker jeg min avhandling og dermed *hjertets teologi* for å vise i kortversjon hvordan denne fortolkningsstrategi kommuniserer Grundtvigs anliggender i en lokal og global kontekst i dag.

³⁶ Den må blant annet reflektere både hetero og homo-forbindelser.

Når teologi ikke skilles fra fromhet, og heller ikke fromhet fra teologi, og teologi og psykologi ikke er totalt forskjellige språk, får teologien den følelsesyldige og det nyanserte språk for følelser som den fortjener og trenger for å være god (nok) teologi, mens kjærlighetsspråket ikke forblir inaktivt, sensurert og dermed umodent eller altfor grovsortert eller dualistisk i sine former.

Hjertet hos Grundtvig er ikke et idyllisk sted, det rommer menneskets aller ynkeligste egenskaper og onde kilder, samtidig som det er kilde til et hav av godhet, mening og skaperkraft. Det er et mikrokosmos, som speiler *alt*. Som verden ellers, har det sitt eget *dødsrike* som bare gradvis kan åpne for livets lys. Grundtvig gikk ned i sitt eget hjertes dødsrike, og i sin kulturs hjertes dødsrike for å bli kjent med seg selv og *det felles*, for å berøre de smertepunkt som ved kyndig berøring i sin tur gir fra seg energi til nytt liv i verden. Det er forbilledlig for en *hjerlets teologi*.

Grundtvig tok et skritt videre, et svært krevende skritt, i retning av det mer gjensidige og likeverdige, som kjønnen biledtale i den protestantiske tradisjon. Noen må ta skrittene videre til stadig større likeverdighet og gjensidighet. Noen må dikte videre, med kjærlighetens dobbeltbevegelse: modig åpenhet og kritisk oppmerksomhet, som man jo av alle grunner har og må ha i alle kjærlighetsforhold!

En *hjerlets teologi* må tale ut fra og inn mot både enkelthjertes og de kollektive hjertebånd i ulike enheter: familie, vennskap, erotiske forbindelser, arbeidsfelleskap, nasjonale og overnasjonale enheter. Målet er en *vennlig vekselvirkning*.

Det er viktig å bringe den kristne salmeretorikk og Grundtvigs retorikk i en mer fruktbar dialog med diskursen kjønn og teologi. - Slik at det kan befordre de politiske valg, liturgiske avgjørelser og nyskapninger som må til for at det skal kunne være mulig å *syngesant, godt og skjønt om mennesket i verden* – også for oss og de som kommer etter oss.

Vi trenger en *hjerlets teologi* om kjærlighet som ikke privatiserer, isolerer og romantiserer kjærligheten, men som lærer, ikke minst av romantikerne (!) å ta den langt mer alvorlig som makt, metafor og mangfold innenfor en teologisk diskurs, med et konsekvent dialogisk blikk overfor andre faglige diskurser. Menneskekroppen er hovedfokus, og *hjertet* derfor presis metafor for denne kjærlighetstale. Vi trenger det både for å identifisere, kultivere og verdsette livskreftene, og ikke mindre for å avsløre nevnelige og unevnelig misbruk som følger i kjølvannet av kjærlighet som maktfaktor i alt levd liv; fra de aller minste enheter (kroppen som mikrokosmos) til de universelle og globale aspekt ved kjærlighetens makt og avmakt. Ikke minst trengs slike teologiske øvelser i bestrebelsene på å finne egne og felles utgangspunkter i dialog med andre religioner og livssyn. Jeg tror at kjærlighet som fenomen er det mest sentrale utgangspunkt i en slik sammenheng.

Det aller viktigste vi kan lære av Grundtvig, er å etterligne hans lidenskapelige *evne til å identifisere ekte kjærlighet* alltid og overalt, på ventede og uventede steder. Som representanter for kirkens (*de levende Stene*) vesentligste oppgave med å forvalte det hellige *rett og rent*, er

kjærlighet det sentrale fenomen. - Til ære for mennesket, for Gud, og den kjønnsbestemte kjærlighetsrelasjon som binder sammen.³⁷

En hjertets teologi trenger en doksologisk metode. Hvis jeg skulle karakterisere Grundtvigs teologiske metode i ett ord, vil ordet doksologisk være det mest treffende. Å dyrke og foredle en slik metode ser jeg på som en av teologiens viktigste oppgaver i dag. I kortversjon handler dette om å finne det språk som skal til for å fastholde nødvendigheten av å fordype seg i menneskets, Guds og livets *godhet* på en kroppslig/kjønnset, ekspressiv måte (f.eks. sang/lovsang). Videre å fokusere på det livgivende og lovsyngende (ekstatiske) prinsipp *før* det tilintetgjørende og klagesyngende, i bevissthet om at de utgjør en ubrytelig helhet. En slik metode har ingen særskilt litterær genre, fag eller grep som sine kjennetegn, og kan best identifiseres gjennom sin grunnholdning og sin virkning.

4.4. Postludium: Ode til klokkestøperen Grundtvig – fra en av mine stemmer

Med sitt *Sang-Værk* støpte Grundtvig en nordisk/universell kirke-klokke som fikk de orientalsk-europeisk-nordiske salmene til å klinge enda skjønnere, sannere og sterkere enn de hadde gjort fra før, også i Norge. Hans dype og dyrt kjøpte lyst til å vekke det stumme, dype lag i folket til å berøre sin slumrende glede og å *klare* sin stemmeklang; minner på mange måter om Tarkovskijs film *Andrej Rubljov*, hvor klokkestøperen ser det krigsherjede folkets tristhet som sin egen, gir alt for å gi folket tilbake det tapte, og selv synker utmattet sammen etter en bedrift han gjorde uten å besitte klokkestøpernes laugshemmelighet.³⁸ Slik og bare slik ga han den dypt anfektete ikonmaleren Andrej Rubljov tilbake sin evne til å male tros-bilder; og folket dets selvbevissthet. Analogt gjør Grundtvig med sitt *Sang-Værk* det samme, idet han – i mine øyne - våger troens bevegelse (*de 7000 fanners dyp*) et helt liv, ikke i motsetning til den/de/det andre, men som en bekreftelse av troens allmenne vesen og væremåte i en hellig verden og flertydig virkelighet.

Noen går ekstra dypt ned, for sin egen del og for andres, for å finne igjen det *umistelige: Gledens* skjønne, gode og sanne ansikter og evigvarende klang.

Jeg står etter mitt arbeid med Grundtvigs tekster i god gjeld til hans symfoniske tale om det gode i mennesket og verden, ikke minst som nødvendig bakgrunn for talen om det onde i mennesket og verden.

Min hyllest er også ment som et tegn på hvor viktig det kan være *å tale med de døde*, ofte og på ramme alvor, *leve seg inn i levd liv*. Tekster er livsopplysende når begge parter har noe å gi og å

³⁷ Det forsøkte jeg å antyde allerede ved ingressen i innholdsfortegnelsen fra salmen *Christi Kirkes Alderdom*. Hvis ikke mennesket beskyttes av Gud i livet, slik elskende beskytter hverandre, mister både den ene og den andre parten sin verdighet og ære. Menneskets ære er Guds ære, og Guds ære er menneskets; på kjærlige (kroppslige, relasjonelle, kjønnede og prosessuelle) premisser i levd liv.

³⁸ Dvs. at han ikke hadde *tilstrekkelig* kvalifikasjoner for oppgaven, noe som derfor i situasjonen krevde en form for ulydighet og evne til å gi alt. Analogt kan man si at han var uten den "korrekte" tro, men nettopp derfor kunne komme i berøring med troens dypeste hemmelighet, i stand til å gjøre troens aller vanskeligste og samtidig uunnværlige dobbeltbevegelse.

si hverandre. Mitt befolkede kvinnelige jeg og Grundtvigs befolkede mannlige jeg har ikke hatt noen kjedelig samtale gående, sett fra min kant! Men truende tørketider har det vært... Grundtvigs talemåter har gitt denne leser og samtalepartner store utfordringer, uerstattelig lyst, glede og ære. Aller mest i jakten etter et situert og universelt kjærlighetsspråk; et som tåler dødens mange brutale talemåter og livets like *provokative* sannheter om *godhet* uten å miste de tegn som formidler mellom maktene og gir autoritet til livets godhet. Hans talemåter er slik *gode åk*, og *gavnlige byrder* skal være...

Bibliografi

Hovedtekster:

Grundtvig, *Sang-Værk til den Danske Kirke*, København 1837

Grundtvig, *Sang-Værk*, I – VI (SV), Thomsen, Balslev m fl. (red.), København 1944-1964¹

Grundtvig, *Kristenhedens Syøstjærne*, København 1860/1883

Grundtvigs præker:

Begtrup, Holger (red.), *N.F.S.Grundtvigs Vartov-Prædikener 1839-1860*, København 1924

Grundtvig, *Prædikener*, Brandt, C.J.(red.), *Grundtvigs Prædikener i Frederikskirken 1832-39*, København 1883

Clausen-Bagge (red.), *Grundtvigs Kors-Prædikener fra tiden 1839-1860*, København 1925

Brandt, C.J.(red.), *Grundtvigs sidste Prædikener i Vartov Kirke 1861-1872*, I og II, København 1880

Brandt, C.J.(red.), *Kirkelige Leilighedstaler af N.F.S.Grundtvig*, København 1877

Thodberg, Christian (red.), *Grundtvigs Prædikener*, 1-12, København 1983-1986

Samleutgaver, Grundtvig-tekster:

Begtrup, Holger (red.), *N.F.S.Grundtvigs Udvalgte Skrifter*, I –X, København 1909 (GUS)

Grundtvig, Svend (red.), *Grundtvig, Poetiske Skrifter*, I –IX, København 1880-1930

Brandt, C.J. (red.), *Grundtvig, Kirke-Salmebog, Festsalmer*, København 1894 (18.opplag)

Borup, Ernst/Schröder, Frederik (red.), *Haandbog i N.F.S.Grundtvigs Skrifter*, II, *Folkelige Grundtanker*, København 1930

Borup, Ernst/Schröder, Frederik (red.), *Haandbog i Grundtvigs Skrifter*, III, *Kristelige Grundtanker*, København 1931

Albeck, Gustav (red.), *N.F.S.Grundtvigs Dag-og Udtogsbøger*, II, København 1979

Jensen, Jørgen I (red.), *Historie og kristendom. En Grundtvigantologi*, Danmark 1983

Andre tekster av Grundtvig:

Grundtvig, *Nordens Mytologi*, København 1808/1832

Grundtvig, *Nytaarsnat*, København 1810, (GUS II, s. 50)

Grundtvig, *Roskilde-Riim*, København 1814

Grundtvig, *Roskilde-Saga til Oplysning af Roskilde-Riim*, København 1814

Grundtvig, *Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng*, København 1812, 1814

Grundtvig, *Udsigt over Verdens-Krøniken fornemmelig i det Lutherske Tidsrum*, København 1817

Grundtvig, *Danne-Virke*, København I-IV, 1816-1819

¹ I noen ytterst få tilfeller har jeg sitert fra utgaven fra 1883 (4.utg.)

- Grundtvig, *Danmarks Krønike af Saxo Grammaticus*, København I-III, 1818-1823
- Grundtvig, *Norges Konge-Krønike af Snorre Sturlesøn*, København I-III, 1818-1823
- Grundtvig, *Af Brevvekslingen mellem Nørjylland og Christianshavn*, 1824 (GUS IV, s. 228-236)
- Grundtvig, *Kirkens Gienmæle*, København 1825
- Grundtvig, "Høimesse-Psalmer til Kirkeaarets Helligdage af B.S.Ingemann", *Theologisk Maanedsskrift*, 1825
- Grundtvig, "Psalmer og aandelige Sange udgivne af P.A.Fænger, Præst", *Theologisk Maanedsskrift*, 1827
- Grundtvig, *Krønike-Riim til Børnelærdom*, København 1829
- Grundtvig, "Om Det Ny Testamente i Grundproget eller Om Alcala-Texten og Bibel-Kritiken", *Nordisk Kirke-Tidende* nr. 52-55, 1837
- Grundtvig, *Haandbog i Verdens-Historien*, I-III, 1833-36, København 1843
- Grundtvig, *Græsk og Nordisk Mythologi for Ungdommen*, København 1847
- Grundtvig, *Den Christelige Børne-Lærdom*, København 1868
- Grundtvig, *Kirkelige Oplysninger især for Lutherske Christne*, København 1870
- Grundtvig, *Kirke-Speil*, København 1871
- Grundtvig, "Danskere og Nordmænd", *Haandbog i Verdenshistorien II* (Holger Begtrup VII, s. 42-89)
- Grundtvig, "Gammel nok jeg nu er blevet" (GUS X, s. 576-577)
- Grundtvig, "Kirken som Politi" ("Frisprog mod H.H.Hr Biskop Mynsters Forslag til en ny Forordnet Alterbog"), (Borup/Schrøder, III s. 286, udtag)
- Grundtvig, "Taler på Marielyst Højskole 1856-1871" (Johansen, Sten, *N.F.S.Grundtvig. Taler paa Marie lyst Højskole 1856-71*, København 1956)
- Grundtvig, "Fra Vennemødet 1868" (GUS X, s. 560-561)
- Grundtvig, *Dansk Ravne-Galder*, 1860, (GUS X, s. 363-384)

Sekundærlitteratur:

- Anderaa, Gjøa Kristine, *Osculum. Kysset som teologisk symbol hos Bernhard av Clairvaux*. Spesialoppgave i kirkehistorie til teologisk embetseksamen, Teologisk Fakultet, Oslo 2002.
- Aarnes, Sigurd Aa, *Historieskriving og livssyn hos Grundtvig. En undersøkelse av to-verdensmotivet i verdenskrønike*. Bergen/Oslo 1960
- Aarsbo, Jens, "Sprogmeisteren, - om Grundtvigs sprog og salmediktning", *Hymnologiske Meddelelser*, 1987, 3-4, s. 115-173
- Aasen, Kirsti, "Helt kun i Mand og Kvinde. Grundtvigs tanker om den fruktbare dobbelthet.", *Kirke og Kultur*, 4/1991, s. 361-369
- Adamsen, Abraham, "Herder og Grundtvig: sonderinger", *Grundtvig-Studier*, 2001, s.166-191
- Adorno, Theodor W, Kjell Eyvind Johansen m.fl.(red.), *Essays i utvalg*, Oslo/Gjøvik 1976
- Allchin, Arthur Macdonald, *N.F.S.Grundtvig, An Introduction to his Life and Work*, Aarhus 1997

- Allchin, Arthur Macdonald, *Grundtvigs kristendom, Menneskeliv og Gudstjeneste*, Aarhus 2002
- Andersen, Kirsten M. (red.), *Et kor af stemmer. Tematiske læsninger i salmebogen*, Fred. eriksberg 1997
- Appel, Elin, *Kvindens genmæle*, København 1978
- Amsberg, Kiki/ Aafke Steenhuis, *Kærlighed og magt*, København 1982/1983
- Arndal, Steffen, *Den store hvide Flok vi see: H.A. Brorson og tysk pietistisk vækkelsessang*, Odense 1989
- Arnold, Gottfried, *Das Geheimnis der göttlichen Sophia*, 1700, Stuttgart 1963
- Ariés, Philippe, *Centuries of Childhood*, New York 1962
- Augustin, *Confessiones*, James J. O'Donnell, *Augustine, Confessiones. Introduction and Text*, 1992.
Torben Damsholt, *Augustins bekendelser*, Danmark 1998 (3. utg.)
- Auken, Sune, *Eftermæle. En studie i den danske dødedigtning fra Anders Arrebo til Søren Ulrik Thomsen*, København 1998,
- Bach-Nielsen, Carsten/Balling, Jakob, *Kirken af levende stene, Den grundtvigske tradition i dansk kirkehistorieskrivning*, København 1994
- Bale, Kjersti, *Om melankoli*, Oslo 1997
- Balling, Jakob, "Nedfarten til dødsriget", *Grundtvig-Studier*, 2001, s. 70-75
- Balslev- Clausen, Peder, "Mødrene-Arv fra Paradis. Om Grundtvigs kvindesalmer i Den Danske Salmebog", *Præsteforeningens Blad*, 1987 (20), s. 381-394
- Balslev-Clausen, Peder, "Det kvindelige som motiv i Grundtvigs *Sang-Værk* (1837)", *Hymnologiske Meddelelser*, 1983, nr. 4, s. 245-270, og 1984, nr.1-2, s. 3-24
- Barthes, Roland, *Fragments d'un discours Amoureux*, 1977, overs. *Fragmenter av kærlighetens språk*, Oslo 2000
- Barthes, Roland, *Le Plaisir du Texte*, 1973, overs. *Lysten ved Teksten*, Oslo 1990
- Barthes, Roland, *Mytologier. Om "mytene" i den moderne tids hverdag*, 1957/ Oslo 1991
- Beavouir, Simone, *Det annet kjønn*, 1949/Oslo 1970
- Beckett, Samuel, *En attendant Godot*, 1952, *Mens vi venter på Godot* (overs.), *Skuespill*, Oslo 1968
- Beckman, Ninna Edgardh, "Guds tal eller vårt, Vägar bortom ett inklusivt gudstjänstspråk", Sven-Åke Selander (red.), *Svenskt Gudstjänstliv*, Årgang 78/2003, *Liturgi och språk*, s. 24-47
- Behrendt, Poul, *Viljens former. Augustin – Goethe – Grundtvig*, Danmark 1974
- Bekker-Nielsen m.fl. (red.), *Stykkevis og delt, 5 Essays om Grundtvig og grundtvigianisme*, Århus 1986
- Bennike, Holger, *Bibelen i Salmebogen*, København 1975
- Berg Eriksen, Trond, *Budbringerens overtak, perspektiver på skriftkulturen*, Oslo 1987
- Berg Eriksen, Trond, *Briste eller bære. Posthistoriske anfektelser*, Oslo 1990
- Bergstedt, Bosse, *Den livsupplysande texten*, Stockholm 1998
- Bernanos, Georges, *Journal d'un Curé de Campagne*, 1936, overs. *Underet i de tomme hender*, Oslo 1966
- Bjerg, Svend, *Den kristne grundfortælling*, Aarhus 1981

- Bjørkvold, Jon Roar, *Det musiske menneske, barnet og sangen, lek og læring gjennom livets faser*, Oslo 1989/2001
- Blix, Elias, *Med Jesus vil eg fara*, i *Norsk Salme Bok*, 1985, nr.418
- Borum, Poul, *Digteren Grundtvig*, København 1983
- Bourdieu, Pierre, *Symbolsk makt*, 1994/Oslo 1996
- Brorson, Hans Adolf, *Troens Rare Klenodie, med Svane-Sang*, Danmark 1739/1915
- Brandt, Per Aage, *Maurice Merleau-Ponty, Om sprogets fænomenologi – udvalgte tekster*, København 1999
- Brümmer, Vincent, *The Models of Love, a Study in philosophical Theology*, Cambridge 1993
- Bugge, K.E., *Skolen for Livet. Studier over N.F.S.Grundtvigs pædagogiske tanker*, København 1965
- Bugge, K.E., *Spor i sne*, Danmarks Lærerhøjskole 1999
- Butler, Judith, "Imitasjon og kjønnsulydighet", *Agora (journal for metafysisk spekulasjon)*, nr 4/00-1/01, s. 68-90
- Bynum, Caroline Walker, "The complexity of Symbols", Twiss&Conser (red.), *Experience of the Sacred.*, Hanover 1992, s. 265-273
- Børresen, Kari, "Augustin (354-430) og Thomas Aquinas (1225-1274). Kvinnebilde, mannsbilde og Gudsbylde", Linda Rustad / Hilde Bondevik (red.), *Kjønnsperspektiv i filosofihistorien*, Oslo 1999, s. 53-62
- Camp, Claudia V, *Wisdom and the Feminine in the Book of Proverbs*, Decatur 1985
- Cavell, Stanley, *Erfaring og det hverdagslige*, 1969/1988/Oslo 1998
- Christ, Carol P., "Why Women Need the Goddess: Phenomenological, Psychological, and Political Reflections", Christ/Plaskow, *Womanspirit Rising: A Feminist Reader in Religion*, San Fransisco 1979, s. 273-287
- Christensen, Bent, *Omkring Grundtvigs Videnskab, en undersøgelse af N.F.S.Grundtvigs forhold til den erkendelsesmæssige side af det kristeligt nødvendige livsengagement*, Danmark 1998
- Christensen, Johannes H., "Poesi og teologi hos Grundtvig", *Efterklange, et Grundtvig-seminar*, København 1983, s. 154-176
- Chung, H.K., *Struggle to be the Sun Again, Introducing Asian Women's Theology*, New York 1990
- Clark, Mary T, *An Aquinas Reader*, London 1974
- Cixous, Héléne, *Nattspråk*, Sissel Lie (overs.), Oslo 1996
- Coen, Stanley J., *Between Author and Reader: a psychoanalytic Approach to Writing and Reading*, New York 1994
- Corian, E.M., *Tårer og hellighet*, 1987/ Oslo 1996
- Daly, Mary, *Beyond God the Father. Towards a Philosophy of Women's Liberation*, London 1973/1986
- Demandt, Alexander, *Metaphern für Geschichte, Sprachbilder und Gleichnisse im Historisch-Politischen Denken*, München 1978
- Derrida, Jacques, *Khôra*, Paris 1993
- Duby, G./Perrot, M., *Power and Beauty. Images of Women in Art*, London 1992

- Durkheim, Émile, *Elementary forms of Religious Life*, Glencoe 1915/Oxford 2001
- Dyrkøb, Jan Ulrik (red.), *Brorson. En bog i 300-året for salmdigterens fødsel*, Frederiksberg 1994
- Elbek, Jørgen, *Grundtvig og de græske salmer*, København 1960
- Elbek, Jørgen, "Nyaars-Morgen", *Grundtvig-Studier*, 1964, s. 30-47
- Eliade, Mircea, *Das Heilige und das Profane*, Hamburg 1957, overs. *Det hellige og det profane*, Oslo 1969
- Eliade, Mircea, *Patterns in comparative Religion*, London 1958 (overs.)
- Elm, Ebbe, *Nærværsmotiver i Grundtvigs Sang-Værk. Grundtvigs salmer læst som poetisk teologi. Om sammenhængen mellem billedsprog og liturgi som forudsætning for forståelsen af 'Ordet der skaber, hvad det nævner'*. Praktisk Teologisk Speciale v/institut for Kirkekundskab, Teologisk Fakultet, Århus 2002
- Engberg, Poul, *Grundtvig mellem Øst og Vest, Mellem Sofia og Ratio*, Danmark 1993
- Engdahl, Horace, *Den romantiska texten*, Stockholm 1986
- Engelbretsdatter, Dorte, *Samlede skrifter (Sjælens Sang-Offer)*, 1681/Oslo 1999
- Engelsman, Joan Chamberlain, *The Feminine Dimension of the Divine*, Illinois 1987
- Eshel, H. and J. Strugnell, "Alphabetical Acrostics in Pre-Tannaitic Hebrew", *Catholic Biblical Quarterly* 62 (2000), s. 459-80
- McFague, Sallie, *The Body of God. An Ecological Theology*, London 1993
- McFague, Sallie, *Metaphorical Theology, Models of God in Religious Language*, Philadelphia 1982
- McFague, Sallie, *Modeller af Gud*, 1987/Danmark 1991
- Ficino, Marcilio, *Über die Liebe oder Platons Gastmahl*, Hamburg 1984
- Fiorenza, Elizabeth Schüssler, *But She said*, Boston 1992
- Flynn, Elizabeth A./Schweickart, Patrocinio P. (red.), *Gender and Reading: Essays on Readers, Texts, and Contexts*, Baltimore 1986
- Folkehøjskolens Sangbog*, Danmark 1930
- Foucault, Michel, *Diskursens orden*, 1970/Oslo 1999
- Franzén, Karin, *Att översätta känslan. En studie i Julia Kristevas psykoanalytiska poetik*, Stockholm/Stehag 1995
- Frye, Northrop, *The Great Code. The Bibel and Litterature*, San Diego/New York/London 1981/1983, overs. *Den store kode. Bibelen og litteraturen*, Århus 1992
- Gregersen, Nils Henrik, "Mennesket som mikrokosmos, Grundtvigs store digt om *Menneske-Livet*", *Grundtvig-Studier*, 2000, s. 75-104
- Grell, Helge, *Skaberordet og billedordet, studier over Grundtvigs teologi om ordet*, København 1980
- Giddens, Anthony, *Transformation of Love in modern Society*, Oxford 1992
- Good, Deirdre J, *Reconstruction the Tradition of Sophia in Gnostic literature*, Atlanta 1987
- Grønbaek, Villiam, *Psykologiske tanker og teorier hos Grundtvig*, København 1951

- Hansen, Niels Buur, "Mennesket i verden, verden i mennesket", Ove Korsgaard, *En Orm – en Gud, Om mennesket i verden*, Odense 1997, s. 63-77
- Heggem, Synnøve, *Kirkens kvinne-like navn i Grundtvigs salmebilde*. Hovedoppgave i kirkehistorie ved Teologisk Fakultet, UIO, 1991
- Heggem, Synnøve, "Salmetradisjon og bruderetorikk", Solberg/Baklid/Fjågesund (red), *Tekst og tradisjon, M.B.Landstad 1802-2002*, HiT(Høgskolen i Telemark) skrift 4/2003, Porsgrunn 2003, s. 47-77.
- Heggem, Synnøve, "Å gå ned i sitt eget hjertes dødsrike", *St.Sunniva*, 1-2002, 10.årg., s. 27-38
- Heggem, Synnøve, "Nikolai Frederik Severin Grundtvig", Lindsay, Jones og Eliade, Mircea, *The Encyclopedia of Religion*, 1-16 [2. edition], Detroit, 2005
- Helweg, Hjalmar, *N.F.S.Grundtvigs Sindsygdøms*, København 1932
- Helweg, Lise, "Til glæde for Graad – Om V-strukturen i Grundtvigs *håbssalme*", Chr. Thodberg (red.), *For Sammenhængens Skyld*, 1977, s. 247-260
- Henningsen, Hans, "Synet på natur og historie hos Grundtvig og Løgstrup", *Grundtvig-Studier*, 1994, s. 92-107
- Holm, Anders, *Historie og efterklang, en studie i N.F.S.Grundtvigs tidsskrift Danne-Virke*, Odense 2001
- Holm, Søren, *Mythe og kult i Grundtvigs salmedigtning*, København 1955
- Holter, Stig Wernø, *Kom, tilbe med fryd. Innføring i liturgikk og hymnologi*, Oslo 1991
- Huizinga, J., *Homo Ludens, a Study of the Play Element in Culture*, Boston 1944/55
- Hygom, Thomas, *Svanesang*, i *Hans Thomissøns Psalmebog*, København 1569
- Høirup, Henning, *Grundtvigs syn på tro og erkendelse*, København 1949
- Irigaray, Luce, *I Love To You. Sketch of a Possible Felicity in History*, New York 1996
- Irigaray, Luce, *Et l'une ne bouge pas sans l'autre*, 1979, overs. Og den ene bevæger sig ikke uden den anden, Charlottenlund 1985
- Jakobsen, Anders-Christian L., "Grundtvig og Irenæus", Jakobsen, Anders-Christian L. (red.), *Irenæus, Mod kætterne*, Frederiksberg 1999, s. 72-88
- Jensen, Erik Krebs, "Hjertets Gudbilledlighed", Chr. Thodberg, *For Sammenhængens Skyld*, Århus 1977, s. 65-97
- Jensen, Erik Krebs, *Moderskabet – skæbne, straf eller frelse?*, opgave til teologisk embedseksamen, Århus, 1976
- Jensen, Jørgen I. & Nielsen, Erik A.(red.), *Efterklange – et Grundtvig-seminar*, Århus 1883
- Jensen, Jørgen I. , "Universitetet synger. Videnskaben og det musiske", Per Warming (red.), *Fremtidens Videnskab. En debatbog om Grundtvigs videnskabssyn og vor tid*, København s. 126-142
- Jensen, Jørgen I., "Det hymniske", *Hymnologiske Meddelelser*, 1991.1, s. 29-39
- Johansen, Steen&Høirup, Henning (red), *Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig*, København 1948
- Johnston, William, *Mystical Theology. The Science of Love*, New York 1995
- Jonas, Uffe, "Det håndgriplige selv. Grundtvigs lære om sanserne", 2001. privat kopi av upubliseret artikkel. Har sirkulert som arbeidspapir v/Grundtvig-Akademiet, Vartov, København, s. 1-23

- Jordheim, Helge, *Lesningens vitenskap: Utkast til en ny filologi*, Oslo 2001
- Jung, C.G., *Människan och hennes symboler*, London 1964/1991
- Jørgensen, Henriette Hauritz, *Grundtvigs syn på kirkens kvindelighed undersøgt med henblik på menighedens moderrolle og sammenhængen mellem Eva og Maria*. Speciale, Danmark 2000
- Jørgensen, Theodor, *Korset i Altet*, Frederiksberg 1995
- Kemp, Malone, "Grundtvigs oversettelse av Beowulf", *Grundtvig-Studier* 1960, s. 7-26
- Kemp, Peter/Kristensson, Bengt, (red.), Ricoeur, Paul, *Från text till handling*, Stockholm 1988
- Kierkegaard, *Kjerlighedens Gjerninger*, København 1847/2000
- King, Ursula, *Christian Mystics. Their Lives and Legacies throughout the Ages*, New Jersey 2001
- King, Ursula, *Christ in all Things. Exploring Spirituality with Teilhard de Chardin*, London 1997
- Kingo, Thomas, "Hiertesuk", *Aandelig Siunge-Kor I-II*, København 1686/1893, s. 136-137
- Kofoed, Niels, *Grundtræk af en europæisk Æstetik*, København 1994
- Kofoed, Niels, *Myte og Intellekt*, København 1968
- Korsgaard, Ove, *En Orm – en Gud, Om mennesket i verden*, Odense 1997
- Kristeva, Julia, *Etrangers a nous-memes*, Fayard 1988, overs. *Strangers to Ourselves*, 1991
- Kristeva, Julia, *Tales of Love*, New York 1983
- Kristeva, Julia og Clément, Cathrine, *The Feminine and the Sacred*, New York 2001
- Kristeva, Julia, *Stabat Mater och andra texter* (i urval av Ebba Witt-Brattström), Falköping 1990
- Kövecses, Zoltan, *Methaphors of Anger, Pride and Love: a lexical Approach to the Structure of Concepts*, Amsterdam 1986
- Lange, Nynne, *Christenhedens Syostjerne. En større afhandling om Grundtvigs digtkreds 'Christenhedens Syostjerne': dets innhold, historiesyn, tilblivelseshistorie og konsekvens*. Speciale i kirkehistorie, København, 1998
- Langholm, Siri, *Av Smertens Lyst...et kritisk blick på noen moderne feministklassikere*, Oslo 2001
- Larsson, Edvin, "Jesus – förebild på nytt? Efterföljdstankens betydelse för den europeiska människan", Mogstad/Østnor, *Forankring og forandring. Verdier for det nye Europa. Festskrift til Ivar Asheim*, Oslo 1992, s. 97-111
- Larsen, Ejvind, *Det levende ord*, Danmark 1983
- Lorris, Guillaume de, *Roseromanen*, (1200-tallet), gjendiktet av Helge Nordahl, Oslo 1997
- Lundgreen-Nielsen, Flemming, *Grundtvig. Skæbne og forsyn. Studier i Grundtvigs nordisk-romantiske Dramatik*, København 1965
- Lundgren, Eva og Vederhus, Inger, "...når verdens horelatter blir til brudens frydegråt" i Lundgren, Eva (red.), *Den bortkomne datter. Kvinneteologi, kvinnefrigjøring og teologikritikk*, Oslo 1982, s. 124-130.
- Lützhøft, Julie, "N.F.S. Grundtvigs forhold til Constance Leth og Marie Toft", liten oppgave, Danmark 2000
- Malone, Kemp, "Grundtvigs oversettelse av Beowulf", *Grundtvig-Studier*, 1960, s. 7-26

- Marion, Jean-Luc, *Etant donné: Essai d'une phénoménologie de la donation*, 1997, overs. *Being Given, toward a phenomenology of givenness*, California 2002
- McDannell, C/Lang, B, *Heaven. A History*, New Haven and London 1988
- Melchior-Bonnet, Sabine, *The Mirror. A History*, New York/London 1994/2002
- Merleau-Ponty, Maurice, *Phénoménologie de la Perception*, Paris 1945
- Merleau-Ponty, Maurice, *Kroppens fenomenologi*, 1945/ Oslo 1994
- Meyer, Siri, Soleim, Kjell Roger (red), *Kjærlighets-symposiet*, Oslo 1997
- Moi, Toril, *Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori*, Trondheim 1998
- Moi, Toril, "Jeg er en kvinne. Det personlige og det filosofiske", *Agora*, 4/2000-1/2001, s. 90-118
- Moser, Tillman, *Gudsforgiftning*, 1976/Oslo 1979
- Mowinckel, Sigmund, *Offersang og sangoffer, Salmediktningen i Bibelen*, Oslo 1951/1980
- Mowinckel, Sigmund, "Salmeboken og gudstjenestesalmen", *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 1927, s. 145-185
- Michelsen, William, *Tilblivelsen af Grundtvigs historiesyn*, København 1954
- Mortensen, Morten, "Helligånden, Guds røst på jord", Chr. Thodberg (red.), *For Sammenhængens Skyld*, Århus 1977, s. 37-64
- Müller, Heinrich, *Himmelsk Kjærlighedskys, Sand Christendoms-Øvelse, Flydende af Erfaringen om Guds Kjærlighed. Betragtninger af Dr Heinrich Müller*, 1674/ Stavanger 1860
- Newman, Barbara (red.), "Introduction", Saint Hildegard of Bingen, *Symfonia. A critical Edition of the Symphonia armonie celestium revelationum*, Itacha, New York 1988, s. 1-63
- Newman, Barbara, *Sister of Wisdom, St.Hildegard's Theology of the Feminine*, Los Angeles 1987
- Nielsen, Erik A., "En dråbe stærk", *Hvad Fatter gør, Festskrift til Erik Dahl*, Danmark 1982, s. 334-350
- Nielsen, Erik A., "Pietismen og kønsrollerne", *Hymnologiske Meddelelser*, 1980 (3), s. 188-207
- Nielsen, Erik A., "På Salmens Tone-Stige", kronikk i *Kristeligt Dagblad* (Danmark), 8.10.1983
- Nielsen, Erik A., "Sang-Værk til den danske kirke. Fortællingen om en titel", *Teologi og tradition. Festskrift til Leif Grane*, T.Grosbøll m.fl. (red.), Danmark 1988, s. 194-212
- Nielsen, Erik A., *Solens Fødsel, seks teser om kristendommens hemmeligheder*, Frederiksberg 1998
- Nietzsche, Friedrich, *Also sprach Zarathustra: ein Buch für Alle und Keinen*, Leipzig 1893
- Nygren, Anders, *Eros och agape. Den kristna Kärlekstanken genom Tiderna*, Stockholm 1966
- Näsström, Brit Mari, *Frøya: den store gudinnen i norden*, Oslo 1998
- Næss, Arne, "Den musiske Wittgenstein", *Samtiden*, 4/2000, s. 1-17
- Nørager, Troels, *Hjerte og Psyke*, Frederiksberg 1996
- Otto, Rudolf, *Das Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zur Rationalen*, Breslau 1917
- Ovid, *The Erotic Poems*, (overs. av Peter Green), Harmondsworth/New York 1982

- Pedersen, Arild, *Singing Time. Meaning, Music and Interpretation quasi una Prelude and Fugue*, Oslo 2001
- Pedersen, Jørgen, "Den dybe sammenheng. Om Grundtvigs salme *Hil dig Frelser og Forsoner*", *Fra Augustin til Johs. V. Jensen*, København 1991, s. 165-204
- Pedersen, Jørgen, "Den latinske hymne i tusind år", *Hymnologiske Meddelelser*, 1978.4, s. 193-227, og 1979.1-2, s. 36-90
- Pedersen, Kim Arne, "Grundtvigs natursyn", *Grundtvig-Studier*, 1989-90, s. 66-104
- Pelikan, Jaroslav, *Mary Through the Centuries, Her Place in the History of Culture*, New Haven and London 1996
- Platon, *Symposion (Drikkegildet i Athen)*, Øivind Andersen m.fl. (red.), *Platon. Samlede verker*, IV, Oslo 2001
- Postman, Neil, *Den tapte barndommen*, Oslo 1984 (Kari og Kjell Risvik, overs.)
- Prosper fra Aquitania, 5. årh., "Legem credendi lex statuat supplicandi", forkortelse: "lex orandi, lex credendi". Katolske kirkes hjemmeside i Norge: www.katolsk.no
- Pålshaugen, Øivind, *Språkets estetikk. Vitenskapsteoretiske overveielser*, Oslo 2001
- Rasmussen, Tarald, "Den estetiske dimensjon i et utvidet kristendomsfag" (KRL), *Schola*, 4/1995, s. 47-51
- Rode, Randi Habersaat, *Barneglad og engleklog, Grundtvigs selvforståelse i Sang-Værk til Den Danske Kirke*, Danmark 1996
- Rong, Marit, *Jeg vil åpne min munn og tale i bilder. En analyse av gudstjenestens metaforer ut fra et inkluderende perspektiv*, Bergen 2001
- Russell, Jeffrey Burton, *A History of Heaven*, New Jersey 1997
- Salmonsen, Jone, *Riter. Religiøse overgangsritualer i vår tid*, Oslo 1999
- Scharling, C.I., *Grundtvig og romantiken, belyst ved Grundtvigs forhold til Schelling*, København 1947
- Scharling, C.I., "Kristi Genkomst og Kødets Opstandelse. Det eskatologiske hos Grundtvig", *Grundtvig-Studier*, 1950, s. 7-57
- Schrein, Schannon, *Quilting and Braiding, The Feminist Christologies of Sallie mc Fague and Elizabeth Johnston in Conversation*, Collegeville 1998
- Schröder, L., *Grundtvigs Barndom og første Ungdom, 1783-1806*, Kolding 1883
- Schubart, Walter, *Religion und Erotik*, 1941 (*Erotik og Religion*, København 1969)
- Schørring, Jens Holger, *Grundtvigs billedspråk- og den kirkelige anskuelse*, Frederiksberg 1990
- Setek, Lise Tostrup, "Hildegard av Bingen – En profetines fargerike visjon av Guds kvinnelige visdom", Kaul/Laland/Østrem, *Feministteologi på norsk*, Oslo 1999, s. 143-159
- Skyum-Nielsen, "Når skaberværket skrumper ind. Om salmebogens rum-dimensjon", Kirsten M. Andersen (red.), *Et kor af stemmer. Tematiske læsninger i salmebogen.*, Frederiksberg 1997, s. 249-266
- Skårderud, Finn, *Uro*, København 1999
- Smith, Jonathan Z., *Å finne sted. Rommets dimensjoner i religiøse ritualer*, (Kåre A Lie, overs.) Oslo 1998
- Solheim, Jorun, *Den åpne kroppen. Om Kjønnssymbolikk i moderne kultur*, Oslo 1998

- Spencer, Jon Michel, *Theological Music, Introduction to Theomusicology*, New York 1991
- Steinsland, Gro, *Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi: en analyse av hierogami-myten i Skírnismál, Yanglingatal, Háleygjatal og Hyndluljó*, Oslo 1991
- Stevens, Magnus, *Fra Grundtvigs salmeværksted*, København 1950
- Svendsen, Paulus, *Gullalderdrøm og utviklingstro: en idehistorisk undersøkelse*, Oslo 1940/41
- Svenungsson, Jayne, *Guds återkomst, en studie av gudsbegreppet inom postmodern filosofi*, Munkedal 2004
- Sørensen, Jørgen, "Grundtvig og Brorson", *Grundtvig-Studier*, 1966, s. 39-67
- Sørensen, Jørgen, "Grundtvig og ældre dansk salmedigtning", *Grundtvig-Studier*, 1964, s. 47-69
- Thaning, Kaj, *Grundtvig*, Danmark 1983
- Thaning, Kaj, "Grundtvigs møde med Irenæus", *Grundtvig-Studier*, 1953, s. 7-69
- Thaning, Kaj, *Menneske først – Grundtvigs opgør med sig selv (I-III)*, København 1963
- Thobo-Carlsen, John, *Litteraturen – kroppen – masken. Til en læsningens semiotik*, Odense 1999.
- Thodberg, Christian/Thyssen, Anders Pontoppidan (red.), *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys*, Århus 1983
- Thodberg, Christian (red.), *For Sammenhængens skyld. Ord og motiver i Grundtvigs salmer og prædikener*, Århus 1977
- Thodberg, Christian, *Syn og Sang*, København 1989
- Thomsen, Niels, "Grundtvig og billeder", *Grundtvig-Studier* 2001, s. 41-57
- Thorkildsen, Dag, *Grundtvigianisme og nasjonalisme i Norge i det 19. århundre*, Oslo 1996 (KULTs skriftserie, nr. 70)
- Toldberg, Helge, *Grundtvigs Symbolverden*, København 1950
- Thorsen, Elisabeth, "En moderne lesning av kjærlighetserfaringen i Høysangen", Søknad, Norges Forsknings Råd; Senter for Kvinne og Kjønnforskning, 2002
- Thyssen, Anders Pontoppidan, "Grundtvig og Spener. Især til belysning av den pietistiske Grundtvig", *Grundtvig-Studier*, 1967, s. 9-50
- Tillich, Paul, *Love, Power and Justice, ontological Analyses and etichal Applications*, London/Oxford/New York 1954/1960
- Vassenden, Eirik, "Om Wittgenstein og bejennelsen", *Vagant* 1-1998, s. 70-73
- Vind, Ole, *Grundtvigs historiefilosofi*, København 1999
- Vogel, Ulrich, *Bankede på ved Paradis, N.F.S. Grundtvigs kriseoplevelser*, Frederiksberg 1993
- Waarner, Marina, *Alone of al her Sex, The Myth and Cult of Virgin Mary*, London 1976/1990
- Wetlesen, Jon (red.), *Mester Eckhart, Å bli den du er, Perspektiver på menneskets frihet*, Oslo 2000
- Widman, Peter, "Næsten oprunden...Et lærestykke om tid og evighed", Jan Ulrik Dyrkjøb (red.), *Brorson – En Bog i 300-året for Salmedigterens Fødsel*, Frederiksberg 1994, s. 39-63
- Yalom, Marilyn, *Kvinnebryst, En kulturhistorie*, New York 1998/Oslo 1999

Aarsbo, Jens, "Sprogmeisteren, om Grundtvigs sprog og salmdiktning", *Hymnologiske Meddelelser* (HM) 1987, 3-4, s. 115-173

Samleverk mm.

Bennike, Holger, *Bibelen i Salmebogen*, København 1975

Eliade, Mircea (red.), *The Encyclopedia of Religion*, 1-16, New York 1987

Encyclopedica Britannica, nettadresse: www.britannica.com

Gudstjenestebok for Den Norske Kirke, 1992

Hans Thomissøns Psalmebog, København 1569

Kingo, Thomas, *Samlede Skrifter*, I-VII, Hans Brix / Paul Diderichsen / F.J. Billeskov Jansen (udg), København 1975

Landstads Salmebok, Kristiania 1871

Landstads Reviderte Salmebok, Oslo 1924

Lothe / Refsum / Solberg, *Litteraturvitenskapelig leksikon*, Oslo 1998

Luther, Martin, *Verker i Utvalg*, V, v / Sigurd Hjelde / Inge Lønning / Tarald Rasmussen, Oslo 1982

Malling, Anders, *Dansk Salme Historie*, I-VIII, København 1962-1978

Nestle-Aland, *Novum Testamentum Graece et Latine*, Stuttgart 1984

Newman, Jr, Barclay M., *A Concise GREEK-ENGLISH DICTIONARY of the NEW TESTAMENT*, Stuttgart 1971. Del av: Aland, Kurt & Aland, Barbara (red), *THE GREEK NEW TESTAMENT*, Stuttgart 1983

Norsk Salme Bok, Oslo 1985

Russel / Clarkson (red.), *Dictionary of Feminist Theologies*, London 1996

Young, Serinity (red.), *Encyclopedia of Women and World Religion*, 1-2, New York 1999